

МАТЕРІЯЛИ ДО ЕНЦИКЛОПЕДІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ

7 том
(пострадянські країни)

National Academy of Sciences of Ukraine
M. Rylsky Institute for Art Studies, Folkloristic and Ethnology
Institute of Sociology, Psychology and Management of
Dragomanov National Pedagogical University
International Association of Ukrainian Studies

MATERIALS FOR ENCYCLOPEDIA OF UKRAINIAN DIASPORA

Volume 7
(post-Soviet states)

Editors-in-Chief

HANNA SKRYPNYK, VOLODYMYR YEVTUKH

Kyiv
2013

Національна академія наук України

Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології
ім. М. Т. Рильського

Інститут соціології, психології та соціальних комунікацій
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
Міжнародна асоціація українців

МАТЕРІЯЛИ ДО ЕНЦИКЛОПЕДІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДІЯСПОРИ

7 том
(пострадянські країни)

Відповідальні за випуск

ГАННА СКРИПНИК, ВОЛОДИМИР ЄВТУХ

Київ

2013

УДК 031(=161.2-054.72)(47+57)

ББК 92:63.5(4УКР)

Е64

Публікується за рішенням вченої ради Інституту мистецтвознавства,
фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України

Матеріали до Енциклопедії Української Діаспори : 7 том (пострадянські країни) / відпов.
за вип. Г. Скрипник, В. Євтух ; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, Інститут соціології,
психології та соціальних комунікацій Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова, МАУ. – К., 2013. – 176 с.

Висловлюємо подяку за підтримку видання Державному агентству з питань науки,
інновацій та інформатизації України

ВІД ВИДАВЦІВ

Запропоноване видання є частиною великого комплексного науково-супільного проекту Енциклопедія Української Діаспори (ЕУД). Нагадаємо, що проект ЕУД був зніційований на початку 1990-х років групою вчених та громадських діячів українського походження зі США. Структурно проект складається із семи томів: Сполучені Штати Америки, Канада, Південна Америка, Австралія – Азія – Африка, Західна Європа, Центральна і Східна Європа, країни колишнього СРСР. За задумом ініціаторів, він мав здійснюватися під егідою Наукового товариства імені Шевченка в Америці. Власне, на початковому етапі так і було. Згодом до його реалізації, передусім в організаційному плані, долучилися дослідники з України, які тим чи тим чином були дотичні до вивчення проблем української діаспори. Дехто з них увійшов до складу Головної редакційної ради. За угодою між Науковим товариством імені Шевченка в Америці та Національною академією наук України у складі Центру етносоціологічних та етнополітичних досліджень (Інститут соціології НАН України) були утворені Відділ української діаспори та Київське бюро Енциклопедії Української Діаспори. Останні перебрали на себе місію координації діяльності різноманітних груп збирачів інформації та авторів текстів, що стосуються історії, культури, повсякденного життя вихідців з України та їхніх нащадків на всіх теренах колишнього Радянського Союзу, а також налагодження зв'язків з іншими бюро ЕУД, котрі були засновані у США, Канаді, Східній Європі, та Головним офісом редакції в Чикаго. Тривалий час цей офіс очолювали професор Василь Маркусь, головний редактор ЕУД, відомий знавець історії та сьогодення української діаспори, та доктор Дарина Маркусь, котрі зі своїми колегами зі Сполучених Штатів і Канади доклали чимало зусиль, щоб цей проект працював.

Завдяки спільним зусиллям американських та українських колег – учасників проекту – дотепер вдалося видати перший (у двох книгах) та четвертий томи. Зауважимо, що перший том друкувався у США (2009, 2012), а четвертий – в Україні (1995). Робота над іншими томами триває. Досить інтенсивно вона (особливо зі збору різноманітної біографічної та історико-культурницької інформації) здійснювалася в контексті підготовки сьомого тому в період до 2000 року, коли у складі згаданого вище наукового центру працював Відділ української діаспори: за цей час до Київського бюро ЕУД надійшло чимало матеріалів про українців зарубіжжя. Їх авторами стали десятки дослідників, громадських діячів української діаспори, зацікавлені особи, котрі володіли тією

чи тією інформацією про представників українського роду, про збереження елементів української культури, традицій, звичаїв, про їхні зв'язки з етнічною батьківщиною, з різних територій, що свого часу входили до Радянського Союзу, а нині є незалежними державами.

У цих матеріалах відтворюється різнопланова інформація (нехай поки що і в недовершеному вигляді) стосовно тих груп українців, яким через різні обставини судилося мешкати саме на цих територіях. Це відомості із царини географії, історії, релігії, етнографії, мовознавства, літератури, економіки, мистецтва тощо, власне тих сфер буття й діяльності українців, які є предметом проекту Енциклопедії Української Діаспори в цілому. Сьогодні, завдяки допомозі Міжнародної асоціації українців, виникла можливість ознайомити українського читача із цим доробком. Ініціативою Міжнародної асоціації українців до участі в підготовці цього тому залучено нових авторів та (за погодженням з виконавцями) використано матеріали опублікованих словників, тематично присвячених українській діаспорі.

Зважаючи на перспективу опрацювання матеріалів, що складуть повноцінне, виконане за всіма канонами енциклопедичного жанру, видання (сьомий том ЕУД), уже в Матеріалах до тому ми дотримуватимемося правил, узгоджених на самому початку роботи над Енциклопедією. Ідеться, зокрема, про «стандартизований, максимально сконденсований стиль, галузевий і регіональний підхід у подачі матеріалу, застосування в редагуванні текстів норм українського правопису за словником Г. Голоскевича 1929 р.». Детальніше про цілі, принципи й правила реалізації проекту можна дізнатися з Передмови до четвертого тому Енциклопедії Української Діаспори (Київ, Нью-Йорк, Чикаго, Мельбурн, 1995).

Сподіваємося, що теперішня ініціатива видавців знайде зацікавлення серед тих, хто переймається питаннями історії, культури нашого народу, збереженням і розвитком його спадщини на всіх теренах сьогоденного світу й зокрема колишнього Радянського Союзу. Водночас ми запрошуємо до підготовки видання сьомого тому Енциклопедії Української Діаспори всіх, хто володіє корисною інформацією і є небайдужим до енциклопедично-бібліографічного відтворення долі українського народу, у тому числі його діаспорної частини. Пропоноване видання є лише першою спробою систематизувати зібрану інформацію про українську діаспору пострадянських країн, і редколегія свідомо, що воно далеко не вичерпує порушеної тематики. Відтак закликаємо науковий загал України та зарубіжжя найактивніше долучитися до підготовки повноцінного сьомого тому Енциклопедії Української Діаспори (пострадянські країни), який буде опубліковано наприкінці 2014 року. Принагідно висловлюємо щире подяку спонсорам та редакторам видання.

ПРИЗВИЩА АВТОРІВ СТАТЕЙ І ЗАМІТОК

АНТОНЮК В.
АНТРОПОВ М.
БАБЕНКО В.
БІЛИЙ Д.
БІЛЬОВСЬКИЙ І.
БІРЮК М.
БОНДАРЕНКО Г.
БУРБЕЛА В.
ВИГОНСЬКИЙ А.
ВИННИЧЕНКО І.
ГЕРАСИМЕНКО Б.
ЖИГЛО М.
ЗІНЧУК Л.
ЗУБИК Т.
КЛИНЧЕНКО Т.
КОЧАН Н.
КУДРА С.
КУХТА Р.-П.
ЛЮБАЩЕНКО В.

МАСЛОВСЬКА О.
МАТВІЙЧУК М.
МЕЛЬНИК В.
МИХАЙЛЮК Б.
МИШАНИЧ С.
МІРОШНИЧЕНКО Л.
МУРАШКЕВИЧ В.
НЕСТЕРЕНКО В.
ОГІЄВСЬКА І.
ОГНЕВА О.
ОГНЕВА Т.
ПАВЛЮК А.
ПАВЛЮК В.
ПАНЯК С.
ПАРИПСА М.
ПАРХОМЕНКО О.
ПЛАХОТНЮК М.
ПОГРЕБЕННИК Ф.
ПОПОК А.

ПРОКОПОВИЧ М.
ПРОСАЛОВА В.
РЕБІЙ В.
РЕДЬКО І.
РЕДЬКО Г.
РОЖЕНКО М.
СЕВЕР'ЯНОВА О.
СУПРУН В.
ТРУС М.
УТКІН О.
ХОРУНЖИЙ Ю.
ЧЕРЕДНИЧЕНКО В.
ЧЕРНІЄНКО Д.
ШВАЧКА О.
ШИШОВ І.
ЮРЧУК В.
ЯЦУК С.

СПИСОК ОСНОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

австр. – австрійський	див. – дивись
агрон. – агрономічний	дир. – директор
адміністр. – адміністративний	д-р – доктор
акад. – академік	драм. – драматичний
амер. – американський	д. чл. – дійсний член
АН – Академія Наук	европ. – європейський
англ. – англійський	екон. – економічний
архиеп. – архієпископ	еспан. – єспанський
б. – біля	етнограф. – етнографічний
білорус. – білоруський	єп. – єпископ
більш. – більшовицький	журн. – журнал
бл. – близько	заг. – загальний
вел. – великий	закорд. – закордонний
вид. – видання	запор. – запорозький
вид-во – видавництво	засл. – заслужений
вип. – випуск	засн. – засновано, заснований
вып. – выпуск	зах. – західний, захід
візант. – візантійський	зб. – збірка, збірник
військ. – військовий	земел. – земельний
ВМФ – Військово-Морський флот	зовн. – зовнішній
внутр. – внутрішній	ім. – імени
в. о. – виконуючий обов'язки	ін. – інший
вол. – волинський	інж. – інженер
ВПС – Військово-Повітряні сили	ІНО – Інститут народної освіти
ВУАН – Всеукраїнська академія наук	ін-т – інститут
газ. – газета	істор. – історичний
гал. – галицький	італ. – італійський
ген. – генерал, генеральний	канад. – канадський
геогр. – географічний	канд. – кандидат
гол. – голова, головний, головно	кат. – католицький
госп. – господарський	кв. км, км – квадратний кілометр, кілометр
госп-во – господарство	київ. – київський
грец. – грецький	кит. – китайський
гром. – громадський	кін. – кінець, кінцем
грузин. – грузинський	кн. – князь, княгиня
губ. – губернія	коз. – козацький
Дал. Сх. – Далекий Схід	кол. – колишній
дем. – демократичний	ком. – комуністичний
деп. – депутат	кооп. – кооперативний
держ. – державний	крб – карбованець

культ. – культурний
лат. – латинський
литов. – литовський
літ. – літературний
м. – місто
мат. – математичний
мед. – медичний
мист. – мистецький
митр. – митрополит
міжнар. – міжнародний
мін. – міністер
м-во – міністерство
м-ко – містечко
млн – мільйон
мол. – молодший
молд. – молдавський
моск. – московський
муз. – музичний
н. – народився
навч. – навчальний
напр. – наприклад
нар. – народний
нас. – населення
наук. – науковий
наук.-досл. – науково-дослідний
нац. – національний
нач. – начальник
нім. – німецький
НДІ – науково-дослідний інститут
НТШ – Наукове Товариство ім. Шевченка
обл. – область, обласний
оз. – озеро
ООН – Організація Об'єднаних Націй
оповід. – оповідання
орг. – організація
осв. – освітній
остр. – острів
ОУН – Організація Українських Націоналістів
п. – помер
пед. – педагогічний
перев. – переважно
письм. – письменник
півд. – південний, південь
півн. – північний, північ
півостр. – півострів
пов. – повіт
пол. – половина
політ. – політичний
політехн. – політехнічний
полк. – полковник
поль. – польський
поч. – початок
правос. – православний

прибл. – приблизно, приблизний
прим. – примірник
пром. – промисловий
пром-сть – промисловість
проф. – професор
псевд. – псевдонім
р., рр. – річка, рік, роки
рад. – радянський
РАН – Російська академія наук
рев. – революційний
ред. – редактор
рел. – релігійний
resp. – республіканський
РКЦ – Римо-Католицька Церква
р-н – район
рос. – російський
РПЦ – Російська Православна Церква
с. – село
сс. – села
св., свв. – святий, святі
світ. – світовий
СВУ – Союз Визволення України
свящ. – священник
секр. – секретар
сер. – середина, середній
сіль. – сільський
сіль.-госп. – сільсько-господарський
сmt – селище міського типу
соц. – соціальний
співроб. – співробітник
ст. – стаття, століття
стор. – сторінка
суд. – судовий
сх. – східний, схід
т., тт. – том, томи
татар. – татарський
т-во – товариство
театр. – театральний
техн. – технічний
т. зв. – так званий
тис. – тисяча
торг. – торговельний, торговий
тур. – турецький
УВАН – Українська Вільна Академія Наук
УВО – Українська військова організація
УВУ – Український Вільний Університет
УГ – Українська Громада
УГКЦ – Українська Греко-Католицька Церква
угор. – угорський
укр. – український
уніят. – уніятський
УНР – Українська Народна Республіка
ун-т – університет

10

УНТ – українське наукове товариство
УНРада – Українська Національна Рада
УПА – Українська Повстанська Армія
у т. ч. – у тому числі
УЦРада – Українська Центральна Рада
уч-ще – училище
фіз. – фізичний
фіз.-мат. – фізико-математичний
фіз.-хем. – фізико-хемічний
філолог. – філологічний
філософ. – філософічний
фін. – фінансовий

франц. – французький
ф-т – факультет
хем. – хемічний
христ. – християнський
центр. – центральний
церк. – церковний
ч., чч. – число, числа
чесь. – чеський
чл. – член, члени
чл.-кор. – член-кореспондент
япон. – японський

СКОРОЧЕННЯ, ПРИЙНЯТІ В БІБЛІОГРАФІЧНИХ ВКАЗІВКАХ

К. – Київ
Л. – Львів
М. – Москва
О. – Одеса

СПб. – Санкт-Петербург
Птг. – Петроград
Х. – Харків

АБАЛІХІН Борис, рос. історик; н. 1930 в Саратові, п. 1994 у Волгограді. Д-р істор. наук (1980), проф. історії Волгоградського пед. ін-ту. Спеціалізувався з питань вітчизняної війни 1812, зокрема, участі в ній українців (матеріально-техн. допомога Україні рос. армії, українці-учасники Бородинської битви, військ. служба І. Котляревського і його участь у формуванні 5-го Полтавського коз. полку, Кутузов і Україна, "Львівська газета" та її зв'язок з рос. командуванням).

АБРАМОВИЧ Дмитро, історик літератури, мовознавець, чл.-кор. АН СРСР (1921); н. 26.7.1873 в м. Гулевичі Луцького пов. на Волині, п. 4.3.1955 у Вільнюсі, Литва. Вищу освіту здобув у Петербурзькій духовній академії. Працював доцентом, проф. Петербурзького ун-ту, Духовної академії, Смоленського пед. ін-ту. Після 2 світ. війни переїхав до Вільнюса, де займався наук.-пед. діяльністю. З 1928 включився в діяльність Всеукр. АН, друкував свої праці укр. мовою: "Літописні джерела Четві Міней Дмитра Ростовського" (1929), "До питання про джерела Ізборника Святослава 1076 р." (1929), "З новіших праць про Слово о полку Ігоревім" (1929), "Ізборник Святослава 1076 р. і Патерики" (1931), "Києво-Печерський патерик" (1931). А. працював над істор. хрестоматією укр. мови, готував до вид. київ. "Глаголичні листки". Актуальними залишаються його праці: "До питання про джерела Нестероваго" (1898), "До питання про обсяг і характер літературної діяльності Нестора-літописця" (1902), дослідження "Києво Печерський патерик" (1902) та ін. З 1931 до кінця життя не опубліковано жодного рядка праць А., що було спричинене переслідуваннями вченого. Бібліографи опускають 1934–38 рр. із творчої біографії А.; з'являється ім'я вченого в 1939 як викладача Смоленського пед. ін-ту, а по війні – викладача Вільнюського ун-ту.

АВДЄЄВА Марія, н. 20.06.1943 в с. Бичек Петропавлівського р-ну Воро-

незької обл. У 1967 закінчила філолог. ф-т Воронежського держ. ун-ту (ВДУ). Наук. керівник – проф. В. І. Собіннікова; у 1965–68 – учитель сер. школи Новохоперського р-ну Воронежської обл.; у 1975–86 – лаборант кафедри російсько-слов'янського мовознавства ВДУ. З 1986 до сьогодні – викладач, доцент кафедри слов'янської філології ВДУ. Лекції з історії рос. літ. мови, спецкурси "Сравнительная грамматика восточнославянских языков", "Языковая ситуация: теоретический, исторический, локальный аспекты".

Коло наук. інтересів: історія та діалектологія східнослов'янських мов, їх взаємодія.

Канд. філолог. наук, дисертація: "Влияние русского языка на лексику изолированных украинских говоров" (Воронеж, 1986), доцент.

Автор понад 30 наук. публікацій. Основні праці: Собственно лексические заимствования из русского языка в составе говора с украинской основой. Материалы по русско-славянскому языкознанию. Воронеж, 1996, вып. 21; Украинские говоры на территории Воронежской области. Россия и Украина на пороге XXI в.: Тез. междунар. науч. конф. Воронеж, 1997; Материалы к словарю воронежских говоров (благоваться – брюнжать). Материалы по русско-славянскому языкознанию. Воронеж, 1998, вып. 23 у співавторстві); Еще раз о зегзице: кукушка или чайка? Материалы по русско-славянскому языкознанию. Воронеж, 2000, вып. 25.

АВРАМЕНКО Анатолій, н. 07.10.1955 у м. Львові. У 1977 закінчив істор. ф-т Кубанського держ. ун-ту (м. Краснодар). Наук. керівник – д-р істор. наук, проф. Харківського держ. ун-ту О. О. Кучер. У 1977–79 – мол. наук. співроб. Держ. архіву Краснодарського краю; у 1979–82 – аспірант, а в 1982–91 – викладач, доцент Харківського держ. ун-ту. З 1991 до сьогодні – доцент кафедри дорев. вітчизняної історії Кубанського держ. ун-ту.

Коло наук. інтересів: істор. картографія, істор. географія, історія козацтва України та Росії.

Канд. істор. наук, дисертація: "Эволюция земельных отношений на Левобережной Украине в конце XIX – начале XX в." (Х., 1985), доцент (1990).

Чл. НТШ (2003), чл. Рос. геогр. т-ва (2004), чл. Краснодарської крайової гром. орг. "Співдружність Кубань – Україна" (2006).

Основні праці: Земельная аренда на Левобережной Украине в конце XIX – начале XX в. Россия сельская. XIX – начало XX в. М., 2004, с. 163–189; Земли казачьих войск и сообществ на территории Украины. Донецкий Вісник НТШ. Донецьк, 2004, т. 5, с. 474–488; Історія Кубані в сучасних укр. атласах. Донецкий Вісник НТШ. Донецьк, 2005, т. 8, с. 90–100; Укр. козацтво. Мала енциклопедія. К., 2006 (окремі статті); Короткий огляд історії Кубанського коз. війська. Донецкий Вісник НТШ. Донецьк, 2007, т. 18, с. 155–185; Материалы Межевой комиссии Черноморского казачьего войска (1848–1860 гг.) как историко-географический источник. Историко-географический сборник. Краснодар, 2007, вып. 1, с. 374–408; Нові карти з історії коз. військ на укр. теренах. Кубань – Україна: вопросы историко-культурного взаимодействия. Краснодар, 2007, вып. 2, с. 242–246; Кубань на страницах журнала "Пам'ятки України". Кубанский сборник: Сб. науч. ст. и мат-лов по истории края. Краснодар, 2008, т. 3, с. 460–466; Третя збірка "Кубань – Україна" і деякі проблеми кубанської україністики. Кубань – Україна: вопросы историко-культурного взаимодействия. Краснодар, 2008, вып. 3, с. 6–15; Четыре конференции "Кубань – Украина: вопросы историко-культурного взаимодействия". История научной интеллигенции Юга России: межрегиональные и международные аспекты: Мат-лы науч. конф. Краснодар, 2008, с. 207–214; Дискуссионные вопросы истории казачества в свете исторической географии. Историко-геогр. дослідження в Україні: Зб. наук. праць. К., 2009, ч. 11, с. 52–63.

Лит.: Современное кавказоведение: Справочник персоналий. Ростов-н-Д.,

12 АЗЕР

1999, с. 11; Казачество: Энциклопедия, гл. ред. А. П. Федотов. М., 2003, с. 7; Біобібліографічний словник учених Харківського ун-ту. Х., 2001, т. 2. Історики (1805–1920, 1933–2000).

АЗЕРСЬКА Єлизавета, співачка (меццо-сопрано); н. 29.2(12.3.) 1868 в Полтаві, п. 13.3.1946 в Москві. Навчалась у Києві в муз. школі М. Тутковського і муз. уч-щі Рос. муз. т-ва. У 1891–98 – солістка Київ. та Одеської рос. опер, у 1898–1918 – Большого театру в Москві, де була першим виконавцем партій Кончакивіни (“Князь Ігор” Бородіна), Любава (“Садко” Римського-Корсакова), Лаври (“Кам’яний гість” Даргомижського) та ін.

“АКМОЛА-ЖАРДЕМ” (“жардем” – казах. “допомога”) – міжнар. добродійний фонд; зареєстр. 1991 як гром. орг., що сприяє відродженню й розвитку культур нац. меншин, які проживають в Акмолинській обл. Казахстану. Фонд співпрацює і надає фінансову допомогу т-ву “Ватра” – культ.-освітнянській гром. орг. українців області. “А.-Ж.” бере участь у здійсненні таких культ. проектів, як 3 суботні укр. школи, укр. група в дитсадку, 2 хати-читальні, Акмолинський держ. укр. гуманітарний ліцей, робота художніх керівників укр. фольклорних колективів, обмін школярами Казахстану й України під час літніх канікул, відрядження активістів укр. культ. руху в Україну на навчання і для обміну досвідом роботи тощо. През. Фонду – З. Грицуляк, виконавчий дир. – В. Шайдарова.

АКМОЛИНСЬКА ОБЛАСТЬ (до 1961; 1961–93 – Цілиноградська; з 1993 – А. о.) – обл. у півн. степовій зоні Казахстану, у верхній течії р. Шим. Основний р-н неполивного землеробства й розореної цілини; переважають темно-каштанові, здебільшого засолені ґрунти. На території обл. налічується 11 тис. річок і озер, заг. площею 377 тис. га. Найбільші озера – Тенгіз (1500 кв. км) і Кургальджін (330 кв. км). Три р-ни області вкриті лісами (245 тис. га). У степах випасаються стада сагайдаків (степових антилоп), популяція яких досягає 250 тис. голів. Чималі площі області розорані під сіль.-госп. угіддя.

А. о. адміністративно утворена як губ. 1867. У 1920 область увійшла до складу Киргизької АРСР, з 1925 – губ., з 1932 – обл. Казахської АРСР, з 1936 – обл. у складі Казахської РСР. Площа –

124,6 тис. кв. км, нас. – 880 тис. чол. (дані на 1.1.1993), з них росіян – 408, 6 тис. (46 %), казахів – 206, 8 тис. (24 %), німців – 89, 3 тис. (10 %), українців – 75, 6 тис. чол. (9 %) та ін. Адміністр. центр області – м. Акмола, засн. в 1830 рос. військами. Неполівне зернове землеробство (пшениця та ін. зернові), а також тваринництво (м’ясо-молочне і м’ясо-вовняне) – головні галузі народногосп. спеціалізації А. о. Середня врожайність зернових – 14 ц/га. Розвиваються також пром-сть з переробки місцевої сіль.-госп. сировини і видобуток корисних копалин.

Перші поселенці-українці на території обл. з’явилися в 2 пол. 16 ст. Так звана “козацька колонізація” краю відбувалася за рахунок утікачів від голоду, кріпацтва й царських переслідувань. Після зруйнування Катериною II Запор. Січі (1775) укр. козаки (разом з виходцями з Росії) будували тут форпости Рос. держави для її подальшої колонізації сх., степів Казахстану. Сюди вислали на поселення учасників Коліївщини – селянського повстання на Правобережній Україні (1768). На кін. 19 – поч. 20 ст. припадає так звана “селянська колонізація”, правовий простір якій відкрили столипінські реформи у сфері землекористування і міграції. На час адміністр. оформлення обл. (1867) тут було 88 укр. поселень, а в 1914 – уже 1258. Селяни-колоністи з Росії й України займали найкращі землі, а казахи, які протягом століть у складі казахського ханства вели на цій території кочовий спосіб життя, змушені були мігрувати на півд., до напівпустелі. Таким чином у цій степовій зоні вкорінювалася система осілого землекористування, водночас відбувалися зміни в усталеному, традиційному способі життя казахів-кочовиків, які вже не були господарями на цих землях в умовах імперської влади.

Протягом 20 ст. питома вага українців в області (за статистикою) зменшувалася з 14 % (1926; за деякими джерелами, у 1926 українці становили 30 % нас.) до 9 % (1993). Голодомор 1932–33 і “розкуркулення” зменшили кількість українців фізично, тоді ж були нисильницьки ліквідовані всі держ. і гром. культ.-осв., мист. заклади і орг. українців, що спричинило їхню масову “паспортну асиміляцію”. Українці поповнювали нас. А. о. у 1920–30-ті рр. під час будівництва Карагандинської залізниці (магістраль

Боровое – Акмолинськ – Караганда, що прокладалася для освоєння Карагандинського вугільного басейну), у роки 2 світ. війни, у 1930–50-ті рр. в’язнями концтаборів Степлагу й “Алжиру”, у 1950-ті рр. – у період “підняття цілини”, коли на території обл. вихідцями з України було організовано кілька десятків радгоспів.

Для етнокульт. розвитку укр. нас. А. о. (як і загалом для українців усіх держав кол. СРСР) характерний високий рівень мовної русифікації. Якщо в 1939 укр. мову назвали рідною 62,5 % українців обл., то у 1989 – лише 38 %. Більшість українців в А. о. – жителі сіл. Серед них на 1 тис. зайнятих 240 працюють у сіль. госп-ві, 210 – у пром-сті, 119 – на будівництві, 111 – на транспорті, 60 – у сфері гром. харчування, 54 – в освіті, 47 – у сфері охорони здоров’я і в культурі, 13 – в науці, 11 – у мистецтві тощо.

Нац. відродження і здобуття держ. незалежності Україною, а також нова етнополіт. ситуація в Казахстані стимулювали пробудження гром. культ.-просв. і освітянської активності українців А. о., як і ін. обл. країни. У 1991 українці зорганізували у складі респ. слов’янського т-ва “Лад”, у грудні 1993 утворився Акмолинський укр. гром. центр “Ватра” (кер. від дня заснування – З. Грицуляк). Культ. заходи цієї гром. орг. фінансово підтримує Міжнар. добродійний фонд “Акмола – Жардем”. З вересня 1994 працює перша в Центр. Азії повна укр. школа – *Акмолинський держ. укр. гуманітарний ліцей*. В А. о. діють укр. асоціації лікарів, учителів і вихователів, кол. політв’язнів і репресованих, створені фольклорні ансамблі, друкують сторінки укр. мовою в місцевій пресі. Активісти укр. гром.-культ. руху А. о. стали ініціаторами створення Проекту держ. програми етнічного розвитку українців Казахстану до 2000 року, який був схвалений на 2-й Конференції українців цієї країни 24.8.1994 в м. Акмолі і переданий на розгляд до Верховної Ради Республіки Казахстан.

АКСАЙСЬКА ВОЛОСТЬ Царинської губ. Росії, нині – Октябрського р-ну Волгоградської обл. На початку 20 ст. в 14 із 16 поселень волости більшість жителів становили українці, нащадки переселенців 18 ст. За переписом 1926, у волості проживало 14 тис. 212 чол.; укр. були села Аксай, Абганерово, Жутово, Перегрузне та ін. Нині

переважна більшість етнічних українців асимілювалася.

АЛЕКСАНДРОВ Анатолій, учений у галузі атомної фізики та енергетики; н. 31.1(13.2)1903 в Таращі, тепер – Київ. обл., п. 3.2.1994 в Москві. Закінчив фіз.-мат. ф-т Київ. ун-ту (1930). Працював у Ленінградському фіз.-техн. ін-ті АН СРСР. Спочатку вивчав питання твердих діалектів, теорію крихкої пружності створення високоякісних ізоляційних матеріалів, теорію еластичності і пластифікації полімерів. У результаті такого вивчення було створено бронескло. Його роботи в галузі фізики полімерів складають основу сучасних уявлень про механічні та електричні властивості полімерів. Від 1938 – учасник, один із керівників досліджень і практичного застосування проектів протимінних захисних систем кораблів Балтійського і Півн. флотів, Волзької військ. флотилії. У 1946–55 дир. Ін-ту фіз. проблем АН СРСР, 1960–89 – дир. Ін-ту атомної енергії ім. І. В. Курчатова, 1975–86 – през. АН СРСР. Став одним із творців нової галузі наук про океан – прикладної гідрофізики, ядерної енергетики. Ініціатор ядерно-енергетичної політики СРСР, густої мережі атомних електростанцій в Україні. Очолював дослідження в нових галузях ядерних технологій – атомних транспортних корабельних двигунів. Разом з ін. займався конструюванням і будівництвом ядерних енергетичних установок для атомних льодоколів “Ленін”, “Арктика”, “Сибір”. Деп. Верховної Ради СРСР 5–6-го, 9–11-го скликань. Лавреат Ленінської премії (1959), Держ. премій СРСР (1943, 1949, 1951, 1953), чл. ряду зарубіжних АН. Акад. АН СРСР (1953), тричі Герой Соціалістичної Праці (1954, 1960, 1973). Автор праці “Атомна енергетика и научно-технический прогресс” (1978). Однією з причин аварії на Чорнобильській АЕС (1986) стали наслідки наук. політики, що її проводив у цій галузі акад. А.

Лит.: Кнорре Е. С. Идеи и свершения (А. П. Александров). “Наука в СРСР”. 1983, № 2; Беляев С. Т. А. П. Александров. “Успехи физических наук”. 1983, т. 241, вып. 2.

АЛФЕРЕНКО Микола, філолог-славіст, н. 1.1.1946. Освіту здобув у Харківському держ. ун-ті (1969), д-р філолог. наук (1983), спеціалізація – укр. та рос. фразеологія, мовна семантика, взаємодія мови і культури

(понад 120 публікацій). Чл. Т-ва укр. культури “Пролісок”.

АЛМАТИ – м., засн. в 1854 на місці казахського поселення Алмати (до 1921 називалося Верний, з 1921 по 1994 – Алма-Ата; столиця Казахстану перенесена до А. в 1929). Розташована на півд. сх. країни, у підніжжя півн. схилу Заїлійського Алатау, площа – 170 кв. км, нас. – 1, 187 тис. чол. (дані на 1.1.1993). Вел. адміністр., індустріальний культ., наук. центр Казахстану, до 1994 – столиця Республіки Казахстан.

У 1856 в рос. військ. укріпленні Верному з’являються перші укр. переселенці, що прибувають також до Вел. і Малої Алматинських станиць (тепер – р-ни міста). Заселення українцями відбувається водночас з росіянами (з Центр. губ. Росії, Уралу, Сибіру, Півн. Казахстану), татарами, узбеками, уйгурами, дунганями. На кін. 19 ст. (за переписом 1897) з 22,7 тис. мешканців міста росіяни становили 58,3 %, казахи – 8,2 %, уйгури – 8,7 %, українці, татари, дунгани, узбеки – по 5–7 % нас. Українці були зайняті гол. чином у кустарній і дрібній фабрично-заводській пром-сті, сіль. госп-ві. Протягом 20 ст. кількість переселенців з України значно зросла. У 1920-их – на поч. 1930-их рр. (до 1932) в А. були укр. радіоцентр, укр. школи, відділи в бібліотеках і книгарнях, аматорські гуртки. Тут на засланні та в евакуації (під час 2 світ. війни) перебувало чимало укр. науковців, письмен., культ. і гром. діячів; сюди були евакуйовані з України в 1941–42 2 дитячі будинки. За всесоюзним переписом нас. 1989, кількість українців в А. досягла 45,6 тис. осіб, або 4,0 % нас. міста (нас. А. складало 1, 121 тис. осіб). У наступні рр., після розпаду СРСР і утворення в 1991 незалежних держав, кількість українців-мешканців А. поступово скорочується за рахунок міграції, перев. до України і Росії: на 1.1.1992 – 45, 5 тис. осіб, на 1.1.1993 – 44,0 тис. осіб, або 3,7 % жителів міста. За півтора століття присутності українців в А. помітний їхній внесок у різні галузі нар. госп-ва, культури, освіти, науки, мистецтв Казахстану; вони зайняті також у керівних адміністр. і політ. структурах. Одна з вулиць міста носить ім’я Т. Шевченка (у 1847–57 поет перебував на півд. зах. Казахстану на засланні). У кін. 1980-их – 1990-ті рр. в А. активізується укр. гром.-культ. життя. У трав-

ні 1991 тут відбувся 1-й фестиваль нар. творчості українців Казахстану. З вересня 1989 діє *Укр. культ. центр міста А.* – гром. орг., що займається популяризацією укр. культури й організовує різноманітні культ. мист. заходи. В А. з серпня 1994 виходить газ. “*Укр. новини*” – тижневик кабінету міністрів Казахстану укр. мовою. З травня 1994 працює посольство України в Республіці Казахстан (перший посол України в Республіці Казахстан – В. Богатир).

АЛЧЕВСЬКИЙ Григорій, композитор; н. 1866 в Харкові, п. 1920 в Москві. Син Христини А. Закінчив фіз.-мат. ф-т Харківського ун-ту, Моск. консерваторію, де навчалася у класі вокалу й композиції С. Танеева; консультантом молодого А. деякий час був П. Чайковський; разом із С. Рахманіновим, О. Гольденвейзером, О. Скрябіним А. брав участь у гуртку молодих музикантів. У Харкові А. створив кілька струнних аматорських оркестрів, написав кілька романсів, серед яких – “Чого мені так тяжко” (сл. Т. Шевченка), “Безмежне поле” (сл. І. Франка), “Стояла я і слухала весну” (сл. Лесі Українки), “Не дивись на місяць весною” (сл. Лесі Українки) і “Душа – це конвалія ніжна” (сл. його сестри Христини А.) А. створив симфонічну поему “Альоша Попович”, яку 1904 виконували в Харкові, 1907 – у Москві. Видав посібник для співаків із вокальної техніки “Таблиці дихання”, який набув широкої популярності й тричі перевидався. Разом з братом Іваном брав участь у гром. й культ. житті українців Москви, зокрема в орг. і проведенні Шевченківських роковин в 1911, у муз.-драм. гуртку “Кобзар”.

АЛЧЕВСЬКИЙ Іван, артист опери, лірико-драм. тенор; н. 15(27).12. 1876 в Харкові, п. 27.4(10.5).1917 в Баку, похований у Харкові. Закінчив Харківський ун-т (1901). Співу навчався у свого брата Григорія А., потім у Парижі. Уперше виступив на сцені Маріїнського театру в Петербурзі (1901–02). Спів А. відрізнявся вел. експресією, майстерністю, високою художньою культурою і виразністю. А. гастролював у театрах Росії, Європи, Америки. Співав на сценах: Брюсселя (1905–06), Лондона (1906), Нью-Йорка (1906–07), Парижа (1908, 1910, 1912–14), опери Зиміна (1907–08, 1915–16), Большого театру (1910–12) в Москві. Гастролював по Україні (Київ, Одеса, Харків). Багато виступав і в камерно-

14 АЛЪТ

му репертуарі. А. – організатор і перший гол. (1910–12) укр. літ.-мис. т-ва “Кобзар” у Москві. Його репертуар налічував 47 партій, серед яких Андрій в опері “Запорожець за Дунаєм” Гулака-Артемовського, Петро в опері “Наталка-Полтавка” Лисенка, Кобзар в опері “Кобзар” Бенік-Феррарі. Партії: Собінін (“Іван Сусанін” Глінки), Герман (“Пікова дама” Чайковського), Дон Жуан (“Камінний господар” Даргомижського), Садко (“Садко” Римського-Корсакова), Фавст (“Фавст” Гуно), Равль (“Тугеноти” Мегребера), Хозе (“Кармен” Бізе) та ін.

Лит.: Яголим Б. Вдохновенный мастер. (Жизнь и творчество И. А. Алчевского). “Советская музыка”, 1949, № 10; Ивановський П., Милославський К. Иван Алчевський. К., 1980.

АЛЪТАНІ Іпполіт, диригент, хормейстер, педагог; н. в Катеринославській губ., п. 17.2.1919 в Москві. Закінчив Петербурзьку консерваторію (1866). Гол. диригент Большого театру в Москві (1882–1906). Чл. Франц. Академії красних мистецтв.

АМАЛІЦЬКИЙ Володимир, учений-геолог і палеонтолог; н. 1(13).7.1860 в с. Старки Вол. губ., тепер Коростенського р-ну Житомирської обл., п. 15(28).12.1917 в Кисловодську, Росія. У 1883 закінчив Петербурзький ун-т. З 1890 проф. Варшавського ун-ту, з 1894 Варшавського політехн. ін-ту (з 1908 – дир.). Наук. дослідження А. проводив на території Росії. Перші ґрунтово-геологічні дослідження проводив разом зі своїм учителем В. В. Докучаєвим в Нижньгородській губ. Потім вивчав континентальні відклади на півн. Європ. частини Росії. У 1896 відкрив поховання вел. плазунів і земноводних в континентальних відкладах в долині р. Півн. Двіни. У 1899–1914 проводив там розкопки, детально вивчив виявлені органічні рештки і визначив геологічний вік цієї товщі як пермської. Зібрана А. унікальна палеонтологічна колекція (скелети, черепи, окремі кістки) зберігається в Палеонтологічному музеї РАН (Москва) і є однією з найбагатших і найкращих колекцій світу з давньої фауни хребетних. За результатами своїх досліджень А. опублікував роботи “Материалы к познанию фауны Пермской системы России (мергелисто-песчаные породы Окско-Волжского бассейна)” (Варшава, 1892), “Геологическая экскурсия на север России” (“Труды Император-

ского Санкт-Петербургского общества естествоиспытателей”, 1897, т. 28, вып. 1, № 2). Для вивчення наук. спадщини А. при АН СРСР було створено комісію, яка опублікувала опис його знахідок у спеціальній серії “Северо-Двинские раскопки проф. В. П. Амаліцкого” (вып. 1–2, 5–6, Петербург – Ленинград, 1921–1931).

Лит.: Ефремов И. А. В. П. Амаліцкий. В кн.: Люди русской науки, т. 1. М. – Л., 1948; Люди русской науки: очерки о выдающихся деятелях естествознания и техники, т. 1–2. М., 1962.

АМВРОСІЙ, див. *Зертис-Каменський Андрій*.

АНАСТАСІЄВИЧ Василь, літ. критик, бібліограф, перекладач; н. 28.2.1775 в Києві, п. 16.2.1845 в Петербурзі. Народився в родині збіднілого поміщика. Навчався в Київ. духовній академії, працював домашнім учителем. З 1795 на військ. службі, працював чиновником в мін-ві освіти, у 1802–10 – діловод попечителя Віленської навчальної округи, одночасно – помічник начальника відділення поль. і малорос. прав Комісії укладання законів. З 1816 – службовець приватної контори, у 1826–28 – цензор Гол. цензурного комітету. Одночасно з держ. службою був секретарем М. П. Рум'янцева, чл. Вільного т-ва любителів рос. словесности. Друкувався в журн. “Северный вестник”, “Журнал российской словесности”, “Сын отечества” та ін. Видавав журн. “Улей” (1811–12). Перекладав з поль. праці В. та І. Стройновських, переклав “Статут Великого княжества Литовского” та ін.

АНАТОЛІЙ (Мартиновський), див. *Мартиновський Анатолій*.

АНДРЕЄВ Микола, учений-акустик; н. 1880 в с. Курмани, нині Недригайлівського р-ну Сумської обл., п. 1970 в Москві. Вважається засновником рад. школи акустиків. Акад. АН СРСР (1953), Герой Соціалістичної Праці (1970), д-р філософії (1909). Один із засновників Акустичного ін-ту АН СРСР, створив лабораторію акустики у Військ. електротехнічній академії. Почесний д-р Вищої техн. школи Дрездену, член Поль. АН (1955).

АНДРІАНОВА-ПЕРЕТЦ Варвара, літературознавець, чл.-кор. Всеукр. АН (1926), АН СРСР (1943); н. 13.4.1888 в Ніжині на Чернігівщи-

ні, п. 6.6.1972 в Ленінграді. У 1912 закінчила Київ. ун-т. Перша друкована праця А.-П. “Київський уривок псалтиря XIV віку” (1908). Захистила магістерську дисертацію “Життя Олексія чоловіка Божого в давній руській літературі і народній словесности” (1917). Зі створенням Всеукр. Академії наук (1918) включилася в роботу Комісії давнього укр. письменства. Написала праці укр. мовою: “Сцена та костюм в українському театрі XVII–XVIII вв.”, “Данило Корсунський – паломник XVI віку”, “Полтавські прислів'я в написах 1850 рр.”, “З діяльності єзуїтів на Україні і Білорусі наприкін. XVI ст. за новими документами”, “До історії пародії на Україні в XVIII віці”, “Стара українська етимологія слова “горілка””, “Казки про лисицю-сповідницю”. З 1928 опублікувала ряд праць про давню укр. літературу в рос. та німецьких вид. У 1934 переїздить до Ленінграда, де працює в Ін-ті рос. літератури (Пушкінський дім), 1947–51 – завідувач сектору давньоруської літератури. Наук. зацікавлення А.-П. були різноманітними – дослідження “Слова о полку Ігоревім”, “Задонщини”, співвідношення літератури і фольклору, поетичних стилів Київ. Русі, давнього театру і паломницької літератури, укр.-рос. літ. зв'язків, сатири 17–18 ст. тощо. Зазнала утисків та переслідувань як дружина та співробітниця В. Перетца та через свої переконання.

АНДРІЄВСЬКИЙ Іван, медик; н. 1759 на Чернігівщині, п. 1809 в Москві. Перший у Росії проф. ветеринарії, д-р медицини, ад'юнкт і проф. катедри ветеринарії Моск. ун-ту, написав підручник “Короткий нарис анатомії свійських тварин” (1804) і “Початкові основи медицини, ветеринарії або худоболікування” (1805), переклав з франц. мови “Новий повний методичний лікарський поради́к” (у 3-х ч., 1793) та ін. книги з ветеринарії.

АНТОНІВ Василь, лікар-отоларинголог; н. 1936 в с. Ославиця Сянницького пов. на Рязівщині, тепер – Польща; д-р мед. наук, проф., гол. ради моск. т-ва укр. культури “Славутич”, гол. ред. газ. “Укр. кур'єр”, гром.-осв. діяч. У 1946 з родиною був депортований з Польщі в УРСР. У 1951 закінчив Тернопільський мед. ін-т, після закінчення якого 3 рр. працював на Донбасі. У 1966 закінчив клінічну ординатуру при кафедрі отоларингології Центр. ін-ту вдосконалення лікарів

(Москва). У 1960 закінчив аспірантуру й захистив канд. дисертацію. Працював в Академії післядипломної підготовки лікарів асистентом, доцентом, а з 1962 – проф. Завідує кафедрою отоларингології в Ун-ті Дружби народів. Автор бл. 160 наук. праць, серед них 4 монографії, один атлас. Основний напрям діяльності – пухлини верхніх дихальних шляхів і вуха. А. входить до управи Всесвіт. Федерації укр. лікарського т-ва, є заступником гол. редколегії журн. “Вестник отоларингологии”, чл. редколегії “Укр. медичної газети”.

АНТОНІЙ (Зубко), див. *Зубко Антоній*.

АНТОНІЙ (Рафальський), див. *Рафальський Антоній*.

АНТОНІЙ (Смирницький), див. *Смирницький Авраамій*.

АНТОНІЙ (Стаховський), див. *Стаховський Антоній*.

АНТОНІЙ-ПРОКОПОВИЧ Василь (у чернецтві – Віктор), педагог, церк. діяч; н. бл. 1780 в Прилуках Полтавської губ., п. 1825 в Москві. Навчався в Київ. духовній академії, працював викладачем, прийняв чернецтво, був настоятелем церкви Моск. ун-ту. 1794–99 – настоятель Волоколамсько-Йосифового монастиря; 1799–1800 – Лубенського Мгарського, 1800–1801 – моск. Богоявленського собору, 11.12.1809 – Донського монастиря в Москві. Був чл. Т-ва рос. словесности.

АНТОНІН, див. *Грановський Олександр*.

АНТОНЕНКО-ДАВИДОВИЧ Борис, укр. письм.; н. 5.8.1899 в м. Ромни Сумської обл., п. 9.5.1984 в Києві. 1917 закінчив Охтирську гімназію, навчався на природничому відділі Харківського ун-ту та історико-філолог. ф-ті Київ. ун-ту, але вищої освіти так і не здобув через матеріальні труднощі та суспільні перипетії 1920-их рр. Останні привели до того, що юнаком А.-Д. не міг визначитися політично: то вступав до КП(б)У, то виходив з неї і вступав до УКП, а потім виходив і з тої – вони не влаштовували письменника своєю практикою розв'язання нац. питання в Україні. До літератури тяжіє з дитинства, серйозно шліфував свої спроби, тому вже перша новела “Останні два” (1923) привернула увагу критики. А.-Д. ввійшов до

літ. орг. “Ланка”, яка була нечисленна, але сильна творчими особистостями (Г. Косинка, В. Підмогильний, Є. Плужник, Т. Осмачка). Це сприяло його творчому зростанню, що засвідчила зб. оповіднь “Запорошені силуети” (1926) і особливо повість “Смерть” (1927), у якій досить глибоко психологічно простежено еволюцію кол. петлюрівця, засновника повітової “Просвіти” до табору більшовиків, де йому повна довіра виявиться лише тоді, коли він засвідчить “твердість”: пролле кров безневинних селян-залошників в ім'я рев. справедливості. Зб. репортажів “Землею українською” (1930) остаточно переконала, що автор культивує в читачів почуття нац. свідомості й людської гідності. Офіційна критика звинуватила автора у відвертій контрреволюції. Уникаючи арешту, А.-Д. 1934 виїздить до Алмати, де працює ред. крайового вид-ва. Але хвиля терору невдовзі докотилася і до Казахстану. 2.1.1935 його заарештовують, відправляють до Києва, де на допитах звинувачують у належності до контррев. націоналістичної орг. Вирок – 10 рр. концтаборів. Відбував покарання в таборах Востоклагу, що займалися будівництвом залізниць і кочували по Дал. Сх. Після відбуття повного терміну був відправлений на довільне заслання в с. Малоросейка Больше-Муртанського р-ну Красноярського краю. Лише 1956 настала реабілітація і письм. зміг повернутися до Києва, де за ним продовжувався нагляд і влаштовувалися періодично обшуки. Проте він продовжував писати. 1961 виходить друком роман “За ширмою”, який став помітним явищем тогочасної укр. прози, поставивши проблему моральної відповідальності покоління дітей перед своїми батьками. Чимало привіз А.-Д. нотаток із заслання, що згодом стали циклом “Сибірських новел” про життя в'язнів. Але ці новели, зрозуміло, опублікувати автор за життя не зміг. Вони вийшли у світ лише 1989. 1991 вийшло друком 2-томне вид. “Творів” А.-Д. У 1992 за книгу вибраної прози “Смерть. Сибірські новели. Завищені оцінки” А.-Д. посмертно було присуджено Держ. премію України ім. Т. Г. Шевченка.

Лит.: Чуб. Двісті листів Б. Антоненко-Давидовича. Мельбурн, 1986; Хахуля О. Б. Антоненко-Давидович у паузях чекістів. Мельбурн, 1987; Бойко Д. Борис Антоненко-Давидович. У кн.: Історія української літератури ХХ ст. Кн. пер-

ша. К., 1993; Голуб Я. Мій батько – Борис Антоненко-Давидович. Спогади. К., 1993, 1995.

АНТОНОВИЧ Михайло, історик; н. 1910 в Києві, п. 1954 на Колимі, Росія. Онук укр. історика Володимира А. і син мистецтвознавця, гром. і політ. діяча Дмитра А. Разом з батьками виїхав на еміграцію (1919). Закінчив два ф-ти Берлінського ун-ту: істор. і географ. 1936–41 – наук. працівник Укр. наук. ін-ту в Берліні, доцент Віденського ун-ту, член Укр. історико-філолог. т-ва у Празі, де друкував істор. ст. в наук. “Працях” т-ва. Автор “Історії України” (в 4 тт.), наук. розвідок “Переяславська кампанія 1630 року” (1944), “Матеріяли до вербування українців у Пруську армію” та ін. Під час 2 світ. війни як нім. підданий, був мобілізований до нім. армії, разом з нім. військ. частинами побував на окупованій укр. території (зокрема в Києві), на Кубані. Після капітуляції Німеччини виїхав до Франції, де був схоплений агентами КДБ і вивезений до СРСР. Тут засуджений як “військ. злочинець та ідеолог укр. буржуазного націоналізму” до 25 рр. спецполіт-концтаборів і 5 рр. позбавлення прав. Покарання відбував у Норильську. Після каторжної праці продовжував просвітницьку діяльність, у бараці влаштовував лекції з історії України. У 1954 переправлений до концтабору на Колимі, звідти узятий на етап, під час якого загинув в автомобільній катастрофі за нез'ясованих обставин. Його твори: “Історія України”, I–IV, Прага, 1941–42.

Лит.: Барбон М. Професор Михайло Антонович. Зона, № 7, 1994.

АНТОНСЬКИЙ (Прокопович) Антон, педагог і літератор; н. 1763 в Прилуках Полтавської губ., п. 1848 в Москві. Навчався в Київ. духовній академії з 1773, а згодом у Моск. ун-ті на мед. і філософ. ф-тах, у 1784 – бакалавр учительського ін-ту, викладав натуральну історію в університетському пансіоні (1784–1802), ад'юнкт (1788), ординарний проф. (1794), з 1818 – засл. проф., у 1818–26 – ректор Моск. ун-ту, у 1845–48 – през. Моск. Т-ва сіль. госп-ва, організатор Т-ва аматорів рос. словесности і його перший гол. Опублікував багато праць, зокрема, пед. – “Читання для серця і розуму”, “Про виховання”.

АРБАТОВ Георгій, учений; н. 19.5.1923 в Харкові. Закінчив Моск.

ін-т міжнар. відносин, працював наук. ред. вид-ва "Иностранная литература", чл. редколегії журн. "Вопросы философии", "Новое время", "Коммунист", "Проблемы мира и социализма". У 1962–64 – завідувач сектору Світової економіки та міжнар. відносин, 1964–67 керівник групи консультантів відділу ЦК КПРС, від 1967 – дир. Ін-ту США та Канади АН СРСР. З 1991 чл. Вищої консультативно-координаційної ради при Гол. ВР РСФРР; гол. Асоціації сприяння ООН. Був віце-през. т-ва "СРСР – США", гол. Комісії по зв'язкам з Амер. радою пізнавальних т-в. Від 1992 співгол. Рос.-амер. інформаційного прес-центру, від листопада 1992 – чл. президентської консультативної ради. 1981–1990 – чл. ЦК КПРС. Д-р істор. наук, акад. РАН.

АРГУДІЄВА Юлія, н. 02.11.1936 у м. Хабаровську. У 1959 закінчила істор. ф-т Далекосх. держ. ун-ту. Учителі – археолог, акад. О. П. Окладніков; етнограф, д-р істор. наук Ю. О. Сем; д-р. соц. наук М. Г. Панкратова, канд. філол. наук В. Ю. Круп'янська. У 1959–62 – старший лаборант відділу історії Далекосх. філіалу Сибірського відділення (далі – СВ) АН СРСР (м. Владивосток); у 1962–63 – старший лаборант відділу зарубіжного Сх. Бурятського комплексного НДІ СВ АН СРСР (м. Улан-Уде); у 1963–66 – аспірант очної аспірантури Ін-ту етнографії ім. М. М. Міклухо-Маклая (Москва). З 1967 – мол. наук. співроб. сектору етнографії відділу історії, археології та етнографії Далекосх. філії СВ АН СРСР (згодом – Ін-т історії, археології та етнографії (далі – ПАЕ) народів Дал. Сх. Далекосх. відділення АН СРСР); у 1981–86 – старший наук. співроб. сектору етнографії та історії; у 1986–91 – старший наук. співроб. сектору соціології Ін-ту економіки океану Далекосх. відділу АН СРСР; у 1991–95 – старший наук. співроб. відділу етнографії ПАЕ народів Дал. Сх. Далекосх. відділу РАН. Керувала етнограф. та етносоціологічними експедиціями (1967–2005). З 1995 до сьогодні – керівник Центру слов'янознавства, з 2001 – проф. кафедри соц. антропології Гуманітарного ін-ту Далекосх. держ. техн. ун-ту, з 2004 – завідувач відділу етнографії, етнології та антропології ПАЕ народів Дал. Сх. Далекосх. відділу РАН.

Коло наук. інтересів: традиційна і сучасна етнографія росіяні, українців і білорусів, етносоціологія, істор.

демографія, гендерна антропологія східнослов'янського нас. Дал. Сх.

Канд. істор. наук, дисертація: "Семейный быт промышленных рабочих Кабанского района Бурятской АССР в его связях с бытом окрестного сельского населения" (Владивосток, 1968).

Д-р істор. наук, дисертація: "Старобрядцы на Дальнем Востоке России: этнокультурное развитие во второй половине XIX – начале XX в." (М., 2002).

Наук. звання – старший наук. співроб. за спеціальністю "Історія СРСР" (1984). Керівник програми Центру слов'янознавства "Роль восточных славян в формировании постоянного населения юга Дальнего Востока России: этнографический и историко-демографический аспекты (середина XIX – 80-е гг. XX в.)" (1994–1998) та ін.

Автор бл. 200 публікацій, 5 колективних та 8 індивідуальних монографій, зокрема: Свадебная обрядность украинцев Приморья (конец XIX – начало XX вв.) (1979); Крестьянская семья украинцев в Приморье (80-е гг. XIX – начало XX вв.) (1993); Крестьянская семья у восточных славян на юге Дальнего Востока России (50-е годы XIX в. – начало XX в.) (1997); Восточные славяне на юге Дальнего Востока России: Учеб. пособ. (Владивосток, 2006).

Чл. Вченої ради ПАЕ Далекосх. відділу РАН; чл. спеціалізованих вчених рад при ПАЕ народів Дал. Сх. РАН, в Амурському держ. ун-ті.

Чл. Президії Асоціації етнографів і антропологів Росії (1997–99); гол. Приморського крайового відділення Міжрегіональної гром. орг. "Наукове товариство етнографів і антропологів" (1999–2001) та ін.

Переможець конкурсу губернатора Приморського краю, проект "Крестьянская семья у восточных славян на юге Дальнего Востока России: условия жизнедеятельности и проблемы развития (середина XIX – начало XX в.)" (1999).

Основні праці: Проблемы этнической истории восточных славян Приморья и Приамурья. Славяне на Дальнем Востоке: Проблемы истории и культуры. Южно-Сахалинск, 1994, с. 18–28; Этническая и социально-демографическая структура сельской семьи у восточнославянского населения южных районов Дальнего Востока России. Семья и семейный быт в восточных регионах России. Владивосток, 1997, с. 5–17.

АРСЕНІЙ, див. *Мацевич Олександр*.

АРСЕНТЬЄВА (БАРАНОВА) Надія, н. 29.08.1976 в м. Уфі, Республіка Башкортостан. Закінчила істор. ф-т Башкирського держ. пед. ун-ту. У 1996–98 – аспірантура Башкирського держ. пед. ун-ту ім. М. Акмулли. Учителі, наук. керівники – д-р істор. наук, проф. М. Б. Ямалов, канд. істор. наук, проф. В. Я. Бабенко. З 2005 до сьогодні – старший викладач кафедри права та суспільствознавства Башкирського держ. пед. ун-ту ім. М. Акмулли.

Коло наук. інтересів: взаємини Республіки Башкортостан і України.

Канд. істор. наук, дисертація: "Экономические и культурно-духовные связи Башкортостана и Украины. XX век" (Уфа, 2003).

Основні праці: История Украины: Учеб. пособ. Уфа, 1996 (співавтори М. І. Бушин, В. І. Коваль та ін.); Взаимоотношения Украины и Республики Башкортостан. Мат-лы XXXI итоговой науч. теоретич. конф. СНО. Уфа, 1999, с. 101–106; Основные этапы переселения украинцев в Башкирию. История Башкортостана по материалам Всероссийских и Всесоюзных переписей населения в XVI–XX в. (этнографические материалы в Башкортостане в сер. XVI – XX в.). Уфа, 1999, с. 101–106; Украинцы в Башкортостане: некоторые аспекты истории. Наука в жизни современной молодежи. Вступая в XXI век. Сб. науч. тр. регионального студенческого молодежного форума. Уфа, 2000, с. 35–37; Украинские переселенцы в Башкирии. Развитие социально-экономического и культурного сотрудничества Башкортостана и Украины: Мат-лы Междунар. науч.-практич. конф. Уфа, 2002, с. 6–17 (співавтор В. Я. Бабенко); Национальные школы в Республике Башкортостан (на примере украинских школ). Наследие М. Акмуллы: взгляд через века: Мат-лы Междунар. науч.-практич. конф. Уфа, 2006, с. 73–74; Взаимоотношения Башкортостана и Украины: история и достижения: Монография. Уфа, 2010.

АРСЕНКО (справжнє прізвище – Попсуйшапка) Арсен, співак (баритон); н. 2(15).3.1903 в с. Нова Водолага на Харківщині, п. 30.8.1945 в Мінську, Білорусь. Закінчив (1928) Харківський муз.-драм. ін-т. У 1937–45 – соліст Білорус. театру опери та балету (Мінськ). Нар. артист БССР (1944).

АРЦЕБАРСЬКИЙ Анатолій, космонавт; н. 9.9.1956 в селищі Просяній Покровського р-ну Дніпропетровської обл. Закінчив Харківське військ. училище льотчиків, Моск. авіаційний ін-т. Служив у Військ.-Повітряних Силах у Києві та Півн.-Кавказькому військ. округах льотчиком-інструктором, згодом – льотчиком-випробувачем (1977–85). У 1985 зарахований до складу космонавтів. Командир рад.-англ. екіпажу, який на кораблі “Союз ТМ-12” здійснивав космічний політ у травні – жовтні 1991.

“АСОЦІАЦІЯ УКРАЇНЦІВ – МЕШКАНЦІВ ГРУЗІЇ” – незалежна гром., благодійницька орг., що об’єднує українців Грузії. Засн. у 1992 в Тбілісі з ініціативи В. Чередниченка, М. Бориса, Г. Лурія, І. Кущука, В. Протошака, Р. Шевченко, А. Зенько. Орг. нараховує бл. 60 чл. Гол. статутні завдання: зміцнення традиційної дружби між укр. та

грузинським народами, вивчення нац. мов, ознайомлення з культурою та історією укр. народу, створення умов для відродження нац. та культ. традицій українців, пропагування досягнень укр. культури, науки. При А.У. – М. Г. працюють курси з укр. мови, історії України, діє бібліотека укр. літератури. Діяльність висвітлюється в місцевих газ. “Вільна Грузія”, “Вечірній Тбілісі”, на радіо та телебаченні.

АТАМАНЮК Василь, поет, перекладач, видавець; н. 14.3.1897 в с. Яблунів Косівського пов. на Гуцульщині, п. 1937 в концтаборі “Каргал” Народився в бідній селянській родині, навчався в Коломийській гімназії. У роки 1 світ. війни служив в австр. армії, згодом у лавах Січових стрільців. З утвердженням УНР (1918) переїжджає до Катеринослава, де працює секретарем газ. “Боротьба”. У 1922 переїхав до Києва і цілком зайнявся

літ. діяльністю в орг. “Зах. Україна”. У 1916–32 виходять друком зб. його лірики: “Як сурми заграли до бою”, “Чари кохання”, “Хвилі життя”, “Жовтень”, “Галичина”, “За Збручем грози”, “Дума про Степана Мельничука”, “Тяжкі роки”, “Батіг і багнет”, “Крізь кривду і кров”. Видав антологію єврейської поезії (1923), антологію зах.-укр. поезії (у 3 тт.), зб. сатири і гумору, літ. пародій, рев. пісень Зах. України. Під його редагуванням вийшло друком кілька літ. зб. під назвою “Зах. Україна”, заарештований 31.1.1931 в Києві. Звинувачений в орг. та керівництві УВО, формуванні в Києві орг. гал. письм. “За плуг”, “що ставила за мету орг. контррев. повстанських сил”. 1.10.1933 засуджений на 5 рр. ув’язнення, яке відбував у концтаборі “Карлаг”. У 1937 справу А. переглянула “особлива трійка” і винесла йому смертний вирок (розстріл).

Б

БАБЕНКО Василь, етнолог, фольклорист, гром. діяч; н. 20.06.1950 у с. Верхній Кульчум Ермакеївського р-ну БАРСР. Навчався в Башкирському держ. ун-ті за фахом “історія”. Працював викладачем суспільних дисциплін у різних навч. закладах м. Уфі. З 1978 займається наук. роботою. Канд. істор. наук, доцент. Вивчав культуру та побут укр. переселенців у Башкирії, етнічну історію народів Урало-Поволжжя. За результатами досліджень опубліковано понад 200 наук. праць, виданих у Росії, Україні, Німеччині, Фінляндії, Китаї. Основні наук. праці Б.: Українцы в Башкирской ССР: поведение малой этнической группы в полиэтничной среде / БНЦ УрО РАН. Уфа, 1992, 260 стор.; Песенный фольклор украинских переселенцев в Башкирии. К. – Уфа, 1995 (у співавторстві); Украинцы. Народы Башкортостана. Уфа, 2002.

Обіймав посаду радника з міжнац. взаємин у різних держ. інституціях Башкортостану. З 1999 – дир. філії Моск. держ. відкритого пед. ун-ту ім. М. Шолохова в м. Уфі.

Доклав чимало зусиль для орг. гром. об'єднань українців Башкирії. Тривалий час був співгол. Респ. нац.-культ. центру українців Башкортостану “Кобзар”, гол. нац.-культ. автономії українців Башкортостану. З 1993 до 2001 – чл. Правління та заступник гол. ОУР і ФНКА “Українці Росії”. З 1998 – чл. міжнар. комісії зі співпраці між Башкортостаном та Україною. Гол. Ради Міжрегіональної гром. орг. “Наукове товариство українців ім. Т. Г. Шевченка”, чл. УВКР (з 2011). Нагороджений багатьма урядовими відзнаками та почесними званнями України та Росії.

Літ.: Клиненко Т. Дослідження з історії і культури українців Башкортостану. “Українська діаспора”. К. – Чикаго, 1995, рік вид. IV, ч. 8, стор. 142–145.

БАБИЧ Михайло, останній наказний отаман Кубанського коз. війська; н. 22.7.1844 в станиці Нововеличківська на Кубані, п. 18.10.1918 в П'ятигорську. Навчався у Воронежському Михайлівському кадетському

корпусі, військ. службу проходив на Кубані. Наказним отаманом Кубанського війська призначений у званні ген.-лейтенанта (1908). Як досвідчений адміністратор, він старався підняти культ. і екон. рівень коз. нас. Кубані. За його ініціативою тут відкрито чимало шкіл, збудовано в станиці Таманська пам'ятник запор. козакам, які першими переселилися на Кубань у 1792. Підтримав висунену К. Т. Живилком ідею створення в Катеринодарі етнограф. музею просто неба. Після 1917 вийшов на пенсію і переселився до П'ятигорська. Замучений більшовиками.

БАБИЧ Павло, військ. діяч, ген.-лейтенант Кубанського коз. війська; н. 1801, п. 1883 на Кубані. Батько останнього наказного отамана Кубанського коз. війська Михайла Бабича.

БАБИЙ Зіновій, оперний співак, драм. тенор; н. 27.1.1935 у с. Підсадки на Львівщині, п. 27.7.1984 в Мінську, Білорусь. У 1954–57 Б. – соліст Ансамблю пісні і танцю Прикарпатського військ. округу. У 1957–59 навчався в Київ. консерваторії ім. Чайковського та в Кишинівській консерваторії (1981). Будучи студентом, почав співати в Київ. театрі опери та балету ім. Шевченка. У 1960–63 – соліст Львівського оперного театру ім. Франка. З 1963 – соліст Білорус. театру опери та балету (Мінськ). Нар. артист БРСР (1964). Закінчив Білорус. консерваторію (Мінськ, 1981). Б. мав унікальний голос повного діапазону, красивого тембру. Мав вел. концертний репертуар, у якому визначне місце посідали твори укр. композиторів, нар. пісні. Однією з найкращих партій була роль Андрія в опері “Запорожець за Дунаєм” Гулака-Артемовського. Партії: Веслав (“Аскольдова могила” Верстовського), Герман (“Пікова дама” Чайковського), Орест (“Орестея” Танеева), Сергій (“Алеся” Тикоцького), Хозе (“Кармен” Бізе), Туріду (“Сільська честь” Масканьї), Канію (“Паяци” Леонкавалло), Пінкертон (“Чіо-Чіо-Сан” Пучіні), Кавардосі (“Тоска” Пучіні), Стело, Манріко, Гер-

цог, Радамес (“Стело”, “Трубадур”, “Ріголетто”, “Аїда” Верді) та ін.

БАБУТА Марина, н. 24.02.1981 у м. Прокоп'євськ Кемеровської обл. У 2003 закінчила істор. ф-т Томського держ. ун-ту, наук. керівник – канд. істор. наук, доцент Е. Л. Львова. У 2003–06 – аспірантура на кафедрі вітчизняної історії Томського держ. ун-ту. Із січня 2009 до сьогодні – наук. співроб. проблемної наук.-досл. лабораторії історії, археології та етнографії Сибіру Томського держ. ун-ту. З вересня 2009 до сьогодні – старший викладач кафедри історії та регіоназнавства Томського держ. політехн. ун-ту.

Коло наук. інтересів: етнологія, етнічні процеси, міграції, діаспори.

Канд. істор. наук, дисертація: “Формирование и современное состояние украинской диаспоры (конец XIX – начало XXI в.)” (Томськ, 2008).

Основні праці: Формирование украинской диаспоры в Канаде. Украинцы в Сибири: история, культурная жизнь, перспективы: Регион. науч.-методич. конф. Томск, 2004, с. 60–67; Иммиграция украинцев в Канаду (кон. XIX – XX вв.): причины, численность, расселение. Наука и образование: Мат.-лы IX Всеросс. конф. студентов, аспирантов и молодых ученых. Томск, 2005, т. 4, ч. 1, с. 174–178; Украинская диаспора в США в XX в.: формирование и адаптация. Наука и образование: Мат.-лы X Всеросс. конф. студентов, аспирантов и молодых ученых. Томск, 2006, т. 4. История, с. 157–162; Численность и расселение украинцев в США. Наука. Технологии. Инновации: Мат.-лы Всеросс. науч. конф. молодых ученых. Новосибирск, 2006, ч. 6, с. 5–6; Украинцы. Томская область: народы, культуры, конфессии. Энциклопедия. Томск, 2007, с. 188–191; Культурная деятельность украинцев в Томской области. Языковые и культурные контакты различных народов: Сб. ст. междунар. науч.-методич. конф. Пенза, 2009, с. 13–16.

БАГРІЙ Олександр, літературознавець, фольклорист, бібліограф, педагог; н. 11.4.1891 в Летичеві,

п. 22.6.1949 в Баку, Азербайджан. Закінчив Київ. ун-т (1912), учень акад. В. Перетца. У 1919 переїхав на Кубань, працював проф. Кубанського ін-ту нар. освіти, з 1925 – проф. Азербайджанського ун-ту. Активно друкувався у вид. ВУАН. Автор праць із давньої укр. літератури “Давньоруське сказання про птахів”, “Київ. списки сказання чернеця Храбра про слов’янські письмена” (1942), рос. драматургії 17–18 ст., поезії 17 ст., тюркського фольклору, ін. проблем фольклористики й літературознавства. Чимало праць Б. присвятив проблемі шевченкознавства: “Т. Г. Шевченко. Оточення. Мотиви творчості. Стиль” (1930), “Т. Г. Шевченко у російських перекладах” (1925), “До рукописної традиції поширення “Кобзаря” Т. Г. Шевченка” (1927), “Шевченківська студія” (1923), “Шевченко в літ. оточенні” (1925), зб. “Т. Г. Шевченко” (1930, 1931) тощо. Досліджував творчість М. Костомарова (“Політ. повість М. І. Костомарова”, 1927). Досліджував зв’язки укр. літератури з культурами народів СРСР.

БАЖАНОВ Юрій, рад. військ. діяч; н. 10(23).4.1905 в Козятині, нині – Вінницької обл., п. 8.1.1975 в Москві. У Рад. Армії з 1920. Закінчив Київ. артилерійську школу (1920), Артилерійську академію ім. Ф. Держинського (1936), Військ. академію Генштабу (1953). 1926–38 служив в артилерійських частинах командиром взводу, заст. командира батареї, командиром дивізіону. Від 1938 – на викладацькій роботі у військ. навч. закладах. Від 1942 в діючій армії Півн.-Зах., 1 Прибалтійського фронтів, що визволяли Білорусь, Прибалтику; брав участь у Східно-Пруській операції. Від травня 1945 командувач артилерії 39 армії у складі Забайкальського фронту, що вювала проти Квантунської армії Японії. 1945–49 командувач артилерії армії, потім Приморського і Далекосх. військ. округу, 1955–73 нач. Військ. інженерно-радіотехн. академії протиповітряної оборони. Маршал артилерії (1965). Від 1973 в Групі ген. інспекторів М-ва оборони СРСР. Нагороджений бойовими орденами й медалями СРСР.

Лім.: Кулешов П. Н. Маршал артилерії Ю. П. Бажанов. “Военно-истор. журн.”, № 6, 1985.

БАЗИЛЕВИЧ Георгій, рад. військ. діяч; н. 7.2.1889 у с. Крики на Чернігівщині, п. 3.3.1939. У Рад. Армії з 1918. Закінчив Київ. військ. уч-ще

(1911). Учасник 1 світ. війни, підполк. З березня 1918 – командир Зразкового рад. загону в Москві, чл. Вищої військ. інспекції Роб.-Сел. Червоної Армії. У період оборони Царицина із серпня 1918 нач. 2-их моск. піхотних курсів комскладу, командував запасною армією Особливої групи військ Півд., потім Півд.-Сх. і Кавказького фронтів. З лютого 1920 командував військами Донської обл. Був нач. постачання Червоної Армії. У 1921–24 у складі групи для особливо важливих доручень при Реввійськ. Раді Республіки, потім помічник командира, з листопада 1925 командувач військами Моск. військ. округу, у 1927–31 – Привольського військ. округу. З 1931–38 – секр. Комісії і Комітету оборони РНК СРСР. Чл. ЦКВК, УВК, деп. Верховної ради СРСР 1-го скликання. Репресований у 1938. Реабілітований у 1955.

Лім.: Мерецков К. Л. Г. Д. Базилевич. “Военно-истор. журн.”, № 2, 1964.

БАКЛАНОВ Олег, держ. та політ. діяч; н. 17.3.1932 в Харкові. Закінчив Всесоюзний заочний енергетичний ін-т. Працював на Харківському приладобудівному заводі. У 1983–88 – мін. заг. машинобудування СРСР, секр. ЦК КПРС. Входив до складу Держ. комітету надзвичайного становища в СРСР, заарешт. за “орг. держ. перевороту” (1991). Канд. техн. наук, Герой Соціалістичної Праці, лавреат Ленінської премії (1982).

БАЛАВЕНСЬКИЙ Федір, скульптор; н. 1864 в Люботині Харківської губ., п. 1943 в селищі Ліанозово б. Москви. Закінчив Київ. рисувальну школу М. Мурашка, Академію мистецтв у Петербурзі (1903); викладав у Київ. художньому уч-щі та Миргородській керамічній школі. Процес його формування відбивають твори: “Троглодит з ведмедем”, “Політ відьом”, де основну увагу приділено людським емоціям. Глибокопсихологічні портретні бюсти письм., композиторів: учених Шевченка, Лисенка, Котляревського; один з кращих творів – бронзове погруддя М. Кропивницького на його могилі в Харкові; алегоричні горельєфи на будинках Києва. Під час 2 світ. війни переїхав до Тучкового під Москвою.

БАНТИШ-КАМЕНСЬКИЙ Дмитро, укр. історик; н. 1788 в Москві, п. 1850 також у Москві, похований на цвинтарі Донського монастиря. Син Миколи Бантиша-Каменського

У 1800 зарахований до Моск. архіву, де під керівництвом батька вивчав історію, дипломатію та іноземні мови; 1813 слухав лекції в Моск. ун-ті; 1814 перейшов на службу до Петербурга, звідки 1816 перевівся до України правителем канцелярії кн. М. Репніна. У 1825–28 – цивільний губернатор Тобольська, з 1836 – віленський губернатор. Автор праць з історії Росії, у т. ч. “Історії Малої Росії” (у 3 тт.) та зб. документів “Джерела малорос. історії”.

БАНТИШ-КАМЕНСЬКИЙ Микола, укр. історик, археограф; н. 1737 в Ніжині, п. 1814 в Москві, похований на цвинтарі Донського монастиря. Батько Б.-К. був ввезений до України з Молдови його дядьком Д. Кантеміром, мати – дочка С. Зертис-Каменського, який був перекладачем у гетьмана І. Мазепи. Навчався в Київ. і Моск. духовних академіях, Моск. ун-ті. З 1762 працював у Моск. архіві; за завданням уряду впорядковував зб. істор. документів. У 1795 написав “Історію про унію”, він же склав “Огляд зовнішніх зносин Росії до 1800 р.”, один з видавців “Слова о полку Ігоревім”.

БАРАБАШ Юрій, н. 10.08.1931 у м. Харкові. У 1955 закінчив Київ. держ. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. Учитель – викладач укр. мови та літератури М. О. Карпов. Чл. студентського наук. т-ва в Харківському держ. ун-ті. нині – гол. наук. співроб. Ін-ту світ. Літератури РАН ім. О. М. Горького.

Коло наук. інтересів: історія укр. та рос. літератури, теорія літератури, компаративістика.

Канд. філолог. наук, дисертація: “Творчість О. Довженка як письменника”, доцент (Харків, опонент – М. Т. Рильський).

Д-р філолог. наук, дисертація: “Проблеми історії укр. літератури 20-х рр. ХХ ст.” (Київ), проф.

Дир. Ін-ту теорії мистецтв (Москва), Дир. Ін-ту світ. літератури АН СРСР (РАН) ім. О. М. Горького. Лавреат Держ. Премії РРФСР ім. О. М. Горького, лавреат Нац. премії України ім. Т. Г. Шевченка, лавреат Міжнародної премії О. і Т. Антоновичів (США), ордени, медалі.

Основні праці: Чисте золото правди. Деякі питання естетики і поетики Довженка. К., 1962; Я есть народ... Роздуми. Суперечки. Портрети. К., 1967; О народности. Литературно-критические очерки. М., 1970; Алгебра и гармония. О методологии литера-

20 БАРА

туроведческого анализа. М., 1977; Вопросы эстетики и поэтики. М., 1983; "Знаю человека..." Григорий Сковорода: поэзия, философия, жизнь. М., 1989; Гоголь. Загадка "прощальной повести". М., 1993; Почва и судьба. Гоголь и украинская литература: у истоков. М., 1995; "Коли я забуду тебе, Єрусалиме..." Гоголь і Шевченко: порівняльно-типологічні студії. Х., 2001; Тарас Шевченко: імператив України. Історіо- та націоналістична парадигма. К., 2004; Вибрані студії. Сковорода. Гоголь. Шевченко. К., 2006.

БАРАН Михайло, правник; н. 1884 у Скалі-Подільській на Тернопільщині, п. 3.11.1937 на Соловках. Закінчив юридичний ф-т. Львівського ун-ту. Під час 1 світ. війни – у складі легіону Укр. січових стрільців (УСС) австро-угор. армії, брав участь у боях з рос. армією, потрапив до рос. полону; з 1917 чл. РСДРП(б). Як командир 1 бригади Укр. Гал. армії ЗУНР, сприяв переходу бригади в лютому-квітні 1920 на бік Червоної Армії, разом з бригадою відбивав напад Польщі на Україну (1920) і звільняв Галичину від поль. окупації, у липні 1920 – заступник гол. Галревкому, учасник поль. укр. мирних переговорів. У 1920-их рр. – комісар школи червоних старшин в Умані, Києві; з 1925 – заступник дир. ком. академії ім. Артема в Харкові, завідувач управління науки в Наркомосі України, перед арештом був дир. Ін-ту літературознавства, завідувачем катедри і проф. Київ. ун-ту. Заарештований 27.7.1933 і засуджений 14.2.1934 на 5 рр. концтаборів за участь у сфабрикованій справі УВО. Покарання відбував на Соловках, де розстріляний 3.11.1937. Реабілітований після смерті Сталіна.

БАРБАР Аркадій, медик; н. 1879 у с. Попівщина на Сумщині, п. 3.11.1937 на Соловках, Росія. Виходець із дворянської родини. Здобув вищу мед. освіту. Чл. партії укр. соціал-демократів. У 1918 за гетьманату – віце-дир. департаменту М-ва охорони здоров'я, а 1919 за Директорії УНР – дир. У 1919 – лікар військ.-гарнізонного шпиталю, у 1920 в Києві – комісар військ.-санітарної справи. Від 1921 старший асистент Київ. мед. ін-ту. 18.8.1929 заарештований органами рад. влади у т. зв. справі СВУ і засуджений до 8 рр. позбавлення волі і 3 рр. втрати у правах. Покарання відбував у Ярославському політизоляторі, на Соловецьких остр. У концтабо-

рі добровільно надавав мед. допомогу як ув'язненим, так і охоронцям, за що був звинувачений у "продовженні контррев. діяльності", і трибуналом УНКВС Ленінградської обл. 9.10.1937 засуджений до смертної кари. Розстріляний 3.11.1937 (за ін. даними, потоплений на баржі "Клара Цеткін" у Білому морі). Реабілітований у 1989.

БАРДІЖ Кіндрат, військ. і держ. діяч; н. 9.3.1868 в станиці Брюховецька на Кубані, п. 9.3.1918 б. Туапсе, Грузія; хорунжий Кубанського коз. війська, отаман станиці Брюховецька (1903), чл. усіх 4 Держ. Дум Росії. Після поразки Тимчасового уряду формує курені "вільних козаків" для боротьби з більшовиками. Був прихильником незалежності Кубані, особливо в період, коли до влади прийшли більшовики. Організував військо вільного козацтва для боротьби з більш. владою. Схоплений разом із синами б. Туапсе і тут же за вироком "рев. суду" був розстріляний у день свого 50-ліття.

БАРВІНСЬКИЙ Павло, прозаїк, драматург, актор, культ. діяч; н. 1862 в с. Борисівка на Слобожанщині (нині – смт Белгородської обл.) у багатій родині, п. 21.08(04.09).1908 у рідному селі. Навчався у гімназіях Белгорода і Москви, потім учився співу в Моск. консерваторії. Виступав на сценах театрів України, Росії, Польщі у складі труп М. Кропивницького, М. Старицького, М. Садовського, Руського нар. театру в Галичині. Був антрепренером власної театр. трупи (1900), ставив свої п'єси у власному театрі. Утомлений театр. мандрями, працював у міській управі в Белгороді. Останні рр. жив у с. Борисівка.

Автор п'єс "За віру" (1897), "Каторжна", "Загублений вік" (обидві 1898), "Орли України" (1895), "Сучасний дон Кіхот" та ін., нарисів і оповід.

Твори: Избранное. Белгород, 2001, 371 с.; Мазепа. Уроки правди і добра, упоряд. та автор біограф. нарисів В. В. Оліфіренко. Донецьк, 2001, с. 85–95.

Лит.: Барвінський Павло. Енциклопедія Українознавства: Словникова частина, голов. ред. В. Кубійович. Репринт. відтворення. К., 1993, т. 1, с. 93; Кирчів Р. Ф. Барвінський Павло Якович. Українська літературна енциклопедія: У 5 т. К., 1988, т. 1, с. 130; Романенчук Б. Азбуковник. Енциклопедія української літератури. Філадельфія, – К., 1969, т. 1, с. 246.

БАСОК Василь, поет, прозаїк; н. 5.4.1906 у с. Соснівка на Сумщині, п. 8.10.1938 на Колимі. Навчався у Воздвиженській сіль.-госп. школі в Ямпільському р-ні. Очолював завроком на цегельному заводі, комсомольський активіст, організував хату-читальню. Був відповідальним секр. Кременчуцької районної газ. Вірші друкував у газ. "Червоне село" (Глухів), "Більшовик" (Чернігів). Автор зб. поезій "Розорані межі" (1930), "Рушай на врожай", "Гримлять квартали" (1931). Заарештований у серпні 1936 і засуджений на 10 рр. виправно-трудових робіт на Дал. Сх.

БАХ Олексій, учений-біохемік, гром. діяч; н. 1857 в Золотоноші на Черкащині, п. 1946 в Москві, похований на Новодівичому цвинтарі. Акад. АН СРСР (1929). Навчався в Київ. ун-ті. До рев. 1917 зазнавав переслідувань як чл. партії "Нар. воля". Змушений був емігрувати. Повернувся з-за кордону 1917. Засновник школи рад. біохеміків.

БАХТІЄНКО Микола, лінгвіст, фольклорист; н. 1918 в слободі Миколаївська Царинської губ., Росія, п. 1986. У 1936 закінчив Дубовське пед. уч-ще, учителював в Степнівській семирічній школі Миколаївського р-ну Сталінградської обл. У 1957 закінчив філолог. ф-т. Сталінградського пед. ін-ту і став дир. Степнівської сер. школи. Його розвідки містять цінний фактичний матеріал з укр. діалектології, фольклористики та історії укр. колонізації Нижнього Надволжя.

БАЧИНСЬКИЙ Юліан (літ. псевд. і криптонім: Юродивий, Сумний, Ю. В.), укр. гром.-політ. діяч, дипломат УНР, публіцист, перекладач; н. 1870 у с. Новосілка в Галичині, загинув після 1935, точна дата й місце розстрілу невідомі. Вищу освіту здобув у Львові та Берліні. Навчаючись, належав до дем. студентських орг. У 1888 разом з І. Франком, М. Павликом, М. Шухевичем здійснив мандрівку по Галичині. Протягом 1890–1907 був одним з керівників Укр.-руської радикальної партії, згодом став одним з активних діячів укр. соц.-дем. партії. Виступав зі ст. на політ. та екон. теми, друкувався в журн. "Народ" та ін. періодичних вид. У 1893 в "Народі" опублікував публіцистичний нарис "По поводу еміграції" (№ 4–7, 14). Згодом став ученим-дослідником укр. еміграційних процесів і громад. Автор відомої у свій час праці "Україна irredenta",

у якій обґрунтував свій погляд на незалежну Україну, шляхи боротьби за її побудову. Автор монографії “Укр. еміграція в США” (1914). Виступав як перекладач праць Ф. Енгельса, П. Лафарга. У 1915–16 служив в австро-угор. армії; 1918 – обраний чл. Укр. нац. ради у Відні, 1919 – призначений послом УНР у Вашингтоні. У 1921–23 жив у Відні, виступав як публіцист – друкувався на політ. теми в берлінському вид. “Укр. голос”, у львівській “Раді”. Згодом переїхав до Львова, потрапив до в’язниці. 26.11.1933 виїхав до Харкова як політ. емігрант. Працював у редакції “Укр. рад. енциклопедії”. Того ж року був заарештований, звинувачений у належності до терористичної орг. Пройшов фізичні й моральні тортури, мав мужність заперечити висунуті проти нього наклепи (на допиті 15.2.1933). Був засуджений на 10 рр. концтаборів, а через кілька років знищений. Твори Л. Бачинського тривалий час були заборонені. Реабілітований 1957.

БАШКОРТОСТАН – республіка у складі РФ. Площа – 143,6 тис. кв. км. Столиця – м. Уфа. Б. поділяється на 54 адмінстр. р-ни, 17 міст, 40 смт. Нас. – 3 943 тис. осіб. (1989), за національністю переважають башкири, росіяни, татари, чуваші. Б. розміщений у Передураллі та на схилах Півд. Уралу (висота до 1640 м, найвища точка – гора Ямантау). Клімат континентальний, сер. температура січня –14–17 С°, липня +16–20 С°, опади – 300–600 мм за рік. Найбільші рр.: Бєлая, Уфа. Переважають дерново-підзолисті та сірі лісові ґрунти; на півн. Б. поширені мішані ліси, у горах – хвойні ліси, лісостеп і степ, які на півд. здебільшого розорані. Б. входить до Уральського екон. р-ну РФ. Найважливішими галузями пром-сти є нафтова, нафтопереробна та нафтохем., машинобудування та металообробка, металургія, розвинені також деревообробна, легка та харчова галузі; гол. пром. центри Уфа, Стерлітамак, Салават, Ішимбай. Сіль. госп-во Б. спеціалізується на виробництві зернових (пшениця, жито, ячмінь, овес) і техн. (цукровий буряк, соняшник) культур, розвинені овочівництво і садівництво; з галузей тваринництва спеціалізується на молочно-м’ясному скотарстві, свинарстві, м’ясо-вовняному вівчарстві, птахівництві.

Укр. переселенці на території Б. з’явилися в 1 пол. 18 ст. Причинами,

що спонукали їхнє переселення, були, з одного боку, указ цариці Анни Іоаннівни від 20.8.1739, згідно з яким “черкасам” (українцям) дозволялося переселитися до Оренбурзької обл., до складу якої в той час входив сучасний Б.; з другого, – жвавий відгук волелюбного козацтва, яке прагнуло уникнути фєвдально-кріпосницького гніту, на пропозицію про переселення в оренбурзький край. Розселення укр. переселенців у Б. здійснювалося за трьома основними напрямками: півд.-зах. – Бєлєбєєвський пов. (52,8 %), півд. – Стерлітамацький (21,29 %), центр. – Уфимський повіт (21,38 %). За переписом 1989, у Б. проживало 74 990 українців, що складало 1,9 % від чисельності всього нас. республіки. Укр. мову вважають рідною 41,1 % українців, однак вільно володіє нею незначна їх частина. За рад. часів у Б. були відсутні будь-які умови для нац.-культ. розвитку українців. Активно нарощувалися і стимулювалися асиміляційні процеси, які особливо негативно позначилися на формуванні нац. самосвідомості представників молодших поколінь укр. діаспори. У зв’язку з політикою, яку проводили рад. та ком. керівництва, у Б. багато укр. сс. були проголошені неперспективними і приреченими на знищення. Сьогодні з 529 укр. сс., що існували в Б. в 1926, залишилося менше 50. Немає жодного с., заснованого українцями, де б жили тільки українці (у 1926 таких сс. було 428). Сьогодні в Б. залишилося менше 20 с., де українці складають більшість нас. Якщо в 1926 в сіль. місцевості проживало 97 % укр. нас., то нині – менше 20 %.

Нац.-культ. відродження українців у Б. розпочалося з 1989. 1 Шевченківське свято з нагоди 175-річчя від дня народження Т. Шевченка, проведене в Уфі, збудило гром. думку, і на установчій конференції 13.1.1990 було утворене Т-во шанувальників укр. культури, пізніше реорганізоване у Респ. нац.-культ. центр українців Б. “Кобзар”. За ініціативою Центру “Кобзар” щорічно проводяться свята-фєстивалі укр. культури під гаслом “Ой радується, земле” та березневі Шевченківські свята. Відкрито 2 держ. укр. школи (у с. Золотоношка Стерлітамацького р-ну та в с. Санжарівка Чишмицького р-ну), а також держ. недільну школу (у м. Уфі). Створено Укр. нар. дім “Мир”, де організовано бібліотеку. При Центрі “Кобзар” діє хор укр. нар. пісні, що складається із 45 осіб.

Загалом у Б. нараховується бл. 20 укр. фольклорних ансамблів (хор “Червона калина”, с. Санжарівка; ансамбль укр. пісні “Барвінок”, м. Стерлітамак та ін.), з них 4 – дитячі. З квітня 1992 щомісячно виходить укр. газ. “Крилиця” (ред. – Л. Ільєсова), яка розповсюджується на Урало-Поволзький регіон. У м. Уфі створено наук. центр українознавства. У 1994 зареєстровано Союз українко Б. “Бєрегиня” (гол. – О. Лисенко). Під егідою Центру “Кобзар” проводяться наук.-практичні конференції, влаштовуються виставки творів укр. мистецтва, організують нац. свята. 21.1.1995 в Уфі відбувся 2 з’їзд українців Б., у роботі з’їзду та пов’язаних з ним заходах взяли участь 180 делегатів. На з’їзді обрано Ради Центру “Кобзар”: малу – з 10 осіб – та вел. – із 40 осіб. Співгол. Ради Центру стали В. Дорошенко та В. Бабенко. У перспективі нац.-культ. відродження українців Б. – відкриття культ. центру України у м. Уфі та катедри укр. мови і літератури в Уфимському держ. ун-ті.

Лит.: Резніченко С. М. Відродження українства в Республіці Башкортостан. Інформаційний бюлетень № 2 М-ва України у справах національностей, міграції та культурів, 1995, стор. 59–62.

БЕЗВЕРХИЙ Сергій, держ. діяч; н. 17.12.1940 у м. Полоши Запорізької обл. Навчався в технікумі механізації сіль. госп-ва, Запорізькому машинобудівному ін-ті. У 1968–86 працював на Центр. наук.-досл. автомобільному полігоні, у 1986–91 – його дир. Від грудня 1991 – гол. Держкомітету РФ зі стандартизації, метрології та сертифікації. Д-р техн. наук, проф.

БЕЗКРОВНИЙ Любомир, рад. військ. історик; н. 27.9(10.10).1905 в Харкові, п. 9.7.1980 в Москві. Протягом 1942–55 служив у Рад. Армії. Закінчив кубанський пед. ін-т (1930). Від 1943 – викладач Моск. стрілково-кулеметного уч-ща, згодом Військ. академії ім. М. Фрунзе. Автор понад 200 наук. праць із військ. історії, історіографії, джерелознавства, історичної географії, археології, історії військ. навч. закладів. Його гол. дослідження присвячені історії рос. армії та флоту. Б. очолював вид. багатомних зб. про життя і діяльність рос. полководців і флотоводців 18–19 ст. Основні праці: “Отечественная война 1812 г. и контрнаступление Кутузова” (1951); “Русская армия и флот в XVIII в.” (1958); “Русское военное ис-

22 БЕЗК

кусство XIX в.” (1974); “Армия и флот России в начале XX в.” (1986).

БЕЗКРОВНИЙ Олексій, отаман Чорноморських козаків; н. 1780 в Україні, п. 1833 на Кубані. Син запор. козака, Б. мав 12 рр., коли разом з батьками переїхав на Кубань; жив у станиці Щербинівська. Життя на пограниччі обумовило ранню військ. службу: у 27 очолив Чорноморське коз. військо. Розпочав військ. службу в 1800, брав участь у 13 вел. кампаніях і 100 битвах. У складі Чорноморської гвардійської сотні воював із французами (1812–13), під Лейпцігом, Кульмом; двічі був поранений, одержав багато нагород і чинів. Із Франції повернувся на Кубань полк. У 1827 – нач. чорноморського кордону, ген.-майор, невдовзі – отаман Чорноморського війська. Спроба виступів проти зловживань чиновників у війську призвела до доносів на самого отамана. У 1830 Б. звільнено з посади отамана, але служби в армії він не залишив. Помер від ран, одержаних у бою. Заощаджені за життя кошти заповів на заснування притулку для несімейних козаків-інвалідів і шпиталю. Усіх своїх кріпаків відпустив на волю.

БЕЗУГЛОВ Варлаам, вел. кіннозаводчик 2 пол. 19 ст. на Дону. Походить з родини Запор. козаків Ніжинського полку. Його батько продав своє помістя в с. Безуглівка під Ніжином і переселився на вільні донські землі на хвилі заг. переселення укр. козаків 1830-их рр. По смерті батька Б. купив вел. ділянку землі на р. Манич, де займався розведенням коней. Цією справою разом зі своєю родиною займався до 1920.

БЕЛЬКЕВИЧ Сильвестер, митр. Київ. і Гал. (1556); р. н. невідомий, п. 1568 у Білорусі. Особа багата, але неосвічена. Б. спочатку був скарбником і ключником у Віленському королівському палаці, а потім світською особою, спочатку одержав в управління Віленський монастир, а потім без проходження нижчих щаблів священства одразу був призначений королем на митр. Б. активно відстоював стародавні широкі права Руської церкви у поль.-лит. державі.

БЕРВИЦЬКИЙ Олександр, філософ; н. 1892 у с. Братське на Одещині, п. 8.3.1937 в Москві. Проф. філософії, працював з 1930 до квітня 1934 в Ін-ті філософії ВУАМЛІНУ. Заарештований 2.7.1934 і засуджений у 1935 на 5 рр.

концтаборів. Покарання відбував на Біломорсько-Балтійському комбінаті. У 1937 засуджений до розстрілу і розстріляний у місцях ув'язнення. Автор праць “На два фронти” (журн. “Прапор марксизму-ленінізму”, № 2–3, 1933); “Боротьба на філософському фронті України на новому етапі” (Там само, № 4, 1933).

БЕРЕЗОВСЬКИЙ Максим, композитор; н. 16.10.1745 в Глухові на Сумщині, п. 22.3.1777 в Петербурзі. Навчався у Київ. духовній академії, де почав писати музику, але курсу не закінчив, бо був відібраний до Придворної капели співаків у Петербурзі. Виступав там як співак-соліст в італ. опері в Оранієнбаумі. Для вдосконалення майстерності був відряджений до Італії (1765–74). З 1765 навчався у Дж. Мартіні в Болонській філармонічній академії, а 1771 витримав іспит на звання акад.-композитора цієї академії. Після повернення до Росії був зарахований на дуже скромну посаду до Придворної капели. Злидні, розпач через неможливість творчо працювати призвели Б. до самогубства. Як композитор Б. намагався гармонізувати західноєвроп. музику з текстами правос. руських церк. піснеспівів. Майстер хорového письма а капела, він разом із Д. Боршнянським створив класичний тип хорového концерту. У його музиці відчутні впливи укр. співів. За життя був обраний чл. багатьох академій в Італії. У Болонській академії ім'я Б. викарбовано золотими літерами на меморіальній мармуровій дошці. Автор опери “Демофонт” (поставлена 1771 в Ліворно), духовних концертів.

Лит.: Грінченко М. Історія укр. музики. К., 1922; Алексеев М. П. М. Березовський. В зб. “Посев”. О., 1921; Лебедев Н. Березовский и Боршнянский, как духовные композиторы. СПб., 1882; Келдыш Ю. Неизвестная опера русского композитора. “Советская музыка”, № 12, 1966; Mooser R.-A. Annales de la musique et des musiciens en Russie au XVIII siecle, V. 2. Gen. 1951.

БЕРЕЗОВСЬКИЙ Михайло, 2 пол. 17 ст., керівник Селенчинського коз. повстання (1696). Селенчинськ – військ. форпост у завоюванні Сибіру. Очоловані Б. козаки підняли тут бунт, скинули царську адміністрацію, обрали орган коз. самоурядування. Згодом заключили “військ. угоду” з козаками ін. острогів (Верхньоудинським, Набанським та Ільїнським),

вирушили походом на Іркутськ. Повстання було жорстоко придушене, Б. страчено.

БЕРЕТЕЙЩИНА, територія між рр. Бугом, Прип'яттю, Ясьолдою та Нарвою, входить до складу укр. етнограф. території. Б. вважається регіоном компактного проживання укр. нас. у Брестській обл. Республіки Білорусь. Це Малоритський, Каменецький, Брестський, Забінківський, Березівський, Дрогичинський, Іванівський, Пінський, Столінський р-ни повністю та Пружанський, Ганцевичський, Лязовицький частково. Питання про укр.-білорус. розмежування є неоднозначним і ще до кін. невирішеним. За одними оцінками на Б. живуть українці, за ін. – вони білоруси. У зв'язку з тим, що одні переписи фіксували це нас. як українців, ін. – як білорусів, мали місце невідповідності у визначенні чисельності укр. діаспори. Згідно з переписом 1897, більшість нас. Б. була врахована як українці – 407 тис. осіб (у 1795 – 225 тис., 1719 – 186 тис.). Згідно з переписами 1926 і 1931, чисельність українців у всій Білорусі складала лише 34,5 тис. осіб, у 1937 – 65,4 тис., у 1939 – 164,3 тис. Переписи останніх рр. зафіксували поступове збільшення чисельності укр. нас. Б. з 25,6 тис. осіб у 1959 до 60,6 тис. у 1989 та деяке збільшення його питомої ваги у всьому нас. Б. (1959 – 2,15 %; 1970 – 2,44 %; 1979 – 2,98 %; 1989 – 2,31 %). Частка українців, які вважають рідною укр. мову, на Б. 1989 складала 65,6 %. Дослідження інтенсивності сучасних міграційних потоків на Б. та з Б., їхньої нац. структури дає змогу дійти висновку, що невел. і поступове збільшення частки українців серед нас. Б. відбувається внаслідок чисельної переваги українців, які прибувають сюди, над чисельністю тих, що вибувають. Найвищою є частка українців у таких прикордонних з Україною р-нах: Брестському (10,4 %), Кобринському (7,8 %), Малоритському (7,3 %), Кам'янецькому (6,6 %), Жабінківському (4,9 %). Значна питома вага українців зафіксована в Бресті (7,5 %), Кобрині (5,6 %), Пінську (5,3 %), Пружанах (4,8 %).

Рух за нац.-культ. відродження укр. Б. відновився в кін. 1980-их рр. 18.2.1990 у Бресті створено укр. гром.-культ. об'єднання Брестської обл. “Берестейщина” (гол. правління – М. Козловський). Гол. метою об'єднання є збереження та подаль-

ший розвиток мови, культури, традицій укр. нас. Б., домагання того, щоб народ знав свою історію без перекручень і деформацій. Створені і діють осередки цього об'єднання в Бресті, Бреському, Каменецькому, Дрогичинському, Кобринському, Малоритському та Пінському р-нах. Під егідою об'єднання працює укр. нар. ун-т культури. Силами об'єднання з 1991 видається газ. "Голос Берестейщини". У 1991–92 162 учні Кобринського та Дрогичинського р-нів почали у школах вивчати укр. мову. Укр. нац.-культ. відродженню в Б. сприяє налагодження взаємозв'язків між Білоруссю та Україною. М-вом освіти і культури Республіки Білорусь та М-вом освіти України укладено міжвідомчу угоду про співробітництво. Держ. комітетом у справах національностей та міграції ініціюється укладення двосторонніх угод про захист прав нац. меншин.

Лит.: Заставний Ф. Сх. укр. діаспора. Л., 1992; Национальный состав нас. СССР: по данным Всесоюзной переписи нас. 1989 г. М., 1991.

БЕЛЯЄВ Володимир, держ. діяч, учений; н. 9.8.1949 у м. Іловайську Донецької обл. Закінчив Моск. інженерно-фіз. ін-т, у якому згодом працював асистентом, доцентом, деканом. У 1990–91 – гол. комісії ВР СРСР з нар. освіти та виховання, від липня 1992 – гол. правління Фонду підтримки уряду нар. довіри. Канд. фіз.-мат. наук, автор понад 50 наук. праць. Лавреат Ленінської премії.

БИСТРИЦЬКА Еліна, актриса; н. 4.4.1928 у м. Бердичеві Житомирської обл. Навчалась у балетній школі, Ніжинському пед. ін-ті, закінчила Київ. ін-т театр. мистецтва (1953). Від 1953 – актриса Вільнюського рос. театру, з 1958 – у Малому театрі в Москві. У театрі та кіно зіграла майже 50 ролей. Від 1979 – доцент, проф. Ін-ту театр. мистецтва ім. А. В. Луначарського, гол. Всесоюзної Федерації художньої гімнастики. Нар. артистка СРСР.

БІГДАЙ Яким, мовознавець; н. 9.9.1855 у станиці Іванівська на Кубані, п. 17.11.1909 в Сухумі, Грузія. Після закінчення Кавказької духовної семінарії продовжив навчання в Новорос. ун-ті (Одеса) на юридичному ф-ті. Після закінчення ун-ту й захисту дисертації на тему "Общественное призрение и благотворительность в России" повернувся на Кубань. Пра-

цював на різних посадах (від колезького радника до мирового судді в різних р-нах краю). Багато часу й енергії віддавав гром. справам як чл. Катеринодарської думи, гол. благодійного т-ва, гол. Катеринодарського з'їзду мирових суддів, дир. опікунського комітету тюрем, секр. Комітету по збору допомоги голодуючим (1892), гол. Катеринодарського муз. т-ва тощо. Гол. справою його життя стало збирання і дослідження фольклору Кубані. Поштовою до зацікавлення коз. фольклором стало відзначення в 1896 100-літнього ювілею Кубанського коз. війська, коли ініціатором збирання кубанського фольклору виступило Рос. геогр. т-во. Б. створює при Кубанському, Тверському та Донському статистичних комітетах спеціальні осередки для збирання і вид. фольклору. Зібрав понад 1500 пісень, видав 14 вип. "Пісень кубанських козаків", з яких 8 містять укр. пісні, 6 – рос. Пробував сили в композиторській діяльності: писав музику до Шевченкового "Кобзаря", до п'єси кубанського коз. війська Я. Кухаренка "Чорноморський побут". Підтримував тісні контакти з М. Лисенком, надрукував записи М. Лисенка, заборонені 1886 царською цензурою: "Про кошового Калнишевського", "Виїхав Гонта", "Тей, звалився та козак Швачка", "Про руйнування Січі", "Славне було Запоріжжя" та ін. При публікації укр. пісень Б. вдався до зміщення акцентів, трактуючи мову пісень не як укр., а як "стару коз.". Публікація заборонених пісень не пройшла непомітно: у Петербурзі фольклориста звинуватили в неблагонадійності. У 1900 Рос. геогр. т-во відмовило Б. у підтримці, і він змушений був виїхати з Катеринодара до Ставрополя. Останні рр. прожив у Сочі, де й помер. Записи Б. перевидав В. Г. Захарченко (Краснодар, т. 1 – 1991, т. 2 – 1995).

БІГДАШ-БІГДАШЕВ Полікарп, хормайстер, педагог; н. 22.2.(6.3).1877 в Острозі на Рівненщині, п. 1945 в Москві. Закінчив Моск. консерваторію (1926). Від 1903 – хоровий інструктор Тамбовського комітету тверезости, сприяв піднесенню хорового співу. У 1907–09 разом з А. Пашенком видавав муз. журн. "Баян", де друкувалися твори М. Лисенка, К. Стеценка, П. Демущького, М. Грінченка та ін. Від 1921 в Москві, у 1927–31 – художній керівник Моск. укр. хорової капели.

БІЛИК Анатолій, скульптор, засл. діяч мистецтв Казахстану; н. 20.11.1928 у с. Крамарці Магдальнського р-ну Дніпропетровської обл. 2 світ. війна перервала навчання Б. у школі. Батько загинув на війні. 2 рр. Б. жив на окупованій німцями Дніпропетровщині. У листопаді 1943 пішов добровольцем на фронт, як "син полка" брав участь у боях за визволення Дніпропетровська і Криворіжжя від німців. У 1945 вступив до Дніпропетровського художнього уч-ща на скульптурне відділення, де займався також живописом і графікою. У 1951–56 працював скульптором у Дніпропетровському об'єднанні "Художник", тут формувалися його творчі зацікавлення до монументальної скульптури, яка згодом стане гол. жанром його мист. творчости. Одна з перших робіт (у співавторстві) – бюст отамана війська Запор. І. Сірка (1955), який був встановлений на могилі Сірка. У 1956 переїхав до Казахстану в м. Караганду. У 1957 був одним із засновників карагандинських художньо-виробничих майстерень, де працював у 1957–88. Очоловав творчу секцію Карагандинської орг. Спілки художників КазРСР (1960–65), чл. Спілки художників СРСР (1962), чл. і гол. правління Карагандинської орг. Спілки художників КазРСР (1972–87), чл. правління Спілки художників і правління Художнього фонду КазРСР (1982–87). Б. – автор більш як 20 пам'ятників і монументів, встановлених в Україні, Карагандинській, Джезказганській, Кокчетавській обл. Казахстану. Йому належить серія скульптурних портретів сучасників та істор. діячів. Понад 20 робіт експонуються в музеях Москви, Алмати, Караганди, Акмолі, Павлодара. Брав участь у респ. і всесоюзних виставках (Москва, 1970, 1977, 1982, 1983, 1984). Засл. діяч мистецтв Казахстану. У 1989 в серії "Мир глазами художника" у вид-ві "Советский художник" вийшов друком альбом "А. Билык" (автор – Н. Іваніна), присвячений життєвому і творчому шляху укр. скульптора в Казахстані. Найвідоміші роботи: пам'ятники кошовому отаманові І. Сірку (1955), льотчикові Нуркену Абдирову (1958), Зої Космодем'янській (1962), меморіал "Бойова слава" (1968), монумент "Шахтарська слава" (1974), пам'ятник М. Горькому (1974); бюсти-портрети Ч. Валиханова, Т. Шевченка, чабана, сина та ін.

24 **БІЛЛЬ**

БІЛЛЬ-БЛОЦЕРКІВСЬКИЙ Володимир, рад. драматург, письмен.; н. 28.12.1884 (9.1.1885) у Новій Александрії Херсонської губ., п. 1.3.1970 в Москві. Засл. діяч мистецтв РРФСР (1935). З 16 був матросом торг. флоту, з 1911 працював у США кохегаром, землекопом, слугою на фермі. У 1917 повернувся на батьківщину. У 1920 виступив зі зб. оповід. "Смех сквозь слезы", з життя зарубіжних робітників і моряків. Перші п'єси "Біфштекс з кров'ю", "Етап" (обидві – 1920) та "Відлуння" (1924), "Ліво руля" (1925) відрізнялися плакатною яскравістю, алегоризмом образів, характерних для "агіток" самодіяльного театру періоду громадянської війни. Подальша діяльність внесла в п'єси Б.-Б. елементи політ. огляду, нар. героїки, особливості яких виявлялися в напруженості сюжету, гостроті гумору, величезному темпераменті, реалістичній конкретності. Вел. подією в історії рад. театру стала п'єса Б.-Б. "Шторм" (1925), яка знаменувала собою виникнення драми нового типу – гостро тенденційної, нар.-героїчної, що ввібрала в себе все краще, створене агітаційним театром громадянської війни. У рр. непу Б.-Б. пережив ідейну кризу, що позначилася на п'єсах "Штиль" (1927), у якій відбилася розгубленість автора перед труднощами перехідного періоду; "Голос надр" (1929), присвяченій відбудові Донбасу. Новим етапом творчості Б.-Б. стали драми "Життя кличе" (1934) про формування наук. інтелігенції та "Прикордонники" (1937). У п'єсі "Колір шкіри" (1948), поставленій під назвою "Навколо рингу" (1949), письмен. знову звернувся до зарубіжної теми. Твори Б.-Б. ставилися на сценах Німеччини, Румунії, Чехо-Словаччини. З успіхом йшли вони в театрах України.

Лит.: Лапкина Г. В. Н. Билль-Белоцерковский. Театр и драматургия. Ленинград, 1959; Образцова А. Театр им. Моссовета. Очерк творческого пути. М., 1959.

БЛОГРАДСЬКІ, муз. діячі; батько й дочка. Тимофій Б. бандурист, лютист, співак, композитор; н. в Україні, п. після 1767. У 1739–41 і пізніше (з перервами, до 1787) – придворний музикант у Петербурзі. Автор пісень на вірші О. Сумарокова.

Єлизавета Б., співачка, клавесиністка, композитор; н. 1739, п. після 1764. Камер-співачка при дворі імператриці Єлизавети Петрівни в Петербурзі. Ав-

тор першого у вітчизняній музиці інструментального варіаційного циклу "Менует з варіаціями" для клавесина.

БЛОГРУД Андрій, архітектор; н. 1875 в Житомирі, п. 19.7.1933 у Ленінграді. Навчався в Петербурзькій академії мистецтв (1901–10); від 1912 – її викладач, 1920 – ректор. Автор проекту реставрації палацу в Батурині Чернігівської обл. За проектами Б. в Україні було споруджено будинки в сс. Парафіївці та Качанівці на Чернігівщині (поч. 20 ст., не збереглися).

БЛОНОЖКО Степан, рад. військ. діяч; н. 1.5.1919 у с. Мітченки на Чернігівщині, п. 10.12.1978 в Москві. У Рад. Армії з 1937. Закінчив Саратовське бронетанкове уч-ще (1939), Військ. академію ім. М. В. Фрунзе (1950), Військ. академію Генштабу (1957), Вищі курси при цій академії (1969, 1977). Брав участь у рад.-фінській війні (1939–40). У рр. 2 світ. війни – на Півд., Півн., Кавказькому, Ленінградському, 2 Укр., 3 Білорус. фронтах. З 1942 – офіцер зв'язку 140 танкової бригади, потім нач. оперативного відділу автобронетанкового управління Півн. групи військ Закавказького фронту. У 1943 – заступник нач. штабу 19 гвардійської танкової бригади, з березня 1945 – нач. штабу 16 самохідної артилерійської бригади. У 1957 – командир дивізії, 1965 – заступник командувача військами Одеського військ. округу. Протягом 1967–70 – заступник, командувач військами Туркестанського військ. округу, деп. Верховної Ради СРСР 8–9 скликань. Ген.-полковник (1970).

БЛАЖКО Ніна, географ; н. 18.7.1915 в Мелітополі на Запоріжжі, п. 13.6.1982 в Казані, Татарстан, Росія. Закінчила Одеський ун-т, викладала екон. географію в Казанському ун-ті (1965–82). Досліджувала проблеми мат. моделювання географії, процесів і явищ, зокрема систем розселення. Розробила функціональну типологію міст з урахуванням їхньої ролі в територіальному поділі праці. Д-р геогр. наук (1966), проф. (1969).

БОБІНСЬКИЙ Василь, поет, прозаїк, публіцист, літ. критик; н. 11.3.1898 в Червонограді на Львівщині, п. 2.1.1938 на півн. Росії. Навчався у львівській та віденській гімназіях, аспірантурі при Ін-ті літератури ім. Т. Г. Шевченка (Харків).

Вільно володів чесь., угор., нім., єврейською, франц. та англ. мовами. Перебував на військ. службі в австр. армії (1916–20), від 1920 – комуніст, працював ред. нелегальних і легальних вид. – органів ЦК КПЗУ, літ. місячника "Вікна". Від 1930 – в УРСР. Брав участь у роботі літ. орг. ("Зах. Україна", ВУСПП) і їхніх друкованих органів – "Червоний шлях", "Життя і революція", "Зах. Україна", у поль. секторі Оргкомітету організування СП СРСР, писав для радіо і кіностудії сценарії з життя західноукр. робітників. Автор зб. "У притворі храму. Поезії. Книжечка перша" (1919), "Ніч кохання. Сонети" (1923), "Тайна танцю. Поезії. Книжка друга" (1924), "Поезії 1920–1928" (1930), "Слова в стіні. Вибрані поезії" (1932), численних публікацій у періодиці, ст., рецензій, оповід. Плідно працював як перекладач: з нім., поль., чесь. та ін. мов. Заарештований наприкін. 1933 за "належність до терористично-диверсійної орг.". Покарання відбував на Соловках та будівництві каналу Москва – Волга. Страчений.

БОДЯНСЬКИЙ Осип (псевд.: Запорожець, Ісько Материнка, О. Бода-Варвинець, І. Мастак та ін.), укр. філолог-славист, фольклорист, історик, письмен. і перекладач, видавець губ. н. 31.10.1808 у Варві Полтавської губ. (тепер – селище Сріблянського р-ну Чернігівської обл.), п. 6.9.1877 в Москві. Н. в родині свящ., закінчив Переяславську духовну семінарію, а в 1834 – Моск. ун-т, у 1887–1842 перебував у наук. відраженні за кордоном (Австрія, Італія, Туреччина, Німеччина, Польща); з 1842 – проф. Моск. ун-ту. З 1845 – секр. Моск. т-ва історії і старожитностей рос., редагував періодичне вид. т-ва "Чтения московского общества истории и древностей российских". У 1837 написав дослідження і захистив дисертацію "О народной поэзии славянских племен". У "Чтениях..." опублікував чимало праць з історії та культури України і Росії, зокрема "Історію Русів", "Реєстр усього війська запор.", фольклорну колекцію Я. Головацького в 4 частинах, "Нар. пісні Гал. і Угор. Русі", "Зб. малорос. замовлянь" П. Єфименка, "Літопис Самовидця", щоденник англ. дипломата в Москві Д. Флетчера тощо. Автор праць з історії, фольклору, мовознавства: "Про час виникнення слов'янських письмен" (1855), "Розгляд думок про

давню мову півн. і півд. русів” (1837). Послідовно відстоював самобутність укр. мови і літератури. Автор поетичного твору “Наські укр. казки” (1835), огляду укр. літератури “Малороссийские повести, рассказываемые Грицьком Основьяненком” (1834). Переклав рос. мовою і видав ряд праць Шафарика, Ф. Палацького, Д. Зубрицького та ін. Протягом життя збирав укр. фольклор, залучав до цього свого брата Федора. Значна частина зібраних Б. матеріалів втрачена, інша – розсіяна по різних архівах, видана 1978 (“Укр. нар. пісні в записах Осипа та Федора Бодяньських”). Б. підтримував дружні відносини з М. Гоголем, Т. Шевченком, М. Максимовичем, спілкувався з П. Шафариком, Я. Колларом, В. Ганкою, В. Караджичем та ін.

БОЙКО Василь, літературознавець, мистецтвознавець, педагог; н. 12.4.1893 (1892) у Малині Житомирської обл., п. 1938, правдоподібно на Уралі. Навчався в Київ. ун-ті. З 1918 працював у вищих навч. закладах Києва, з 1927 – Харкова. Досліджував проблеми історії нової укр. літератури. Видав праці: “Марко Вовчок. Историко-літ. начерк” (1918), “Життя і творчість Квітки-Основ’яненка” (1918), “До питання про вплив “Записок охотника” Тургенева на “Нар. оповід.” Марка Вовчка” (1918). Упорядкував та прокоментував видані тексти: “Твори Григорія Квітки-Основ’яненка” (1918), “В. Стефаник. Оповід. (Нариси з життя селянської бідноти)” (1919). Публікував праці з питань розвитку укр. і рос. літератур. У 1934 заарештований і висланий з України. Деякий час працював проф. Уральського пед. ін-ту.

БОЙЧУК Юхим, рад. військ. діяч; н. 24.12.1918 у с. Юхимівці Подільської губ., п. 4.6.1991 в Москві. У Червоній Армії з 1937. Закінчив Томське артилерійське уч-ще (1939), Військ. академію ім. Ф. Дзержинського (1953). Почав службу в 1939, командир батареї і дивізіону, нач. штабу артилерійського полку, з серпня 1943 – старший командир нач. оперативного відділу штабу управління командувача артилерії Півн.-Зах. фронту, з травня 1944 – нач. штабу артилерійської бригади. Брав участь у боях на Півн.-Зах., 2 Білорус., 2 Укр. фронтах, у визволенні України, Румунії, Угорщини, Австрії, Чехо-Словащини, у війні проти Японії (1945). Після війни – нач. штабу артилерійської бригади,

з 1947 – нач. штабу артилерійської стрілкової дивізії. З 1953 – командир артилерійського полку, 1954 – бригади, 1955 – нач. артилерійського уч-ща, з 1957 – на командирських посадах у рад. військах, з 1960 – у Генштабі. З 1968 – заступник, потім 1 заступник нач. Гол. управління Генштабу. З лютого 1974 – нач. Гол. управління МО СРСР. З 1985 – у Гр. ген. інспекторів М-ва оборони СРСР. Маршал артилерії (1980). Герой Соціалістичної Праці (1984). Нагороджений багатьма бойовими орденами й медалями СРСР та ін. держав.

БОЛЬШАКОВ Леонід, н. 01.01.1924 р. у м. Сновську (Щорс) Чернігівської обл., п. 09.08.2004 в Оренбурзі, Росія. У 1952 закінчив Орський держ. пед. ін-т. У 1941–43 призваний на фронт, кореспондент окружної військ. газ. “Боевое знамя”; у 1945–62 – літ. співроб., журналіст, ред. газ. у Чернігові, Києві, Орську, Оренбурзі; у 1962–68 – дир. Оренбурзької студії телебачення; у 1971–83 – старший викладач, доцент, проф. катедри філософії та наук. комунізму Оренбурзького держ. політехн. ін-ту, викладач етики та естетики; від 1977 – ініціатор та організатор “Шевченкового березня”. У 1993–2004 – дир. НДІ Тараса Шевченка Оренбурзького держ. ун-ту (ОДУ), засновник шевченківських музеїв в Орську й Оренбурзі.

Коло наук. інтересів: шевченкознавство, життя і творчість Т. Г. Шевченка на Уралі, краєзнавство.

Канд. філолог. наук, дисертація: “Изучение окружения и связей Т. Шевченко как источник исследования его творчества периода ссылки (1847–1857)” (1968).

Чл. Спілки журналістів СРСР (Росії) (1957), чл. Спілки письмен. СРСР (1969), лавреат Всерос. літ. премії ім. О. Фадеева (1982), лавреат премії Ради Мін. УРСР ім. П. Тичини (1982), Почесна грамота Президіуму Верховної Ради РРФСР (1983), засл. діяч культури України (1992), Почесний громадянин м. Оренбурга (1993), засл. діяч науки РФ (1994), лавреат Держ. премії України ім. Т. Г. Шевченка (1994), почесний проф. ОДУ (1996), чл.-кор. Рос. академії природничих наук (1997).

Автор понад 750 наук. та науково-популярних праць, у т. ч. 20 книг про Т. Г. Шевченка.

Основні праці: Там, где томился Кобзарь.... Великая дружба: Сб.

ст., посвящ. 300-летию воссоединения Украины с Россией. Чкалов, 1954, с. 45–56; По следам оренбургской зимы: Книга поисков. Челябинск, 1968; Шевченковский словарь: В 2 т. К., 1976–1977; Путь “Кобзаря”: Судьба книги Т. Г. Шевченко. М., 1978 у співавторстві; Шевченко Т. Г. В степи бескрайней за Уралом...: Избр. произвед. периода ссылки (1847–1857), сост. и авт. биогр. очерка Л. Большаков. Челябинск, 1980; Воспоминания о Тарасе Шевченко [Примеч. и коммент. Л. Большакова]. К., 1982; Шевченко Т. Полное собрание сочинений [Примеч. и коммент. Л. Большакова к т. 2, 4, 5]. К., 1991; Дорогами Кобзаря. Оренбург, 1991; Комментарий к дневнику Т. Шевченко. Оренбург, 1993; Быль о Тарасе: В 3 кн. М. – Оренбург, 1993; Вокруг Шевченко: Энциклопедич. изд.: В 3 ч. Оренбург, 1996; Оренбургская шевченковская энциклопедия. Тюрьма. Солдатчина. Ссылка. Энциклопедия одиннадцати лет. 1847–1858. Оренбург, 1997; Тарас Шевченко: 1847–1858. Украинцы в Оренбургском крае: Мат-лы науч. конф. Оренбург, 1997, с. 24–30; Шевченко Т. Г. Дневник Тараса Шевченко с 12 июня 1857 г. по 13 июля 1858 г., коммент. Л. Большакова. Оренбург, 2001.

Лит.: Большаков Леонид Наумович. Писатели Оренбуржья. Оренбург, 1987, с. 3–18; Большаков Леонид Наумович. Исследователи Оренбургского края. Оренбург, 1993, с. 83–86; Камскова Т. А. Л. Н. Большаков – создатель краевых, персональных энциклопедий. Выдающиеся представители общественно-политической и духовной жизни Урала: Тез. докл. регион. науч. конф. Челябинск, 1997, с. 72–75; Большаков Леонид Наумович. Кто есть кто в Оренбургской области. Оренбург, 1998, с. 9–10; Большаков Леонид Наумович: Почетный профессор ОГУ. Оренбург, 2001, с. 329–330, 380–381; Савенко І. Л. Большаков – науковець, письменник-документаліст. Документалістика на зламі тисячоліть: проблеми теорії та історії. Луганськ, 2001, с. 51–57; Коломиец Г. Г. 25-е традиционные Шевченковские чтения “Год Украины в России” Вестник ОГУ. Оренбург, 2002, с. 228–230; Акиншина И. Н. Документально-биографическая проза Л. Н. Большакова в контексте художественной литературы последнего десятилетия XX века. Институту Тараса Шевченко – 10 лет. Оренбург, 2003, с. 110–114; I–IV Большаковские чтения. Оренбург, 2005; 2006; 2007; 2009; Леонид Наумович Большаков:

26 БОЛЬ

Биобиблиографический указатель. Оренбург, 2005; Леонид Наумович Большаков: Биобиблиографический указатель. Уфа, 2009.

БОЛЬШАКОВА Тетяна, н. 23.01.1951 в м. Орську Оренбурзької обл., Росія. У 1972 закінчила Орський держ. пед. ін-т ім. Т. Г. Шевченка, у 1975 – ф-т журналістики Моск. держ. ун-ту (МДУ) ім. М. В. Ломоносова. У 1972–87 – викладач рос. мови та літератури Оренбурзького держ. політехн. ін-ту, професійних техн. уч-щ. Від 1987 до сьогодні – викладач Оренбурзького пед. коледжу № 1.

Коло наук. інтересів: літ. краєзнавство, систематизація архіву, дослідження та аналіз творчості Л. Н. Большакова.

Почесний працівник сер. професійної освіти РФ, чл. Спілки журналістів РФ, чл. Оргкомітету Большаковських читань, чл. Редколегії наук.-осв. та культурно-просвітницького альманаху “Культура Оренбургського края: история и современность”, ред. інтернет-журн. “Шевченко-RU” (artlib.osu.ru).

Основні праці: Вы открыли мне много нового (из переписки Л. Н. Вышеславского с Л. Н. Большаковым). “Ренессанс”. К., 2006, № 3, с. 131–137; “Я всей душой люблю своего героя” (из истории работы над романом о В. И. Дале на материале писем М. Я. Бессараб к Л. Н. Большакову). Педагогический журнал. Оренбург, 2007, № 1, с. 51–57; “Верный рыцарь Владимира Даля” (на материале писем М. Я. Бессараб Л. Н. Большакову). Далевское литературоведение. Луганск, 2008, вып. 1, с. 124–137; Вклад Л. Н. Большакова в развитие культуры Урала. Культура Урала в XVI–XXI вв.: исторический опыт и современность, кн. 1: Мат-лы докл. и сообщ. Всерос. науч. конф., посвящ. 75-летию проф. В. Г. Чуфарова. Екатеринбург, 2008, с. 195–199; Отыскал он книги славные. Невский библиофил, СПб., 2008, вып. 13, с. 28–36; В неустанном поиске. Л. Н. Большаков: Библиографический указатель. Уфа, 2009, с. 10–15.

БОНДАР Віталій, н. 21.01.1970 у Краснодарі. Наук. керівник під час навчання в аспірантурі (1993–99) – д-р істор. наук, проф. В. М. Ратушняк. У 1993–96 – наук. співроб., завідувач відділу історії Краснодарського держ. історико-археологічного музею-заповідника (КДІАМЗ) ім. Є. Д. Феліцина; у 1997–98 – заступник ген. дир.

КДІАМЗ із наук. роботи. У 2000 – завідувач катедри історії і політології Ін-ту ім. К. В. Росинського (м. Краснодар), у 2000–01 – доцент Краснодарського ун-ту культури і мистецтв, у 2002–03 – заступник ген. дир. КДІАМЗ з наук. роботи, у 2003–05 – ген. дир. КДІАМЗ; у 2006–07 – завідувач катедри історії та регіоназнавства Академії маркетингу та соціально-інформаційних технологій (м. Краснодар), від 2007 до сьогодні – дир. Західнокавказького НДІ культ. і природної спадщини (м. Краснодар).

Коло наук. інтересів: істор. урбаністика, історія архітектури, етнографія чорноморського козацтва та народів Півн. Кавказу, теорія і практика збереження, реставрації та музеєфікації об'єктів культ. спадщини.

Канд. істор. наук, дисертація: “Войсковой город Екатеринодар (1793–1867 гг.): историко-культурная специфика и функциональная роль в системе городских поселений Российской империи” (Краснодар, 1999).

Чл. Спілки архітекторів Росії, д. чл. Рос. геогр. т-ва, заступник ред. “Кубанского сборника”, нагороджений Орденом М. В. Ломоносова.

Основні праці: Войсковой город Екатеринодар. 1793–1867 гг.: Историко-культурная специфика и функциональная роль в системе городских поселений Российской империи. Краснодар, 2000; Архитектура и градостроительство Кубани XIX–XX вв. Краснодар, 2001–2003, ч. 1–3 у співавторстві з В. П. Казачинським); Бытовая культура населения войскового города Екатеринодара. Развитие социально-культурной сферы Северо-Кавказского региона: Сб. мат-лов регион. науч.-практич. конф. молодых ученых. Краснодар, 2002, с. 96–100; К истории войсковых храмов Черноморья. Освоение Кубани казачеством: Сб. науч. тр. Краснодар, 2002, с. 156–176; Город Екатеринодар в пространстве и времени: Опыт исторической урбанистики: Монографический сборник. Краснодар, 2006; Летопись Кубанского казачьего войска: 1696–2006. Краснодар, ОИПЦ “Перспективы образования”, 2006 у співавторстві); Екатеринодар-Краснодар – столица казачьего края. Краснодар, 2007 у співавторстві з О. Г. Бурмагиным, М. І. Бондарем та ін.); Краснодар: судьба старого центра. К проблеме современного кризиса историко-архитектурного облика города. Краснодар, 2007; Украинское барокко

в архитектуре Кубани конца XVIII – первой половине XIX в. (постановка проблемы). Кубань – Украина: вопросы историко-культурного взаимодействия. Краснодар, 2008, вып. 3, с. 87–92; Храмовая архитектура Кубани и Черноморья (конец XVIII – начало XX в.). Дело мира и любви: Очерки истории и культуры православия на Кубани. Краснодар, 2009, с. 270–276.

Літ.: Современное кавказоведение: Биографический словарь. Краснодар, 1998.

БОНДАРЧУК Антон, медик; н. 1899 в Україні, п. 1977 у Ленінграді. Після закінчення 1924 мед. ф-ту Київ. ун-ту працював хірургом і гол. лікарем в одній з районних лікарень Запорізької обл. У 1938 захистив кандидатську дисертацію на тему “Пухлины 4-го шлуночка мозку”. З 1936 по 1938 – завідувач нейрохірургічного відділення Ленінградського психоневрологічного ін-ту ім. Бехтерева. У 1938 захистив докторську дисертацію на тему “Закриті пошкодження хребта і спинного мозку”, запрошений завідувати відділенням хірургії вегетативної нервової системи, котре очолював упродовж 25 рр. Працюючи в ЛНХІ ім. проф. Полєнова, у 1941–46 був заступником дир. ін-ту з наук. роботи. У рр. 2 світ. війни – заступник нач. і гол. нейрохірург шпиталю, створеного на базі ЛНХІ. У 1942 Б. разом з нейрохірургами І. Васкіним та І. Кудріним видав працю “Основи військ.-польової хірургії”, 1942 вийшла монографія Б. “Каузалгія та її хірургічне лікування”. Автор монографій (у співавторстві з А. Л. Поленовим) “Хірургія вегетативної нервової системи” (1947), також у співавторстві з Н. Бехтеревою і В. Зонтовим “Хвороба Рейно” (1965), “Захворювання периферійних судин” (1969). Б. автор понад 100 наук. праць, 6 монографій, один з авторів багатомного посібника з хірургії, двох видань підручника з нейрохірургії, лауреат Держ. премії СРСР (1946).

БОРИС Григорій, інж.-будівельник, один із засновників моск. т-ва укр. культури “Славутич”; н. 1932 у с. Розджанів Радехівського р-ну Львівської обл. У 1957 закінчив Київ. гідромеліоративний ін-т за фахом будівельник гідроелектростанцій. Працював у Львові в будівельних орг., 1975 переведений до Москви на будівництво електропідстанцій та електромереж; 1979–1986 – нач. Об'єднання житлового будівництва Москви, з 1986 – за-

ступник ген. дир. Наук.-виробничого об'єднання Центр. НДІ з технологій машинобудування.

БОРИСЕНКО Вероніка (Віра), оперна співачка (меццо-сопрано); н. 6.1.1918 у с. В. Німки (тепер – Гомельська обл.), Білорусь. Нар. артистка РРФСР (1959). Лавреат Держ. премії СРСР (1948). Співу навчалася в Мінській консерваторії (1938–40). Під час війни у Свердловську закінчила Київ. консерваторію ім. Чайковського в класі Д. Євтушенка. У 1941–45 – солістка Свердловського оперного театру й аспірантка Київ. консерваторії. У 1945–46 – солістка Театру опери та балету ім. Шевченка (Київ), з 1946 (з перервою у 1963–65) – Большого театру СРСР (Москва). Голосові Б. притаманні красивий тембр, сила, темперамент. Б. багато виступала і як концертна співачка. Гастролювала за кордоном (Австрія, Англія, Польща та ін.). У репертуарі завжди було багато творів укр. авторів, нар. пісень. Партії: Груня (“Вража сила” Серова), Ольга, Поліна (“Євгеній Онегін”, “Пікова дама” Чайковського), Кончаківна (“Князь Ігор” Бородіна), Любаша (“Царева наречена” Римського-Корсакова), Марфа (“Хованщина” Мусоргського), Кармен (Бізе), Зібель (“Фавст” Гуно), Нілівна (“Мати” Хреннікова) та ін.

БОРИСЕНКО Олена, н. 1965 в Москві. У 1990 закінчила істор. ф-т МДУ ім. М. В. Ломоносова, спеціалувалася по кафедрі історії півд. та зах. слов'ян. Від 1997 працює в Ін-ті слов'янознавства РАН. З 2008 керує Відділом сх. слов'янства, є спеціалістом з новітньої історії України.

Коло наук. інтересів: етнополіт. розвиток України в умовах більшовицької практики націєтворення.

Канд. істор. наук, дисертація: “Чехословакия и русское земледельческое движение в 1920-е годы” (М., 1993), наук. керівник – канд. істор. наук З. С. Ненашева.

Основні праці: Проблемы украинизации 1920-х гг. и Л. М. Каганович. “Славяноведение”, 2001, № 5, с. 3–13; Путь к украинизации: национальная политика большевиков в первые годы советской власти (1917–1923). Славянский альманах. 2000. М., 2001, с. 197–210; Советская украинизация в региональном измерении. Белоруссия и Украина. История и культура. Ежегодник. М., 2003, с. 222–238; Укрепление сталинской диктатуры и

поворот в национальной политике на Украине (1930-е гг.). Отечественная история, 2003, № 1, с. 162–170; Украина и Россия: спор о границах в 1920-е годы. Регионы и границы Украины в исторической ретроспективе. М., 2005, с. 205–237; Феномен советской украинизации. М., 2006; Большевицкая программа построения социалистического общества в национальных республиках: политика коренизации на Украине и в Белоруссии в 1920-е гг. Вестник Тверского университета, серия “История”, 2007, вып. 2, с. 78–94; Николай Хвильевой (1893–1933). Украина и украинцы: образы, представления, стереотипы. Русские и украинцы во взаимном общении и восприятии. М., 2008, с. 215–238; “Золотой сентябрь” тридцать девятого. Красная армия и местное население на Западной Украине. “Родина”, 2009, № 8, с. 34–38; Понаехали тут... “Украинизация” от Лаврентия Берии в 1953 году. “Родина”, 2008, № 6, с. 116–122; Общественно-политические преобразования на Западной Украине. 1939–1941 гг. “Славяноведение”, 2009, № 3, с. 15–26.

БОРИСПОЛЕЦЬ Платон, живописец, літограф, військ.; н. 1805 в теперішньому с. Гоголево на Київщині, п. 1880 в Петербурзі. У 1835 відвідував класи Петербурзької академії мистецтв. У 1843–56 жив за кордоном. З його творів на Україні – “Проповідь апостола Андрія скіфам” (бл. 1847, Андріївська церква в Києві). Був у дружніх відносинах з Т. Шевченком.

БОРИСЯК Олексій, геолог і палеонтолог; н. 1872 в Ромнах на Полтавщині, п. 1944 в Москві. У 1896 закінчив Петербурзький гірничий ін-т, з 1911 – викладач, а потім проф. цього ін-ту, склав геологічну карту півн.-зах. р-нів Донбасу, автор кількох підручників; акад. (1929).

БОРОВИК Дмитро, укр. діяч на Дал. Сх., н. 26.10.1876 на хуторі б. с. Булгаково на Полтавщині, п. 1920 в Хабаровську, Росія. Навчався в реальній школі Св. Павла в Одесі, у Ризькому політехн. ін-ті на агрон. ф-ті. Налігав до нелегальної “рев. партії”. Як студент фіз.-мат. ф-ту Одеського ун-ту (закінчив 1906) брав участь у підпільній діяльності, проводив антицарську агітацію. У 1906 арештований, р. сидів у камері-одиночці одеської в'язниці. У 1907 засуджений на 5 рр. заслання в Туруханський край. Працював на метеорологічній станції. Після закін-

чення терміну заслання деякий час жив в Одесі, потім виїхав до Петрограда, згодом перебрався на Дал. Сх., проводив нац.-патріотичну діяльність у період становлення в Києві УНР, мріяв побувати на рідній землі, але не судилося. “Вмер на кону боротьби за волю укр. народу. Вмер на чужині...”, писав часопис “Нова Україна” (1921) у некролозі, присвяченому Б.

БОРОВИКОВСЬКИЙ Володимир, художник; н. 4.8.1757 в Миргороді на Полтавщині, п. 18.4.1825 в Санкт-Петербурзі. До 1788 жив і працював у Миргороді, був значковим товаришем Миргородського полку. Писав ікони й портрети у традиціях укр. живопису 18 ст. Серед них – портрети П. Руденка (1780), О. Капніста (1780), ікони “Богоматір з немовлям” (1784), “Богоматір на троні” (1780-і рр.), “Цар Давид” (1785). У 1787 на замовлення В. Капніста виконав кілька картин для палацу в Кременчуці, у якому мала зупинитися Катерина II під час подорожі до Криму. З 1788 оселився в Петербурзі, де навчався в І. Лампі. Акад. Петербурзької академії мистецтв (1795), її радник (1802). Створив: портрет О. Філіппової (бл. 1790), “Торжківська селянка Христинія” (бл. 1795), портрети В. Арсенєвої (1795), М. Лопухіної (1797), Павла I (1800), київ. вїята В. Борщевського (1816) та ін.; ікони для царських врат іконостасу Казанського собору в Петербурзі (бл. 1809); Покровської церкви в с. Романівна на Чернігівщині (1814–15); Троїцького собору Олександрівської лаври в Петербурзі (1820-і рр.) та ін.

БРАНДИС Анатолій, рад. військ. діяч; н. 12.8.1923 у Дніпропетровську. У Рад. Армії з 1941. Закінчив Пермську військ. школу льотчиків (1943), Військ.-повітряну академію (1950), Військ. академію Генштабу (1959). У рр. 2 світ. війни воював на Півд., Укр., 3 Білорус. фронтах у штурмовій авіації. Відзначився при виконанні військ. завдань на Нікопольському плацдармі, при звільненні Криму, Білорусі. Отримав низку відзнак. Двічі Герой Рад. Союзу (1945). За рр. війни здійснив 227 бойових вильотів. Після закінчення війни – на викладацькій роботі у військ.-навч. закладах, канд. військ. наук, доцент; ген.-майор авіації (1975). Бронзовий бюст Б. встановлено в передмісті Дніпропетровська – селищі Ключино. Нагороджений багатьма бойовими орденами й медалями СРСР.

БРАТАНОВСЬКИЙ Йоан, правос. еп. Вологодський і Білозерський; н. 1725, п. 1796. Освіту одержав у Київ. духовній академії. Після складання монаших обітниць викладав філософію в Моск. духовній академії, а від 1718 був її префектом. Б. був ігуменом Утрішського Миколаївського монастиря, а пізніше – Брянського Петропавлівського, архимандритом Заточайського монастиря Св. Якова. Останні 20 рр. життя служив еп. Вологодським і Білозерським.

БРОДНИКИ, попередники козацтва, що протягом століть заселяли порубіжжя Київ. Русі і схід. кочових народів. Згадуються в Тацита, а також у візант., арабських, киеворуських писемних джерелах. Утікаючи з різних причин на малозаселені прикордонні степові простори, слов'яни самоорганізовувалися в напіввійськ. поселення, що могли відбити напад кочових орд. Прагнучи забезпечити собі вільне життя, Б. збільшувалися за рахунок утікачів як слов'янських, так і кочових сусідів. Під іменем Б. уперше згадуються в сер. 12 ст., тобто в період, коли вони вже були помітною силою, яка могла впливати на перебіг подій перманентно воюючих держав. До Б. належали також риболови в гирлі Дунаю, гал. вигнанці в пониззі Дністра. Киеворуські літописи згадують Б. під рр. 1146, 1147, 1216. У 1175 Б., які заселили Приозів'я та пониззя Дону, вийшли до берегів Каспійського моря і здійснили морський похід у Ширван. Вели осілий та напівосілий спосіб життя, об'єднувалися у військ.-пром. т-ва з внутр. самоуправлінням. Займалися землеробством, скотарством, мисливством, рибальством, іноді торгівлею, ремеслами. Після татаро-монгольської навали на землі Київ. Русі Б. стали данниками Золотої Орди. Географія розселення Б. – півн. угор. землі, гирло Дунаю, Дністра, півд.-сх. степи теперішньої України, пониззя Дону і Півн. Кавказ. Побутував етнограф. особливостями Б. нагадують початкові форми існування козацтва. Історики допускають, що Б. зберігалися в східноукр. степах, так званому Дикому Полі, і в 13–14 ст., а в 15–16 ст. на їх основі сформувалося Запор. козацтво. Якщо центральноєвроп. (угор.) Б. асимілювалися з місцевим нас., то в Дикому Полі відбулася еволюція Б. у козаків.

БОРТНЯНСЬКИЙ Дмитро, композитор; н. 1751 у Глухові на Сумщині,

п. 28.9.1825 в Петербурзі, похований в Олександрівській лаврі, могила і пам'ятник збереглися. У семирічному віці відібраний до Придворної співацької капели в Петербурзі. У 1769–79 за наказом імператриці Катерини II поїхав до Італії для завершення муз. освіти. Тут було поставлено написані Б. опери: “Креонт” (в оригіналі – “Антигона”, 1771, Венеція), “Квінт Фабій” (1779, Модена). Від 1779 до 1795 – придворний капельмастер, від 1796 – дир. Придворної співацької капели. Як дир. капели Б. підняв її виконавський рівень до найвищого серед аналогічних тогочасних хорів в Європі. Автор 3 опер на франц. тексти: “Свято сеньйора” (1786, Павловськ), “Сокіл” (1786, Гатчина), “Син-суперник, або Сучасна стратоніка” (1787, Павловськ). Як композитор Б. є чільним представником тієї школи хорового церк. співу, яка намагалася поєднати давньоруські церк. мелодії з традиціями західноєвроп. муз. культури. Першим почав гармонізувати церк. співи. Разом з М. Березовським є творцем нового типу хорового концерту. Б. належить понад 100 творів духовної музики: 35 концертів на 4 голоси, 10 двохорових концертів, 7 хуревимських, 8 духовних тріо, 14 номерів “Тебе, Бога, хвалимо”, літургія на три голоси. Найвідоміші з його церк. співів: “Помічник і Покровитель”, “Слава – Єдинородний”, “Чертог Твій”; серед світських – кантата “Співець у стані руських воїнів” (1812), камерно-інструментальні твори (квінтет, 1787; концертна симфонія, 1796). Повне зібрання творів Б. у 10 тт. (за ред. П. Чайковського) вийшло друком у Москві в 1882.

Лит.: Грінченко М. Історія укр. музики, 1922; Лебедев Н. Березовский и Бортнянский как духовные композиторы. СПб., 1882; Асафьев Б. Об исследовании русской музыки 18 в. и двух операх Бортнянского. Музыка и музыкальный быт старой России. А., 1927; Доброхотов Б. Д., С. Бортнянский. М. – Ленинград, 1950; Гордійчук М. Д. Бортнянский. “Музыка”. № 2, 1976; Успенский Н. Венки на могилу Дмитрия Степановича Бортнянского. Журнал Моск. Патриархии, № 9, 1975.

БУГАЄВ Борис, рад. військ. діяч; н. 26.7.1923 у с. Маньківці Черкаської обл. У Рад. Армії з 1941. Закінчив Актюбінську учбову авіаескадрилью (1941), Льотний центр Цивільного повітряного флоту і школу льотної вищої підготовки (1948), Вище уч-ще

цивільної авіації (1966). З 1943 за власним бажанням направлений на фронт, де виконував завдання Центр. штабу партизанського руху. Після війни служив у Цивільному повітряно-му флоті, здійснював польоти за кордон (Англія, Індія, Індонезія, Африка, США, Бірма, Куба). За освоєння нової авіаційної техніки отримав звання “Засл. льотчик СРСР” (1967). З 1966 заступник мін., 1967 – перший заступник мін., 1970 – мін. цивільної авіації СРСР, одночасно очолював комісію у справах міжнар. орг. цивільної авіації. Від 1973 – гол. Держ. комісії з безпеки польотів цивільної авіації СРСР. Деп. Верховної Ради СРСР 8–9 скликань. Маршал авіації (1973), Герой Соціалістичної Праці (1966), Лавреат Держ. премії СРСР (1972). Нагороджений багатьма орденами й медалями СРСР.

БУЖИНСЬКИЙ Гавриїл, правос. еп. Рязанський, церк. діяч, перекладач; р. народження невідомий; п. 27.4.1731 в Рязані, Росія. Вихідець з України, після закінчення Київ. духовної академії викладав, а потім був префектом у Моск. духовній академії. 1714 за наказом Петра I одним з перших був викликаний до заснованого в 1710 Олександрівського монастиря у Санкт-Петербурзі. Обер-ієромонах рос. флоту (1718), радник Синоду (1721) з одночасним виконанням обов'язків архимандрита Іпатіївського монастиря (б. Костроми). У Синоді наглядав за навч. справами, маючи титул проректора шкіл і типографії. Настоятель Свято-Троїцької Сергієвої лаври (1722), еп. Рязанський і Муромський (1726–31). Як церк. діяч був одним з найактивніших сподвижників імператора Петра I, представляв ліберальну течію. На замовлення і під наглядом Петра I зробив переклади: “Введение в историю Европейскую” Пугендорфа (СПб., 1718; було заборононо за Бірона; просякнуто світсько-монархічним поглядом на відносини держави і церкви); “Феатрон, или Позор исторический”, Стратемана – гостра протикат. полеміка (СПб., 1724; конфісковано в 1749). Написав “Последование исповедания” (724, катехизм). Неповне вид. проповідей вийшло в Москві в 1764 і 1768.

Лит.: Петухов Е. Проповеди Г. Бужинского (1717–1727), Юрьев, 1901; Чистович И. Феофан Прокопович и его время, СПб., 1868.

БУЛГАКОВА Майя, кіноактриса; н. 19.5.1932 у м. Краматорську Доне-

цької обл. Закінчила ВДК. Від 1955 працювала в Театрі-студії кіноактора, згодом виступала на естраді (у програмах Л. Утьосова). Знялася більше як у 80 кінофільмах. Нар. артистка РСФРР.

БУЛГАКОВ Михайло, рос. письмен., драматург; н. 3(15).5.1891 в Києві, п. 10.3.1940 в Москві. У 1916 закінчив мед. ін-т Київ. ун-ту. Працював лікарем, журналістом. Друкуватися почав з 1919. У сатиричних оповід. і фейлетонах (зб. "Дьяволиця", 1925; "Трактат о жильє", 1925; "Рассказы", 1926; "Роковые яйца", 1926) відбилоса неприйняття письмен. рад. дійсности. У 1930 працював режисером-асистентом у МХАТі (Москва), написав багато інсценіровок, п'єс. У п'єсі "Бег" (1928, поставлена 1957) Б. змальовує внутр. кризу білогвардійського і білоемігрантського середовищ. П'єси "Зойкина квартира" (поставлена 1926), у якій у сатиричній формі зображені норови періоду непу, і пародійний "Багровый остров" (1928), присвячений театр. тематиці, викликали різко негативну оцінку критики. Драматургії Б. притаманні також теми трагічного конфлікту художників ("Мольєр", 1936; "Останні дні. Пушкін", поставлена 1943) з тиранією, динамічність розвитку конфліктів, легкість діалогів, яскравість психологічних розробок характерів. Б. автор романів і повістей ("Собачье сердце", 1932; "Мастер и Маргарита", 1940); біографічної повісті про Мольєра (опубліковано 1962), які стали відомі широкому колу читачів лише після смерті автора. Значне місце у творчості Б. посідають укр. теми й образи. Роман "Белая гвардия" і створена на його основі п'єса "Дни Турбиных" (поставлена 1926), у яких розкрито психологію учасників білогвардійського руху, побудовані на матеріалі істор. подій, що відбувалися в Києві під час революції і громадянської війни. Б. 1928 прочитав п'єсу "Втеча" трупі Одеського рос. драм. театру, який планував увести її до свого репертуару. Для "Українфільму" в 1934 написав сценарій для екранізації "Ревізора" Гоголя. В оповід. "Необычайные приключения врача" (1921) і нарисі "Киев город" (1923) дії відбуваються в Києві. П'єси Б. йшли в театрах Києва та ін. міст України. У будинку в Києві, де Б. жив у 1905–13 і 1918–19, відкрито меморіальний музей (1990).

Лит.: Каверин В. Заметки о драматургии Булгакова. "Театр", № 10, 1956; Яновская Л. Творческий путь М. Булгакова. М., 1983.

БУНГЕ Христофор, один з основоположників ветеринарної освіти в Росії, акад.; н. 1781 в Києві, п. 1861 в Москві. Закінчив Петербурзьку медико-хірургічну академію (1810) і впродовж 33 рр. завідував катедрою в цій академії.

БУРЕВІЙ Кость (псевд. – Едвард Стріха, Кость Соколовський, Варвара Жукова, Нахтенборген, Кость Орлинський), поет, драматург, літ. і театр. критик, пародист; н. 02.08.1888 в с. Велика Меженка (Євстраївка) на півдні Воронежчини, п. 15.12.1934. Закінчив сіль. школу, навчався на вищих комерційних курсах у Петербурзі. Був чл. партії есерів, учасником рев. подій 1905 і 1917, у 1907 очолював Раду робітничих, солдатських і селянських деп. у Воронежі, потім брав участь у повольському повстанні проти більшовиків (1922). У 1922 відійшов від політ. діяльності, вийшов на пенсію через хворобу і розпочав активну літ. діяльність. У Москві заснував укр. вид-во "СІМ" ("Село і місто"), укр. драм. студію. У 1929 переїхав до Харкова. Був звинувачений у підготовці терористичних актів і розстріляний. Реабілітований посмертно (1957).

Автор істор. драми "Павло Полуботок" (1928); сатиричних п'єс "Хами", "Мертві петлі", "Опортунія", "Чотири Чемберлені"; поеми "Зозендропія"; монографій "Три поети", "Амвросій Бучма"; багатьох пародій, театр. ревію. Твори: Пародези. Зозендропія. Автоекзекуція. Нью-Йорк, 1955, 268 с.; Павло Полуботок (скорочено). Оліфіренко В. В., Оліфіренко С. М. Слобожанська хвиля. Навч. посіб.-хрестоматія з укр. літератури Північної Слобожанщини. Донецьк, 2005, с. 138–164.

Лит.: Буревій Кость. Енциклопедія Українознавства: Словникова частина, голов. ред. В. Кубійович. Репринт. відтворення. К., 1993, т. 1, с. 194; Д р а ч І. Кость Буревій. Українська літературна енциклопедія: у 5 т. К., 1988, с. 724–726; Лавріненко Ю. Кость Буревій – Едвард Стріха (літературна сільвета). Розстріляне Відродження. Антологія 1917–1933. Поезія-проза-драма-есеї. Мюнхен, 1959, с. 380–386; Миронець Н. Людина трьох життів (Кость Буревій). На тлі трагічної історії. К., 2003, с. 77–79; П р о с а -

лова В. Кость Буревій – містифікатор. Проблеми сучасного підручника середньої і вищої школи. Зб. наук. пр. Донецьк, 2007, вип. 4, с. 98–103.

БУРСАК Федір, отаман Чорноморського війська (1799–1827); н. 1750 на Харківщині, п. 1827 на Кубані. Навчався в Київ. духовній семінарії, але втік на Запор. Січ, де одержав прізвисько Бурсак. Учасник рос.-тур. війни під командуванням П. Калнишевського, потім З. Чепіги. Відзначився в боях при взятті Очакова, Гаджібея, Ізмаїла, за що одержав офіцерське звання та Золотий знак. Брав участь в орг. Чорноморського коз. війська на Кубані, з 1794 був його скарбником; 1799 призначений отаманом Чорноморських козаків. Виявив не лише військ. (удостоєний звання ген.-майора), але й адміністр. та дипломатичні здібності; намагався загладувати протиріччя, що поставали між царським урядом і козаками. Сприяв поширенню освіти на Кубані і 1806 з його ініціативи тут було відкрито перше уч.-ще. Був добрим господарником, мав 16 500 десятин землі, на якій вирощував пшеницю, ячмінь, овес, займався садівництвом, розводив коней (мав понад 2 тис. голів), корів (2 тис. голів), овець (бл. 3 тис. голів).

БУРЧАК-АБРАМОВИЧ Микола, учений-палеонтолог, еколог, гром. діяч; н. 26.9.1902 на Волині, п. у Грузії. Закінчив геолого-геогр. ф-т Київ. ун-ту (1928), працював у Коростенському краєзнавчому музеї, ін-тах геології та зоології АН України. Учасник палеонтологічних експедицій до Казахстану, пустині Гобі (кін. 1950-их рр.). Захистив докторську дисертацію з палеонтології (1955). Б.-А. автор понад 500 наук. праць; працював провідним наук. співроб. в Ін-ті палеонтології АН Грузії. Зібрав унікальну колекцію скелетів сучасних птахів. Почесний чл. Асоціації українців – мешканців Грузії. Автор ненадрукованих мемуарів про зустрічі з Єфремовим, М. Грушевським, К. Квіткою.

БУТЕНКО Іван, співак – бас; н. 1852 на Херсонщині, п. 6(18).2.1891 в Москві. Вокалу навчався приватно в Одесі, Франції, Італії. Співав у театрах Мантії, Мілана, Неаполя. У 1885–91 в Большому театрі в Москві. Партії: Тараса ("Тарас Бульба" Кашперова), Мефістофеля (одноіменна опера Бойто) та ін.

В

ВАНЧЕНКО-ПИСАНЕЦЬКИЙ (справжнє прізвище – Писанецький) Костянтин, актор, режисер, антрепренер, драматург; н. 1863 в Житомирі, п. 18.7.1928 в Ташкенті, Узбекистан. Творчу діяльність розпочав у 1879 в аматорських концертах, працював у Житомирській рос. драм. трупі П. Надімова. Виступав у драмах М. Старицького (1895), Г. Деркача (1989–1900) та ін. У 1906–12 очолював власні колективи. Ролі: Циган (“Сорочинський ярмарок” Старицького), Кабиця (“Чорноморці” Старицького за Кухаренком), Карась (“Запорожець за Дунаєм” Гулака-Артемовського). Автор драм “Мурло”, “Рудоплави”, “Недолюдки”, “Запорізький клад”, а також “Спогадів укр. лицедія” (1928).

ВАРЕНИК Василь, військ. діяч, поет, архівіст Кубані; н. 1816, п. 1893 на Кубані. Народився в коз. родині, закінчив Чорноморську військ. гімназію; 1831 поступив на військ. службу рядовим козаком. Брав участь у військ. походах, нагороджений орденом св. Володимира і св. Георгія. Дослужився до звання ген.-майора. Відома його діяльність як історика-архівіста; 1884–1893 був на посаді військ. архіваріуса. Мріяв описати всі архівні справи козаків на Кубані. Захоплювався поезією, склав рукописний зб. поезій.

ВАРЛААМ, див. *Шишацький Варлаам*.

ВАРЛААМ, див. *Ясинський Варлаам*.

ВАСИЛЕВСЬКИЙ Ромуальд, співак (бас), оперний режисер; н. 1853 в Києві, п. 1929 в Москві. Освіту здобув у Муз. ін-ті у Варшаві (класа співу Чаффі). У 1880–82 – соліст Київ. рос. опери, у 1873–80 – Варшавської опери, у 1882–88 та 1889–1906 – Большого театру в Москві. Партії: Мефістофель (“Фавст” Гуно), Бертрам (“Роберт-Діявол” Мейєрбера) та ін. Серед постановок – “Русалка” О. Даргомижського (1900, здійснена для Ф. Шаляпіна).

ВАСЮТИНСЬКИЙ Антон, художник-медальєр; н. 17(29).1.1858 у

Кам’янці-Подільському на Хмельниччині, п. 2.12.1935 в Ленінграді. Навчався в Київ. рисувальній школі М. Мурашка (1876–80), у Петербурзькій академії мистецтв (1882–88). У 1893–1935 – медальєр, від 1926 – гол. Ленінградського монетного двору. Медалі: до 200-річчя заснування Петербурга (1903), 200-річчя Полтавської битви (1909), до 3 роковин революції 1917 (1920). Акад. Петербурзької академії мистецтв (1908), Герой Праці (1922).

ВАСЮТІН Володимир, космонавт; н. 8.3.1952 в Харкові. Закінчив Харківське вище військ. авіаційне уч-ще, школу льотчиків-випробувачів. Служив у Військ.-Повітряних силах льотчиком-інструктором; до загону космонавтів був зарахований у 1976. Космічний політ здійснив у вересні–листопаді 1985 на орбітальному комплексі “Союз–Т-14” – “Салют–7”. Викладач Військ.-повітряної академії ім. Ю. Гагаріна. Полк., Герой Рад. Союзу.

“ВАТРА” – Акмолинське укр. т-во (АУТ) – культ.-освітняська орг. українців Акмолинської обл. Казахстану (за даними на 1993 в обл. проживає 75,6 тис. українців). Т-во зареєстроване в лютому 1994, а до цього, з кінця 1980-их рр., культ. діяльність українців відбувалася у складі Слов’янського т-ва “Лад”. Метою АУТ “В.” є відродження нац. самосвідомості, звичаїв, нар. мистецтва українців, що проживають на території Казахстану, освіта і виховання підростаючого покоління у традиціях укр. культури. Для цього в області організовані і діють 3 суботні школи (у кожній – по 3 групи різного віку), укр. група в дитсадку, перша в Центр. Азії повна укр. школа – *Акмолинський держ. укр. гуманітарний лицей*, 2 хати-читальні, дитячі і дорослі фольклорні ансамблі; у щотижневій газ. “Азамат-Times” і загальноказахстанській “Лад” виходять сторінки укр. мовою. Зусиллями т-ва створені обл. укр. асоціації лікарів, учителів і вихователів, колишніх політ’язнів і репресованих, наук.-методичний центр “Маяк” для інформодіагностики та інформотерапії. Активісти т-ва

сприяють орг. укр. громад в р-нах області (у 18 селах Акмолинської обл. українці становлять більше половини нас.). У вересні 1994 зареєстрована “Спілка українців ім. Т. Шевченка” в с. Астраханці (гол. – А. Яворський). У червні 1995 тут відбулося свято укр. пісні, у якому взяли участь сотні сіль. мешканців різних національностей, створюється бібліотека укр. літератури. “В.” співпрацює з Міжнар. добродійним фондом “Акмола-Жардем”, підтримує ділові і товариські зв’язки з укр. т-вами багатьох зарубіжних країн. Вел. роль в орг. діяльності т-ва відігравав З. Грицуляк, його керівник від дня заснування, лікар-хірург (помер у липні 1997).

“ВАТРА”, Асоціація українців Білорусі, респ. гром.-освітня орг. (Мінськ, Білорусь), створена у вересні 1990 з ініціативи Б. Михайлюка. Гол. завданнями Асоціації, що об’єднує понад 500 активістів, є формування нац. самосвідомості українців місцевого походження через відродження укр. мови, культури, вивчення історії України, ознайомлення з традиціями, побутом, ремеслами. Зусиллями “В.” створені міжрайонне т-во укр. мови ім. Т. Шевченка “Просвіта” (м. Кобрин, Брестська обл.), обл. культ.-освітнє т-во “Верховина” (м. Гомель), що має районні філії (м. Молодечно, Колодяще Мінської обл.). При т-ві “Заповіт” організовано укр. нар. хор; працюють: недільна школа в м. Кобрині, постійна виставка творів образотворчого мист-ва українців Білорусі, літ. об’єднання “Золотий колос”. “В.” є організатором фестивалів, муз. та літ. вечорів, святкування ювілейних дат видатних укр. діячів.

“ВАТРА”, укр. нац.-культ. т-во, республіка Хакасія, Усть-Абакан, засн. 6.6.1992. Ініціатори – В. Лазабнюк, Г. Сизикова, Л. Кабаєва, Л. Гах, В. Кравчук, А. Секунда, В. Романюк. Активно працюють у т-ві 30 чол. Гол. завданнями Т-ва є: сприяння розвитку нац. самосвідомості українців, яких у республіці Хакасія налічується понад 20 тис. осіб, а також ви-

вченню укр. історії та мови, розвитку укр. культури, нац. традицій, звичаїв, налагодженню зв'язків з Україною. Т-во активно співпрацює з редакцією місцевої газ. "Абакан", на радіо й телебаченні організовує передачі укр. мовою.

ВЕЛИЧКОВСЬКИЙ Петро (Паїсій), представник містично-аскетичного напрямку правос. богословської думки, старець; н. 21.12.1722 в Полтаві в родині протоєрея, п. 15.11.1794 в Нямецькому монастирі в Молдавії, сьогодні Румунія. Навчався у Київ. братському колеґіюмі, але не закінчивши там курсу за внутр. покликанням на 17 р. життя іде в монастир. Неудоволений монашим життям в Україні, у т. ч. в Києво-Печерській лаврі, де з ім'ям Платона він був певний час рясофорним монахом, В. вирушив до Валахії (1744), а звідти по 3 рр. життя у скитах, перебрався на Атонську гору. Від 1746 живе на Атоні як пустельник, тут же він прийняв постриг у мантію з ім'ям Паїсій (1750) та за порадою духовного отця заснував спільножитийний скит св. Ілії, біля якого гуртувалися кілька вихідців із Валахії та слов'ян. У 1758 В. було рукоположено в ієромонахи. Перенаселення скиту та перешкоди, що їм чинили турецька влада і греки, змусили В. разом із братією, числом у 64 монахи, перебраться 1763 до Драгомирні на Буковині, де їм було віддано занепадаючий монастир Св. Духа. Під час рос.-тур. війни, коли Драгомирну захопили турки, разом із ченцями перейшов на ін. бік кордону до Секульського монастиря (300 насельників), а згодом – до Нямецького (700 насельників) у Молдавії. У Нямецькому монастирі В. був висвячений на архимандрита (1790), одночасно керував і Секульським монастирем. Обидва вони були організовані В. за спільножитийним уставом (правила св. Василя Вел. і Теодора Студита), богослуження відправлялись за Атонським чином. В. беріг пам'ять про свою батьківщину: "родимець полтавський" – любив він говорити про себе і так підписував свої листи і послання.

Впродовж свого подвижницького життя В. здійснював переклади духовних творів з грец. мови на руську та їх видавав. В. було опрацьовано "Добротолюбіє" Ісаака Сирина, "Огласительні слова" Теодора Студита, твори Варсонотія, Григорія Палами, Максима Ісповідника, Фалалія, зб.

праць св. отців і патріархів. Під керівництвом В. у Нямецькому монастирі працювала школа перекладачів і писців, які опрацьовували, готували до друку і видавали твори сх. і зах. отців Церкви. Після смерті В. видано його листи ("Письма"), у яких розроблено основи старчеського напрямку монашого життя, що поряд із постійним практикуванням Ісусової молитви ("розумної молитви") і неухайним "духовним діланням" передбачав духовне керівництво старцем своїми духовними дітьми. Від останніх вимагалось добровільне зречення власної волі, щиросердне наставлення до вчителя і абсолютне йому підкорення, доповнюване щоденною сповіддю не лише у скоєних вчинках, але й у помислах, почуттях і прагненнях. Цей шлях монашества практикувався у заснованих В. монастирях. Вихідці з Росії і України, яких було чимало серед учнів В., приносили його вчення на батьківщину. Духовні впливи В. дали імпульс до відродження і поширення в Росії монашества у формі старчества (напр., в Оптіній пустині).

Лит.: Житие старца Молдавского Паисия Величковского. Изд. Оптиной пустыни, б/г; Четвериков С. Молдавский старец Паисей Величковский. Печоры, 1938; Монах Восточной Церкви "La Prière de Jesus" // Irenikon. 1947 (XX).

ВЕРЕЙСЬКИЙ Георгій, графік; н. 18(30).7.1886 у Проскурові, тепер – Хмельницький, на Поділлі, п. 19.12.1962 в Ленінграді. Закінчив Петербурзький ун-т (1912). Художню освіту здобув у студії Е. Шрейдера в Харкові (1901–05). Автор портретів відомих діячів культури. Нар. художник РСФРР (1962), д. чл. Академії мистецтв СРСР (1949), лауреат Держ. премії (1946). У м. Хмельницькому – меморіальний музей художника.

ВЕРЕТЕЛЬНИК Андрій (псевд. і криптоніми – Ветерильник Андрій; а; А. В.; В.; (в)), письмен., етнограф, перекладач. Навчався в Києві. З 90-их рр. 19 ст. жив у Львові, Кам'янці-Струмиловій, працював журналістом. Друкувався в "Літературно-науковому віснику", газ. "Буковина", "Руслан". На поч. 20 ст. виїхав з Галичини до Росії. Детальніших відомостей про його життєвий шлях немає.

Автор епічних творів "Маруся Богуславка" (1903), "Для своїх рідних" (1907). Перекладав укр. мовою твори О. Купріна, Д. Мамина-Сибіряка, Л. Толстого, А. Чехова.

Лит.: Веретельник Андрій. Українські письменники діаспори: Матеріали до біобібліографічного словника, авт.-укл.: О. Білик, Г. Гамалій, Ф. Погребенник. К., 2006, ч. 1, с. 41–42.

ВЕРНАДСЬКИЙ Володимир, природознавець, основоположник геохемії та біогеохемії; н. 1863 в Петербурзі, п. 1945 в Москві. Акад. Рос. АН (1909), акад. АН України (1919), чл. Чехо-Словацької (1926) та Паризької (1928) АН, багатьох вітчизняних та заруб. наук. т-в. Походив із запор. роду. Батько Іван (1821–84) був проф. поліг. економіки і статистики спочатку Київ., а потім Моск. ун-тів. У 1856 він переїхав з Москви до Петербурга. У 1885 В. закінчив Петербурзький ун-т, де залишився працювати. Товаришував з А. Кримським, який присвятив йому поетичний зб. "Пальмове гілля", з М. Грушевським, М. Гамалією, М. Холодним та ін. укр. діячами культури й науки. Основоположник геохіміків, один з ініціаторів створення ВУАН (1918) і перший її президент (1919–21). Один з гол. організаторів Держ. публ. бібліотеки України. У 1918–19 читав лекції з геохемії в Київ. ун-ті, багато років працював у Полтавському музеї; обстоював право укр. народу на самовизначення; під час 2 світ. війни жив і працював у Казахстані, де вів щоденник. В. – основоположник вчення про біосферу та атмосферу. У 1943 АН СРСР встановила премію, а 1963 – золоту медаль ім. В. Вернадського.

"ВЕРТЕП", гурток, засн. в 1856 в Моск. ун-ті як нелегальний гурток укр. молоді, яка поширювала поезії Кобзаря, заборонену літературу. Організатори гуртка: П. Рибников, М. Свириденко, О. Котляревський, П. Єфіменко та ін. Розгромлено гурток 1858. На основі "В." згодом постав інший гурток при Моск. ун-ті – на чолі з В. Покровським.

ВЕРШИГОРА Петро, рос. письмен., кінорежисер; н. 1905 в с. Северинівка, тепер – Молдова, п. 1963 в Москві. У 1930 закінчив Одеську консерваторію, у 1938 – ВДІК. Працював на Одеській та Київ. кіностудіях. Під час 2 світ. війни перебував у партизанському з'єднанні С. Ковпака, ген.-майор. У книзі "Люди з чистою совістю" описав партизанську війну в Україні. Автор зб. оповід. і повістей.

ВИНОГРАДОВ Володимир, дипломат; н. 1921 у Вінниці. Закінчив Моск. хем.-технолог. ін-т, Всесоюзну

академію зовн. торгівлі, за фахом – інж.-технолог. Посідав важливі дипломатичні посади: надзвичайний і повноважний посол СРСР (1967–70), посол з особливих доручень мін-ва закорд. справ СРСР (1974–77), мін-ва закорд. справ РСФРР (1982–90). Від 1992 – гол. комітету гром. орг. сприяння близькокс. врегулюванню.

ВИШНЕВСЬКИЙ (справжнє прізвище – Вишневецький) Олександр, драм. актор; н. 20.1.1861 в Таганрозі, п. 27.2.1943 в Москві. Заслуж. діяч мистецтв РРФСР (1933). Навчався в гімназії Таганрогу разом з А. Чеховим. Акторську діяльність почав у місцевому муз.-драм. т-ві (1883). Служив у театрах Харкова, Катеринослава, Одеси та ін. міст. Амплуа – “перший коханець”. У 1898 вступив до трупи Моск. художнього театру, де пропрацював решту життя. Його образам притаманні монументальність, владна сила, чіткість і ретельність сценічного малюнку, темпераментність, скульптурна виразність. Партії: Борис Годунов (“Цар Федір Іоаннович”), “Смерть Іоанна Грозного” О. Толстого), Борис Годунов (О. Пушкіна), Марк Антоній (“Юлій Цезар” Шекспіра), Говстад (“Доктор Штокман” Ібсена), Татарин (“На дні” Горького) Тугоуховський, (“Горе з розуму” Грибоедова), Давид Лейзер (“Анатема” Андреева), Пан Врублевський (“Брати Карамазови” за Достоевським), Дорн, Войницький, Кулігін (“Чайка”, “Дядя Ваня”, “Три сестри” Чехова) та ін. В. – автор твору “Ключки воспоминаний” (Ленінград, 1928).

Літ.: Ростокський Б. Й. А. Л. Вишневецький (1861–1943). “Ежегодник МХТ за 1943”. М., 1945, с. 769–776.

ВІКТОР, див. *Антоній-Прокопович Василь*.

ВИЛЕНСЬКА ГОСТРОБРАМНА ІКОНА БОЖОЇ МАТЕРІ. За одним з переказів привезена до Вільна бл. 1363 Вел. кн. литовським Ольгердом із захопленого ним м. Корсуня. За ін. версією, цю ікону подарував Ольгердові грец. імператор Йоанн Палеолог, коли дізнався про охрещення Ольгерда. Трете передання ґрунтується на факті чудесного об'явлення образу 14.4.1431 над Віленською міською брамою, яка називалася Гострою. Однак не викликає сумнівів те, що в 1431 цей образ дійсно зберігався в каплиці біля Троїцької церкви в Гострій частині міста і називався Корсунським. Звідти образ було перенесено до каплиці в башті

Гострих воріт. З початком 18 ст. Гостробрамна ікона Божої Матері перейшла від православних до уніятів, а згодом до римо-католиків – монахів-кармелітів. Шанується православними, уніятами і римо-католиками. Дні святкування – 26 грудня, 25 березня.

ВИЛЕНСЬКИЙ СВЯТО-ДУХІВСЬКИЙ БРАТСЬКИЙ ЧОЛОВІЧИЙ МОНАСТІР, засн. монахами віленського Свято-Троїцького монастиря при церкві Св. Духа (збудована бл. 1597) після того, як останній у 1709 перейшов на унію. Св.-Троїцьке братство при монастирі виникло бл. 1584, одержало ставропігію в 1588, перейменоване на Св.-Духівське братство в 1640. Братство активно боролось проти унії. Для братської школи настоятель монастиря Мелетій Смотрицький написав “Граматику” (1618). У 1812 монастир був спустошений армією Наполеона і відновлений у 1837. Тут похований правос. митр. Йосиф Семашко, кол. уніятський еп., який перейшовши з унії на православ'я, став одним з гол. виконавців політики Росії щодо переведення місцевого уніятського нас. до Рос. Правос. Церкви в 1839. Перед революцією в жовтні 1917 монастир був штатним, 1-го класу.

Літ.: Виленский Свято-Духов монастырь. Вильна, 1883; Виленское Свято-Троицкое в последствии Свято-Духовское братство. Вильна, 1891.

ВИЛЕНСЬКИЙ СВЯТО-ТРОЇЦЬКИЙ БРАТСЬКИЙ ЧОЛОВІЧИЙ МОНАСТІР, час заснування невідомий. Виник при церкві Св. Трійці, побудованій за часів правління вел. кн. Ольгерда бл. 1350 на місці страждань “Віленських мучеників” – перших христ. мучеників Німанського краю Антонія, Йоанна і Євстафія (день пам'яті – 14 квітня). У 1514 храм відбудував з руїн кн. Костянтин Острозький. З монастиря вийшли митр. Київ. і всієї Русі Макарій (1495–97), Йона II (1492–94), Сильвестр Белькевич (1556–67). Від 1584 при монастирі діяло Свято-Троїцьке братство, яке у 1588 одержало право ставропігії. Боротьбу братчиків за виведення Руської церкви з кризи та проти унії очолювали на злами 16–17 ст. Стефан Зизаній. По Берестейській церк. унії монастир став центром боротьби уніятів за повернення до союзу з Римом православних (нез'єднаних, дезунітів). Від 1609 до 1839 монастир Св. Трійці був уніятським. Тут був перший осідок уніятських митр. Київ. митрополії,

тут 20 рр. свого життя провів уніятський святий архієп. Полоцький Йосафат Кунцевич, тут спочив митр. Йосиф Вельямін Рутський. Багато років у монастирі працював один з авторів першої укр. книжки в Галичині Яків Головацький. Гол. святинєю монастиря була Віленська ікона Божої Матері Одиґітрії, писана, згідно з переданням, євангелістом Лукою, передана у спадок вел. кн. Олені Іванівні, дочці моск. царя Івана III та Софії Палеолог, як сімейна реліквія тому візант. імператорів. Від 1845 при монастирі діяла духовна семінарія РПЦ. Напередодні революції 1917 монастир був чоловічим, штатним, 3-го класу.

У 1991 в церкві Св. Трійці у Вільнюсі після більш як 150-річної перерви стали відправляти богослужіння українці греко-католики. Церква Св. Трійці у Вільнюсі стала першим храмом, переданим віруючим УГКЦ на території кол. СРСР після її легалізації.

“ВІЛЬНА УКРАЇНА” – політ. літ.-наук. щомісячний журн. Виходив у Петербурзі в 1906. Ред.-видавець А. Жабленко, ред. І. Личко. Був органом укр. соціал-демократів. Ставив перед собою мету “освітити сучасну боротьбу, що постала з такою силою у Росії і на Україні, показати причини її, дати пораду тим, хто не може поклястись на власний досвід”. Виходячи із засад класової боротьби в суспільстві, протилежності інтересів пануючої верхівки і робітничого люду (пролетаріату), намагався утверджувати погляди, що “повна гармонія суспільного розвитку можлива лише тоді, коли соціалістичний лад виросте на руїнах капіталістичного”. У 3 ч. журнал сповістив, що він “приймає певний напрямок. Від нині наш журнал стає виразником інтересів робітничої класи. Всі питання сучасної дійсності він буде освітлювати ідеологією цієї класи”. Відбулися певні зміни в редакційному комітеті, до нього увійшли нові члени На останній сторінці значиться лише прізвище ред.-видавця А. Жабленка. Ідеологічні настанови укр. соціал-демократії виявилися як в основній – політ.-публіцистичній – частині часопису (у ст. С. Петлюри, К. Арабажина, Д. Донцова), так і в художній (зокрема, у творах, присвячених змалюванню життя й боротьби робітничого люду, рев. подіям). Художній відділ журн. виходив за вузької партійної рамки, містив поетичні, прозові й драм. твори гуманістичного зву-

чанья, пройняті ідеалами політ. свободи, нац. незалежності, співчуття до скривджених і знедолених. Ін. художніми першопублікаціями журн. є поема *Лесі Українки*, написана білим віршем “Одне слово” (“Оповідання старого якута”), цикл віршів “Єгипетські барельєфи”, “Нарис на руїні”, твори В. Винниченка “На пристані”, “Раб краси”, п’єса із життя революціонерів “Дизгармонія”, М. Чернявського (вірш “Оптимістам”), А. Шабленка – одного з найактивніших авторів вид. – нарис “За пів дня”, психологічна новела І. Личка “Чорний ворон” та ін. Тут з’явилися і вірші В. Винниченка “Ніч у тюрмі”, Х. Алчевської “Співайте мені голосніш”, переклади творів рос. поета Тана. Незважаючи на те, що вид. виявляло симпатії до ідей соціалізму, у рад. час воно було кваліфіковане як буржуазно-націоналістичне, потрапило в списки заборонених, недозволених читацької аудиторії. Чимало його авторів були знищені ком. режимом.

ВІСАГІНСЬКА ГРОМАДА УКРАЇНЦІВ (ВГУ), гром.-культ. орг., м. Вісагінас, Литва, засн. 1990 з ініціативи А. Огієнка, М. Григор’євої, В. Рахно, Г. Єфименко. Об’єднує 54 чл. (загалом у місті мешкає понад 1.500 українців). ВГУ створена з метою вивчення й популяризації укр. мови, культури, нац. традицій. Громада підтримує зв’язки з Україною, організовує зустрічі з мист. колективами. У місті працює укр. клас недільної школи. Газ. “Добрий день” подає інформацію про діяльність ВГУ під рубрикою “Вісагінська громада українців інформує”.

ВІТАЛІЙ, див. *Гречулевич Василь*.

ВІТИК Семен, зах.-укр. гром., політ. і профспілковий діяч; н. 1876 у с. Гоїв поблизу Дрогобича, п. 1937 на Уралі. З 1907 деп. австрійського парламенту, після розвалу Австро-Угор. монархії – віце-президент ЗУНР. У 1920-их рр., покладаючи надії на визволення Галичини від поль. окупації за допомогою СРСР, переїздить до Харкова, де 22.3.1933 був заарештований і засуджений на 10 рр. концтаборів за “УВО й шпигунство на користь поляків та німців”. Покарання відбував у Челябінській обл., де 2.10.1937 засуджений до розстрілу “за антирадянську агітацію й порушення тюремного режиму у Верхньо-Уральській тюрмі”. Автор праці: “Паризька комуна” (Х., 1926); “Дещо з історії “Союзу Визволення України” (газ. “Комуніст”, 12.3.1927).

ВЛАДИСЛАВСЬКИЙ Володимир, актор; н. 1(13).6.1891 в Києві, п. 5.10.1970 в Москві. Від 1912 працював у театрах Одеси, Харкова, Житомира. Від 1925 – у Москві. Знявся у фільми “Все для фронту” (1920). Нар. артист СРСР (1967), лавреат Держ. премії СРСР (1948).

ВЛАСОВ Юрій, письм., держ. діяч; н. 5.12.1935 в Макіївці Донецької обл. Закінчив Саратовське суворовське уч-ще, Військ.-Повітряну академію ім. М. Жуковського. Входив до складу збірної СРСР з важкої атлетики, кількарізний чемпіон світу з важкої атлетики (1959, 1961–63), чемпіон Олімпійських ігор (1960); встановив 28 світ. рекордів. Від 1967 займається літ. діяльністю. Був гол. Федерації атлетичної гімнастики СРСР (1987–88), очолював Фонд соц. захисту москвичів (1909–91). Нар. деп. СРСР (1989–92), РФ (з 1993). Автор кн. “Красные валеты”, “Себя преодолеть”, “Справедливость силы” та ін.

ВОЗНЯК Василь, держ. діяч; н. 2.01.1944 в с. Василівка Тиврівського р-ну Вінницької обл. Закінчив Тиврівський будівельний технікум, Львівський політехн. ін-т. Працював у будівельних орг. Мордовії, Тюменської обл. У 1990–92 – перший заступник гол. Комітету з ліквідації наслідків на Чорнобильській АЕС у складі Кабінету міністрів СРСР, від липня 1992 – гол. Держ. комітету РФ із соц. захисту громадян та реабілітації територій, що постраждали від чорнобильської та ін. радіаційних катастроф, міністр РФ. Канд. екон. наук.

ВОЙЦЕХОВСЬКИЙ Богдан, учений-фізик; н. 25.1.1922 в с. Сороки Іллінецького р-ну Вінницької обл. Закінчив Моск. інженерно-фіз. ін-т. Працював заввідділу ін-ту гідродинаміки Сибірського відділення АН СРСР (1958–65), заступник дир. (1965–90) та завідувач лабораторії цього ін-ту (від 1991). Автор праць у галузі детонації газів, імпульсного гідроприводу. Д-р техн. наук, проф., акад. РАН. Лавреат Ленінської премії.

ВОЛОДИМИР (Кантарян), див. *Кантарян Микола*.

ВОЛОДИМИР (Синьковський), див. *Синьковський Філарет*.

ВОЛОДИМИРСЬКА ЕПАРХІЯ Київ. митрополії, утворена як Суздальсько-Володимирська з єпископською катедрою в Суздалі (1213–39). Перший

еп. – Симон (1215–26), святий Руської Церкви. У Володимирі єпископську катедру відновлено в 1274. Тут за ініціативою митр. Кирила III, який скористався з того, що на висвяту Серапіона на еп. Володимирського зібрався майже всі руські владики, було проведено Володимирський церк. собор (1274). На соборі до давніх правил “Кормчої книги” додатково були затверджені нові, що спорядковували діяльність духовенства: порядок висвяти священнослужителів, чин відправи Літургії та деяких церк. Таїнств; висувалися моральні застереження до служителів Церкви та перестороги щодо відбуття традиційних нар. обрядів та звичаїв у дні церк. свят. Від 1299 до 1325, коли Володимир був осідком митроп. Київ. і всієї Русі, В. Е. входила до складу митрополічної області. Із перенесенням митрополічної катедри до Москви (1325) вона переходить до складу Моск. епархії. Єпископську катедру у Володимирі було відновлено вже РПЦ в 1744.

ВОЛОДИМИРСЬКА (ВИШГОРОДСЬКА) ІКОНА БОЖОЇ МАТЕРІ писана, за переказом, євангелістом Лукою. У сер. 5 ст. подарована Царгородським патріархом київ. кн. Юрію Володимировичу Довгорукуму. Зберігалася в дівочому монастирі у Вишгороді б. Києва. У 1155 кн. Вишгорода Андрій Юрійович, виступаючи на півн. утверджувати нові володіння, забрав із собою цей образ. Упродовж наступних 5 рр. ікона Богородиці зберігалася у спеціально зведених для неї церкві в м. Боголюбово б. Володимира. 21.9.1160 образ перенесено до Володимирського собору м. Володимира-на-Клязьмі, а у 1395 – до Успенського собору Моск. Кремля. Від рад. часів образ В. (В.) Б. М. зберігається в Третяковській художній галереї в Москві. Історія церкви зберегла багато чудес, явлених цим образом, звитяг, дарованих у боротьбі над кримськими та ординськими татарами, упокоєнь міжусобних чвар. За церк. календарем відновується 21 травня, 23 червня, 26 серпня.

ВОЛИНСЬКИЙ Артемії, рос. держ. діяч; н. 1689, п. 1740. У 1719–25 – астраханський губернатор. Сприяв переселенню українців до Низового Надволжя. У 1719 підготував донесення до Сенату з пропозицією створення нових поселень у районі між Саратовим та Астраханню і отримав дозвіл на переселення українців на Волгу. У сер. липня 1724 знайшов за-

хист від переслідуючих його калмиків у новоствореній укр. переселенцями слободі Дубовці.

ВОЛХОВСЬКИЙ Фелікс, укр. на-родоволець; н. бл. 1840, п. після 1874. Студентом Моск. ун-ту виступив ініціатором підготовки “Укр. збірника”. У 1866 заарештований як керівник студентської “Малорос. общини”. Згодом разом з Г. Лопатиним організував “Рублевское об-во” – рев.-освітнє т-во. Знову був заарештований і 1871 за-суджений разом з нечаївцями. У 1873 оселився в Одесі, де організував гурток народовольців, до якого входили А. Желябов, І. Ковальський та ін. У 1873 склав для селян укр. мовою бро-шуру про соціалізм “Правдиве слово хлібороба до земляків”, але надрукував її лише 1876 у Відні О. Терлецький, а в 1903 її передрукував І. Франко.

ВОЛЧАНСЬКИЙ Ієронім, правос. єп. Мстиславський, Оршанський і Могильовський (1744–54); рік наро-дження й місце невідомі, п. 4.10.1754 в Могильові, Білорусь. Походив зі шляхетського укр. роду, освіти здобув у Київ. духовній академії, упродовж 6 рр. був ігуменом віленського Свято-Духівського монастиря. Після призначення його старшого брата Йосифа В. на моск. архієпископську катедру, В. було переведено на звільнене його братом місце – єпископство Могильовське (хіротонізований у Москві 1744), яке існувало в складних умо-вах постійного протистояння з паралельно існуючими греко- і римо-кат. церквами. Користуючись підтримкою імператорського двору (імператриця Єлизавета знала В. особисто) та Св. Синоду, він зібрав багато фактологічного матеріалу з церк. історії краю, яким скористався Георгій Кониський для написання своїх істор. творів.

ВОРОНЕЗЬКА “ЗНАМЕННЯ”
ІКОНА БОЖОЇ МАТЕРІ, придбана в 1696 рос. царем Петром I в Азові і перенесена 1711 до Преображенського собору м. Павловська Воронезької губ. Прикметою образу є те, що він написаний усередині морської черепашки. Зберігався над царськими вратами у вівтарній частині храму і спускався на мотузках дотолу для пошанування віруючими. День святку-вань – 27 листопада.

ВОРОНЕЗЬКА СМОЛЕНСЬКА
ІКОНА БОЖОЇ МАТЕРІ, зберігалася спочатку в Донецькому монастирі в Азові, але у 18 ст. була перенесена

до Воронезької губ.; пізніше на оста-точне зберігання передана до Митрофанівського монастиря у Воронежі. Прикметна вел. розмірами та срібною ризою вагою 2 пуди. День святку-вань – 28 липня.

ВОРОНИЙ Марко (псевд. – Антиох), поет, син видатного поета Миколи Вороного; н. 5.3.1904 в Чернігові, п. 3.11.1937 на остр. Соловки Архангельської обл. в Росії. Навчався в Чернігівській гімназії, Київ. муз.-драм. ін-ті та Київ. ін-ті нар. освіти. Друкуватися почав з 16 рр., а до тридцятилітнього віку вже був автором зб. віршів для дітей “Будівники”, “Коники”, “Носоріг”, “Ставок”, “Червоні краватки”, “Форвард”. Крім дитячої поезії, писав філософ. лірику, на рел. мотиви; добірка з останніх увійшла до “Хресто-матії укр. рел. літератури” (Мюнхен – Лондон, 1988). Крім літ. творчості, В. працював на ниві освіти, поліграфічного виробництва; був безробітним. Коли на поч. 1930-их рр. посилюлися переслідування укр. інтелігенції, арешти й репресії, виїхав до Москви, де працював у журн. М. Горького “Наши достижения”. Однак 19.3.1935 В. було арештовано. Під час обшуку виявлено “націоналістичну” літерату-ру: книги М. Грушевського, С. Єфремова, М. Костомарова та ін. Слідство велося по груповій справі, у якій на чільному місці виявився М. Зеров. В. дістав 8 рр. позбавлення волі в конц-таборах. Дорога пролягла на Солов-ки. Звітди ув’язненій постійно писав листи до органів НКВС з проханням переглянути справу. Справу перегля-нули і присудили розстріл 3.11.1937. Реабілітований 1958. Посмертно тво-ри не перевидавалися (крім добірки віршів на рел. тематику).

ВОЩАК Ярослав, диригент, н. 19.2.1921 у Бродах на Галичині, п. 2.3.1989 в Мінську. Навчався у Вищому муз. ін-ті ім. М. Лисенка (1938–39) та консерваторії у Львові (1939–41). Працював в Одесі (1963–64), теат-рах Росії, 1972–89 – Мінську. Перші виконання опер “Назустріч сонцю” А. Кос-Анатольського (1957), “Лісова пісня” В. Кирейка (1958), “Украдене щастя” Ю. Мейтуса, балетів “Хустка Довбуша” (1951), “Сойчине крило” (1956) А. Кос-Анатольського. Нар. арт-ист СРСР (1979).

ВРАЖЛИВИЙ Василь (справжнє прізвище – Штанько), укр. письмен., перекладач; н. 1903 в м. Опішні Зіньківського пов. Полтавської губ., п. на

остр. Соловки Архангельської обл. Закінчив сіль. школу, полтавську гімназію, вступив до агрономічної шко-ли, але переїмг потяг до літератури, якою займався з юности під впливом земляка, відомого боротьбиста й публіциста А. Заливчого. Налезав до Спілки селянських письмен. “Плуг”, потім увійшов до ВАПЛІТЕ, згодом – до “Пролітфронту”. Друкуватися почав з 1923. Перша зб. оповідань “В яру” ви-йшла 1924. Потім активно ввійшов у коло новелістів зі зб. “Земля” (1925), “Вовчі байраки”, “Молодість” (оби-дві – 1929), “Шість оповідань” (1930) та ін., у яких досить реалістично, зі вкрапленням ліризму, зобразив жит-тя порев. села з усіма його складними перипетіями. Зневаживши романтич-ну евфорію, що активно стимулюва-лася в літературі, В. зосереджувався на простеженні психіки своїх пер-сонажів, біологічного начала і соц. формування. У такій засаді творчос-ті першоосною було не класове “чуття”, а пізнання людини як інди-відуальності. Зрозуміло, що це ви-кликало застереження рад. критики. Особливо ж після повісти “Батько” (1929), де на різних полюсах житте-вої ієрархії постали найрідніші люди: старий батько-свящ. і його активний син-комуніст, який аж ніяк не ви-кликав симпатій у читача. Політ. події (ліквідація ВАПЛІТЕ, процес СВУ), розкуркулення батька переакценту-вали подальшу творчу долю письмен. Він вирішив рятуватися виконанням соц. замовлень держапарату. Уже 1932 виходить невелика зб. нарисів про Каспій, а 1933 роман “Справа сер-ця” – про будівництво нафтопромис-лів у степах Казахстану. Це був цілком “виробничий” роман за тогочасними приписами. Але такі компроміси не зарадили В. У 1934 він уже став “во-рогом народу” й невдовзі опинився на Соловках. 1937 розстріляний у числі багатьох в’язнів. Реабілітований 1956. Твори посмертно не перевидавалися.

ВУЧЕТИЧ Євген, художник, скульптор; н. 1908 в Катеринославі, тепер – Дніпропетровськ, п. 1974 в Москві. Віце-президент Академії мистецтв СРСР (1970), Герой Соціалістич-ної Праці (1967), лавреат Ленінської (1970) та Держ. (1946, 1947, 1948, 1949, 1950) премій. Твори: пам’ятник М. Ва-тутіну (Київ), пам’ятник-ансамбль во-їнам Червоної Армії у Трептов-парку в Берліні, скульптурна група на Мама-євому кургані у Волгограді та ін.

Г

ГАВРИЇЛ, див. *Бужинський Гавриїл*.

ГАЛІЄВА (АХАТОВА) Фаріда, н. 18.12.1962 у м. Малмиж Кіровської обл. У 1982 закінчила Нижньокамське муз. уч-ще ім. С. Сайдашева; у 1988 – Уфимський держ. ін-т мистецтв (нині – Академія мистецтв ім. З. Г. Ісмагілова). Наук. школа чл.-кор. РАН, акад. АН Республіки Башкортостан, д-ра істор. наук, проф. Р. Г. Кузєєва. Учителі в науці – акад. РАО, д-р філолог. наук Ю. Г. Круглов, акад., д-р філолог. наук, проф. В. П. Анікін. У 1982–83 – викладач Дитячої муз. школи № 6 м. Набережні Човни Республіки Татарстан; у 1988–89 – стажист-дослідник відділу народів Уралу з Музеєм археології та етнографії Ін-ту історії, мови та літератури Башкирського філіалу АН СРСР, перетвореного на Башкирський наук. центр АН СРСР; у 1989–93 – мол. наук. співроб. відділу народів Уралу з Музеєм археології та етнографії Ін-ту історії, мови та літератури Башкирського наук. центру Уральського відділення АН СРСР; у 1994–2002 – мол. наук. співроб., наук. співроб., старший наук. співроб., учений секр. відділу народів Уралу з Музеєм археології та етнографії Ін-ту історії, мови та літератури Уфимського наук. центру РАН (реорганізований у Центр етнологічних досліджень УНЦ РАН); у 2002–05 – заступник дир. з наук. та виховної роботи, міжнар. зв'язків Уфимського філіалу Моск. держ. відкритого пед. (від 2007 – гуманітарного) ун-ту ім. М. О. Шолохова; у 2005–06 – провідний наук. співроб. Центру етнологічних досліджень УНЦ РАН; у 2006–09 – завідувач відділу етнології Ін-ту етнологічних досліджень УНЦ РАН.

Коло наук. інтересів: фольклор та етнографія східнослов'янських і тюркських народів в умовах багатоетнічного середовища Півд. Уралу.

Канд. істор. наук, дисертація: “Українские песни в Башкортостане (историко-этнографическое исследование)” (Уфа, 1997).

Д-р філолог. наук, дисертація: “Восточнославянские песни в Башкортостане (фольклорные процессы в многоэтническом регионе)” (М., 2007).

Лавреат Фонду сприяння розвитку вітчизняної науки в номінації “Кращі молоді доктори наук” (2008). Чл. редколегії наук. журн. “Современные исследования социальных проблем” (СПб.).

Основні праці: *Песенный фольклор украинских переселенцев в Башкирии: Сб. песен*. Уфа, 1995; *Украинский музыкальный песенный фольклор в Башкирии: к проблеме взаимодействия и взаимовлияния культур в многоэтнической среде*. Этнические и этнографические группы в СССР и их роль в современных этнокультурных процессах. Уфа, 1989, с. 99–102; *О взаимодействии песенных традиций в фольклоре народов Башкортостана*. Фольклор народов России. Фольклор и фольклорно-литературные взаимосвязи. Уфа, 2000, с. 46–57; *Украинские песни в Башкортостане (историко-этнографическое исследование)*. Уфа, 2000; *Этнические взаимовлияния в песенном фольклоре народов Башкортостана*. Этнос и его культуры на стыке Азии и Европы. Уфа, 2000, с. 275–285; *Некоторые особенности бытования украинского песенного фольклора в Башкирии*. Этнос и его подразделения, ч. 2: Этнические и этнографические группы в Волго-Уральском регионе. М., 2002, с. 4–11; *Песенный фольклор как фактор сохранения этничности украинцев Башкортостана*. Развитие социально-экономического и культурного сотрудничества Башкортостана и Украины: Мат-лы междунар. науч.-практ. конф. Уфа, 2003, с. 124–127; *Восточнославянские песни в Башкортостане (фольклорные процессы в многоэтническом регионе)*. М., 2006; *Песенный восточнославянский фольклор в условиях многоэтнического Башкортостана*. Русское литературоведение на современном этапе: в 2 т. М., 2006, т. 1, с. 5–10; *Украинские лекции*. Музей археологии и этнографии: Каталог музейной экспозиции

Центра этнологических исследований УНЦ РАН. Уфа, 2007, с. 188.

ГАМАЛІЯ Микола, мікробіолог та епідеміолог; н. 1859 в Одесі, п. 1949 в Москві. Акад. АН СРСР (1940), д. чл. Академії Мед. Наук (1945), один з основоположників мікробіології і профілактичного напрямку в медицині. Закінчив Одеський ун-т (1880) та Петербурзьку військ.-мед. академію (1863), 49 рр. працював в Одесі, товаришував з В. Вернадським. Наук. спадщина Г. налічує понад 350 праць.

ГАМАЛІЯ Семен (Semen Gamalia), письмен., культ. діяч; н. 1743 в Китайгороді на Полтавщині, п. 1822 в Тихвинському під Москвою. 1775–65 – студент Київ. духовної академії, однак обирає військ. службу. Очоловав канцелярію графа З. Чернишова, тодішнього управителя Білорусі. У 1785 в чині надвірного радника виходить у відставку та поселяється у Москві. Захоплюється ідеями масонства, зближується з чл. гуртка мартініста М. Новікова; 1782 – майстер стільця Моск. масонської ложі “Девкаліон”, чл. культ.-просвітнього т-ва “Руське розенкрейцерство”, Пед. та перекладацької семінарії. У 1784 став одним із співзасновників Друкарської компанії, де разом з ін. діячами масонства (М. Новіковим, І. Тургеневим, М. Херасковим, А. Кутузовим, В. Лопухиним, Ю. і М. Трубецькими) працює над перекладом і публікацією західноєвр. рел.-містичної й масонської літератури. Перекладач творів Я. Бьоме, І. Юнга-Штіллінга, А. Сен-Мартена, Л. Вівеса. Оригінальні філософ. твори, вірші, листи Г. увійшли до зб. “Листування” (в 2 тт., Петербург, 1822). Відомий своєю філантропічною діяльністю, роботою серед студентської молоді. З початком репресій проти масонів у 1792 після арешту М. Новікова, оселився у Тихвинському. Упродовж останніх 11 рр. займався літ.-перекладацькою діяльністю.

ГАМАРНИК Ян, держ. і партійний діяч, військ.; н. 1894 в Житомирі, п. 1937 в Москві. 1923–28, гол. Далекосх. рев. комітету, крайвиконко-

36 ГАРК

му. Перший секр. ЦККП(б) Білорусі (1928–29), від 1934 – заст. наркома оборони СРСР. Покінчив життя самогубством.

ГАРКАВЕЦЬ Олександр, мовознавець, політ. і гром.-культ. діяч; н. 19.10.1947 в селищі Світлий Луч Старобешівського р-ну Донецької обл. Закінчивши відділення укр. мови і літератури філолог. ф-ту Харківського ун-ту (1970), аспірантуру в Ін-ті мовознавства АН СРСР та захистивши (1975) дисертацію на тему: “Конвергентна еволюція вірмено-кипчацької мови до слов'янських в умовах субординативної слов'яно-кипчацької двомовності її носіїв у м. Кам'янці-Подільському у XVI–XVII ст.”; Г. з 1975 працював наук. співроб. Ін-ту мовознавства ім. О. Потебні АН УРСР, викладав на кафедрі укр. мови Київ. ун-ту. У 1987 захистив докторську дисертацію на тему “Розвиток тюркських мов у іншомовному оточенні (на матеріалі урумської і вірмено-кипчацької мов)”. Наприкін. 1980-их рр. переїхав до Казахстану в м. Алмати, 1988 очолив відділ рос. мови і соціолінгвістики (1990 перейменований на відділ взаємодії мов) Ін-ту мовознавства ім. А. Байтурсинова АН КазРСПР. Основні напрями наук. досліджень: розвиток тюркських мов зах. ареалу (куманська за пам'яткою “Кодекс Куманікус”, вірмено-кипчацька, урумська, кримсько-татар.), а також казахської мови в іншомовному оточенні, пам'ятки вірмено-кипчацької, урумської і кримсько-татар. писемності, урумський і кримсько-татар. фольклор, структура кримсько-татар. мови, проблеми перекладу. Г. – автор 13 індивідуальних книг, у т. ч. 8 монографій, 4 посібників з кримсько-татар. мови для 7–8 класів рос. шкіл України і кримсько-татар.-рос. словника, понад 100 ст., рос. і укр. перекладів вірмено-кипчацької “Кам'янецької хроніки” XVI–XVII ст., упорядник чотиритомного зібрання фольклору урумів Півн. Приазов'я. Член Асоціації сходознавців кол. СРСР і Рад. комітету тюркологів, Асоціації сходознавців України, бюро Міжнар. Асоціації українств, орфографічної комісії при Кабінеті Мін. України.

Наукову роботу поєднує з політ., видавничою і гром.-культ. діяльністю. Г. – чл. Конституційної ради (1992), а потім Нац. ради з держ. політики (1993) при президенті Республіки Казахстан; віце-президент Казахського

нац. культ. фонду (з 1993), деп. Верховної Ради (ВР) Казахстану (1994) і гол. підкомітету гром. об'єднань ВР Казахстану. Гол. Укр. культурного центру в м. Алмати (з 1989), засновник і гол. редколегії казахстанської республіканської газ. “Укр. новини” (виходить з липня 1994), представник т-ва “Україна” в Казахстані (з 1992). Його наук. твори: “Конвергенція вірмено-кипчацької мови до слов'янських у XVI–XVII ст.” (К., 1979); “Кипчацькі мови: куманська і вірмено-кипчацька” (Алма-Ата, 1987); “Тюркські мови на Україні” (К., 1988); “Принципи нац. політики і мовного будівництва” (Алма-Ата, 1990); “Уруми Півн. Надазов'я”, тт. 1–4 (К., 1993–1994) та ін.

ГАТЦУК Олексій, журналіст і археолог; н. 1832 в Одесі, п. 1891 в Москві. Закінчив Моск. ун-т (1857), працював в “Одеском вестнике”; у 1857–90 – ред. і видавець “Газети А. Гатцука” в Москві, у якій уміщував матеріали про Україну та укр. літературу, опублікував працю з археології, низку публіцистичних і наук. ст.; належав до укр. громади Москви.

ГЕОРГІЙ, див. *Кониський Георгій*.

ГЕОРГІЙ, див. *Ярошевський Григорій*.

ГЕРМАЙЗЕ Йосип, історик; н. 1882 в Києві, п. 22.9.1958 в Саратовській обл., Росія. Закінчив Київ. ун-т, був чл. УСДРП. Проф. Київ. ІНО. Працював у ВУАН секр. істор. секції, секр. Словника живої мови. Очолював Археографічну комісію. У 1930 засуджений у справі СВУ до 5 рр. позбавлення волі і 2 рр. втрати прав. Покарання відбував на Соловецьких островах, заслання – у Саратовській обл. У Саратові Г. знайшов невідомі документи про зв'язки рос. царя Івана Грозного із Запоріжжям. У 1936 Г. викладав у одній із саратовських шкіл, був наїздом у Києві. Заарештований і засуджений 8.12.1937 у Саратові органами УНКВС до 10 рр. ув'язнення. 5.1.1944 засуджений ще до 10 рр. концтаборів. Помер у місцях ув'язнення. У своїх істор. працях Г. намагався знайти компроміс між істор. концепцією М. Грушевського і марксизмом. Автор наук. праць “Коліївщина в світлі новознайдених матеріалів” (1924), “Драгоманов в укр. історіографії” (1926), “Рання творчість В. Винниченка на тлі гром. життя” (передмова до вибраних творів В. Винниченка, 1929), редагував “Матеріали до історії укр. руху за світ. війни” (1926), “Коденська

книга суд. актів” (1931; уї вилучено його передмову, примітки і прізвище як ред.). Ін. твори Г.: “Нариси з історії революційного руху на Україні”, т. I (1926), “Україна і Дін у XVII ст.”. Записки Київ. ІНО, т. III. (1928); “З історії сіль. госп-ва в Лівобережній Україні”. Записки Історико-філолог. Відділення УАН, кн. VI (К., 1925); “Ювілей укр. науки”. “Життя і революція”, 1926, № 10.

ГЕРЦИК Григорій, військ. діяч; р. народження невідомий, у Полтаві, імовірно єврейського походження, п. після 1735 в Москві. Полковник полтавський, належав до коз. старшини, яка емігрувала з гетьманом І. Мазепою, за що його родину було вивезено до Москви, маєтки конфісковано. На вимогу царського уряду Г. заарештовано 1720 у Варшаві та вивезено до Москви.

ГЕССЕН Борис, фізик; н. 1893 в Кіровограді, п. 20.12.1936 в Москві. Освіта вища, чл.-кор. АН СРСР, був дир. Моск. академічного ін-ту фізики. Заарештований і засуджений до розстрілу, розстріляний 20.12.1936 як терорист-троцькіст. Реабілітований 1956.

ГЕТЬМАН Андрій, військ.; н. 1903 у с. Клепали Буринського р-ну на Сумщині, п. 1987 в Москві. Закінчив Військ. академію механізації та моторизації Червоної Армії (1937). Посідав командні посади в Червоній Армії, командувач Прикарп. військ. округу (1958–64), голова ДТСААФ СРСР (1964–72).

ГІЛЕЛЬС Еміль, піяніст; н. 6(9).10.1916 в Одесі, п. 16.10.1985 в Москві. Закінчив Одеську консерваторію (1935), школу вищої майстерності при Моск. консерваторії (1938). З 1952 – проф. цієї школи. Концертну діяльність почав в Одесі (1-й сольний концерт у 1929). Нар. артист СРСР (1954), Герой Соціалістичної Праці (1975), лавреат Ленінської (1962), Держ. СРСР (1945) премій.

ГІЛЯРОВСЬКИЙ Володимир, письмен., журналіст; н. 1853 у Вологодській губ., п. 1935 в Москві. Походив з роду запор. козаків, автор поеми “Запорожці”, книги “На батьківщині Гоголя” (1902), перекладів Т. Шевченка. Разом з Д. Яворницьким досліджував та опікувався могилою гетьмана П. Дорошенка в Ярополчому, підтримував зв'язки з укр. громадою в Москві.

ГЛАДКИЙ Осип, останній кошовий Задунайської Січі; н. 1789 в Україні, п. 10.7.1866 на Кубані. Під час рос.-тур. війни (1828) перейшов на рос. бік разом з 3500 козаками. З цього ж року – наказний отаман Озівського війська. У 1864 відбулося переселення Озівського війська на Кубань, де воно злилося з Кубанським коз. військом.

ГЛИНКА Дмитро, рад. військ. льотчик, полк. (1951); н. 27.2.1917 в Кривому Розі, п. 26.2.1991 в Москві. У Червоній Армії з 1937. Закінчив Качинську військово-авіаційну школу (1939), військово-повітряну академію (1951). 3 січня 1942 брав участь як льотчик винищувальної авіації у 2 світ. війні на Півд., Півн.-Кавказькому, 3-му і 1-му Укр. фронтах. Особливо відзначився в повітряних боях на Кубані (1943). За мужність і відвагу при виконанні бойових завдань – двічі Герой Рад. Союзу (1943). Вславився як визначний майстер повітряного бою (зробив 300 бойових вильотів, збив 50 ворожих літаків). Після війни командував полком, був заст. командира авіадивізії. З 1960 – в запасі, деп. Верховної Ради СРСР 2-го скликання. Нагороджений бойовими орденами і медалями.

ГЛОБА Іван, останній писар Запор. Війська (1762–1775); н. 1791 в Україні, п. в Туруханську Тобольської губ., Росія. Після зруйнування рос. військом Запор. Січі (1776) засланий до Туруханського монастиря Тобольської губ.

ГЛУШКО Валентин, конструктор ракетних двигунів; н. 1908 в Одесі. Закінчив Ленінградський ун-т (1929), засновник та незмінний керівник дослід.-конструкторського бюро з розробки електротермічних та рідинних ракетних двигунів. Конструктор першого в світі електротермічного ракетного двигуна (1929–33); розроблені під керівництвом Г. ракетні двигуни були встановлені на всіх рад. ракетах-носіях, що запускались в 1943–76. Акад. АН СРСР (1968), двічі Герой Соціалістичної Праці (1956, 1961), лауреат Ленінської (1957) та Держ. (1967) премій.

ГОГОЛЬ Микола, письмен.; н. 20.3(1.4).1809 в с. Вел. Сорочинці на Полтавщині, п. 21.2(4.3).1852 в Москві. Навчався у Полтавському повітовому училищі (1818–19), Ніжинській гімназії вищих наук (1821–28), брав участь у виставах аматорського театру. Жив у Петербурзі, за кордо-

ном і Москві; у 1832, 1835, 1848 та 1850–51 відвідував Україну. Драм. твори: комедії “Володимир 3-го ступеня” (1832–33), “Женихи” (остаточна назва – “Одруження”, 1833–35), “Ревізор” (1835). Оригінальну теорію драм. мистецтва Г. виклав у статті “Петербурзька сцена в 1835–36 рр.” та драм. етюдів “Театральний роз’їзд після вистави нової комедії”. Автор ст. “Скульптура, живопис, музика”, “Петербурзькі записи 1836 року” (про театр, музику). Для укр. театр. труп М. Старицький інсценував низку прозових творів Г. – “Сорочинський ярмарок”, “Вечір проти Івана Купала”, “Ніч проти Різдва” (пост. 1883–91), “Тарас Бульба”. На сцені також ішли інсценізації повістей Г. “Вій” (М. Кропивницького), “Страшна помста” (С. Черкасенка), “Тарас Бульба під Дубно” (К. Ванченка-Писанецького), “Як Іван Іванович посварився з Іваном Никифоровичем” (“За масляні вишкварки”, М. Садовського). Г. збирав і використовував у своїй творчості укр. фольклор (записав 1000 текстів укр. пісень). Автор ст. “Про малоросійські пісні” (1834). За сюжетами Г. створили різноманірні муз. твори М. Мусоргський, М. Римський-Корсаков, П. Чайковський, М. Лисенко (“Різдвяна ніч”, 1877 – оперета, 1882 – опера; опери – “Утоплена”, 1883; “Тарас Бульба”, 1890), П. Сокальський (опери “Майська ніч”, 1876; “Андрій Бульба, або облога Дубна”, 1878), Б. Яновський (“Сорочинський ярмарок”, текст не зберігся; “Вій” – незавершена), О. Горелов (“Вій”, 1987), Я. Ярославенко (“Відьма”, 1922), В. Губаренко (опера-балет “Вій”, 1980) та ін. Персонажі Г. знайшли широке втілення в рос. і укр. образотворчому мистецтві – О. Агін, Т. Шевченко, І. Рєпін, К. Трутовський, М. Дергус, О. Хвостенко-Хвостов та ін. У Ніжині при пед. ін-ті та у Вел. Сорочинцях відкрито музей письмен.; іменем Г. названий Полтавський укр. муз.-драм. театр.

ГОДЕНКО Михайло, артист балету, балетмейстер; н. 1.5.1919 в Катеринославі, п. 27.7(8.8).1823 в Петербурзі. Від 1963 – художній керівник і гол. балетмейстер Красноярського ансамблю танцю Сибіру. Нар. артист СРСР (1977), Герой Соціалістичної Праці (1964), лауреат Держ. премії СРСР (1965).

ГОЗЕНПУД Матвій, композитор; н. 8.21.1903 в Києві, п. 17.2.1961 в Новосибирській, Росія. У 1921 закінчив

Київ. консерваторію (клас фортепіано Г. Беклемішева, композиції – Р. Глієра), її викладач і в 1935–49 – проф. Одночасно, у 1923–49 та 1953 – викладач Київ. муз. училища. У 1951–52 – проф. Алма-Атинської, 1953–61 – Новосибирської консерваторій. Опера “Лампа Аладдіна” (1947), 3 симфонії, епічна поема для симфонічного оркестру, концерти для фортепіано та скрипки з оркестром, камерно-інструментальні твори, хори, романси тощо.

ГОЛОВАТИЙ Антін, коз. військ. діяч; н. 1732 в с. Нові Санджари Полтавської губ., п. 29.1.1797 на півостр. Комишеван, Кубань. Походив з родини коз. старшини. Справжнє прізвище невідоме. Головатий – коз. прізвище, одержане ним в Запор. Січі. Навчався в Києві. Навчання не закінчив, утік на Запорожжя у 1757, де був прийнятий до Кушівського куреня джурою кошового. 1762 обраний курінним отаманом. Брав участь у двох рос.-тур. війнах, багатьох військ. походах і битвах, особливо відзначився при взятті тур. фортеці Березани.

1768 Г. поїхав писарем коз. посольства до Петербурга; 1771 його обрано писарем Самарської паланки, але невдовзі він вже працював при суді в Січі помічником кошового отамана. Двічі козацька старшина вислала Г. до Петербурга в обороні стародавніх прав січовиків на землі. Після розгрому Запор. Січі Г. уникнув репресій, оскільки перебував на той час у Петербурзі. Разом з уцілілими козаками Г. сприяв заснуванню 1784 коз. війська між Півд. Бугом і Дністром, яке згодом було перейменоване на Військо вірних чорноморських козаків під протекторатом Г. Потьомкіна. Тут Г. був обраний на посаду військ. судді. Г. очолив ще одну депутацію козаків до Петербурга в обороні їхніх прав і домігся переведення козаків на Кубань у 1792. Чорноморці одержали дарчу грамоту на землі від р. Кубань до р. Єї. Сприяв переселенню на Кубань козаків з Дністра; допомагав влаштуванню переселенців, будівництву шкіл, церков. Разом з тим очолював Каспійський флот під час рос. походу на Персію (1796). Г. разом з Чепігою і Котляревським взяв участь у написанні “Порядка общей пользы”, документа, що визначав принципи коз. самоврядування. Документ ліквідував коз. Військ. Раду, надав привілеї коз. старшині. Г. зробив перший крок до запровадження приватної влас-

ности на землю замість закріплення давніх заг.-військ. володінь. Г. був сином свого часу: доки він боровся за відновлення козацтва, виявлялися кращі риси його характеру. Лише козацтво почало облаштовуватися на нових землях, як у Г. заговорила риса власника, пана, якому стали байдужі інтереси коз. сіроми. 1796 він на чолі тисячного коз. загону вирушив у складі рос. армії в перський похід, але козакам не щастило. У цьому поході Г. захворів і помер від лихоманки. Г. був не лише обдарованим військ. діячем і дипломатом, але господарником, бандуристом і співаком, складав власні пісні (кілька з них стали нар.).

ГОЛОВАЦЬКИЙ Микола, госп. діяч; н. 1912 в Житомирі, п. 1994. Один з організаторів сіль.-госп. виробництва в Казахстані. Двічі Герой Соц. Праці (1966, 1985), заслужений працівник сіль. госп.-ва Казахської РСР (1973). Трудову діяльність почав підлітком-наймитом. З 1929 – секр. комсомольської орг. сіль.-госп. комуни "Комсомолія", потім – гол. робіткому МТС на Україні. З 1936 – у Казахстані в Талди-Курганській обл. – гол. орг. Осоавіахіму, 1938–43 – гол. колгоспу "Червоний Схід", з 1950 – гол. колгоспу "40 років Жовтня". З 1960 – чл. ЦК Компартії Казахстану. Обирався деп. Верховної Ради СРСР.

ГОЛОВАЧЕВСЬКИЙ (Головачевський) Кирило, живописець; н. 27.5(7.6).1735 в Коропі на Чернігівщині, п. 27.7(8.8).1823 в Санкт-Петербурзі. Навчався у Київ. духовній семінарії. З 1748 – співак у Придворній співацькій капелі в Петербурзі. Закінчив 1758 Петербурзьку Академію мистецтв, з 1765 – її акад. Автор портретів М. та С. Матюшкіних з дітьми (обидва в 1763), письм. О. Сумарокова (1811), актора Ф. Волкова.

ГОЛОВНЯ Анатолій, кінооператор; н. 20.1(2.2).1900 в Сімферополі, п. 25.6.1982 в Москві. Закінчив держ. технікум кінематографії (1926). Один із засновників рад. операторської школи. Фільми: "Мати" (1926), "Нащадок Чингісхана" (1929), "Адмірал Нахімов" (1947). З 1935 – на викладацькій роботі у ВДІКу, проф. – з 1939. Автор книг "Майстерність кінооператора" (1965), "Творчість оператора фільму" (1978) та ін. Почесний приз міжнар. кінофестивалю у Венеції (1972). Засл. діяч мистецтв РРФСР (1935), Герой

Соціалістичної Праці (1980), д-р мистецтвознавства (1966).

ГОЛОВНЯ Гаврило, співак; н. в 1706 в Глухові на Сумщині, п. 22.12.1786 в Петербурзі. З 1738 – співак Придворної капели в Петербурзі. У серпні 1742 на Україні добрав співаків Придворної капели (туди потрапив і Г. Сковорода). Автор Ірмологія, який містить "Начало познання нот ирмологийного простаго пения" (1752).

ГОНЧАРОВА Тетяна, н. 29.07.1976 в с. Уртам Кожевниковського р-ну Томської обл. Закінчила Томський держ. ун-т, етнологічну школу Томського держ. ун-ту, учитель – д-р істор. наук О. М. Риндіна. З 1998 до сьогодні – викладач, доцент кафедри всесвітньої історії Томського держ. пед. ун-ту.

Коло наук. інтересів: етнічна історія Томського Приоб'я, міжетнічна комунікація, слов'янські народи Сибіру.

Канд. істор. наук, дисертація: "Этнический состав Нижнего Притомья и его динамика в XVII – начале XXI в." (Томськ, 2004).

Основні праці: Этнические группы компактного расселения. Этнография народов Томской области: Учеб. пособие. Томск, 2005, с. 120–150; История Нижнего Притомья в контексте межэтнической коммуникации (XVII – начало XXI в.). Томск, 2006; К вопросу об этнической самоидентификации украинцев Томской области. Вестник Томского государственного педагогического университета, Томск, 2006, вып. № 1 (№ 52), серия: Гуманитарные науки (история, этнология), с. 135–139; Межэтническое взаимодействие славянских народов в Томской области в конце XIX – начале XXI в. Питанні мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі. Мінск, 2008, вып. 4, с. 228–234; Украинская диаспора в Томской области: история формирования и современное состояние. Наш український вимір. Міжнар. зб. інформаційних, освітніх, наукових, методичних статей і матеріалів з України та діаспори. Чернігів, 2008, с. 142–152; Формирование украинской диаспоры в Томской области в последней четверти XIX – XX в. Археология и этнография Приобья: Мат-лы и исследования: Сб. науч. тр. кафедры археологии и этнологии. Томск, 2008, вып. 2, с. 14–23; "Быль о родных" – источник по украинцам в Сибири. Актуальные вопросы истории Сибири: Седьмые научные чте-

ния памяти профессора А. П. Бородавкина: сб. мат-лов науч. конф. Барнаул, 2009, с. 121–122.

ГОРБАНЬ Микола, історик, письм.; н. 8.12.1899 в с. Микільське на Полтавщині, п. 19.4.1973 в м. Ташкенті, Узбекистан. Канд. істор. наук (1946). Навчався в 1920–22 в Харківському ІНО. До 1931 викладав у Харківському ін-ті історії укр. культури. Від 1931 – на засланні, де працював як архівіст. У повісті "Козак і воевода" (1929) відтворив події, пов'язані з нар. повстанням в Україні (1668) проти коз. старшини й царських воевод. У зб. художньо-документальних нарисів "Слово і діло государеве" (1930) показав класову сутність і жорстокі репресивні методи діяльності Таємної канцелярії в Росії 18 ст. Автор наук. розвідок з історії козацтва й антикріпосницьких рухів у Росії ("Глухівські сутички 1750 р." (1929); "Відгуки декабристського руху на Слобожанщині" (1930) та ін., праць з соціально-політ. історії України 18 ст. ("Гайдамаччина 1750 р.", 1926), історіософії 20 ст. ("Нариси з укр. історіософії", I, 1923), ст. у періодиці. Після заслання надрукував низку праць про архіви Омська, Тобольська та з історії Казахстану. Посмертне факсимільне вид. в Україні – "Слово і діло государеве" (К., 1993).

ГОРЛЕНКО Йоаким, правос. еп. Білгородський і Обоянський (1748–54), св.; н. 8.9.1705 у Прилуках Полтавської губ., п. 10.12.1754 у с. Грайворон Курської губ., Росія. Походив із дворянської родини, по лінії матері – онук гетьмана Д. Апостола, батько мав військ. чин полк. Вступив до Київ. духовної академії, наприкін. курсу навчання став послушником Києво-Межигірського монастиря, де прийняв рясофор з ім'ям Іларіон (1725). Після відбуття дворічного послуху, поєднуваного з академічним навчанням, прийняв постриг у мантию (1727) з рук ігумена Києво-Печерського монастиря, ректора Київ. академії Іларіона Левницького з ім'ям Йоасаф. Через два місяці був рукоположений в ієродиякона. Працював на посадах еклезіярха, екзаменатора Київ. архієпископії. У 1737 прийняв ігуменство Спасо-Преображенським Мгарським монастирем біля м. Лубен, який було засновано в 1724. За пожертвами на розбудову монастиря Г. вирушає до Москви й Санкт-Петербурга (осінь 1742 – серпень 1744). Подорож виявилася успішною: за прикладом імпера-

триці Єлизавети, яка наказала видати на монастир 2 тис. рублів, пожертви склали багато ін. високих осіб. У 1744 Г. піднесено до сану архимандрита.

З України до Москви Г. було відкликано за наказом імператриці Єлизавети. Тут його призначено настоятелем Троїце-Сергієвої лаври (1745); від 1748 призначено на еп. однієї з найбільших за територією епархій – Білгородсько-Обоянської. У травні 1754 Г. вирушив до рідних у Прилуки, де провів три місяці; на зворотному шляху тяжко захворів і помер у дорозі. Тіло Г. було поставлене в Троїцькому соборі м. Білгорода і більш як два місяці (до 23.2.1755) лишалося непохованим тому, що призначений для здійснення чину поховання священник не міг виїхати через повінь. Матеріали до канонізації Г. наводять свідчення очевидців, що протягом усього цього часу тілня не торкнулося його тіла. Гріб святителя, після здійснення чину поховання, не було передано до землі, а поставлено в склепі Троїцького білгородського собору; до нього потягнулися віруючі, почала являтися значна кількість чудес. Перше подання до канонізації Г. було в 1817–18, але за браком достатньої кількості достовірних чудес – відхилене Св. Синодом. Наслідком другого подання (1908) стала канонізація в 1911 Г. з визначенням днів святкувань – 10 грудня як дня смерті і 4 вересня як дня віднайдення мощів.

Мощі св. Йоакима зберігалися в соборі Свято-Троїцького монастиря в Білгороді до кін. 1920, коли в ході проведення рад. владою антицерк. кампанії над ними було здійснено наругу у вигляді публічної “експертизи” й вилучено. Мощі св. Йоакима було перевезено спочатку до Москви, а незабаром – на постійне зберігання до лєнінградського Держ. музею історії релігії (Казанський собор). Після 2 світ. війни мощі короткий час перебували у відкритій експозиції, але через вел. потік віруючих, які йшли до них на поклоніння, їх знову було переведено до фондосховища. У 1970 під час виявлення в Ленінграді випадків захворювань на холеру мощі св. Йоакима робітниками музею було сховано від дирекції музею і санітарної інспекції в шлаках на горищі собору, де вони й перебували до весни 1991. Акт освідчення мощів 13.3.1991, проведеного дирекцією Музею історії релігії спільно з комісією від РПЦ, констатував належність мощів св. Йоакимові та їх нетлінність. 16.9.1991 мощі св. Йо-

акима було урочисто повернено на постійне зберігання до Преображенського собору в Білгороді.

Лит.: Жевахов Н. Д. Св. Йоасаф Горленко, єпископ Белгородский и Обоянский. Материалы для биографии, тт. I–III. К., 1907–1910; Святитель Йоасаф, єпископ Белгородский. Курск, 1914; Святитель Йоасаф Белгородский. “Журн. Моск. Патриархии”, № 12, 1991.

ГОРОДИЩЕ, смт, райцентр Волгоградської обл., Росія. Засн. 1827 рос. селянами, переселенцями з Тамбовської губ. У 1831 приїхали на Низову Волгу жителі с. Городище тієї ж губ., які й дали назву новому поселенню. Наступного року сюди прибули укр. з с. Короча Курської губ. (зараз місто Білгородської обл.). Переселення тривало до 1842. У 1862 Г. складалося з 224 дворів, 1480 мешканців. 1891 численність жителів зросла до 2158 осіб. Г. поділялося на три частини: Городище, Хохлацька, Корочи. У 1845 в селі зведена, а в 1848 освячена дерев'яна церква. У 1886 відкрито земську школу, у 1889 – церк.-парафіяльну. Окрім того, у селі був шинок, 5 крамниць, 19 вітряків, одна маслобойня, 3 кузні. Бл. половини хазяїв займалися перевезенням (на волах, конях), чумакували. Чимало селян працювали на залізничній станції Г., що знаходилась у 7 верстах від села. Проєси асиміляції розпочалися в 2 пол. 19 ст. У 1897 в селі мешкало 2355 осіб, з них прибр. чверть українців, але, за свідченням очевидців, укр. мовою розмовляли лише старші люди. Зараз у цьому індустриальному передмісті Волгограда проживає рос. нас.

ГРАБОВСЬКИЙ Леонід, композитор; н. 28.01.1935 в Києві. Закінчив у 1959 Київ. консерваторію (у Б. Лятошинського), у 1962 – її аспірантуру, у 1961–63 – її викладач. Від 1981 – у Москві. Одним з перших в укр. музиці застосував техніку додекафонії (“Константи” для 11 інструментів, 1964), алеаторики та сонористики (“Симфонічні фрески”, 1961; Тріо для фортепіано, скрипки і контрабаса, 1964). Опері: “Ведмідь”, “Пропозиція” (1962–64), вокально-симфонічний твір “Чотири укр. пісні” (1959), мелодрама “Море” (1970), симфонія-легенда “Ніч на Івана Купала” (1976), камерно-вокальні твори, музика до кінофільмів.

ГРАНОВСЬКИЙ Олександр, правос. еп. Владикавказький; н. 1865 в

Полтавській губ., п. 1927 в Москві. Освіту здобув у Київ. духовній академії. Від 1891 працював у духовних навчальних закладах: помічник інспектора Київ. духовної академії, наглядач Моск. Донського та Київ. Подільського духовних уч-щ, інспектор Тульської семінарії, викладач Холмської і ректор Благовіщенської семінарії. Від 1899 служив у Санкт-Петербурзькому духовному цензурному комітеті. Магістр богослов'я. У 1903–08 – еп. Нарвський, вікарій Санкт-Петербурзький; 1908–13 – відійшов від справ через стан здоров'я. Від 1913 – еп. Владикавказький. Після Помісного Собору РПЦ (1917–18) не одержав призначення і перебував у Заїконоспаскомому монастирі в Москві. У 1922 одним з перших архиєреїв приєднався до обновленського руху в РПЦ, був возведений обновленцями до сану митр. і призначений керуючим справами Моск. епархії.

ГРЕБІНКА Євген, письмен.; н. 21.1(2).1812 в с. Мар'янівка, нині Пирятинського р-ну на Полтавщині, п. 3(15).12.1848 в Петербурзі. Закінчив Ніжинську гімназію вищих наук (1831), з 1834 жив у Петербурзі. Перші друковані твори Г. з'явилися 1831; 1834 вийшла зб. байок “Малороссийские приказки”, де в байках “Ведмежий суд”, “Рибалка”, “Віл”, “Ячмінь”, “Пшениця”, “Рожа та Хміль” та ін. піддано критиці тодішню дійсність: хабарництво суддів, свавілля поміщиків і чиновників, нецтво і некультурність. Байки Г. носять нар. характер, використовують нар. прислів'я і приказки, нар. оцінки людей, подій, явищ. За яскравий нац. колорит, гумор байки Г. високо оцінив І. Франко. До поетичної спадщини Г. входять багато ліричних віршів укр. та рос. мовами, поема “Богдан” (рос.). Укр. поезії Г. (“Човен”, “Укр. мелодія”, “Маруся”, “Ліс” та ін.) мають романтичну спрямованість, звучать мотиви протесту проти насильства. Вірш “Укр. мелодія” став нар. піснею. Популярними стали його вірші “Почтальон”, “Песня”, “Очи черные”. Г. переклав поему О. Пушкіна “Полтава” укр. мовою. У стилі романтизму написані прозові твори “Розповіді пирятинця”, “Мачуха й панночка”, “Ніжинський полковник Золотаренко” та ін. З кінця 1830 Г. переходить до реалізму: “Надіїні ліки”, “Бувальщина” (1839), “Кулик”, “Записки студента” (1840), “Сеня” (1841). Цей же напрям розвивається і

40 ГРЕБ

в його наступних творах “Труд”, “Шукач посади”, “Лікар”, “Гравець”. Г. брав участь у написанні нарисів “Петербуржская сторона”, “Фактор”, “Провінція у Петербурзі”. Г. був знайомий з багатьма письм., учасник багатьох тогочасних літ. гуртків, допомагав молодому Т. Шевченку в самоосвіті, вивченні укр. літератури. Творчість Г. мала вел. значення для розвитку укр. літератури.

ГРЕБІНКА Леонід, поет і перекладач; н. 1909, с. Мар’янівка, тепер Гребінківського р-ну на Полтавщині, рік смерті і місце невідомі. Автор зб. поезій “Радість чорноземна” (К., 1930). 1933–41 жив у Москві, працював в “Рбочей газете”, вид-ві Відділу наук.-техн. інформації (ВНТИ), коректором в газ. “Советское искусство” (1938–1941). З 1939 навчався в Літ. ін-ті ім. М. Горького. У 1937 написав цикл “Кримські вірші” і здійснив переклади кількох поезій та першої глави “Євгенія Онегіна” О. Пушкіна, “Слова про похід Ігорів”, “Гамлета”. Твори опубліковано в 1970–1980, “Гамлета” включено до 5 т. зб. творів В. Шекспіра (1986). Згадки про Г. обриваються серпнем 1941.

ГРЕКО-УНІЯТСЬКА ДУХОВНА КОЛЕГІЯ – до 1828 в Росії усіма справами, пов’язаними з питаннями функціонування уніятської церкви на приєднаних до Росії після розборів Польщі територіях займався 2-й (греко-уніятський) департамент Римо-кат. духовної колегії, згодом реорганізованої у Департамент духовних справ іноземних віросповідань. Імператорським указом від 22.4.1828 Г.-У.Д.К. було повністю відокремлено від Римо-кат., що було одним із кроків по реалізації проекту Йосифа Семашка щодо приєднання уніятської церкви до РПЦ. Перед Г.-У.Д.К. було поставлене завдання ліквідувати латинські домішки у богослужбовій практиці уніятської церкви та повернення її до стану 1595, тобто до укладення Берестейської церковної унії (1596) частиною Київ. митрополії з Апостольським престолом в Римі. Від 1838 і до часу її ліквідації у 1847 ця установа перебувала у складі Св. Синоду і називалася Білорусько-лит. духовною колегією. Всі документи цієї колегії після її розформування було передано на зберігання до Синодального Архіву. На сьогодні Архів уніятських митрополитів зберігається у Центр. держ. архіві м. Санкт-Петербурга (фонд 823) і є одним з найбільших зібрань.

Лит.: Описание документов Архива западнорусских униатских митрополитов (1470–1700). СПб., 1897, Т. I.

ГРЕЧУЛЕВИЧ Василь, правос. еп. Могильовський і Мстиславський; н. 13.3.1822 в Тульчині на Вінничині, п. 14.5.1885 в Могильові, Білорусь. Закінчив Санкт-Петербурзьку духовну академію зі ступенем магістра (1847), викладав Закон Божий у Гатчинському ін-ті. Із прийняттям священничих свячень (1849) працює законовчителем в Олександрівському сиротинці і Петербурзькому епархіальному уч-щі. Від 1860 викладав в Олександрівському уч-щі Імператорського пед. т-ва шляхетних пань. У 1860 заснував наук.-літ. журн. “Странник”, гол. ред. якого був упродовж 16 рр. У рідному Тульчині впродовж 10 рр. (1863–73) видавав газ. для духовенства “Современный листок”; а для мирян – “Мирское слово”. Г. заснував училище для дівчат з родин свящ. У 1874 вийшов за штат, 1875 – склав монаші обіти, 1876 – у сані архимандрита. У 1879–82 – еп. Острозький, вікарій Волинський; 1882–85 – еп. Могильовський і Мстиславський. У Могильові Г. започаткував вид. “Могилевских Епархіальных ведомостей”; його стараннями в епархії було відкрито 268 церковноприходських шкіл, відновлено діяльність Богоявленського братства, яке мало на меті поширювати освіту і надавати матеріальну допомогу потребуючим; незадовго до смерті Г. приділяв вел. увагу Могильовському дитячому притулку. У 50-их рр. Г. видав укр. мовою зб. своїх проповідей, 2-е вид. побачило світ у 1857.

Лит.: Антоний, архиеп. Епископ и Мстиславский Виталий Гречулевич, “Журн. Моск. Патриархии”, 1975, № 9, с. 65–66. Фомин П. Протоиерей Василий Гречулевич и его проповеди на украинском языке, “Голос Правос. Украины”, 1925, № 13, с. 6–7.

ГРИБОВИЧ Степан, співак; н. між 1766 і 1769 в Березні на Чернігівщині, п. після 1833 в Петербурзі. Від 1775 – співак Придворної співацької капели в Петербурзі, з 1796 – помічник її керівника Д. Бортнянського. Завершив у 1830 розпочатий Д. Бортнянським цикл “Круг простого церковного пения, издревле употребляемого при высочайшем дворе”.

ГРИГОР’ЄВ Григорій, письм., педагог; н. 9(21).8.1898 в Києві, п. 29.8.1971

там же. Творчий шлях почав статистом у театрі М. Садовського, згодом працював артистом у Театрі укр. драми під керівництвом П. Саксаганського. 1934 закінчив Київ. кіноін-т. Працював на Київ. кіностудії художніх фільмів та на пед. роботі. 1937 звільнений. Того ж року заарештований і без суду відправлений у Колимські концтабори. Звільнений у 1945 після перегляду справи, але остаточно реабілітований лише 1958. Останні рр. життя вчителював у селах Київщини. Друкуватися почав 1924 (ст., рецензії з питань літератури, музики, мистецтва та театру). Окремим вид. вийшли спогади “У старому Києві” (1961), у яких відтворено світ київ. міської бідності, “майстрових людей”, розвиток періодичної преси й книговидав., зокрема, під час революції 1905–07 висвітлено ряд маловідомих сторінок діяльності М. Заньковецької, М. Садовського, І. Мар’яненка та ін. укр. театр. діячів. Друга книга спогадів “Що було, те бачив” (1966) – про порев. Київ і Полтаву, зустрічі з відомими письм., діячами вже рад. культури, спостереження і роздуми про ролі мистецтва у вихованні “нової” людини. Г. – автор нарисів “Україна танцює” (1964), зб. “Цікаві бувальщини” (1966), повісті “Чарка меду” (1969) та сценарію наук.-популярного фільму “Пам’ятки культури Київ. Русі” (1954).

ГРИГОРІЙ, див. *Яцківський Гавриіл*.

ГРИГОРОВИЧ Дмитро, авіаконструктор; н. 1883 в Києві, п. 1938 в Москві. Закінчив (1909) Київ. політехн. ін-т. Автор літаючих човнів М-1 (1913), М-5 (1914) з високими льотними якостями, М-9, що мав на озброєнні кулемети (1915) й гармату (1916). У 1916 створив перший у світі гідролітак-винищувач (М-II). Сконструював винищувачі 1-2 та 1-2 біс, літаючий човен М-24 і морський розвідник ОРМ-2, разом з М. Полікарповим – винищувач 1-5 (1930) та перший винищувач (ПІ-1) з висувним шасі й гарматним озброєнням (1930–33).

ГРИЗОДУБОВА Валентина, рад. пілот, н. 31.1.1910 в Харкові, п. 28.II.1993 в Москві. Дочка одного із перших рос. конструкторів і пілотів С. Гризодубова. У Червоній Армії – з 1936. Закінчила Пензенський аероклуб (1929). Працювала пілотом-інструктором в Тульській авіашколі, потім в аероескадрилії ім. О. Горького, була нач. управління міжнар. повітряних ліній СРСР. 24–25.9.1938 як командир екіпа-

жу разом з П. Осипенко і М. Расковою на літаку "Родина" (АНТ-37) здійснила безпосадочний рейс із Москви на Дал. Сх., встановила міжнар. жіночий рекорд дальності польоту. У роки 2 світ. війни з березня 1942 командувала полком авіації далекої дії, здійснила понад 200 бойових вильотів. Після демобілізації із Рад. Армії (1946) працювала в цивільній авіації. Деп. Верховної ради СРСР 1-го скликання. Нагороджена бойовими орденами і медалями. Герой Рад. Союзу (1938). Герой Соціалістичної Праці (1986).

ГРИНЬКО Григорій, держ. і гром. діяч; н. 1890 в с. Штепівка тепер Лебединського р-ну на Сумщині, п. 1938 в Москві. Вчився в Моск. ун-ті, звідки 1913 був виключений за участь у студентських страйках. Спочатку належав до есерів, з 1919 – до боротьбистів, 1920 – чл. КП(б)У, 1920–23 – нарком фінансів СРСР. 1937 – заарештований, 15.3.1939 розстріляний після процесу над "правотроцькістським блоком" у Москві. Реабілітований.

ГРИНЮК Юрій, письм.; н. 1892 в с. Воскресинці, тепер Коломийського р-ну на Станіславщині, Гал., п. 1934. Жертва ком. реперсій. Брат Л. Гринюка. Вчився в Коломийській гімназії. Брав участь у 1 світ. війні, після закінчення якої оселився на Вел. Україні. Був чл. літ. орг. "Зах. Україна". Літ. діяльність розпочав у 1918–19. Видав зб. віршів "В кровавому танці" (Коломия, 1919), частково сконфісковану рум. цензурою. У 1920–30-их рр. друкував у періодичних вид. та зб. твори перев. на теми рев. боротьби західноукр. робітників проти поль. поневолювачів. Підготував до вид. зб. поезій, яка не вийшла друком через переслідування й арешт письм. Загинув у концтаборі на Соловках. Рукопис зб. зберігся.

ГРИЦЕНКО Антон, н. 28.10.1985 в Москві. Закінчив геогр. ф-т Моск. держ. пед. ун-ту, у 2010 – аспірантуру Ін-ту географії РАН. Нині – асистент катедри екон. географії і соц. екології Ін-ту природничих наук Моск. міського пед. ун-ту.

Коло наук. інтересів: культ. географія, істор. географія і етнографія.

Канд. геогр. наук, дисертація: "Влияние политических и ландшафтных границ на региональную идентичность в российско-украинском порубежье" (М., 2010).

Чл. Рос. геогр. т-ва (РГТ).

Основні праці: Приграничные территории России и Украины: общая история и разделенное настоящее (географические подходы). Сборник докладов XXV сессии МАРС. М., 2008 (у співавторстві); Культурно-географическая дифференциация и региональная идентичность в городах Брянской области. Сборник докладов молодежной научной школы "Культурные ландшафты России и устойчивое развитие". М., 2009; Российско-украинское порубежье и региональная идентичность в Курской области. Сборник докладов XXV сессии МАРС. М., 2009; Региональная идентичность в зоне российско-украинско-белорусского приграничья. Сборник докладов VIII Междунар. конгресса этнографов и антропологов России. М., 2009.

ГРИЦЕНКО Микола, актор; н. 11(24).7.1912 в м. Ясинуватій тепер Донецької обл., п. 8.12.1979 в Москві. Закінчив училище при Моск. театрі ім. Є. Вахтангова (1940) і залишився працювати в його групі. Серед ролей: у театрі – Федір Протасов ("Живий труп" Л. Толстого), Марко Безсмертний ("Правда і кривда" Стельмаха); у кіно – Рошин ("Сестри", "Вісімнадцятий рік", "Похмурий ранок", 1957–59), Каренін ("Анна Кареніна", 1968), на Київ. кіностудії – Терентій ("Доля Марини", 1953), Мюллер ("Два роки над прірвою", 1967). Лавреат Держ. премії СРСР (1952). Народний артист СРСР (1964).

ГРИЦУЛЯК Зіновій, лікар-хірург, гром.-культ. діяч; н. 5.1.1936 у с. Острів Галицького пов. Станіславського воеводства, п. 17.7.1997 в Акмолі, Казахстан. 1959 закінчив Івано-Франківський мед. ін-т і з репутацією політ. неблагодійного (на 5-му курсі був тимчасово виключений з ін-ту за "націоналістичні тенденції", що полягали у вимозі викладати навчальний курс укр. мовою). Одержав призначення на роботу до Півн. Казахстану. 1959–65 працював хірургом, гол. лікарем дільничої лікарні на станції Кийма в Акмолинській обл. З 1965 – гол. лікар обл. туберкульозного диспансера м. Акмоли (тоді Ціліноград). 1972 захистив канд. дисертацію і був обраний за конкурсом асистентом на катедру туберкульозу в Акмолинський мед. ін-т. У 1982 перейшов на роботу в обл. диспансер на посаду торакального хірурга. З 1991 як організатор і керівник брав активну участь у

відродженні укр. гром.-культ. життя в Акмолинській обл. – спочатку у складі республіканського слов'янського т-ва "Лад". З 29.12.1993 (дня заснування) – гол. Акмолинського укр. т-ва "Вагра". Очолював Міжнар. добротинний фонд "Акмола-Жардем", що матеріально підтримує діяльність нац.-культ. т-в області. Був представником Т-ва "Україна" (Київ) у Казахстані. 1994 обраний деп. обл. Ради (Масліхату), в якій керував підкомісією з нац. питань. Один з ініціаторів і авторів проекту держ. програми етнічного розвитку українців Казахстану до 2000 р., що був ухвалений на 2-й конференції українців Казахстану (Акмола, 24–25.8.1994) для розгляду урядом і президентом Казахстану. Чл. Асамблеї народів Казахстану, створеної у березні 1995.

ГРОМАДА УКРАЇНЦІВ КУБАНІ (ГУК), укр. культ. просв. т-во з осідком у Новоросійську, засн. 20.7.1993, ініціатори Б. Герасименко, Ю. Пелипенко, Л. Дубовик, М. Опенько. Т-во налічує (1994) 28 чл. Гол. статутне завдання ГУК – проведення культ.-просв. роботи серед укр. нас. Новоросійська на полі відродження рідної мови, укр. нац. звичаїв та традицій. Через місцеву пресу, телебачення поширюються істор. відомості про переселення заporожців на Кубань. Очолив ГУК Б. Герасименко.

ГРОНЕЦЬ Максим, живописець; н. 8(20).2.1884 в с. Кропивне на Чернігівщині, п. 28.4.1963 в Москві. Навчався з 1905 в Петербурзькій Академії мистецтв. Жив у Києві (1918–24), Одесі (1925–31), пізніше – у Москві. Картини "В майстерні художника" (1914), "Тяжке минуле башкирського народу" (1939); портрети П. Тичини (1920), М. Рильського (1922), А. Бучми (1923).

ГРУЗІЯ, країна на півд. схилах Кавказу, сусідує на півночі з Росією, північно-кавказькими республіками, на сході з Вірменією, на півдні і заході з Туреччиною й Чорним морем. Перші стосунки між Грузією і Київ. державою зафіксовані з 11 ст. 1154 вел. кн. Ізяслав Мстиславович (у хрещенні Пантелеймон) породичався з домом грузин. царя Давида Агмашенебелі (Будівничого), одружившись з його онукою. Торгові і культ. стосунки простежено протягом середньовіччя, про що опосередковано свідчать хроніки і звіти офіційних і приватних осіб.

У 1 чверті 17 ст. відмічено інтенсивні стосунки між Запор. Січчю і князівствами Зах. Г.; вони мали як політ., так і культ. характер. Тогочасне протистояння Туреччині відіграло важливу роль у цьому.

На межі 17–18 ст. цар Арчил переклав на грузин. мову “Катехизис” Петра Могилы, поклавши таким чином початок духовному взаємозбагаченню двох народів. З входженням України, а пізніше й Г., до складу Рос. імперії починається новий етап в їхній історії: боротьба із зовн. ворогом поступається місцем боротьбі за право на самостійний розвиток, збереження самобутності. Ця боротьба досягла апогею у творчості і гром. діяльності Т. Шевченка в Україні та І. Чавчавадзе в Г. Саме в цей період (сер. 19 ст.) гром., культ., літ. і театр. зв'язки між грузин. і укр. народами мають багатий і всебічний характер. Зближенню народів сприяло і переселення в кін. 18 ст. запор. козаків на Кубань, упритул до Закавказзя. Перші невеликі групи українців заселили схід. Г. (Тифліс, Гомборі, Манглісі, Боржомі, Білий ключ тощо) на межі 18–19 ст. Це були, годі чином, нижчі чини рос. армії, що осідали в сіль. місцевості, та офіцери і чиновники – у містах. Збільшення укр. нас. спостережено в пореформний період, починаючи з 1860-их рр., і пов'язане як зі скасуванням кріпаччини, так і звільненням частини земель на півн. заході Г. та прискореним розвитком капіталістичного госп-ва. У пошуках кращої долі до схід. і зах. Г. переселяються жителі Чернігівської, Полтавської, Київ., Херсонської та Харківської губ. Більшість українців, не одне покоління яких прожило в Г., зберегли нац. свідомість, хоча рідну мову зберегла меншість. Дехто з українців-переселенців з Півн. Кавказу і Кубані записалися як росіяни. За переписом 1897 в Г. проживало понад 10 тис. українців, які говорили рідною мовою (це склало трохи більше 0,5 % усього нас. Г.), з них 64,4 % проживали в Тифлісі, Батумі та ін. містах, решта – у сіль. місцевостях, здебільшого в приморській смузі. На межі 19–20 ст., у зв'язку із розширенням комунікаційної та інформаційної мереж, збільшилося притікання до Г. укр. інтелегенції. Так, у різні роки тут жили і творили М. Гулак (1877 у Тифлісі надрукований його мат. трактат “Досвід геометрії в чотирьох вимірах”), О. Навроцький, що переклав на укр. фрагменти з поеми Шота

Руставелі, Леся Українка (будинок-музей поетеси знаходиться в Сурамі), К. Квітка, П. Петренко, що переклав поему Руставелі на рос., М. Грушевський, котрий навчався у 1-й тифліській гімназії та ін. Впродовж 1902–19 у Тифлісі гастролювали групи укр. драм. акторів, які поставили 46 п'єс укр. авторів. 1917 у Тифлісі відбувся Укр. військ. з'їзд Закавказзя, де було засн. Закавказьку крайову укр. Раду, яка видавала “Вісті”, згодом – “Укр. вісті Закавказзя”. У 1918 встановлено офіційні дипломатичні відносини між УНР і Г., відкрито консульства в Тифлісі, Батумі, Гаграх, які проіснували до ліквідації Грузин. Дем. Республіки (1921).

Спостерігаємо такі тенденції в 1 пол. 20 ст.: якщо в 1915–26 процес міграції українців до Г. різко уповільнився, бо під час 1 світ. і громадянської воєн частина українців покинула Г., то в 1927–39 він значно посилювався. Рр. 2 світ. війни не внесли змін. Загалом у 1 пол. 20 ст. у порівнянні з 2 пол. 19 ст. збільшилася не тільки чисельність укр. нас. Г. (за переписом 1926 тут проживало 14 350 українців, а за переписом 1959 – 52 240), але і його питома вага, починаючи з 1927. Так, 1939 і 1959 питома вага українців у складі нас. Г. складала 1,2 % проти 0,5 % у 1926. Згідно з даними перепису 1959 більшість українців проживала в р-нах зах. Г., надаючи перевагу поширеним тут підприємствам добувної пром-сти, чайним і цитрусовим радгоспам, курортному госп-ву. 43 % українців назвало рідною мовою рос.

Від 1956 до кін. 1970-их рр. намітилася тенденція до зниження чисельності укр. нас. в Г. як в абсолютному, так і відносному значеннях. До ін. факторів треба додати і традиційне для Г. наслідування дитиною національності батька, а не матері (у змішаних грузин.-укр. шлюбах переважає структура “чоловік грузин – дружина українка”). 1980-ті рр. характерні деяким збільшенням частини укр. нас., яке на час останнього перепису 1989 склало 52 443 чол. (прибл. 1 % нас.), з них 16 074 (1,3 %) проживає в Тбілісі, 11 655 (2,2 %) – в Абхазії, 5 943 (1,5 %) – в Аджарії, 3 124 (0,1 %) – в р-нах респ. підпорядкування. Як видно, пік чисельності укр. нас. в Г. припадає на 1959 і 1989 рр. У 1989–94 у зв'язку з політ. нестабільністю в закавказькому регіоні, екон. розрухою значна частина українців покинула Г. (Статистичні дані на цей період відсутні).

Для українців, що проживають за межами своєї істор. батьківщини, вел. значення має фактор існування осередків рідної культури на землі проживання. Завдяки старанням Михайла Кінцурашвілі та його учнів і послідовників (Отара Баканідзе, Тенгіза Буачидзе, Отара Лордкіпанідзе, Рєваза Хведелідзе, Нурі Вердзідзе, Рауля Чілачави, Нодара Поракішвілі, Костянтина Квачантирадзе та ін.) у 1940–60-их рр. при Тбіліському ун-ті склалися багаті традиції україністики: з 1944 тут викладається укр. література, видаються книжки про художній переклад, здійснюється дослідження пам'яток укр. літератури, вивчення історії укр.-грузин. стосунків (історик Ясе Цинцадзе, філолог Маквали Картвелішвілі, театрознавець Надія Шалуташвілі). 1992 у Тбілісі заснована Асоціація українців – мешканців Г., при ній діє бібліотека укр. літератури, відкрито курси з вивчення мови й історії України. 1992 на базі заснованого 1971 при Тбіліському ун-ті клубу “Україна” організовано т-во “Україна”. Протягом усієї історії Г. і Україна ніколи не воювали між собою, хоча і мали зону спільних стратегічних зацікавлень (басейн Чорного моря).

Лит.: Котляр М. Ф., Панібудьласка В. Ф. Питання укр.-грузин. зв'язків в укр. рад. історіографії // Укр. істор. журнал. 1967, №3; Джаошвили В. Ш. Расселение украинцев на территории Грузин. ССР // Из истории укр.-грузин. связей. К., 1971; Винниченко І. Українці в державах кол. СРСР: Істор.-геогр. нарис. Житомир, 1992.

ГРУШЕВСЬКА Катерина, фольклористка, соціолог, організатор науки; н. 21.5.1900 у Львові, п. 30.3.1943 в Магаданській обл., Росія. Дочка М. Грушевського. Через хворобу навчалася приватно, частково – в Київ. та Жєневському ун-тах. Студії розпочала в 1919 під керівництвом М. Грушевського у Відні в Укр. соціологічному ін-ті. Досліджує витоки нар. творчості древньої доби “Примітивні оповід. (казки і байки Африки й Америки)”, “Розвій словесної творчості і примітивна проза”. У 1924 повернулася разом з батьком в Україну, де видає окремою книжкою розпочате у Відні дослідження (“З примітивної культури”, К., 1924). Працює в Культ.-істор. Комісії ВУАН та в Комісії істор. пісенності і з 1925 очолила Кабінет примітивної культури. Названі вище комісії та кабінет в кін. 1925 об'єдналися в

“Асоціацію культ.-істор. досліджу”, результати роботи якої публікуються у щорічнику “Первісне громадянство та його пережитки на Україні”. З кінця 1927 працює в наук. осередках Австрії, налагоджує тісні контакти з Франц. Етнологічним ін-том, Паризьким Т-вом американістики. Гол. працею вченої цього періоду стала підготовка наук. вид. “Укр. нар. дум” (у 4 тт.; 1927 вийшов 1 т., 1931 – сигнальні примірники 2 т.; тираж 2 т. був знищений). Після смерті батька (1934) Г. заарештовано в липні 1938. Під час слідства, яке тривало майже рік, перебувала у Лук’янівській в’язниці Києва. Засуджена до 8 рр. позбавлення волі у виправно-трудовах таборих і 5 рр. заслання. Ув’язнення відбувала в Нацаєві Магаданської обл., де й померла.

ГРУШЕВСЬКИЙ Дмитро, н. 07.02.1987 у смт Охтирський Абінського р-ну, Краснодарський край. Учителі – проф. А. Слуцький (північнокавказька школа книгознавства), проф. В. К. Чумаченко. Працював провідним документознавцем Науково-видавничого центру Краснодарського держ. ун-ту культури і мистецтв. Нині – аспірант цього Ун-ту.

Коло наук. інтересів: книжкові зв’язки Кубані й України.

Дисертаційне дослідження на здобуття наук. ступеня канд. наук: “Кубано-українские книжные связи как фактор формирования региональной идентичности”.

Чл. Т-ва українців Кубані.

Основні праці: Кубанский историк С. Г. Грушевский: вехи биографии. История регионального научного сообщества: проблемы изучения: Мат-лы науч. конф. Краснодар, 2007, с. 119–127 у співавторстві); Библиографические указатели как источник изучения кубано-украинских историко-культурных и историко-книжных связей. Alma Mater. Сб. студ. науч. тр. Краснодар, 2008, вып. 5, с. 74–77; В. Н. Орел: два книжных сюжета. Историко-культурное наследие Кубани и научно-исследовательская деятельность В. Н. Орла (к 80-летию со дня рождения): Мат-лы краев. науч. конф. Краснодар, 2008, с. 22–29; Шевченкиана в коллекции кубанского украиноведа В. К. Чумаченко. Кубань – Украина: вопросы историко-культурного взаимодействия: Мат-лы междунар. науч. конф. Краснодар, 2008, вып. 3, с. 163–167.

Лит.: Кучеренко М., Панькова С., Шевчук Г. Я був їх старший

син (рід Михайла Грушевського). К., 2006, с. 292; Кучеренко М. “Грушевськиана з колекції Сергія Білокоя”. Вісник НТШ, 2009, № 41, с. 32–33.

ГУБЕНКО Микола, актор, держ. діяч; н. 17.8.1941 в Одесі. Закінчив акторський та режисерський ф-т ВДІ-Ку. Працював актором в Одеському ТЮГу, Моск. театрі драми та комедії. Від 1970 режисер-постановник кіностудії “Мосфільм”, у 1988–89 художній керівник театру на Таганці. Мін. культури СРСР (1989–92), чл. президентської ради СРСР (1990–91), від 1992 президент Міжнар. асоціації сприяння культурі.

Нар. артист РСФРР, лауреат премії Ленінського Комсомолу (1972), Держ. премії РСФРР (1973).

ГУДЗІЙ Микола, літературознавець; н. 1887 в м. Могилев-Подільському на Вінничині, п. 1965 в Москві. Д. чл. АН України, чл. СПУ. Закінчив Київ. ун-т, працював у проф. В. Перетца. 1921 переїхав до Москви, з 1922 – проф. Моск. ун-ту; всесвітню славу Г. приніс його курс “Історії давньоруської літератури”.

ГУДИМЕНКО Петро, рад. військ. діяч, ген.-лейтенант (1942); н. 30.12.1897 в с. Попова-Слобода на Сумщині, п. 21.3.1953 в Москві. У Червоній Армії – з 1918. Закінчив Київ. вищу об’єднану школу (1921), Військ. академію ім. М. Фрунзе (1930). На військ. службі з 1917, в роки I світ. війни був рядовим, нач. зв’язку та розвідки артилерійського дивізіону, брав участь у боях з нім. армією, чехами, військами отамана Дутова, адмірала Колчака і еміра Бухарського. Після війни в Червоній Армії командував взводом, батареєю, артилерійським дивізіоном. З 1930 нач. штабу, командир артилерійського полку. З 1937 – нач. штабу пункту протиповітряної оборони м. Баку, з 1938 – командир 3-го корпусу ППО, в 1940 керував орг-цією стрільби за швидкісними літаками. У рр. 2 світ. війни з грудня 1941 командував Закавказькою зоною ППО; з квітня 1943 і до кінця війни – військами Закавказького фронту ППО. Організував протиповітряну оборону пром. центрів Кавказу, портів і комунікацій на Чорноморському узбережжі, Півн.-Кавказькому і Закавказькому фронтах. Після війни – заступник командувача військами Зах. округу протиповітряної оборони, командир військами Півн.-Зах. округу

ППО (з травня 1946), помічник командира військами Півд.-Зах. округу протиповітряної оборони (з січня 1948). З січня 1949 – у відставці.

ГУДОВИЧ Іван, військ. діяч; н. 1741 в с. Ольгопіль на Вінничині, п. в січні 1820 в Петербурзі. Навчався в Кенігсберзькому та Лейпцигському ун-тах. На військ. службі з 1759, командир Астраханського піхотного полка (1763), в рос.-тур. війні (1768–73) командував полком і бригадою в армії П. Румянцева, відзначився в боях при взятті Хотина (1769), на р. Ларзі і р. Карагулі (1770), під Журжевою (1771). Після війни командував дивізією (1774–84), був рязанським і тамбовським ген.-губернатором. В рос.-тур. війні (1787–91) керував взяттям Хаджибея (Одеси), Калії (1790) і Анапи (1791). За критику пруських порядків Павло I звільнив Г. з армії. З 1806 командував військами на Закавказзі, брав участь у завоюванні Бакинського, Шекінського і Дербентського ханств. Генерал-фельдмаршал (1807). У рос.-тур. війні (1806–12) війська під керівництвом Г. одержали перемогу під Арначаєм, але після невдалого штурму фортеці Ерівань (1808) змушені були відступити в Грузію. У 1809–12 – головнокомандувач у Москві, член Держ. ради, сенатор. Від лютого 1812 у відставці.

ГУЗЕНКОВА Тамара, н. 25.11.1954. Закінчила істор. ф-т Моск. держ. ун-ту ім. М. В. Ломоносова; докторантуру Ін-ту етнології та антропології РАН, від 1993 – доцент кафедри (департаменту) історії і теорії істор. науки ф-ту історії, політології і права Рос. держ. гуманітарного ун-ту. Нині – провідний наук. співроб., керівник Центру досліджень проблем країн ближнього зарубіжжя Рос. ін-ту стратегічних досліджень (Москва).

Коло наук. інтересів: сучасні політ. процеси, нац. і гуманітарна політика в європ. країнах СНД (Україна, Білорусь, Молдова), теорія і методи дослідження новітньої історії країн СНД.

Канд. істор. наук (1984), доцент; д-р істор. наук, дисертація: “Верховная Рада в 1991–2001 гг.: Историческое развитие новейшего парламентаризма на Украине” (М., 2002), проф.

Автор понад 100 наук. публікацій. Основні праці: Политические партии и лидеры в Верховной Раде Украины (1998–2000): Монография. М., 2001; Антропология власти. Юлия Тимошенко: Монография. М., 2010; Russia

44 **ГУЛАК**

and the Ukraine: difficult happiness of strategic partnership. *Russian analytica*, 2004, June, vol. 1, p. 91–102; Україна: разрыв с наследием великой победы. Итоги второй мировой. Покушение на Великую Победу. М., 2005, с. 255–270; Какая Россия нужна Украине. “Свободная мысль”, 2006, № 2, с. 97–110; Образ России в украинском историческом образовании. Проблемы вивчення та викладання історії Росії в класичних університетах: Мат-ли круглого столу. Х., 2007, с. 46–62.

ГУЛАК Микола, математик, літературознавець і гром. діяч, історик і педагог; н. 25.5.1822 у Золотоніському пов. Полтавської губ., п. 26.5.1899 в Єлизаветополі, тепер Кіровоград, Азербайджан. Народився в родині поміщика. Навчався на юридичному ф-ті Дерптського (тепер в Тарту, Естонія) ун-ту. З 1845 працював чиновником при канцелярії київ., подільського і вол. генерал-губернаторів і в Тимчасовій комісії для розгляду давніх актів. Був у числі засновників Кирило-Методіївського т-ва. Дотримувався радикальних політ. поглядів, був прибічником створення слов'янської дем. федеративної республіки, ліквідації самодержавства і кріпосного права, скасування привілейованих станів. У 1847 заарештований і ув'язнений у Шліссельбурзькій фортеці (Петербург). Відбував заслання у Перм (до 1859). По звільненні із заслання викладав історію, географію, рос. словесність, лат. мову, математику, природознавство в ліцеях і гімназіях Одеси, Керчі, Кутаїсі, Тифліса. Читав публічні лекції просвітницького характеру, друкував ст. з питань історії, філософії, астрономії, електротехніки, економіки, екології тощо. Досліджував і пропагував грузин. і азербайджанську поезію. Перекладав зі старогрец., грузин. і азербайджанської мов. Вивчав історію права слов'янських народів (“Юридический быт поморских славян”, рукопис). Автор багатьох праць з математики. При дослідженні історії, побуту слов'янських і неслов'янських народів Г. звертав увагу на культуру, світогляд суспільних низів “рабів, невольників, холопів, селян, підданих та ін.”

ГУЛАК-АРТЕМОВСЬКИЙ Семен (Артемівський), композитор, співак, актор; н. 4(16).2.1813 в Городищі на Черкащині, п. 5(17).4.1873 в Москві. Навчався в духовному училищі (1824–30), духовній семінарії в Києві

(1835–38). Як кращого співака хору семінарії у 1838 М. Глінка запросив Г.-А. до Придворної співацької капели в Петербурзі. У 1842–64 – Г.-А. соліст імператорської опери в Петербурзі, у 1864–65 – Большого театру в Москві. Автор першої укр. опери “Запорожець за Дунаєм” (1862, поставлена 1863, Г.-А. виконував партію Карася), вокально-хореографічного дивертисменту “Укр. весілля” (1951, партія Запорожця-бандуриста), “Картини степового життя циган” (1851), музики до водевілю “Ніч під Івана Купала” (1862), пісень-романсів “Стоїть явір над водою”, “Спать мені не хочеться”. Як драм. актор виступав у п'єсах І. Котляревського, був талановитим художником-мініатюристом.

Лит.: Кауфман Л. “Гулак-Артемівський. 1973.

ГУЛИК Мокій, коз. полк., військ. суддя; н. 1728 на Україні, п. 1807 в Катеринодарі, Росія. Походить із запор. коз. родини. Поступив на службу в Запор. військо рядовим козаком у 1755. Брав участь у рос.-тур. війні в боях під Очаковим, Березанню, Бендерами, Ізмаїлом та ін., був поранений. З 1788 – полк.; брав участь у придушенні Перського бунту, після чого призначений на посаду військ. судді. На Кубань переселився разом з Коз. військом у 1792. У грудні 1799 вийшов у відставку; за кілька років до смерті заповів все своє майно на будівництво церкви в Катеринодарі, давав пожертви монастирям, удівцям, сиротам, інвалідам.

ГУРВИЧ Олександр, учений-біолог; н. 27.9(9.10).1874 в Полтаві, п. 27.7.1954 в Москві. Закінчив Мюнхенський ун-т (1897) і до 1906 працював у Страсбурзі і Берні, з 1907 в Росії. 1907–18 проф. Вищих жіночих курсів у Петербурзі, 1918–25 проф. Сімферопольського ун-ту, 1925–30 проф. Моск. ун-ту. У 1930–48 працював у Всесоюзному ін-ті експериментальної медицини. Основні наук. роботи Г. відносяться до галузей цитології, ембріології, біофізики, теоретичної біології. У 1923 відкрив митогенетичні промені – надслабке ультрафіолетне випромінювання ряду живих тканин і хемічних реакцій, що стимулює поділ клітин, застосував їх для аналізу фізико-хем. стану клітин у нормі і патології (“Митогенетическое излучение”, 3 вид. М., 1945). Розробив теорію біологічного поля і за її допомогою пояснив спрямованість і впорядкованість у розвитку та

функціонуванні організмів (“Теория биологического поля”. М., 1944). Увів у наук. обіг поняття про нерівноважні молекулярні структури живої протоплазми як основу її фізіологічної реактивності. Г. нагороджений Держ. премією СРСР (1941) та орденом Трудового Червоного Прапора.

Лит.: Александр Гаврилович Гурвич. М., 1970; Бляхер Л., Залкинд С. Александр Г. Гурвич. Бюллетень Моск. общества испытателей природы. Отдел биологии, 1955, т. 60, вып. 4.

ГУРКО, Ромейко-Гурко Йосип, військ. діяч Рос. імперії; н. 16(28).7.1828 у Могильовській губ., п. 15(28).1.1901 в с. Сахарово на Тверщині, Росія. З родини укр. переселенців. Закінчив Пажеський корпус (1846), служив в гусарському лейб-гвардії полку. У 1875–77 командир 2 гвардійської кавалерійської дивізії. Здібності воєначальника проявив у рр. рос.-тур. війни (1877–78). Передовий загін рос. армії (12 тис. чол.) під його командуванням у важких умовах здійснив похід і визволив значну частину півд. Болгарії, згодом під натиском тур. військ відступив за перевали. Протягом вересня-жовтня 1877 під Плевною командував кавалерією зах. загону, потім спеціально створеним із частин гвардії загоном, що оволодів важливими тур. опорними пунктами Чорний Дубняк, Таліш, завершив оточення Плевни. У листопаді–грудні 1877 війська на чолі з Г. витіснили тур. армію з Етрополь-Орханії, здійснили важкий перехід через Балкани і зайняли Софію; при сприятливих болгар і союзної сербської армії розбили тур. війська під Ташкісеном, у січні 1878 – під Філіппополем, потім без бою зайняли Андрианополь. З 1878 – ген. кавалерії. Після війни Г. – пом. гол. командувача військами гвардії і Петербурзького військ. округу, тимчасовий ген.-губернатор Петербурга (1879–80) і Одеси (1882–83). 1883–94 – ген.-губернатор Привіслянського краю і командувач військами Варшавського військ. округу; керував будівництвом фортець та стратегічних шляхів. У підготовці військ. орг. військ. дій був послідовником О. Суворова. Генерал-фельдмаршал (1894). Від 1886 – член Держ. ради, 1894 – у відставці.

ГУРЧЕНКО Людмила, кіноактриса; н. 12.11.1935 в Харкові. Закінчила ВДІК (1958). У кіно від 1956. Ролі на Київ. кіностудії: Франческа (“Роман

і Франческа”, 1961), Лариса Юрїївна (“Польоти уві сні і наяву”, 1983); на Одеській кіностудії: Рита (“Кохана жінка механіка Гаврилова”, 1981). Серед ін. ролей – Лена Крилова (“Карнавальна ніч”, 1956), Анна Георгіївна (“Старі стіни”, 1974), Віра (“Вокзал для двох”, 1983), Слідчий (“Прости нас, мачуха-Росія”, 1991). Автор спогадів “Моє доросле дитинство” (1983), “Аплодисменти” (1987). Народна артистка СРСР (1983).

ГУССАКОВСЬКИЙ Аполлон, композитор; н. 1841 в м. Охтирці на Сумщині, п. 25.2(9.3).1875 в Петербурзі. Закінчив у 1863 Петербурзький ун-т. У 1863–67 жив за кордоном. Автор симфонічної сонати для оркестру, симфонії (незавершена), “Дурацького

або космічного скерцо” для струнного квартету, музики до трагедії “Фауст” Й. Гете та ін. творів. Чл. “Могучої кучки” (бл. 1858–61).

ГУТЯНСЬКИЙ Веніамін, єврейський поет, перекладач; н. 17.07.1903 в с. Глибочок на Вінниччині, п. 18.08.1956 в м. Кустанаї, Казахстан. Жив і працював на Україні, у Росії й Казахстані. Навчався в Київ. ІНО. Учителював, 1937–41 працював журналістом. 5.7.1949 був заарештований і, як і ін. єврейські літератори, звинувачений у “націоналістичній пропаганді”, а також у зв’язках з амер. журналістом-розвідником. Ухвалою Особливої наради засуджений на 10 рр. таборів суворого режиму. Смертельно хворий на сухоти, Г. був достроково

звільнений за станом здоров’я, достався Кустаная, де на засланні жила його родина, там і помер. Автор творів для дітей (зб. “Для малят”, 1936; “Різне”, 1937; “Байки”, “Для дітей” – обидві 1940 та ін.), а також зб. сатиричних віршів “Сіль у вічі”, “Сала за шкіру” (обидві 1944), п’єси “Про діда Вариводу, що не сміявся зроду” (поставлена єврейською – 1937, укр. мовами – 1939 в Київ. театрі ляльок), посібника “Читанка” (1947). Переклав укр. мовою повість “Четверта висота” О. Ільїної (вид. 1962); єврейською мовою – твори П. Тичини, Н. Забіли та ін. укр. письм. Укр. мовою твори Г. переклали М. Стельмах, М. Пригара, В. Бичко, І. Нехода, І. Кульська та ін. Вид. в укр. перекладі: “Сала за шкіру” (К., 1944); “Яшко з голубами” (К., 1966).

Г

ГАРДЕНІН (справжнє прізвище Коваленко) Семен, співак – тенор; н. 2 (14).2.1857 на Чернігівщині, п. 1928 в Москві. Співу навчався приватно. Від 1989 на оперних сценах, зокрема Києва (1893–94), Одеси (1897–1926), у Большому театрі в Москві. Партії: Баян (“Руслан і Людмила” Глинки), Князь (“Русалка” Даргомижського), Йонтек (“Галька” Монюшка). Герой Праці (1924).

ГЖИЦЬКИЙ Володимир, письменник; н. 15.10.1895, с. Острівць на Тернопільщині, п. 19.12.1973 у Львові. Закінчив сіль. школу, Тернопільську гімназію. Брав участь у боях як офіцер УГА. 1919 емігрував на Рад. Україну, навчався у Харківському ін-ті сіль. госп-ва й лісництва. Чл. літ. орг. “Плуг” та “Західна Україна”. 1924 видав зб. поезій “Трембітині тони”, переходить на прозу: оповід., повісті. 1928 вирушив у екзотичну подорож на Алтай, де захопився життям аборигенів гірського краю – ойротів, які ще зберігали звичаї своєї прадавньої історії, обряди й вірування, що руйнувалися під впливом асиміляційних процесів. Враження втілилися у соці-

ально-психологічному романі “Чорне озеро” (1929), що одразу набув популярності і викликав суперечливі оцінки критики. У 1932 Г. видрукував новий роман “Захар Вовгура” – наслідок перебування на шахтах Донбасу в ролі рядового робітника. Неординарність твору була в тому, що, крім професійних гірників, у ньому зображалися й учорашні сіль. куркулі, які втікали на шахти від винищення і поставали тут як цільні вольові натурі. Така творчість, зрозуміло, була використана для звинувачення автора. 24.2.1934 судова колегія винесла вирок у справі Г.: “заслати до виправно-трудових таборів терміном на 10 рр.”. Перебування в республіці Комі тривало понад 20 рр., лише 1956 письменник було реабілітовано і він зміг повернутися в Україну. Незважаючи на підірване здоров’я, написав ще істор. романи “Опришки” (1962) та “Кармелюк” (1971), а також автобіографічну трилогію “У світ широкий”, “Великі надії”, “Ніч і день” (1957–65), у якій розповів про свою північну одісею.

Лит.: Лубківський Р. Книга болю. У кн.: Гжицький В. Ніч і день (Л., 1989);

Мельник В. Дні і ночі Володимира Гжицького. “Слово і час”, 1995, № 10.

ГЛІЕР Рейнгольд, композитор, диригент, педагог; н. 30.12.1874 (11.1.1875) у Києві, п. 23.6.1953 в Москві. Закінчив Київ. муз. уч-ще Рос. муз. т-ва (1895), Моск. консерваторію (1900), диригент її симфонічного оркестру і керівник оперної студії (з 1915). У 1920–41 – проф. Моск. консерваторії. Написав 5 опер, 7 балетів, зокрема на укр. тему опера “Тарас Бульба” (1951–52), картина-балет “Запорожці” (1921), симфонічна поема “Заповіт” (пам’яті Т. Шевченка, 1939), “Подражаніє Іезекіїлю” (1918, за одноіменним віршем Шевченка), музика до драм. вистав “Іван Гус”, “Гайдамаки” (1920) та містерії “Великий льох” (1919–20) за поемами Шевченка. Впливом укр. нар. пісень позначений концерт для арфи з оркестром (1938), “Урочиста увертюра” (1937), а також “Редакція і оркестровка опер “Наталка Полтавка”, “Чорноморці”” (1918–20), епізодів з опери “Тарас Бульба” М. Лисенка, кантата “Шевченкові” (1920) і драм. картина “Гайдамаки” К. Стеценка. Нар. артист СРСР (1938), д-р мистецтвознавства (1941).

Д

ДАЛЕКИЙ СХІД (рос. Дальний Восток), вел. сх. частина РФ, що включає Приморський та Хабаровський краї, Амурську, Камчатську, Магаданську та Сахалінську обл., а також сх. частину Якутії-Сахи та Читинської обл. Д. С. характеризується різноманітністю природних ландшафтів і значними відмінами природних умов. На більшій частині території Д. С. переважає гірський рельєф; суворість і різка континентальність клімату посилюються з півд. на півн. та зі сх. на зах.; у рослинному покриві виділяються зони тундри, тайги і хвойно-широколистяних лісів, які на півд. включають навіть субтропічні елементи. Д. С. має вел. й різноманітні природні ресурси: кольорові і рідкісні метали, поліметали, алмази, золото, нафту, газ, деревину. Д. С. утворює Далекосх. екон. р-н РФ. Основними галузями пром-ти р-ну є гірничо-видобувна, лісова, деревообробна та целюлозно-паперова, рибна, машинобудівна. Сіль. госп-во зорієнтоване на забезпечення внутрішньорайонних потреб – виробництво м'ясо-молочних продуктів, овочів, картоплі, розвинені оленярство, звірництво, бджільництво.

Уважають, що першим політ. поселенцем Д. С. з України був гетьман Дем'ян Многогрішний з родиною (1672). Загалом укр. діаспора тут почала формуватися із сер. 1850-их рр., після того, як Китай відмовився від своїх територіальних претензій щодо Приамур'я (Айгунський договір, 1858) і Примор'я (Пекинський договір, 1860) на користь Росії. До того часу тут жили перев. корейці, а також китайці і малочисельні корінні народності. Наприкін. 1970–80-их рр. потоки переселенців помітно зросли, особливо після 1882, коли царський уряд, який був зацікавлений у прискоренні освоєння даного регіону у зв'язку із загостренням відносин з Японією, організував безкоштовне перевезення сюди людей з Одеси морським шляхом навколо Азії. Укр. селяни з Полтавської, Чернігівської, Київ. та ін. губ. поселялися перев. в півд., сприятливих для зем-

леробства р-нах. За переписом 1897, на Д. С. проживало 57 тис. українців (15,3 % усіх жителів), найвищою була частка українців на території сучасних Приморського і Хабаровського країв (19 %), на Сахаліні українці склали 5,4 % жителів, у півн. р-нах Д. С. їх наприкін. 19 ст. практично не було. На початку 20 ст., після спорудження протяжної Транссибірської магістралі від Челябінська до Владивостока (1905), переселенські потоки на Д. С. перемістилися на залізничний транспорт. Упродовж 1906–17, перев. у довоєнний час, до Примор'я прибуло з України 102,6 тис., у Приамур'я – 64,2 тис. переселенців (вони відповідно склали 61,2 % і 49,8 % усіх переселенців у ці регіони). Загалом протягом 1885–1916 на Д. С. прибуло 250 тис. українців (53,8 % усіх переселенців у цей регіон), з них у Приморську обл. – 168 тис. (82,4 % усіх переселенців), в Амурську обл. – 82 тис. (відповідно 31,5 %). Переселяючись на Д. С., українці приносили туди рідну мову, порівняно високу виробничу і побутову культуру, нар. пісні, звичаї, традиції. Виникає ряд укр. поселень, назва яких збереглася і сьогодні, у Приамур'ї: Ромни, Березівка, Іванівка, Костюківка, Петропавлівка, Чернігівка, Грибівка, Богословка, Волочаївка, Іванківці, Сергієвка, Константинівка, Новокиївський Урал та ін., у Примор'ї – Чернігівка, Сергієвка, Кирилівка, Самарка, Ракитно, Михайлівка, Слов'янка, Архипівка, Покровка, Ливадія, Веселий Яр, Кам'янка тощо. Напередодні 1 світ. війни (1913) частка українців на території Приморського і Хабаровського країв зросла до 48,2 % від усього нас. і за чисельністю вони переважали росіян. У 1918–22 Д. С. став ареною самоствордження українців, які створили власні представницькі органи, було сформовано 24 нац. укр. р-нів, які зусиллями видатного укр. діяча Павленка були об'єднані в держ. утворення – Зелена Україна – зі своїм військом, власною управлінською структурою – Секретаріатом Ради Зеленої України, що складалася з представників 10 окружних рад. Українці

заснували численні госп. об'єднання, кооперативи, мережу шкіл та гімназій (понад 700), 3 укр. видавництва, виходило понад 10 укр. газ. і журн., друкувалися масовими тиражами укр. книги. Однак дуже скоро політ., а згодом і госп. та культ.-осв. діяльність укр. т-в та об'єднань було згорнуто. Перепис 1926 зафіксував на Д. С. 315 тис. українців, або 16,8 % від усього нас., тоді як у 1917 їх чисельність складала 421 тис. Така ситуація пояснюється тим, що 1 покоління переселенців записували українцями, а їхніх нащадків, що тут народилися, – росіянами. Надалі причинами переселення українців на Д. С. стали насильницька колективізація, утеча від голодомору, політ. репресії 1930-их рр. і повоєнного часу, евакуація підприємств і нас. під час 2 світ. війни, переселення за оргнабором. Під час 1 повоєнного перепису нас. 1959 на Д. С. проживало 441,5 тис. українців, у 1970 – 398,1 тис., у 1979 – 493,0 тис. Швидке зростання чисельності українців у 1980-их рр. пов'язане насамперед з припливом робітників і спеціалістів для роботи у видобувній пром-сті, перев. у півн. частині регіону. За даними перепису 1989, на Д. С. проживала 621 тис. українців, які склали 7,8 % нас. регіону і 14,2 % від українців, що проживають у РФ. Найчисельніші укр. громади є в Приморському (у 1989 – 185,1 тис. осіб, або 8,2 % нас.) та Хабаровському (112,6 тис., або 6,2 %) краях, значна їх кількість проживає також у Магаданській (85,8 тис., 15,4 %), Амурській (70,8 тис., 6,7 %), Сахалінській (46,2 тис., 6,5 %) і Камчатській (43,0 тис., 9,1 %) обл. 72,6 % українців Д. С. є міськими жителями. У цілому на Д. С. за питомою вагою серед усього нас. українці посідають 2 місце після росіян. Частка українців, які вважають рідною мовою укр., у 1989 складала в цілому 40,6 % і коливалася по окремих регіонах від 34,2 % до 49,4 %.

За рад. часів упродовж кількох десятиліть українці Д. С. практично були позбавлені можливостей для свого нац.-культ. розвитку – не існувало

48 ДАЛЕ

укр. шкіл, преси, закладів культури. Унаслідок цього нац. свідомість українців виявилася пригніченою, а часом і зовсім утраченою, дуже значною є мовна асиміляція. У 1990-их рр. ситуація змінилася дуже мало. У ряді регіонів та населених пунктів Д. С. завдяки ентузіазму окремих представників укр. громади (як правило, тих, що не дуже давно переселилися до регіону і не втратили зв'язків з Україною) почали створювати укр. т-ва і осередки. Зокрема, у Магаданській обл. засновано укр. земляцтво "Славутич-Коліма", у Южно-Сахалінську – укр. етнокульт. т-во "Київська Русь", організовано укр. недільну школу, по місцевому радіо виходять передачі укр. мовою, у Приморському краї видається газ. "Українець на Зеленому Клині". Не сприяє покращанню ситуації і особливе геогр. положення Д. С., його віддаленість від центр. регіонів Росії та України. Укр. газ. і журн. потрапляють на Д. С. із запізненням на кілька місяців, не долинають сюди голоси укр. радіо і телебачення.

Лит.: А ж н ю к Б. Укр. мова в Приморському краї: стан і перспективи. "Укр. діаспора", 1995, р. вид. 4, ч. 7; Винниченко І. До історії орг. "шефства" над укр. р-ми Дал. Сх. "Укр. діаспора", 1994, р. вид. 4, ч. 5; З а с т а в н и й Ф. Д. Сх. укр. діаспора. Л., 1992; Ми діти твої, Україно: Матеріали I конгресу українців незалежних держав кол. СРСР, 22–23 січня 1992. К., 1992; Национальный состав населения СССР: по данным Всесоюзной переписи населения 1989 г. М., 1991; Українці у країнах СНД. Інформаційний бюлетень М-ва України у справах національностей, міграції та культур, 1992, № 2.

"ДАЛЕКИЙ СХІД. ЗБІРНИК, ПРИСВЯЧЕНИЙ СПРАВАМ УКРАЇНСЬКОГО ДАЛЕКОГО СХОДУ", вид. Ради укр. нац. колонії у Манджурії, вийшло в Харбіні (1936) як неперіодичний зб. гром.-культ. і літ.-художній. У вступній ст. "Від редакції" стисло йдеться про долю і завдання укр. далекосх. еміграції, констатується: "Мешкаючи, так би мовити, у самому джерелі далекосх. подій, вважаємо за свій обов'язок поширити відомості про Дал. Сх. взагалі, а про укр. Дал. Сх. зокрема, серед українців цілого світу. Цим зб. розпочинаємо працю і ставимо перед собою завдання дати в перекладах твори найвидатніших сх. письмен. та поети, умістити низку нарисів про сх. культуру: шкільництво, релігія, індустрія тощо,

всєбічно освітити життя далекосх. колонії, нарешті, дати огляд політ. подій, що мають тут місце. Наприкін. зазначаємо, що зб. не знаходиться під впливом жодної політ. партії чи окремих осіб, а видається засобами та силами зорганізованої укр. нац. колонії в Манджурії...". Вид. містить переклади віршів япон. та кит. поетів Кавадзі Рюцкоо, Кіно Томонорі, Оона Катомі та ін., оповід. Масо Куме ("Історія одного сватання"), Лу-Сун-Ліна ("Сянь-Сянь"), драм. етюд "Богиня місяця" в тлумаченнях Д. Б. (криптонім не вдалося розкрити). Друкуються ст. й нариси з питань освіти та культури, зокрема студія д-ра Шендрика "Українці в Маньчжу-Ді-Го", сходознавця В. Одинця "Хіни чи Кітай?", "Сучасне сходознавство", істор. огляд М. Коблянського "1917–1920. Сторінки з визвольного руху українців в Азії". Зб. подавав бібліографічні матеріали, огляди преси, зокрема Львівського "Вісника", виступав проти більш. планів підпорядкувати собі Дал. Сх. Зб. – цінне джерело для пізнання життя і боротьби далекосх. укр. діаспори. Рідкісне вид. "Д. С." зберігається у Нац. парламентській бібліотеці України (фонд С. Сірополка) з автографом одного з його видавців.

ДАЛЬСЬКИЙ (справжнє прізвище – Неєлов) Мамонт, драм. актор; н. 1865 у Кантемирівці на Полтавщині, п. 8(21).6.1918 у Москві. Сценічну діяльність почав у 1885, граючи в театрах Харкова, Вільно, Ростова, Новочеркаська. З 1889 – актор театру Горевої в Москві. У 1890 Д. зарахований до трупи Александрінського театру (Петербург) без дебюту і до 1900 був там провідним актором. Д. мав ідеальні зовнішні дані для героїчних ролей. Стихійний темперамент його гри пом'якшувався художньою простотою. До нього привертала увагу яскрава читка віршів і монологів, винятковно виразне фразування. Особливо близькими обдаруванню Д. були образи, наповнені сильними і невгамовними пристрастями, образи людей гнаних суспільством і тих, хто вступає з ним у різкий, непримиренний конфлікт. З 1900 Д. перейшов на становище гастролера, він виступав у різних провінційних і столичних театрах (в Одесі, Харкові, Катеринославі, Полтаві та ін.) у ролях світ. класичного репертуару, мав вел. успіх. Д. зіграв значну роль у розвитку сценічної майстерности Шаляпіна, на-

вчаючи його драм. мистецтву. Після революції 1917 Д. більше не виступав на сцені, оголосивши себе "ідейним анархістом". Ролі: Жадов, Незнамов, Белугін ("Доходне місце", "Без вини винувати", "Весілля Белугіна" Островського), Рогожин ("Ідіот" за Достоевським), Самозванець ("Борис Годунов" Пушкіна), Чацький ("Горе з розуму" Грибоєдова), Гамлет, Отелло (Шекспіра), Карл Моор ("Розбійники" Шиллера) та ін.

ДАНИЛІВ Кирило (Данилов Кирша), запор. козак, який у 1 пол. 18 ст. записав у півд.-зах. р-нах Сибіру значну кількість билин, істор. пісень, балад, духовних віршів, сатиричних, гумористичних пісень та ін. фольклорних матеріалів. Рукопис (не в повному обсязі) опубліковано 1804 під назвою "Древние русские стихотворения". За пізнішими повнішими публікаціями зб. відомий широкому загалу під назвою "Сборник Кирши Данилова". До кожної билини, пісні після заголовка був доданий нотний текст, що дало підстави окремим дослідникам стверджувати, що Д. К. записав власний репертуар. "Сборник Кирши Данилова" – цінна пам'ятка рос. фольклору поч. 18 ст., що має пізнавальне і художнє значення.

ДАНИЛІВКА, смт, райцентр Волгоградської обл. Засн. у 18 ст. переселенцями з України. У слободі була дерев'яна церква Йоанна Богослова, метрики в якій велися з 1800. Вона згоріла в 1820, але того самого року було побудовано кам'яну Покровську церкву з двома приділами – свв. Йоанна Богослова та Миколая. У 1830 у слободі народився Д. Мордовець, батько якого був управителем поміщиків Єфремових. Д. Мордовцев у Д. збирав фольклорний матеріал, який опубліковано в "Малорусском литературном сборнике". У 1896 Покровська церква мала 6930 прихожан, при ній існувала двокласна школа. За переписом 1926, у Данилівській волості жило 16 255 українців (96 %).

ДАНИЛОВ Володимир, літературознавець, фольклорист, етнограф, мовознавець; н. 20.7.1881 у м. Духовщина Смоленської губ., Росія, п. 24.4.1970 у Ленінграді. Навчався в Ніжинському ін-ті на істор.-філолог. ф-ті, працював у навч. закладах Катеринослава, Одеси, Петербурга. Друкував наук. праці в "Киевской старине", "Україні", у "Записках УНТ" у Києві, у

вид. ВУАН; чл. Ленінградського т-ва дослідників укр. історії, літератури і мови. У 1948–56 працював в Ін-ті рос. літератури (Пушкінський відд.) АН СРСР, друкувався в “Трудах отделения древнерусской литературы”. Чимало праць присвятив дослідженню життя і діяльності Т. Шевченка (“До історії “Малороссийских песен” М. О. Максимовича”, 1928; “М. О. Максимович у роботі над “Словом о полку Игоревім””, 1950; “М. Максимович і журнал “Основа””, 1930) тощо. Друкував праці з історії укр. журналістики, театру, з проблем укр.-рос. літ. зв'язків. Збирав та видавав укр. фольклор (“Пісні села Андріївки Ніжинського повіту”, 1904); досліджував нар. голосіння, життя і творчість кобзарів і лірників, світогляд укр. народу (“Відгомін билин про змєборство Добрині Никитича в укр. фольклорі”, 1905; “Символіка тварин і рослин в укр. похоронних голосіннях”, 1906; “Серед кобзарів і лірників”, 1911; “До історії укр. етнографії”, 1909 тощо). Архів Д. зберігається в Києві.

ДАНИЛОВИЧ Мирон, церк. і гром.-культ. діяч; н. 19.12.1916 у с. Синечілі на Станіславщині. З 1934 – чл. ОУН. Півроку був ув'язнений нім. гестапо за зв'язки з УПА, звільнений за відсутністю прямих доказів. Працював на залізниці, підтримуючи постійні зв'язки з УПА, керував хором. З наступом Рад. Армії разом з родинами священників переїхав до Відня, де короткий строк перебував у таборах для біженців. У жовтні 1945 повернувся в Україну, на Закарпаття, де, уже не маючи можливості бути греко-католиком, працював на допоміжних роботах при церкві. 26.7.1947 заарештований за зв'язки з ОУН-УПА і засуджений на 10 рр. ув'язнення. Перебував у тюрмах і концтаборах у Львові, Петропавлівській, Карабасі, Спаську, Дубовці, Чурубайнурі, Караганді (Казахстан). У концтаборах керував хором, опікувався духовним вихованням укр. молоді. Після звільнення працював чорноробочим, згодом – протягом 19 рр. – учителем праці в школі, де також вел. увагу приділяв духовному і моральному вихованню укр. школярів. Тоді ж закінчив свою сер. освіту. Кілька рр. працював будівельником. Незважаючи на похилий вік, у 1990 активно включився до гром. роботи в Укр. культ. центрі ім. Шевченка Карагандинської обл. Керує хором ветеранів і хором греко-кат. громади українців м. Караганди.

ДАНИЛЬЧЕНКО Петро, віолончеліст; н. 1857, п. 1908. Закінчив Київ. муз. уч-ще, Моск. консерваторію. У 1880 як віолончеліст брав участь у виступі тріо разом з К. Дебюссі (фортепіано) і В. Покульським (скрипка). Від 1881 вів клас віолончелі в Харківському муз. уч-щі, згодом – артист оркестру Вел. театру в Москві.

ДАРИЄНКО Домнікія, актриса; н. 15.1.1919 у Валегоцулові на Одещині. Закінчила Одеське театр. уч-ще (1937) і відтоді працювала в Молд. муз. драм. театрі в Тирасполі (тепер – Кишинівський рос. драм. театр). Ролі: у театрі – Стеха (“Назар Стодоля” Шевченка), Килина (“Лісова пісня” Лесі Українки), Анеля (“Для домашнього вогнища” за Франком), Христина (“Потомки” Яновського); на Київ. кіностудії – Сліпа (“Андрієш”, 1954). Нар. артистка СРСР (1974).

ДЕЙЧ Олександр, письмен.; н. 1.5(13.5).1893 у Києві, п. 8.4.1972 у Москві. Закінчив Київ. ун-т (1917). Викладав у студії “Молодого театру”, Муз.-драм. ін-ті ім. М. Лисенка, Театр. академії (1919), ун-ті (усі в Києві). З 1918 – ред. київ. журн. “Куранты искусства, литературы, театра и общественной жизни”, після 1925 – в Ін-ті мистецтва (Москва), Середньо-азіатському ун-ті (Ташкент). Виступав як театр. критик та історик театру. Серед праць – “Про театр і драматургію” (1958). Автор спогадів про театр дорев. Києва, про М. Садовського, М. Заньковецьку, Леся Курбаса, К. Марджанова (Марджанішвілі), В. Юренєву та ін. Переклав рос. мовою п'єси І. Франка, Лесі Українки, М. Кропивницького, М. Старицького, М. Куліша. Д-р мистецтвознавства (1946), проф. (1922).

ДЕМИДЕНКО Володимир, н. 1934 у с. Качулово Одеської обл. Д-р техн. наук, проф., засл. діяч науки і техніки РФ, акад. Академії транспорту РФ, акад. і чл. Президії Петровської академії наук і мистецтва, ген.-майор. Автор 300 наук. праць, у т. ч. 6 підручників та 14 учбових посібників; відомий спеціаліст з навігаційного обладнання літальних апаратів.

ДЕМЧЕНКО Микола, партійний діяч; н. 21.5.1896 у Лебедині Харківської губ., п. 30.10.1937 у Москві. Чл. компартії з 1916. У 1917–20 – у Червоній Армії, до 1924 – на госп. і партійній роботі в Самарі та Москві;

далі – праця в Україні: із серпня 1923 по червень 1925 – секр. Волинського губкому КП(б)У, потім – праця на керівних партійно-госп. посадах у Харкові й Києві. У 1929–32 – нарком земель. справ України; у 1932–34 очолював Київ. обком КП(б)У. Під час голоду 1933 разом з Якіром, Хатаєвичем і Дубовим Д. написав листа до Москви про важке становище в Україні. На час арешту Д. був канд. у чл. ЦК ВКП(б), чл. ЦВК СРСР, наркомом зернових і тваринницьких радгоспів СРСР. Заарештований і засуджений 1937 до розстрілу за належність до “антирад. змовницького центру на Україні”. Розстріляний 30.10.1937, реабілітований 1954.

ДЕМЧУК Петро, правник, філософ; н. 1900 у Городенці на Станіславщині, Галичина, п. 3.11.1937 на Соловках. Гімназистом вступив до УСС, воював в УГА, опинився у Відні, де в 1920-их рр. закінчив Віденський ун-т, здобувши ступінь д-ра права. З 1923 – чл. австр. групи КПЗУ, працював у представництві СРСР у Відні. У 1925 приїхав до Харкова, де закінчив Ін-т Червоної професури і був залишений проф. на кафедрі філософії Ін-ту марксизму-ленінізму. З 1930 працював у Держ. вид-ві України, перед арештом – завідувач кафедри філософії Ін-ту держави і права. Арештований і засуджений 1933 на 5 рр. концтаборів за участь у сфабрикованій справі УВО. Відбував покарання на Соловках, де 3.11.1937 розстріляний. Автор праці “Розклад сучасної буржуазної філософії” (Х. – К., 1931).

ДЕРЖИНЬСЬКА Ксенія, співачка; н. 25.1(6.2).1889 у Києві, п. 9.6.1951 у Москві. Закінчила гімназію в Києві. Співу навчалася в Петербурзі та Берліні. У 1915–48 працювала у Вел. театрі в Москві, де 1915 виконувала партію Одарки (“Запорожець за Дунаєм” Гулака-Артемовського). У 1947–51 – проф. Моск. консерваторії. У 1918–19 виступала в Київ. опері. Партії: Ярославна (“Князь Ігор” Бородіна), Марія (“Мазепа” Чайковського). Нар. артистка СРСР (1937), лауреат Держ. премії СРСР (1943).

ДЕЦИК Дацко, полк.; н. у 1 пол. 17 ст. в Україні, п. після 1670 у Сибіру. Один з керівників нар. повстань 1664–65 на Правобережній Україні та на Поліссі. За орг. повстання проти Брюховецького був заарештований і відправлений (1666) до Москви. Від-

бував заслання в Сибіру. Востаннє Д. згадується в документах 1670.

ДЖЕЗКАЗГАНСЬКА ОБЛАСТЬ – обл. у Центр. Казахстані; площа – 313,4 тис. кв. км; нас. – 494,9 тис. (дані на 1.1.1993), у переважній більшості (79 %) – міське. Найменша щільність нас., порівняно з усіма ін. обл. Казахстану: 1,6 мешканців на 1 кв. км. За нац.-етнічним складом: 51 % – казахи, 33 % – росіяни, 6 % – українці (28,0 тис.) та ін. Здебільшого рівнинна поверхня ґрунту, на сх. – Казахський дрібносопочник. Значна територія обл. вкрита глинистою пустелею Бетпак-Дала, на сх. знаходиться найбільше оз. Казахстану – Балхаш. Природне багатство регіону – величезні і різноманітні родовища корисних копалин – визначили істор. долю краю, особливо у 20 ст. Освоєння родовищ зумовило зростання нас. Д. О. за рахунок міграції (як добровільної, так і примусової). Деякі родовища, як, напр., поклади мідної руди в р-ні нинішнього Джезказгану, були відкриті ще у 18 ст. Проте лише в 1930-их рр. розпочався інтенсивний пром. видобуток і переробка залізних, марганцевих руд та руд кольорових металів, що й нині є гол. напрямом, разом зі сталелітійною пром.-стю, розвитку нар. госп-ва обл. На час пром. освоєння родовищ припадає швидке зростання заселення обл. переселенцями з різних регіонів СРСР, у т. ч. з України. Тоді ж на території обл. організуються концтабори; цей процес продовжувався до кінця 1940-их рр. (Джезказганлаг, Степлаг, Кінгір). Укр. нас. обл. формувалося двома шляхами: трудовий набір і репресії, насамперед політ. характеру. У концтаборах загинули десятки тис. українців (точна цифра досі офіційно невідома).

Розпад СРСР і початок нац.-культ. відродження в Україні й Казахстані стимулювали створення укр. гром. організацій. З початку 1990-их рр. у Джезказгані діє Т-во укр. культури (керівник від дня заснування – А. М. Остапчук, з 1994 – К. В. Пригодич).

ДИБЕНКО Павло, військ.; р. н. невідомо, п. 1938. Закінчив Військ. академію (Робітничо-Селянської Червоної Армії) (1922). Командир 2 рангу (1935), командувач військ. округів (1928–38). Репресований у 1938.

ДИКЕ ПОЛЕ, геогр. назва території від р. Дністер до нижньої течії

р. Дон, від р. Самари на півн. до Чорного й Азовського морів та Криму на півд. Назву Д. П. вживали поляки (від 16 ст.), а козаки – Старе Поле або Коз. Присуд. Степи Д. П. практично освоєвалися з доби Київ. Русі, але набіги степових кочівників перешкоджали процесу освоєння цих земель. Інтенсивно розвивається на Д. П. землеробство і скотарство з 14–15 ст., коли укр. землі перебували у складі Вел. князівства Литовського. Для захисту від систематичних нападів кримських татар у Д. П. формується Запор. козацтво, яке за 300 рр. свого існування виробило високу землеробсько-скотарську культуру, в основі якої було фермерське господарювання, так звані зимівники. У 16–17 ст. уряд Польщі роздавав землі, що входили до Д. П., магнатам і шляхті у приватну власність. З 18 ст. назва Д. П. виходить з ужитку. Частина території Д. П. у 1926 перейшла до складу Росії і нині входить до Ростовської обл. РФ.

ДИКИЙ Олексій, режисер; н. 12(24).2.1889 у Катеринославі (тепер – Дніпропетровськ), п. 1.10.1955 у Москві. Від 1910 – у театрах Москви, Ленінграда, Свердловська. Від 1948 – проф. Ін-ту театр. мистецтва. Вистави: на укр. тематику – “Дівчата нашої країни” І. Микитенка (1933), “Калиновий гай” О. Корнійчука (1950); серед ролей – Горлов (“Фронт” Корнійчука); на Київ. кіностудії – роль Й. Сталіна (“Третій удар”, 1948). Лавреат Держ. премій СРСР (1946, 1947, 1950). Нар. артист СРСР (1949).

ДИМИТРІЙ Ростовський, див. *Туптало Данило*.

ДИДКОВСЬКИЙ Володимир, оперний співак-тенор; н. 1890 в Україні, п. після 1957 у Москві. Виконавець гол. партій в операх М. Лисенка “Тарас Бульба”, “Різдвяна ніч”; Максима в опері “Захар Беркут”, перший виконавець партії Отелло в однойменній опері укр. мовою в Києві. З 1935 працював у Москві.

ДИЛЕЦЬКИЙ Микола, композитор, хоровий диригент, педагог; н. 1630 у Києві, п. у кін. 17 ст. у Москві. Музиці вчився у Вільно в композиторів Зюська, Мільчевського, Замаревича. У 1677 видав у Смоленську теоретичний твір “Грамадика пінія мушкїйскаго” у 6 розділах, де вперше обґрунтовано новий багатоголосний стиль, який прийшов на зміну знаменному (одноголосному) розспіву. У 1676 Д.

оселився у Москві і там ще раз видав свою граматику співу слов'янською мовою. Д. ніс до росіян мелодії із Зах., як церк., так і світські. Своїх учнів намагався навчити теорії т. зв. “музичних фігур” у тому вигляді, у якому ця теорія існувала в 17 ст. і це було основою всіх його теоретичних трактатів. Д. розробив новаторську теорію партесного багатоголосся. На той час Д. своєю творчістю випередив митців більшості європ. країн. Д. – класик партесної музики, творець масштабних образних композицій вел. хорової форми. Хоч Д. не був на висоті опанування теорією музики, але його теорії залишалися новаторськими ще наприкін. 19 – на поч. 20 ст.

Літ.: Герасимова-Персидська Н. О. Микола Дилецький. Хорові твори. К., 1981.

ДИМИТРИШИН Роман, учений-хемік; н. 3.8.1930 у с. Лещатів Сокальського пов. на Львівщині, п. 2.2.1997 у Москві, похований у Сокалі. Один із засновників моск. т-ва культури “Славутич”, публіцист. У 1941–44 навчався в сокальській гімназії; по закінченні природничого ф-ту Львівського пед. ін-ту в Лещатівській школі викладав хемію; з 1965 – у Львівському політехн. ін-ті на кафедрі аналітичної хемії, де захистив канд. дисертацію з фармації. З 1986 – працівник аналітичних лабораторій у наук.-досл. ін-тах Москви.

ДИМИТРІВ Михайло, н. 1958 в Москві. У 1981 закінчив істор. ф-т Моск. держ. ун-ту (МДУ) ім. М. В. Ломоносова, аспірантуру по кафедрі історії півд. і зах. слов'ян. З 1984 викладає на істор. ф-ті МДУ ім. М. В. Ломоносова: у 1984–94 – мол. наук. співроб., потім асистент кафедри історії півд. і зах. слов'ян, у 1994–2003 – доцент кафедри історії півд. і зах. слов'ян. У 1992–2005 викладав у Віденському ун-ті, ун-ті Альберти (Канада), ун-ті Париж-1 Пантеон-Сорбонна, Центрально-Європ. ун-ті (Будапешт), ун-ті Монпельє III. З 2003 до сьогодні – проф. кафедри історії півд. і зах. слов'ян МДУ ім. М. В. Ломоносова. Керівник Центру україністики і білорусистики МДУ ім. М. В. Ломоносова. Розробив лекційні курси “Введение в историю Украины”, “Ключевые и спорные проблемы истории Украины XIV–XIX вв.”, “Этнонационализм и христианство в истории Восточной Европы (Польша, Литва, Белоруссия, Украина, Россия) XIV–XIX вв.”

Коло наук. інтересів: історія церкви в Центр. і Сх. Європі, рух реформації, суспільно-політ. думка в східнослов'янських землях у сер. вікі і новий час.

Канд. істор. наук, дисертація: “Реформаційні рухи в східнослов'янських землях Речі Посполитої во второй половине 16 – первой половине 17 вв.” (М., 1984).

Д-р істор. наук, дисертація: “Киевская митрополия во второй половине XVI века и генезис Брестской церковной унии 1595–1596 гг.” (М., 2002).

Основні праці: Влияние реформации на общественную мысль украинско-белорусских земель Речи Посполитой во второй половине XVI – первой половине XVII вв. Отечественная общественная мысль эпохи средневековья. Историко-философские очерки. Сб. науч. тр. К., 1989, с. 250–261; Православие и реформация. Реформаційні рухи в східнослов'янських землях Речі Посполитої во второй половине XVI века. М., 1990 (монографія); Реформаційна традиція в общественно-мысли украинско-белорусских земель Речи Посполитой в конце XVI – первой половине XVII вв. Развитие общественной мысли в странах Центральной и Юго-Восточной Европы. М., 1991, с. 3–34; Православие в украинско-белорусских землях в XV–XVI вв. Очерки по истории Украины. М., 1993, с. 27–45; Про деякі шляхи проникнення гуманістичної ідеології в укр. культуру кін. XVI – першої пол. XVII ст. Європейське Відродження та укр. література XIV–XVIII ст. К., 1993, с. 110–125; Концепції унії в церк. і держ. колах Речі Посполитої кін. XVI ст. Істор. контекст, укладення Берестейської унії і перше поунійне покоління. Л., 1995, с. 39–73; Историография и нерешенные вопросы генезиса Брестской унии церковей. Историко-филологический вестник Украинского института. М., 1997, т. 1, с. 254–259; “Ваша” и “наша” Русь. Странники унии перед проблемой этноконфессионального самоопределения в конце XVI – начале XVII вв. Украина: культура спадщина, національна свідомість, державність. Л., 1998, т. 5, с. 231–244; “Ересь гусів” і “ересь Феодосія Косого” в українсько-білоруському релігійному житті третьої чверті XVI ст. Вісник Львівського університету, серія історична, вип. 37, ч. 1. Л., 2002, с. 122–144; Между Римом и Царьградом.

Генезис Брестской церковной унии 1595–1596 гг. М., 2002 (монографія); Евангелие в польской и украинско-белорусской культуре Речи Посполитой XVI–XVII вв... Одиссей. Человек в истории, 2003; Язык Библии в нарративе. М., 2003, с. 13–22; Украинская культура XIV–XVI вв. История культур славянских народов, т. 1. Древность и средневековье. М., 2003, с. 403–431; Церковные братства Киевской митрополии в конце XVI в.: результат “православной конфессионализации”? Сравнительная история: методы, задачи, перспективы. Сб. ст. М., 2003, с. 133–153; Иудаизм и евреи в украинско-белорусской православной письменности XVI в. До джерел. Зб. наук. праць. К. – Л., 2004, т. 2, с. 186–206.

“ДНІПРО”, укр. пересувна радіостанція періоду 2 світ. війни. Діяла 1.5.1943 – 5.11.1944, спочатку в м. Калачі Воронезької обл. (Росія), згодом у м. Куп'янську Харківської обл., з 11.1.1944 – у Києві. Передачі “Д.” були розраховані на бійців діючих військ, нас. прифронтових р-нів та партизанів. У “Д.” працювали письмен. В. Кучер, Ю. Гундич, П. Козланюк, Я. Галан, П. Сліпчук, А. Шиян, М. Шеремет та ін.; брали участь у її трансляціях письмен. ін. республік, відомі журналісти. Радіостанція транслювала літ.-муз. композиції за творами письмен., щонедільні сатиричні передачі, нар. пісні.

ДОБРЖАНСЬКА Любов, актриса; н. 24.12.1907 (6.1.1908) у Києві, п. 3.11.1980 у Москві. Закінчила студію при Київ. театрі рос. драми (1924), до 1934 працювала в ньому, а в 1926–27 – у Дніпропетровську. З 1934 – у Центр. театрі Рад. Армії в Москві. Серед ролей, зіграних в Україні: Лукерія (“Фіолетова щука” Корнійчука), Іва (“Яблуневий полон” Дніпровського). Знімалася в кіно. Лавреат Держ. премії СРСР (1951), нар. артистка СРСР (1965).

ДОВЖЕНКО Олександр, видатний кінорежисер; н. 29.8(10.9).1894 у с. Сосниця на Чернігівщині, п. 25.11.1956 у Москві. Закінчив Глухівський учительський ін-т (1914). У 1917–19 навчався в комерційному ін-ті та Укр. академії мистецтв у Києві, у 1922–23 – у приватному художньому уч-щі в Берліні. Один з основоположників рад. кінематографії. У 1926–28 працював на Одеській, а в 1929–41 – на Київ. кінофабриці, з

1945 – на “Мосфільмі”. Від 1949 – викладач, з 1955 – проф. ВДІКу. Фільми: “Сумка диккур’єра” (1927, роля Кочегара), “Звенигора” (1928), “Арсенал” (1929), “Земля” (1930), “Іван” (1932), “Аероград” (1935), “Щорс” (1939), “Мічурин” (1949). Мав намір екранізувати повість “Тарас Бульба” М. Гоголя (1949 написав сценарій). Документально-публіцистичні фільми (разом з дружиною Ю. Солнцевою): “Визволення”, “Рад. Буковина” (обидва 1940), “Битва за нашу Рад. Україну” (1945), “Перемога на Правобережній Україні” (1945); п’єси “Життя в цвіту” (1955), “Потомки запорожців” (вид. 1957); автобіографічна повість “Зачарована Десна” (вид. 1957); кіноповість “Повість полум’яних літ” (1944–45) (поставлена в 1961 Ю. Солнцевою), сценарій “Прощай, Америко!”. Автор карикатур, ілюстрацій, дружніх шаржів на укр. письмен., автопортретів і портретів (В. Блакитного та ін.). Ім’я Д. присвоєно в 1957 Київ. кінофабриці, при ній – музей і пам’ятник Д. (1964), меморіальний музей і пам’ятник також у с. Сосниця (1974). Лавреат Ленінської премії (1959), Держ. премії СРСР (1941, 1949). У 1983 встановлено Премію ім. О. Довженка. Засл. діяч мистецтв УРСР (1939), нар. артист РРФСР (1950).

Літ.: Корнієнко І. Олександр Довженко, 1978.

ДОЛОБКО Милій, мовознавець, палеограф, етнограф; н. 4.11.1884 в Острозькому пов. Рівненської губ., п. 23.7.1935 у Карелії. Учень Ф. Фортунатова. Праці 1913–17 присвячені дослідженню праслов’янської акцентології, мовної та етнограф. спорідненості сербів і хорватів, палеографії.

ДОНСЬКИЙ ЦВІНТАР у Москві, тут поховано прах розстріляних вихідців з України в 1930-их рр. Після крематорного спалення на Д. Ц. поховано кількасот осіб, розстріляних за вироками рад. судів як “ворогів народу”, з них – бл. 100 вихідців з України.

ДОРОХОВА Поліна, співачка сопрано; н. 1938 у м. Охтирка Сумської обл. Організатор і активіст укр. культ. життя в м. Алма-Аті, Казахстан. У 1959 вступила на вокальне відділення Харківської держ. консерваторії, 1961 переїхала до Казахстану і продовжила навчання в Алмаатинській консерваторії ім. Курмангазі, яку закінчила 1965. У 1964 стала лавреатом І Казахстанського конкурсу вокаліс-

тів і дипломантом Міжресп. конкурсу вокалістів у Ташкенті. Працювала солісткою Казахської хорової капели, педагогом з вокалу Театр.-художнього ін-ту (нині – Ін-т театру і кіно ім. Жургенова), водночас викладала музику і співи в сер. школі Алма-Ати. У репертуарі Д. – укр., рос., казахська, світ. оперна і концертна класика, нар. укр. пісні, солоспіви на слова Т. Шевченка та ін. укр. авторів. Вона активно пропагує укр. музику і пісню в Казахстані, постійно виступає з лекціями-концертами. Бере активну участь у роботі Укр. культ. центру м. Алма-Ата.

ДОРОШЕНКО (Дорошевич) Олександр, актор; н. 4(16).1.1874 у Луганську, п. 26.10.1950 у Москві. Сценічну діяльність почав у 1891 у трупах Г. Дергача, М. Кропивницького, М. Старицького та ін. Від 1914 – у Петрограді, 1919 – у Москві. Ролі: у театрі – Скворцов, Шельменко (“Шельменко-денщик” Квітки-Основ’яненка), Степан (“Безталанна” Карпенка-Карого), Мазепа (“Мазепа” Милославського); у кіно – Пан (“Митька Лелюк”, 1938, Одеська кіностудія). Герой Праці (1922), нар. артист РРФСР (1946).

ДОРОШЕНКО Петро, визначний укр. держ., військ. і політ. діяч, гетьман України (1665–1676); н. 1627 у Чигирині на Чернігівщині, п. 19.11.1676 у с. Ярополче під Москвою. Народився в коз. родині, онук М. Дорошенка. Брав участь у Нац.-визвольній війні (1648–1654) під проводом Б. Хмельницького як писар Чигиринського полку. За дорученням Хмельницького вів переговори з поль. і шведським урядами. Був противником угоди з Москвою, підтримував гетьмана І. Виговського. Як Чигиринський коз. полк. їздив до Москви, де домагався невідгидних для України Переяславських статей (1659). У 1663–1664 – ген. осавул гетьмана П. Тетері, з 1665 – полк. Черкаського полку, 1666 обраний тимчасовим гетьманом Правобережної України. Щоб позбутися залежності від коз. старшини, створив 20-тисячне регулярне наймане військо. Встановив на укр. кордоні митну лінію і почав вип. власних грошей. Часто скликавав Коз. Раду, намагаючись заручитися підтримкою нар. мас. Прагнув об’єднання всіх укр. земель. Після підписання між Москвою і Польщею сепаратної Андрусівської угоди (1667) вирішив укласти союз із Кримським ханством і визнати протекторат Ту-

реччини. Об’єднаним коз.-тур. військом зміцнив позиції Правобережжя. Підтримав антимоск. повстання на Лівобережжі. У цьому поході козаки вбили гетьмана І. Брюховецького й обрали замість нього Д. Занепокоєні зміцненням України, кримські татари виступили проти Д. і підтримали П. Суховієнка як претендента на гетьманування. У 1689 Д. розгромив кримських татар. А в цей час на Лівобережжі на основі Глухівських статей (1669) була обмежена чисельність коз. війська, царські воеводи стали господарями в Києві, Чернігові, Ніжині, Переяславі, Острії, а гетьманом став Многогрішний. Опинившись у безвиході між Польщею і Москвою, Д. уклав союзний договір з Туреччиною (затверджений Ген. Військ. Радою 10–12.3.1669 у Корсуні). Основою договору стала угода Б. Хмельницького з тур. султаном 1651, згідно з якою укр. землі на зах. сягали Перемишля, а на півн. – Путивля. Гетьмана обирали довічно, церква зберігала автономію у складі Константинопольського патріархату, на укр. землях турки і татари не мали права споруджувати мечеті тощо. Султанські грамоти, які стосувалися України, мали писатися укр. і тур. мовами. Після підписання союзного договору Польща оголосила війну Туреччині. Д. розпочинає боротьбу з поль. ставлеником Уманським полк. М. Ханенком. Отримавши широкомасштабну військ. допомогу від Туреччини, Д. у липні 1672 розгромив загопи М. Ханенка, здобув фортецю Кам’янець і рушив у Галичину, обложив Львів. Польща змушена була піти на укладення Бучацького мирного договору (1672), за яким відмовлялася від претензій на Правобережну Україну. У цей час на Україну знову посунуло моск. військо, яке виступило й обложило Чигирин. На підтримання Д. під Чигирин підійшла тур.-татар армія і змусила рос. військо відступити. Рр. виснажливої війни пертворили Україну на руїну, авторитет Д. різко падає. У цій складній ситуації Д. зрікся гетьманської булави; гетьманом обрано Івана Сірка. Д. рішуче відмовився присягнути на вірність моск. цареві і восени 1676 30-тисячна моск. армія і полки І. Самойловича оточили Чигирин, який обороняв 2-тисячний загін. Бачачи безвихідь, Д. переконав оборонців припинити опір. Після зречення гетьманства Д. оселився у с. Сосниця на Чернігівщині, але згодом на вимогу царського уряду виїхав

до Москви. Деякий час жив на засланні у Вятці. Останні роки жив у с. Ярополче під Москвою, де і помер. Усе своє життя Д. провів у безперестанній боротьбі за визволення України від іноземних загарбників, за збереження територіальної цілісності України, за її держ. незалежність.

ДРАЙ-ХМАРА Михайло, поет, літературознавець, педагог; н. 10.10.1889 у с. Малі Канівці на Черкащині, п. 19.1.1939 (за ін. даними – у квітні 1939) на Колимі, Росія. Закінчив Золотоніську школу, Черкаську гімназію; навчався в Колегії Павла Галагана (Київ). Закінчив істор.-філол. ф-т Київ. ун-ту (1915) і був залишений на кафедрі слов’янознавства для підготовки до професорського звання. Студіював фонди бібліотек та архівів Львова, Будапешта, Загреба, Београда, Букарешта. Працював як професорський стипендіат у Петроградському ун-ті. У 1918–23 – проф. Кам’янець-Подільського ун-ту, у 1923–29 – проф. кафедри українознавства Київ. мед. ін-ту, у 1930–33 працював у НДІ мовознавства при ВУАН. Належав до угруповання “неокласиків”. За життя поета вийшла лише одна зб. поезій “Проростень” (1926), ін. – “Сонячні марші”, “Залізний обрій” – лише в 1969. Автор монографії “Леся Українка” (1926). Заарештований вдруге в 1935 і звинувачений у “націоналістичній контррев. діяльності”. Перший присуд – 5 рр. таборів, у травні 1938 – ще 10 рр. за “участь в антирад. орг. та антирад. пропаганду”. Покарання відбував на Колимі, де й помер “від ослаблення серцевої діяльності”.

ДРОЗДОВ Костянтин, н. 20.11.1976 у Белгороді, Росія. У 2000 закінчив істор. ф-т Белгородського держ. ун-ту; у 2007–10 – аспірантура по кафедрі політ. історії ф-ту держ. управління Моск. держ. ун-ту ім. М. В. Ломоносова. У 2001–07 – завідувач архівосховища в центрі документації новітньої історії Белгородської обл. (кол. партархів); нині – провідний фахівець Держ. архіву Рос. Федерації (ДА РФ) (Москва). Належить до прибічників історіософських поглядів і пасіонарної концепції етногенезу Л. М. Гумільова.

Коло наук. інтересів: етнічна історія, історія Росії і губерній Центр. Чорнозем’я в 1 третині 20 ст., історія російсько-укр. взаємин на Слобожанщині в 17–20 ст.

Канд. істор. наук, дисертація: “Государственное регулирование русско-

українських національних отношеній в Центральном Черноземьє (1923–1933 гг.)” (М., 2010).

Чл. тва істориків-архівістів Росії.

Основні праці: Белгородчина в составе Украинской державы гетмана П. П. Скоропадского: оккупация или присоединение? Белгородский краеведческий вестник. Белгород, 2006, вып. 6, с. 11–35; “...Признать вполне целесообразным присоединение Белгородского уезда к УССР...” (К вопросу изменения административно-территориальных границ между РСФСР и Советской Украиной в 1924 году). Межнациональные отношения в южнорусском порубежье: Мат-лы обл. науч.-практич. конф. Белгород, 2006, с. 13–21; Украинизация России: губернии Центрального Черноземья и Украина в 1918 – начале 1930 х гг. (к постановке проблемы). Российско-Белорусско-Украинское пограничье: проблемы формирования единого социокультурного пространства – история и перспективы: Мат-лы Междунар. науч.-практич. конф. Брянск, 2008, с. 62–67; Правоохранительная система и украинский вопрос в России в первой трети XX в. (на примере Курской и Воронежской губерний). Политическая история России: прошлое и современность. Исторические чтения. СПб., 2009, вып. 6, с. 139–150; Фиаско обязательной украинизации: Кризис хлебозаготовок 1932–1933 гг. и изменение нацполитики в Центральном Черноземье. “Родина”, 2010, № 4, с. 90–93; Украинизация в России 1923–1932 гг.: цели, методы, результаты (на примере губерний Центрального Черноземья). Украинистика в России: история, состояние, тенденции развития: Мат-лы Междунар. науч.-практич. конф. К. – М. –Уфа, 2010, с. 82–84; К вопросу о начале политики украинизации в губерниях Центрального Черноземья в первой половине 1920-х гг. Украинская этничность в социокультурном пространстве России: Мат-лы Междунар. науч. конф. Уфа, 2011, с. 63–74.

ДРУЗЯКІНА Софія, оперна співачка лірико-драм. сопрано, педагог; н. 17(29).5.1880 у Києві, п. 3.10.1953 у Москві. Співу навчалася приватно в Києві, потім у Мілані (Італія). У 1900 уперше виступила на оперній сцені в Одесі, потім у Києві (1901–02), Харкові (1903–04), Москві (1906–07), у Большому театрі (1907–08). У 1910–17 Д. – солістка оперного театру Зиміна.

Гастролювала за кордоном (Палермо, Париж). Виступала із Шаляпінім, Собіновим, Фігнером, Батістіні, Гальвані. Д. – одна з видатних співачок свого часу. Гнучкий голос чудового тембру і широкого діапазону дозволялі Д. створювати різнохарактерні вокально-сценічні образи. У 1924 Д. залишила сцену, перейшла на пед. роботу. У 1930–50 – проф. Моск. консерваторії. Партії: Тетяна, Ліза, Кума (“Євгеній Онегін”, “Пікова дама”, “Чародійка” Чайковського), Тамара (“Демон” Рубінштейна), Маша (“Дубровський” Направника), Марина Мінішек (“Борис Годунов” Мусоргського), Маргарита (“Фауст” Гуно), Недда (“Паяци” Леонкавалло), Наташа (“Русалка” Даргомижського), Аїда, Амелія (“Аїда”, “Бал-маскарад” Верді), Мімі (“Богема” Пучіні), Марія ді Роган (Доніцетті) та ін.

ДУБОВКА, райцентр Волгоградської обл., Росія; перше укр. поселення в Низовому Надволжі. Слобода засн. 1722 Я. Житковим, який одержав дозвіл рос. уряду “поселять охочих свободных людей” б. Царицина. За царським указом, на річках Дубовці, двох Пічугах, Тішанці, Терсі та Іловлі одержали дозвіл створювати поселення тільки українці. У 1722 за сприянням Я. Житкова до цих місць переселено 115 дворів. Д. заселили українці із Салтова і Ромен. До Низового Надволжя виїхали також жителі м-ка Гремлячева б. Стародуба, с. Гусни з-під Чугуєва. 30.8.1724 вони звернулися до Сенату з проханням дозволити їм побудувати церкви, на що одержали дозвіл. Але вже 1728 слободу Д. було знищено “ввиду незаконного заселення ея русскими крестьянами”. Відновлено слободу 1732 як поселення волзьких козаків. У 19 ст. Дубовська волость стає місцем масових поселень українців. Згідно з переписом 1926, у Дубовській волості з 30 населених пунктів 28 мали перев. укр. нас.

ДУДКО Тарас, лікар-психіатр, нарколог, психотерапевт, небіж О. Довженка; н. 6.4.1940 у Києві. Освіту одержав у Київ. мед. ін-ті ім. О. Богомольця (1963). Працював старшим наук. співроб. Моск. наук.-досл. ін-ту заг. і суд. психіатрії, керівником відділу реабілітації держ. наук. центру наркології Мін-ва охорони здоров'я РФ. Ген. дир. Центру реабілітації і корекції особистості та лікувально-реабілітаційного фонду ім. Івана Стрільчука

Рос. Конфедерації вільних профспілок. Автор держ. мед.-соціологічної програми “Росія без алкоголізму і наркоманії”; 80 наук. праць. Чл.-кор. Рос. академії природничих наук. За сфальсифіковану намовою 1985 був засуджений до 9 рр. позбавлення волі; покарання відбував у Лефортовській в'язниці Москви, у “Матросской тишине”, мордовських концтаборах. Чл. т-ва “Славутич”.

ДУКИН Микола, письмен., перекладач; н. 8.12.1905 у Балаклії на Харківщині, п. 1943 у концтаборі в Архангельській обл., Росія. Навчався в комерційному уч-щі та на пед. курсах ім. Г. Сковороди в Харкові. Учителював у сіль. школі на Ізюмщині; 1927–38 у Харкові працював у журн. “Плут”, писав нариси, оповід., рецензії, ст. Перше оповід. – “Писанки степу” – опубліковано 1924, перша зб. оповід. – “Матіола” (1928); автор більш як 10 книжок. Репресований 1939.

ДУНАЄВСЬКИЙ Ісаак, композитор, диригент; н. 18(30).1.1900 у с. Лохвиця на Полтавщині, п. 25.7.1955 у Москві. Нар. артист РРФСР (1950). Лавреат Держ. премії (1941, 1951). У 1919 закінчив Харківську консерваторію в класі скрипки і композиції. У 1919–24 працював скрипалем в оркестрі, концертмейстером, диригентом, композитором у драм. театрах Харкова. Уперше виступив як композитор у 1920 (музика до спектаклю “Весілля Фігаро” у Харківському драм. театрі). З 1924 Д. жив у Москві, працював завідувачем муз. частини, художнім керівником, диригентом у муз. закладах, створював естрадні програми, музику для спектаклів. Тривала робота в драм. театрах вплинула на формування Д. як найвидатнішого рад. композитора оперети. Перші оперети “І нашим, і вашим” (1924), “Кар'єра прем'єра” (1925) наближені до водевілю. В оперетах “Полярные страсти” (1929), “Миллион терзаний” (1932) використані прийоми муз. сагири й пародії. У лірико-комедійному плані написана “Золота долина” (1937). Близькими до оперети є “Вольный ветер” (1947) і “Белая акация” (1955). Д. також написав оперети “Соломенная шляпка” (1938), “Дороги к счастью” (1941), “Сын клоуна” (1950) та ін. Д. – автор музики до 12 оперет, 4 балетів, 28 кінофільмів, 30 драм. спектаклів, він відомий як автор багатьох популярних пісень. Музика Д. доступна масовому слухачу,

54 ДУХОВ

мелодійна, легко запам'ятовується, їй притаманний оптимізм, життєрадісність, емоційність, гумор. У багатьох фільмах музика Д. визначає характер і настрої фільму, у ряді картин вона стала їх драматургічним стрижнем ("Моя любов", "Воротар", "Три товариші", "Цирк", "Веселі хлоп'ята", "Діти капітана Гранта", "Весна", "Багата наречена", "Шукачі щастя", "Кубанські козаки" та ін.). Оперети Д. з успіхом йшли на сценах провідних муз. театрів України.

Лит.: Янковський М. Исаак Осипович Дунаевский. М. – Ленинград, 1940; Данилович Л. О. Дунаевский. М. – Ленинград, 1947.

ДУХОВ Микола, конструктор; н. 1904 у с. Веприк на Полтавщині, п. 1964 у Москві. Закінчив Ленінградський політехн. ін-т (1932). Конструктор важких танків KB-10, KB-85, IS-1, IS-2, IS-3. З 1954 очолював конструкторське бюро оборонної пром-сти. Ген.-лейтенант, тричі Герой Соціалістичної Праці (1945, 1949, 1954). Лавреат Ленінської (1960) та Держ. (1945, 1949, 1951, 1953, 1954) премій, чл.-кор. АН СРСР (1953).

ДЬОМІНА Лілія, н. 7.02.1963 в Тюмені. Закінчила Ленінградський держ. ордену Дружби народів ін-т культури ім. Н. К. Крупської, аспірантуру Уральської держ. консерваторії ім. М. П. Мусоргського. Учителі – д-р мистецтвознавства, проф. Т. Калужнікова (Уральська держ. консерваторія ім. М. П. Мусоргського, м. Єкатеринбург). У 1990–2003 – організатор і керівник відділення «народний хор» у Тюменському коледжі мистецтв, заступник студентських фольклорних ансамблів; у 2000 – заступник дир. з науково-методичної роботи Тюменського коледжу мистецтв; у 2004–07 – співроб. Комітету у справах національностей Уряду Тюменської обл. Нині – дир. Ін-ту музики, театру і хореографії Тюменської держ. академії культури, мистецтв і соц. технологій.

Коло наук. інтересів: музична фольклористика, традиційна нар. культура, етномузикологія західносибірського регіону Росії, дослідження регіональних версій народнопісенної культури Росії, проблеми збереження

нар. культури в Урало-Сибірському регіоні.

Канд. мистецтвознавства, дисертація: «Музыкально-этнографический комплекс традиционной свадьбы Западно-Сибирского Зауралья» (Єкатеринбург, 2001), доцент.

Керівник 46 фольклорно-етнограф. експедицій у 26 півд. р-нах Тюменської обл. в період з 1986 по 2006 (у т. ч. в укр. поселеннях), збирач архівних фонозаписів муз. фольклору, організатор фольклорних фестивалів, фестивалів нац. культур і художньої творчості.

Укладач і чл. редакційної ради журн. "Национальные культуры региона: научно-методический и репертуарно-информационный альманах" (2003–07). Почесна грамота М-ва культури РФ (2003), лавреат регіонального конкурсу "Краща наукова книга. Гуманітарні науки" (2008), Диплом за внесок у розвиток польськ. культури Тюменської обл. (2008), Подяка Комітету у справах національностей Уряду Тюменської обл. (2009), Почесна грамота Тюменської обл. Думи (червень 2010), Подяка Думи Тюменського р-ну (2010).

Автор понад 80 праць, опублікованих у Росії, Болгарії, Казахстані, музичних CD: "Росстань: фольклорный ансамбль" (1998–1999), "Песенная жемчужина Тюменской области" (2001), "Песенные традиции славян Тюменской области" (2004) у межах проекту "Традиційний фольклор Тюменської області" (з 1997).

Основні праці: Русские народные песни Тюменской области. Тюмень, 1991, 54 с.; Жанры традиционной народной культуры украинцев южных районов Тюменской области. Украина – Западная Сибирь: Мат-лы межрегион. науч.-практ. конф. "Диалог народов и культур". Тюмень, 2004, с. 18–21; Колыбельная песня Тюмени: Монография. Тюмень, 2004 у співавторстві); Музыкальные жанры традиционного фольклора Тюменской области. Славяно-русское духовное пространство в Сибири: Мат-лы 27-й межрегион. науч.-практ. конф. Тюмень, 2004, ч. 2, с. 23–26; Особенности этномузикального кода колыбельной песни украинцев Тюменской об-

ласти. Украина – Западная Сибирь: Мат-лы межрегион. науч.-практ. конф. "Диалог народов и культур". Тюмень, 2004, с. 35–38; Свадебный обряд славян Тюменской области: Монография. Тюмень, 2005, 243 с.; Фольклор переселенцев из Украины в южных районах Тюменской области. Гуманитарные проблемы миграции: социально-правовые аспекты адаптации соотечественников в Тюменской области: Мат-лы II Международ. науч.-практ. конф. Тюмень, 2006, ч. 3, с. 219–223; Зимний святочный цикл у украинских переселенцев Западно-Сибирского Зауралья. Украина – Западная Сибирь: Диалог культур и народов. Украинская диаспора в полиэтничном регионе: Мат-лы междунар. науч.-практ. конф. Тюмень, 2007, с. 41–45; История собирания фольклора сибирских переселенцев и проблемы источников. Культура и образование как фактор развития региона: Мат-лы междунар. науч.-практ. конф. Ишим, 2008, ч. 1, с. 45–50; Календарно-обрядовые традиции на территории Западно-Сибирского Зауралья. Фольклорно-диалектологический альманах "Живое слово". Волгоград, 2008, вып. 1, с. 48–54; Народное музыкальное творчество: учебно-методический комплекс для студентов, обучающихся по направлению "Музыкальное искусство". Тюмень, 2008; Живое слово. Фольклор юга Тюменской области в школьном изучении: методические рекомендации для учителя. Тюмень, 2008 у співавторстві).

Лит.: Золотые россыпи народной песни России. Красноярск, 2009.

ДЯТЛІВ Петро, журналіст; н. 1883 у Стародубі на Чернігівщині (тепер – Брянська обл.), п. 3.11.1937 на Соловках, Росія. Був чл. УСДРП і її ЦК, видавав у Полтаві журн. "Соціал-демократ". З 1907 – в еміграції, у 1918–19 виконував агентурні доручення Леніна за кордоном. У 1925 повернувся в Україну, перекладав на укр. мову твори Леніна, працював проф. у вузах Харкова, де 1933 був заарештований і засуджений на 5 рр. концтаборів за участь у сфабрикованій у ДПУ справі УВО. Розстріляний 3.11.1937.

Е

ЕДЕЛЬШТЕЙН Яків, геоморфолог, геолог і географ, один з основоположників геоморфологічної науки в СРСР; н. 15(27).8.1869 в с. Балаклія (Ново-Серпухівськ) Харківської губ., п. 21.1.1952 в Ленінграді. У 1895 закінчив природниче відділення фіз.-мат. ф-ту Харківського ун-ту за спеціальністю "геологія". Ще будучи студентом, видав вел. монографію "Гидрогеологические исследования Славяно-Сербского уезда Екатеринославской губ. с приложением заметки о полезных ископаемых. Вып. 1-2" (Х., 1895), у якій охарактеризував ряд геоморфологічних особливостей півн. частини Донецького краю. З 1987 протягом 6 рр. як геолог Амурської експедиції працював на Дал. Сх., де вивчав геологію Сихоте-Аліня, Манджурії та Півн. Китаю. Склав геологічну карту вивчених р-нів, відкрив нові золотоносні р-ни, родовища вугілля і ін. корисних копалин у Манджурії. Результати цих досліджень опублікував у роботах "Северный и Средний Сихотэ-Алинь (Предварительное сообщение)" (Изв. Рос. Географ. Об-ва, 1905, т. 41, вып. 2), "Экскурсия по Синцзинтинскому Фынхуанченскому и Ляолянскому округам Шенцзинской провинции в южной Маньчжурии" (Петербург, 1906). За ці дослідження Е. було присуджено вел. золоту медаль Рос. Географ. Т-ва. У період між сихоте-алінськими і манджурськими дослідженнями Е. здійснив довкола-світню подорож. У 1904 був запрошений на службу до Геологічного музею АН у Петербурзі, де працював до 1907. У період 1904–06 здійснив від АН 3 експедиції в гірські р-ни Сер. Азії. За результатами роботи Е. склав геологічну карту досліджених районів, написав класичну роботу "Верхнепалеозойские слои Дарваза" (Петербург, 1908) та ряд статей, за що був нагороджений медаллю ім. М. Пржевальського.

З 1907 і протягом понад 40 рр. працював у Геологічному комітеті, займав ряд адміністр. посад, був консультантом. Одночасно з 1925 – проф. Ленінградського ун-ту. У 1928 очолив

вел. експедицію з вивчення рельєфу і четвертинних відкладів Зах. Сибіру. Результати досліджень описав у ряді робіт, серед яких – "Геологический очерк Зап.-Сибирской равнины" (Изв. Зап.-Сибирского отделения Рос. Географ. Об-ва, Омск, 1926, т. 5); "Геоморфологический очерк Зап.-Сибирской низменности (М. – Ленинград, 1936). Е. здійснив також кілька експедицій на Памір, у Сер. Азію, проводив дослідження в Мінусинській улоговині, Кузнецькому Алатау ("Геологический очерк Минусинской котловины и прилегающих частей Кузнецкого Алатау и Восточного Саяна", 1932). Під час 2 світ. війни Е. очолив у Свердловську колектив географів і геологів зі створення геологічної карти Уралу. Е. написав ряд інструкцій ("Инструкция для геоморфологического изучения и картирования Урала", Ленинград, 1936) з проведення геоморфологічних спостережень, а також підручник "Основы геоморфологии" (2 вид., М. – Ленинград, 1947). Був одним із ред. багатотомної "Геологии СССР". За вагомі досягнення Е. був удостоєний звання засл. діяча науки СРСР (1936), нагороджений різними орденами. Іменем Е. названо вершок у Сх. Саяні.

Лит.: Марков К. К. Професор Я. С. Эдельштейн. "Вопросы географии", сб. 3. М., 1947; Соколов Н. Н. Я. С. Эдельштейн как геоморфолог. "Изв. ВГО", 1955, т. 87, вып. 4; Соколов Н. Н. Яков Самойлович Эдельштейн (1869–1952). Ленинград, 1970.

ЕЛЬТОНСЬКИЙ ЧУМАЦЬКИЙ ШЛЯХ, виник у сер. 18 ст. з початком видобутку солі на оз. Ельтон. Для транспортування солі в 1747 до Заволжя запрошуються укр. чумаки, значна кількість яких жила в засн. укр. поселеннях у Низовому Надволжі. Чумацький шлях був 40 км завширшки. Уздовж нього чумаками було засн. кілька нових укр. слобід з хуторами: Миколаївську (див. *Николаевськ*), Покровську, Котове та ін. Для нагляду за промислом була створена Низова соляна контора. Декілька указів Катерини II і Павла I надали чумакам значні

пільги: укр. солевозців було звільнено від держ. податків, вони не несли рекрутської повинности, мали постійний заробіток та вдвічі більший земель. наділ, але цим чумаки опинились "навсегда приписными к вывозу и заготовлению соли". Так у Низовому Надволжі виник незнаний в Україні окремих чумацький стан, за майновим і правовим статусом наближений до приписних селян. Охорону Е. Ч. Ш. несли укр. кінні козаки, назву яких інколи перенесли на чумаків (німецькі колоністи, напр., іменували Покровську слободу Козакштадт). Окрім перевезення солі, риби та різного краму, чумаки займалися сіль. госп-вом, крамарювали, будували домівки нім. колоністам, піднімали своїм спеціальним плугом – "хохлачем" – цілину для ін. переселенців. На поч. 19 ст. Ельтонський соляний промисел втрачає загальнодерж. значення, кількість солевозів скорочується. У 1827 імператорським указом чумацький стан скасовується, чумаків було переведено до стану держ. селян з відповідними повинностями.

Лит.: Чубенко В. Ю. Український чумацький шлях у Надволжі. "Архіви України", 1971, № 1.

ЕПІК Григорій, письм.; н. 17.1.1901 в с. Кам'янка Катеринославської губ., п. 3.11.1937 на остр. Соловки, Росія. Закінчив сіль. школу, працював робітником, брав участь у рев. подіях на боці більшовиків, потім працював на Полтавщині в комсомольських та партійних органах. У 1924–26 – гол. ред. вид-ва "Червоний Шлях" та ДВУ в Харкові. Навчався в Ін-ті марксизму-ленінізму. Від серпня 1933 – на творчій роботі. Е. брав активну участь у діяльності культ.-просвіт. т-в, входив до Спілки сел. письм. "Плуг", згодом – до групи М. Хвильового ВА-ПЛІТЕ. У червні 1934, під час партійної чистки, виключений з лав КП(б)У, а в грудні – арештований нібито за належність до контррев. націоналістичної орг. Зломлений психічно цими подіями, Е. визнав себе цілком винним і на поч. 1935 звернувся з покайним листом на ім'я наркома НКВС Украї-

56 ЕРАС

ни В. Балицького. Лист справив гнітюче враження на тих, хто ще лишався на волі, адже Е. знали як здібного письмен. Е. був відомий кількома повістями й романами, серед яких найпомітнішими лишилися повість “Восени”, де виведено тип “комуніста-переродженця”, який безкарно владарює в житловому кооперативі, та роман “Без ґрунту” (1927) – гостре таврування пристосуванців-“папероїдів”, які виробили систему свого існування: цілковита покора дужчим і нещадне знуцання над слабшими. У романі “Перша весна” (1931) Е. зумів досить правдиво показати фактичний опір укр. селянства насильницькій колективізації. Це й було основною причиною його арешту та заслання на Со-

ловки на поч. 1935. У жовтні 1937 його справу, як і ін. укр. культ. діячів, було переглянуто й винесено новий вирок – розстріл, здійснений 3.11.1937. Реабілітований посмертно.

Лит.: Килимник О. Григорій Епик. К., 1960; Мельник В. Григорій Епик. “З порога смерті...” К., 1991.

ЕРАСТОВ Степан, публіцист, письмен., гром. діяч; н. 1859 в Катеринодарі (тепер – Краснодар) на Кубані, п. 1983 (?). Народився в родині свящ. Навчався в Кубанській гімназії, Київ. і Петербурзькому ун-тах. Навчання не закінчив; був виключений з ун-ту за захоплення реві. ідеями. У 1882 арештований і висланий у Сибір. Повернувся на Кубань 1886, перебував під

наглядом поліції. Був журналістом і письмен., займався гром. діяльністю, спочатку в Катеринодарі, а згодом у Новоросійську. Був організатором осередків укр. т-в “Просвіта” і “Громада”, Укр. нар. банку, секретарем Комітету нар. тверезости.

ЕРДЕЛІ Ксенія, арфістка; н. 08(20).2.1878 в с. Миролубівка (тепер – с. Кіровка) на Кіровоградщині, п. 27.5.1971 в Москві. Закінчила Смольний ін-т у Петербурзі (1895), де здобула і муз. освіту. Концертну діяльність почала 1899. Від 1939 – проф. Моск. консерваторії. А. Кос-Анатольський присвятив Е. концерт для арфи. Нар. артистка СРСР (1966).

Є

ЄВФРОСИНІЯ Суздальська, св. Руської церкви; н. 1212 в Чернігові, п. 1258 в Суздалі. Дочка чернігівського кн. Михайла Всеволодовича (канонізований як св. великомуч.). Є. в 15-річному віці була віддана за суздальського боярина Міну. По смерті чоловіка склала монаші обіти в суздальському монастирі Ризоположення, де вела суворий, аскетичний спосіб життя. Після смерті страченого в Орді батька (1246) Є. посилила аскезу й виявила в себе дар творити чудеса. Мощі зберігалися в монастирі Ризоположення, у якому Є. провела решту життя. День пам'яті – 25 вересня.

ЄПИФАНІЙ, див. *Славинецький Єпифаній*.

ЄРЕМЕНКО Андрій, військ.; н. 1892 в с. Марківка на Донеччині, п. 1970 в Москві. Закінчив Військ. академію ім. М. В. Фрунзе (1935). Під час рад.-нім. війни командував фронтами, по війні – військ. округами. Маршал Рад. Союзу, Герой Рад. Союзу (1974).

ЄРМОЛЕНКО Олександр, живописець; н. 8(20).1890 в с. Новотроїцьке Таврійської губ., п. 20.8.1975 в Самарканді, Узбекистан. Навчався в Київ. художньому ін-ті (1922–23). Картини: “Розстріл 1905” (у співавторстві), “Вечір над задніпровськими просторами”, “Гуцуля” (1926), “Міст Тамерлана” (1927), “На околиці Самарканда” (1935), “Гірський кишлак у Верхньому Ургуті” (1947).

ЄФИМЕНКО Петро, археолог, акад. АН УРСР (1945); н. 21.11.1884 в Харкові, п. 15.4.1969 в Ленінграді. Син укр. історика Олександри та етнографа П. Є. 1912 закінчив природничий відділ фіз.-мат. ф-ту Петербурзького ун-ту. Працював у музеях Москви й Ленінграда, у Ленінградському відділенні Ін-ту історії матеріальної культури. У 1945–54 – дир. Ін-ту археології АН УРСР. Є. фахівець у галузі палеоліту, слов'янської археології та етнографії. Археологічні дослідження розпочав 1900. Уперше почав періодизацію пам'яток палеоліту на території

кол. СРСР, автор нової методики досліджень палеолітичних поселень. Довів існування в пізньому палеоліті осілості, постійних жител, матріярхату. Досліджував пам'ятки на Подонні. Наук. праці присвячені головню вивченню найдавніших епох історії людства.

ЄФИМЕНКО Петро (псевд. Одинець), етнограф, екон. історик; н. 1835 в с. Вел. Токмак, тепер – Токмак Запорізької обл., п. 20.5.1908 в Петербурзі. Навчався в Харківському і Моск. ун-тах. За участь у харківсько-київ. таємному т-ві був засланий (1860–70) до Пермської, а потім до Архангельської губ., де познайомився зі своєю майбутньою дружиною істориком Олександрою. Є. автор праць з історії промислів, звичаєвого права, статистики Півночі, а також про побут нас. Чернігівщини й Харківщини. Найгол. твори: “Збірка малорос. заклять” (М., 1874), “Кустарні, відхожі та деякі інші сільські промисли в Сумському пов.” (Х., 1882), “Матеріали для вивчення економічного становища селян Харківського пов.” (1884), “Рудні на Сіверщині” (К., 1888) тощо. Керував вид. “Харківського календаря” (1884–87), під псевд. Петро Одинець опублікував (1906) ст. “До питання про укр. народництво”, де критикував марксистську методологію.

ЄФРЕМОВ Петро, літературознавець, н. 1883 в с. Пальчик Звенигородського пов. на Київщині, п. 1937 в Казахстані. Походив із родини свящ. Брат акад. С. Єфремова. Навчався в духовному уч-щі, Київ. духовній семінарії, 1 київ. гімназії. У 1915 закінчив Київ. ун-т. Викладав словесність в гімназіях м. Саратов (Росія). З 1917 працює в Катеринославі (Січеслав) у гімназіях, зокрема 1 укр., де викладає укр. мову і літературу, також у соц.-екон. політехнікумі. У 1918 Є. – проф. Січеславського ІНО. Заснує літ.-наук. місячник “Січ” (вийшло 2 вип.). Друкує літературознавчі розвідки в журн. “Нар. життя”, “Республіканець”, “Книгар”, “Споживач”, “Січ”, літ.-мист. зб. “Вир революції”. У 1929 Є. зааре-

штовано в Дніпропетровську органами ДПУ й звинувачено в причетності до СВУ як керівника її Дніпропетровської філії. У 1930 суд виніс вирок: 5 рр. позбавлення волі і 2 рр. втрати прав. Покарання відбував у Ярославському політизоляторі. По звільненні не міг улаштуватися на роботу в Україні, змушений виїхати до Алма-Ати, де дістав посаду ст. коректора у друкарні Казахстанської філії моск. вид-ва КРАЙОГІЗ. У 1937 вдруге заарештований в Алма-Аті. Дальшу долю Є., точну дату і місце загибелі встановити не вдалося. Є. досліджував творчість П. Куліша, М. Хвильового, В. Підмогильного, В. Поліщука та ін. Ранні ст. друкував під псевд. В. Юноша. Є. був прихильником “європеїзації” укр. літератури, зазначавши, що “укр. письменство, що ближче до наших часів, то все більше підходить і зверхньою формою і змістом до рівня й інтересів європ. літератур, переймається спільними з ними шуканнями краси й поділяє вел. їхні надбання” (1919). Перекладав на укр. твори Г. Сенкевича, М. Домбровської, Д. Мережковського. Автор твору “Поет чарів ночі” зі зб. “Вир революції” (Січеслав, 1921).

ЄФРЕМОВ Сергій, літературознавець, публіцист, гром.-політ. діяч; н. 6.10.1876 в с. Пальчик Звенигородського пов. Київ. губ., п. 10.3.1939 в м. Владимир, Росія. Народився в родині сіль. свящ. Олександра Охріменка. Навчався в Київ. духовній семінарії, де батькове прізвище було зрусифіковане на Єфремов. Закінчив юридичний ф-т Київ. ун-ту (1901). Входив до Київ. Громади. Був засновником Укр. дем.-радикальної партії, Т-ва укр. поступовців, Укр. партії соціалістів-федералістів, у Центр. Раді займав посаду секретаря міжнаціон. справ. Редагував газ. “Гром. думка”, “Рада”, “Нова рада”, журн. “Нова громада”. У 1920 емігрував за кордон, перебував у Станіславі (тепер – Івано-Франківськ). Після проголошення більшовиками заг. амністії повернувся до Києва і займався наукою. У 1919 – акад., 1923 – віце-през. ВУАН. Завідував історико-філолог. відділом Ака-

демії, очолював Комісію вид. пам'яток новітнього укр. письменства, раду Історико-літ. т-ва тощо. У царині літератури виступив в 1895 з оповіданнями для дітей. Друкувався практично в усіх тогочасних укр. журн., альманахах, зб. Є. – талановитий організатор науки в Україні, видав ряд праць про творчість І. Котляревського, Т. Шевченка, Марка Вовчка, Панаса Мирного, І. Нечуя-Левицького, І. Карпенка-Карого, М. Коцюбинського, І. Франка та ін. Один з провідних істориків і теоретиків літератури. Написав фундаментальну "Історію укр. письменства" (1924), "Дорогою синтезу", спроба історіографічного огляду укр. літератури (1923), "В тісних рямцях", про укр. книжку в 1798–1916 рр. (1916), наук. вид. творів Т. Шевченка (разом з М. Новицьким, 1927, 3 т. цього ж вид. – "Листування", 1929) тощо. Ра-

зом із П. Филиповичем, М. Новицьким, В. Мілківським, О. Дорошкевичем видає зб. "Шевченко і його доба" (1925–26), "Декабристи на Україні" (1926), "Пантелеймон Куліш" (1927), "Література" (1928) тощо. Здійснив серію видань творів укр. класиків: Л. Глібова, Є. Гребінки, Т. Шевченка, О. Кониського, І. Котляревського, М. Коцюбинського, Б. Грінченка, видав у 3 тт. антологію укр. літератури ("Вік"). Виступив із полемічною статтю "У пошуках нової краси" про тогочасну укр. літературу (про О. Кобилянську), К. Гриневичеву, чим викликав дискусію, у якій взяли участь І. Франко, Леся Українка, Г. Хоткевич і ін. Помітив і підтримав літ. талант О. Олеся, В. Винниченка, М. Івченка, П. Тичини, М. Рильського, В. Сосюри, М. Хвильового, Т. Осьмачки і ін. Є. належить понад 3 тис. праць, у яких

виразно простежується концепція вченого, концентрами якої виступала ідея свободи особистості, нац.-визвольна ідея та ідея народності нац. літератури і мистецтва загалом. Є. гостро критично сприйняв більш. державу, яка привела до терору, нівеляції особистості, вимирання селянства, у суспільному житті – до панування лицемірства, брехні, доносів, провокацій, бюрократизму тощо. Ці погляди вченого зафіксовані в щоденнику. У 1929 Є. заарештовано у сфабрикованій справі СВУ, яку він нібито очолював. Є. засуджено до 10 рр. концтаборів. У нестерпних умовах жорстоких тюремних ізоляторів Ярославля, Владимира Є. намагався займатися наукою. У кінці 10-літнього ув'язнення термін ізоляції вченого було продовжено.

Ж

ЖАРКО Яків (псевд. – Жарченко, пан Шпилька та ін.), письм., актор; н. 13.2.1861 в Полтаві, п. 25.5.1933 в Краснодарі на Кубані. Н. у сім'ї дрібного урядовця. За рев. діяльність був виключений з Полтавської гімназії, закінчив земську фельдшерську школу, продовжуючи брати участь у народо-вольському русі, за що перебував під гласним наглядом поліції. У 1886–96 актор груп М. Старицького, М. Кропивницького і П. Саксаганського. Залашивши сцену, жив на Катеринослащині, у Маріуполі, з 1904 і до кін. життя – у Катеринодарі, де спершу працював у Кубанському статистичному комітеті, згодом – упродовж багатьох рр. очолював Кубанський художній музей ім. А. В. Луначарського, брав активну участь в укр. культ. житті краю. Автор поетичних зб. “Перші ліричні твори, ч. 1” (1884), “Пісні” (1905), “Балади та легенди” (1913), написаних під сильним впливом поезії Т. Шевченка й сповнених глибокої любові до України; зб. “Оповід.”, “Байки” (обидві – 1899) та “Катеринодарцям. Сатиричні вірші пана Шпильки” (1912), сповнених гострого протесту проти соц. і нац. несправедливості в колонізованих Україні та Кубані; ст. і брошур на краєзнавчі теми. Вірш “Очерет” покладено на музику невідомим композитором (побуває як укр. нар. романс “Рибалка молоденький над річкою сидів”). За рад. часів друкувався в періодиці. Залишив спогади про Панаса Мирного (надруковано посмертно 1991), П. Куліша, В. Александрова, Ф. Корша, а також про І. Котляревського (з вуст своєї матері). У 1929–33 неодноразово піддавався обшукам, арештам і ув'язненням у застінках Краснодарського ГПУ, який конфіскував значну частину архіву Ж. і перешкодив вид. вже набраної у друкарні зб. його творів (1933), що різко погіршило стан здоров'я письм. і спричинило його раптову смерть. Архів Ж. зберігається в Ін-ті літератури ім. Т. Шевченка НАН України.

Лит.: Б у р б е л а В. Я ще потрібний Україні. (Ст. йе дїрка творів Ж.). Літ. Україна, 28.2.1991.

ЖЕЛТОВ Олексій, рад. військ. партійний діяч; н. 1904 в Харкові. У Червоній Армії з 1924. Закінчив 2 Моск. піхотну школу (1927), Військ. академію ім. М. Фрунзе (1937), Військ.-політ. курси (1938). 1927–1934 командував взводом, ротою. Від 1937 на партійно-політ. роботі, комісар стрілецької дивізії, з липня 1939 – чл. Військ. ради Приволзького військ. округу. У лютому – серпні 1941 чл. Військ. ради Далекосх. фронту, з вересня 1941 чл. Військ. ради Карельського фронту, з липня 1942 – 63 армії, потім чл. ради Донського, Півд.-Зах., 3 Укр. фронтів. Готував і проводив військ. операції в Заполяр'ї, під Сталінградом; брав участь у визволенні України, Молдавії, Румунії, Болгарії, Угорщини, Югославії та Австрії. Ген.-полк. (1944). 1945–1950 чл. Військ. ради Центр. групи військ і заступник Верховного комісара від СРСР і союзної комісії в Австрії. Від січня 1951 – нач. Гол. управління кадрів Рад. Армії, з квітня 1953 – нач. Гол. політ. управління Рад. Армії і ВМФ, де займався організаційно-виховною роботою, підвищенням боєздатності військ. Від січня 1958 – завідувач відділу ЦК КПРС, з червня 1959 – нач. Військ.-політ. Академії ім. В. І. Леніна. Від грудня 1971 – військ. консультант Групи ген. інспекторів М-ва оборони СРСР, деп. Верховної Ради СРСР 2, 4, 5 скликань. Нагороджений вищими військ. відзнаками СРСР та ін. держав.

ЖЕЛЯБОВ Андрій, революціонер-народник; н. 1850 у Феодосійському пов. у Криму, п. 15.4.1881 в Петербурзі. Навчався на юридичному ф-ті Новорос. ун-ту (Одеса), звідки 1871 виключений за рев. діяльність. Ж. працював перев. в Україні, був організатором і учасником замахів на царя Олександра II. Спілкувався з М. Драгомановим. Страчений прилюдно в Петербурзі за вбивство царя.

ЖИВИЛО Кирило, гром. діяч, педагог, етнограф; н. 1854 в станиці Переяславській на Кубані, п. 1914. Н. у коз. родині, батьки померли рано, і Ж. зростав у родичів у Катеринодарі.

Після закінчення церк.-приходської школи став співаком коз. військ. хору. Навчався в Кубанській учительській семінарії, після закінчення якої працював 20 рр. учителем в станиці Переяславська. Служив у військ. канцелярії, статистичному комітеті, був секр. Кубанського екон. т-ва, завідувачем Кубанського коз. етнографічного музею. З 1910 видавав і редагував журн. “Сільське госп-во на Кубані”. Створив дослідно-показове госп-во, був одним з організаторів будівництва Чорноморсько-Кубанської залізниці.

ЖИГЛО Микола, н. 20.10.1937 у с. Комарівка Харківської обл. З 1956 постійно проживав у Ленінграді. За фахом – ландшафтний архітектор, учень д-ра архітектури Т. Дубяго. Під керівництвом і за проектами побудовано й реставровано десятки садово-паркових об'єктів міста. Автор закладеного каменя-пам'ятника Т. Шевченкові в Петербурзі (1989). Один з ініціаторів створення Петербурзького т-ва ім. Т. Г. Шевченка та з 1993 – його гол. Чл. рад т-в “Україна”, “Просвіта” та Петербурзької спілки архітекторів.

ЖИДЯТА Лука, новгородський єп. (1035–59); місце народження невідоме, п. 10.15.1059 у м. Копис, Росія. Відомостей про походження Ж. не збереглося, але його юність і формування особистості пов'язані з Києвом. На новгородську катедру поставлений кн. Ярославом Мудрим. Під керівництвом Ж. тут переписували богослужбові книги (Остромирове Євангеліє), укладено “Новгородський літопис” і “Книгу толкових пророчеств”; сам Ж. перекладав із грец. Автор найдавнішого в Київ. Русі твору рел. змісту – невел. за обсягом “Поучення к братії” (р. написання – невідомий, дійшов у списках 14–15 ст.). Приділяв увагу зведенню монастирів, за його єпископства збудовано й освячено (1051) собор Св. Софії в Новгороді. Після смерті кн. Ярослава (1054) Ж. скинено з престолу (1055) та ув'язнено на 3 рр. в Києві. Однак його знову було повернено до попередньої діяльності, дорогою з Києва до Новгорода Ж. по-

мер. У 1558 при перебудові приділу Новгородського собору Св. Софії віднайдено нетлінні останки Ж. Того ж року правос. церква його канонізувала. Дні пам'яті – 4 жовтня, 10 лютого. Твори: Поучение Луки Жидятя, архиеп. Новгородского. Памятники древнерусской церк.-учительской литературы. СПб., 1894, вып. I.

ЖИРОВИЦЬКИЙ УСПЕНСЬКИЙ ЧОЛОВІЧИЙ МОНАСТИР у Жировицях бл. м. Слонима, Білорусь. Засн. у 2 пол. 16 ст.; від поч. 17 ст. до 1839 був уніят. У 1656 зруйнований військами Б. Хмельницького, пізніше відбудований. Місце проц. білорус. та укр. нас. Полісся й Підляшшя. В Успенському храмі монастиря зберігається чудотворний образ Жировицької Божої Матері (день святкувань – 7 травня). Ця ікона чудесним чином об'явилася в 1191 (за ін. версією – у 1470) у Жировицях, у лісі на грушковому дереві біля джерела, пастухам литов. пана Олександра Солтана, який і збудував на цьому місці першу невеличку дерев'яну церкву. Коли через 10 рр. церква згоріла вщент, образ залишився неушкодженим. Образ Жировицької Божої Матері шанується правос. і греко-католиками; настінна його копія (1719) у греко-кат. церкві в Римі на П'яцца Мадонна дей Монті також славилася чудами.

ЖИТЕЦЬКИЙ Ірадіон, педагог, гром. діяч; н. 8.4.1851 на Полтавщині, п. після 1912 в Петербурзі. Навчався в Полтавському духовному уч-щі, потім у семінарії. Закінчив історико-філолог. ф-т. Київ. ун-ту (1875), учительовав у Глухівському учительському ін-ті. У 1879 за участь у студентських зворушеннях засланий до В'ятської, а згодом – Астраханської губ. У 1885 Ж. дозволено служити урядовцем, з 1908 на пенсії. Друковані праці: “Астраханские калмыки” (1892), “Очерки быта астраханских казаков” (1893) та ін. Автор спогадів про Київську Громаду.

ЖИТКОВ Яків, військ. і держ. діяч; н. 1689 в Новограді-Волинському. Після 1728 – ініціатор і перший організатор переселення українців до Низового Надволжя. З 1705 на військ. службі в Ізюмі. У 1721 вийшов у відставку у званні майора й переїхав на Волгу. За допомогою А. Волинського одержує дозвіл на переселення українців на притоки Волги й Дону. Засновує *Дубовку* та ін. укр. слободи. Царськими указами біля Царицина дозволялося

селитися тільки українцям, а “великороссийского народа никаких людей для селитьбы не принимаютъ [...] под страхом жестокого наказания”. Цю вимогу не було дотримано, бо 1728 прийшло розпорядження “оною Дубовку и прочее ево Житкова поселения разорить”, “дабы беглецам пристанища никакого нигде не было”. У грудні того самого року українці змушені були повернутися на старі місця проживання; Ж. було заарештовано й відправлено до Москви.

ЖОВТІС Олександр, літературознавець, поет, перекладач, укр.-євр. культ. діяч, популяризатор укр. літератури в Казахстані, гром. діяч, правозахисник; н. 5.4.1923 у Вінниці. У 1946 закінчив ф-т філології і журналістики Казахського ун-ту (м. Алмати). З 1948 і понині – викладач на кафедрі рос. і зарубіжної літератури того самого ун-ту. У 1954 захистив кандидатську, 1975 – докторську дисертацію на тему “Проблема вільного вірша та еволюція версифікаційних форм”. Тематика наук. праць – теорія літератури й віршування, творчість рос., казахських, укр. поетів та письмен. За власною ініціативою протягом багатьох рр. читав курс укр. літератури для студентів Казахського ун-ту. Писати почав укр. мовою. Вірші Ж. друкувалися в 1940-их рр. у вінницьких газ. Перекладав на рос. мову з укр., казахської, корейської, англ. та ін. мов. У його перекладі опубліковано кілька сот укр. нар. пісень, поезії М. Рильського, І. Драча, Д. Павличка та ін. Остання книжка поетичних перекладів з укр. – “Веточка вишневая” (Алмати, 1991). Здійснив багато перекладів укр. мовою з корейської класичної поезії, які були опубліковані в Україні в літ. періодиці в 1960–80-их рр., у зб. “Ранковий спокій” (1986), “Заграва” (1989). Виступав на міжнар. конференціях з проблем поетики та поетичного перекладу в Лейдені (1988), Токіо (1990), Празі (1992), Парижі (1995), популяризуючи укр. літературу. Чл. Міжнар. Пен-клубу з 1993. У рад. період переслідувався як дисидент. У 1971–78 був позбавлений права працювати у вищих учбових закладах. Активний у правозахисному русі Казахстану. З 1989 – заступник гол. правління республіканського т-ва “Адилет” (“Справедливість”), яке входить до Міжнар. т-ва “Меморіял”. Чл. правління Асоціації осіб, які переслідувалися при тоталітарному режимі. Чл. Амер.-Казахстанського Бюро з прав людини.

ЖУР Петро, письм., літературознавець, перекладач; н. 26.10.1914 е с. Гарбузин Корсунь-Шевченківського р-ну Черкаської обл. Учасник 2 світ. війни. З 1935 постійно проживає в Петербурзі. Автор книг “Шевченківський Петербург” (1964), “Третя зустріч” (1970), “Літо перше” (1977), “Дума про вогонь” (1985), “Шевченківський Київ” (1991), “Труди и дни Кобзаря” (1996), де відтворив життєвий шлях Т. Шевченка. Перекладач рос. мовою творів М. Бажана, П. Тичини, В. Сосюри, М. Рильського та ін. поетів. Брав участь у підготовці “Шевченківського словника” (автор бл. 100 ст.). Лавреат Держ. премії України ім. Т. Шевченка (1980).

ЖУРАВЛЕНКО Павло, співак; н. 29.6(11.7).1887 в Никонорівці (тепер – Кіровоградська обл.), п. 28.6.1948 в Ленінграді. Закінчив Єлизаветградське муз. уч-ще. У 1912–16 – соліст Петроградського театру муз. драми, з 1918 – Малого оперного і водночас – Петроградського (Ленінградського) театру опери та балету. Партії: Карась (“Запорожець за Дунаєм” Гулака-Артемовського), Виборний (“Наталка Полтавка” Лисенка), Голова (“Майська ніч” Римського-Корсакова). У концертному репертуарі – укр. класична і нар. музика. Нар. артист РСФСР (1939).

ЖУРАВЛІОВ Євген, рад. військ. діяч, н. 8.10.1906 у с. Рудьківці на Чернігівщині, п. 7.4.1983 в Москві. У 1918 вступив до партизанського загону, що влився в 1 Укр. рад. дивізію. Воював на Півд., Зах., Півд.-Зах. фронтах, служив на різних посадах в армії. Закінчив Другу Петроградську школу прапорщиків (1916), курси удосконалення вищого командного складу при військ. академії ім. М. Фрунзе (1935). У рад.-фінській війні (1939–40) – нач. штабу 3 кавалерійського корпусу, в 1940 – начальник штабу 5 механічного корпусу. Ген.-лейтенант (1943). Воював у 2 світ. війні на Зах., Калінінському, Півн.-Зах., 1 і 4 Укр. фронтах заступником командира, командиром 5 механічного корпусу, заступником командира й командувачем 29, 3, 53, 68, 21 і 18 армій. Брав участь у визволенні Вітебська, Орші, Смоленська, Ржева, Клини, Закарпаття. Після війни працював на відповідальних посадах у військах і центр. апараті М-ва оборони СРСР. Від грудня 1960 у відставці. Нагороджений багатьма військ. орденами й медалями СРСР та ін. країн.

З

ЗАБОЧЕНЬ Михайло, інж. наземно-космічного зв'язку, полк.; н. 1925 у Звенигородці, Черкащина. Під час 2-го світ. війни був в'язнем нім. концтаборів Освенціму, Бухвенвальда, Дори (1943–44). Після звільнення мобілізувався до Червоної Армії, навчався в Київ. військ. уч-щі зв'язку (1946–49) і Військ.-інженерній академії зв'язку (Ленінград, 1956–61). З 1958 став чл. ленінградської, а згодом моск. секцій клубу філокартистів. У 1964 організував у Москві виставку “Шевченкіана в листівках”. Тоді ж опублікував ретроспективний огляд шевченківських листівок у зб. “Советский коллекционер” і в журн. “Дніпро”. У 1973 вийшла його книжка “Филокартия”; під час днів укр. культури в Москві 1989 демонстрував виставку рідкісних видань “Кобзаря” Т. Шевченка в Спільці письменників СРСР. Кільком музеям країни передав частину своєї колекції. Чл. ради Т-ва укр. культури в Москві “Славутич”.

ЗАВАДОВСЬКИЙ Микола, наказний отаман Чорноморського коз. війська, ген.-майор кавалерії; н. 1789, п. 19.11.1853. На службу зарахований 12-літнім юнаком, життя провів перев. в походах і боях. Брав участь у війні з Наполеонівською армією (1812), рос.-тур., Кавказькій та ін. війнах. У 1830 став на чолі Чорноморського коз. війська. У 1882 формує комітет з реформування коз. життя на Кубані, яким було розроблене і схвалене Положення про Чорноморське коз. військо: наказний отаман одержував по військовій лінії повноваження нач. дивізії, а по цивільній – права губернатора, регламентувалась уся система управління військом, курінні поселення стали називати станицями. У 1848–49 з ініціативи З. на Кубань переселено 20 тис. сімей з України, для збільшення порідлого нас. станиць. У черговому військ. поході З. захворів і помер.

ЗАВАДОВСЬКИЙ Петро, держ. діяч; н. 1738 на Чернігівщині, п. 1812 в Петербурзі. Навчався в Київ. академії, секр. Малорос. колегії (1767), з 1774

на рос. держ. службі. Секр. і фаворит імператриці Катерини II, одержав титул графа і вел. маєтності в Україні та Білорусі. Був сенатором, мін. освіти (1802–10); відіграв визначну роль у відкритті Харківського ун-ту (1805). Його сутичка з Радищевим спричинилася до самогубства рос. письменника.

ЗАГОРУЙКО Володимир; філолог, режисер театру і кіно; н. 1932 в Києві. Закінчив філолог. ф-т Одеського ун-ту (1957), 1963 – режисерський ф-т Київ. театр. ін-ту ім. Карпенка-Карого. Працював в Одеському театрі юного глядача, режисер в Харківському укр. академічному театрі ім. Т. Шевченка, Театрі оперети (з 1965) і Театрі ім. Маяковського в Москві. З 1966 – режисер Центр. телебачення, з 1991 – режисер творчого об'єднання “ЛАД”, засл. діяч РФ (1992). Чл. Т-ва “Славутич”.

ЗАВАЛЬНИЙ Олександр, н. 20.08.1954 у Горькому. У 1977 закінчив Куйбишевський держ. ін-т культури (нині – Самарська держ. академія культури і мистецтв). У 1977–79 – служба в армії; з 1979 до сьогодні – гол. бібліограф краєзнавчого відділу міського відділу культури “Самарська обл. універсальна наук. бібліотека”.

Коло наук. інтересів: історія, нумізMATика, вивчення енциклопедій і словників.

Чл. Ради укр. нац.-культ. центру Самари “Промінь”, член Спільки літераторів Росії (1996), чл. вченої і гром. ради обл. історико-краєзнавчого музею Самари ім. П. В. Алабіна, опікунської ради Самарського художнього музею, співгол. Самарського відділення Спільки краєзнавців Росії, 1 з організаторів самарського земського руху (1994), ініціатор створення гром. комітету “Самара”, організатор і керівник міського клубу любителів історії Вітчизни “Кліо”.

Засл. працівник культури РФ, знак М-ва культури СРСР “За відмінну роботу”, медаль Рос. Союзу істор. міст і регіонів “За внесок у спадщину народів Росії”, почесний знак М-ва культури і мистецтв України “За досягнення в розвитку культури і мистецтв”.

Підготував понад 20 бібліографічних довідників, автор більше 30 книг і збірників: “Раскрытая книга” (1994), “Самарские рассказы” (1995), “Самара со всех сторон” та ін. Автор трилогії, виданої в Самарі, про укр. діаспору Самарської обл.: “Украинские этюды. Страницы истории самаро-украинских отношений” (1996), “Самарские украинцы и русская революция” (1999), “Украина в сердце моем: Рассказы о Самарском украинском национально-культурном центре “Промінь”” (2000).

ЗАГУЛ Дмитро, поет, літературознавець, перекладач; н. 28.8.1890 в с. Мілієве, Буковина, п. улітку 1944 на Колимі, Росія. Н. в бідній селянській родині. У дитинстві виявив хист до навчання і сіль. учитель на власний кошт віддав осиротілому хлопця до Чернівецької гімназії. Навчався в Чернівецькому ун-ті. Рос. військами, що під час 1-го світ. війни вступили на Буковину, З. було взято заручником і відправлено до Нижнього Новгорода. Далі були Одеса, Київ, де З. працював чиновником, приватним учителем. Поезією захопився ще в гімназії. У 1913 побачила світ перша його зб. поезій “Мережка”; 1918 видав зб. віршів “3 зелених гір”. Того ж року прилучився до об'єднання письмен.-символістів “Музагет”, перебував на позиціях “чистого мистецтва”. У 1919 вийшла зб. поезій “На грані”. З 1920 оспівував рев. дійсність із позицій реалізму в зб. поезій “Наш день”, “Мотиви”; написав літературознавчі дослідження “Поетика” (1923), “Література і літературщина” (1926) тощо. Переклав на укр. мову всю поетичну спадщину Г. Гайне, “Фауста” Гете. Був активним чл. письменницьких організацій ВУСПП і “Зах. Україна”, працював наук. співроб. ВУАН. З початком репресій проти укр. інтелігенції у лютому 1933 тяжко хворого З. арештували і звинуватили в участі в контррев. орг., яка ставила собі за мету повалення рад. влади шляхом збройного повстання. У травні 1933 судовою трійкою ДПУ засудила З. до 10 рр. концтаборів. Відбував заслан-

62 ЗАДУ

ня в Забайкаллі (станція Урульга). Де, коли і в якому концтаборі помер З. – невідомо. Реабілітований 1957.

ЗАДУНАЙСЬКА СІЧ – коз. військ. орг., сформована після зруйнування Запор. Січі рос. військом (1775). Значна частина запорожців утекла на півд. і оселилася в гирлі Дунаю – у Добруджі, на землях, окупованих Османською імперією. Тут козаки конфліктували з донськими козаками-некрасівцями, які після повстання К. Булавина також сюди переселилися. За наказом султана укр. козаки мали віддати обжиті землі козакам-некрасівцям. Тому 1785 бл. 8 тис. козаків-українців переселилися на землі між р. Тисою і р. Дунаєм, що належали Австро-Угорщині. Згодом уряд Австро-Угорщини змусив їх повернутися до Добруджі. Розбивши некрасівців, укр. козаки засн. за Дунаєм Задунайську Січ, якою було охоплено 38 куренів; **Коз.** рада обирала кошового отамана. Козаки займалися хліборобством, підсобними промислами, а під час воен. зобов'язані були виставляти коз. полки до тур. війська. У 1828 кошовий отаман З. С. перейшов на бік рос. армії разом з 3500 козаками, **коз.** клейнодами і військ. скарбом. Як наслідок – турки ліквідували З. С. Частина нащадків козаків З. С. донині проживають у Банаті й Добруджі. Козаків, які повернулися в Україну, рос. уряд поселив б. Озівського моря і утворив Озівське військо, яке згодом переселили на Кубань.

ЗАКРЖЕВСЬКИЙ (ЗАКРЕВСЬКИЙ) Юліян, оперний співак, драм. тенор; н. 29.9.1852 в Косові на Коломийщині, Галичина, п. 25.4(5).1915 в Казані, Росія. Співу навчався в консерваторії Гал. муз. т-ва в проф. Мишуги, удосконалював муз. освіту у Венеції. Дебютував 1871. Співав на оперних сценах Праги, Венеції, Варшави, Кракова, Львова, Києва (1878–82), Харкова (1893–95), Москви (1882–84 – соліст Большого театру). У Львові співав у хорах Ставропільської бурси та Львівського т-ва “Бонн”. З 1885 виступав перев. в провінції: Саратов, Казань та ін. міста Поволжжя, Перм. Особливою популярністю користувався серед студентської молоді. Маючи красивий і виразний голос, З. захоплював глядачів своєю темпераментною яскравою грою. У 1907 З. залишив сцену, давав приватно лекції співу. Помер у злиднях і хворобі. Партії: Собінін (“Іван Сусанін” Глинки),

Йонтек (“Галька” Монюшка), Герман (“Пікова дама” Чайковського), Іоанн Лейденський (“Пророк” Маєрбера), Манріко (“Трубадур” Верді), Елеазар (“Жидівка” Галеві) та ін.

ЗАКУШНЯК Олександр, артист естради, читець, драм. актор; н. 11.3.1879 в Одесі, п. 21.4.1930 в Ленінграді. Засн. школи літ. розповіді, творець жанру “вечорів оповід.” Навчався на філолог. ф-ті Одеського та Київ. ун-тів (закінчив 1906). Одночасно брав участь у драм. і оперетних спектаклях, читав у дивертисментах оповід. Чехова. Професійну сценічну діяльність почав 1906–07 в Т-ві нової драми (Полтава, Тифліс). У 1907–10 працював у театрі Комісаржевської в Петербурзі. У 1910 мав в Одесі свої перші 30 концертів – “Вечорів інтимного читання” (оповід. Чехова, Мопасана, Твена, Ш. Алейхема, Гоголя, Короленка). У 1910–14 виступав з концертами в Одесі, Києві, Кишиневі, Херсоні, Ризі, Ярославлі, Костромі, Москві. У 1914–18 був на фронті. Після демобілізації грав у театрах Москви. У 1924 вперше після перерви виступив з “Вечором оповід.” З. поклав початок новій формі літ.-естрадних виступів, які дозволяли надати твору характер бесіди автора зі слухачем. Віртуозно володіючи жестом, інтонацією, мистецтвом спілкування з аудиторією, З. сприяв пропаганді художньої літератури, утверджував жанр художньої розповіді. Принципи мистецтва З., його робота як автора, режисера, виконавця знайшла дальший розвиток у творчості читців. З. автор творів: Вечора розказа (“Рабочий и театр”, Ленінград, 1926, № 5, 46); Восстание ангелов по А. Франсу (Ленінград, 1927); “Пышка” и “Порт” по тексту Мопасана (Ленінград, 1927); Мой жанр (“Искусство и жизнь”. Ленінград, 1940, № 3); Вечера розказа. Воспоминания. Тексты (М. – Ленінград, 1940).

ЗАМИРАЙЛО Віктор, графік і маляр; н. 1868 в Черкасах, п. 1939 в Петергофі Ленінградської обл. У 1881–84 навчався в Київ. рисувальній школі М. Мурашка. У 1884 під керівництвом М. Врубеля брав участь у реставрації фресок 12 ст. в Кирилівській церкві (Київ). У 1885–90 під заг. керівництвом проф. А. Прахова виконав орнаментальні шрифтові роботи з розпису Володимирського собору в Києві. У 1890–95 проходив військ. службу в Києві. У 1895, на запрошен-

ня В. Васнецова, переїхав до Москви і працював у нього помічником розпису церкви при Заводі кришталевих виробів Ю. Нечаєва-Мальцева (Гусь-Хрустальний Володимирської обл.). З 1898 брав участь у виставках Моск. т-ва аматорів мистецтва (1898), Моск. т-ва художників (1908–10), об’єднання “Мир искусства” (Москва, 1911 і 1916; Петербург, 1915 і 1917). У 1904–07 проживав у Петербурзі, де зблизився з художниками “Мира искусства” і виконав для однойменного журн. низку графічних праць, став чл. цього об’єднання. Повернувшись до Москви, працював ілюстратором та оформлювачем книг для вид-в Й. Кнебеля й І. Ситіна, виконав ілюстрації для журн. “Журнал для всех”, “Кривое зеркало”, “Лукоморье”, “Мир искусства”, “Тропинка”, “Чиж”, “Но и Робинзон”. У 1918–28 працював викладачем художнього Ін-ту фотографії і фототехніки. У 1925–29 – проф. графічного ф-ту ВХУТЕІНУ. З 1920 цілком присвятив себе книжковій графіці. У Третяковській галереї зберігаються такі його твори: “Червона сукня” (1899), “Хмари” (1899), “Чарівництво” (1907), “Палац” (1908), “Вершник на коні” (1915), “Іспанський танок” (1915). Твори З. експонували на виставках у багатьох країнах світу.

ЗАРІЧАНСЬКИЙ Володимир, лікар-стоматолог; н. 1955 у Печорі Комі АРСР в укр. родині політв’язнів. Закінчив стоматологічний ф-т Львівського фармацевтичного ін-ту (1977), до 1983 працював на Тернопільщині, з 1988 – у Москві. Канд. мед. наук, автор праць зі щелепно-лицевої хірургії. Працює в Моск. мед. академії щелепно-лицевої хірургії, косметичному моск. Центрі пластичної хірургії.

ЗАРУДНА Варвара, співачка; н. 5(17).12.1857 в Катеринославі, п. 14.3.1939 в Москві. Навчалася в Харківському муз. уч-щі. У 1882 закінчила Петербурзьку консерваторію. Солістка Київ. (1882–83) і Тбіліської (1883–93) опер. У 1893–1924 – проф. Моск. консерваторії.

ЗАСТАВНИЙ Георгій, н. 21.1.1942 в с. Йосипівка Буського р-ну на Львівщині. Закінчив Львівський будівельний технікум, 1973 – Львівську держ. консерваторію в класі проф. О. Дарчука. З 1973 постійно працює в Маріїнському оперному театрі Ленінграда. У репертуарі – оперні партії кн. Ігоря, Мазепи, Онегіна, тур. султана в опері

«Запорожець за Дунаєм» та ін. Займається концертною та пед. діяльністю (доцент Санкт-Петербурзької консерваторії). Засл. артист РФ (1982).

“ЗЕЛЕНИЙ КЛИН”, Забаровська крайова громада укр. культури в м. Хабаровську, РФ; засн. 1992 з ініціативи В. Цидри, М. Прокоповича, О. Сержанюка. “З.К.” налічує 135 чл., має три територіальні осередки, 2 секції (жіночу й дитячу). Серед чл., окрім українців, – росіяни, євреї. “З.К.” ставить за мету зберігання і розвиток укр. культури, мови, створення сприятливих умов для нац.-культ. розвитку укр. нас. краю (110 тис. осіб). Зусиллями “З.К.” створено мист. колективи, бібліотеки, налагоджено надходження укр. преси, радіоінформації, виділено кошти на зведення греко-кат. собору в Києві та пам’ятника Т. Шевченкові в Санкт-Петербурзі. Щорічно відзначають Шевченківські свята, відновлюються нац. традиції. Представники громади були учасниками I Всесвітнього конгресу українців. “З.К.” підтримує зв’язки з Т=вами “Україна” (Київ), “Побратими” (Львів), громадами США і Канади.

ЗЕЛЕНИЙ КЛИН (Зелена Україна), територія, що охоплює півд. частину Дал. Сх. РФ, займає площу бл. 1 млн. кв. км. Один з найбільших на Дал. Сх. регіонів компактного проживання українців. Розміщений у басейні р. Амур та на узбережжі Тихого океану, має сприятливі для життя і госп. діяльності природні умови й багаті ресурси. Включає Приморський край, Амурську обл. та більшу частину Хабаровського краю. У 1850–60-их рр. край почали заселяти козаки і селяни, серед яких значну частину становили українці. Укр. селяни перев. освоювали родючі землі Уссурійсько-Ханківсько-низовини. З побудовою на поч. 20 ст. Транссибірської залізниці (Челябінськ-Владивосток), потоки переселенців на З. К., які майже повністю перемістилися на залізничний транспорт, значно збільшилися. У 1901–03 сюди щорічно приїжджало бл. 14 тис. осіб, перев. укр. селяни з лісових і лісостепових губ. У наступні рр. масштаби переселень на З. К. ще більше зросли. У 1913 на З. К. проживало 940 тис. осіб, більшість із яких становили українці. Наприкін. першого десятиріччя 20 ст. 74 % нас. З. К. становили українці (у Примор’ї – 60–65 %,

у Приамур’ї – 75–80 %). За даними перепису нас. 1926 на З. К. проживало 303 тис. українців із 315 тис., що мешкали в межах Дал. Сх.; вони становили 24,5 % від усього нас. Виокремлювали 2 р-ни високої територіальної зосередженості українців – б. м. Благовіщенська, де на площі в 10 тис. кв. км із 86 тис. осіб нас. українці становили 50 % (росіяни – 43 %), а також у р-ні Спаська, де на площі 70 тис. кв. км серед 232 тис. осіб нас. українці становили 59 %. До 1917 укр. нац.-політ. і нац.-культ. життя на З. К. лише зароджувалося (виникли перші укр. клуби). Після 1917 тут відбулися значні позитивні зрушення: утворилися УГ, кооперативи, військ. орг. Зусиллями видатного діяча Павленка 24 укр. р-ни, утворені тут, були об’єднані у вел. за територією держ. утворення – Зелена Україна (Нову Україну). Було створено Секретаріат Ради Зеленої України, до якого входили представники 10 окружних рад – Благовіщенської, Владивостоцької, Забайкальської, Іманської, Камчатської, Манджурської, Микольсько-Уссурійської, Сахалінської, Слободненської і Хабаровської. Почали виходити понад 10 укр. газ. і журн. (“Українець на Зеленому Клині”, щоденник “Щире слово” у Владивостоці та ін.); діяли понад 700 укр. шкіл; укр. мову вживали в адміністр. закладах; було організовано 3 укр. вид-ва, де масовими тиражами видавали укр. книги. Формувалися укр. з’єднання для надання допомоги УНР (улітку і восени 1917 із З. К. в Україну виїхало 2 військ. сотні). Наприкін. 1918 було сформовано укр. військ. частини для захисту далекосх. інтересів. Далекосх. Республіка гарантувала українцям широку нац. автономію. Але 1923 З. К. припинив своє існування, багатьох українців засудили “за спробу” відірвати Дал. Сх. від Росії. У наступні рр. укр. нац.-культ. відродження в З. К. було зведене до мінімуму. У Хабаровську виходила лише 1 укр. газ. “Соціалістична перебудова”, працював укр. пед. ін-т (1926–32). Однак з 1935 укр. нац.-культ. життя на З. К. було повністю припинене (деякі полегшення були введені лише на короткий період під час 2 світ. війни). Певні вияви укр. нац.-культ. відродження на З. К. почали з’являтися лише наприкін. 1980-их рр.: постають укр. гром. осередки, у Приморському краї видають газ. “Українець на Зеленому Клині”. Однак укр. рух на З. К.,

як і на більшій частині Росії, не має підтримки з боку органів влади.

ЗЕЛЕНСЬКИЙ Володимир, зоолог і ембріолог; н. 7.2.1847 в с. Шахворостівці Миргородського пов. Полтавської губ., п. 21.10.1918 в Петрограді. Закінчив Харківський ун-т (1867), з 1871 – проф. Казанського, а з 1882 – Новоросійського ун-тів; з 1897 – дир. Зоологічного музею у Петербурзі.

ЗЕЛІНСЬКИЙ Корнелій, літературознавець; н. 1896 в Києві, п. 1970 в Москві. З 1918 почав друкуватися. Автор праць із історії рад. і зарубіжної літератури. Досліджував теорію й історію літератури народів СРСР. Автор праць про П. Тичину, М. Рильського, М. Бажана, О. Копиленка, один з авторів “Нарисів історії укр. рад. літератури” (1954).

ЗЕЛІНСЬКИЙ Микола, хемік-органік; н. 1861 в Тирасполі, Молдова, п. 1953 в Москві. Акад. АН СРСР (1929), один з основоположників учення про органічний катакліз. Закінчив Новоросійський ун-т в Одесі (1884), 1888–89 працював у цьому ж ун-ті, з 1893 – у Моск. ун-ті. Наук. праці присвячені синтезі нафти й продуктів її переробки, ароматизації нафтопродуктів, каталітичним процесам гідрування і дегідрування, синтезі рідкого палива на основі оксиду вуглецю, синтезі бензолу з ацетиленом на активованому вугіллі, дослідженню амінокислот і білків тощо. З. розробив (1918–19) метод отримання бензину крекінгом солярового мастила й нафти, винайшов вугільний протигаз.

ЗЕРКАЛОВА Дар’я, драм. актриса; н. 19.3(1.4).1901 в с. Анатоліївка, Одещина, п. 5.11.1982 в Москві. Нар. артистка РРФСР (1947). З дитинства виступала в аматорських спектаклях. З 1920 почала працювати на професійній сцені: Одеса (1920–24, 1931–32), Київ (1928–30), Харків (1933–34). У репертуарі З. в основному були ролі дівчаток-підлітків у мелодрамах і комедіях. У 1933 – актриса ЦГГА (Москва), де працювала з режисерами Завадським, А. Поповим, Лобановим. У цей період комедійне обдарування актриси набуло психологічної глибини, яскравого драматизму, їй стають доступними героїчні і гостродрам. образи. У 1938 З. вступила до труп Малого театру і створила нові інтерпретації вже виконаних ролей. Зні-

64 ЗЕРОВ

малася в кіно на Київ. студії (Ексцен-трична дівиця, “Знову на землі”, 1921; Ганя, “Потоки”, 1923; Катя, “Укразія”, 1925). Брала участь у виступах рос. гастрольних труп в Україні. Ролі: Оксана (“Загибель ескадри” Корнійчука), Таня (“Яблуневий полон” Дніпровського), Андрійко (“Лють” Яновського), Людмила (“Квадратура кола” Катаєва), Олена (“Вовк” Леонова), Джесі (“Російське питання” Симонова), Христина (“Заколот приречених” Вірти), Тугіна, Поліна, Глафіра, Кручиніна (відповідно “Остання жертва”, “Доходне місце”, “Вовки та вівиці”, “Без вини винувати” Островського), Наталя, Олена (“Васса Железнова”, “Міщани” Горького), Еліза (“Пігмаліон” Шоу), Євгенія Гранде (Бальзака), Королева (“Рюї Блаз” Гюго), міс Орлін (“Віяло леді Віндермеєр” Вайльда), графиня Орсіно (“Емілія Галотті” Лесінга) та ін.

Лит.: Бачеліс Т. Д. В. Зеркалова. М., 1954; Велехова Н. Еліза Дулітл Зеркалова. Сб. ст.: Актери і ролі. М. – Ленінград, 1947, с. 131–196.

ЗЕРОВ Микола, поет, літературознавець, перекладач, педагог; н. 14.4.1890 в Зінькові Полтавської губ., п. 3.11.1937 на остр. Соловки, Росія. Н. в багатодітній сім’ї сіль. вчителя, мати походила з коз. роду Ярьських. Навчався в Охтирській і 1 київ. гімназії. З 1908 – студент істор.-філолог. ф-ту Київ. ун-ту. Учителював у Златополі, Києві, Варшівці. У 1918–20-их рр. викладав у Київ. архітектурному ін-ті, 1923–25 – у Київ. кооп. технікумі, з 1923 – проф., з 1930 – завідувач катедрою Київ. ІНО. Друкуватися почав з 1912 в журн. “Світло”, газ. “Рада”. У 1917–20 працював ред. журн. “Календар. Літопис укр. письменства”, друкувався в журн. “Літ.-наук. вісник”, “Життя і революція”, “Червоний шлях”, “Зоря” та ін. З. став визначним лідером групи поетів, перекладачів, літературознавців, відомої під назвою “неокласики”, які зверталися до осмислення загальнолюдських етичних і естетичних цінностей, тяжіли до прозорості метафоричності. До високого ступеня художньої досконалості З. доводить сонет і олександрини. Наголошуючи на споконвічності належності України до європ. культури, З. підтримав гасло М. Хвильового до європеїзму, походило до античних джерел – основ кожної самостійної європ. культури. Здійснив чимало перекладів з античної літератури, єв-

роп. літератур – франц., поль., англ., а також рос. Узяв активну участь у літ. дискусії 1925–28, започаткованій М. Хвильовим. Підтримав останнього, вимагаючи високої освіченості від кожного письменника, досконалості форми, правдивості змісту художнього твору. Продуктивна діяльність З. в галузі історії укр. та світ. літератури, літ. критики реалізована у вид.: “Антологія римської поезії” (1920), “Камена”, “Леся Українка”, “Нове укр. письменство” (1924), “До джерел” (1926), “Від Куліша до Винниченка” (1929) тощо. Перу З. належать дослідження творчості П. Тичини, В. Блакитного, М. Рильського, В. Сосюри, Ю. Яновського, О. Слісаренка та ін. Видав курс лекцій історії укр. літератури “Укр. письменство XIX в.” (1927), упорядкував антології “Нова укр. поезія” (1920), “Слово” (1923), “Байка і притча в укр. літературі XIX–XX в.” (1931). Написав передмови до видань творів Г. Квітки-Основ’яненка, Лесі Українки, Леся Мартовича, Ю. Федьковича, П. Куліша, Я. Щоголіва, М. Коцюбинського, В. Винниченка та ін.

Творчість З., як і всіх неокласиків, супроводжували постійні нападки урядової вулгарно-соціологічної критики. Літературознавчі праці З. (“Європа – Просвіта – Освіта – Лікнеп”, “Євразійський ренесанс і пошехонські сосни”, “Зміцнена позиція” тощо) вирізняються широтою поглядів автора, ерудицією, ґрунтовністю аналізу, логікою та яскравістю викладу. Наприкін. 1920-их рр. нападки на З. перейшли у відкрите цькування. Коли почалися арешти укр. інтелігенції у зв’язку з процесом СВУ, З. примушує виступити із осудом СВУ. У листопаді 1930 З. написав “покаянну заяву”, у якій обіцяв змінити власні ідейно-методологічні позиції, зректися гасла європеїзму і критики марксистського напрямку тощо. У квітні 1935 З. заарештували. Приводом до арешту став інцидент у М. Рильського в грудні 1934. Після розстрілу О. Влизька, Д. Фальківського, Г. Косинки (1934) З. запропонував у домі М. Рильського вшанувати загиблих. Пропозицію кваліфікували як антирад. демонстрацію. З. звинуватили в керівництві контррев. терористичною орг. Вирок: 10 рр. позбавлення волі з конфіскацією майна. Відбував покарання на Соловках, де продовжував роботу над перекладом на укр. мову Вергілієвої “Енеїди”. 9.10.1937 справу переглянула “особлива трійка” НКВС

Ленінградської обл., З. і чл. “організованої ним” групи (Ф. Пилипович, М. Вороний і В. Пилипенко) розстріляли. У березні 1958 З. реабілітували.

ЗЕРТИС-КАМЕНСЬКИЙ Андрій, правос. архiep. Моск. (1708–71); н. 1708 в Ніжині, Чернігівщина, п. 1771 в Донському монастирі, Москва. Батько З.-К., молдованин за національністю, після переселення на Україну служив перекладачем у гетьмана. З.-К. закінчив Київ. духовну семінарію, Львівську єзуїтську колегію, Моск. слов’яно-греко-лат. академію. Після складання монаших обітів (1738) був викладачем, а потім проректором Олександрівської семінарії в Санкт-Петербурзі, архимандритом Воскресенського Єрусалимського монастиря в Москві (від 1848). У 1753 – еп. Переяславський і Дмитрівський; від 1761 – еп. Сарський і Подонський, того ж року піднесений до сану архiep. У 1768–71 – архiep. Моск., на цій посаді розпочинає масштабні реставраційні роботи в Кремлі. Загинув під час чуми 1771 від рук міської бідноти, розлученої на митрополита за наказ запечатати кружку-скарбону для збирання пожертв біля ікони Боголюбської Божої Матері в Донському монастирі, кошти з якої З.-К. мав намір використати на церк. справи, а також за заборону проводити під час чуми хресні ходи і масові моління, щоби не сприяти поширенню інфекції. Перекладав Біблію з грец., лат. та єврейської мов, праці отців Церкви на рос. мову. З 3 оригінальних творів З.-К. збереглася лише “Служба св. Митрополиту Димитрію Ростовському”.

ЗОЗУЛЯ Михайло, літературознавець, педагог, ред.-видавець; н. 21.11.1904 в с. Кривуші, Полтавщина, п. 26.4.1983 в Москві. З 1931 – у Москві. Закінчив Моск. ін-т червоної професури (1936) і Військ.-політ. академію РСЧА (1942). Працював викладачем рос. літератури в Ін-ті філософії й літератури, потім доцентом на кафедрі рос. літератури та літератур народів СРСР філолог. ф-ту Моск. ун-ту. У званні майора під час 2 світ. війни воював на різних фронтах, нагороджений 4 бойовими орденами, багатьма медалями. Після демобілізації повернувся на філолог. ф-т до Москви, де майже 40 рр. читав курс історії укр. літератури 19–20 ст. Автор більше як 100 праць, у т. ч. про Л. Толстого, О. Пушкіна, В. Белінського,

В. Маяковського, М. Гоголя, Т. Шевченка, І. Франка, М. Коцюбинського, Лесі Українки та ін.

ЗОЛОТАРЬОВ Василь, композитор, педагог, н. 24.2(7.3).1872 в Таганрозі, п. 5.5.1964 в Москві. Засл. артист РРФСР (1932), нар. артист БРСР (1949), лауреат Держ. премії СРСР (1950). Закінчив Петербурзьку консерваторію (1900). У 1933–41 – проф. Мінської консерваторії. Автор опер, у т. ч. “Декабристи” (1925), “Хвесько Андигер” (1928), на укр. тему, а також балету “Князь-озеро” (1949), симфоній, концертів, вокально-симфонічних творів (“Шевченківська сюїта”, 1929), романсів, обробок укр. нар. пісень. Працював в Україні: 1924–26 – проф. Одеського муз.-драм. ін-ту, 1926–31 – Київ. муз.-драм. ін-ту ім. Лисенка. Серед учнів З. – укр. композитори Данькевич, А. Свечніков, С. Богатирьов.

ЗОРИЧ (справжнє прізвище – Чорнобривець) Стефанія, співачка; н. 12(24).11.1893 в с. Добинівці, Полтавщина, п. 17.2.1954 в Москві. У 1921–41 працювала у Большому театрі Москви. Партії: Оксана (“Запо-

рожець за Дунаєм” Гулака-Артемовського), Катерина (одноіменна опера Аркаса), Марія (“Мазепа” Чайковського), Оксана (“Ніч перед Різдвом” Римського-Корсакова). Засл. артистка РРФСР (1937).

“**ЗОЛЯ**” – укр. літ.-мист. тижневий журн., виходив у Москві. Перший здвоєний вип. (1–2) побачив світ наприкін. 1906, усього вийшло – здвоєних вип. (1–8) без зазначення дат. Видавець і ред. – І. Опоков. У журн. надруковано такі прозові твори: “Неоднаковими стежками” І. Нечуя-Левицького, “Заклятий скарб” М. Старицького, “Ліс гомонить” (Поліська легенда) В. Короленка, “Кобзар” А. Кащенко; укр. поезію представлено віршами І. Франка, П. Куліша, В. Грінченка, Х. Алчевської, Т. Зінківського, О. Коваленка, П. Капельгородського. У трьох вип. надруковано поч. “Практичного курсу для вивчення укр. мови” А. Кримського, надруковано ст. Б. Грінченка “Перелицьована “Енеїда” на селі”. Серед ілюстрованих матеріалів – репродукції творів І. Рєпіна, І. Крамського, В. Маковського, М. Пимоненка тощо. Комплект “З.” зберігається у фондах Рос. бібліотеки в Москві.

ЗУБКО Антоній, єп. уніят., архиеп. правос.; н. 1797, п. 1884 в Білорусі; білорус за походженням. З. здобув освіту в полоцькій греко-кат. семінарії, полоцькій єзуїтській академії (1818), гол. семінарії при Віленському ун-ті (1822), після закінчення якої був призначений проф. богослов'я до полоцької семінарії. У 1824 рукоположений на свящ. греко-кат. катедрального собору в Полоцьку, був чл. полоцької консисторії; 1825 призначений до Санкт-Петербурга для праці в греко-уніят. відділенні римо-кат. колегії Св. Синоду. Ректор відновленої в Жировцях греко-кат. семінарії (1827), з 1833 – із збереженням попередньої посади – єп. Брестський, вікарій Литов. греко-уніят. єпархії. З. був одним зі сподвижників Йосифа (Семашка) у справі переведення рос. царатом укр. та білорус. греко-католиків на православ'я в 1839. У РПЦ був єп. Мінським та Бобруйським (1840–41), архиеп. Мінським (1841–48). Залишив спогади “О греко-униат. церкви в Западном крае”, ст. “Сходство и разница учения православной и римской церквей” (Холмский греко-униат. месседслов, 1868).

I

ІВАНОВА Антоніна (справжнє прізвище – Іванкова), художниця-монументалістка; н. 1893 в Кагарлику Київ. губ., п. 1972 в Москві. З дворічного віку тяжко хвора на параліч ніг. Закінчила гімназію в Києві, 1916 – Школу заохочування до мистецтва в Нових майстернях, навчалася в Білібіна, М. Реріха, Є. Лансере; з 1917 деякі її праці експоновано на виставці “Мир искусства”; 1918 повернулася в Україну і вступила до щойно організованої в Києві Академії мистецтв України, скінчивши яку, переїхала до Москви. У Києві навчалася в майстерні М. Бойчука, працювала над розписом селянського санаторію ім. ВУЦНК на Хаджибеївському лимані в Одесі (1928), у співавторстві з М. Бойчуком виконала ліричну фреску “Селянська родина”; 1925 І. отримала медаль на всесвітній виставці в Парижі. Основною роботою став декоративний розпис на тканинах. Працювала на багатьох фабриках, писала фрески, малювала ескізи килимів, посуду; у декоративному розпису тканин виявила своєрідність композиційного поєднання укр. орнаментики. Зазнавала переслідувань як одна з бойчукістів і лише під час короткої “відлиги” 1960-их рр. повернулася до монументальних тенденцій у малярстві; упорядкувала свої твори 1920-их рр. і у власній кімнаті в Москві зробила постійну експозицію. У 1970 в Москві з успіхом відбулася персональна виставка її творів, на якій особливий інтерес викликали праці 1920-их рр.

ІВАНІВ-МЕЖЕНКО Юрій, письмен., літ. критик, бібліограф; н. 1892, рік і місце смерті невідомі. Перший керівник Наук. публічної бібліотеки, основоположник Укр. книжкової палати, Укр. наук.-досл. ін-ту книгознавства. У 1923–30 – ред. журн. “Бібліографічні вісті” (Київ). Як автор теорії символізму був ідеологом символістів (“Творчість індивідуума і колективна”, 1918). У 1919 приєднався до літ. об’єднання “Гроно”, а вже через два роки виступив проти індивідуалістичного начала в мистецтві, став апологетом пріоритету формальних ознак у літ. творі (стат-

тя “На шлях до нової теорії”, 1923). Взяв активну участь у дискусії 1925–28, виступив на боці М. Хвильового і М. Зерова. Упорядкував і видав твори І. Нечуя-Левицького (1920), “Кобзар” Т. Шевченка (1926). Виступав у періодиці зі ст. про творчість В. Кобилянського, П. Тичини, М. Хвильового, Є. Плужника, М. Івченка. З початком арештів укр. інтелігенції наприкін. 1929 переїхав до Ленінграду, де працював у бібліографічному відділі Публічної бібліотеки СРСР. У Ленінграді збереглася вел. бібліотека І.-М., особливо цінність якої складає колекція шевченкіяни.

ІЄРОНІМ, див. *Волчанський Ієронім*.

ІЛАРІОН, див. *Костюк Іван*.

ІНОКЕНТІЙ, див. *Кульчицький Йоан*.

ІРИНЕЙ, див. *Братановський Йоан*.

ІРИНЕЙ, див. *Фальковський Йоан*.

ІРЧАН Мирослав (справжнє прізвище – Баб’юк Андрій), письмен., прозаїк, драматург, перекладач, літ. критик; н. 14.7.1896 у с. П’ядики на Коломийщині, Галичина, п. 1937, імовірно, на Соловках. Навчався в Коломийській гімназії. У роки 1 світ. війни служив підхорунжим у корпусі Січових стрільців у складі австро-угор. армії. У лютому 1920 перейшов на бік Червоної Армії, вступив до ком. партії. Після закінчення громадянської війни жив у Києві, з 1922 – у Празі, у жовтні 1923 переїхав до Канади, де редагував журн. “Робітниця”, “Світ молоді”. Улітку 1932 повернувся в Україну, де очолив у Харкові літ. орг. “Зах. Україна”. З 1934 чл. новоутвореної Спілки письмен. СРСР. Друкуватися почав з 1914. У своїй творчості продовжував традицію І. Франка і В. Стефаника, розширював реалізм зображення символістською поетикою, психологізмом. Видав понад 50 книжок: “Сміх Нірвани” (1918), “Фільми революції” (1923), “Карпатська ніч” (1924), “Автопортрет”, “Проти смерті”

(1927), “Батько”, “З прерій Канади в степи України”, “Канад. Україна”, “На півдорозі” (1930), “Осінь в димах”, “Протокол” (1931), “Безробітні”, “Дванадцять”, “Родина Щіткарів” (1923), “Підземна Галичина” (1926), “Драми” (1931), “Плацдарм” (1931) тощо. Опублікував ст. про творчість В. Стефаника, М. Тарновського, В. Сосюри, І. Кулика, В. Бобинського та ін., видав підручник “Сцена” (1928). У грудні 1933 був заарештований за звинуваченням у належності до націоналістичної укр. контррев. орг. “Нац. блок УВО”, чл. якої нібито прагнули повалити рад. владу в Україні збройним шляхом, готували замах на Постишева. Засуджено до 10 рр. концтаборів. Органи НКВС на Соловках, де відбував покарання І., визнали його невинуватим, оскільки він не зрікся “своїх контррев. переконань”. Судова “трійка” НКВС Ленінградської обл. 1937 переглянула справу й засудила його до розстрілу. Вирок виконано 3.11.1937. Реабілітований у квітні 1956.

ІСАКОВА Алла, н. 14.11.1964 у м. Сіверськодоноцьку Луганської обл. У 1988 закінчила Тюменський держ. ун-т. У 1988–2003 – учитель у середній школі, викладач Тюменської мед. академії, дир. дитячого табору “Юний Дзержинець”, заступник дир. з комерції ВАТ “БКК”, викладач Тюменського держ. нафтогазового ун-ту. З 2003 до сьогодні – доцент кафедри іноземних мов № 1 Тюменського держ. нафтогазового ун-ту.

Коло наук. інтересів: когнітивна лінгвістика, ономастика регіону.

Канд. філолог. наук, дисертація: “Специфика переключения языковых кодов при адаптации прагмонимов английского происхождения в русском рекламном тексте” (Саратов, 2005), доцент.

Основні праці: Возможности использования достижений филологии в образовательном процессе студентов нефтедобывающего комплекса. Модернизация образования в условиях глобализации: Мат-лы Междунар. науч. конф. Тюмень, 2005, с. 111–114; Особенности проведения тестирова-

ния при обучении иностранным языкам. Проблемы инженерного и социально-экономического образования в тех. ВУЗе: Мат-лы межвуз. науч.-методич. конф. Тюмень, 2005, с. 45–46; Поликультурное пространство современной механонимии. Вестник Луганского национального педагогического университета (филологические науки). Луганск, 2006, № 11 (106), с. 253–259; Проблемы изучения заимствованных имен в нерусской аудитории. Проблемы социально-культурной адаптации мигрантов в приграничных районах: Мат-лы Междунар. науч.-практич. конф. Тюмень, 2006, с. 78–84; Украинские цибусонимы, алконимы, потионимы в русском

прагмонимическом пространстве: украинизмы в русских наименованиях продуктов. Гуманитарные проблемы миграции: социально-правовые аспекты адаптации соотечественников в Тюменской области. Круглый стол “Украинцы и другие НКА в диалоге культур”: Мат-лы II Междунар. науч.-практич. конф. Тюмень, 2006, с. 60–63; Лингвокультурологические особенности современной механонимии. Знание. Понимание. Умение, 2007, № 4, с. 25–30; Основные языковые тенденции в современном ономастическом дискурсе рекламного пространства полиэтничного региона (на примере Тюменской области). Вестник Санкт-Петербургского го-

сударственного университета, 2007, № 4, с. 77–82; Специфика функционирования украинских прагмонимов в языковом пространстве современной России. Украина – Западная Сибирь. Украинская диаспора в полиэтничном регионе: Мат-лы науч.-практич. конф. Тюмень, 2007, с. 72–78; Межъязыковые контакты Тюменского края. Вестник Луганского национального педагогического университета (филологические науки), 2008, № 12, с. 96–100; Украинские заимствования как источник пополнения русского словаря. Украинистика в России: история, состояние, тенденции развития: Мат-лы Междунар. науч.-практич. конф. К. – М. – Уфа, 2010.

68 **И**

ЙОАН, див. *Максимович Йоан*.

ЙОАНА-ВОЇНА СВЯТОГО МУЧЕНИКА ХРАМ У МОСКВІ НА ЯКИМАНЦІ, збудований 1709–13 в стилі укр. барокко акад. І. Зарудним. 12.7.1717 храм освятив місцєблюс-

титель патріяршого престолу, митр. Рязанський і Муромський, Стефан Яворський. У грудні 1758 ліву частину храму облаштовано на честь канонізованого 1757 митр. Дмитрія Ростовського, ікона якого зберігається в цьому самому храмі. Зберігається там

і частка мощів св. Феодосія Чернігівського.

ЙОАСАФ, див. *Горленко Йоаким*.

ЙОСАФАТ, див. *Кунцевич Іван*.

ЙОСИФ, див. *Семашко Йосиф*.

К

КАЛИНИЧЕНКО Ілля, рад. військ. діяч; н. 25.2.1931 на ст. Лозова Дворічанського р-ну Харківської обл., п. 1997 в Москві. Закінчив Моск. військ. уч-ще МВС СРСР, Військ. ін-т МВС СРСР, Академію Генштабу збройних сил СРСР. Служив у прикордонних військах у Молдавії, Сер. Азії, Україні, на Дал. Сх., у Прибалтиці. Нач. прикордонних військ КДБ СРСР (1900–91), головнокомандувач прикордонних військ (1991–92), 1992 – гол. Міждерж. комітету охорони держ. кордону. Ген.-полк. (1990). Проводив політику ідейно-професійного зміцнення кадрів і техн. переоснащення прикордонних військ, утілював у життя ряд принципів “закритого суспільства”. Нагороджений орденами й медалями СРСР.

КАЛИНОВСЬКИЙ Григорій, військ., етнограф; р. н. невідомий, н. у м. Кролевець на Чернігівщині, п. після 1777 в Петербурзі. Служив офіцером у рос. армії, автор книги “Описание свадебных укр. простонар. обрядов в Малой России и в Слободской Укр. губ., також і в великорос. слободах, населенных малороссиянами, употребляемых, сочиненные Григорием Калиновским, армейских пехотных полков, состоящим в Укр. дивизии прапорщиком” (СПб., 1777). Ця праця стала цінним джерелом з нар. обрядовості українців.

КАЛИНОВСЬКИЙ-ГЕЛИТА Йосип, медик; н. 1792 у с. Соловйівка Київ. губ., п. 11.2.1858 в Петербурзі. Навчався в Київ. академії та Петербурзькій медико-хірургічній академії (1813–17); з 1823 – проф. цієї ж академії, один із засновників Т-ва рос. лікарів у Петербурзі. Автор ряду праць із питань фармакології й терапії, ред. “Военно-медицинского журн.”.

КАЛЮЖНА Марія, учасниця руху революціонерів-народників; н. 1864 в Лебедині на Сумщині, п. 1889 в м. Карі в Сибіру. Навчалася в Харківській гімназії, звідки була виключена 1878 на рев. діяльність. Учинила 1884 невдалих замах в Одесі на жандарма Катинського й була засуджена на 20 рр. каторги. На знак протесту скінчила

життя самогубством. Напередодні смерті написала прокламацію про “Карійську трагедію”.

КАЛЮЖНИЙ Іван, революціонер-народник; н. 1858 в Лебедині на Сумщині, п. 1889 в м. Карі в Сибіру. Активний чл. орг. “Нар. воля”. Навчався в Харківському ун-ті, звідки був виключений 1878 за участь у студентських заворушеннях. У 1887 втік із заслання і разом з Ю. Богдановичем організував таємне народницьке т-во Червоного хреста. Вів роботу в Москві між робітниками, заарештований 1882 і засуджений на 15 рр. каторги, яку відбував на Карі. Під час “Карійської трагедії” на знак протесту 1889 скінчив життя самогубством разом зі своєю сестрою Марією Калюжною.

КАМЕНЕЦЬКИЙ Йосип, медик; н. 4.4.1750 у с. Семенівка на Чернігівщині, п. 14.6.1823 в Петербурзі. Навчався в Чернігівському духовному колегіумі та в школі при Петербурзькому ген. шпиталі. З 1798 – інспектор Петербурзької лікарської управи, чл. мед. колегії (1799), д-р медицини (1814), лейб-медик (1816).

КАМЕНЕВ Сергій, військ.; н. 1881 в Києві, п. 1936 в Москві. Професійний військ. У 1907 закінчив Академію Генштабу, командарм 1 рангу (1935). Головнокомандувач збройних сил РСФРР (1919–24), нач. Управління ППО РСЧА (1934).

КАМСКОВА Тетяна, н. 30.12.1956 в Оренбурзі. Освіта – вища, учитель – Л. Н. Большаков. У 1979–81 – викладач іноземної мови у професійному уч-щі м. Бугуруслана; у 1981–2004 – бібліотекар, завідувач читального залу Оренбурзької обл. універсальної наук. бібліотеки ім. Н. К. Крупської (ООУНБ). З 2000 – завідувач редакційно-видавничого відділу ООУНБ, завідувач катедри бібліотечно-інформаційної діяльності Оренбурзького держ. ін-ту мистецтв ім. Л. і М. Ростроповичів.

Коло наук. інтересів: історія бібліотечної справи, бібліотеки в поліетнічному регіоні.

Канд. пед. наук, дисертація: “Народные библиотеки как явление культуры (на примере Оренбургской губернии второй половины XIX – начала XX вв.” (Самара, 2003), доцент.

Чл. науково-методичної ради при Управлінні зі зв'язків з гром., нац. і рел. орг. М-ва культури, гром. і зовн. зв'язків Оренбурзької обл.

Основні праці: Библиотека – мостик к сотрудничеству. Жизнь национальностей Оренбуржья. Оренбург, 1996, № 2, с. 27–29; Л. Н. Большаков – создатель краевых персональных энциклопедий. Выдающиеся представители общественно-политической и духовной жизни Урала: Тезисы докл. науч. конф. Челябинск, 1997, с. 72–75; Библиотека в системе национальных языковых отношений в полиэтничном регионе (на примере Оренбургской области). Многонациональный регион: экономика, политика, культура: Мат-лы межрегион. науч.-конф. Оренбург, 2000, с. 254–257; Деятельность оренбургских библиотек и творческое наследие Шевченко. Помнят степи певца Украины: Мат-лы науч.-практич. конф., посвящ. 195-летию со дня рождения Т. Г. Шевченко. Оренбург, 2000, с. 24–26; Тарас Шевченко в Оренбургском крае. Этническая история и духовная культура украинцев Оренбуржья: состояние и перспективы развития: Мат-лы Междунар. науч.-практич. конф. Оренбург, 2004, с. 17–22; Библиотека в мультикультурной среде региона. Этнополитические процессы в трансформирующемся российском обществе: Мат-лы межрегион. науч.-практич. конф. Оренбург, 2005, с. 318–322; Библиотечная этнология: некоторые методологические подходы и региональная практика. Евразийское ожерелье. Оренбург, 2005, вып. 5, с. 197–211; Л. Н. Большаков – создатель НИИ Тараса Шевченко. Ученый, писатель, гражданин: Мат-лы Первых Большаковских чтений. Оренбург, 2005, с. 39–42; Библиотека провинциальная и региональная: некоторые подходы к дифференциации понятий. Провинциальная библиотека в кон-

70 КАМ'Я

тексте історії: Мат-лы межрегион. науч.-практич. конф. Оренбург, 2006, с. 43–49.

КАМ'ЯНЧАНИН Ісайя (Іоаким), ієромонах, богослов; н. у I пол. 16 ст. у Кам'янці-Подільському на Поділлі, п. після 1582, імовірно, у Ростові, Росія. Склав монаші обітниця в Кипріянівському монастирі в Молдавії. Жив попеременно в Києві та Вільно. У липні 1561 виїхав до Москви за книгами, але був звинувачений у ересі й посаджений до в'язниці в Ростові; 1582 його викликали до Москви й дозволили виїхати, але перешкодила поль.-моск. війна. К. залишився жити в Ростові, очевидно, до смерті; автор листів-послань.

КАНІВЕЦЬКИЙ Микола, письм.-гуморист; н. 9.9.1882, п. 1.8.1911 в Ялті, похований у Краснодарі на Кубані. Н. у родині дрібного чиновника. Переселився з Керчі до Катеринодара. Займався гром. роботою: був почесним мировим суддею, д. чл. Кубанського екон. т-ва; 1893 здійснив поїздку на Всесвітню колумбову виставку до Чикаго і, як результат, привіз із США оригінальні проекти запровадження в містах Кубані електричного освітлення. Займався літ. творчістю, оволодів гумором у найхарактерніших його виявах – гумором ситуацій, характерів і словесною дотепністю. А. Чехов високо цінував літ. хист К. У 1899 К. видав зб. гумористичних оповід. “Из былого Черноморья”. У наступні рр. К. займався літ. творчістю, став визнаним письм. Пережив кілька родинних трагедій. Непрактичний у життєвих ситуаціях, К. заборгував вел. суму грошей і залишився без засобів до існування. Помер від туберкульозу. Прах К. був перевезений до Краснодара.

КАНТАРЯН Микола, правос. митр. Кишинівський і Молд.; н. 18.8.1952 у с. Колінківці Хотинського р-ну Чернівецької обл. Освіту здобув у Моск. духовній семінарії та Моск. духовній академії. Єп. Кишинівський та Молд. (1989), архієп. Кишинівський та Молд. (1990–92), від грудня 1992 – митр. Кишинівський та Молд.

КАПИЦЯ Михайло, держ. діяч, дипломат; н. 5.11.1921 на Хмельниччині. Закінчив Моск. ін-т іноземних мов, Військ. ін-т іноземних мов. Працював у дипломатичних установах СРСР у Китаї (1943–47 та 1950–52), Пакистані (посол, 1960–61), заступник мін. закорд. справ СРСР (1982–87), гол. Комісії СРСР у справах ЮНЕСКО (1986–

87); від 1987 – дир. Ін-ту сходознавства РАН. Д-р істор. наук, проф., чл.-кор. РАН, автор праць із питань історії міжнар. відносин та зовн. політики СРСР (“Советско-китайские отношения”, “КНР: два десятилетия – две политики”, “Левее здравого смысла” та ін.

КАПУСТЯНСЬКИЙ Іван, літературознавець, бібліограф, педагог; н. 1894 у с. Рокити на Полтавщині, п. 1939. Навчався в Ніжинському ін-ті, аспірантурі при Харківському ІНО. Працював викладачем укр. літератури у вузах Полтави, співроб. Ін-ту літератури ім. Т. Г. Шевченка в Харкові. У Полтаві очолював філіял Спілки селянських письм. “Плуг”. Першу літ.-критичну працю (про І. Котляревського) написав у 1914. Автор праць “Соц. пісня на укр. ґрунті”, “До життєпису П. Куліша” (у 2 тт., 1924), “Учительство в укр. літературі”, “Валеріан Поліщук” (1925), “Плужанська творчість” (1926), “Лекції з історії укр. літератури” (1929). Опублікував ст. про творчість Л. Глібова, І. Франка, П. Тичини, П. Панча, О. Вишні. Разом з М. Плевако упорядкував і видав повне зібрання творів Л. Глібова. У 1934 був заарештований, звинувачений в антирад. діяльності. У тому самому р. висланий до одного з півн. концтаборів. Відомостей про рр. заплання немає. Помер, імовірно, у 1939. Архів К. зберігається в Ін-ті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України.

КАРАБУЛАТОВА Ірина, н. 07.10.1969 у с. Володарське Володарського р-ну Кокчетавської обл., Казахська РСР. Закінчила Аркалицький пед. ін-т ім. І. Алтинсаріна (1991), Міжнар. школу українців при Ін-ті мовознавства НАН України (1993). Учителі в мовознавстві – В. І. Кодухов. У 1991–96 – викладач катедри рос. мови Ішимського держ. пед. ін-ту ім. П. П. Єршова; у 1996 – старший викладач катедри заг. мовознавства Тюменського держ. ун-ту. У 1997 стажувалася з укр. мови при кафедрі укр. мови Київ. держ. ун-ту. Вчене звання доцента катедри заг. мовознавства присуджене рішенням ВАК у 1998; у 1999–2001 – організатор і куратор філії Тюменського держ. ун-ту в м. Петропавлівську (Казахстан). У 2003–06 – проф. катедри заг. мовознавства Тюменського держ. ун-ту. З 2003 – завідувач сектору філології Ін-ту гуманітарних досліджень Тюменського держ. ун-ту. З 2004 до сьогодні – проф. катедри англ. філології Кокшетауського держ. ун-ту ім. Ш. Уаліханова

(Казахстан), візит-проф. Києво-Могилянської академії (2008). З 2005 до сьогодні – заступник дир., завідувач сектору філології Ін-ту гуманітарних досліджень Тюменського держ. ун-ту.

Коло наук. інтересів: етнолінгвістика, соціолінгвістика, психолінгвістика, ономастика, лінгвофольклористика, фольклор.

Наук. напрям (школа): проблеми мовних контактів, етнопсихолінгвістичні проблеми міжкультурної комунікації, етнопсихолінгвістичні проблеми ономастики.

Канд. філолог. наук, дисертація: “Гидронимы российского Приишимья” (Єкатеринбург, 1996).

Др. філолог. наук, дисертація: “Русская топонимия в этнопсихолінгвістическом аспекте” (Краснодар, 2002), проф. (2006).

Нині під керівництвом К. відкрито аспірантуру з теорії мови і фольклоризму (захисно 10 кандидатських, у т. ч. перше дисертаційне дослідження про тюменських українців (Л. Ф. Кареліна, 2006), 2 докторських дисертації).

Лавреат Міжнар. премії ім. М. Реріха в номінації “За збереження культурних цінностей і миротворство” (2008), засл. діяч культури Республіки Казахстан “Мадениет кайраткери” (2009), чл. дисертаційної ради із захисту дисертацій на здобуття ступеня канд. філолог. наук з татарської мови (Тобольськ), дисертаційної ради на здобуття вченого ступеня д-ра філолог. наук з теорії мови, рос. мови і германістики (Кемерово).

Випустила 5 CD-дисків: 1998 – “Славяне” з ансамблем “Радогост”, 2002 – “Россия – Украина”, 2003 – “Магия детства: колебельные и заговоры народов Тюменской области”; 2005 – “Культура детства Тюменской области” (автентичний фольклор); 2005 – “Живое слово заговора” (автентичний фольклор).

У 1991–2000 – заступник гол. нац.-культ. автономії українців Тюменської обл. Делегат I і II Всесвітніх форумів українців. У 1996–98 – 1 з організаторів, чл. координаційної ради з нац. політики при Комітеті у справах національностей адміністрації Тюменської обл., чл. координаційної ради. З 2006 до сьогодні – чл. експертної науково-методичної ради з нац. політики при Уряді Тюменської обл. Організатор ряду конференцій, у т. ч. міжнар.: “Украина – Сибирь: диалог народов и культур” (2004; 2005; 2006; 2007; 2008), “Проблемы социально-

культурной адаптации мигрантов из стран СНГ в приграничных зонах РФ” (2004), “Гуманитарные проблемы миграции: социально-правовые аспекты адаптации соотечественников в России и Тюменской области” (2006). У 2005 нагороджена Почесною грамотою Тюменської обл. Думи за розробку етнолінгвістичних проблем регіону, у 2007 – Подякою М-ва культури та інформації Республіки Казахстан за суттєвий внесок у міжнар. русистику та евразистику. У 2006–07 – організатор, ред. постійної рубрики “Золотая колыбель” у регіональному журн. “Тюменское детство”. Ініціатор підписання угод про співробітництво між Тюменським держ. ун-том і Тернопільським держ. пед. ун-том (2006).

Автор понад 100 наук. публікацій. Основні праці: Взаимодействие русского и украинского языков в топонимии российского Приишимья. Экология культуры и образования: филология, философия, история. Тюмень, 1997, с. 34–38; Украинцы Тюменской области. Україна, українці, українознавство в джерелах і документах ХХ ст.: Мат-ли Міжнар. наук.-практич. конф. К., 1998, с. 39–44; Региональная этнолингвистика: Современная этнолингвистическая ситуация в Тюменской области. Тюмень, 2001; Особенности этномызыкального кода колыбельной песни украинцев Тюменской области. Украина – Западная Сибирь: диалог народов и культур. Тюмень, 2004, с. 35–39 (у співавторстві); Введение в региональную этнолингвистику: Учеб. пособ. М., 2005; Культура детства Тюменской области: традиции и современность. Тюмень, 2005; Украинская диаспора в Тюменской области: история, язык, культура. Тюмень, 2006 (у співавторстві); Украинцы. Тюменская область: народы, языки, культуры. Тюмень, 2007; Прогностическая топонимика: трансформация топонимического пространства в языковом сознании носителей русского языка. Тюмень, 2008; Этнолингвистика евразийского континуума: теория и практика: Учеб. пособ. М., 2009 (у співавторстві); Я – вода, що кохає весь світ. К., 1998 (поезії).

Лит.: Казахи России. М., 2007, т. 2; Первый вуз земли тюменской. Тюмень, 2005.

КАРАБУТЕНКО Іван, укр. письм., перекладач, критик; н. 1921 у с. Покровське Дніпропетровської обл. Закінчив філолог. ф-т Моск. ун-ту (1950),

працював у газ. “Комсомольська правда”, у 1950–85 – відповідальний секр. ради з укр. літератури Співки письм. СРСР. Засл. працівник культури України й Росії, учасник 2 світ. війни, має держ. нагороди. Почав друкуватися з 1936 в респ. та союзній пресі. У його перекладах з укр. мови на рос. вийшли твори багатьох укр. письм.

КАРАЦЮПА Микита, прикордонник, Герой Рад. Союзу (1965), полк.; н. 1911 у с. Олексіївка на Катеринославщині, п. 1994 в Москві. З 1932 служив в армії прикордонником-інструктором. Увійшов в історію як рекордсмен за кількістю затриманих порушників кордону (467 успішних операцій). 1957–61 К. працював у штабі прикордонних військ. А потім, вийшовши на пенсію, став заступником дир. Музею прикордонників.

КАРЕЛІНА Лариса, старший викладач катедри заг. мовознавства філолог. ф-ту Тюменського держ. ун-ту (ТюмДУ) – викладач укр. мови; старший наук. співроб. сектору філології Ін-ту гуманітарних досліджень ТюмДУ.

Коло наук. інтересів: адаптація мови українців на півд. Тюменської обл.

Канд. філолог. наук, дисертація: “Специфика языковой деятельности украинской диаспоры в полиэтничном окружении в аспекте социолингвистической контактологии (на материале Тюменской области)” (Великий Новгород, 2006).

Активіст укр. діаспорного руху в Тюменській обл., гол. нац.-культ. автономії українців м. Ялуторовська і Ялуторовського р-ну Тюменської обл.

Авторка понад 10 наук. публікацій з етнолінгвістики та україністики. Основні праці: Лингвострановедческий подход в преподавании украинского языка. История и перспективы этнолингвистического и социокультурного взаимообогащения славянских народов: Мат-лы междунар. науч.-практич. конф. Тюмень, 2003, с. 76–81; К вопросу о русско-украинском двуязычии в Тюменской области. Изучение родного языка в полиэтничной Тюменской области: Мат-лы обл. науч. конф. Тюмень, 2004, с. 140–144; Языковое сознание и языковое поведение украинцев Тюменской области. Традиции славяно-русской культуры в Сибири: Мат-лы Всеросс. науч.-практич. конф. Тюмень, 2004, с. 114–117; Современный украинский язык: Учеб.-методич. пособ. Тюмень, 2006; Украинский язык в коммуникативном

пространстве полиэтничного Тюменского региона. Вестник ТюмГУ, 2006, № 6, с. 211–221.

КАРПИНСЬКИЙ Никон, медик; н. 1745 у с. Денисівка Лубенського пов. Полтавської губ., п. 10.11.1810 в Петербурзі. Навчався в Харківському колегіумі та в мед. уч-щі при Петербурзькому шпиталі. У 1778 виїжджав за кордон, де у Страсбургському ун-ті здобув ступінь д-ра медицини, проф. анатомії в Петербурзькому уч-щі лікарів. У 1797 уклав першу рос. фармакопею; автор праць із медицини.

КАРПОВ Лев, хемік, діяч рев. руху в Росії, один з організаторів рад. хем. пром-сти; н. 18(30).4.1879 в Києві, п. 6.1.1921 в Москві, похований б. Кремлівської стіни. У 1895 закінчив Київ. реальне уч-ще і вступив до Моск. техн. уч-ща на механічне відділення, яке закінчив у 1910. Під час навчання почав займатися рев. діяльністю. У 1898 брав участь у роботі моск. “Союза борьбы за освобождение рабочего класса”, з 1900 у Воронежі один з організаторів і керівників “Северного рабочего союза”, у 1903 організував і очолив Сх. бюро ЦК РСДРП (Самара), у 1904 очолив Півд. бюро ЦК РСДРП (Київ), брав участь у створенні підпільної типографії в Полтаві, один з організаторів газ. “Вперёд” (1904), учасник грудневого збройного повстання в Москві (1905), у 1906–07 секр. Моск. комітету РСДРП. Кілька разів зазнавав арештів і вислання. Після закінчення уч-ща займався наук. дослідженнями з хемії. У 1911–15 займався орг-цією каніфольно-скипидарного виробництва в Росії, уперше налагодив виробництво хлороформу й рідкого хлору. 1915–18 дир. Бондюзького хем. заводу. З 1918 на рад. роботі, завідувач відділу хем. пром-сти і чл. президії ВРНГ. У 1918 за сприяння К. заснована центр. хем. лабораторія ВРНГ у Москві, тепер – Фіз.-хем. ін-т, який носить ім’я К.

Лит.: Писаржевский И. О. Страницы жизни большевика-ученого. М., 1960.

КАРПОВА Ольга, н. 13.12.1952 у смт Яремча Івано-Франківської обл. Закінчила істор. ф-т Ленінградського держ. ун-ту ім. А. О. Жданова по кафедрі етнографії і антропології. Учителі: Р. Ф. Ітс, О. В. Гадло, Д. Г. Савінов, В. О. Козьмін. З 1978 працює в Рос. етнограф. музеї (далі – РЕМ) (СПб.), нині – провідний наук. співроб. відділу України, Білорусії, Молдавії РЕМ.

Коло наук. інтересів: слов'янознавство, україністика, укр. гончарство.

Канд. істор. наук, дисертація: "Украинское гончарство по материалам собрания Российского этнографического музея (конец XIX – XX вв.)" (СПб., 2006).

Основні праці: Украинцы. XIX–XX вв. Каталог-указатель этнографических коллекций. Ленинград, 1983; Ф. К. Волков и его ученики на Украине. Традиции отечественной палеоэтнологии: Мат-лы науч. конф. СПб., 1997; Христианская иконография в традиционной культуре славян. Церковная археология. СПб., 1998, вып. 4.; Украинские женские украшения в ритуальном контексте. "Живая старина", 1999, № 3; Церковная функция братств на Украине. Христианский мир: религия, культура, этнос. Мат-лы науч. конф. СПб., 2000; Собрание И. А. Зарецкого в Российском этнографическом музее. Титульный этнос: здобутки, втрати. Зб. ст. Полтава – Опішня, 2002; Украинцы. Многонациональный Петербург: история, религии, народы. СПб., 2002; Чумаки и их иконы на сушеной камбале. "Живая старина", 2002, № 3; Мария Алексеевна Фриде – собиратель, исследователь гончарства Черниговщины. Музей. Традиции. Этничность: XX–XXI вв.: Мат-лы науч. конф. СПб. – Кишинев, 2002; К истории атрибуции пугзревской керамики. Третьи Санкт-Петербургские этнографические чтения. Мат-лы науч. конф. СПб., 2004.

КАСАТКІНА Євгенія, н. 10.10.1941 у с. Анчиполівка Брацлавського р-ну Вінницької обл. Закінчила істор. ф-т Казахського держ. ун-ту (м. Алма-Ата). У 1971–75 – Алма-Атинський ін-т нар. госп-ва; у 1975–89 – Карагандинський держ. ун-т; у 1989–99 – Усерос. заочний фінансово-екоп. ін-т. З 1999 до сьогодні – доцент кафедри українознавства Белгородського держ. ун-ту.

Коло наук. інтересів: дослідження історії Зах. України.

Медаль "Ветеран праці".

Основні праці: брала участь у підготовці навч. посібника "История Украины" та навчально-методичного посібника "История Слободской Украины (Слобожанщины)".

КАТЕРИНО-ЛЕБЕДИНИЙ СВЯТО-МИКОЛАЇВСЬКИЙ МОНАСТІР на Кубані. У 1794 від ім. коз. старшини Кубані З. Чепіга звернувся до Синоду про дозвіл на будівництво

коштом війська монастиря "для старих, поранених і покалічених старшин і козаків". Дозвіл одержано, місцем монастиря обрано берег Лебединоного лиману, у який упадали Бейсуг і Бейсужок. Перший штат монастиря: настоятель, 30 монахів і послушників, 10 інвалідів. Першим настоятелем коз. рада обрала будівничого ієромонаха Самарського Миколаївського монастиря Теофана, який був посвячений еп. Теодосійським у сан архимандрита. Відібрано в послушники з війська 10 козаків, які спочатку жили в комишових куренях. Першою збудували дерев'яну трапезну церкву, далі – келії і будинок для настоятеля. Котляревський і Чепіга подарували монастирю два водяні млини; вони ж звернулися до Синоду з клопотанням про передавання монастирю ризниці й бібліотеки закритого Межигірського монастиря (частина речей, що зберігалися в Невському монастирі, була передана на Кубань; не передали лише книг). Монастир одержав 10 тис. десятин землі, йому було дозволено займатися скотарством і ловлею риби.

У 1832 отаман Завадовський призначив монастирський комітет, який мав займатися госп-вом і будівництвом. У 1867 монастир було підпорядковано Кавказькій єпархії. На поч. свого існування монастир був єдиним місцем, де діти простих козаків навчалися грамоти. Заможніші козаки вислали дітей на навчання до Києва. Навіть після відкриття Катеринодарського повітового уч-ща й гімназії монастир продовжував навчати дітей грамоти. Наприкін. 19 ст. при К.-Л. С.-М. М. був відкритий притулок для 20 дітей-сиріт. Після встановлення рад. влади на Кубані монастир був закритий, а на його базі організовано першу комуна "Набат". У 1930-их рр. монастирські церкви були знищені, а ін. приміщення пристосовані для госп. потреб.

КАТУЛЬСЬКА Олена, співачка; н. 21.5(2.6).1868 в Одесі, п. 19.11.1966 в Москві. Закінчила Петербурзьку консерваторію (1890). У 1913–46 в Большому театрі в Москві. Від 1950 – проф. Моск. консерваторії. Партії: Антоніда ("Іван Сусанін") ("Життя за царя") М. Глинки, Віолетта ("Травіата" Верді). Лавреат Держ. премії СРСР (1950). Нар. артистка СРСР (1965).

КАЧАНЮК Михайло (літ. псевд.: І. Сірий, М. Тоня), укр. письм. і літературознавець, перекладач; н. 10.3.1889 в Галичині, п. 1937 на Соловках, Ро-

сія. Закінчив Празький ун-т, де 1921 захистив докторську дисертацію "До поетики Шевченкової поезії". На поч. 1920-их рр. емігрував з Галичини до Чехословаччини, редагував "Чтоденну газ. русина" (1923), де друкував власні вірші, переклади творів чеських письм. (Безруча, Бржезіни), рецензії. Наприкін. 1920-их рр. переїхав у Рад. Україну і змушений був ідеологізуватися. Став чл. Спілки рев. письм. "Зах. Україна", друкувався гол. в органі цієї Спілки – журн. "Зах. Україна". Автор ст. і розвідок "Літ. ескізи". Публіцистична проза: "До творчого методу І. Ткачука" (1931), "Микола Тарновський. Критичний нарис" (1931), "Мирослав Ірчан як драматург. Критичний нарис" (1931), рецензій на зб. М. Гаска "Обабіч кордону" (1920), М. Козоріса "Чорногора говорить" (1931), С. Тудора "Молошне божевілля" (1930). Писав також оповід., з яких збереглися лише окремі (в архіві вид-ва "Зах. Україна"). Окремим вид. вийшла публіцистично-культурологічна праця К. "Нац. культура" (1924). У 1932 в перекладі К. і О. Крайник вийшов твір Ф. Вольфа "Боротьба на шахтах". У січні 1933 було заарештовано К. у Харкові й заслано в Караганду на 5 рр. Розстріляний 1937 на Соловках.

Лит.: Мольнар М. Пам'яті невідомого укр. письм., перекладача та шевченкознавця. "Дружно вперед", № 4, 1989; Погребенко Ф. "На життя дивлюся твердо..." (Про М. Качанюка). "Визвольний шлях", № 11, 1997.

КАЧЕНОВСЬКИЙ Михайло, критик, журналіст, історик, акад. Петербурзької АН (1841); н. 1775, п. 1842 в Москві. Закінчив 1789 Харківський колегіум; з 1810 – проф. (викладав теорію красного письменства, рос. словесність, археологію), з 1837 – ректор Моск. ун-ту. У 1805 (з перервами) видавав журн. "Вестник Европы". Багато уваги приділяв публікації матеріалів, пов'язаних з Україною; автор праць "Про джерела рос. історії", "Паралельні місця в рос. літописах" (обидві – 1809), "Пробні аркуші з порадника до пізнання історії і старожитностей Рос. держави" (1817) та ін. Противник істор. державницьких поглядів М. Карамзіна.

КВІТКА Климент, музикознавець; н. 23.1(4.2).1880 у с. Хмелеві на Сумщині, п. 19.9.1953 в Москві, похований на Ваганьківському цвинтарі. Закінчив юридичний ф-т Київ. ун-ту (1902). Муз. освіту здобув у Київ. муз. уч-щі (у Г. Хо-

доровського). У 1922 організував і очолював кабінет муз. етнографії АН УРСР. Від 1933 – проф. Моск. консерваторії. Зібрав понад 6 тис. нар. пісень, перев. укр. Чимало записав їх із голосу Лесі Українки (“Нар. мелодії з голосу Лесі Українки”, ч. 1–2, 1917–18) та І. Франка. Праці: “Укр. нар. мелодії” (1922), “Ритмічні паралелі в піснях слов’янських народів” (1923), “Професійні нар. співці і музиканти на Україні” (1924), “Пісні укр. зимових обрядових свят” (поч. 1940-их рр.) та ін.

КЕППЕН Петро, статистик, географ, етнограф, чл. Петербурзької АН; н. 2.3.1793 в Харкові, п. 4.6.1864 в Петербурзі. Досліджував Крим і Півд. Україну. У виданих за його участю “Списках населених мест России” (69 тт.) міститься багато матеріалу про Україну.

КИБАЛЬЧИЧ Микола, винахідник; н. 1853 в Коропі на Чернігівщині, п. 3.4.1884 в Петербурзі. Навчався в Петербурзькому ін-ті інж. шляхів сполучення, Мед. хірургічної академії. Чл. партії “Нар. воля”. В ув’язненні (за терористичний акт проти Олександра II) розробив оригінальний проект реактивного літального апарата, у якому обґрунтував вибір робочого тіла та джерело енергії, розробив паливоподаючий і регулюючий пристрої, способи запалювання. Страчений. Ім’ям К. названо кратер з тильного боку Місяця.

КИБРИК Євген, графік; н. 8(21).2.1906 у м. Вознесенську на Миколаївщині, п. 16.7.1978 в Москві. Закінчив Одеський художній ін-т (1925), ВХУТЕІН у Ленінграді (1927). Від 1954 – проф. Моск. художнього ін-ту. Автор ілюстрацій до книжок: “Тарас Бульба” М. Гоголя (1943–45), “Як гартувалася сталь” М. Островського (1954–57), “Борис Годунов” О. Пушкіна (1959–64); серії на істор.-рев. теми – “1917 рік” (1967–71) та ін. Колекцію своїх творів запавів м. Вознесенську, де створений Музей Є. Кибрика. Лавреат Держ. премії СРСР (1948). Нар. художник СРСР (1967), чл. Академії мистецтв (1962).

КИЗИМ Леонід, космонавт; н. 5.8.1941 у м. Червоному Лимані Донецької обл. Закінчив Чернігівське військ. авіаційне уч-ще, Військ.-повітряну академію ім. Ю. О. Гагаріна. У ВПС службу розпочав у 1963, зарахований до складу космонавтів у 1965. Тричі здійснив космічні польоти: 1980

(командир корабля “Союз Т-3”), у лютому – жовтні 1984 (командир корабля “Союз Т-10”) та в березні – липні 1985 (командир корабля “Союз Т-15”). Від 1992 – заступник командувача Військ.-космічних сил М-ва оборони РФ.

Ген.-майор авіації, двічі Герой Рад. Союзу.

“КИМОС” (Київ – Москва), ТОВ. Видавничо-виробничий центр у Москві, засн. укр. літераторами (М. Жулинський, І. Драч, Л. Танюк та ін.) з метою вид. рос. мовою творів укр. письм. Очолив “К.” письм. О. Руденко-Десняк, гол. Об’єднання українців Росії.

КИРГИЗСТАН (Киргизька Республіка), держава на півн. сх. Сер. Азії. Межує з Казахстаном, Таджикистаном, Узбекистаном, Китаєм. Територія 198,5 тис. кв. км. Столиця м. Бішкек. Найбільшими містами, крім столиці, є Ош та Джалал-Абад. В адміністр.-територіальному відношенні поділяється на 6 обл., що включають 40 р-нів, 21 м. Кількість нас. – 4,5 млн осіб (1992); за нац. складом переважають киргизи (52,4%), росіяни (21,5%), узбеки (12,9%), усього в К. проживають представники понад 70 національностей. Територія К. з 2 пол. 19 ст. входила до складу Рос. імперії, потім була у складі СРСР: у 1925–26 стала автономною обл., у 1926–36 – автономною РСР у складі РФ, 5.12.1936 перетворена в Киргизьку РСР. 15.12.1990 Верховна Рада республіки прийняла декларацію про незалежність К.; 5.5.1993 була прийнята Конституція К. Главою держави К. є Президент, вищий законодавчий орган – парламент.

К. розташований у межах гірських систем Паміро-Алтаю на півд. зах. та Тянь-Шаню на півн. сх., майже 90% території розміщується вище 1500 м над рівнем моря. Клімат континентальний, сер. температура січня –1–8°C у долинах, до –27°C у високогір’ях, липня +20–27°C у долинах, до +5°C у високогір’ї, опадів від 180 мм на сх. до 1000 мм у рік на півд. зах. Найбільші р. – Нарин, Чу, Талас, оз. – Іссик-Куль, Сонкьоль, Чатиркьоль. Ґрунти перев. сіроземі, у горах – каштанові й гірські чорноземи; усюди поширені степи та луго-степи, у горах – арчівники, горіхоплідні та ялинові ліси; вище 3600 м – холодні пустелі та гірські тундри. К. – індустріально-аграрна країна. З природних ресурсів має золото, ртуть, сурму, олово, вольфрам, цинк, свинець, багаті гідроресурси.

Найважливіші галузі пром-сти – костьорова металургія, машинобудування, легка, харчова; сіль. госп-ва – вівчарство, вирощування тютюну, бавовни, плодово-овочевих і баштанних культур.

Укр. діаспора у К. є другою за чисельністю серед країн Сер. Азії – кол. республік СРСР. Перші групи українців з’явилися на території К. у 2 пол. 19 ст. після поч. колонізації цієї території Росією. Вони поселилися перев. на нерозораних родючих богарних землях на пограниччі з Казахстаном. Унаслідок аграрної реформи (1861) величезні маси сіль. бідноти в Центр. Росії та Україні залишилися безземельними, особливо гостро і швидко земельний голод позначився на центр., сх. та півн. губ. України (Полтавській, Чернігівській, Київ., Подільській та Харківській), що стало причиною масових переселень укр. селян із цих губ. Переселення почалося відразу ж після прийняття киргизами підданства Росії наприкін. 1860-их рр. Основні потоки переселенців розміщувалися в 3 регіонах: півн. – Пржевальський пов. (тепер – Іссик-Кульська обл.), центр. – Піштекський (тепер – Чуйська обл.) і півд. – Андижанський пов. (тепер – Ошська обл.). Це було пов’язано зі сприятливими природно-кліматичними умовами й доброю якістю ґрунту. Із сер. 1870-их рр. почалося переселення до Сир-Дар’їнської обл. До півд. р-нів К. переселенці почали прибувати з 1890-их рр. Уже до 1897 в К. осіло 18,6 тис. укр. поселенців. Однак вплив переселенців був значно більшим, ніж передбачалося, і в 1880-их рр. царський уряд почав вживати певні заходи щодо врегулювання переселенського руху й насамперед припинення самовільного переселення. У 1895–97 рядом актів уряду Туркестану переселення до Семиречинської і Сир-Дар’їнської обл. було заборонено “надалі до вироблення загального докладного плану колонізації”. У 1905 на території сучасного К. було організовано переселенське управління, яке мало безпосередньо займатися влаштуванням переселенців. Із його допомогою почали створювати переселенські ділянки, селища переселенців. Заселення селищ відбувалося по-різному, у деяких р-нах значна частина укр. сіл розташована компактними групами, але основна частина переселилася поодинокі.

Перепис нас. К. у 1920 засвідчив, що тут нараховувалося 798 тис. осіб,

74 КИРН

із них: киргизів – 63,2 %, узбеків – 15,3 %, росіян і українців – 17,3 %, ін. народів – 4,2 %. За матеріалами перепису 1926, у К. проживало 64,1 тис. українців, які становили в р-нах свого проживання 29 % від усього нас. Росіяни й українці перев. зосереджувалися в м.: Бішкек, Токмак, Каракол, у долині р. Чу і Исик-Кульській улоговині; у цих р-нах проживало 81,5 % усього рос. і укр. нас. Переселення українців позитивно вплинуло на розвиток госп-ва К. Укр. селяни привозили із собою й використовували на нових землях сіль-госп. реманент, з їх появою збільшилося поголів'я вел. рогатої худоби в госп-вах киргизів, збільшилася продуктивність праці в землеробстві. Таким чином, у К. зосереджувалася значна в Сер. Азії укр. нац. меншина, яка за міжвоєнні рр. помітно зростає. У 1937 в К. нараховувалося уже 121,5 тис., у 1939 – 137,3 тис. українців, частка яких серед усього нас. К. була досить високою й відповідно становила 8,9 % та 9,4 %. У повоєнний період (після 2 світ. війни) чисельність українців і їх частка серед усіх жителів у К. поступово зменшувалася: у 1970 – до 120,1 тис. (4,1 %), у 1979 – 109,3 тис. (3,1 %), у 1989 – 108,3 тис. (2,5 %). Питома вага українців, які вважають рідною мовою укр., у К. в результаті асиміляційних процесів неухильно скорочується (у 1959 – до 49,2 %, у 1970 – 42,6 %, у 1979 – 38,0 %, у 1989 – 34,1 %). Основними територіями поселення українців є р-ни респ. підпорядкування (у 1989 – 47,5 тис., 4,8 % від усього нас.); м. Бішкек (34,3 тис., 0,5 %), Ошська (18,4 тис., 1,0 %) та Исик-Кульська (7,7 тис., 1,2 %) обл.

За рад. часів умови для нац.-культ. розвитку українців у К. були практично відсутні. Вони почали з'являтися лише в 1990-их рр. після розпаду СРСР і проголошення незалежності К. 19.6.1996 в Києві Президентом України й Киргизстану був підписаний "Договір про дружбу і співробітництво між Україною і Киргизькою Республікою", де сторони домовилися сприяти "розвитку і збереженню етнічної, культ., мовної та рел. самобутності нац. меншин, які населяють їхню територію" і взяти їх під свій захист. Нині в К. існує укр. т-во "Берегиня" (гол. – В. Нарозя). Однак слід зазначити, що укр. гром. рух та укр. культ. життя в К. не набули достатнього розмаху й активності.

Лит.: Заставний Ф. Д. Сх. укр. діаспора. Л., 1992; Мамбетова Б. Історія

переселення і розміщення укр. нас. на території Киргизстану. "Укр. діаспора", вид. 2, ч. 3, 1993; Нац. состав нас. СССР: по данным Всесоюзной переписи нас. 1989 г. М., 1991.

КИРНАРСЬКИЙ Марко, художник-графік; н. 1893 у с. Погар Чернігівської губ., тепер – Брянська обл., Росія, п. 1941 в Ленінграді. Учень Г. Нарбута, він у 1920–23 в Києві оформляв укр. книжки, з 1923 працював у Ленінграді як книжковий графік.

КИЯНИЦЯ Андрій, журналіст, письмен.; н. 1911 у с. Деревин Обухівського пов. на Київщині. Після закінчення журналістських курсів у Москві (1931) направлений на роботу до Казахстану. Протягом багатьох рр. займався журналістською і партійною роботою. З 1965 завідувач катедри журналістики Вищої партійної школи при ЦК Компартії Казахстану. Канд. істор. наук. Учасник 2 світ. війни. Нагороджений орденом Червоної Зірки й кількома медалями. Опублікував зб. нарисів "Степ і люди" (1957), повісті про цілинників "Повінь" (1960), "Ковилі сиві" (1965), "Перед негодою" (1972), у яких створив галерею портретів-образів українців на цілинних землях.

КИЯШКО Іван, військ., дослідник Кубані, н. 1864, р. смерті невідомий; осаул Кубанського коз. війська, К. з 1902 став військ. архіваріусом, 1922 обраний скарбником. Досліджував проблему участі чорноморських козаків у рос.-наполеонівській війні (1812), склав іменні списки погиблих козаків з часу утворення Чорноморського війська (1788), написав книгу про військ. коз. архів. За ініціативою К. у 1908–1909 до військ. архіву були прийняті архіви 286 станиць і хуторів, що складала майже півмільйона справ; К. опрацював порядок їх каталогізації і зберігання.

КІВШАР Анатолій, зоолог; н. 17.3.1937 в Решетилівці Полтавської обл. Закінчив Харківський ун-т (1959). 1959–80 – наук. співроб. заповідника Аксу-Джабагли та Ін-ту зоології АН Казахстану. Орнітолог, д-р біологічних наук (1980), проф. З 1980 – завідувач лабораторії проблем охорони диких тварин. Основні наук. праці присвячені екології птахів Тянь-Шаню, заповідній справі й охороні рідкісних тварин. Один з авторів і редакторів 5 тт. вид. "Птахи Казахстану" (Держ. премія Казахстану, 1978), "Червоної книги Казахстану". У 1981 занесений до Золотої

Книги Пошани Казахстану. З 1993 – гол. ред. зоологічного журн. "Selevinia". Президент Казахстансько-Середньоазійського зоологічного т-ва.

КІСТЯКІВСЬКИЙ Богдан, філософ, соціолог, правознавець; н. 4(16).2.1868 в Києві, п. 16.4.1920 у м. Катеринодарі на Кубані, Росія. Син правознавця Олександра Кістяківського. Навчався в Київ., Харківському, Дерптському ун-тах; 1895 продовжував навчання в Німеччині (Берлін, Страсбург). У 1898 захистив дисертацію "Суспільство та індивід", яка принесла йому визнання в наук. колах Німеччини. У 1900 оселився під Києвом (через рев. діяльність дружини йому було заборонено проживати в столицях). Відвідував 1901 семінар у Гайдельбергу, брав участь в орг. журн. "Освобождение" і зб. "Проблеми ідеалізму". Після амнестії дружини (1904) повернувся до Києва, де співробітничав у журн. "Вопросы жизни". У 1906 переїхав до Москви, де читав курс держ. і адміністр. права в комерційному ін-ті. 1907–10 редагував журн. "Критическое обозрение", був автором зб. "Вехи". 1909 – приват-доцент юридичного ф-ту Моск. ун-ту. 1912–17 викладав у Ярославлі (Демидів юридичний ліцей), редагував журн. "Юридические записки". Вище наук. досягнення К. – книга "Соц. науки і право. Очерки по методологии соц. наук и общей теории права" (1916), за яку йому 1917 в Харківському ун-ті присуджено ступінь д-ра держ. права. З травня 1917 – проф. юридичного ф-ту Київ. ун-ту, з 1919 – декан. Після оголошення державності України К. – сенатор та чл. адміністрації ген. суду. Активно працює в комісії для заснування АН України, 1919 його обрано її акад. У ст. "Українці і рос. суспільство" (1917) К. розходиться зі своїми рос. однодумцями, які заперечували за укр. народом право на нац. самовизначення й розвиток рідної мови та культури. В останні рр. К. працював над книгою "Право і науки про право", яку вважав своїм гол. твором, але рукопис був утрачений у друкарні під час пожежі (1918). К. готував до друку двотомне зібрання "Політ. творів" М. Драгоманова. П. у Катеринодарі, де опинився після відвідання штабу ген. Денікіна в Ростові-на-Дону. Метою цієї поїздки було намагання умовити рос. ген. зберегти УАН, яку після окупації Києва військами Денікіна було ліквідовано.

Лит.: Сапов В. В. Архив Б. А. Костяковського. "Вопросы социологии", т. 1, № 1, 1991; Сапов В. В. Главная книга акад. Б. А. Костяковського. "Вести РАН", т. 63, 3, 1994; Василенко Н. П. Акад. Б. А. Костяковський. "Социологические исследования", № 2, 4, 5, 1994.

КІСТЯКІВСЬКИЙ Володимир, брат Богдана Кістяківського, фізик, хемік, д. чл. АН України (1919), акад. АН СРСР (1929); н. 1865 в Києві, п. 1952 в Москві. Закінчив 1889 Петербурзький ун-т, 1903–34 – проф. Петербурзького, потім Ленінградського, політехн. ін-ту. 1934–39 – дир. Колоїдно-електрохем. ін-ту АН СРСР. К. відкрив залежність між теплою випаровування й об'ємом пари при температурі кипіння (1916), а також між теплою випаровування неасоційованої рідини та її температурою кипіння. Запропонував ряд методів для вивчення електрохем. процесів; уперше склав таблицю електродних потенціалів, працював у галузі електрохемії магнію, хрому, заліза, алюмінію та ін. металів (1910). Розробив плівкову теорію корозії металів і практичні засоби захисту металів від корозії.

КІЧУРА Мелетій, адвокат, журналіст, поет; н. 21.1.1881 у с. Носів Бережанського пов., Галичина, п. 1939 в Росії. Закінчив юридичний ф-т Віденського ун-ту. Працював адвокатом у Коломиї. Після революції 1917 жив у Рад. Україні, працював у газ. "Советский путь" (Мелітополь), інструктором культпропаганди в літ. справах ЦК КП(б)У. Чл. письменницької орг. "Зах. Україна", редагував журн. "Зах. Україна" (1930). Автор зб. поезій "Без керма" (1910), "Tempi passati" (1913), "На старті" (1929), "Відблиски крици", "Останні могики", "Передодні" (1930). Заарештований у січні 1933, коли працював викладачем нім. мови в Київ. художньому ін-ті. 9.5.1933 за судженням до 10 рр. концтаборів за належність до сфабрикованої ДПУ Укр. військ. орг.

"КЛЕКІТ", повна назва – Іркутське т-во українців ім. Т. Г. Шевченка "Клекіт"; засн. 23.7.1990, зареєстровано 16.1.1991 в Іркутську, Росія. Основні статутні завдання: "надання допомоги своїм чл. у вивченні історії України, культури, мови, традицій, звичаїв, їх відродження, а також зміцнення дружби і поваги з ін. національностями". У березні 1992 за ініціативою Т-ва проведено конференцію українців Си-

біру й Дал. Сх. У 1993 Т-во було реорганізоване в Іркутський нац. центр українців; створені його осередки в районних центрах Братськ, Усть-Кут, Нижній Удинськ, Бодейбо та ін. Колективний чл. Об'єднання українців Росії. За сприяння земляцтва в 1993 при міськ. бібліотеці в Іркутську створено укр. відділ. У цьому ж році засн. газ. "Сибирський українець", однак вийшло лише одне ч. (липень 1993) накладом 3 тис. прим. рос. мовою. Земляцтвом проводяться Шевченківські дні, святкування річниць П. Грабовського, Лесі Українки, відзначаються рел. і нац. свята. Чисельність земляцтва бл. 200 осіб.

КЛИМЧЕНКО Костянтин, скульптор; н. 1816, п. 29.8.1849 в Москві. У 1839 закінчив Петербурзьку академію мистецтв. З 1842 – у Римі, де пройшло його творче життя. У 1849 царським наказом К. було викликано з-за кордону для художнього оформлення храму Христа Спасителя в Москві. Одразу після приїзду К. помер.

КЛОЗОВСЬКИЙ Олександр, метеоролог, геофізик; н. 1848 в Житомирі, п. 3.4.1917 в Петрограді. Закінчив Київ. ун-т, викладав в ун-тах: Київ. (1876–79), Новорос. в Одесі (1880–1907), Санкт-Петербурзькому (1909–17) і одночасно на Вищих жіночих курсах. Ініціатор створення магнітно-метеорологічних обсерваторій в Одесі. Ред.-видавець "Метеорологічного огляду" (19 вип., 1887–1909), "Літописів Магнітно-метеорологічної обсерваторії Новорос. ун-ту" (11 тт., 1894–1906). Один із засновників мед. кліматології. Автор фундаментальних праць із кліматології Росії та України, погодного режиму, температури й солоности Чорного моря. Створив скорочений курс метеорології для вузів. Нагороджений золотими медалями Рос. геогр. т-ва. Д-р геогр. наук (1864), чл.-кор. Санкт-Петербурзької АН (1910).

КОБЕЦЬ Костянтин, військ. держ. діяч; н. 16.7.1939 в Києві. Закінчив Київ. вище військ.-інженерне уч-ще зв'язку, електротехн. та політехн. ін-ти, Військ. академію зв'язку ім. С. М. Будьонного, Військ. академію Генштабу Збройних сил СРСР. В армії з 1959, командував підрозділами зв'язку: нач. військ. зв'язку Далекосх. військ. округу (1982–86), нач. військ. зв'язку Збройних сил СРСР – заступник Генштабу (1987–91). У серпні – листопаді 1991 – мін. оборони РСФРР,

від вересня 1992 – гол. військ. інспектор РФ, гол. Військ.-законодавчої комісії М-ва оборони РФ. Ген. армії, д-р військ. наук, проф. Автор книги "Путч: до и после".

"КОБЗА" – незалежний інформаційний веб-сайт, що висвітлює життя українців у Росії (<http://kobza.com.ua/>). Ініціаторами створення сайту (червень 2001) стали чл. ОУР Василь Коломацький (Торонто), гол. ОУН Руху м. Москви Віктор Гуменюк та гол. Уральської асоціації українців Стефан Паняк (Єкатеринбург). Метою сайту було проголошено надання максимально повної інформації про життя українців у Росії, з акцентом на порушення їхніх прав, перетворення «К.» на об'єднуючий загальнорос. орган інформації, що презентуватиме рос. українство у світі. Матеріали, розміщені на сайті, ознайомлюють читачів з юридично-правовою базою діяльності нац.-культ. т-в у Росії, подають бібліотеку укр. літератури, істор. відомості про українців у Росії та за її межами, важливі новини соц.-політ., культ. життя в Україні та Росії. Гол. рубриками сайту є: «Інформація, аналітика», «Порушення прав українців», «Публіцистика», «Регіональні видання» (31 вид.), «Українські організації в РФ», «Українці у світі». Сайт веде проекти «Обличчя української родини Росії» та «Українські молодіжні організації Росії». Гол. ред. вид. – Василь Коломацький (Аврора, Канада), ред. – Андрій Бондаренко (Самара), Наталя Литвиненко-Орлова (Мурманськ), Митрополит Адріан (Ногінськ), помічник ред. – Єлизавета Кейль (Запоріжжя), дир. – Стефан Паняк (Єкатеринбург).

"КОБЗАР", братство укр. митців у Санкт-Петербурзі, об'єднання укр. художників і скульпторів, створено 1989 за ініціативою художника Ф. Гуменюка. Братство проводить колективні й персональні виставки, бере участь у заходах Петербурзького укр. суспільно-політ. т-ва ім. Т. Шевченка, культ. програмах України; колективних виставках у Петербурзі 1990, 1993, 1994, у виставці "Мамай з Петербургу" (Київ), поході-реквієми "Останнім шляхом Кобзаря"; 1 і 2 фестивалів "Червона Рута". Художники О. Володченко, Ф. Гуменюк, М. Домашенко, А. Дручило, М. Коваленко, І. Кулик, Л. Кулибаба, І. Матіш, І. Тарасюк мали персональні виставки в Санкт-Петербурзі, Україні, за кордоном. За проектом скульптора Л. Кулибаби від-

значено пам'ятним каменем першопоховання Т. Шевченка на Смоленсько-му кладовищі в Петербурзі.

Лит.: Б а й Н. Братство "Кобзар" із міста на Неві. "Вісті з України", 1993; Б о й к о І. Мамай з Санкт-Петербурга. "Золоті ворота", № 5, 1993.

"КОБЗАР", муз.-драм. гурток українців Москви, засн. 1909 І. Алчевським, Г. Алчевським, М. Донцем, Ф. Коршем, А. Неждановою, І. Непом'ящим, І. Сацем, В. Овчинниковим та ін. З ініціативи "К." було влаштовано чимало цікавих літ.-муз. концертів, присвячених історії та культурі укр. народу. Однією з найпомітніших подій стало святкування в березні 1911 у Вел. залі Моск. консерваторії 50-річчя з дня смерті Т. Шевченка, після якого діяльність "К." була на деякий час заборонена, а його учасників звинуватили в пропаганді реві. ідей. Та вже в 1914–15 учасники "К." здійснили постановку "Наталки Полтавки" М. Лисенка за участю А. Саксаганського, М. Садовського, Марії Заньковецької, І. Алчевського, а також у Большому театрі – "Запорожця за Дунаєм" С. Гулака-Артемівського. "К." проводив вечори для збору коштів на користь студентів-українців, які навчалися в різних вузах Москви. Першим гол. "К." був видатний укр. співак І. О. Алчевський.

КОВАЛЕВСЬКИЙ Євграф, гірничий інж. і геолог, держ. діяч, почесний чл. Петербурзької АН (1856); н. 21.12.1790 в Харкові, п. 30.3.1867 в Петербурзі. У 1810 закінчив Гірничий кадетський корпус у Петербурзі, працював на Луганському ливарному заводі. У 1816–26 працював у Гірничому департаменті. Потім працював нач. Алтайських рудних заводів, здійснював геологічні дослідження на Алтаї. У 1858–61 був мін. нар. освіти Росії. К. здійснював геологічне дослідження Донбасу, уперше висвітлив геологію цього басейну, описав корисні копалини, зробив прогноз про наявність у р-ні м. Вахмута (тепер – Артемівськ) покладів кам'яної солі. За результатами дослідження Донбасу написав кілька праць, серед яких "Опыт геогностических исследований в Донецком горном краже" (Горный журнал, 1827, кн. 2), "Геогностическое обозрение Донецкого горного кража" (Горный журнал, 1829, ч. 1, кн. 1–3).

КОВАЛЕВСЬКИЙ Єгор, інж., мандрівник-дослідник, письмен., дипломат, почесний чл. Петербурзької АН

(1857); н. 6(18).2.1809, за ін. даними – 1811, у с. Ярошівка Харківської губ., п. 20.9(2.10).1868 в Петербурзі. У 1825–28 навчався в Харківському ун-ті на відділенні морально-політ. наук. У 1829 пішов на службу до Департаменту гірничих і соляних справ і до 1837 працював на золотопром. заводах Алтаю та Уралу, де також займався дослідницькою роботою, опублікував "Геогностическое и истор. обозрение частных золотых промыслов Алтайского края" (Горный журнал, 1835, ч. 3, кн. 8; 1836, ч. 2, кн. 5). У 1837 був посланий урядом Росії в Чорногорію для дослідження її природних багатств. Результати відрядження відображені в праці "Четыре месяца в Черногории" (СПб., 1841). У Чорногорії К. здійснив також відкриття в галузі археології: відкрив і описав руїни Дюклеї, міста часів Римської імперії. 1839–40 працював у Сер. Азії, 1847–48 відряджений до Єгипту для орг. золотих промислів. Тут К. здійснював геогр. і геологічні дослідження в Півн.-Сх. Африці, був одним з піонерів дослідження басейну р. Ніл, описав природу й нас. Єгипту, Судану і Зах. Етіопії. Свою подорож і дослідження описав у книзі "Путешествие во внутреннюю Африку" (СПб., 1849, ч. 1–2). У 1849–51 К. здійснив подорож до Китаю і Монголії, під час якої займався наук. дослідженнями й виконував дипломатичні доручення. Здійснив геогр. опис Півн. Китаю і Пекіна, геологічний опис Пекінського вугільного басейну й видобутку золота в Китаї, зібрав цінні колекції гірських порід, хлібних зерен, квіткових та городніх культур, чаїв, старовинні кит. книги. Цю подорож К. описав у книзі "Путешествие в Китай" (СПб., 1853, ч. 1–2). У 1851 в Кульджі за дорученням рос. уряду К. заключив договір з Китаєм про встановлення безмитної обмінної торгівлі через Кульджу і Чугучак. У 1853 знову в Чорногорії, під час тур.-чорногорської війни як рос. комісар сприяв зупиненню військ. дій і поч. мирних переговорів, за це був нагороджений медаллю. 1857–61 служив дир. азійського департаменту М-ва закорд. справ Росії. У 1856 обраний чл.-кор. АН у відділенні рос. мови і словесности, а в 1857 – почесним чл. АН. В останні рр. життя К. вивчав історію Росії 19 ст., займався літ. і гром. діяльністю. З 1856 був незмінним чл. вченої ради Корпусу гірничих інж. і Вченого комітету Гірничого ін-ту, у 1865 обраний почесним чл. Рос. геогр. т-ва. Після смерті К. було видано його "Собрание сочинений" (СПб., 1871–72,

т. 1–5). К. займався також літ. діяльністю. Друкуватися почав у 1832 як поет, потім писав романи й повісті. Став основоположником нового жанру в художній літературі – коротких наук.-популярних нарисів про країни й народи.

Лит.: В а л ь с ь к а я Б. А. Путешествия Е. П. Ковалевского. М., 1956.

КОВАЛЕВСЬКИЙ Максим, історик, соціолог, етнограф, правознавець, політ. діяч; н. 27.8(8.9).1851, п. 23.3(5.4).1916. Закінчив юридичний ф-т Харківського ун-ту (1872) і виїхав до Берліна, Парижа, Лондона готуватися до магістерського екзамену. За кордоном К. працював у галузі історії держ. і суспільних установ та права, одночасно розробляв питання соціології, етнографії і первісної культури. Повернувшись до Москви, захистив магістерську дисертацію (1877) і почав читати курс лекцій з історії зарубіжних держ. установ і права в Моск. ун-ті. Брав участь у вид. журн. "Критическое обозрение" (1879–80). Після захисту докторської дисертації "Общественный строй Англии в конце средних веков" (М., 1880) К. тричі відвідував Кавказ (1883, 1885, 1887), де вивчав побут гірських племен, у результаті чого з'явилися його етнограф. дослідження: "Современный обычай и древний закон. Обычное право осетин в историко-сравнительном освещении" (М., 1886, тт. 1–2), "Закон и обычай на Кавказе" (М., 1890, тт. 1–2), "Родовой быт в настоящем, недавнем и отдаленном прошлом" (СПб., 1905, вып. 1–2). Один з фундаторів Моск. психологічного т-ва (1884). Звільнений 1887 з Моск. ун-ту; знову виїхав за кордон, де працював в архівах Італії, Іспанії, Франції. Учасник багатьох міжнар. конгресів соціологів та істориків. Своєю гол. працею К. вважав "Экономический рост Европы до возникновения капиталистического хозяйства" (М., 1898–1903, тт. 1–3), яку написав на основі зарубіжних архівних джерел. К. багато працював за кордоном у вузах (Брюссель, Стокгольм, Оксфорд, Чикаго та ін.). К. став одним із засновників Вищої рос. школи суспільних наук у Парижі. У цій школі читався курс з історії України, зокрема М. Грушевським.

Повернувшись 1905 до Росії, викладав у Петербурзькому ун-ті та ін. вузах Петербурга. У 1906 був обраний до першої Держ. думи, 1907 – до Держ. ради. Одночасно видав свої основні праці із соціології: "Современные со-

циологи” (СПб., 1905), “Социология” (СПб., 1910, тт. 1–2), а також вел. працю з історії політ. учень “От прямого народоправства к представительному и от патриархальной монархии к парламентаризму” (М., 1906, тт. 1–3). Видавець журн. “Вестник Европы” (1909–16), один з ред. “Энциклопедического словаря” Гранат (1910–16). Разом з М. Грушевським і М. Туган-Барановським редагував вид. “Укр. народ в его прошлом и настоящем”. Ідеї К. вплинули на становлення світогляду М. Грушевського. Акад. з 1914.

Лит.: М. М. Ковалевский: ученый, государственный и общественный деятель и гражданин. Пгт., 1917; А н у ч и н Д. Н. Памяти Максима Максимовича Ковалевского. М., 1916; Сафронов Б. Г. М. М. Ковалевский как социолог. М., 1960.

КОВАЛЕНКО Олексій, промисловець; н. бл. 1858, р. смерті невідомий. Родом з укр. селянської родини Харківської губ. Приїхав до Катеринодара 13-літнім хлопцем, де став учнем продавця, а на поч. 20 ст. уже був володарем парового млина, макаронної і консервної фабрик, вел. крамниці та складу в Катеринодарі, поташного заводу в Усть-Лабинську тощо. Вел. капітал (бл. 3 млн рублів) дали можливість К. брати активну участь у найбільших у Кубанському регіоні кампаніях (напр., будівництві Кубано-Чорноморської залізниці).

КОВАЛЕНКО Федір, кубанський колекціонер старовини і творів мистецтва; н. 1866 на Полтавщині, п. 1919 в Катеринодарі, Кубань. Дитинство провів в Україні; 1881 переїхав до Катеринодара, де захопився нумізматиною, колекціонуванням предметів старовини, живопису. У 1903 К. подарував свою колекцію місту і став таким чином засновником першої на Півн. Кавказі Катеринодарської картинної галереї, пожиттевим її опікуном і куратором. Усі свої заробітки витрачав на поновлення експонатів музею, орг. виставок. Створив у місті художній гурток. Помер від тифу.

КОВАЛЬОВ Сергій, держ. діяч, правозахисник; н. 2.3.1930 у м. Середина-Буда Сумської обл. Закінчив біологічний ф-т Моск. ун-ту. Від 1967 перейнявся правозахисною діяльністю, був найближчим співроб. А. Сахарова. Один із засновників правозахисної орг. “Ініціативна група з прав людини” (1969), співроб., згодом ред. самвидавівського бюлетеня “Хро-

ніка поточних подій”. У 1974 заарештований за звинуваченням в “антирад. агітації та пропаганді” і засуджений на 7 рр. ув’язнення та 3 рр. заслання. Після відбуття покарання жив у Калініні, від 1987 – у Москві. Був чл. Проектної групи з прав людини Міжнар. фонду за виживання й розвиток людства, де працював інж. Ін-ту проблем інформації АН СРСР. Від 1990 – гол. комітету ВР РФ з прав людини, 1991 призначений співгол. рад. делегації на Моск. нараді-конференції СБСЕ. Керівник делегації Росії в Комісії ООН з прав людини в Женеві (1990–94). Нар. деп. РСФРР (РФ) з 1990. Представник Президента РФ у Чечні під час бойових дій (грудень 1994 – березень 1996). Канд. біологічних наук.

КОВАЛЬСЬКА Єлизавета (до одруження – Солнцева, у другому шлюбі – Маньківська), учасниця народницького руху 1870-их рр.; н. 1852 в Харкові, п. 1933 в Москві. Належала до орг. народників “Чорний переділ”. 1878–79 організувала в Харкові народницькі гуртки, одна із засновників Південно-рос. робітничого союзу в Києві (1880). Засуджена на безстрокову каторгу 1881, де пробула 23 р. 1903–17 – на еміграції, де належала до есерів. 3 кін. 1917 – у Росії. 1918–23 наук. співроб. Держ. архіву, потім співроб. журн. “Каторга і ссылка”.

КОВТЮХ Епіфан, рад. військ. діяч; н. 21.5.1890 на Миколаївщині, п. 28.7.1938 в Росії. Рекрутований до царської армії у рр. 1 світ. війни, де дослужився до звання штабс-капітана. Перейшов до лав Червоної Армії, нагороджений трьома орденами Червоного Прапора. Під час походу Таманської армії (1918) з Таманського півостр. на з’єднання з Червоною Армією – командир авангардної колони, з жовтня 1918 – командир армії. Став прототипом гол. героя роману А. Серафимовича “Залізний потік” – батька Кожуха. 1919–1920 – нач. Таманської дивізії в боях на Волзі й Кавказі. Далі – на командних посадах у Червоній Армії. У 1938 репресований як “ворог народу”, розстріляний.

КОЖАНЧИКОВ Дмитро, видавець; н. у першій пол. 19 ст., п. 1877 в Петербурзі. У 1867 в Петербурзі видав перше повне вид. “Кобзаря” Т. Г. Шевченка.

КОЖЕДУБ Іван, військ.; н. 1920 в с. Ображіївці Шосткинського р-ну

Сумської обл. Закінчив Військ.-повітряну академію (1949) та Академію Генштабу (1956). Під час рад.-нім. війни збив 62 літаки противника. Після війни – на керівній роботі у військ.-повітряних силах СРСР. Маршал авіації (1965), тричі Герой Рад. Союзу (1943, 1945).

КОЗАК Семен, військ.; н. 1902 у м. Коростені на Житомирщині, п. 1953 у м. Південно-Сахалінську, похований у Москві. Закінчив Військ. академію ім. М. Фрунзе. Викладач військ. навч. закладів, командував військ. з’єднаннями, помічник командувача Далекосх. військ. округу (1950). Ген.-лейтенант (1945), двічі Герой Рад. Союзу (1943, 1945).

КОЗАЧЕНКО (Казаченко) Георгій, композитор; н. 21.4(3.5).1858 в Полтаві, п. 18.5.1938 в Ленінграді. Закінчив Петербурзьку консерваторію (1883). Від 1889 – гол. хормайстер Маріїнського театру в Петербурзі. Від 1924 – проф. Ленінградської консерваторії. Опер: “Князь Срібний” (1885), “Пан Сотник” за Шевченком (1902), кантата “Русалка”, симфонії, вокально-симфонічна музика, хори, романси.

КОЗЕЛЬСЬКИЙ Федір, письм.; н. 1734 в Полтаві, п. після 1791 (УЛЕ: 1783) в Петербурзі. Син полтавського полкового осавула, небіж Я. П. Козельського; написав оди, трагедію, елегію, поему, щоденник тощо.

КОЗЛОВСЬКИЙ Іван, співак, нар. артист України; н. 1890 у с. Мар’янівка на Київщині, п. 1993 в Москві. У 1918 вступив до Київ. муз.-драм. ін-ту ім. М. Лисенка. У 1922 К. зараховано до Полтавського театру. Працював у Харківській та Свердловській операх. З 1926 – соліст Большого театру в Москві, на сцені якого виступав 30 рр. Мав голос вел. діапазону, виконав чимало провідних ролей, які стали оперною класикою; виконавець камерних творів, приятелював з багатьма діячами укр. культури.

КОЗУБ Сергій, укр. літературознавець, педагог; н. 6.10.1897 у с. Капустинці на Полтавщині, п. 14.8.1940 на Колімі, Якутія; жертва ком. режиму. Закінчив учительську семінарію в Лубнах (1916), Київ. ун-т (1921). Працював у Київ. ун-ті, пед. вузах Житомира й Ніжина. У 1920-их рр. розгорнув наук. діяльність як історик літератури й текстолог, зокрема багато корисного зробив для дослідження

творчості М. Коцюбинського й вид. його спадщини. Автор праць: "Ранній Коцюбинський" (1927), "Коцюбинський у "Братстві тарасівців"" (1930), "До творчості Коцюбинського в добу після 1905 року" (1930) та ін. Підготував до друку і прокоментував листи, що ввійшли до 7 т. "Творів" М. Коцюбинського (1930). Заарештований на поч. 1930-их рр. органами НКВС за звинуваченням в антирад. діяльності. Засланий у концентраційні табори в Колиму, де й загинув, де саме – точно невідомо.

"КОЛГОСПНИЙ УДАРНИК", газ., орган Приморсько-Ахтарського райкому ВКП(б), райвиконкому та райпрофради. Укр. мовою видавалася з вересня 1931 раз на три дні. Редакція у ст. Приморсько-Ахтарська Півн.-Кавказького краю, ред. А. Калиновський. Наклад – 3–4 тис. прим. Матеріали друкувалися укр. та рос. мовами. Тематика: життя р-ну, колгоспне будівництво, події у СРСР та світі. Від ч. 38 друкувався "укр.-рос. словничок", від ч. 56 – "лекції укр. мови".

"КОЛГОСПНИЙ ШЛЯХ", газ., орган Єйського райкому ВКП(б), райвиконкому та райколгоспспілки. Редакція в Єйську Півн.-Кавказького краю, ред. В. Гриневецький, Є. Капітановський. Видавалася двічі на тиждень накладом від 3810 до 7650 прим. Дописи друкувалися укр. та рос. мовами, від грудня 1932 – рос.

"КОЛЕКТИВИСТ", газ., орган Коренівського райкому ВКП(б), райвиконкому, райпрофради та райкоопспілки. Видавалася від 1930 накладом від 500 до 6900 прим., двічі на тиждень. Редакція у с. Коренівська Півн.-Кавказького краю, ред.: А. Вертепа, Г. Чеботарьов, Кулішов. До пол. 1931 матеріали друкувалися укр. та рос. мовами, від другої пол. 1931 – укр. У "Літ. стор." друкувалися твори місцевих укр. письмен. та поетів, від травня 1931 – "Заочні курси укр. мови".

КОЛЕНКОВСЬКИЙ Олександр, історик, педагог; н. 1880 у м. Миколаєві, п. 1942 в Москві. Закінчив Академію Генштабу (1912). Військ. аташе в Литві (1924), нач. оперативного управління Штабу РСЧА (1921), завідувач катедри військ. історії Академії ім. М. Фрунзе (1924). Ген.-лейтенант (1940), проф. (1938), д-р військ. наук (1941).

КОЛУБОВСЬКИЙ Яків, історик і бібліограф; н. 1863, р. смерті не-

відомий. Навчався в Колегії Павла Галагана в Києві. У 1896 закінчив Петербурзький ун-т. Навчався в Німеччині. Працював у журн. "Вопросы философии и психологии" (1890–91), викладав історію педагогіки та логіку на пед. курсах у Петербурзі (з 1892). Відомий як дослідник матеріалів з бібліографії історії рос. філософії. До свого перекладу "История новой философии..." Ібервега-Гейнца (1890) додав нарис "Философия у русских". Співробітничав з енциклопедичним словником Брокгауза та Ефрона. Багато матеріалів з історії філософії надрукував у "Философском ежегоднике" (М., 1894–96, кн. 1–2), а також у вел. праці "Материалы для истории философии в России" ("Вопросы философии и психологии", 1890–98, кн. 4–8, 44), зокрема у кн. 4 мова йде про укр. філософів – Гогоцького, В. Карпова, у кн. 5 – про П. Юркевича, у кн. 8 – про В. Лесевича.

КОЛЯДА Гео (Григорій), поет; н. 1904 у м. Валки на Харківщині, п. 1941 поблизу м. Єльні Моск. обл. Навчався 1923–26 в Академії соц. виховання ім. П. П. Блонського в Москві. 1921–23 завідувач першої дитячої Комуні ім. Г. Петровського та дитячого містечка ім. ВУЦВК у Харкові; 1925–41 працював у Раднаркомі СРСР. На поч. 2 світ. війни пішов у нар. ополчення, пропав безвісти. Друкувався в журн. "Червоний шлях", "Глобус", "Життя й революція", "Нова громада", "Нова генерація"; був чл. Спілки селянських письмен. "Плуг" та Спілки пролетарських письмен. "Гарт". Пізніше навернувся до футуризму, брав участь у моск. об'єднанні укр. письмен. "Село і місто". Разом з І. Сенченком та О. Копиленком видав зб. "Штурма" (1923), автор низки поетичних книжок і віршованого роману "Арсенал сил" (1923) та ін.

КОЛЯКОВСЬКИЙ Олексій, скрипаль; н. 17(29).6.1856 в Подільській губ., п. 15(28).9.1912 в Петербурзі. Закінчив у 1877 Петербурзьку консерваторію (у Л. Аувера), проф. якої став у 1906. У 1872–73 – соліст оркестру Київ. опери, у 1884–97 – Большого театру в Москві. У 1897–1906 – викладач Київ. муз. уч.-ща, дир. власної школи скрипкової гри. Як соліст виступав у Росії, Англії, Німеччині, Австрії.

КОМАРОВ Богдан, укр. учений-біолог; н. 1882 в Києві, п. 1975 в Душанбе, Таджикистан. Засл. діяч науки Таджикистану, син укр. бібліографа

М. Костомарова. Навчався в Одеському та закорд. ун-тах. У 1920-их рр. працював в Одеській наук. бібліотеці, упорядковував вел. архів батька. Через політ. обставини (репресії діячів укр. культури) 1932 виїхав у Таджикистан. Автор капітальної праці "Определитель растений Северного Таджикистана" (1967). К. був у близьких взаєминах із багатьма діячами укр. культури. Залишив спогади про Лесю Українку.

КОНДРАТЕНКО Роман, військ. діяч Рос. імперії; н. 12.10.1857 в Тифлісі, п. 15.12.1904 в Порт-Артурі, похований у Петербурзі. К. н. у сім'ї офіцера Сидора Кондратенка, переселенця з Катеринославської губ. Закінчив військ. гімназію в Полоцьку (1874), інженерне уч.-ще (1877), Військ.-інженерну академію (1882) і Академію Генштабу (1886). Командував ротою, стрілковим полком. Від 1903 командир 7 Східносибірської стрілкової бригади, розгорнутої в дивізію (1904) і направленої до Порт-Артура. На поч. рос.-япон. війни керував сухопутною обороною Порт-Артура, який під час командування К. був значно укріплений, що сприяло успішному відбиттю штурмів япон. військ. К. користувався вел. авторитетом у військах, часто з'являвся на вирішальних ділянках оборони. Ген.-лейтенант (1904). Загинув під час артилерійського обстрілу форту № 2. Похований в Александрово-Невській лаврі в Петербурзі.

Літ.: Миткевич В., Дубенский Д. Роман Исидорович Кондратенко. Его жизнь и боевая деятельность. СПб., 1908.

КОНДРАТЮК Юрій, учений у галузі ракетно-космічної технології; н. у липні 1900 (УРЕ: 7.9.1900) в Луцьку, п. 1941 (УРЕ: 1942) на фронті під Москвою. Учений-винахідник, один з перших творців і дослідників ракетної техніки. Навчався в Полтавській гімназії (1914–18) (УРЕ: у 1918 закінчив Колегію Павла Галагана в Києві), автор ряду ст. і досліджень з ракетної техніки, об'єднаних у книзі "Завоевания межпланетных пространств" (1929); провадив вел. роботу в Укр. наук.-досл. ін-ті пром. енергетики.

КОНИК Клим, економіст; н. 1888 на Галичині, п. 3.11.1937 на Соловках. Був прапорщиком австр. армії і на командно-політ. посадах у Червоній Армії. У 1920-их рр. включився в провадження політики українізації. За дорученням М. Скрипника був ректором Одеського ІНО, перед арештом проф.,

керівником групи планування науки в Держплані України. Заарештований у травні 1933 і засуджений на 5 рр. концтаборів у справі УВО. Розстріляний на Соловках 3.11.1937. Автор праці “Планування науки на Україні” (Х., 1932).

КОНИСЬКИЙ Георгій, правос. архиєп. Могильовський, Мстиславський і Оршанський (1755–95), церк. діяч, письм.; н. 9.11.1717 в Ніжині на Чернігівщині, п. 2.2.1795 в Могильові, Білорусь. Після закінчення навчання у Київ. духовній академії (1728–43) склав монаші обітницю в Києво-Печерській лаврі. Від 1745 в Київ. академії виконував обов'язки проф. піітики, риторики, філософії, а від 1751 – ректора в сані архимандрита. Єп. (1755), архиєп. (1783) Білоруської єпархії, що на той час входила до складу Поль. держави. Тут він відкрив школу для духовенства (Могильов, 1757), при осідку архиєрея заклав типографію. В обороні прав правос. віруючих своєї єпархії К. звертався за допомогою до рос. імператриці Катерини I, скориставшись участю в урочистостях на честь її коронування (1762). У захисті правос. звертався і до поль. короля Станіслава Понятовського (1765): до поль. уряду К. подав довідку про стан православ'я на теренах Речі Посполитої. Результатом наук. досліджень К. стала праця поль. мовою “Права та вольності жителів грец. віросповідання у Польщі і Литві”. Після першого (1772) розбору Польщі білорус. землі відійшли до Росії. К. було залишено тут єп. Могильовським, Мстиславським і Оршанським. За його безпосередньою ініціативою Катерина II прийняла рішення про ініціювання переходу уніятів краю на православ'я. Протягом 3 рр. після приєднання до Росії до правос. церкви відійшло 112 тис. осіб. Останні 15 рр. життя К. присвятив упорядкуванню єпархії: збудував нове приміщення для духовної семінарії в Могильові (1785), заклав при ньому собор Св. Йосифа Обручника. Як письм. є автором драми “Воскресение мертвых” (поставлена 1747 в Київ. духовній академії), низки поетичних творів, проповідей, казань. В обороні православ'я і проти унії написав “Записки о том, что в России до кон. XVI ст. не было никакой унии”, “Истор. известие о епархии Белорусс. и других епископиях, бывших в Польше и обращенных в унию”. Його твори: “Сочинения: в 2 тт.” (СПб., 1835); “Філософські твори: в 2 тт.” (К., 1990).

Лит.: Кашуба М. В. Конисский. М., 1979; Протасевич В. И. Георгий Конисский. Из истории философ. и общественно-полит. мысли Белоруссии. М., 1962.

КОНИ Ірина (на сцені – Сандунова), актриса й письм.; н. 5.5.1811 на Полтавщині, п. 24.9.1891 в Москві. Працювала на сцені понад 15 рр. У 1837 вийшла перша її зб. оповід.; автор переробки франц. драми “Порыв и страсть” (1850).

КОНОВАЛОВ Дмитро, учений-хемік; н. 10(22).3.1856 у с. Іванівці Катеринославської губ., п. 6.1.1929 в Ленінграді. У 1873 закінчив чоловічу гімназію в Катеринославі і вступив до Петербурзького гірничого ін-ту на заводське відділення, із цього часу проживав у Петербурзі. У 1878 закінчив ін-т і вступив на фіз.-мат. ф-т Петербурзького ун-ту, почав займатися наук. дослідженнями. 1880–81 у Страсбурзі працював у лабораторії Кундта, слухав лекції в ун-ті, захистив дисертацію, отримав ступінь д-ра філософії і повернувся до Росії. З 1882 асистент, у 1886–1907 проф. Петербурзького ун-ту. Одночасно в 1903–05 дир. Гірничого ін-ту. У 1884 захистив роботу “Об упругости пара растворов” (1884; 3 вид. у 1928) і отримав ступінь магістра. У 1907 призначений дир. Гірничого департаменту М-ва торгівлі і пром-сти; 1908–15 заступник мін. торгівлі і пром-сти. 1916–18 проф. Петроградського технологічного ін-ту. 1919–22 дир. наук.-досл. хеміко-енергетичного ін-ту в Катеринославі, брав участь у відновленні хем. пром-сти України. З 1922 президент Гол. палати мір та ваги і проф. Петроградського технологічного ін-ту. У 1923 обраний д. чл. АН СРСР з хемії. Основними напрямками наук. досліджень К. були хем. теорія розчинів, хем. термодинаміка, хем. кінетика, теорія рідин, термохемія. Широковідомі закони К. викладені в його магістерській дисертації. Докторська дисертація “Роль контактных действий в явлениях диссоциации” (1885), у якій К. уперше ввів поняття активної поверхні, мала вел. значення для розвитку теорії гетерогенного каталізу й хем. кінетики. К. вивчав співвідношення між теплоотою горіння й будовою органічних сполук, має праці з техн. хемії. Наук. спадок К. налічує понад 200 наук. праць, опублікованих у Росії й за кордоном, серед них – монографії (Об осмотическом давлении. СПб., 1899; Об упругости пара растворов. Ленинград, 1928;

Материалы и процессы хим. технологии, ч. 2. Ленинград, 1928), наук. ст., курси лекцій, навчальні й методичні посібники, популярні лекції і ст. К. брав участь у написанні словника Брокгауза і Єфрона. К. вів активну гром.-наук. роботу, брав участь у багатьох міжнар. наук. форумах. Починаючи з 1923, К. неодноразово обирався президентом Рос. фіз.-хем. т-ва (з 1922 був гол. його хем. відділення). Займався організаторською роботою, направленою на розвиток хем. пром-сти, введення в Росії міжнар. метричної системи. К. часто бував в Україні, відвідував рідних на батьківщині в Дніпропетровській обл., а також підтримував наук. зв'язки з ученими в Києві та Дніпропетровську.

Лит.: Байков А. А. Дмитрий Петрович Коновалов. Библиографический очерк. Ленинград, 1928; Каустинский А. Ф. Дмитрий Петрович Коновалов. Люди русской науки, т. 1. М. – Ленинград, 1948; Соловьев Ю. И., Кипнис А. Я. Дмитрий Петрович Коновалов, 1856–1929. М., 1964.

КОНОНЕНКО Олександр, біолог, письм.; н. 15.9.1923 у с. Красносілля на Черкащині. У 1947 закінчив фіз. ф-т Ленінградського ун-ту (кафедра фізики ядра) і з того часу жив у Петербурзі. Позбавлений можливості продовжити роботу за фахом К. спрямував свою діяльність до царин мед. та біологічної фізики. З 1950 працював у Центр. наук.-досл. рентгено-радіологічному ін-ті М-ва охорони здоров'я СРСР, 3 рр. очолював кафедру фізики в мед. ін-ті. Розроблений ним метод внутрішньотканинної дозиметрії при попаданні радіоактивних речовин в організм знайшов найбільше застосування у Великобританії та США. Будучи керівником гол. лабораторії дозиметричної служби М-ва охорони здоров'я СРСР, займався метрологічним забезпеченням радіаційного лікування онкологічних хворих у масштабах усієї країни. Увів викладання вищої математики в мед. ін-ті, за що був звинувачений у “формалізмі в мед. науці” і позбавлений звання проф. Опублікував понад 60 наук. праць. Як письм. і публіцист К. надрукував наук.-фантастичний роман “Скорений промінь” (1968), у якому езопівською мовою критикував антинар. політику КПРС та уряду; оповід. “Гуляща Фроська” (1991) про вплив урбанізації на село; сценарій “Чорна хмара” про Голодомор в Україні 1933 (1993) та повість “Вечори на Дитинці” (1994)

про Україну й українця рос. діятори. Друкувався в журн. та газ. України, Канади та США.

КОНФЕРЕНЦІЇ УКРАЇНЦІВ КАЗАХСТАНУ, ділові зустрічі керівників і активістів укр. гром. і культ.-осв. т-в Республіки Казахстан; започатковані 1993. На К. У. К. вирішуються організаційні й координаційні питання укр. нац.-культ. життя в Казахстані. 1 К. У. К. відбулася 23.5.1993 в Караганді; на ній були представлені укр. т-ва 9 обл. країни. К. У. К. була присвячена заснуванню Об'єднання українців Казахстану (ОУК), метою якого є відродження укр. мови, культури, виховання нац. самосвідомості, сприяння гармонізації міжнетнічних відносин у Казахстані. ОУК не має держ. реєстрації (недостатньо представлено в межах усієї держави). На 2 К. У. К., що відбувалася 23–24.8.1994 в Акмолі й у якій взяли участь представники укр. гром.-культ. осередків 10 обл. країни, були обговорені й ухвалені: Проект Держ. програми етнічного розвитку українців Казахстану до 2000 р.; Звернення до українців світу; Звернення до Президента України Л. Кучми та ін. документи. Метою К. У. К. було об'єднання українців Казахстану навколо ідеї етносоц. і етнокульт. розвитку в поліетнічному середовищі.

КОНЦЕВИЧ Григорій, укр. хоровий диригент, фольклорист, композитор; н. 1863 в станиці Староніжнестеблівська на Кубані, п. 1941. Н. у коз. родині. Закінчив 3-річні курси регентів при Петербурзькій придворній капелі. У 1892–1906 рр. – регент хору Кубанського коз. війська. Захоплювався збиранням кубанського фольклору, викладав музику і співи в муз. школах і уч-щах Катеринодара. З 1909 – викладач Краснодарського муз. уч-ща, з 1920 – там же проф. У 1904–13 видав 7 зб. укр. нар. пісень. Написав кантату “Пам’яті К. Д. Ушинського”, “Чотири пори року”, хрестоматію нар. пісень для школи, записав 210 адигейських нар. пісень і танцювальних мелодій. Репресований як “ворог народу” у 1937. Помер у рад. концтаборі.

КОНЧАЛОВСЬКИЙ Петро, живописець; н. 9(21).2.1876 у м. Слов'янська на Донеччині, п. 2.2.1956 в Москві. Закінчив Петербурзьку академію мистецтв (1907). Картини: “Автопортрет з дружиною” (1923), “Новгородська серія” (1920-і рр.), “Бузок” (1933), портрети. Лавреат Держ. премії СРСР

(1943). Нар. художник РРФСР (1946), чл. Академії мистецтв (1947).

КОПЕРЖИНСЬКИЙ Костянтин, літературознавець; н. 23.10(4.11).1894 у с. Глібов, п. 18.3.1953 в Ленінграді. У 1918 закінчив Петроградський ун-т. У 1922–53 – проф. вузів Кам'янець-Подільського, Ленінграда, Одеси, Іркутська. Праці: “Театр. та муз. життя на Поділлі наприкін. 18 та в перші три десятиліття 19 ст.” (1926); “3 історії театру на Чернігівщині (1750–1850 рр.)” (1928). Репресований у 1934. Реабілітований.

КОРЕЦЬКИЙ Іван, гром. діяч; н. 8.8.1935 у с. Замшани Волинської обл. Після проходження військ. служби у с. Краскіно залишився в Примор'ї. Закінчив відділ правознавства Далекосх. держ. ун-ту. Працював в апараті КПРС, інспектором кримінального розшуку, заступником нач. райвідділу міліції, нач. райвідділу міліції (1974–84), заступником навч. закладу МВС (1985–89). Після виходу на пенсію (1989) упродовж 6 рр. працював кореспондентом Спаської міськ. газ. “Маяк”. Активний чл. Спаського т-ва “Зелений Клин”.

КОРОВЧИНСЬКИЙ Віктор, живописець; н. 10(22).2.1890 у с. Бацмани на Сумщині, п. 19.2.1949 в Москві. У 1913 закінчив Київ. художнє уч-ще, а в 1918 – МУЖСА (у К. Коровіна). У 1918–30 жив у Ромнах. Твори: “Портрет матері” (1916), “Селяни” (1927), “Осінні вісті” (1943), “До школи” (1948).

КОРОЛЕНКО Прокіп, історик, військ.; н. 1834 на хуторі біля Полтавської станиці, п. 1913. В армії пройшов шлях від рядового козака до ген. Не маючи навіть початкової шкільної освіти, став одним з видатних істориків краю. Видав понад 30 істор. досліджень: “Чорноморці” (СПб., 1874), “200-ліття Кубанського коз. війська” (Х., 1896), “Переселення козаків на Кубань” (Катеринодар, 1910) тощо. К. – один із засновників Т-ва любителів вивчення Кубанської обл. Очоловав військ. архів, особисто складав описи, упорядковував архівні документи, вів пошук матеріалів з історії Кубані.

КОРОЛЬОВ Сергій, конструктор ракетно-космічних систем, один з основоположників космонавтики; н. 30.12.1906 (12.1.1907) у Житомирі, п. 1966 в Москві, похований на Красній площі б. Кремлівської стіни. Закінчив 1924 професійно-техн. школу

в Одесі, 1924–26 навчався в Київ. політехн. ін-ті. Закінчив МВТУ (1929). У 1930 закінчив Моск. техн. уч-ще й одночасно Моск. школу льотчиків. З 1927 працював в авіаційній промсті. Під керівництвом К. створені балістичні та геофіз. ракети, перші штучні супутники землі, супутники різного призначення (“Електрон”, “Молнія-1”, “Космос”, “Зонд” та ін.), космічні кораблі “Восток”, “Восход”, на яких уперше в історії здійснено космічний політ і вихід людини в космос. Д. чл. АН СРСР (1958), двічі Герой Соціалістичної Праці (1956, 1961), лавреат Ленінської премії (1957). Зазнав сталінських репресій.

КОРСУН Микола, діяч освіти, меценат; н. 22.4.1802, п. між 1858 і 68; похований у с. Семейки Острогозького пов. на Воронезьчині. Закінчив Харківський ун-т (1882); здобув ступінь магістра істор. наук (1825); від 1826 працював у канцелярії М-ва освіти; камергер і дійсний статський радник. Вел. землевласник К. мав у Миргородському й Лубенському пов. 800 десятин, в Острогозькому – 500 десятин, в ін. – більш як 2540 десятин землі, що давало йому змогу займатися благодійництвом. Був попечителем Воронежської гімназії (1858).

КОРШ Федір (псевд. – Хведір Корж), учений-філолог; н. 1843 в Москві, п. у Москві, акад. Петербурзької АН (1900). Праці в галузі класичної філології, порівняльно-істор. дослідження індоєвроп., тюркських, угро-фінських мов, рос. орфографії та ортоепії, східнослов'янських літератур. Закінчив 1864 Моск. ун-т, проф. Моск., Новорос. (Одеса) ун-тів, з 1892 – Лазаревського ін-ту сх. мов у Москві; чл. укр. громади в Москві й гурту “Кобзар”, чл. оргкомітету з проведення в Москві Шевченківських свят 1911. Автор кількох віршів укр. мовою, перекладів з ін. мов на укр., мав багату бібліотеку з українознавства.

КОСОЛАП Петро, художник, педагог; н. 1834 в Катеринодарі, п. 1910. Н. у коз. родині. Навчався в кадетському корпусі, брав участь у Кавказькій і Кримській війнах. 1861–67 навчався в Петербурзькій академії мистецтв, після закінчення якої продовжив військ. службу в Катеринодарі. Після виходу у відставку впродовж 30 рр. викладав у Кубанському Марійському жіночому уч-щі. У 1894 брав участь у конкурсі на кращий проект

пам'ятника укр. козакам, які першими висадилися на Тамані в 1792. По-стать запорожця, створена К., утілена в пам'ятнику на Тамані після смерти художника в 1911.

КОСТЕЦЬКИЙ Петро, філософ; н. 1901 в Корсуні Київ. губ., п. 4.11.1937 на Соловках. До арешту працював у Харкові доцентом фін.-екон. і проф. планового ін-тів. Заарештований 1934 і засуджений 1935 на 5 рр. концтаборів за троцькізм. Покарання відбував на Соловках, де розстріляний 4.11.1937. На слідстві й у концтаборі тримав себе мужньо й незалежно.

КОСТОМАРОВ Микола, укр. історик, письм.; н. у Низовому Надволжі. Після суду над учасниками Кирило-Методіївського т-ва та річного перебування в Петропавлівській фортеці 24.07.1848 К. було вислано до Саратова, де призначено перекладачем губернського правління із заробітком 350 крб на р. Перекладів не було, тому К. почав завідувати секретним відділом, який займався справами розкольників. Історик продовжував писати праці з історії України, збирав матеріали з історії Поволжя. К. працював секр. губернського статистичного комітету, до роботи в якому залучив Д. Мордовця, який прибув до Саратова в 1854. Разом вони підготували "Малорусский лит. сборник", але у світ ця книга вийшла тільки через 5 рр. У 1856 імператор Олександр II звільнив К. з-під нагляду, але заборона "служити по ученої часті" не була скасована. Працюючи в статистичному комітеті, К. публікував у місцевій пресі ст. з історії краю. У 1859 К. на запрошення Петербурзького ун-ту від'їхав до столиці, де почав працювати на кафедрі рос. історії. Праці К.: Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей. Мысль, 1991, с. 588–614; Очерк истории Саратовского края. Памятная книжка Саратовской губ. на 1858 год. Саратов, 1858, с. 73–120; Поездка в г. Волгск. Памятная книжка Саратовской губ. на 1859 год. Саратов, 1859, с. 117–127.

КОСТЮК Іван, ігумен, правос. свящ., культ.-осв. діяч; н. 1910 у с. Покровка Верхньодніпровського пов. Катеринославської губ., п. 1979 у м. Павлів Посад Моск. обл. Закінчив сільську школу. У 1930-их рр. працював на шахтах Сибіру; під час 2 світ. війни співав у церк. хорі й був висвячений на свящ. у с. Бузівці Котів-

ського р-ну Дніпропетровської обл. З 1952 навчався в Духовній семінарії Троїце-Сергієвої лаври під Москвою, Духовній академії. Під час навчання прийняв монашество і служив у храмах Кашири, Павлового Посаду, Озер, Коломни Моск. обл. Замолоду добре знав акад. Д. Яворницького, працював у нього фотографом при розкопках та археологічних дослідженнях.

КОТЕНКО Микола, поет; н. 1937 у с. Ново-Мар'ївка Миколаївської обл. Автор кількох поетичних зб., перекладав укр. твори М. Вінграновського, Б. Олійника, В. Симоненка та ін.

КОТІН Жозеф, конструктор; н. 1908 в Павлограді на Катеринославщині, п. 1979 в Москві. Закінчив Академію ім. Ф. Дзержинського. Під його керівництвом було розроблено конструкцію важких танків протиснарядного бронювання: СМК, КБ, а також ИС-1, ИС-2, плаваючий танк ПТ-76. Ген.-полк. (1965), д-р техн. наук (1943), проф. (1948), засл. діяч науки та техніки РСФРР (1968), Герой Соціалістичної Праці (1941). Лавреат Держ. премії.

КОТЛЯРЕВСЬКИЙ Нестор, син Олександра Котляревського, літературознавець; н. 21.1.1863 в Москві, п. 12.5.1925 в Петрограді. Представник культ.-істор. школи, акад. Петербурзької АН (1909). Закінчив Колегію Павла Галагана в Києві, істор.-філолог. ф-т Моск. ун-ту. Приват-доцент Петербурзького ун-ту, читав лекції на Вищих жіночих курсах. Автор багатьох праць з історії літератури.

КОТЛЯРЕВСЬКИЙ Олександр, укр. та рос. філолог, фольклорист, етнограф; н. 1837 в посаді Крюків на Полтавщині, п. 29.9 (11.10).1881 в Пізі, Італія, похований у Москві. У 1853 закінчив Полтавську гімназію, 1857 – Моск. ун-т. Був учнем О. Бодяньського і Ф. Буслаєва. У 1862 сидів у Петропавлівській фортеці за підозрою у зв'язках з емігрантами-революціонерами. 1868–72 працював проф. Дерпського, з 1875 – Київ. ун-тів, 1877–78 гол. Київ. слов'янського т-ва, а з 1879 – Істор. т-ва Нестора Літописця. Написав низку праць зі славистики: "Старовина і народність" (1861), "Для історії рос. нар. театру" (1864), "Про похоронні звичаї язичницьких слов'ян" (1868), "До питання про розробку слов'янської міфології" (1871), "Здобутки славистики в Росії" (1871), "Про старожитності й історію поморських слов'ян у 12 ст.", "Старожитності юри-

дичного побуту балтійських слов'ян" (усі – 1874), "Бібліографічний нарис давньоруської писемності" (1881). Питання укр. культури досліджував у працях: "Чи були українці корінними жителями Полянської землі, чи прийшли з-за Карпат у 14 столітті?" (1862), "Вступне слово про істор. значення нар. творів" (1891), "Про малоруські нар. пісні й думи" (опубліковано 1894). Проблеми розвитку й вивчення укр. фольклористики розвиваються в оглядах праць: "Нар. рос. казки", "Поетичні погляди слов'ян на природу" О. Афанасьєва та ін. Чл.-кор. Санкт-Петербурзької АН (1875).

Лит.: Пыпин А. Н. Материалы для биографии А. А. Котляревского. СПб., 1894; Лаптева В. П. Визначний дослідник і пропагандист історії і культури слов'ян. Архіви України, № 1, 1991.

КОХОВСЬКИЙ Всеволод (псевд. і криптоніми: В. К., Данило Медовник, Володько Нечуй, Погонєць), письм., військ. діяч, педагог; н. 2(14).3.1835 у с. Стародубівці на Донеччині, п. 2(14).4.1891 в Петербурзі. У 1863 закінчив Петербурзьку військ. академію, служив нач. навч. відділу Гол. управління військ.-навч. закладів у Петербурзі. Ген.-лейтенант, засновник і перший дир. Пед. музею військ.-навч. закладів і Пед. бібліотеки (1864). Літ. діяльність розпочинав з публікації укр. мовою оповід. "З нар. уст", "Лист до основ'ян", наук.-популярного нарису "Усна мова з науки про дощ" у журн. "Основа" (1862). Оповід. "Пан народолюбєць" (1863), надруковане у львівському журн. "Правда" (1870), пізніше видане окремою книгою анонімно в Женеві, гостро критикує ліберальне панство. Цей твір високо оцінив І. Франко. У пед. працях К. розглядав питання початкової освіти, сімейного і трудового виховання, значення нар. творчості. Вони опубліковані в 1873–89 в "Пед. сборнике", що видавав Пед. музей, у журн. "Основа". Пропагував творчість Т. Шевченка, зберігав його художні полотна. Виступив з промовою на панахиді в Петербурзі в першу річницю з дня смерті Кобзаря. К. – організатор перших нар. читань.

КОЦЮБІНСЬКИЙ Юрій, рад. держ., партійний і військ. діяч; н. 1895 у м. Вінниці, п. 1937 в Москві. Син укр. письм. М. Коцюбинського. К. навчався в Чернігівській гімназії, не раз зазнавав ув'язненя, брав участь у штурмі Зимового палацу (1917), наприкін. 1918 увійшов до складу Тимчасового ро-

бітничо-селянського уряду України; у 1930-их рр. заступник гол. Держплану України; у квітні 1936 заарештований і розстріляний без суду і слідства як керівник укр. троцькістського центру, що блокувався з УВО. Реабілітований.

КОШИЦЬ Павло (справжнє прізвище – Порей-Кошиць), співак; н. 14(26).1.1863 у с. Кирилівці на Черкащині, п. 1(14).3.1904 в Москві. Навчався в Моск. консерваторії, удосконалював майстерність в Італії (Мілан). На сцені з 1886. У 1886–89 співав у театрах Європи. У 1890–93 – у Київ. опері, у 1893–1903 – у Большому театрі в Москві. Перший у Росії виконавець партій Зігфріда й Тангейзера (в однойменній опері Вагнера). Виконував твори укр. композиторів, зокрема М. Лисенка, та нар. пісні.

КОШОВИЙ Петро, військ., н. 1904 в Олександрії Єлизаветградської губ., п. 1976 в Москві. Закінчив Військ. академію ім. М. В. Фрунзе (1929). Командував військ. з'єднаннями й округами, головнокомандувач Групи рад. військ у Німеччині (1965–69). Маршал Рад. Союзу (1968), двічі Герой Рад. Союзу (1944, 1945).

КРАВЧЕНКО Андрій, рад. військ. діяч, ген.-полк. танкових військ (1944); н. 1899 у с. Сулимівка на Київщині, п. 1963 в Москві. У Рад. Армії з 1918, учасник громадянської війни. У 1938 закінчив Військ. академію ім. М. Фрунзе, під час 2 світ. війни 1941–45 командував танковою бригадою, корпусом і армією в складі Брянського, Сталінградського, 1, 2 і 3 Укр. та Забайкальського фронтів. Керовані К. війська брали участь у визволенні України. Після війни командував армією, бронетанковими й механізованими військами ряду військ. округів. Двічі Герой Рад. Союзу (1944, 1945).

КРАВЧЕНКО Василь, укр. етнограф, фольклорист, мовознавець; н. 25.4.1862 в Бердянську Таврійської губ., п. 20.3.1944 в Ростові-на-Дону, Росія. Н. у родині безземельного селянина, який походив із запорозьких козаків. У 1877 вступив до Теодосійського учительського ін-ту. Студентом записував фольклор, збирав етнограф. матеріали. Як учень народовольця В. Мартиновича К. потрапив до списку неблагонадійних із позбавленням права вчителювати. Добровільно поступив на військ. службу, далі – до юнкерської школи в Одесі, де продовжував займатися на-

родознавством. На військ. службі був бібліотекарем, скарбником, у вільний час студював фольклористику й етнографію, підтримував зв'язки з Б. Грінченком, В. Антоновичем, М. Грушевським, Ф. Вовком, М. Лисенком, М. Коцюбинським та ін. Проходив службу на Волині, де збирав фольклор, розповіді солдатів. З дня створення Т-ва дослідників Волині (1900) став одним з його найактивніших чл. Тут він видав свої кращі фольклорні записи, здійснені в 1889–1913: “Пісні, христини та весілля”, “Нар. оповід. й казки”, “Звичаї в селі Забрідді”. У 1913 в Житомирі відкрився Волинський музей, дир. якого став К. При музеї він заснував етнограф. секцію, співпрацював у “Просвіті”, місцеву орг. якої очолювала дружина К. – О. Орловська (поетеса Людмила Волошка). Зазнав переслідувань за роботу, спрямовану на відродження нац. свідомости. За клопотанням акад. О. Шахматова РАН присвоїла К. звання проф. та виділила 400 рублів допомоги на публікацію зібраних К. матеріалів. Коли над К. нависла загроза заслання, лише підтримка Шахматова відтягнула небезпеку. Але в 1914 його відправили до м. Коврова Володимирської губ., де він пробув до 1916. Повернувшись до Житомира, К. поринув в гром. життя, займався фольклористикою, краєзнавством. Разом з Абрамовичем К. створив Всенар. бібліотеку. Від липня 1920 К. – завідувач Волинського наук.-досл. музею. М. Грушевський запросив К. стати наук. співроб. ВУАН. Однак розпочався процес над чл. Спілки визволення України. НКВД знайшло листи К. до О. Єфремова. 17.9.1929 К. арештували, але невдовзі відпустили. У цю скрутну хвилину К. запросив на роботу дир. Дніпропетровського істор. музею Д. Яворницький. До самої смерті К. прожив на чужині.

КРАВЧЕНКО Григорій, військ.; н. 1912 у с. Голубівці Катеринославської губ., п. 1943. Закінчив курси при Академії Генштабу (1941). Ген.-лейтенант (1940), двічі Герой Рад. Союзу (1939). Загинув на фронті.

КРАВЧЕНКО Олексій, укр. графік і маляр, походив з поволзьких українців; н. 1889 в Покровській Слободі Саратовської губ., п. 1940 у с. Николина Гора Моск. обл. Навчався 1904–05 і 1907–10 у Моск. уч-щі малярства, скульптури й архітектури, брав участь у виставках передвижників, автор численних ілюстрацій до творів М. Гоголя,

В. Короленка, Ч. Дікенса, А. Франса та ін., серії офортів, подорожніх пейзажів, гравюр на рев. тематику, портретів, екслібрисів тощо. 1935–40 – проф. Моск. художнього ін-ту.

КРАВЧУК Михайло, математик; н. 27.9.1892 у с. Човниця на Волині, п. 9.3.1942 на Колими в Росії. Н. у родині землеміра, закінчив Луцьку гімназію (1910), Київ. ун-т (1914), був залишений при кафедрі для підготовки магістерської дисертації. Ще студентом був учасником алгебраїчного наук. семінару Д. Граве, який називав К. найталановитішим учнем. З 1918 викладав математику в Київ. гімназії ім. Кирило-Методіївського братства, згодом – у Київ. політехн. ін-ті нар. освіти та Київ. сіль.-госп. ін-ті. Приділяв увагу питанням вид. підручників укр. мовою, розробляв укр. мат. термінологію. К. відмовився від запрошення переїхати працювати до США, так само він відмовився виступити гром. обвинувачем у справі СВУ, сфабрикованій рад. органами влади. У 1924 захистив докторську дисертацію. У 1929 обраний д. чл. ВУАН. Працював у галузі математичної статистики, диференціальних рівнянь, теорії множини, теорії функцій і вищої алгебри. Автор 80 наук. праць (“Інтерполяція та деякі питання з теорії функцій дійсного змінного”, 1925; “Про задачу моментів”, 1933). 21.2.1938 заарештований органами НКВС і звинувачений у належності до “буржуазно-націоналістичної” орг. Провини за собою не визнавав; незважаючи на це, засуджений до 20 рр. ув'язнення і 5 рр. утрати політ. прав. Помер у місцях ув'язнення – інвалідному м-ку (Магадан, Колима).

Лит.: Сита Г. Страдницький шлях акад. Михайла Кравчука. “Зона”, № 5, 1993.

КРАМАРЕНКО Лев, живописець; н. 1(14).1.1888 в Умані на Черкащині, п. 5.3.1942 в Самарканді, Узбекистан. У 1906–08 навчався в Петербурзькій, у 1911 – Паризькій академії мистецтв. Здійснив оформлення дитячого м-ка ім. В. І. Леніна (1924) та Рос. драм. театру (1936–37) у Києві; картини: “Робітниця” (1927), “Натюрморт з самоваром” (1929), “Заводське селище. Донбас” (1937), “Дерева біля яру” (1938), “Сріблясті далі. Самарканд” (1942).

Лит.: Логвинська Л., Мелашенко О. Лев Крамаренко, 1975.

КРАСАВИН Ігор, дипломат; н. 3.5.1930 в Пирятині на Полтавщині.

ні. Закінчив Моск. держ. ін-т міжнар. відносин. Від 1953 працював співроб. Посольства СРСР у Фінляндії; перший секр. посольства СРСР у Фінляндії (1965–72); завідувач сектору Відділу скандинавських країн МЗС СРСР (1972–75); радник посольства СРСР у Фінляндії; Надзвичайний і Повноважний Посол СРСР, потім РФ в Ісландії (1986–91).

КРАСОВСЬКИЙ Андрій, революціонер-демократ; н. 1822 в Києві, п. 1868 в Нерчинському окрузі в Сибіру. Закінчив Пажеський корпус у Петербурзі (1840), брав участь у Кримській війні (1853–56). Активний учасник таємних гуртків у Петербурзі, за кордоном зустрічався з Гарібальді. У чині підполк. переїхав до Києва (1861); за агітацію між солдатами в Києві (1862) засуджений до розстрілу, який було замінено на 12 рр. каторги, що її відбував у Нерчинському окрузі Сх. Сибіру. Закінчив життя самогубством під час невдалої втечі з каторги.

КРИВИНЮК Михайло, активний діяч нац.-визвольного руху в Україні; н. 1871 у с. Гнійниця на Поділлі, п. 1.9.1944 у Свердловську, Росія. Навчався в Острозькій гімназії, Київ. та Празькій політехніках. Найближчий спільник Лесі Українки в її політ. діяльності, побратим письменниці, чоловік її молодшої сестри Ольги. Чл. групи укр. соціал-демократії, її видавець, кореспондент, зв'язівець. У 1901–07 під його опікою видавалася під фірмою “С. Д.” підпільна література у Львові, Женеві, Празі. Соціал-революціонер, автор публіцистичних ст., друкованих перев. у журн. “Рідний край”. У 1910-их рр. дуже популярною була брошура К. “Царі, пани люди” (Женева, 1903). За царату двічі перебував в ув'язненні – у Лук'янівській тюрмі (Київ, 1896–98), в Острозькій тюрмі (1907) та на засланні в Астрахані (1898–1900). У часи більшовизму працював в Ін-ті укр. наук. мови над укладанням “Словника живої мови”, звідки у справі СВУ його було ув'язнено в Лук'янівській тюрмі, далі – у Холодній горі в Харкові (1929–30). Востаннє сидів 60-річним знову в Лук'янівській тюрмі в 1931. Тоді в тюремній камері переклав із чеськ. мови укр. серед ін. творів романи В. Ванчури “Останній суд” і “Химерне літо” (переклади досі не опубліковані, їх рукописи зберігаються в Київ. музеї Лесі Українки). Приятелював з багатьма визначними діячами укр. науки і

культури – І. Франком, М. Павликом, В. Гнатюком, І. Пулюєм, І. Горбачевським, Д. Яворницьким. Загинув 1944 у Свердловську, попавши під паротяг.

КРИВЧЕНЯ Олексій, співак; н. 30.7(12.8).1910 в Одесі, п. 10.3.1974 в Москві. У 1938 закінчив Одеську консерваторію. У 1938–49 – працював у театрах Луганська, Дніпропетровська, Новосибірська, з 1949 – у Большому театрі в Москві. Партії: Карась (“Запорожець за Дунаєм” Гулака-Артемовського), Тарас (“Тарас Бульба” Лисенка), Черевик (“Сорочинський ярмарок” Мусоргського). Лавреат Держ. премії СРСР (1951). Нар. артист СРСР (1956).

КРИЖИЦЬКИЙ Костянтин, живописець; н. 17(29).5.1858 в Києві, п. 4(17).4.1911 в Петербурзі. Навчався в Київ. рисувальній школі М. Мурашка. Закінчив у 1885 Петербурзьку академію мистецтв, її акад. з 1900. Один з організаторів (з 1908 – гол.) Т-ва художників ім. А. І. Куїнджі. Картини: “Косарі на Україні” (1884), “Перед грозою” (1885), “Спека спада, повіяло прохолодою”, “Лісові далі” (обидві – 1889), “Повіяло весною” (1910), “Дуби” (1911), “Хутір на Україні”.

КРИЛОВ Михайло, н. 11.02.1952 в Тамбові. У 1974 закінчив катедру екон. географії СРСР геогр. ф-ту Моск. держ. ун-ту ім. М. В. Ломоносова. У 1974–90 – стажист-дослідник, мол. наук. співроб. Ін-ту водних проблем АН СРСР; у 1990–2000 – наук. співроб. Рос. НДІ культ. та природної спадщини ім. Д. С. Ліхачова М-ва культури РФ; у 2000–03 – докторант, у 2003–08 – старший наук. співроб., з 2008 до сьогодні – провідний наук. співроб. Ін-ту географії РАН.

Коло наук. інтересів: регіональна й етнічна ідентичність.

Д-р геогр. наук, дисертація: “Регіональна ідентичність в Европейской России” (М., 2007).

Чл. Всерос. т-ва охорони пам'яток історії та культури (1968–74), чл. Всесоюзного (Рос.) геогр. т-ва (з 1974), чл. “Зеленого движениа” в Тамбові (1989–93).

Основні праці: Региональная идентичность в историческом ядре Европейской России. “Социологические исследования”, 2005, № 3, с. 13–23; Региональная идентичность населения Европейской России. Вестник РАН, 2009, № 3, с. 266–277; Региональная и этническая идентичность в россий-

ско-украинской этноконтактной зоне. VIII Конгресс этнографов и антропологов России: Тезисы докл. М. – Оренбург, 2009, с. 471.

Лит.: Булгакова дом. Тамбовская энциклопедия. Тамбов, 2004.

КРИКУНЕНКО Віталій, поет, перекладач, літературознавець; н. 09.05.1951 в с. Косівщина на Сумщині. Закінчив Сумський пед. ін-т та відділення журналістики ВКШ при ЦК ВЛКСМ (нині – Ін-т молоді). У 1975 переїхав до Москви. Був представником Спілки письмен. України в секретаріаті СП СРСР, на дипломатичній роботі. Викладав україністику в Моск. держ. ун-ті, редагував дитячий журн. “Жили-були”, був заступником гол. ред. журн. “Библиотека”. Нині – заступник дир. Бібліотеки укр. літератури в Москві. Чл. Нац. спілки письмен. України, Спілки письмен. Росії.

Твори: Вічна Атлантида. М., 2009, 96 с.

КРИМСЬКИЙ Агатангел, видатний сходознавець, мовознавець, історик, літературознавець, письмен., фольклорист, етнограф, перекладач; н. 15.1.1871 у Володимирі-Волинському на Волині, п. 25.1.1942 в Кустані, Росія. Н. у родині вчителя гімназії. Батько – нащадок бахчисарайського мулли, який наприкін. 17 ст. переселився з Криму до Литви, мати – з бідної родини литов. поляків. Навчався в Острозькій гімназії, Колегії Павла Ґалаґана в Києві, де був учнем П. Житецького. Продовжив навчання в Лазаревському ін-ті сх. мов у Москві на істор.-філолог. ф-ті Моск. ун-ту. У 1896–98 перебував у наук. відрядженні в Сирії та Лівані. З 1900 – проф. Лазаревського ін-ту сх. мов, водночас працював на кафедрі рос. мови Моск. ун-ту. З 1918 жив у Києві. Організатор академічних установ, незмінний учений секр. ВУАН до 1928. Очоловав істор.-філолог. відділ (до 1929), був дир. Ін-ту укр. наук. мови (з 1930 – Ін-т мовознавства) АН УРСР. Одночасно працював у Київ. ун-ті. У зв'язку зі справою СВУ був усунений з посади секр. ВУАН і фактично від наук. праці. Лише в 1936 К. працював консультантом в Ін-ті літератури, готував до вид. літ. спадщину Г. Сковороди. У 1939, після возз'єднання західноукр. земель з УРСР, К. було дозволено налагодити зв'язки із львівськими вченими. З поч. війни К. був допроваджений з м. Звенигородки, що на Черкащині, до Києва начебто для евакуації. 20.7.1941

хворого акад. К. заарештували і звинуватили в тому, що він “був ідеологом укр. націоналістів і впродовж багатьох літ очолював антирад. націоналістичне підпілля”, метою якого було утворення самостійної буржуазної укр. держави. К. привезли до Харкова, а далі – до Казахстану.

К. залишив по собі величезну й багатогранну наук. спадщину. К. вільно володів майже 60 мовами Сх., Кавказу, Зах. Європи. Зробив вагомий внесок у сходознавство, укр. лексикологію і лексикографію, діалектологію, правопис, літературознавство, фольклористику та етнографію, мистецтвознавство, релігієзнавство тощо. Видав кілька десятків фундаментальних праць із арабістики (“Історія арабів, їх халіфат, їх наступна доля і короткий нарис арабської літератури”, 1903; “Тисяча і одна ніч”, 1904; “Арабська література в нарисах і зразках”, 2 тт., 1911–12; “Історія арабів і арабської літератури, світської і духовної”, 3 чч., 1911–13; “Арабський збірник”, 1916 тощо); семітології (“Лекції з історії семітських мов”, 2 вип., 1902–03; “Семітські мови й народи”, 3 чч., 1903–13); тюркології (“Історія Туреччини та її літератури”, 2 тт., 1910–12; “Історія Туреччини”, 1924; “Історія Туреччини та її письменства”, 1927; “Тюрки, їхні мови та літератури”, 2 тт., 1929–30); іраністики (“Історія Персії, її літератури і дервішської теософії”, 3 тт., 1903–15; “Перський театр, звідки він узявся і як розвивався”, 1925); історії мов і літератур азербайджанського, татар., казахського, туркменського та ін. народів (“Хафіз”, 1923; “Хафіз та його пісні в його рідній Персії XIV в. та в Європі”; 1924; “Ходжа Насреддін та його жарту”, 1924) тощо. Досліджував історію мусульманства; написав понад 500 ст. до різних поважних енциклопедій, зокрема до енциклопедії Брокгауза і Єфрона. Видав чимало праць із проблем укр. мови (“Практический курс для изучения малорусского языка”, 1906; “Укр. грамматика для учеников высших классов гимназий и семинарий Приднепровья”, 2 тт., 1907–08; “Укр. мова, звідкіль вона взялася і як розвивалася”, 1922; “Найголовніші правила укр. правопису”, 1921, “Нарис історії укр. правопису до 1927 р.”, 1929; “Давньокієв. говір”, 1927 тощо). За рецензією К. вийшов “Рос.-укр. словник” у 3 тт., 1924–33. Опублікував низку праць із літературознавства (“Про лубочну укр. літературу”, 1893; “Про рукописи Руданського, про

їх відносини між собою та про поетові листи”, 1895; “Про підроблені пам’ятки чеськ. філолог. давнини”, 1899; “Знадоби до життєпису Степана Руданського (1833–73)”, 1926, у співавторстві з М. Левченком), праці про творчість Івана Вишенського, І. Котляревського, Г. Квітки-Основ’яненка, Т. Шевченка, І. Карпенка-Карого, І. Франка, М. Драгоманова, Лесі Українки, О. Кобилянської та багатьох ін. Відомі праці К. з етнографії і фольклористики (“Нар. пам’ять про Шевченка”, 1891; “Шевченко в нар. оповід.”, “До питання про стародавні малоруські рел. сказання”, 1896; “Волосова борода. З учено-кабінетної міфології XIX віку”, “Про білини”, “Рос. білини старого й нового записів”, “Укр. етнографія в чужім опетизуванні”, “До етнографії Полісся”, “До етнографії т. зв. Новоросії”, “До етнографії Чернігівщини”, “Звенигородщина з погляду етнограф. та діалектологічного” (усі в 1928).

К. “виявив себе високоталановитим поетом, дуже оригінальним повістярем” (І. Франко). Видав зб. “Пальмове гілля” (ч. I, 1901; ч. II, 1908; ч. III, 1922). У 1895 побачила світ зб. оповід. К. “Повістки і ескізи з укр. життя”. У 1906 в журн. “Нова громада” опубліковані “Бейрутські оповід.”. К. Написав повість “Андрій Лаговський” (1–2 ч., 1905; повністю в 4 чч. надрукована в 1972). Переклав рос. і укр. мовами “Коран”; укр. мовою – поезії Хафіза, Омара Хайяма, Рудакі, Сааді, Фірдоусі, “1001 ніч”; здійснив переклади й переспіви укр. мовою творів Дж. Байрона, Г. Гейне, Е. Ростана та ін. Підтримував дружні стосунки з Р. Тагором.

У 1960 К. реабілітовано; у 1971 за рішенням ЮНЕСКО відзначено 100-річчя від дня народження К. Унікальна колекція книг та частина архіву К. зберігається в ЦНБ ім. В. Вернадського НАН України. У 1991 встановлено Премію НАН України ім. А. Кримського за визначні успіхи в галузі сходознавства.

КРИСТАЛЕВСЬКИЙ (за ін. даними – Назаревський) Стефан, еп. Іркутський і Нерчинський (1753–71), місіонер, св.; н. 25.12.1704 на Чернігівщині, п. 30.3.1771 в Іркутську, Росія. Дитинство К. пройшло у м. Березань Переяславського пов. Полтавської губ., куди переїхала родила після звільнення його батька з Чернігівського полку. Освіту здобув у Київ. духовній академії, по закінченню якої поступив до Красногорського Пре-

ображенського монастиря, де й склав монаші обіти (1730) з ім’ям Софроній. У 1732 у Софіївському соборі в Києві був рукоположений у сан ієродиякона, а потім ієромонаха; відбував послух у Спаському монастирі в Золотоноші, працював при еп. Переяславському, за наказом якого у 1735–37 відвідував С.-Петербурґ. Тут К. повернувся до себе увагу церк. влади й у січні 1742 його було викликано до петербурзького Олександр-Невського монастиря; був казначеем монастиря (1743–45), намісником (1745–53). 23.2.1753 К. призначено на еп. Іркутського і Нерчинського. Як еп. Іркутський К. заснував в Іркутську школу для духовенства, що стала освітнім центром усього Сх. Сибіру (1754). Приділяв неабияку увагу будівництву нових храмів. У Знаменському катедральному соборі Іркутська до сьогодні зберігається антимінс, освячений і підписаний рукою К. Опікувався організацією діяльності монастирів, особливо після указу Катерини II (1764) про секуляризацію монастирського землеволодіння, уніфікацію богослужінь відповідно до Уставу. Вел. увагу приділяв місіонерській роботі серед корінних народів Сибіру: за його часів на Камчатці було збудовано 5 нових храмів, закладено кілька станиць на порубіжжі з Китаєм, у Якутії для навернених до православ’я бурятів засновано вел. селище Архирейське. До останніх днів життя зберігав любов до Красногорського монастиря в Золотоноші. Незадовго до смерті відправив туди посланця з 3200 руб. на пожиттєву обителі. Упродовж 6 місяців після смерті С., доки не прийшло рішення св. Синоду про погребіння, його тіло лишалося непохованим. І вже тоді деякі віруючі почали вшановувати К. як угодника Божого. Нетлінність останків С. було освідчено калька разів (1883, 1854, 1970, двічі у 1909). Місцеві єпископи надсилали до Синоду подання про канонізацію К. (1906, 1914). Коли 18.4.1917 у Богоявленському соборі Іркутська, де зберігалася гробниця з мощами К., сталася пожежа, уцілілі рештки мощей було складно в ковчежеч. Собор РПЦ прийняв ухвалу про канонізацію С. (10.4.1918) зі встановленням днів пам’яті 30.3 і 30.6.

Лит.: Просвірин А. Святитель Софроний, еп. Иркутский всея Сибири чудотворец. Журнал Московской Патриархии, 1971, № 9; Титов Ф. К жизнеписанию святителя Софония Кристалевского, еп. Иркутского и Нерчинского (1704–

1705–1771 гг.). “Душполезное чтение”, 1913, октябрь; Хрустале в Д. Святитель Софроний, третий еп. Иркутский. Иркутск, 1898; Ч е ф р а н о в М. Блаженный Софроний, 3-й еп. Иркутский. М., 1907.

КРИШТОФОВИЧ Африкан, учений-палеоботаник, чл.-кор. АН СРСР (1953), д. чл. АН УРСР (1945); н. 27.10(8.11).1885 у с. Криштопівка на Харківщині, п. 8.11.1953 в Ленінграді. У 1908 закінчив фіз.-мат. ф-т Новорос. ун-ту в Одесі й залишився тут працювати. 1914–28 працював у Геологічно-му комітеті (у 1917–24 – у Владивостоці). З 1924 – у Центр. наук.-досл., потім Всесоюзному геологічному ін-ті. Одночасно з 1924 співроб. Гол. ботанічного саду в Ленінграді, проф. Ленінградського ун-ту та ін. вузів. У 1945–48 працював в Ін-ті ботаніки АН УРСР. Наук. діяльність К. присвячена вивченню мезозойської і третинної флор території СРСР, Кореї, Півн. Китаю і Японії, а також стратиграфії континентальних відкладів цього періоду в Сх. Азії. К. дав загальну картину розвитку флор на Землі й установив зональність розповсюдження рослинності в минулі геологічні епохи, спростував припущення про одноманітність клімату в кам'яновугільний період. К. вважають одним з основоположників рад. палеоботанічної школи. Серед найважливіших опублікованих праць К. – підручник “Палеоботаника” (4 вид., Ленінград, 1957), який використовується дотепер; “Каталог растений ископаемой флоры СССР” (М. – Ленінград, 1941); “История палеоботаники в СССР” (М., 1956). Після смерті К. видані його вибрані праці (Избранные труды. Т. 1–3. М. – Ленинград, 1959–1966). За плідну наук. діяльність К. нагороджений Держ. премією СРСР (1946), орденами Леніна та Трудового Червоного Прапора, медалями.

КРОПИВНИЦЬКИЙ Володимир, хормейстер; н. 1892, п. після 1966 в Ленінграді. Син укр. артиста Марка Кропивницького, кол. хормейстер Ленінградського академічного театру опери та балету, зібрав багато матеріалів з діяльності батька, написав про нього спогади “Із сімейної хроніки”.

КРОТЕВИЧ Євген, письмен., н. 11(23).1.1884 у с. Журавка на Черкащині, п. 29.5.1963 в Києві. Н. у сім'ї вчителя. Закінчив Київ. ун-т (1911), учителював, працював завідувачем відділу нар. освіти. У 1922 переїхав до Києва й працював завідувачем літ.

частини в театрах Києва, викладачем, у рр. 2 світ. війни – журналістом. У 1930-их рр. перебував на засланні, потім жив в Алмати (Казахстан). Перші оповід. К. надруковані в журн. “Світова зірниця” (1909). У подальші рр. написав лібретто опери К. Стеценка “Полонянка”, новели та оповід. з життя села й інтелігенції. Написав сатиричну п'єсу “Сентиментальний чорт” (1916), спрямовану проти укр. інтелігенції, яка прислужувала царському самодержавству (йшла в професійних та аматорських театрах України після жовтневого перевороту; надрукована 1923). Громадянська війна в Україні, реконструкція нар. госп-ва, рев. рух за кордоном – теми пожовтневих п'єс К. “Секр. прем'єр-мін”, “Син сови” (обидві – 1924), “Вовчєня” (1928), “Сад цвіте” (1937) та ін. У романах “Звільнення жінки” (1930), “Сини землі” (1948), “Понад Славутичем-Дніпром” (1963) виявилася добра обізнаність К. з життям переджовтневої епохи, взаємини в побуті й на виробництві тих часів, уміння художньо відобразити складний процес зародження капіталізму в Україні, наростання робітничого руху тощо. 36. “Новели” (1957) також присвячена подіям до- і порев. доби. К. – автор ґрунтовних спогадів про Лєсо Українку, М. Лисенка, П. Мирного, М. Старицького, М. Заньковецьку, ін. укр. діячів культури та літератури, про найважливіші події в культ. та літ.-гром. житті дорев. України (зб. “Київ. зустрічі”, 1963).

КРУТЕНЬ Матвій, медик; н. 1737 в Чернігові, п. 1770 в Петербурзі. Один з перших фізіологів у Росії. Навчався в Київ. академії, закінчив школу при Петербурзькому ген. шпиталі (1759). Працював військ. лікарем, 1765 у Лейдені захистив докторську дисертацію з проблем нервової регуляції травлення.

КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ Антін, письмен., журналіст, педагог, гром. та політ. діяч; н. 4.7.1878 у м. Ланьцут, Польща, п. 23.10.1937 на Соловках. Навчався у Львівському ун-ті. Працював журналістом (певний час редагував газ. “Буковина”), згодом педагогом в укр. гімназіях. У 1917 був дир. гімназії у м. Городенка). У 1919 – мін. освіти ЗУНР, згодом – в еміграції. У Відні організував вид-во худ. літератури “Чайка”. Після переїзду до Львова видавав прорад. журн. “Нові шляхи” та “Критика”. Літ. діяльність розпочав наприкін. 19 ст.: писав оповід., новели, повісті. Автор прозових зб. з життя укр. робіт-

ництва Галичини (“Пролетарі”, “Буденний хліб” та ін.). За прорад. діяльність висланий поль. урядом 1932 на Рад. Україну. Заарештований у листопаді 1934 за звинуваченням у керівництві “створеного на Україні центру ОУН”. У березні 1935 засуджений до 10 рр. таборів. Покарання відбував на Соловках, де був засуджений до розстрілу.

“КУБАНЬ”, Старомінське т-во укр. мови ім. Т. Г. Шевченка (ТУМ), Краснодарський край, Росія, засн. 1992. Т-во очолюють: Р.-П. Кухта, К. Кухта, В. Довбня. ТУМ за мету ставить поширення знань з укр. історії, літератури, фольклору, пісні, відродження коз. традицій. Т-во проводить культ.-просвітню діяльність, видає газ. “Коз. слово” (Краснодар) та недільний додаток “Коз. край” до газ. “Сх. часопис” (Донецьк).

Кубанські станиці

Батури́нська станиця. Батури́нський курінь Чорноморського війська у складі 42 дворів у червні 1794 прибув на місце свого поселення, яке вибрав отаман Захар Чепіга. Поступово станиця зростала, розбудовувалася. На поч. 20 ст. у станиці нараховувалося 12347 жителів, 2 уч-ща, коз. початкова школа (60 учнів) і церк.-приходська школа (52 учні). У 1994 станиця мала 4389 жителів, 1422 двори.

Брюховецька станиця, засн. 1794 серед перших 40 куренів Чорноморського війська, що переселилися з України на Кубань. Названа в честь коз. полк. І. Брюховецького. Спочатку поселення містилося б. станиці Старомінська, але в 1797 через брак питної води курінь перебрався на правий берег р. Бейсужок, а ще через р. зайняв сучасну територію. Якщо на поч. 19 ст. у курені було 45 дворів, то на р. ліквідації кріпацтва (1861) він нараховував 450 дворів і 2048 жителів. Завдяки вигідному геогр. розташуванню станиця зростала і в 1925 нараховувала понад 11 тис. жителів. У станиці було 6 млинів, 2 цегляні заводи, 3 початкові школи, 5 кузень, хата-читальня. Сьогодні Б. С. – райцентр міського типу з 22263 жителями. У станиці розміщено 4 вел. сіль.-госп. підприємства, 7 будівельних орг., 7 пром. підприємств, потужний елеватор, 6 сер. шкіл тощо.

Васюри́нська станиця Дінсько-го р-ну, засн. 1794 серед перших куренів Чорноморського коз. війська. Місце для поселення випало за жеребкуванням. У 1798 станиця нарахову-

вала 2077 жителів, тут була 1 церква, 2 кузні, понад 20 водяних млинів і вітряків. До кін. 19 ст. у станиці було 961 подвір'я, 3202 жителі, 1 уч-ще, у якому навчалось 89 учнів, 8 крамниць, 2 кузні, 28 млинів. Переселення з України на Кубань продовжувалися протягом усього періоду освоєння Кубані. Переселялися перев. з Полтавської, Чернігівської і частково з Харківської губ.

Новоджерелівська станиця, засн. 1809. Відбрунькувалася від куреня Джерелівського, засн. 1792. Входила до Катеринодарського округу, з 1923 – до Слав'янського відділу, з 1953 – до Брюховецького р-ну. У 1842 станиця нараховувала 384 двори, 2411 жителів, тут була церква, кузня, 16 млинів. Масове заселення станиці почалося з 1851. На поч. 20 ст. у станиці було 6 шкіл. У 1995 станиця нараховувала 6523 жителі.

Отраднa (Відраднa) станиця над р. Уруп, райцентр Краснодарського краю РФ. У 1926 українці становили в Отрадненському р-ні 41,7 % від усього нас.

Переяславська станиця, засн. серед перших коз. поселень-курень 1794. Початкове місце, на яке випав жереб, виявилось невдалим, і після неодноразових клопотань курінь переселився на р. Вел. Бейсуг. У 1821 курінь нараховував 224 дерев'яні будинки, де мешкали 897 осіб, з них 369 таких, що могли носити зброю. Багатий чорнозем, річка, ліс сприяли заможному життю. Станиця розросталася: 1887 тут нараховувалося 892 двори з 5752 жителями, 9 млинів, 8 магазинів, 3 корчми, 1 початкове чоловіче уч-ще (60 учнів). Госп-ва станиці утримували 50 тис. голів худоби, з них 1102 кінські упряжки та 2466 пар волів. У 1914 нас. станиці перевищило 10 тис. осіб; окрім основного заняття (землеробства), зростала кількість торг.-пром. підприємств – 5 млинів, цегельний і черепичний заводи, гончарний цех, 12 магазинів; розвивалися ремесла – чимало було шевців, кравців, стельмахів та ін. У 1919, згідно з директивою Оргбюро ЦК РКП(б) про цілковите знищення козаків, багато коз. родин було розстріляно. Фрагмент директиви: “Провести масовий терор против богатых казаков, истребив их поголовно, провести беспощадный массовый терор по отношению ко всем казакам, принимавших какое-либо прямое или косвенное участие в

борьбе с советской властью. Конфисковать хлеб и заставить ссыпать все излишки в указанные пункты”. Сьогодні в П. С. 2971 двір, понад 8 тис. жителів. Тут проживають нащадки Т. Шевченка по лінії брата поета.

Рогівська станиця, засн. серед перших поселень-курень, що переїхали на Кубань у жовтні 1794 на чолі з А. Головатим. Назва походить від коз. прізвиська курінного отамана Івана Рога (Ждана). У 1802 в станиці нараховувалося 74 двори, обнесені каналом і валом, на 4 кутах якого стояли багарей; при в'їзді до куреня над брамою була спостережна вишка. Між куренями, на степових могилах, теж було облаштовано спостережні пости. Усі козаки, здатні носити зброю, незалежно від віку, були зараховані до Чорноморського коз. війська. Обробкою землі, скотарством, госп-вом займалися перев. жінки. За переписом 1832, у курені Р. С. було 2678 жителів, церк.-приходська школа (1819), яку відвідували діти заможних козаків (20–25 учнів, як правило, хлопчиків). Такий стан зберігався в Р. С. протягом 19 ст., хоча сама вона зростала: у 1875 тут було 4153 жителі, церкву обслуговували 24 свящ. і дяки, був 1 учитель і 22 учні. Лише в 1913 у Р. С. відбулися деякі зміни: відкрито однокласну і двокласну коз. школи, однокласне жіноче уч-ще, дещо згодом – однокласне змішане уч-ще. У 1915 кількість жителів станиці зросла до 15195 осіб, 1522 дворів. Наприкін. 19 ст. у станиці з'явився перший паровий млин, парова молотилка тощо. У 1914 в Р. С. було 109 торг. і пром. підприємств. Нас. традиційно ділилося на представників коз. стану і “чужих”, іногородніх. З кін. 1920-их рр. станиця зазнала вел. втрат під час кампанії розкуркулення. Сім'ї кращих господарів були вислані до Сибіру й ніколи більше не повернулися до своєї станиці.

Уманська (Ленінградська) станиця. Згідно з “Порядком общей пользы”, свої права на новозаселені землі закріпила коз. старшина, а бідноті землі виділялися в заг. користування. Багато козаків перетворилися на наймитів, бідняків. “Порядок общей пользы”, укладений за участю коз. старшини, узаконив найм і експлуатацію бідноти, право на пряме успадкування земель старшиною, чого не було в Запор. Січі. У С. називали “фабрикою зерна”, хоча врожайність досягала 6–7 ц із десятини. У сер. 19 ст. тут були 2 куз-

ні й 17 млинів. Наприкін. 19 ст. У. С. нараховувала бл. 10 тис. жителів, тут було 2 риболовні, цегляний, бондарний, восковий заводи, 17 крамниць, 7 кузень, 23 млини. На освіту держава грошей не відпускала, і навчання повністю залежало від грошей, зібраних від нас. У 1861 в У. С. була лише початкова школа, у якій навчалися діти коз. старшини. Лише наприкін. 19 ст. тут було відкрито 2-класне уч-ще, пізніше – недільну школу для дорослих, яких навчали церк. співу. У 1906 в станиці була збудована церква (знищена за рад. часів). Наприкін. 19 ст. в У. С. було 32 духовні особи, тобто набагато більше, ніж учителів. На тривалій част тут затрималась укр. мова, але лише на побутовому рівні, бо викладання в школі було рос. мовою (за винятком незначного відрізка часу – упродовж 1920-их рр., – коли українізація зачепила і Кубань). У 1911 в У. С. відкрито типографію, гуральню, пошквалилася робота купців, ремісників. Більшість нас. жила в бідності, хоча станиця набула популярності як торг. і пром. центр. До 1917 У. С. була адміністр. центром Єйського коз. відділу. У 1924 утворено Уманський р-н; 1930 організовано перший колгосп; 1984 станицю перейменовано на Ленінградську. У рр. 2 світ. війни загинуло понад 7 тис. станичників. У повоєнні рр. У. С. переросла в місто, у якому працювали 7 загальноосвітніх шкіл і гімназія, пед. і професійне уч-ща, де готували спеціалістів для села.

Чепігінська станиця, засн. у 1883 як хутір Величковський, 1910 перейменована в станицю Чепігінська на честь отамана Чорноморського війська Захара Чепіги. Входила до Кавказького відділу, з 1920 – до Тимашівського. Згідно з переписом 1926, тут було 869 дворів, 5037 жителів. У 1995 в 1239 дворах проживало 3868 жителів. У станиці є колгосп, 2 сер. і 2 початкові школи, 4 дитячі садки.

Ясенська станиця Єйського р-ну. На землях між станицями Новоцербинівська й Новодерев'яківська (довжиною понад 70 верст) було розташоване поселення Татарські Ади. Після виселення жителів із цієї станиці земля залишилася необробленою. У 1871 наказний отаман Чорноморського війська наказав вивчити можливість заснування на цій території двох нових станиць. Однією з новозаснованих станиць на місці Татарських Адів стала Я. С., названа так

від р. Ясени, що впадала в Ханське оз. Заселена Я. С. у 1873 козаками-добривольцями, переселенцями з 10 мало-земельних станиць Темрюцького й Катеринодарського пов. Спочатку Я. С. мала 225 дворів і 675 жителів. Станиця належала до Єйського полкового округу. Першим станичним отаманом був Н. Близнюк. Гол. заняття – землеробство. Збудована 1884 вел. дерев'яна церква була зруйнована в 1935. У цей самий час збудована паромна переправа через т. зв. Ясенське гирло. У Я. С. працювало кілька млинів, кузень, гончарні й чинбарні майстерні. На поч. 20 ст. нас. станиці нараховувало бл. 6,5 тис. осіб.

КУДИБІН Микола, гром. діяч; н. 27.3.1921 у с. Солукове Долинського пов. на Станіславщині. Учасник визвольних змагань ОУН-УПА, політв'язень. У 1934 закінчив трирічну сіль. школу. Потяг до знань, укр. історії та культури привів 16-річного К. до т-ва "Просвіта" (брав активну участь в аматорському драмгуртку). Працював робітником. 1938 вступив до лав ОУН. У 1941 з поч. нім. окупації активно боровся в русі опору, вів табори юнацтва ОУН у Карпатах, Солукові та Яворові – гуртки з історії України. Восени 1945 заарештований органами МДБ, у травні 1946 засуджений як районової провідник ОУН з пропаганди Долинського р-ну до 10 рр. таборів з позбавленням прав на наступні 5 рр. Покарання відбував у концтаборі в Норильську. Батько К. був висланий 1945 до Архангельської обл., де невдовзі помер; мати, брат та сестра вислані 1947 до Караганди; дружина, її мати, дочка вислані 1949 до Хабаровського краю на роботи в каменоломнях. За відмову співпрацювати з КДБ переслідувався начальством концтабору. У 1955 був звільнений, але на батьківщині в Долинському р-ні не зміг жити через переслідування з боку КДБ. Оселився із сім'єю в Караганді. У 1962 після обшуку з вилученням вид. з історії України заарештований і засуджений до 8 рр. позбавлення волі. Як особливо небезпечний рецидивіст відбував покарання в концтаборі особливого режиму в Мордовії. У 1970 звільнився, до пенсії працював робітником будівельної бригади. Активно працював як чл. Всеукр. т-ва політв'язнів і репресованих, гол. проводу Братства ветеранів ОУН-УПА ім. Р. Шухевича в Караганді, брав участь у роботі укр. т-ва "Рідне слово".

КУКША, чернець Києво-Печерського монастиря, під час місіонерської роботи серед в'ятичів був забитий ними на смерть. Ушановується як христ. просвітитель Орловського краю (Росія), чудотворець. День пам'яті – 27 січня.

КУЛІШ Микола, рад. драматург; н. 6(18).12.1892 у с. Чаплинці Херсонської губ., п. 3.11.1937 на Соловках у Росії. Навчався в міському уч-щі та гімназії (м. Олешки), 1913 склав екстерном іспит за 6 класів гімназії в Сочі, закінчив школу прапорщиків в Одесі, 1915–17 перебував у діючій армії. З лютого 1918 гол. Олешківської ради робітничих і солдатських деп., учасник громадянської війни в Україні, був командиром Дніпровського червоного полку, з 1920 нач. штабу Херсонської групи рад. військ. Від 1923 працював в Одесі в органах нар. освіти, з 1925 редагував у Харкові журн. "Червоний шлях", "Літ. ярмарок", чл. "Гарту" та ін. орг. 1926–31 – гол. Укр. т-ва драматургів і композиторів. За критичне ставлення до соц. реалії репресований 1934, реабілітований 1956. Уперше К. опублікував вірші (1917) в армійській газ. У п'єсі "97" (1924) розповідається про голод 1921–23 в селі. Поставлена в Харківському театрі ім. І. Франка, ця п'єса стала визначною подією культ. життя України. У п'єсах "Комуна в степах" (1924, 1931), "Отак загинув Гуска" (1925, 1932) висвітлено проблему людського вибору у світлі вимог нового істор. часу. У драмі "Зона" (1926), комедії "Хулій Хурина" (1926) зображено соц. обличчя тогочасного міста, діяльність чиновницько-бюрократичної системи. У театрі "Березіль" (Харків, 1928) Л. Курбас поставив п'єсу К. "Нар. Малахій" (1927). Мрії гол. героя про "голубий соціалізм" вступають у протиріччя з реальним життям, планами створення нового суспільства. Негативно зустріла критика й комедію "Мина Мазайло" (1927), також поставлену Л. Курбасом у театрі "Березіль" (1929). У п'єсі порушено проблему розвитку нац. мови. Актуальні питання існування людини, подолання конфліктів розглянуто у творах "Патетична соната" (1931), "Вічний бунт" (1932), "Маклена Граца" (1933). Творчість К. віддзеркалює риси і зміст нового ладу, його вади. Таке трактування соц.-політ. проблем стало причиною цькування К. з боку офіційної критики та органів влади.

КУЛЬЧИЦЬКИЙ Йоан, еп. Иркутський та Нерчинський (1727–31), св.; р. народження невідомий, п. 1731 в Иркутську, Росія. Освіту одержав у Київ. духовній академії, склав монаші обітничі в Києво-Печерській лаврі. Був префектом моск. Слов'яно-греколат. академії. У 1721 поставлений на еп. Переяславського й відправлений місіонером до Китаю, однак китайці не допустили його до своїх володінь, до того ж почалися суперечки з єзуїтами в Китаї. К. мусів повернутися до Иркутська, де був призначений на еп. Иркутського (1727). Мощі К. віднайдено 1764, день пам'яті – 26 листопада.

КУЛЯБКА Симеон, правос. архиеп., церк. письм. 18 ст.; закінчив Київ. духовну академію, де викладав риторику, філософію і богослов'я, був її ректором. Як ректора К. було вислано до Петербурга для привітання вел. кн. Петра Федоровича і вел. кн. Катерини Олексіївни з нагоди укладення ними шлюбу. Імператриця Єлизавета звернула увагу на проповіді К., і його було залишено в Петербурзі. Пізніше К. – еп. Костромський, архиеп. Санкт-Петербурзький (від 1750). Автор 2 підручників з риторики (1733, 1734), трактатів з гомілетики, низки проповідей. Два курси К. – "Cursus philosophicus, anno 1737 expositus" і "Theologicae scientiae summa" (1743) були найкращими творами тогочасного богослов'я.

КУНЦЕВИЧ Іван, уніят. архиеп. Полоцький (1617–23), св.; н. 1580 у Володимирі-Волинському, п. 12.11.1623 у Вітебську, Білорусь. Походив із сім'ї міського радника. У 15-річному віці був відданий на навчання до віленського купця, але весь свій вільний час К. віддавав читанню рел. книжок, відвіданню церкви. У Вільно він потоваришував зі студентом-богословом, майбутнім митр. Рутським. У 1604 вступив до василіянського Свято-Троїцького монастиря у Вільно, тут склав монаші обітничі з ім'ям Йосафат. У монастирі вів усамітнене, аскетичне життя, вивчав богословську й літургічну літературу. Висвячений на свящ. митр. І. Потієм (1609); вікарій Свято-Троїцького монастиря (1611), ігумен Жировицького монастиря (1613), архимандрит віленського Свято-Троїцького монастиря (1614). Один з організаторів реформи василіянських монастирів, який рішуче обстоював збереження східнохрист. основи в усій її повноті в Чині Василян. 12.11.1617

висвячений митр. Рутським на еп. помічника Полоцької єпархії, після скорої смерті правлячого еп. став його наступником. У цей період діяльності й приділяв увагу відбудові і зведенню нових церков, збереженню церк. майна й відзисканню його в нез'єднаних з Римом правос., які в Речі Посполитій були поставлені поза законом, орг. душпастирської праці. К. лишив ряд творів: "О фальшованому писем словянських", "О старшинстве Петра св.", "О хрещенні Володимира", "Катехизис", "Регули" та ін., досі лише частково видані. Неослабно опікувався наверненням нез'єднаних правос. до унії, за що і прийняв 12.11.1623 мученицьку смерть від розлюченого натовпу у Вітебську. Створена з цього приводу поль. королем спеціальна комісія провела розслідування обставин убивства, винесла вироки винуватцям і відразу ж привела їх до виконання (січень-лютий 1624).

Труна з тілом К. зберігалася у вівтарі полоцького собору Св. Софії, доки його не було тут урочисто поховано (28.1.1625). Останки К. одразу ж після його смерті стали метою паломництва, місцем чудесних зцілень. У 1653, коли моск. військо окупувало білорус.-литов. землі Речі Посполитої, мощі К. було перевезено до безпечнішого місця – Супрасля, а після Андрусівського перемир'я (1667) повернено до Полоцька. Тут вони зберігалися до 1705, до часу вступу в місто військ рос. царя Петра I. Занепокоєні долею мощів К. міщани вивезли їх у Білу Підляську й заховали в церк. підвалі (до 1916). У 1917 у Відні на урядовому рівні було проведено ідентифікацію мощів св. К., тут вони і залишилися на зберігання – спочатку в каплиці при укр. храмі Св. Варвари (1916–45), а під час перебування рад. військ в Австрії – у підземеллі собору Св. Стефана (1945–49). Звідси на постійне зберігання їх було таємно перевезено до базилики Св. Петра у Ватикані. 16.5.1643 папа Урбан III проголосив К. блаженным, а папа Пій IX 29.6.1867 – св. День святкування пам'яті К. Урбан III призначив на 12 листопада, але на Замойському Синоді (1720) його було перенесено на 19 вересня; сьогодні Церква повернулася до першого дня святкування.

Лит.: Miscelanea Iosaphatiana. Analecta OSBM. Romae, 1967, Primo saeculo a canonizatione S. Iosaphat vertente. Series II, Sectio II, Vol. VI (XII); S. Iosaphat Hieromartyr. Documenta Romana Beatificationis et

Canonizationis, Vol. I–III. Analecta OSBM. Romae, 1952, 1967, Series II, Sectio III; Соловій М., Великий А. Св. Йосафат Кунцевич. Його життя і доба. Торонто, 1967; Марусин М. Пастирсько-літургічна діяльність св. Йосафата. Богослов'я, т. XXI. Рим, 1967.

КУРБАС Лесь, режисер; н. 25.2.1887 в Самборі на Львівщині, п. 3.1.193? на Соловках у Росії. Н. у родині укр. акторів С. Яновича і В. Яновичевої. Навчався в 1907–08 рр., 1911 – на філософ. ф-ті Віденського ун-ту, у 1908–10 – у Львівському ун-ті. У 1922–26 викладав у Київ., у 1926–33 – Харківському муз.-драм. ін-ті. Один з ініціаторів створення журн. "Театр. вісті", "Барикади театру", "Рад. театр". Заснував труп "Тернопільський театр. вечори" (1915–16), "Молодий театр" у Києві (1916–19), Київ. драм. театр (1920–21), а також театр "Березиль" (1922), з 1935 – Харківський укр. драм. театр ім. Т. Г. Шевченка, художнім керівником якого був до 1933. Як актор створив на сценах ряду театрів образи Гонти ("Гайдамаки" Шевченка), Гурмана ("Украдене щастя" Франка), Астрова ("Дядя Ваня" Чехова), Хлестакова ("Ревізор" Гоголя), Едіпа ("Цар Едіп" Софокла), Макбета ("Макбет" Шекспіра), Збігнева ("Мазепа" Словацького) та ін. Нар. артист УРСР (1925). Інценізував низку поетичних творів Т. Шевченка в "Молодому театрі", поставив у 1919 "Шевченківську виставу"; інценізував у 1920 поему "Гайдамаки", поезії П. Тичини з циклу "Сонячні кларнети" (1919). Уперше на укр. сцені поставив вистави "У пущі" Лесі Українки, "Цар Едіп" Софокла (обидві – 1918), "Макбет" В. Шекспіра (1920), "Нар. Малахій" (1928), "Мина Мазайло" (1929), "Маклена Граса" (1933) М. Куліша, "Тетнульд" Ш. Дадіані (1932). Будучи в'язнем Соловецького табору, здійснив (1936–37) вистави "Весілля Кречинського" О. Сухово-Кобиліна, "Аристократи" М. Погодіна, "Інтервенція" Л. Славіна, "Учень диявола" Б. Шоу та ін. Написав і поставив агітп'єси "Жовтень" (1922), "Рур" (1923), драму "Джіммі Хігінс" (1923, за романом Е. Сінклера), "Пролог" (1927, у співавторстві з С. Бондарчуком). Автор книги "Шляхи укр. театру і "Березиль" (1927), численних ст. із театрознавства. Переклав з нім. мови книгу "Мистецтво вмирає" В. Обюртена (1918), написав до неї вступне слово. Для театру переклав з нім. мови драми "Молодість" М. Гальбе, "Войцек" Г. Бюхнена, коме-

дію "Горе брехунові" Ф. Грільпарцера, з поль. – драму "Йоля" Ю. Жулавського, із франц. – комедію "Останній лист" В. Сарду, з норвезької – вірш "Березиль" Б. Біорсена. Виховав когорту видатних акторів і режисерів. Його творча практика позначена впливом експресіонізму й конструктивізму. На студії ВУФКУ поставив фільми "Вендета", "МакДональд" (обидва – 1924), "Арсенальці" ("Червоный Арсенал", 1925). Репресований 1933. Реабілітований у 1957. У с. Старий Скалат Тернопільської обл., де пройшли дитячі та юнацькі рр. митця, у 1987 відкрито меморіальний музей К.

Лит.: "Лесь Курбас. Статті і спогад про Лесь Курбаса. Літературна спадщина" (1987); "Лесь Курбас. "Березиль". Із творчої спадщини" (1968); зб. "Молодий театр. Генеза. Завдання. Шляхи" (1991).

КУСТАНАЙСЬКА ОБЛАСТЬ – обл. на півн. Казахстану, гол. чином у межах Тургайського й Зауральського плато. Площа – 114,5 тис. кв. км; нас. – 1 млн 89 тис. осіб (52,8 % – міське). За нац.-етнічним складом: 47 % – росіяни, 18 % – казахи, 16 % – українці (170 тис.) та ін. (дані станом на 1.1.1993). Кількість і питома вага українців у К. О. найбільша, порівняно з ін. обл. Казахстану. Гол. водна артерія – р. Тобол, на півн. сх., в обл. багато невел. прісних і солоних озер. К. О. розташована перев. у степовій зоні, більше 40 % її території складають чорноземні ґрунти. Надра багаті корисними копалинами: залізна руда, боксити, нікель, титан, а також чималі родовища нерудних копалин.

К. О. адміністративно утворена в 1936, коли Казахська АРСР була перетворена на союзну республіку (з 1868 Кустанайський пов. був у складі Тургайської обл.). З 15 ст. ця територія входила до складу Казахського ханства й була заселена кочовими племенами. З 1 пол. 18 ст. – з поч. військ. колонізації Степового краю (так офіційно іменувалася територія, частиною якої були і землі сучасного Казахстану) Рос. державою – тут з'явилися спочатку уральські й сибірські козаки, згодом – кол. каторжники й сибірські селяни. З посиленням колоніального гніту й обмеженням казахів у землекористуванні казахкочовики відходили все далі на півд., а степову зону заселили переселенці з европ. та сибірської частини Росії.

Перші укр. поселення на території К. О. з'явилися в 1890-их рр.;

сіль.-госп. міграція значно зросла в ході Столипінської аграрної реформи (1906–14), переселенню також сприяла побудова Трансирійської залізничної магістралі (1892–1905) з відгалуженням у Кустанай. Абсолютно більшість українців (96–99%) проживала в сіль. місцевостях, займалася землеробством і тваринництвом. За Всесоюзним переписом нас. 1926 в Кустанайському окрузі налічувалося 160,8 тис. українців (41,3 % нас. округу). Українці переселялися до К. О. також у рр. індустріалізації (кін. 1920-их – 30-і рр.), освоюючи родовища корисних копалин, працюючи на будівництві гірничозбагачувальних комбінатів Кустанайського залізничного р-ну (відкритий у 1930). Але найбільша хвиля нової укр. міграції припадає на 1950–60-і рр. – освоєння цілинних земель, а також пром. і залізничне будівництво. Уся територія обл., укрита чорноземними й каштановими ґрунтами і придатна для землеробства, була розорана. Десятки тис. кваліфікованих механізаторів, хліборобів, робітників і спеціалістів з вищою освітою з України піднімали й освоювали цілинні землі в обл. У кожному новоутвореному радгоспі була значна частка українців, деякі майже повністю склалися з переселенців-українців (“Харківський”, “Київ.”). У 1959 українці становили 21,2 %, у 1970 – 19,0 %, у 1979 – 17,2 %, у 1989 – 14,5 % нас. обл. У повоєнні рр. інтенсивно відбувався процес мовної русифікації і “паспортної асиміляції” українців. Укр. мову вважали рідною в 1959 – 69,4 %, у 1970 – 49,8 %, у 1979 – 36,7 %, у 1989 – 33,1 % (у 1926 – понад 80 %) українців К. О.

Утворення нових держав на терені кол. СРСР і нац.-культ. відродження стимулювало утворення в К. О. громади українців (керівник від дня заснування – А. Кирилюк). У його складі працюють Кустанайський міський укр. нац.-культ. центр “Барвінок” (керівник – П. Шекера), з травня 1995 – укр. громада у Джетигарі, що об’єднує укр. активістів приміських селищ (керівник – К. Глухова). Метою діяльності цих т-в є відродження нац. культури, освіти, звичаїв укр. народу. Традицією стали святкування Шевченківських днів, нац. і рел. свят, проведення Днів укр. культури та ін. культ. і гром. заходів.

КУТИЛОВА Лариса, н. 30.01.1969 у Красноярському краї. Закінчила

істор. ф-т Томського держ. ун-ту, у 1990–93 – аспірантура Томського держ. ун-ту. Наук. школа Томського держ. ун-ту, учителі: М. Є. Плотнікова, Б. Г. Могильницький, І. В. Нам. У 1993–99 – доцент істор. ф-ту Томського держ. пед. ун-ту. З 2000 до сьогодні – доцент кафедри всесвітньої історії історико-філософського ф-ту (гуманітарного ін-ту) Сибірського федерального ун-ту (Красноярськ).

Коло наук. інтересів: укр. нац. рух, М. С. Грушевський, етнічні меншини в Росії та міжвоєнній Європі, історія захисту прав нац. меншин.

Канд. істор. наук, дисертація: “Проблеми українського національного движіння в творчестві і політичеської практиці М. С. Грушевського” (Томськ, 1993), доцент.

Основні праці: Діяльність Михайла Грушевського у перші роки еміграції. “Українська діаспора”. Чикаго – К., 1994, № 5; Проблема національної автономії в концепції М. Грушевського. Российская государственность: опыт и перспективы изучения: Мат-лы межвуз. науч. конф. М., 1995; Украинские переселенцы в Томской губернии (обл.). Из истории революций в России (первая четверть XX в.): Мат-лы Всеросс. симпозиума. Томск, 1996, вып. 2; Проблема преподавания на родном (украинском) языке в начальных школах в III Государственной думе. Вестник ТГПУ. Томск, 1997, вып. 3; Украинское национальное движение и российский либерализм (М. Грушевский и П. Миллюков о пределах децентрализации Российского государства). Вестник ТГПУ. Томск, 1997, № 1; Украинцы в Сибири: пути этничности (конец XIX – начало XX вв.). Актуальные вопросы истории Сибири. Научные чтения памяти профессора А. П. Бородавкина: Материалы научной конференции. Барнаул, 1998; Западная украинская диаспора: факторы сохранения этничности. Вопросы отечественной и всеобщей истории. Томск, 1999; Критика М. Грушевским концепции “общерусской истории”. Вестник Красноярского государственного университета. Красноярск, 2001, № 1; Украинское национальное движение в 1917 г: к вопросу о приоритетах. 1917 г. в российской и мировой истории. Красноярск, 2007; М. С. Грушевский – основные проблемы творчества и деятельности. История мировых цивилизаций: человек во власти и перед лицом власти. Красноярск, 2009.

КУТИНСЬКИЙ Михайло, укр. письм., мовознавець; н. 1890 у с. Зарубинці Липовецького пов. Київ. губ., п. 1974 в Москві. Перепохований на Байковому цвинтарі в Києві.

КУХАРЕНКО Яків, письм., етнограф, військ. діяч; н. 1799 в Єйську на Кубані, п. 26.9(8.10).1862 в Катеринодарі, тепер – Краснодар. Н. у сім’ї укр. переселенця, офіцера. У 1823 закінчив військ. клас Катеринодарської гімназії, служив у Чономорському коз. війську; згодом став наказним отаманом цього війська, нач. Нижньокордонної лінії; ген.-майор. Помер від ран у полоні в горців. Написав п’єсу “Чономорський побут на Кубані” (1836), у якій показав середовище, традиції нас. півд. частини Укр. Причорномор’я. П’єсу вперше поставлено 1845 в Таганрозі; її позитивно оцінив Т. Шевченко. На її основі 1878 створено оперету “Чономорці” (лібретто М. Старицького, музика М. Лисенка). У незавершеній істор. поемі “Харько, запор. кошовий” зображено історію колонізації Кубані запорожцями, їхнє життя. Етнограф. нариси К. “Чабанський словник” (1861), “Пластуни”, “Вівці й чабани в Чорномор’ї” (1862) надруковані в журн. “Основа”; “Истор. записки о войске чорноморском” у співавторстві з О. Туренком опубліковано в журн. “Київ. старина” (1887). У 1880 “Зб. творів” К. видано окремою книгою. Підтримував дружні стосунки з Т. Шевченком, допомагав йому матеріально в період заслання. Поема Т. Шевченка “Москалева криниця” присвячена К.

Лит.: Резанов В. Т. Г. Шевченко та Я. Г. Кухаренко // Записки Укр. наук. т-ва в Києві. 1925, т. 20.

КУЦЕВАЛОВ Тимофій, рад. військ. діяч; н. 21.1.1904 у с. Іванівці на Катеринославіщині, п. 6.1.1975 в Москві. У Рад. Армії з 1926. Закінчив військ.-теоретичну школу ВПС (1927) і військ. школу пілотів, вищу академію, курси при Військ. академії Генштабу (1951). Від 1928 служив пілотом, командував різними військ. підрозділами. Від 1938 – командир винищувального авіаційного полку, брав участь у боях із японцями на р. Халгін-Гол (1939), здійснив 54 бойові вильоти, провів 19 повітряних боїв. Герой Рад. Союзу (1939). З 1940 командувач ВПС Забайкальського, з 1941 – Ленінградського військ. округів. У рр. 2 світ. війни командував ВПС

різних фронтів, брав участь у військ. операціях, що їх проводили в Литві, Латвії, Естонії. У 1942–45 командир 12 повітряної армії (Забайкальський фронт). У 1945–47 – нач. відділу рад. військ. адміністрації в Німеччині, у 1947–50 – нач. вищих офіцерських льотно-тактичних курсів, 1952–55 – командувач ВПС Уральського військ. округу, у 1955–58 – заступник гол. ЦК ДТСААФ. Ген.-лейтенант авіації (1941). Від 1959 у відставці. Нагороджений багатьма бойовими орденами й медалями СРСР, а також іноземними орденами.

КУЧЕРОВ Михайло, учений, хемік-органік; н. 22.5(3.6).1850 в Полтавській губ., п. 13(26).6.1911 в Петербурзі. У 1862–67 навчався в Полтавській військ. гімназії. У 1868 вступив

до Петербурзького землеробського ін-ту (з 1877 – лісовий ін-т), який славився своєю хем. лябораторією, і закінчив його в 1871, захистивши роботу на тему “О составе сивушных масел различного происхождения” і отримавши диплом канд. сіль. госп-ва. З 1872 до 1910 працював у цьому ж ін-ті спочатку ляборантом хем. лябораторії, з 1880 асистентом катедри хемії, з 1891 доцентом, з 1902 проф. хемії. Одночасно працював у хем. лябораторії М-ва фінансів, з 1893 – завідувачем лябораторії. У 1881 прийнятий у чл. Рос. фіз.-хем. т-ва. Основні наук. праці К. присвячені вивченню ненасичених вуглеводнів. У 1881 відкрив метод гідратації ацетилену та його гомологів при наявності солей ртуті, за що одержав премію М. Соколова Рос. фіз.-хем. т-ва. Це т-во в 1915 за-

сновало премію ім. К., яка присуджується молодим дослідникам у галузі хемії. К. має значну кількість опублікованих праць із хемії; перев. це ст. у наук. журн. та зб., серед них праці: “О новом способе гидратации углеводородов ацетиленового ряда” (Журн. Рос. физ.-хим. об-ва, 1881, т. 13); “О действии углеводородов ацетиленового ряда на окись ртути и ее соли” (там само, 1883, т. 15); “О способах определения температур вспышки нефтяных продуктов” (Труды Технического комитета. СПб., 1890, т. 1); “О денатурации спирта для лакового и политурного производств” (там само, 1898, т. 9) та ін.

Лит.: Есафов В. И. М. Г. Кучеров. М., 1972; Петров А. Д. Памяти Михаила Григорьевича Кучерова. Материалы по истории отечественной химии. М., 1950.

Л

ЛАВИНЦЕВ Юрій, н. 17.03.1948 у Москві. Закінчив Вроцлавський ун-т (Польща), куди його було направлено по лінії освітнього обміну між СРСР і Поль. Нар. Республікою (ПНР). Спеціалізувався в галузі слов'янської філології, бібліології, культурології та індології. Після закінчення ун-ту працював наук. співроб. у Наук.-досл. відділі історії книги Держ. бібліотеки СРСР ім. В. І. Леніна (нині – Рос. держ. бібліотека). З 1989 – старший наук. співроб. і провідний наук. співроб. Ін-ту слов'янознавства РАН, ініціатор створення в Ін-ті Центру білорусознавчих і українознавчих досліджень і його керівник. Нині – провідний наук. співроб. Ін-ту слов'янознавства РАН.

Коло наук. інтересів: культурологія, славистика, гуманітарна інформатика.

Канд. філолог. наук, дисертація: “Кирилловское книгопечатание в Су-пракле и его роль в развитии восточнославянских культур конца XVII – XVIII веков” (М., 1980).

Д-р філолог. наук, дисертація: “Белорусская печатная литература эпохи Ренессанса и межславянское культурное общение” (М., 1991), проф.

Акад. Держ. академії слов'янських культур. Був одним з перших ініціаторів створення в Москві в 1980-их різноманітних українознавчих орг. і тов-в, у т. ч. Рос. асоціації україністів (віце-президент). Учасник конгресів Міжнар. асоціації україністів (МАУ), чл. Міжнар. Комітету в 1 десятиліття існування МАУ. Має держ., церковні та гром. нагороди Білорусі, Литви, Польщі та Росії. Чл. низки рад різноманітних академічних орг., редколегій кількох рос., зарубіжних і міжнар. вид.; віце-гол. Міжнар. асоціації білорусистів.

Автор понад 700 праць, опублікованих багатьма європ. мовами в різних країнах світу, у т. ч. майже 70 книг і брошур.

Основні праці: Белорусско-украинско-русская православная книжность межвоенной Польши. М., 1999 у співавторстві); Православная литература Польши (1918–1939 гг.). Минск, 2001 у співавторстві); “Напечатана ...

Иваном Федоровым... Москвитиним”. М., 2007 у співавторстві); Книжное наследие Острожской академии в культуре Москвы и России. М., 2008 у співавторстві); Феофан Лебединцев – основатель “Киевской старины”. М., 2008 у співавторстві); Народная литература белорусско-русско-украинского пограничья. М., 2009 у співавторстві); Рукописная книжность гоголевского края. М., 2009 у співавторстві).

Лит.: Лавинцаў Ю. А. Француск Скарына і яго час. Энцыклапедычны даведнік. Мінск, 1988, с. 394; Лавинцев Ю. А. Франциск Скорина и его время. Энциклопедический справочник. Минск, 1990, с. 403; Лавинцев Ю. А. Кто есть кто в изучении народов и национальных проблем России: Справочник. М., 1995; Лавинцаў Ю. А. Кантакты і дыялогі, 1996, № 5, с. 35; Лавинцев Ю. А. Москвоведы: Справочник. М., 1996, с. 77; Лавинцаў Ю. А. Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. Мінск, 1997, т. 4, с. 325; [Ю. А. Лавинцаву 50 год] Шырыня творчых абсягаў. Літаратура і мастацтва, 1998 г., 1 мая; Labyncev J. The International Who's Who of Intellectuals. Cambridge, 1980–2000; Лавинцев Ю. А. Работы сотрудников Российской государственной библиотеки: 1985–2000 гг. Библиографический указатель. М., 2003, с. 172; Лавинцаў Ю. А. Беларуская энцыклапедыя. Мінск, 2004, т. 18, кн. 1, с. 416–417; Сучасныя беларускія краязнаўцы. Матэрыялы да слоўніка. Лавинцаў Юрый Андрэевіч. Краязнаўчая газета, 2005, № 40(105), с. 2; Славяноведение в СССР. Библиографический словарь. Нью-Йорк, 1993; Восточноевропейские исследования, 2007, № 5, с. 132–133; Лавинцаў Ю. А. Вялікае княства Літоўскае. Энцыклапедыя, т. 2. К–Я. Мінск, 2006, с. 176 та ін.

ЛАВРЕНКО Євген, ботанік, геоботанік; н. 23.2.1900 у Чугуєві Харківської губ., п. 18.7.1986 в Ленінграді. Закінчив Харківський ІНО. З 1934 працював у Ботанічному ін-ті ім. В. Комарова АН СРСР (Ленінград). У 1963–72 – президент Всесоюзного ботанічного т-ва. Брав участь у багатьох експедиціях у лісостепових, степових і пустельних р-нах СРСР, у горах Сер. Азії, а також у Монголії та Китаї. Основні праці присвячено іс-

торії флори і рослинності аридних і субаридних країн, геоботанічному районуванню й картографуванню рослинності, генезі рослинного покриву СРСР. Розробив нову класифікацію степової рослинності Рад. Союзу. Запропонував поняття про фітогеосферу як частину біосфери, найбільш насичену організмами. Д-р біологічних наук (1935), акад. АН СРСР (1968), лавреат Премії ім. В. П. Комарова АН СРСР (1950, 1963).

ЛАВРОВ Кирило, театр. діяч, актор; н. 15.9.1925 в Києві. З 1941 працював у радгоспі; у 1943–50 служив в армії; після демобілізації поступив у групу Київ. театру ім. Лесі Українки; з 1955 – актор Ленінградського академічного Большого драм. театру ім. М. Горького; з 1989 – художній керівник цього театру; з 1990 – чл. театр. комітету з міжнар. Ленінських премій світу; з 1992 – президент Міжнар. конференції театр. спілок, Герой Соціалістичної Праці; лавреат Ленінських Держ. премій. Нар. артист СРСР.

ЛАКИЗА Іван, літератор, критик, журналіст; н. 24.11.1895 в Старожино-ську Радомської губ., тепер – Польща, п. 27.7.1938 в Кемеровській обл., Росія. Закінчив Київ. ун-т, завідував відділом друку Київ. губкому партії, був дир. Київ. філії Держвидаву, пізніше – ред. журн. “Життя й революція”. Заарештований 1937. Загинув у концтаборі Гірської Шорії в Кемеровській обл., Росія.

ЛАМОСОВА Наталія, н. 10.11.1966 у Краснодарі. Закінчила Кубанський ун-т. Учитель – проф. В. К. Чумаченко. Працювала старшим наук. співроб. літ. відділу Краснодарського держ. історико-археологічного музею-заповідника ім. Є. Д. Феліцина, заступником нач. редакційно-видавничого відділу Краснодарського держ. ун-ту культури і мистецтв, заступником нач. редакції журн. “Культурная жизнь Юга России”.

Нині – завідувачка літ. відділом Краснодарського держ. історико-археологічного музею-заповідника ім. Є. Д. Феліцина.

Коло наук. інтересів: літ. життя Кубані, видавнича справа на Дону і Кубані в 1920–30-их рр.

Автор понад 40 ст. про кубанських письм. і укр. письм. Кубані в “Большой Кубанской энциклопедии” (у 6 т.), “Биографическом энциклопедическом словаре” (Краснодар, 2005).

Основні праці: Василий Вареник – кубанский Цицерон. Юго-полис. Краснодар, 1993, № 2, с. 6–11; Литературный музей Кубани как центр культурно-просветительской и информационной работы. Человек в мире искусства: информационные аспекты: Тезисы докл. междунар. науч. конф. Краснодар, 1994, с. 256–258; Степан Кухаренко: страницы биографии. Вторые Кухаренковские чтения: Мат-лы науч. конф. Краснодар, 1996; Войсковой протоиерей о. Кирилл Россинский и научно-просветительская деятельность Краснодарского государственного историко-археологического музея-заповедника им. Е. Д. Фелицына. Православие, традиционная культура, просвещение: Сб. науч. ст. Краснодар, 2000, с. 12–15; Кубань в жизни и творчестве В. Е. Максимова. Историко-культурное наследие Кубани и научно-исследовательская деятельность В. Н. Орла: Мат-лы краев. науч. конф. Краснодар, 2008, с. 96–99; Деятельность Кубано-Черноморского отделения РОСТА. “Культурная жизнь Юга России”, 2009, № 1, с. 126–129.

ЛАТВІЯ (Латвійська Республіка), держава на півн. зах. Європи, на узбережжі Балтійського моря. Площа 63,7 тис. кв. км. Столиця – м. Рига. Найбільші міста, окрім столиці, – Давгавпілс, Лієпая, Єлгава, Юрмала, Вентспілс. Щодо адміністр.-територіального поділу Л. має 26 р-нів. Нас. – 2,7 млн осіб (1992), латиші становлять 52 %. У 1940–90 Л. перебувала у складі СРСР як союзна республіка. 4.5.1990 Верховна Рада Латвійської РСР прийняла декларацію про відновлення держ. незалежності (проголошеної 1918) і змінила назву республіки на нинішню. На референдумі 3.3.1991 прийнято рішення про вихід Л. зі складу СРСР. Л. є країною з респ. формою правління, гол. держави – Президент. У Л. діє Конституція, прийнята 15.2.1992.

Перев. частина території Л. – морена на рівнині, у центр. частині найбільш значна Відземська височина з найвищою вершиною Л. – горою Гайзинькалнс (311 м); клімат перехідний від

морського до континентального, сер. температури січня – –2–7 С°, липня – +16–18 С°, опадів випадає 500–800 мм на рік. Найбільші рр. – Давгава, Гауя, оз. – Лубанас і Резнас. Грунти дерново-підзолисті й болотисті; мішані ліси займають майже третину території. Л. небагата на корисні копалини, пром. значення мають лише поклади торфу. Гол. галузями пром-сти Л. є машинобудування, легка, целюлозно-паперова, будівельних матеріалів, фармацевтична. Сіль. госп-во спеціалізується на молочно-м'ясному тваринництві, вирощуванні зернових і техн. культур, картоплі. Розвинене рекреаційно-курортне госп-во.

Переселення українців у Л. відбувалося в основному після 2 світ. війни, коли вона ввійшла до складу СРСР, перев. у 1960–80-их рр. Це була т. зв. трудова імміграція, коли до Л. з України їхали перев. спеціалісти для роботи в різних галузях економіки, як правило, вони осідали в найбільших містах. За даними перепису 1959, у Л. проживало 29 тис. українців (1,4 % від заг. чисельності нас.), 1979 їхня кількість досягла 67 тис., а 1989 – 92 тис. осіб (3,5 % від усіх жителів, третє місце серед нац. меншин після росіян і білорусів). 49,5 % українців під час перепису нас. 1989 назвали укр. мову рідною. У 1990-их рр. після виходу Л. із СРСР чисельність українців, у зв'язку з поверненням в Україну, дещо скоротилася. За оцінками, з-поміж українців, які нині проживають у Л., 60,5 тис. осіб н. в Україні, і лише бл. 18 тис. – у Л. Майже половина українців Л. проживає в столиці країни.

За рад. часів умови для нац.-культ. розвитку українців у Л. були майже відсутні, вони почали з'являтися лише після проголошення незалежності країни. 23.5.1993 в Ризі Президенти України й Литви підписали “Договір про дружбу і співробітництво між Україною і Латвійською Республікою”, де сторони зобов'язалися захищати “етнічну, культ., мовну і рел. самобутність нац. меншин” і створювати “відповідно до загальновідомих норм міжнар. права всі необхідні умови для забезпечення прав нац. меншин”. У підписаній цього ж дня “Декларації про розвиток співробітництва між Україною і Латвійською Республікою” країни зобов'язалися “надавати належної уваги лат. і укр. меншинам у своїх країнах, виявляти турботу про їх розвиток і можливості отримувати освіту відповідно до істор., культ., рел. та

мовних традицій свого народу”, сприяти вирішенню соц. проблем нац. меншин. Однак після прийняття Сеймом Л. 22.4.1994 Закону “Про громадянство Латвійської Республіки” українці в цій державі опинилися у складному становищі. Згідно із законом, лише 4,5 тис. українців змогли одержати латвійське громадянство. Для адаптації українців у серпні 1994 було створено Гуманітарний фонд укр. діячів у Л. “Діаспора” (виконавчий дир. – К. Стразда). Діяльність Фонду спрямована на збереження і забезпечення життєдіяльності укр. діячів у Л. та на позитивне вирішення правових проблем. Наприкін. 1980-их – на поч. 1990-их рр. у Л. створили ряд укр. гром. нац.-культ. орг., які все активніше розгортають свою діяльність. У 1988 були засновані укр. культ. Т-во “Дніпро”, Укр. молодіжний клуб. У 1991 створені орг. Латвійське Т-во прихильників Руху (гол. – К. Гупало), Укр. родина, у Ризі відкрито заг.-освітнє укр. школу, засновані Укр. культ.-екон. центр, Латвійсько-укр. культ.-екон. т-во “Золоті ворота”. Разом ці орг. створили *Асоціацію укр. орг. Л.* Гол. мета Асоціації – докорінно змінити гром.-політ. й екон. життя українців Л. Основна орієнтація – на молоде покоління, особливо на створення системи освіти і просвіти, яка б дала змогу підняти рівень нац. свідомості українців Л. Українці в Л. беруть активну участь у гром.-політ. житті країни.

Лит.: З а с т а в н и й Ф. Д. Сх. укр. діаспора. Л., 1992.

ЛАЩЕВСЬКИЙ Василь, письм., педагог, церк. діяч; н. бл. 1700 в Україні, п. 28.7(8.8).1774 в Москві. У 1737 закінчив Київ. академію, 1738 прийняв чернецтво, 1739–47 викладав у цій же академії пітику, риторіку, богослов'я, грец. і давньоєврейську мови. У 1747 Л. у Петербурзі брав участь у перекладі, виправленні й вид. церк.-слов'янського тексту Біблії. Від 1753 – архимандрит Донського монастиря в Москві і ректор Моск. Слов'яно-греко-лат. академії. У 1754–58 – чл. Синоду Л. – автор “Греческой грамматики” (1745), низки проповідей, філософ.-богословських трактатів. Бл. 1742 Л. написав і поставив на сцені Київ. академії шкільну драму “Трагедокомедия о награждении в сем свете приисканных дел мзды в будущей жизни вечной”. Твір критикує аморальні дії панівної верхівки й обстоює доцільність повноцінного використання наданого людині земного

життя з позицій гуманістичних ідеалів добра, милосердя, дружби, благочестя і справедливості.

ЛЕБЕДЕВ Петро, учений-геолог і петрограф, чл.-кор. АН СРСР (1939); н. 23.8.1885 в Пирятині, Полтавщина, п. 3.5.1948 в Москві. Закінчив Петербурзький політехн. ін-т (1909) і Петербурзький ун-т (1912). У 1913–15 – проф. Варшавського ун-ту і Політехн. ін-ту, 1915–26 – проф. ун-ту (1921–23 – ректор), Вищих жіночих курсів, Жіночого мед. ін-ту в Ростові-на-Дону. З 1926 працював у петрографічних і мінералогічних закладах АН СРСР в Ленінграді й Москві. Одночасно викладав у Гірничому і Політехн. ін-тах у Ленінграді, у Ростовському ун-ті. Основні наук. дослідження присвячені теоретичній, експериментальній і описовій петрографії, мінералогії, геохемії, ученню про корисні копалини. Експериментально вивчав мінералоутворення в силікатних системах, поведінку сульфідів у сплавах і дійшов висновків про умови формування сульфідних рудних родовищ. Петрографічні дослідження проводив на Кавказі, в Україні, Кузнецькому Ала-тау, на Алтай та Дал. Сх. Їх результати сприяли розширенню рудної бази на сх. СРСР. Л. – автор низки наук. праць, зокрема “Петрографії України” (1934, у співавторстві з В. Луцишиним). За плідну наук. працю Л. нагороджено орденами Леніна, Трудового Червоного Прапора та медалями.

Лит.: Б е л я н к и н Д. С. і др. Петр Иванович Лебедев. Известия АН СССР, Серия геологическая, № 6, 1948.

ЛЕБЕДИНСЬКА Тетяна, перекладач, літературознавець, канд. філософ. наук, донька укр. письмен. М. Шпака; н. 23.02.1937 у м. Києві. Закінчила сер. школу, відвідувала курси іноземних мов. Навчалася на істор. ф-ті Львівського ун-ту, потім перевелася до Ленінградського ун-ту (1958). Після його закінчення навчалася в аспірантурі, захистила дисертацію “Народницький рух на Україні в 70–90-х роках XIX ст.” (1973). Навчалася на сходознавчому ф-ті Ленінградського ун-ту, почала займатися перекладами. У 1976–90 викладала в Ленінградському технологічному ін-ті. Досліджує українсько-арабські та україно-ізраїльські літ. взаємини. З 2005 працює в Бібліотеці РАН у відділі сходознавства. Чл. Спілки письмен. України (з 1990). Нагороджена орденом княгині Ольги III ступеня (2006).

Автор книг “Санкт-Петербург і Україна” (2002), “Шевченківські місця Санкт-Петербурга” (2002), “Т. Г. Шевченко в Санкт-Петербурзі” (2004), “Діячі науки і культури з України” (2007), “М. П. Гребінка – градобудівничий Санкт-Петербурга” (2008), “І. Мазепа кавалер ордена Андрія Первозванного” (2008), численних ст., перекладів з арабської мови.

Твори: Українці Канади та Санкт-Петербурга. “Українська культура”, 1997, № 7, с. 34–35.

Лит.: Тетяна Лебединська. Українського цвіту по всьому світу. К., 2008, с. 140–141; Ткаченко В. І. Лебединська Тетяна Миколаївна. Українська літературна енциклопедія: У 5 т. К., 1995, т. 3, с. 142–143.

ЛЕБЕДИНСЬКИЙ Сильвестер, прав. архiep., церк. письмен.; р. н. невідомий, п. 1808. Вихованець Київ. духовної академії, був ректором Канзанської духовної академії, еп. Полтавський (1803–07), архiep. Астраханським. Твори Л.: “Компендіум догматичного богослов'я” (лат. мова, СПб., 1799; М., 1805); “Нетленная пища” (М., 1799, 1794, 1843), “Приточник Евангельский” (М., 1796, 1808, 1822; СПб., 1894).

ЛЕБІДЬ Ананій, літературознавець; н. 1898 у с. Вертіївка на Чернігівщині, п. 8.12.1937 на Соловках. Навчався в Чернігівському ІНО. Працював у музеях Чернігова, учителем у Києві, з 1923 – у Комісії для вид. пам'яток новітньої літератури при ВУАН. Досліджував життя і творчість М. Коцюбинського. Написав праці: “Од символізму до рев. літератури” (1925), “Пропаші роки. До біографії М. Коцюбинського” (1927), “Творча путь М. Коцюбинського” (1927), “До питання про політ. погляди М. М. Коцюбинського” (1928) тощо. Разом з М. Рильським видав літ. хрестоматію “За 25 літ” (1926). Заарештований 1930 у зв'язку з процесом СВУ, але був звільнений. У 1936 арештований удруге як учасник “терористично-націоналістичної групи” на чолі з М. Зеровим. Звинувачений у шпигунстві, підготовці терористичних акцій, засуджений до 10 рр. концтаборів. Покарання відбував на Соловках, працював на сіль.-госп. роботах. На засланні пробував писати працю про А. Чехова. Реабілітований 1958.

ЛЕВИЦЬКИЙ Дмитро, живописець; н. бл. 1735 в Києві, п. у Петербурзі. Навчався в батька й О. Антропова з 1758.

Бл. 1758 переїхав до Петербурга. Автор портретів архітектора О. Кокорінова (1789–70), П. Демидова (1773), Д. Дідро (1773–74), М. Дьякової (1778), І. Долгорукого (1782), “Портрету невідомої у блакитній сукні” (1764), дочки Агаші в нар. костюмі (1785). Бл. 1773–76 виконав серію портретів вихованок Смольного ін-ту (“Портрет М. М. Хованської та К. М. Хрущої” та ін.). Акад. Петербурзької академії мистецтв (1770).

Лит.: Моєва Н. Дмитро Григорович Левицький, 1980.

ЛЕВИЦЬКИЙ Павло, інж.; н. 1756 у с. Маячка на Полтавщині, п. 1838 в Петербурзі. Рідний брат художника Д. Левицького; будував Ревельську гавань, набережні Фонтанки в Петербурзі та б. Москви-ріки в Москві.

ЛЕВІК Рувім, філософ; н. 1889 в Ходорові Канівського пов. Київ. губ., п. 8.3.1937 в Москві. Освіта вища, навчався в Київ. політехн. ін-ті, у 1920-их рр. очолював “філософ. фронт” у Києві, керував катедрою марксизму-ленінізму при ВУАН, Київ. філією ВУАМЛІНу. Наприкін. 1920-их рр. переїхав до Харкова, де очолив Ін-т філософії і природознавства ВУАМЛІНу. У 1934 – ректор Київ. держ. ун-ту. Заарештований 1934, засуджений 1.4.1935 на 5 рр. концтаборів за троцькізм (Л. належав до партії меншовиків). Відбував покарання в Ухтпечлазі. 8.3.1937 розстріляний у Москві. Автор праці у співавторстві з Я. Блудовим і С. Семковським “До сторіччя з дня смерті Гегеля” (“Прапор марксизму-ленінізму”, № 1, 1931), а також “Підручника з діалектичного матеріалізму” (за ред. О. Бервицького, Р. Левіка, Т. Степового, В. Юринця).

ЛЕВКІЄВСЬКА Олена, учениця акад. М. І. Толстого, чл. редколегії і співавтор-упорядник етнолінгвістичного словника “Славянские древности” (М., тт. 1–4, 1994–2009). У 1984–86 брала участь у Поліській етнолінгвістичній еспедиції, у 1987–91 – у Карпатській етнолінгвістичній і діалектологічній еспедиції, у 1995–98 – у Каргопольській фольклорній еспедиції. Нині – провідний наук. співроб. Ін-ту слов'язознавства РАН.

Коло наук. інтересів: слов'янські мови, слов'янська традиційна культура і міфологія.

Д-р філолог. наук, дисертація: “Восточнославянский мифологический текст: семантика, диалектология, прагматика” (М., 2007).

Розробила комплексний методологічний підхід, завдяки якому слов'янська міфологічна система на всіх її рівнях (від міфологічної функції і персонажа до тексту) представлена як об'єкт лінгвістичного вивчення.

Автор монографій "Мифы русского народа" (М., 2000), "Славянский оберег: Семантика и структура" (М., 2002), словника "Славянские древности" (був опублікований у "Славяноведении" в 1993–2004) і ст.: Мифологические имена-апотропеи в карпатском ареале. Символический язык традиционной культуры. М., 1993, с. 93–102; Материалы по карпатской мифологии. Славянский и балканский фольклор М., 1994, с. 251–262; Сексуальные мотивы в карпатской мифологии. Секс и эротика в русской традиционной культуре. М., 1996, с. 225–247; Славянские представления о способах коммуникации между тем и этим светом. Концепт движения в языке и культуре. М., 1996, с. 185–212; Славянская мифология: проблемы диалектного членения. Истоки русской культуры. М., 1997, с. 111–126; К вопросу об одной мистификации или голевский Вий при свете украинской мифологии. *Studia mitologica slavica*. Ljubljana, 1998, с. 307–315; Демоническое в музыке и музыкальных инструментах (карпатская традиция). Мир звучащий и молчащий. М., 1999, с. 305–310; Мифологические персонажи в славянской традиции. Восточнославянский домовой. Славянский и балканский фольклор. М., 2000, с. 96–161; Полесские и севернорусские материалы о домовом. Славянский и балканский фольклор. М., 2000, с. 377–398; Материалы к словарю полесской этнокультурной лексики (Опыт компьютерной обработки восточнославянской диалектной лексики). Демонология. Восточнославянский этнолингвистический сборник. М., 2001, с. 379–431; Ритуально-магические функции хозяина в восточнославянской традиции. Мужской сборник, вып. 1. Мужчина в традиционной культуре. М., 2001, с. 106–114; "Красная свитка" – "белая свитка" в повести Гоголя "Сорочинская ярмарка". Признаковое пространство культуры. М., 2002, с. 400–412; Представления о "том свете" у восточных славян. Славянский альманах. М., 2003, с. 342–367; Пространство потустороннего мира в народных представлениях восточных славян. "Славяноведение", 2006, № 6, с. 9–15.

ЛЕВЧЕНКО Микола (псевд. – Кость Котко), журналіст, памфлетист; н. 29.2.1896 в Києві, п. 25.11.1937, у Білбалтазі, Росія. У 1914 закінчив 3 київ. гімназію. Навчався на філолог. ф-ті Київ. ун-ту. Працював діловодом, референтом у Наркоматі закорд. справ, 1 секр. рад. повпредства у Варшаві, радником повпредства в Празі. Був ред. газ. "Києв. пролетарий", чл. редколегії газ. "Комуніст". Ст., фейлетони, памфлети, гуморески друкував у респ. газ. та журн. Автор 20 книжок гумору й сатири, серед них: "Альманах трьох" (1920), "Чудоправ-майстри" (1922), "Без штепселя", "Дивовижні пригоди з гречкою", "Обличчям до спини", "Як воно там, за кордоном" (1927), "Істукрев", "Сонце поза мінаретами", "Сто годин на добу" (1926), "Теж люди" (1929), "Останній полон", "Щоденник кількох міст" (1930), "Трагедія і фарс" (1930). Заарештований 1934 за звинуваченням у належності до "контррев. орг." та засуджений до 7 рр. ув'язнення. Покарання відбував у Картабі й Білбалтазі. Страчений.

ЛЕЙТЕС Олександр, літературознавець; н. 3.12.1899 в Брест-Литовську, Білорусь, п. 3.5.1976 в Москві. Навчався в Харківському ІНО. Разом з М. Яшеком видав бібліографічний покажчик "Десять років укр. літератури (1917–27)". Був організатором і відповідальним секр. 1 Всеукр. спілки письменників "Гарт", потім ВАПЛІТЕ. Автор праць із новітньої укр. літератури ("Шляхи до роману", 1926; "Наш літ. урбанізм", 1927; "Шевченко і сучасність", 1934; "Максим Рильський", 1936; "Павло Тичина", 1941 та ін.). Автор брошур "Поэзия как анахронизм" (1922), "Жовтень і зах. література" (1924), "Ренесанс укр. літератури. Факти і перспективи" (1925). На хвилі масових репресій був змушений переїхати до Росії, де продовжував працювати як бібліограф техн. літератури. Досліджував творчість Байрона, Беренже, О'Генрі, С. Цвейга, А. Барбюса та ін.

ЛЕЛЮШЕНКО Дмитро, рад. військ. діяч, ген. армії (1959); н. 1901 на хуторі Новокузнецький, тепер – Ростовська обл., Росія. З 1919 – у Червоній Армії, учасник гром. і рад.-фінляндської (1939–40) воен. Закінчив Військ. академію ім. М. Фрунзе (1933), Академію Генштабу (1949). Під час 2 світ. війни (1941–45) командував стрілецькими й танковими арміями, брав участь у боях, зокрема на

Півд.-зах., 4 й 1 Укр. фронтах. Після війни Л. був командувачем армії бронетанкових і механізованих військ Групи рад. військ. З 1956 – командувач військ Забайкальського, Уральського військ. округів. У 1960–64 – голова ЦК ДТСААФ, з 1964 – на керівній роботі в М-ві оборони СРСР. Автор книги "Москва – Сталінград – Берлін – Прага. Записки командарма" (1970). Деп. Верховної Ради СРСР 1, 5, 6 скликань. Двічі Герой Рад. Союзу (1940, 1945).

ЛЕОНТОВИЧ Олександр, фізіолог і неврохірург, акад. АН України (1929); н. 1869 в Києві, п. 1943 в Москві. Закінчив мед. ф-т Київ. ун-ту (1893), з 1898 – викладач Київ. політехн. ін-ту, 1913–39 – проф. Моск. сіль.-госп. ін-ту, 1935 – завідувач відділу Ін-ту клінічної фізіології АН України; праці присвячені, головним чином, проблемам неврології.

ЛЕОНТОВИЧ Федір, історик права; н. 1883 у с. Попівка Конотопського пов. Чернігівської губ., п. 21.12.1911 в Кисловодську Тверської губ., Росія. Н. у сім'ї сіль. свящ., навчався в Ніжинській гімназії, Київ. ун-ті. За науку працю "История постановлений о крепостном состоянии в России до второй четверти XVIII в." нагороджений золотою медаллю ун-ту. Працював учителем у 1 Київ. гімназії, з 1860 – викладач кримінального права Київ. ун-ту. Деякий час (1863) працював у Рішельєвському ліцеї Одеси. Після захисту дисертації "Крестьяне Юго-Западной России по литов. праву XV–XVI вв." повернувся до Київ. ун-ту на посаду приват-доцента. Після реорг. Рішельєвського ліцею в Новорос. ун-т Л. знову переїхав до Одеси. За дослідження "Древнее хорватско-долматинское законодательство" (О., 1868) одержав учений ступінь д-ра і звання проф. Працював деканом юридичного ф-ту, проректором, ректором Новорос. ун-ту. У 1892 переїхав до Варшавського ун-ту. У відставці (з 1902) продовжував активну науку роботу. За монографію "Очерки истории литов.-русс. права. Образование Литов. государства" (СПб., 1894) одержав Уваровську премію.

ЛЕПЕШИНСЬКА Ольга, артистка балету; н. 15(28).9.1916 в Києві. У 1933 закінчила Моск. хореографічне учще. У 1933–63 – у Большому театрі Москви, з 1963 – на пед. роботі. Партії: Попелюшка (однойменний балет

Прокоф'єва), Тао Хоа (“Червоний мак”). У 1948–60-их рр. неодноразово гастролювала в Україні. Лавреат Держ. премій СРСР (1941, 1945, 1947, 1950). Нар. артистка СРСР (1951).

ЛЕЩИНСЬКИЙ Філофей, митр. Сибірський і Тобольський, місіонер; н. 1650, п. 1727 в Тюмені. Закінчив Київ. духовну академію. За наказом Петра I став митр. Сибірським (1702–11). Після прибуття до Тобольська Л. негайно викликав місіонерів та вчителів з Києва і відкрив у Тобольську слов'янську школу для духовенства. У 1704 вирядив місію з двох монахів до Хутухте (Монголія), яка виявилася невдалою. У 1707 відправив місіонерів до березовських і сургутських остяків. Боротьба зі світською владою, численні безладдя в Сибірській митрополії, ослаблене здоров'я змусили Л. залишити катедру в Тобольську й піти до Тюменського монастиря, де він прийняв схиму з ім'ям Феодора. Однак 1710 Л. одержав царську грамоту з наказом особисто вирушити в місіонерську подорож до остяків і вогулів, проте через поганий стан здоров'я зміг приступити до виконання наказу лише 1712. Після смерті митр. Йоана Л. знову обійняв Сибірську катедру (1715–20). Остаточно відійшовши на покій, у Тюменському монастирі Л. не залишив місіонерської діяльності: 1726 здійснив останню подорож до обдорських остяків. Загалом, згідно з доповіддю сибірського митр. Антонія Св. Синодові, Л. на вернувшись до християнства понад 40 тис. представників корінних народів Сибіру.

Лит.: Сулоцкий А. Святитель Филофей, в схиме Феодор, просветитель сибирских инородцев. Омск, 1882; Абрамов Н. Святитель Филофей, в схиме Феодор, просветитель сибирских инородцев. Омск, 1882.

ЛЕСНАЯ (Лісна) Галина – рос. філолог-славіст, канд. філолог. наук, професор Моск. держ. ін-ту міжнар. відносин (Ун-ту) Мін-ва закорд. справ Рос. Федерації (МГІМО-Університет МІД Росії), у якому працює на кафедрі мов країн Центр. і Південно-Сх. Європи; н. у Львові. Також за сумісництвом працює проф. на кафедрі країн пострадянського зарубіжжя в Рос. держ. гуманітарному ун-ті (РГГУ). Президент Рос. асоціації українців (з 2009). Навчалася на філолог. ф-ті Львівського держ. ун-ту ім. І. Франка. Закінчила аспірантуру та докторантуру філолог. ф-ту Моск. держ. ун-ту

ім. М. В. Ломоносова. Працювала в Дипломатичній академії МЗС Росії та Моск. держ. лінгвістичному ун-ті. Провідний фахівець з викладання укр. мови як іноземної в Росії, автор сучасних методик викладання укр. та поль. мов. Оpubлікувала 60 наук. праць, присвячених питанням функціонування сучасних укр. та поль. мов, міжслов'янських культ. зв'язків та лінгвокраїнознавства. Серед видань – два підручники з укр. мови: «Учебник украинского языка. Уровень А1» (М.: МГІМО-Університет, 2010); «Украинский язык для стран СНГ. Учебник» (М.: Издат. центр РГГУ, 2010) та підручник з поль. мови (у співавторстві) «Практический курс польского языка. Базовый учебник» (М.: Восток-Запад, 2005; М.: Астрель, 2012). Займається громад. діяльністю, була обрана віце-президентом Міжнар. асоціації українців (у 2002 та 2005). З 2009 очолює Рос. асоціацію українців, стала організатором двох конференцій РАУ (у 2010 і 2011). Також у 2011 ввійшла в Керівну раду Рос. асоціації міжнар. досліджень (РАМІ) і стала співдиректором Програми цивілізаційно-культ. досліджень. Має урядові нагороди України – орден «За заслуги» III ступеня (2010).

ЛИСЕНКО Трохим, рад. агроном, біолог; н. 1898 у с. Карлівка на Полтавщині, п. 1976 в Москві. Акад. АН СРСР (1939), АН УРСР (1934), ВАСГНІЛ (1935). З іменем Л. пов'язані репресії проти видатних рад. учених-генетиків. У 1925 Л. закінчив Київ.-госп. ін-т, 1929–39 працював у Всесоюзному селекційно-генетичному ін-ті Одеси (з 1934 – дир.), 1940–65 – дир. Ін-ту генетики АН СРСР; з 1938 – наук. керівник, з 1966 – завідувач лабораторії експериментальної наук.-досл. бази АН СРСР “Торки Ленінські” (під Москвою). Президент ВАСГНІЛ 1938–56 і 1961–62.

ЛИСЯНСЬКИЙ Юрій, мореплавець; н. 13.8.1773 в Ніжині Чернігівської губ., п. 6.3.1837 в Петербурзі. Закінчив Морський кадетський корпус у Кронштадті (1786). Брав участь у війні зі Швецією (1788–90), служив на Балтійському флоті (1790–93). У 1793–99 вивчав морську справу в Англії. У 1803–06 здійснив разом з рос. мореплавцем І. Крузенштерном 1 рос. навколосвітню подорож на кораблях “Нева” (був його командиром) і “Надежда”. У 1804 “Нева” досягла Аляски, де Л. провів більше р. і заснував Но-

воархангельський порт. Під час експедиції було відкрито новий шлях до Камчатки й Аляски; досліджено мало-відомі р-ни Тихого океану; проведено спостереження над течіями, температурою, солоністю і густиною води; зібрано етнограф. матеріал. Разом з І. Крузенштерном Л. склав навігаційні карти пройденого шляху, уніс уточнення до карт морських течій, відкрив міжпасатну протитечію в Атлантичному й Тихому океанах. Ім'ям Л. названо один з відкритих ним Гавайських остр., півостр. на березі Охотського моря, гору на остр. Сахалін. У Ніжині встановлено пам'ятник Л.

ЛИТВА (Литов. Республіка), держава на півн. зах. Європи, на узбережжі Балтицького моря. Площа 65,2 тис. кв. км. Столиця – м. Вільнюс, найбільше міста – Кавнас, Клайпеда, Шауляй, Паневежис. Щодо адміністр.-територіяльного поділу, то Л. має 44 р-ни й 11 міст центр. підпорядкування. Нас. становлять 3,7 млн осіб (1991), з них 80 % литовці. Офіційна мова – литов. У 1940–90-их рр. Л. була союзною республікою у складі СРСР. 11.3.1990 Верховна Рада Л. проголосила незалежність республіки. За формою правління Л. – президентська республіка. Діюча Конституція Л. прийнята на референдумі 25.10.1992.

Перев. частина території Л. – моренна рівнина, на зах. і сх. лежать горбисті височини; клімат перехідний від морського до континентального, середні температури січня -5 С°, липня +17 С°; опадів випадає в середньому 630 мм за рік; найбільша р. – Нямунас, бл. 3 тис. оз. Ґрунти підзолисті; мішані ліси займають бл. чверть території. Л. – держава з індустріально-аграрною економікою. Основні галузі пром.-сти – машинобудування і металообробка, деревообробка, хем., будівельних матеріалів, текстильна й харчова. Сіль. госп-во спеціалізується на м'ясо-молочному тваринництві, вирощуванні льону, цукрового буряку, картоплі, овочів. Розвинене рекреаційно-курортне госп-во.

Укр. діаспора в Л. має достатньо глибокі істор. та культ. традиції. У 1920-их рр. у Вільнюському ун-ті навчалася кілька сот українців, активно діяла укр. студентська громада. У Кавнасі з 20.1.1928 до серпня 1940 діяло Т-во литовців-українців, яке інформувало литовців про укр. проблеми та видавало власний бюлетень. У роботі Т-ва брали участь відомі на той час

діячі – В. Вороний, Ю. Мінів, П. Фострянний, гол. був проф. М. Біржішка. У жовтні 1933 в Кавнасі зареєстрували Укр. нац. громаду Л., яка проіснувала лише 4 рр. На поч. 1934 тут також засн. Культ.-освітнє т-во українців у Л. За статутом його метою було об'єднувати литовців і українців для тісної співпраці, розвивати і поширювати литов. й укр. мистецтво, допомагати незможним українцям. Після 2 світ. війни кількість українців у Л. значно зросла. За даними перепису 1959, тут налічувалося 44 790 (1,2 % від чисельності нас. країни) осіб. З них 78,6 % н. за межами Л.; 27 956 осіб іммігрували з України, майже 4 тис. – з РРФСР, 0,7 тис. – з Казахстану. Майже половина всього укр. нас. Л. проживає у Вільнюсі, 1989 воно становило 13 295 осіб (2,3 % від столичного нас.), у Клайпеді проживало 7840, Кавнасі – 5230, Шяуляї – 2740 осіб; чимало українців проживає в Ігналіському (2455), Йонавському (1310), Тракайському (1150) р-нах. Різке зростання укр. нас. пояснюється т. зв. виробничою міграцією, коли сюди з України їхали перев. спеціалісти для роботи в різних галузях економіки; як правило, вони осідали в найбільших містах. Українці посідають 2 місце (після євреїв) за вищою освітою (21,9 %), 1 – за середньою спеціальною (28,7 %).

Проблеми укр. меншин у Л. почали розв'язувати на держ. рівні від поч. відродження: 1991 уперше в післявоєнній Л., окрім програм, які фінансувала держава, окремою статтею було виділено кошти для розвитку і підтримки культур нац. меншин країни. Політ., культ., рел. та ін. права нац. меншин у Л., у т. ч. й укр., закріплені декількома законодавчими актами, передусім Конституцією, Законами про нац. меншини, освіту, пресу та ін. Нац. меншини, згідно із цими документами, мають право мати своїх представників на всіх рівнях держ. влади, виходячи з принципів заг. рівних і прямих виборів, займати будь-які посади в органах держ. влади й управління, на підприємствах і в орг. Важливим моментом забезпечення прав нац. меншин у Л. є право навчатися рідною мовою і вивчати її, звертатися до держ. і гром. інституцій рідною мовою, засновувати свої виховні й навч. заклади, одержувати інформацію рідною мовою тощо. Відповідно до Закону про громадянство, який проголосив т. зв. нульовий варіант, усі особи, які проживали в Л. до 1989, набули громадянства Л.;

цей закон не давав підстав для дискримінації нац. меншин. Ініціатива створення в Л. нац. громад належить “Саюдісу”. Однією з перших постала укр. громада. Установча конференція громади відбулася в жовтні 1989 у Вільнюсі. Громада обрала конфедеративну форму діяльності. До її складу ввійшли осередки м. Вільнюса, Йонави, Мажейкяю, Клайпеди, Снечкуска, Кавнаса. За статутом громади діяльність осередків повністю самостійна і лише координується Радою представників (голова Ради – Л. Жильцова). Основними напрямками роботи укр. осередків Л. є культ.-просвітницька діяльність, відродження та збереження нац. самобутності. Організують концерти, виступи, диспути. На поч. 1990 відкрилися укр. недільні школи у Вільнюсі, Йонаві, Мажейкяї, пізніше – у Вісагінасі та Клайпеді. Діти вивчають рідну мову, історію, географію. Робота укр. недільних шкіл фінансована у Л. державою. Упродовж 1993–95 значну кількість українознавчої літератури, шкільних підручників, посібників, аудіо- та відеокасет безкоштовно передано українцям Л. з України. З 1992 у Вільнюсі працює Асоціація українців (голова – Н. Непорожня). У 1993 Зусиллями Асоціації проведено міжнар. конференцію “Литва – Україна: історія, політологія, культурологія”, підготовлено литов. мовою антологію укр. поезії “Край калиновий”. Під егідою вільнюського осередку громади діє самодіяльний дитячий ансамбль пісні й танцю “Веселка” і хор дорослих; вісагінського осередку – дорослий і дитячий хори; Клайпеди, Йонави, Мажейкяю – родинні ансамблі. У Вільнюсі щомісяця випускають інформаційний газетний вісник “Пролісок”, у Клайпеді – “Слово та голос”; двічі на місяць по другій програмі литов. радіо виходить в ефір укр. радіопередача. З України надається фінансова підтримка для вип. газетної стор. укр. мовою “Укр. світлици” в респ. газ. “Ехо Литвы”. У Вільнюсі діє укр. греко-кат. громада (голова – О. Лісовський). У 1993 на прохання укр. громади передано їй користування церкву Пресвятої Трійці та приміщення монастиря. У Л. створено молодіжну орг. “Пласт”, яка є складовою частиною литов. спілки “Скаутіс”. На часі створення у Вільнюсі музею Т. Шевченка та спорудження пам'ятника Кобзарю. При укр. громаді Л. працюють комерційні структури: закриті акціонерні Т-ва “Бурштин”, “Лелека”, “Бігвомас”, “Таїс”, торг. дім

“Мрія” та ін., які сприяють налагодженню екон. і торг. зв'язків між Л. й Україною.

Лит.: З а с т а в н и й Ф. Д. Сх. укр. діаспора. Л., 1992; Українці у Литов. Республіці. Інформаційний бюлетень М-ва України у справах національностей, міграції та культури, 1993, № 3, стор. 50–52.

ЛИТВИН Андрій, н. 18.12.1956 у Слов'янську-на-Кубані, Краснодарський край. У 1983 закінчив геогр. ф-т Ленінградського держ. ун-ту, у 1989 – аспірантуру на кафедрі екон. і соц. географії Моск. держ. пед. ін-ту. Учитель – д-р істор. наук Л. М. Гумільов. З 1983 до сьогодні – старший викладач кафедри географії Карельського держ. пед. ін-ту (нині – ун-т) (Петрозаводськ).

Коло наук. інтересів: символіка, емблематика, геральдика.

Співгол., заступник гол. Карельської регіональної гром. орг. “Общество украинской культуры “Калина”” (1993–2008), дир. недільної школи “Рідне слово” (з 1993), гол. Місцевої нац.-культ. автономії українців м. Петрозаводська (з 2010).

Д. чл. Рос. геогр. т-ва, один з організаторів і координаторів Асоціації зелених Карелії, був у складі Президії Карельського відділення Всерос. т-ва охорони природи, експерт Верховної Ради Республіки з геральдики і вексилології при розробці герба і прапора Карелії.

Основні праці: К. И. Арсеньев, его научная школа районирования и современность. Современные проблемы географии и природопользование. Барнаул, 2001, № 7, с. 48–53; Административно-территориальное обустройство сельской местности (на примере Карелии). Структурная перестройка экономики Республики Карелия: проблемы, тенденции, перспективы. Труды Ин-та экономики КНЦ РАН. Петрозаводск, 2002, вып. 6, с. 341–349; Географический взгляд на городские гербы Российской Империи. Социально-экономическое, духовное и культурное возрождение России. Третьи Арсеньевские чтения. Петрозаводск, 2003, с. 328–336; Административно-территориальное обустройство Карелии. Стратегия развития и конкурентоспособность муниципальных образований. Мат-лы науч.-практич. семинара. Петрозаводск, 2005, с. 77–82; Украинская культура в Карелии. Украинская этничность в социокультурном пространстве Рос-

сии: Мат-лы Междунар. науч. конф. Уфа, 2011, с. 143–155; Володіння українською мовою українцями Карелії. Украинская этничность в социокультурном пространстве России: Мат-лы Междунар. науч. конф. Уфа, 2011, с. 155–167.

ЛИТВИНЕНКО Таїсія, кіноактриса; н. 1929 в Києві. Навчалася в акторській майстерні студії МХАТ. На 3 курсі почала зніматися в кіно (“Круті сходи”, Київ. студія ім. О. Довженка, гол. роль – Олена), закінчила навчання в Київ. театр. ін-ті ім. Карпенка-Карого (1957). Із цього часу працювала в штаті кіностудії ім. О. Довженка, знімалася в гол. ролях фільмів: “Небо кличе”, “Ракети не повинні злетіти”, “Надзвичайна подія”; на телебаченні – “Чудеса в передпокої”, “Юність батьків”; 1966 на I Всесоюзному фестивалі телефільмів відзначена за краще виконання жіночої ролі в телефільмі “Фавст і смерть”; 1967 переїхала до Москви, де в студії кіноактора брала участь у багатьох спектаклях, активний чл. Т-ва “Славутич”.

ЛИТОВЦІ, колишні піддані Поль.-Литов. держави, що з різних причин опинилися в 16–17 ст. у лавах рос. завойовників Сибіру. Уходили до служилого нас. “іноземного списку”, який ділився на “черкасів” і “литовців”. Сюди ж уходили “німчини”, тобто етнічні німці, а також італійці, французи, шведи, іспанці. Л. представляли перев. українці й білоруси, рідше – поляки й власне литовці. За даними поль. істориків, поляків у Зах. Сибіру 17 ст. нараховувалося 5–6 тис. осіб. За даними білорус. учених, із 3600 служилих Тари, Тобольська, Томська і Тюмені в 1680 було 800 білорусів. Даних про кількість українців не збереглося, хоча їхня чисельність була значною.

ЛИТОВЧЕНКО Олександр, живописець; н. 1835 в Кременчуку, п. 16(28).6.1890 в Петербурзі. Навчався в Петербурзькій академії мистецтв (до 1863), з 1868 – її акад. Від 1878 – чл. Т-ва передвижників. Автор картин: “Портрет художника” В. Шварца (1870), “Цар Іван Грозний показує скарби англ. послу Герсею” (1875), “Цар Олексій Михайлович і Никон” (1886), “Італ. посол Кальвуччі змальовує улюблених соколів царя Олексія Михайловича” (1889).

ЛИХАЧОВ Володимир, поет і драматург, перекладач; н. 6.2.1849 в Полтаві, п. 1910 в Петербурзі. Навчався

в Петербурзькому і Харківському ун-тах, але жоден не закінчив. Перші вірші опублікував 1869, за переклади творів Мольєра одержав Пушкінську премію. Один з авторів академічного словника рос. мови. З 1872 служив у системі М-ва фінансів.

ЛИЧКО Іван, письм., критик, публіцист; н. 1882, п. 1933, місце народження і смерті невідомі. Співроб. журн. “Вільна Україна” (1906), “Укр. хата” та ін. Жертва більш. режиму. У 1907 був заарештований за участь в антицарському рев. русі, сидів у петербурзькій тюрмі. Автор оповід., драм “Ахтар-Аллах”, “Аллах Керім (з арабських легенд)” (1908), “Степ” (1909), “В руїнах”, “На могилі Шевченка”. Як критик і публіцист виступав у журн. “Вільна Україна”, “Юные записки” (під псевд. “И. Л.”) та ін. зі ст. з питань літератури, мистецтва, гром.-культ. життя. Автор прозових і драм. творів: “В руїнах”, “На могилі Шевченка” (написані в тюрмі, 1907). Друкувався в альманахах, зб. (“Терновий вінок” (1909) і “Літ. річник укр. і поль. авторів” (1909)) та ін. У ст., художніх творах порушував проблеми соц. і нац. становища укр. народу, його боротьби проти духовного закріпачення. У період I світ. війни, як її учасник, був у Львові, познайомився з І. Франком. Потрапив у полон до австро-угор. армії. Деякий час був у Відні, брав участь у діяльності СВУ. Повернувшись на батьківщину наприкін. 1920-их рр., жив у Ленінграді. У 1933 репресований, загинув у концтаборах на Соловках.

ЛІСОВСЬКИЙ Олексій, письм., етнограф, гром.-культ. діяч; н. 12(24).2.1861 у с. Мачухи під Полтавою, п. 1934 в Краснодарі на Кубані. У 1886 закінчив юридичний ф-т Новорос. ун-ту (Одеса), служив в Одеській і Харківській суд. палатах. Від 1890 – секр. земського з’їзду в Миргороді, 1892–98 – секр. Полтавської губ. земельної управи. Виступив одним з організаторів Т-ва любителів симфонічної музики (1897). Направив протест губернаторові проти арешту прогресивних діячів, за що був висланий з Полтави. Від 1899 працював в управлінні Катеринославської залізниці; 1905 – ув’язнений за орг. страйку залізничників. Вийшовши з в’язниці 1906, вів культ.-осв. роботу, читав лекції на історико-літературознавчі, музикознавчі теми. Оселився в Катеринодарі (тепер – Краснодар), працював

в управлінні Кубанської залізниці. Написав п’єсу “Хто батька покидає, того Бог карає” (1892), дослідження “Гол. мотиви в поезії Т. Г. Шевченка” (1896), “Про малорос. нар. думи” (1901), “Про малорос. нац. тип” (1902), “Біографія і характеристика кобзаря Т. М. Пархоменка” (1903). За нарис “По Катеринославській залізниці” (1903) отримав Петровську премію РАН. Автор низки публіцистичних ст., перекладів рос. мовою деяких зарубіжних авторів, відповідальний ред. “Описания Криворожского рудного бассейна” (1903).

ЛОБОВ Олег, держ. діяч; н. 7.9.1937 в Києві. Закінчив Ростовський ін-т інж. залізничного транспорту. З 1960 працював у Свердловську, Росія. Інж., старший інж., гол. конструктор, заступник дир. ін-ту “УралпромбудНДІ-проект”. Нач. територіального гол. управління з будівництва “Головсередуралбуд” М-ва будівництва підприємств важкої індустрії СРСР (1976–82); заступник Гол. Ради Мін. Росії (1987–1993); у 1992 – гол. експертної ради при Президенті РФ. Канд. техн. наук.

ЛОБОДА Віктор, письм., етнограф; н. 18(30).1.1824 в Миколаєві, п. 7(19).3.1889 в Петербурзі. Виходець із давнього роду, закінчив 1843 Петербурзький ін-т шляхів сполучення. Займався інженерними роботами при будівництві залізниці в Україні та Білорусі (1843–55), був нач. телеграфічних станцій ряду міст, зокрема Полтави (1859–61). Брав активну участь у діяльності Полтавської громади, недільних шкіл, відкритті жіночої гімназії, проведенні публічних лекцій укр. мовою. Був чл. рев. підпільної орг., що влилася в “Землю і волю”. У 1862 арештований і після п’ятимісячного ув’язнення засланий до Пермської губ. без права проживати в майбутньому в Україні. Л. написав комедію “Пройдисвіт-шкубент” (1857), зб. оповід. і нарисів “Записки інж.” (1856–57), “Вечір двох сусідських хаток м. Бельця” (1857), нарис “Сортування людей при вході до церкви” (1861). У цих творах розкрито життя різних верств нас., їхні трудові будні та негаразди, порушено проблеми соц. та правової нерівності. Питанням укр. історії, освіти, культури, мови присвячені праці “Листи до видавця” (1857–58), “Про байдужість нашу до власної народності”, “Про викладання укр. мови” (обидві – 1861). Більшість його творів не видано.

ЛОДІЙ Петро, учений, культ.-осв. діяч; н. 1764 у с. Збої Земплінського комітату на Закарпатті, у родині свящ., п. 1829 в Петербурзі. У 1785 – студент Ген. духовної семінарії; 1878 – проф. метафізики і етики руського філософ. богословського відділення Львівського ун-ту “Studium Ruthenum”. З 1794 викладав у цьому ж ун-ті логіку, математику, нумізматику; 1797 – декан “Studium Ruthenum”. Пед. практику поєднував з наукою. У 1797–98 – чл. Ставропігійського ін-ту. Ґрунтувався на здобутках нім. ідеалізму, надаючи перевагу етико-правовій проблематиці. Автор перекладу етичного курсу вольфянця Хр. Бавмейстера (Наставленіє Любомудрія Нравоучительного. Л., 1790). Переклад здійснено церковнослов'янською мовою з використанням нар. укр. мови і карпатських діалектів. У 1790 видав польськомовний переклад підручника з математики Хр. Вольфа. У 1802 – проф. метафізики, логіки й естетики Краківського ун-ту; 1803 – проф. філософії в новозаснованому Пед. ін-ті (Петербург). З 1819 – завідувач катедри філософії і права. У Петербурзі видав переклад підручника із цивільного права І. Цейлера (1809), написав підручники “Логіческія наставленія, руководствующія к познанію й различенію истиннаго от ложнаго” (1815), “Теорія общих прав, содержащая в себе философское учение о естественном всеобщем государственном праве”, у яких критично осмислював нім. ідеалізм. Був одним з перших посередників в ознайомленні рос. суспільства з І. Кантом.

Лит.: Яворський Ю. А. П. Д. Лодий в изображении поль. романіста. Ужгород, 1930; Возняк М. До характеристики Петра Лодія. ЗНТШ, 1913, Т. СХІІІ.

ЛОЗИКОВ Олександр, письмен., видавець, ред. хабаровського літературно-художнього й аналітичного журн. “Екумена”; н. 10.03.1939 у м. Макіївка Донецької обл. Закінчив школу, потім ремісниче уч-ще. Працював ковалем, прохідником на шахті. Військ. службу відбував на Тихоокеанському флоті. Брав участь у геологічній експедиції на Мяо-Чан (Дал. Сх.). У 1968 почав журналістську діяльність. Працював у газ. “Тихоокеанська зірка”, з 1986 – старшим ред. Хабаровського книжкового вид-ва, потім очолив відділ масово-політ. літератури. Був гол. ред. вид-ва “Приамурські відомості”, дир. вид-ва при мед. академії, заснував газ.

“Дамы и господа”, “Солнышко”. Живе у Хабаровську, пише рос. та укр. мовами, перекладає. Чл. Спілки журналістів СРСР (з 1976), з 1994 – чл. Спілки письмен. Росії.

Автор книг “Серебряные травы” (1986), “Всепрощающий свет” (1988), “Стопроцентный мужчина” та повістей.

Твори: Антологія далекосхідної української лірики, упоряд. О. О. Лозиков, передм. Г. Синьогуба. Хабаровськ, 2009, 176 с.; Поетичні твори. Вірші, байки, гуморески, переклади з нанайської та російської мови. Хабаровськ, 2010, 320 с.; Роман завдовжки з життя: Шляхами Івана Багряного. Хабаровськ, 2008, 368 с.

ЛОЗИНСЬКИЙ Михайло (псевд. і криптоніми: Закордонний, Михайленко М., Радикал, М. Л. та ін.), укр. юрист, публіцист, гром.-культ. діяч, соціолог; н. 30.6.1880 у с. Бабині на Станіславщині, Галичина, п. 9.10.1937, Далека Півн., Росія. Закінчив юридичний ф-т Віденського ун-ту (1912). Працював юристом, викладав у вузах, був на дипломатичній службі. Належав до “Укр.-руської радикальної партії”, був співроб. її органу – газ. “Громадський голос”. Друкував ст. на біжучі політ. теми в газ. “Діло” (Львів), “Гром. думка” (Київ), “Рада” (Київ). У 1918–19 – заступник секр. закорд. справ уряду ЗУНР, 1921–27 – проф. Міжнар. права УВУ в Празі, згодом – керівник катедри права в Ін-ті нар. госп-ва в Харкові, куди переїхав, піддавшись впливові рад. органів. Викладав міжнар. право, був обраний чл.-кор. АН України. Після кількарічної діяльності зазнав переслідувань, змушений був опублікувати низку офіційно-казених ст. У 1930 – репресований, помер на засланні. Згідно з довідкою Ленінградського ЗАГСу нібито помер у 1941. Як політик і юрист, відстоював право укр. народу на незалежність, нац. єдність двох частин України, розмежованої кордонами, викривав підступну політику царату, поль. властей. Автор праць “Поль. і руський рев. рух в Україні” (1908), “Духовенство і нац. культура” (1912), “Герцен в Україні” (1912), “Галичина в рр. 1918–20, розвідки і матеріали” (1922), підручника “Міжнародне право” (1922), “Охорона нац. меншостей у міжнар. праві” (1923) та ін. Переклав укр. мовою низку творів М. Горького, Л. Андреева, М. Гаршина, зб. арабських казок “Тисяча й одна ніч”, праці з питань економіки, по-

літики. У молоді рр. виступав також як поет (альманахи “Багаття”, “Нова рада” та ін.). Л. – Жертва ком. режиму.

Лит.: Кедрин І. Світлі і похмурі роки. “Галичина” М. Лозинського і чому її передруковано. У кн.: Лозинський М. Галичина в рр. 1918–20, 2 вид. Нью-Йорк, 1970, VII–XII.

ЛОПАТИНСЬКИЙ Феоділакт, архієп. Тверський, філософ, церк. діяч; н. у 1670-их рр. на Волині, п. 6(17).5.1741 у Санкт-Петербурзі. Навчався в Києво-Могилянській академії разом з Ф. Прокоповичем. Освіту продовжив у Німеччині, Польщі, Італії. У 1702 повернувся до Москви. З метою реформування Слов'яно-греко-лат. академії за наказом Петра I до Москви з Києва прибула ціла дружина вчителів і студентів старших курсів. В академії Л. викладав богослов'є (1704–10), був її префектом, потім ректором (1708–22). Одночасно виконував обов'язки настоятеля Заїконоспаського монастиря, у стінах якого було розміщено навч. корпуси. Діяльність Л. на посаді викладача й ректора сприяла перетворенню цього навч. закладу з посередньої школи в просвітницький центр світ. рівня. У 1714–26 Л. працював над виправленням слов'янського перекладу Біблії, використовуючи оригінальні тексти Св. Письма, написані 4 мовами. При створенні Священного Синоду Л. призначили одним з його чл. У 1730-их рр. Л. став жертвою боротьби придворних угруповань; позбавлений усіх прав, перебував у в'язниці. Після помилування не зміг повернутися до творчої праці і незабаром помер.

Лит.: Морошкин І. Я. Феоділакт Лопатинский, архієп. Тверской в 1706–41 гг.: Истор. очерк. Русс. старина, № 1–2, 1886; Покровский Н. А. Феоділакт Лопатинский. Правос. обозрение, № 12, 1872.

ЛОСЕНКО Антон, живописець; н. 30.7(10.8).1737 в Глухові на Сумщині, п. 28.11(12).1774 в Петербурзі. Від 1744 жив у Петербурзі. У 1753–58 навчався в майстерні І. Аргунова, 1758–60 – у Петербурзькій академії мистецтв, де з 1770 – акад. і проф., а 1772–73 – дир. У 1760–65 продовжував навчання в Парижі, 1766–69 – у Римі. Картини: “Чудесний улов риби” (1762), “Жертвоприношення Авраама” (1765), “Зевс і Федіта” (1769), “Авель” (1769), “Володимир перед Рогнідою” (1770), “Прощання Гектора з Андромахою” (1773); портрети діячів рос. культури – І. Шувалова, О. Су-

марокова (обидва –1760), Ф. Волкова (1763).

Лит.: Гаврилова Є. І. Антон Павлович Лосенко (1977).

ЛОССЬКИЙ Володимир, співак; н. 18(30).6.1874 в Києві, п. 6.7.1946 в Москві. У 1897–1900 навчався в Київ. муз. уч-щі, 1902–05 – викладач у цьому ж уч-щі. У 1901–05 працював у Київ., 1918–40 – Одеській опері, викладав в Одеській консерваторії. З перервами працював у Большому театрі Москви. Серед партій – Варлаам (“Борис Годунов” Мусоргського); вистави: “Броненосець “Потьомкін”” О. Чижика, “Щорс” Б. Лятошинського (обидві – в Одесі). Засл. артист УРСР (1925).

ЛУКАШЕВА Світлана. У 1994 закінчила істор. ф-т Моск. держ. ун-ту ім. М. В. Ломоносова по кафедрі історії півд. і зах. слов’ян. Наук. керівник – д-р істор. наук М. В. Дмитрієв. З 1998 – мол. наук. співроб. Ін-ту слов’янознавства РАН, з 2003 – наук. співроб. цього ін-ту, виконує обов’язки секр. редколегії щорічника “Белоруссия и Украина: история и культура”.

Коло наук. інтересів: етноконфесійний розвиток східнослов’янських земель, історія правос. і кат. церков і конфесійних традицій, формування політ. самосвідомості українців у 17–18 ст., становлення укр. нац. державності.

Канд. істор. наук, дисертація: “Взаимоотношения клира и объединенный мирян в восточных землях Речи Посполитой во второй половине XVI в.” (М., 2002).

На основі використаних матеріалів створено сайт “Религиозные объединения мирян на украинско-белорусских землях в XVI–XVIII вв.”

Основні праці: Взаимоотношения клира и объединенный мирян в восточных землях Речи Посполитой во второй половине XVI в. (монографія, 18 п. л.); Католическая и православная традиция: церковные братства XIV–XVII вв. Общественное в МИСиС, 1996, № 1, с. 22–32; Конфликт епископа Гедеона Балабана и львовского Успенского братства в 80-е гг. XVI в.: попытки реформы церкви или борьба за имущественные интересы. Славянский альманах за 1999 г. М., 2000, с. 36–52; “Мы, ниже подписанные...”: львовский синод 1595 г. в истории Брестской унии. Славянский альманах за 2000 г. М., 2001, с. 12–19;

Украина в едином этнополитическом пространстве России XVIII в. Пространство власти: исторический опыт России и вызовы современности. Московский общественный научный фонд. Межрегиональные исследования в общественных науках. М., 2001, вып. 3, с. 151–167; “История Русов” в русле украинской историографии XVIII в.: Выступление на круглом столе “Механизмы формирования украинской и белорусской наций в российском и общеславянском контексте (дореволюционный период)”. Белоруссия и Украина: история и культура. Ежегодник 2003 г. М., 2003, с. 197–206; Культура периода Московского царства (XVI–XVII вв.). История культуры России. Старый Оскол, 2003, с. 111–144; Региональная структура украинских земель в представлениях казацкой старшины во второй и третьей четверти XVIII в. Белоруссия и Украина: история и культура. Ежегодник 2003 г. М., 2003, с. 197–206; Канальные работы Петра I в зеркале российско-украинских отношений начала XVII в. Украина и украинцы: образы, представления, стереотипы. Русские и украинцы во взаимном общении и восприятии. М., 2008.

ЛУНАЧАРСЬКИЙ Анатолій, політ. і гром. діяч, мистецтвознавець, драматург, письмен.; н. 23.11(5.12).1875 в Полтаві, п. 26.12.1933 у м. Ментон, Франція, похований у Москві. У 1886–95 навчався в гімназії Києва. У 1895–98 жив у Швеції (вивчав філософію і природознавство в Цюрихському ун-ті), Франції, Італії. Літ.-критичну діяльність розпочав 1902, співпрацював з періодичними вид.: “Образование”, “Киев. отклики”, “Правда”, “Курьер”, де виступав з питань літератури, театру. В еміграції перебував до 1917, після чого присвятив себе культ. будівництву в післярев. Росії. У 1917–29 – нарком освіти РРФСР, з 1927 – одночасно на дипломатичній роботі. Один з найерудованіших людей свого часу в галузі літератури і мистецтва, теоретик мистецтва; виступав як критик, письмен., сценарист, організатор системи нар. освіти. Акад. АН СРСР (1930). Драматургія Л. вирізняється напруженою філософ. думкою, історико-культ. узагальненнями. П’єси “Корольський брадобрей” (1906), “Фауст и город” (1918), “Оливер Кромвель” (1920), “Канцлер и слесарь” (1921), “Поджигатели” (1924), “Яд” (1926), “Бархат и лохмотья” (1927), “Наше-

ствие Наполеона” (1930) та ін. йшли в багатьох театрах СРСР, у т. ч. й України. Л. написав бл. 2 тис. ст., рецензій, доповідей, нарисів з питань літератури та мистецтва. Відомий Л. і як перекладач. Аналізував творчість Т. Шевченка (1912) (“Вел. нар. поет (Тарас Шевченко)”, 1961); позитивно писав про М. Коцюбинського (1928), п’єси Лесі Українки, М. Куліша. Він автор рецензій на гастролі Укр. драм. театру ім. Франка в Москві (“Гості з України”, 1926).

ЛУПОЛ Іван, диригент, музикознавець; н. 7.1.1926 у с. Дмитрашівка Піщанського р-ну Вінницької обл. У 1957 закінчив Київ. держ. консерваторію на кафедрі диригування (керівник – проф. Г. Верьовка). Працював у Вінницькому пед. ін-ті і муз. уч-щі. У 1961 – диригент, 1965 – гол. диригент, художній керівник Львівського держ. капели “Трембіта”. Від 1967 – гол. диригент, художній керівник Волгоградської хорової капели. Засл. діяч мистецтв (1974), один з організаторів Т-ва культури Волгоградської обл.

ЛУЦЕНКО Іван, письмен.; н. 1886 у станіці Старокорсунська, Кубань, р. смерті невідомий. Н. у сім’ї кубанського козака-хлібороба. Учасник I рос. революції (1905–07), I світ. та громадянської воєн в Україні й на Кубані. Після демобілізації вчителював, з 1925 – працівник редакції газ. “Рад. станичник”. Був чл. кубанської філії літ. орг. “СІМ”, Північнокавказької асоціації пролетарських письмен. Друкуватися почав 1921 в журн. “Червоний шлях”, “Зоря”, у газетній періодиці. Події громадянської війни в збірці п’єс “Під гуркіт бурі” (1921) та поеми “Енемський бій” (окреме вид. 1927) описані, як і в багатьох ін. віршах, під безпосереднім впливом П. Тичини. Поезії у зб. “Кубанський провесінь” (1929) і “Темпи” (1930) перейняті глибокою любов’ю до цього краю, звеличують соціалістичні перетворення, поч. колективізації кубанської станіці, проте й цього було достатньо для звинувачення Л. у “кубанському патріотизмі”. Автор п’єси “Песоголовці” про повстання кубанських козаків 1797 р. та творів для дітей: п’єси “Бойова ланка” (окреме вид. 1930), “Сонячний ранок” (окреме вид. 1929), повість “Залізни руки” (1931), що мали “виключної ваги значення для укр. дітей Півн. Кавказу” і, як і поезії Л., містилися в читанках для укр. шкіл цього краю.

100 ЛУЦЬ

ЛУЦЬКИЙ Остап (псевд. та криптоніми: О. Лунатик, Немирич, О. Л-ий, О-п Л-й та ін.), укр. поет і перекладач, політ. і гром. діяч; н. 8.1.1883 у с. Луки на Львівщині, п. 3.10.1941 поблизу м. Котлас Архангельської обл., Росія. Жертва ком. режиму. Освіту здобув у Празькому, Львівському і Краківському унтах. Літ. діяльність розпочав на поч. 1890-их рр., друкувався в періодичних вид. Львова і Чернівців, у польс. та чесь. пресі, в антології “Укр. муза” та ін. Видав зб. лірики “З моїх днів” (1905), “В такі хвили” (1906), кращі вірші якої сповнені елегійно-пісенним настроєм, вирізняються мелодійністю (“З пісень кохання”, “На верхах”, “Вже зацвіли маки”, “В лісі”, “Гей, вівчарику мій”, “Спокійна ясна ніч” та ін.). Прагнув обґрунтувати і утвердити в укр. літературі модерністський напрям. У 1905 видав альманах “За красою” на честь О. Кобилянської, заснував об’єднання письмен. “Молода муза”, виступив зі своєрідним маніфестом цієї групи. І. Франко, полемізуючи з Л., рецензуючи його зб., критично оцінив такі спроби. Усе ж намагання Л. оживити літ. рух, його прагнення вийти за усталені традиційні рамки, збагатити художні засоби відображення духовного світу людини, зрештою,

його підтримка талановитих письмен. (О. Кобилянська, М. Яцків, Б. Лепкий та ін.) мали позитивне значення для художнього процесу. Відійшовши на деякий час від літ. творчости, відновив її в післявоєнний час як перекладач. Л. брав активну участь у нац.-визвольних змаганнях як нач. штабу 4 бригади УГА, старшина Ген. штабу УНР (1918–20). Згодом брав жваву участь у кооп. укр. русі, виступав за економічність; політ. діяч, його обирали послом до Варшавського сейму. У 1939 заарештований органами НКВС у Львові, був вивезений до концентраційного табору в м. Котлас Архангельської обл., де й загинув.

Літ.: Остап Луцький-молодомузівець. Зібрав Юрій Луцький. Вступна ст. Б. Рубчака. Нью-Йорк, 1868.

ЛЮБИСТОК Григорій, укр. бандурист 18 ст., за часів Петра I вивезений до царського двору. У грудні 1730 він утік з Петербурга в Україну. Спеціальним царським указом (1731) “утікача-бандуриста Черкашина Григорія Михайлова сина” наказано було “взяти під варту і приставити до Москви”. Піймали Л. у Києво-Печерській лаврі і повернули до Санкт-Петербурга. Співав і грав у царських палатах багато рр. У 1743 одержав спадкове дворянство; 1748 – військ. звання полк.,

в Україні отримав у подарунок кілька сіл разом з кріпаками.

ЛЮБОВИЧ Микола, історик; н. 16.3.1855 в Тульчині Брацлавського пов. Подільської губ., п. 1935 в Ростові-на-Дону, Росія. Н. у родині військ., навчався в 1 Київ. гімназії та на істор.-філолог. ф-ті Київ. ун-ту. З 1877 – викладач історії в Кам’янець-Подільській гімназії. Продовжував навчання в Київ. ун-ті, після закінчення якого працював у Варшавському ун-ті на посаді доцента. Захистив магістерську (“Історія Реформації в Польщі. Кальвіністи і анітринітарії”, 1883), а згодом докторську (“Поч. кат. реакції і упадок Реформації в Польщі”, 1890, дисертації. У 1915 Л. разом з ун-том було евакуйовано до Ростова-на-Дону, де працював на посаді проф. Чл.-кор. АН СРСР (1924).

ЛЮЛЬКА Архип, конструктор авіадвигунів; н. 1908 у с. Саварка на Київщині, п. в Москві. Закінчив Київ. політехн. ін-т (1931). З 1947 – ген. конструктор авіаційних двигунів; під його керівництвом створено перший рад. турбореактивний двигун. Очолював комісію АН СРСР з газових турбін. Акад. АН СРСР (1968), Герой Соціалістичної Праці (1957), лауреат Держ. премій СРСР (1948, 1951), Ленінської премії (1976).

М

МАЗУРЕНКО Олексій, рад. військ. діяч; н. 7(20).6.1917 у с. Ленінка на Єлизаветградщині. У Червоній Армії з 1938. Закінчив Єйське військ.-морське авіаційне уч-ще (1940), Курси удосконалення командного складу ВПС ВМФ (1943), Вищі офіцерські льотно-тактичні курси авіації ВМФ (1949), Військ.-морську академію (1952). У роки 2 світ. війни (1941–45) воював спочатку пілотом-випробувачем на Балтиці, з 1943 – старшим пілотом-інструктором штурмової авіації Півн. флоту, Чорноморського флоту, з 1944 – командир штурмового авіаційного полку ВПС Балтійського флоту. Двічі Герой Рад. Союзу (1942–44). Здійснив понад 300 військ. вильотів, особито потопив 8, а в складі групи – 22 кораблі противника. У післявоєнний період командував полком, дивізією, працював у центр. апараті ВМФ, на керівній роботі у вузах ВМФ. Ген.-майор авіації (1962). Від 1972 в запасі. Проживає в Петербурзі. Бронзовий бюст М. встановлено в селищі Устинівка Кіровоградської обл. Нагороджений військ. нагородами СРСР.

МАЗУРОК Юрій, співак; н. 1931 в Красніку Люблінського воєводства, Польща. Нар. артист СРСР (1976). Закінчив Львівський політехн. ін-т (1955), Моск. консерваторію (1960). З 1963 – соліст Большого театру в Москві (баритон). Партії: Онегін, Єлецкий, Роберт (“Євгеній Онегін”, “Пікова дама”, “Іоланта” Чайковського), Скарпія (“Госка” Пуччіні), Родріго (“Дон Карлос” Верді), Ескамільо (“Кармен” Бізе), Андрій Болконський (“Війна і мир” Прокоф’єва). Концертував із творами укр. композиторів.

МАЙБОРОДА Володимир, співак; н. 23.4(5.5).1852 у с. Дубовці на Волині, п. 4(17).9.1919 в Петрограді. Співав у церк. хорі в Житомирі. Закінчив Петербурзьку консерваторію в 1879 (у К. Еверарлі), удосконалював свій фах в Італії. У 1880–90, 1892–1906 – соліст Марійїнського театру в Петербурзі, у 1890–92 – Большого театру в Москві. Партії: Голова (“Ніч перед Різдом” Римського-Корсакова), Гонець (“Та-

рас Бульба” Кюббра), Руслан (“Руслан і Людмила” Глінки). Брав участь у ювілейному концерті М. Лисенка в Петербурзі (1904). У концертах виконував укр. нар. пісні та твори укр. композиторів.

МАЙБОРОДА Леонід, н. 1937 в Донецьку. Д-р техн. наук, проф., акад., президент Петровської академії наук і мистецтв, лауреат Держ. премії СРСР, полк. запасу. Автор 250 наук. праць, у т. ч. 10 книг, серед яких фундаментальна праця “Оптимізація розривних функцій” (“Наука”, 1984).

МАЙ-ДНІПРОВИЧ (справжнє прізвище – Майборода) Дмитро, письмен.; н. 1895 в Черкасах, п. 4.1.1930 в Тирасполі, Молдавія. Закінчив двокласну школу, працював на залізниці, друкував вірші в укр. газ. і журн. З 1924 працював на Донбасі, а з 1928 – у молд. газ. “Плугарню рош” (“Червоний орач”).

МАЙСТРЕНКО Яків, драматург, прозаїк, перекладач, театр. діяч; н. 12.10(30.9).1903 в Опішні на Полтавщині, п. 4.4.1987 в Києві. Закінчив Харківський ін-т нар. госп-ва (1926); 1930–32 навчався в аспірантурі Ін-ту укр. літератури АН УРСР. Літ.-критичні ст. друкував з 1924; 1939 виступив як драматург: п’єси “Вогні Прометея”, “Переможи степу” (“Кар’єра П’ясецького”), обидві надруковані 1940, та ін. Ще в 1930-их рр. піддавався переслідуванню “за націоналізм” (виключення з аспірантури, партії тощо). 9.1.1949 заарештований як кол. учасник антирад. орг. “Укр. націоналістична юнацька спілка” і як такий, що перебував у близьких зв’язках з ворогами народу (А. Любченком, М. Скрипником), за що був засуджений до 10 рр. виправно-трудових таборів. Покарання відбував в Озерному таборі (Озерлаг) у Сибіру. Звільнений 1955, реабілітований 1956. Провідна тематика драм. творів, до яких М. повернувся після заслання, – життя тогочасної укр. інтелігенції (“Поема про любов”, 1958) і колгоспного села (“Знай наших”, 1977; “У добру путь!”, 1981), подвиги партизанів та підпільників у 2 світ. війни

(“Дев’яте коло пекла”, 1965), змальовані з позицій соцреалізму. Духовна велич кращих представників укр. народу в істор. минулому – тема п’єси “Леся Українка” (1971). Ці та ін., у т. ч. дитячі, п’єси включено до зб. “Веління серця” (1965), “В пошуках скарбу”, “Відважна Маринка”, “У добру путь” (усі 1983). Автор повістей “Земле моя” (1967) та “Скарб старішини Пермьти” (1972), перекладів п’єс М. Горького, О. Островського, Вс. Іванова, повісті та оповід. Янки Брили “На Бистриці” (1957) та ін.

МАЙФЕТ Григорій, укр. літературознавець, критик, перекладач; н. 1.8.1903 у м. Ромнах на Сумщині, п. 13.9.1975 у с. Канін, Республіка Комі РФ. Навчався в Полтавській духовній семінарії, закінчив ІНО (1924). Працював у школі, навчався в аспірантурі (Харків), захистив кандидатську дисертацію як фахівець західноєвроп. літератур. 1931–34 викладав у Полтавському пед. ін-ті та муз. уч-щі. Від 1925 по 1934 М. написав понад сто літ.-критичних праць з укр. та зарубіжної літератур: вільно володів англ., франц., нім., італ. та еспан. мовами. Його перу належить одна з перших монографій про творчість П. Тичини (“Матеріали до характеристики творчості П. Тичини”, 1926), розвідка про творчість М. Рильського (“Із студій над поетичними варіантами”, 1931), а також ряд праць про переклади поезій Т. Шевченка у світі: “Англ. переклади з Шевченка” (1927), “Т. Шевченко у франц. інтерпретації” (1928), “Шевченко в англ. інтерпретації” (1928) та ін. Найбільший авторитет молодому дослідникові принесла праця “Природа новели” у 2 книгах (1928, 1929), де подано історико-теоретичну панораму класичної світ. новели (грец., італ., англ., амер.) і в цьому контексті проаналізовано останні тогочасні досягнення укр. новелістики 1920-их рр.

Творче зростання М. обірвав сталінський терор: 5.12.1934 його було заарештовано за звинуваченням в організованій контррев. діяльності. У березні 1935 разом з групою провідних

укр. письм. (Є. Плучник, М. Куліш, В. Підмогильний та ін.) М. засуджено до 10 рр. концтаборів. До 1939 покарання відбував у Медвежегорську на Білому морі, потім переведений до Воркути. У 1946 звільнений з поселенням у селищі Канін на Печорі, де працював нормувальником будівельної контори річкового пароплавства. У грудні 1950 відбувся новий арешт зі звинуваченням за перебування в “терористичній орг.” 1930-их рр. Заслання відбував у м. Сиктивкарі до 1955. Після звільнення М. приїхав до Полтави, але не одержав ні житла, ні роботи за фахом, і тому повернувся жити до Каніна. Матеріальні труднощі й зневіра у справедливості привели його до відчаю, і у вересні 1975 він покінчив життя самогубством. Твори після 1930-их рр. не перевидавалися.

Лит.: Граб В. Трагедія Григорія Майфета. “Зоря Полтавщини”, 1990, 9. 8; Мельник В. Григорій Майфет. У зб. “З порога смерті... Письменники України – жертви сталінських репресій”. К., 1991.

МАКАРОВ Степан, флотоводець, військ. діяч, учений-океанограф, полярний дослідник, кораблебудівник, віце-адмірал (1896); н. 27.12.1848 (8.1.1849) в Миколаєві, п. 31.3(13.4).1904 поблизу Порт-Артура, Дал. Сх. Походив із сім'ї прапорщика флоту, який вислужився із солдатів. У 1865 закінчив морське уч-ще в Ніколаєвську-на-Амурі. З 1869 плавав на судах Тихоокеанської ескадри, з 1871 служив на Балтійському флоті, з 1876 – на Чорноморському флоті, з 1899 – гол. командир Кронштадтського порту. Учасник рос.-тур. війни (1877–78). З поч. рос.-япон. війни (1904–05) призначений командувачем Тихоокеанської ескадри. Загинув на броненосці “Петропавловськ”, який на рейді Порт-Артура підірвався на япон. міні.

М. має вагомий здобутки в наук. дослідженнях. У 1881–82 вивчав гідрологію протоки Босфор і встановив закономірності її поверхневих і глибинних течій. За результатами досліджень написав працю “Об обмене вод Черного и Средиземного морей” (1885), яка була удостоєна премії РАН. У 1886–89 на судні “Витязь” здійснив довколосвітнє плавання, під час якого вів систематичні спостереження за температурою, щільністю води, течіями, ґрунтами дна і т. ін. Його праця “Витязь” и Тихий океан” (Т. 1–2, 1894) стала вагомим внеском

у розвиток теоретичної океанографії, методики океанографічних спостережень, видана одночасно рос. і франц. мовами. За цю працю М. була присуджена повна премія АН і вел. золота медаль Рос. геогр. т.-ва. У 1894–96 М. здійснив другу довколосвітню подорож на чолі Середземноморської ескадри. Наприкін. 1890-их рр. М. розробив проект створення потужного льодоколу й керував побудовою льодоколу “Ермак”, на якому здійснив у 1899 і 1901 плавання в Арктику, побував на остр. Шпіцберген, підходив до Землі Франца-Йосипа і півн.-зах. берега остр. Нова Земля. За результатами плавання опублікував праці “Об исследовании Северного Ледовитого океана” (1897) та “Ермак” во льдах” (1901). М. вніс ряд пропозицій щодо розвитку морської військ. техніки. Досліджував проблему плавучості суден, поклав поч. створенню міноносних кораблів і торпедних катерів, за допомогою яких під час рос.-тур. війни здійснив ряд успішних атак тур. кораблів мінами, а також уперше застосував самохідну міну-торпеду. Цим проблемам присвячені праці М. “О непотопляемости судов” (Морской бюллетень, 1875, № 6), “Разбор элементов, составляющих боевую силу судов” (1894), “Броненосцы или безбронные суда” (1905). М. винайшов бронебійні наконечники до артилерійських снарядів, що значно збільшили їх пробивну силу. У 1897 М. опублікував фундаментальний твір “Рассуждения по вопросам морской тактики” (2 вид., 1943), де виклав основи тактики парового броненосного флоту, обґрунтував необхідність взаємодії артилерії і мінно-торпедних кораблів у бою, сформулював принципи протимінної та протичовнової оборони. У праці “Без парусов” (1903) М. розробив питання навчання й виховання особового складу флоту в мирний час.

Лит.: Врангель Ф. Ф. Вице-адмирал С. О. Макаров. Биографический очерк, ч. 1–2. СПб., 1911–13; Добровольский А. Д. Адмирал С. О. Макаров – путешественник и океанограф (к 100-летию со дня рождения). М., 1948; Крылов А. Н. Вице-адмирал Макаров. М., 1944; Лурье А. Я. С. О. Макаров. М., 1949; С. О. Макаров. Документы, т. 1–2. М., 1953.

МАКСИМОВИЧ Іван, лексикограф, книгознавець, перекладач; н. бл. 1670 на Ніжинщині, п. 1.12.1732 в Москві. Виходець із родини культ. і

військ. діячів Максимовичів-Васильківських. У Полтавській битві брав участь на боці І. Мазепи, емігрував разом з ним. В емігрантському уряді гетьмана П. Орлика був ген. писарем. Після амністії 1714 повернувся в Україну. У 1715 переведений до Москви, де в 1722–24 працював у друкарні. Під впливом Ф. Прокоповича і Г. Бужинського почав займатися літ. діяльністю. У 1718–24 працював над укр. словником, уклав “Каталог универсальный книгам, которые в библиотеке московской типографии находятся” (1727), переклав популярні того часу елегії єзуїта Г. Гуго “Желания благоволейные” (1718), посібник з медицини “Ковчезец медицинский” (1728), автор ряду ін. праць.

МАКСИМОВИЧ Йоан, митр. Сибірський і Тобольський (1712–15); церк. письм., місіонер, св.; н. 1651 в Ніжині на Чернігівщині, п. 1715 в Тобольську, Росія. Після закінчення Києво-Могилянського колегіюму лишився там викладати. У Києво-Печерській лаврі склав монаші обітницю, був економом, проповідником (1685–90), намісником Брянського Свенського монастиря (від 1685), архимандритом Чернігівського Єлецького монастиря (від 1690). Як єп. Чернігівський і Новгород-Сіверський (1697–1712) заснував у Чернігові духовну семінарію, відкрив друкарню, у якій було видано його посібник з богослов'я для студентів (“Гліотропійон”, 1714). Як митр. Сибірський і Тобольський проводив вел. просвітительську й місіонерську роботу. За його сприянням відкрито Рос. духовну місію в Пекіні. Канонізований 1916. День пам'яті – 10 червня. Твори: “Илиотропийон, или же Сообразование человеческого воли с Божественною волею”, 5 кн. К., 1908; “Илиотропийон”. Фрагменты. Журн. Моск. Патриархии, № 5–6, 1976; № 10–12, 1985; “Феатр нравоучительный” (1703); “Вирши и три проповеди” (1705); “Осьм блаженства евангельские” (1709).

МАЛАМА Яків, військ., ген.-майор; н. 1841 на Кубані, п. 1912. Походив з коз. роду, закінчив Костянтинівське військ. уч-ще й Академію Ген. штабу, служив на Кавказі. У 1892–1904 – наказний отаман Кубанського коз. війська. Людина ліберальних поглядів, М. підтримував різноманітні культ. ініціативи, благодійництво. Виступив активним організатором святкування 200-ліття Кубанського коз. війська.

МАЛАХОВ Василь, медик; н. 9.3.1779 на Чернігівщині, п. 1856 в Петербурзі. Навчався в Чернігівському колегіумі, школі при Моск. ген. шпиталі. У 1770–71 брав участь у боротьбі з чумою в Москві. З 1784 – губернський лікар у Чернігові, з 1797 – інспектор Чернігівської лікарської управи. Упорядкував перший медико-топографічний опис Чернігівської губ. (разом з О. Ф. Шафонським); написав кілька наук. праць із медицини.

МАЛИНОВСЬКИЙ Родіон, військ.; н. 1898 в Одесі, п. 1967 в Москві. Закінчив академію ім. М. Фрунзе. Під час рад.-нім. війни (1941–45) – командувач армій, фронтів, після війни – військ. округів. Головнокомандувач сухопутних військ (1956–57), від жовтня 1957 і до кінця життя – мін. оборони СРСР. Маршал Рад. Союзу (1944), двічі Герой Рад. Союзу (1945, 1958).

МАЛОРОСІЙСЬКА КОЛЕГІЯ – орган держ. управління Рос. імперії у справах Лівобережної України. Створено за указом Петра I від 16(27).5.1722 в резиденції укр. гетьманів у Глухові (замість Малорос. приказу в Москві). У цивільних справах М. К. підлягала Сенатові, у військ. – головнокомандувачу рос. військ в Україні. На М. К. покладалося завдання нагляду за діяльністю гетьмана й коз. старшини. Вона була апелюючою інстанцією в суд. справах. У 1727 у зв'язку з тимчасовим відновленням Гетьманщини М. К. було ліквідовано, а 1764 відновлено. Указом від 20(31).8.1786 М. К. ліквідовано.

МАЛОРОСІЙСЬКИЙ ПРИКАЗ – орган держ. управління Рос. імперії у справах Лівобережної України. Створений 31.12.1662 (10.1.1663) царським указом. Перебував у підпорядкуванні посольського приказу. Гол. завдання – налагодження системи держ. управління в краї, сприяння возз'єднанню Правобережжя з Лівобережною Україною та включення його до складу Рос. імперії. М. П. провадив розшуки й повернення селян і солдатів, які втекли з України в Росію, та навпаки, санкціонував вибори нового гетьмана й коз. старшини, був апеляційною інстанцією щодо суд. справ коз. верхівки. М. П. ліквідований 1722 у зв'язку зі створенням Малорос. колегії.

“МАЛОРОССИЙСКИЙ ЛИТЕРАТУРНЫЙ СБОРНИК”. Надрукований 1859 в Саратові, Росія. Упорядник і видавець – Д. Мордовець

(за участю М. Костомарова). Зібрані твори Д. Мордовця (поема “Козаки і море”, перший укр. переклад повісті М. Гоголя “Вечір проти Івана Купали”), М. Костомарова (вірші “Брат з сестрою”, “Ластівка”, “Зірка”, “Погибель Єрусалима”). Уміщені в “М. Л. С.” також укр. нар. казки “Ох”, “Коза-дереза”, “Казки про Івасика і про відьму”, “Казка про королеву Катерину”, а також подано понад 200 укр. нар. пісень (істор., побутових, інтимно-ліричних, обрядових та ін.), зібраних М. Костомаровим на Волині. Д. Мордовець у передмові до поеми “Козаки і море” акцентував увагу на потребі широкого розвитку й уживання в усіх сферах суспільного життя укр. мови.

“МАЛОРОССИЙСКИЙ СБОРНИК ПОВЕСТЕЙ, СЦЕН, РАССКАЗОВ И ВОДЕВИЛЕЙ ИЗВЕСТНЫХ МАЛОРОССИЙСКИХ ПИСАТЕЛЕЙ” (М., 1899). Містить твори “Перебендя”, “Катерина” та автопортрет Т. Шевченка, оповід. “Сіра кобила” й “Орися” П. Куліша, “Як Бог дасть, так і в вікно подасть” та “Закоханий чорт” О. Стороженка, “Через що люди тупіють та що їм треба робити?” Г. Квітки-Основ'яненка, “Ледяниця” і “Викуп” Марка Вовчка, п'єсу “Наталка Полтавка” та водевіль “Москаль-чарівник” І. Котляревського, п'єси “Про ревізії” М. Кропивницького, “Сцени и рассказы из малорусского нар. быта” П. Раєвського, ряд популярних укр. казок в обробці О. Грабини та ін.

МАЛЬОВАНИЙ Володимир, рев. діяч, письмен.; н. 1848 на Катеринославщині, п. 10.3.1893 в Томську, Росія. Здобув освіту як вільний слухач Новоросійського ун-ту в Одесі. Брав участь у рев. русі 1870-их рр. під ім'ям Григорія Петрова, у діяльності Одеської громади. За рев. діяльність засланий у 1879 до Сибіру (м. Балаганськ), звідки втік за кордон, де зблизився з М. Драгомановим. У 1883 нелегально повернувся в Україну, де був удруге заарештований і засланий до Томська; прожив там останні рр. життя. Писав рев. вірші, спогади, що поширювалися в списках. За пропозицією П. Грабовського вірш М. “Не потурай” І. Франко надрукував в антології “Акорди” (1903). Доля ін. творів М. невідома. На чужині поет цікавився рев., культ.-осв. подіями в Україні, підтримував зв'язки з І. Карпенко-Карим, М. Комаровим, С. Чикаленком та ін. письмен., митцями, діячами культури й освіти.

МАМОНТІВ Альберт, театр. педагог, майстер художнього слова, гром.-культ. діяч; н. 27.7.1927 в Сумах. Син укр. письмен. Я. Мамонтова, у 1941 разом із сім'єю був евакуйований до м. Чкалова (Оренбурга). У 1943 мобілізований до трудової армії, працював на нікелевому комбінаті в Орську. Після повернення в 1944 до Харкова навчався на акторському ф-ті театр. ін-ту (1944–48). Працював диктором, артистом-читцем і режисером Харківського радіо, викладав сценічну мову в Харківському театр. ін-ті. З 1963 проживав у Владивостоці. Доцент, завідувач кафедри майстерності актора Далекосх. ін-ту мистецтв. Активно пропагував укр. літературу. Підготував п'ять програм сольних читачьких концертів (“Долг Україні”, “Думи мої, думи мої”, “Вишневі усмішки” та ін.), з якими виступав у містах та селах Приморського краю. Один з ініціаторів створення Т-ва укр. культури Приморського краю (1991–92). У 1991–93 написав мемуари “Прочальный ужин на Азорских островах”.

МАНГИШЛАК – півостр. на півн.-сх. узбережжі Каспійського моря, Казахстан. На півн. півостр. простяглися 3 гірські хребти: Каратау, Півн. і Півд. Актау. Довкола – випалена сонцем рівнина, позбавлена прісної води. Клімат континентальний, сухий. Це був пустельний малонаселений край, за царату – місце каторги. Тут, у Новопетрівському укріпленні в 1850–57 відбував заслання Т. Шевченко. У 1851 Шевченко брав участь у Каратауській експедиції, яка вела пошук покладів кам'яного вугілля. Поета було зараховано до загону солдатів, які супроводжували експедицію та допомагали в роботах гірничої партії. Шевченко в поході пробув понад 3 місяці. На дозвіллі змальовував архітектурні споруди, краєвиди, експедиційний табір і каравани, сцени з життя казахів і туркменів. Бл. 100 малюнків аквареллю і начерків олівцем – своєрідний ілюстративний щоденник Каратауської експедиції. Про експедицію він згадує в “Щоденнику”, описує в численних листах до друзів. Сьогоднішній М. – багатий на нафту, поклади солі, селітри, фосфоритів, міді, марганцю, облицювального каменю, вапняку тощо. На М. зберігають пам'ять про Т. Шевченка. Понад 150 літ, як його поезія перекладана казахською мовою. Ім'я поета носять міста Форт Шевченка та Актау, вулиці,

школи, парки, підприємства й артілі краю. Тут встановлено 3 пам'ятники й погруддя письмен., у 1932 відкрито Держ. музей – меморіальний комплекс Т. Г. Шевченка.

МАРЕНИЧ Григорій, композитор; н. 1836 на Полтавщині, п. 1918 в Петрограді. Закінчив у 1866 Петербурзьку консерваторію, з 1883 був у ній проф. Твори для дітей: “Триголосі хорові пісні для школи”, “Пісні для школи дитячі і нар.”; праці: “Практичний курс елементарного співу”, “Про початкове навчання співу” (1884).

МАРЕНКО Григорій, філософ; н. 1894 в Кам'янці-Подільському, п. 4.10.1936 в Москві. Освіта вища. У 1918–35 перебував у лавах ВКП(б), належав до троцькістської опозиції. У 1920-их рр. працював у Києві, викладав у вузах філософію, був на партійній роботі. На поч. 1930-их рр. переїхав до Москви, де викладав у вузах філософію, працював у ЦК ВКП(б), у комітеті партійного контролю, перед арештом – гол. Луховицького райвиконкому Моск. обл. Заарештований 1935 у справі “Троцькістської терористичної орг.”, засуджений до розстрілу, розстріляний 4.10.1936. Реабілітований 19.5.1956.

МАРТИНОВСЬКИЙ Анатолій, правос. архієп.; р. н. невідомий, п. 8.8.1872. Освіту здобув у Кам'янець-Подільській правос. семінарії. Син уніят. свящ. Він 1793 перейшов на православ'я; 1822 – склав монаші обітницю, 1840 – рукопокладений на еп. Катеринбурзького; еп. Могилівський і Мстиславський (1844), архієп. Бессарабський (1853–60). У 1860 відходить від справ і решту життя проводить у Гербовецькому монастирі в Бессарабії, де й помер. Відомий зі своїх писань в обороні православ'я.

МАРТИЩЕНКО Леонід, н. 1934 в Шашкові Київ. обл. Д-р техн. наук, проф. катедри автоматичних устаткувань Балтійського держ. ун-ту, полк. Автор більш як 250 наук. праць, у т. ч. 6 підручників, 30 учбових посібників та монографій.

МАРТОС Іван, скульптор; н. 1754 в Ічні на Чернігівщині, п. 5(17).4.1835 в Петербурзі. У 1764–73 навчався в Петербурзькій академії мистецтв, з 1794 був там проф., з 1804 – ректором. Твори: надробки К. Розумовського (1803–05, не зберігся) в Батурині, П. Рум'янцева-Задунай-

ського (1797–1805 у співавторстві, не зберігся) в Києві; пам'ятник Мініну й Пожарському (1804–18) в Москві, А. Рішельє (1823–28) в Одесі, Г. Потьомкіну (1829–35) в Херсоні та ін.

МАРТОС Олексій, історик; н. 1790 в Петербурзі, п. 13(25).8.1842 там же. Н. у сім'ї укр. скульптора І. Марто-са. У 1806 закінчив Петербурзький Інженерний корпус, служив військ. інж. у Києві. Учасник рос.-тур. війни (1806–12). 1821–42 – на високих держ. посадах. Автор 5 тт. “Історії Малоросії” (до кінця Гетьманщини), рукопис якої втрачено. Надруковано лише два розділи 3 т. – про Берестецьку битву (1651), шлюб та смерть Т. Хмельницького (“Северный архив”, 1822, 13–14; 1823, 6). Спогади і щоденник М., доведені до 1812, були опубліковані в “Русском архиве”, 1893, 7–8.

МАСЛОВ Василь (справжнє прізвище – Мослій), письмен. і гром. діяч; н. бл. 1841, п. 1880 в Москві. Автор першої біографії Т. Шевченка рос. мовою, активний учасник укр. громади в Москві. Навчався в 1850-их рр. у 1 київ. гімназії, 1859 зустрічався з Т. Шевченком, листувався з ним та збирав матеріяли до біографії поета, а також матеріяли з історії України; працював і як історик та археограф.

МАСЛОВИЧ Василь, письмен., журналіст; н. 1799 в Харкові, п. 1841 в Петербурзі. У 1816 закінчив Харківський ун-т і переїхав до Петербурга. У Харкові видав твори рос. мовою “Дельф и Дельфира, или Увенчанная любовь” (1811), “Баснь на прибытие в мир Асмодея” (1813), “Драматический кантат Харьковскому благотворительному обществу”, “Басни в стихах” (обидва – 1814), у яких поєднуються стилі класицизму й реалізму. Видавав журн. “Харьковский Демократ”, де публікував свої пісні, послання, байки, епіграми рос. та укр. мовами. Під впливом І. Котляревського з'явилися його укр. твори, написані в бурлескному стилі (вірші “Песнь семейству”, “Жартівлива пісня”, “Отъезд студента на учительство в Олешки”, куплети в поємі “Основание Харькова”, пізніша назва – “Сказка про Харьку, основателя Харькова”). Сюжетами багатьох оригінальних байок М. стали події і явища з життя простих людей, роздуми й турботи про долю інтелігенції з народу (“Конь Барский и Кляча”, “Муха и Паук”, “Скорбь”, “Дуб и свинья”, “Книгопродавец и

Слон”). Ряд байок, поема “Утаида” мають антикріпосницький характер. Такі ідеї розвиваються і в посланні “К Шаду” – проф. Харківського ун-ту, який засуджував кріпосницький лад. Історії й теорії жанру байки присвячені праці М. “О басне и баснописцах разных народов...” (1816), “Память о харьковском стихотворце Акиме Николаевиче Нахимове” (1818). У Петербурзі написано нарис “Невский проспект” (1829).

Лит.: Єрофіїв І. Перший журналіст на Слобожанщині. “Червоний шлях”, № 10, 1925.

МАСЛОВСЬКА Ольга, лікар, гром. діячка; н. 7.7.1922 у с. Черемхове Львівської обл. У 1936 вступила до поль. гімназії в Ходорові, 1943 – до Львівського медінституту. Член ОУН з 1940, де виконувала обов'язки повітового провідника, беручи участь в орг. жіночих спілок, медпунктів. Заарештована 20.1.1946 на 3 курсі ін-ту, засуджена на 10 рр. ув'язнення за антирад. діяльність. Покарання відбувала в тюрмах на Донбасі, в Естонії, концтаборах Карлагу. Звільнена 20.7.1955. Реабілітована. Працювала медсестрою. У 1960 закінчила Алматинське фельдшерсько-акушерське уч-ще, 1967 – Карагандинський медінститут. Працювала лікарем у Караганді. Будучи вже на пенсії, стала співзасновником Укр. культ. центру “Рідне слово” ім. Т. Г. Шевченка (4.3.1990). Організатор вивчення укр. мови у двох школах міста (з 1990), укр. дитячого художнього колективу “Галушки” (з 1904); за її ініціативою (з 1990) започатковано святкування серед українців Дня матері, дня Св. Миколая; брала активну участь в орг. і проведенні фестивалю українців обл. (вересень 1990). З 1992 веде щотижневі передачі укр. мовою на обл. радіо, збирає бібліотеку укр. літератури. З травня 1995 організовує в Карагандинській обл. осередки Укр. світової спілки професійних учителів.

МАТВІЄНКО Валентина, держ. діяч, дипломат; н. 7.4.1949 в Шепетівці Хмельницької обл. Закінчила Ленінградський хеміко-фармацевтичний ін-т, Академію суспільних наук при ЦК КПРС. До 1989 працювала заступником гол. Виконкому Ленінградської міської Ради нар. деп. із питань культури і освіти; гол. Комітету Верховної Ради СРСР у справах жінок, охорони сім'ї, материнства і дитинства (1989–1991); з травня 1991 – надзвичайний

і повноважний посол РФ у Республіці Мальта.

МАЦЕВИЧ (Мацеевич) Олександр, правос. митр.; н. в 1996/1697 у Володимирі-Волинському, тоді на території Польщі, п. 28.2.1772 у м. Ревель, Естонія; прибічник відновлення патріаршого устрою в Церкві, її незалежності та невтручання держ. влади до внутрішньоцерк. справ, збереження автономних прав правос. церкви в Україні після її приєднання до РПЦ. Н. у сім'ї уніят. свящ., освіту здобув в уніят. колегіях Володимира-Волинського і Львова. У 1715 переїхав до Києва, де поступив до Київ. духовної академії. Проте вже в 1716 складає монаші обітничі в Новгород-Сіверському Спасо-Преображенському монастирі; через 2 рр. вертається до академії і завершує повний курс навчання (1726). Перебував у Києво-Печерській лаврі (1728–29), проповідував у Тобольську (1730), як місіонер брав участь в експедиції у Карському морі для віднайдення морського шляху до Камчатки (1734–35). З поч. 1737 переведений до Санкт-Петербурга з призначенням на екзамінатора при Св. Синоді і законовчителя в Сухопутному кадетському корпусі, а згодом – у гімназії при АН (1739). За наполяганням митр. Амвросія (Юшкевича) М. було висвячено на митр. Тобольського й усього Сибіру (1741–42). На новій посаді М. активно боровся проти втручання місцевої і столичної адміністрації до справ ввіреної йому епархії. У лютому 1742 М. було викликано до Москви для участі в урочистостях з нагоди сходження на престол Єлизавети. Тут він подав імператриці доповідь “О благочинии церковном”, у якій заперечував канонічність утвореного Петром I Синоду і відстоював патріарше правління в Церкві; як компромісний варіант, пропонував запровадження посади президента Синоду, але вимагав виключити з його членів усіх світських чиновників, скасувати посади обер-прокурора Синоду, ліквідації Колегії економії. Реакцією на цю доповідь була гостра критика з боку урядових кіл. 25.5.1742 М. отримав призначення на митр. Ростовського і Ярославського (1742–63) і чл. Св. Синоду. Однак він відмовився складати присягу, у тексті якої рос. самодержець проголошувався вищим суддею; ним, за переконанням М., може бути лише Христос. Позиція М. не знайшла підтримки серед ін. чл.

Синоду, за винятком прихильного до нього митр. Амвросія (Юшкевича).

Як митр. Ростовський М. в обороні церк. прав неодноразово писав до Сенату, Таємної канцелярії, Колегії економії, місцевої адміністрації та поміщиків, неодноразово одержуючи за таку свою позицію догани від Св. Синоду. Рішуче опротестував внесену (1753) дворянством пропозицію щодо позбавлення духовенства права на управління земел. володіннями: цей проект не був прийнятий. Дізнавшись про наміри Катерини II конфіскувати до держ. казни монастирські землі в Росії (здійснено 1764), М. надіслав до Св. Синоду петицію, у якій виступав проти секуляризації церк. маєтностей, особливо в Україні (березень 1763). За це його було піддано арештові. У квітні 1763 Катериною II було затверджено вирок Синоду: позбавити М. сану і священства та вислати до Свято-Миколаївського Карельського монастиря біля Архангельська. Восени 1767 було проведене друге слідство у справі М., яке також очолила Катерина II. Цього разу М. судили як держ. злочинця, який і у в'язниці викликав глибокі симпатії народу й духовенства. Популярність М. була настільки широкою, що в листах до Вольєра Катерина II мусила виправдовуватися за свою з М. розправу. За рішенням (1767) Катерини II М. було позбавлено монашого сану, заточено до Ревельської фортеці і дано принизливе прізвисько “Андрія Врала” (Брехуна). Збереглися свідчення, що бл. 1771 було проведене третє слідство у справі М., усі матеріали якого за наказом Катерини II було спалено. Чутки про М., що ходили серед народу, подавали його як мученика за правду і провидця. Наприкін. 18 ст. С. В. Лопухін у своєму маєтку б. Орла поставив М. – пам'ятник. М. автор “Жития св. Димитрия, митр. Ростовского”.

Лит.: Богословские Труды. М., 1962, № 28; Морозкин И. Обзор литературы об Арсении Мацеевиче. Библиография, № 2–4, 1886; Попов М. С. Арсений Мацеевич и его дело. СПб., 1912.

МЕЛЬНИК Людмила, н. 1963 у Борзні Чернігівської обл. Закінчила ф-т історії і права Чернігівського держ. пед. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка. Працювала вчителем у гімназії ім. П. Куліша; з 2004 – нач. відділу інформації та діаспори Культ. центру України в Москві; з 2009 – керівник Укр. дитячого культ.-осв. центру при

Бібліотеці укр. літератури (Москва). Нині – наук. співроб. Центру аналізу етнокультурної, конфесійної та міграційної осв. політики Федерального ін-ту розвитку освіти (Москва).

Коло наук. інтересів: суспільно-політ. думка України та Росії 19 ст., історія укр. науково-пед. еліти.

Канд. істор. наук., дисертація: “Украиноведческий контекст научно-педагогической и издательской деятельности Осипа Бодянского” (К., 2009).

Основні праці: Українські організації в Росії. Довідник. М., 2007; Осип Бодянский (1808–1877). 200 років від дня народження. Ніжин, 2008 (монографія); Бодянский О. – первый вітчизняний славіст. Література та культура Полісся. Ніжин, 2008, вип. 42, с. 89–100; Історія України у видавничій діяльності О. Бодянского. Література та культура Полісся. Ніжин, 2009, вип. 51, с. 79–94; Значення закордонного відрядження Осипа Бодянского для славістичних досліджень. “Українознавство”. К., 2009, № 1, с. 210–214; Бодянский Осип (1808–1877) – життя і діяльність. “Український вимір”, 2008, жовтень, с. 83–87; Науково-просвітницька діяльність першого славіста Осипа Бодянского у 30–70-х роках XIX ст. в Москві. Діаспора як чинник утвердження української діаспори: Мат-ли Міжнар. конф. Л., 2008, с. 31–34.

МЕЛЬНИЧЕНКО Володимир, н. 20.02.1946 в м. Хашури, Грузинська РСР. У 1968 закінчив істор. ф-т Київ. держ. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка; з 1968 – аспірант катедри історії КПРС, керівник – проф. О. Бородін. У студентські й аспірантські рр. опублікував бл. 100 ст., був лавреатом Всесоюзних конкурсів студентських наук. праць. З 1971 – мол. наук. співроб. Ін-ту історії партії при ЦК КП України; з 1976 – інструктор, консультант сектору суспільних наук відділу науки і осв. закладів ЦК КП України, завідувач сектору (з 1983); з 1987 – заступник дир. Ін-ту історії партії при ЦК КП України; з 1989 – завідувач сектору істор. наук ідеологічного відділу ЦК КПРС; у 1991–93 – дир. Центр. музею В. І. Леніна в Москві (Історико-культ. центру – музею Леніна). З 2001 – Ген. дир. Нац. культ. центру України в Москві і Росії.

Коло наук. інтересів: шевченкознавство, укр. культура і мистецтво в Москві і Росії.

Кандидатська дисертація присвячена діяльності іноземних інтернаціоналістів в Україні в рр. громадянської революції (К., 1972).

Лавреат Нац. премії України ім. Т. Шевченка (2009) за документально-публіцистичні книги "Тарас Шевченко. Мое пребывание в Москве"; "На славу нашей преславной Украины (Тарас Шевченко и Осип Бодянский)".

Чл.-кор. Академії пед. наук України (2003), засл. діяч науки і техніки України (2004), чл. Нац. союзу письменників України, Союзу письменників Росії.

Автор понад 50 книг з істор. і політ. проблематики та кількох сотень публіцистичних і наук. ст., у т. ч. мистецтвознавчих: Україна на Арбаті, 9. М., 2001; Михайло Грушевський: "Я оснувався в Москві, Арбат 55". М., 2005; Тарас Шевченко і Михайло Грушевський на Старому Арбаті. М., 2006; Тарас Шевченко: "Мое перебування в Москві". М., 2007; На славу нашої преславної України (Тарас Шевченко і Осип Бодянский). К., 2008; Шевченківська Москва. Авторська енциклопедія-хроноскоп. М., 2009; Гоголівська Москва. М., 2011 та ін.

МЕМОРИАЛЬНИЙ МУЗЕЙ ІСТОРІЇ ПОЛІТИЧНИХ РЕПРЕСІЙ І ТОТАЛІТАРИЗМУ в с. Кучино Чусовського р-ну Пермської обл., РФ. Засн. у 1994 Пермським обл. відділенням т-ва "Меморіал" і держадміністрацією Пермської обл. У 1930–50-их рр. до Пермської обл. було заслано сотні тис. людей, здебільшого розкуркулених з України, Кубані, Дону, політв'язнів із Зах. України, Прибалтики, Калмикії, Криму, Поволжя. У 1946 в с. Кучино було розташовано виправно-трудовий табір № 6; у 1972 концтабір перетворено на політичний "ВС-389/36" ("Перм-36"). У таборі постійно перебували кілька сотень політв'язнів, засуджених за "антирад. діяльність", і пацієнти "психушок" – дисиденти. Протягом 1972–91 тут відбували покарання дисиденти з багатьох республік кол. СРСР, значна кількість – з України, серед них – правозахисники М. Горинь, М. Горбань, Л. Лук'яненко, В. Овсієнко, В. Марченко. У "Пермі-36" у 1984–85 загинули В. Стус, О. Тихий, Ю. Литвин, І. Мамчич, а Валерій Марченко звідси в тяжкому фізичному стані був відправлений до Ленінградської в'язничної лікарні, де і помер. Режим у "Пермі-36" відрізнявся особливою жорстокістю й пильністю охорони.

Після того, як останній політв'язень у 1991 залишив табір, його було знищено. Тому першочерговим завданням музею стала реставрація всіх об'єктів кол. концтабору, а також збирання документів для створення експозиції музею. У 1995 в меморіальному музеї відбулася перша міжнар. наук. конференція "Постсталінський тоталітаризм: суть, опозиція і репресії", тут діють постійні виставки: "Гельсінкський рух", "Нац. рухи в СРСР", "В'язні дільниці особливого режиму". Наук. співроб. музею створено банк даних "В'язні пермських політ. таборів (1972–91 рр.)", "В'язні таборів Усоллага (1931–57 рр.)", "Репресовані у Пермській обл. (1937–91 рр.)". Дослідники репресій Пермської обл. підтримують зв'язки з Укр. респ. партією і Всеукр. т-вом політ. в'язнів і репресованих.

Лит.: Мемориальный музей истории политических репрессий и тоталитаризма. Отчет 1994/1995. Пермь, 1996.

МЕФОДІЙ, див. *Немцов Микола*.

МИГРИН Іван, автор мемуарів про козацтво на Кубані кін. 18 – поч. 19 ст.; н. 1770, р. смерті невідомий. Виходець із полтавської коз. старшини, М. пристав до чорноморських козаків після ліквідації Запор. Січі в Слободзеї. Як досвідчений канцелярист, прийнятий на службу до січової канцелярії. Переїхав на Кубань разом з А. Головатим. Був писарем при А. Головатому, З. Чепізі, Т. Котляревському і Ф. Бурсаку. Супроводжував депутацію повсталих козаків до Петербурга в 1797–98. Після одруження покинув Кубань. На схилі віку записав спогади зі своєї коз. писарської молодости (прибл. 1850). Уже по смерті М. його син Григорій передав спогади батька до "Русской старины", де вони були опубліковані. М. у спогадах описав оточення отаманів чорноморських козаків кін. 18 – поч. 19 ст.

МИКЛУХА Микола, інж.; н. 1818 на Чернігівщині, п. 1.1.1858 (20.12.1857) в Петербурзі. Вихованець Ніжинського ліцею і Петербурзького корпусу інж. шляхів; один з будівничих Миколаївської (Октябрьської) залізниці. Батько видатного мандрівника М. Миклухо-Маклая.

МИЛОРАДОВИЧ Андрій, держ. діяч; граф; н. бл. 1726 в Чернігові, п. 2(13).6.1796 в Петербурзі. Виходець із відомого укр. поміщицького роду на Лівобережній Україні. Поступивши в

армію, брав участь у Семирічній війні (1756–63), рос.-тур. війні (1768–74). У 1779 призначений малорос. губернатором, 1788 – чернігівським губернатором. За дорученням П. О. Рум'янцева керував укладенням опису Лівобережної України. Цей матеріал був використаний для адмінстр. поділу укр. земель на намісництва (губ.).

Лит.: Милорадович Г. А. Сказание о роде дворян и графов Милорадовичей. К., 1871–84; СПб., 1894.

МИЛОРАДОВИЧ Михайло, військ. діяч; граф; н. 1(12).10.1771 в Петербурзі, п. 15(27).12.1825 там же. Син Андрія Милорадовича. Навчався в ун-тах Кенігсберга, Геттінгена, Страсбурга. У 1778 в званні поручика брав участь у рос.-шведській війні, 1798 призначений шефом Апшеронського мушкетерського полку. Будучи сподвижником О. Суворова і М. Кутузова, поділяючи їхні погляди на військ. справу, брав участь в Італ. і Швейцарському походах як черговий ген. штабу О. Суворова. Війська під його командуванням відзначилися в боях при Нові й на підступах до Сен-Готардського перевалу. Брав участь у боях проти військ Франції (1805), Туреччини (1806–12). Ген. від інфантерії (1809). У рос.-тур. війні командував корпусом. 1809–12 – кийв. військ. губернатор. У період франц.-рос. війни (1812) у Бородінському бою командував правим крилом 1 армії; при відступі франц. армії командував авангардом, який відзначився в боях під В'язмою, Дорогобужем, Красним. Учасник закорд. походів рос. армії (1813–14), його війська активно діяли під Лютценом, Бауценом, Кульмом, Ляйпцігом. Від 1814 – командир гвардійського корпусу; 1818 – військ. губернатор Петербурга. Під час повстання декабристів 14.12.1825 був смертельно поранений на Сенатській площі декабристом П. Каховським.

Лит.: Милорадович Г. А. Сказание о роде дворян и графов Милорадовичей. К., 1871–84; СПб., 1894.

МИРОНЕНКО Віктор, н. 07.06.1953 у Чернігові. У 1975 закінчив істор. ф-т Чернігівського держ. пед. ін-ту, у 2000 – аспірантуру в Ін-ті Молоді, у 2003 – докторантуру Моск. соціально-гуманітарної академії за темою "Російсько-українские межгосударственные отношения в 1991–2001 гг."

У 1977–83 – на комсомольській роботі, 1 секр. Чернігівського обкому комсомолу; у 1983–85 – 1 секр.

ЦК ЛКСМ України, чл. ЦК КПУ, деп., чл. Президії Верховної Ради УРСР; з 1986 – канд. у чл. ЦК КПРС; з 1987 – деп. і чл. Президії Верховної Ради СРСР; у 1986–90 – 1 секр. ЦК ВЛКСМ; у 1988–90 – чл. ЦК КПРС, чл. Президії Верховної Ради СРСР; у 1989–91 – нар. деп. СРСР від ВЛКСМ; у 1991 – секр. Комітету з міжнар. справ Верховної Ради СРСР.

У 1994–97 створив і очолив “Фонд 200-летия А. С. Пушкина” (нині – Міжнар. Пушкінський фонд “Класика”); з 1995 працює в Громадсько-політ. русі “Мое Отечество”; у 1996 – керівник передвиборчих кампаній на виборах до Державної Думи блоку “Гражданский Союз”, керівник передвиборчого штабу М. С. Горбачова на виборах Президента Росії; у 1997 – виконавчий дир. Міжнар. ін-ту ЮНЕСКО “Молодь за культуру миру і демократії”, працює в Ін-ті Молоді; у 2001–04 – секр.-координатор Соціал-дем. партії Росії.

З 1991 до сьогодні – на наук.-досл., експертній роботі; провідний наук. співроб. (з 2004), з 2009 – керівник Центру укр. досліджень Інституту Європи РАН; з 2007 – гол. ред. журн. “Современная Европа”; спеціальний радник президента “Горбачев-Фонда” М. С. Горбачова.

Коло наук. інтересів: нова і новітня історія СРСР – Росії, історія Київської Русі і України, теорія і практика сучасної соціал-демократії, російсько-укр. відносини.

Канд. істор. наук, дисертація: “Комсомол в период перестройки советского общества: в поиске новой модели союза и новой молодежной политики (1985–1990 гг.)” (М., 2000).

Чл. Ради дир. Фонду розвитку демократії і миру (США), полк. запасу (1989).

Нагороджений орденами Трудового Червоного Прапора, “За заслуги перед Вітчизною”.

Автор бл. 100 ст. із проблем історії СРСР, молодіжного руху в СРСР і міжнар. молодіжного руху, молодіжної політики, міжнар. відносин, історії України та російсько-укр. відносин.

Основні праці: Российско-украинские отношения в 1991–2002 годах. Историографический очерк. М., 2004 (монографія).

МИРОНОВИЧ Василь, медик; н. бл. 1770 в Полтаві, п. після 1807 в Петербурзі. Навчався в Катеринославській духовній семінарії, перей-

шов вчитися до Петербурзького ген. шпиталю. Працював лікарем: 1796 – ад’юнкт-проф. хірургії. У 1804 захистив дисертацію. У 1805 служив в армії, 1806 – знову в академії, де 1807 дістав ступінь д-ра медицини. Викладав фармакологію, опублікував праці з медицини.

МИХАЄВИЧ Микола, письмен.; н. 1906 на Кубані, р. смерті невідомий. Н. у сім’ї чабана. 37 рр. працював у наймах. Початкову освіту здобув самотужки. Після громадянської війни – у колгоспі, на комсомольській, профспілковій роботі; з 1928 працював журналістом. Друкуватися почав з 1920. Був чл. літ. орг. “Плуг”, ЛОЧАФ та Північнокавказької крайової орг. укр. письмен. Автор повісті “Вогні в Поліссі” (1930), присвяченої війні з білополяками в Україні. Соціалістичні перетворення кубанської столиці, поч. колективізації сіль. госп-ва – тема повісті “Станичні заграви” (1930, перевидано 1932), зб. поезій “Антени” (1931) та п’єси “Руки короткі”. Цій же темі присвячена повість для дітей “Поміж вовками” (1957), життю й побуту мужніх освоювачів Сх. Сибіру – роман “В таежных глубинах” (1959). У 1920–30-их рр. вірші й оповід. М. часто друкувалися в журн. та газ. США, Канади, уміщувалися в підручниках для укр. шкіл Кубані.

МИХАЙЛІВ Юхим, живописець; н. 15(27).10.1885 в Олешках (тепер – Цюрупинськ) на Херсонщині, п. 15.7.1935 в Котласі Архангельської обл., РФ. Закінчив у 1906 Строганівське художньо-пром. уч-ще (Москва), у 1910 – МУЖСА. Від 1917 працював у Києві. Твори: “Ой чого ти почорніло, зелене поле...” (1918), “Червоний кінь” (1921), “Сум Ярославни” (1925), триптих “Місячна соната” (1927–34). Автор книг “Михайло Жук” (1930), “Тригорій Дяченко” (1931). Репрессований.

МИХАЙЛИЧЕНКО Іван, рад. льотчик-штурмовик, полк. (1975); н. 2.9.1920 на ст. Алмазній на Донеччині, п. 2.6.1982 в Москві. У Червоній Армії з 1940. Закінчив Луганську військ. авіаційну школу льотчиків (1943). Під час 2 світ. війни воював на Півд.-Зах., Воронізькому, 1, 2 Укр. фронтах, дослужився до командира ескадрильї. Став майстром штурмових ударів і повітряної розвідки. За 179 успішних бойових вильотів, 22 повітряні бої, сміливість і відвагу

двічі удостоєний звання Героя Рад. Союзу (1944, 1945). Після війни служив у ВПС, Військах протиповітряної оборони країни. Від 1962 в запасі. Нагороджений багатьма бойовими орденами й медалями СРСР.

МИЛЬГЕВСЬКИЙ Никандр, філософ; н. 15.11.1899 у м. Кобеляках на Полтавщині, п. 4.11.1936 в Москві. Освіта вища. У 1930-их рр. виїхав з України до Москви, де працював викладачем філософії у Військ. академії моторизації й механізації. Заарештований 1936 у справі “Троцькістської терористичної орг.”. Засуджений 4.11.1936 до розстрілу й розстріляний того ж дня. Реабілітований 2.6.1956. Автор праці “До питання про закони формальної логіки” (“Прапор марксизму”, № 3, 1930).

МІНСЬКА ІКОНА БОЖОЇ МАТЕРІ, за переказом була написана апостолом Лукою в 10 ст., зберігалася в Києві до 1500, коли під час татар. навали зникла. Вважається, що її кинули до Дніпра, і вона проти течії припливла по р. Свислоч до м. Мінська, Білорусь. Неодноразово переходила від правос. до уніятів і навпаки, доки в 1839 остаточно не була перебрана правос. м. Мінська. День святкувань – 13 серпня.

МІРОШНИКОВ Євген, н. 21.06.1987 у Белгороді, Росія. У 2009 закінчив юридичний ф-т Белгородського держ. ун-ту. У 2004–09 – педагог додаткової освіти, а в 2008–09 – учитель історії і суспільствознавства в школі № 45 м. Белгорода; у 2009–10 – асистент кафедри міжнар. права і державознавства юридичного ф-ту Белгородського держ. ун-ту.

З 2010 до сьогодні – асистент кафедри світ. економіки економ. ф-ту Наук.-дослід. ун-ту “БелГУ”; аспірант кафедри міжнар. права і державознавства Белгородського держ. ун-ту.

Коло наук. інтересів: конституційно-правове регулювання місцевого самоуправління в Україні.

Дисертаційне дослідження на здобуття наук. ступеня канд. юридичних наук: “Современные особенности конституционно-правового регулирования местного самоуправления в России и Украине”.

Має диплом III ступеня Всерос. конкурсу випускних кваліфікаційних праць з юриспруденції в номінації “Теория и история права и государства” за темою “Особенности орга-

низации и осуществления местного самоуправления в Украине”.

Основні праці: Оптимизация местного самоуправления в Российской Федерации и Украине на современном этапе: сравнительно-правовой анализ. Эффективность местного самоуправления: правовые, организационные и финансово-экономические аспекты: Мат-лы межрег. науч.-практич. конф. Белгород, 2009, с. 48–56 (у співавторстві); Сравнительно-правовой анализ законодательства о местном самоуправлении в Российской Федерации и Украине. Україна і світ: гуманітарно-технічна еліта та соціальний прогрес: Мат-ли наук.-теор. конф. студ. і аспир. Х., 2010, с. 337–340; Генезис конституционно-правового регулирования местного самоуправления в Украине. Треті Конституційні читання: Зб. тез наук. доповідей і повідомлень Міжнар. наук. конф. молодих учених, аспірантів і студентів пам'яті академіка права Ю. М. Тодици. Х., 2010, с. 459–461.

МНОГОГРІШНИЙ Дем'ян, гетьман Лівобережної України (1669–1672); н. бл. 1630 в Коропі на Чернігівщині, п. бл. 1701 в Селенгінську, Росія. Виходець із коз. родини. Активний учасник нац.-визвольної війни 1648–1657. Перше письмове свідчення – Зборівський реєстр (1649) – називає М. на посаді військ. осавула. У 1665 – полк. чернігівський. Виступає противником Андрусівського перемир'я (1667), брав активну участь в антимоск. повстанні під керівництвом І. Брюховецького. Прибічник П. Дорошенка, призначений останнім наказним гетьманом Лівобережної України. Несприятливі умови (наступ рос. військ, відсутність допомоги з боку П. Дорошенка, зрада частини коз. старшини й духовенства на чолі з Л. Барановичем) примусили М. піти на переговори із царським урядом. У 1668 в Новгороді-Сіверському М. обрано “сіверським гетьманом”. Переговори завершилися укладенням Глухівських статей (1669) і проголошенням М. гетьманом Лівобережної України. Захищав інтереси України, домігся, щоб Київ залишився у складі Лівобережної України, прагнув посилити гетьманську владу. Вів переговори з П. Дорошенком про перехід Лівобережної України під протекторат Туреччини. 13.3.1672 моск. військ. залагоа при підтримці частини коз. старшини заарештувала М. в Ба-

турині й видала царському урядові. У Москві на суді М. звинуватили в держ. зраді й засудили до страти, яку було замінено на довічне заслання. М. вивезено до Сибіру й ув'язнено в Селенгінській в'язниці. Під час облоги Селенгінська козаки звільнили М. з в'язниці й поставили на чолі оборони міста. Після зняття облоги М. перебував на військ. службі. З 1696 доживав віку в Селенгінському Троїцькому монастирі, де і помер.

МОВА Василь (псевд.: Лиманський, Мигуцький, Мигученко), письм., перекладач; н. 13.1.1842 на хуторі Солодкий Лиман бл. станиці Стародерев'янківська на Кубані, п. 13.6.1891 в Катеринодарі. Походив з родини укр. переселенців – сотника Кубанського коз. війська. У 1853–60 навчався в Катеринодарській військ. гімназії, у 1860–62 – на істор.-філолог. ф-ті Харківського ун-ту, у 1867 закінчив також юридичний ф-т. У 1867–70 викладав літературу в Маріїнському жіночому уч-щі в Катеринодарі, працював суд. слідчим, мировим суддею, присяжним повіреним у станицях і містах Кубані, у недільних школах, де поширював книжки – “метелики”. Перші літ. твори публікував у журн. “Основа”, “Зоря”, “Правда”, “Літ.-наук. вісник”, зб. “Рідний зільник”, “Нар. календарі” т-ва “Просвіта”, газ. “Діло” та ін. У поемах “Троїсте кохання” (1863), “На степи” (1883), багатьох віршах розкрив процес розшарування нас., зубожіння селян, поневір'яння укр. переселенців на кубанських землях. Соц. проблеми висвітлені в поемі “Ткачиха” (1866). Доля України, безправність нар. мас показані у віршах “Козачий кістяк”, “Не пустуй, моя голубко”. Рукописний зб. поезій М. “Пролісок” (1863–88) позитивно оцінив І. Франко. Драму “Старе гніздо і молоді птахи” (1907) у скороченому вигляді на сцені театру в Києві поставив М. Садовський (1911). У ній розповідається про крах патріархальних відносин серед козацтва, у їхніх сім'ях, про побут українців у 1850-их рр. М. переклав уривки “Слова о полку Ігоревім”, кілька віршів М. Лермонтова. Більшість літ. творів М. пропала; утрачені також підготовлені ним матеріали до “Рос.-укр. словника” (на літери А–І). Окремі твори видано в зб.: “Поезії” (К., 1965); “Старе гніздо й молоді птахи” (К., 1990).

Літ.: Возняк М. З письменницької спадщини В. Мови (Лиманського).

МОВА Василь (псевд. – В. Лиманський, В. Мигуцький, В. Мигученко та ін.), поет, прозаїк, драматург, мемуарист, перекладач; н. 13.01(01.01).1842 в родині сотника Чорноморського коз. війська поблизу хутора Солодкий Лиман на Кубані (нині – Канівський р-н Краснодарського краю), п. 01.06.1891 в Катеринодарі (нині – Краснодар). Освіту здобув у Катеринодарській військ. гімназії, потім навчався на юридичному ф-ті Харківського ун-ту. Викладав літературу в Катеринодарській жіночій гімназії. Здобув ступінь канд. права, працював судовим слідчим, мировим суддею, присяжним повіреним у станиці Усть-Лабинській, Єйську та Катеринодарі. Друкувався в журн. “Основа” (1861), писав вірші, прозу, драм. твори.

Твори: Вірші. Акорди: Антологія укр. лірики від смерті Шевченка, упоряд. І. Франко. Репринт. вид. К., 1991, с. 75–80; Куліш, Байда і козаки: інтермедія до драми Куліша “Байда”, з додатком листа Василя Мови до Василя Гнилосирова. Нью-Йорк, 1995, 283 с.; Старе гніздо й молоді птахи. К., 1990.

Літ.: Мазний В. І. Мова Василь Семенович. Українська літературна енциклопедія: У 5 т. К., 1988, т. 1, с. 389–390; Ставицький О. Поет доби лихоліття. Старе гніздо й молоді птахи. К., 1990, с. 7–8; Шевельов Ю. “Душа убога встала рано” (Василь Мова). Вибрані праці: У 2 кн., кн. II. Літературознавство, упоряд. І. Дзюба. К., 2008, с. 143–179.

МОГИЛЯНСЬКИЙ Михайло (псевд. і криптоніми: Мих. Андрійко, Валер'ян Чубинський, Т. Максимович, Ан. Лебединський, М. Руссобтовський, М. М., М. А.), письм., публіцист, літературознавець, перекладач; н. 22.11(4.12).1873 в Чернігові, п. 22.3.1942 в селищі Вел. Мурта Красноярського краю, Росія. У 1899 закінчив юридичний ф-т Петербурзького ун-ту. Чл. петербурзького “Союзу боротьби за визволення робітничого класу”; 1899 заарештований і висланий до Чернігова під нагляд поліції. У 1904–17 працював там же губерніяльним гласним, потім мировим суддею. Звільнений з посади і засуджений за участь у справі Бейліса. У 1920–30-их рр. – керівник Комісії для складання біографічного словника діячів України при ВУАН. Був репресований. Перші твори рос. мовою опубліковані окремими книгами в Петербурзі: “Три стихотворения в прозе” (1895), “Поэмы Надсона” (1897),

“Критические наброски” (1898), драми “Мираж” (1902), “Тина” (1904), “Усталые” (1906). Праця “Истор. освещение финляндского вопроса” (1910) видавалася тричі. М. написав праці “Художник слова. Памяти М. М. Коцюбинського” (1915), “М. Коцюбинський” (1919), “Шевченкові роковини 1916 року” (1916), “І Франко” (1919). Друкував істор., літературознавчі, критичні статті в журн. “Червоний шлях”, “Життя й революція”, “Нова громада”. Видав зб. “Оповід.” (1916), завершив роман “Честь” (1929), де розглядалися питання гармонії між особистим і гром., біологічним і соц. та справи професійної і нац. гідності. Ряд оповід. М. Коцюбинського письм. переклав рос. мовою.

Лит.: Шевчук В. Могилянські. Забута письменницька родина України. “Україна”, № 27, 1988; Шумило Н. Михайло Могилянський. Літературна панорама. К., 1990.

МОЙСЄНКО (МОЇСЄНКО) Федір, учений-мінералог; н. 11(22).11.1754 у м. Лебедині Харківського намісництва, п. 13(24).11.1781 в Москві. Навчався в Харківському колегіумі. З 1766 – у Петербурзі. Закінчив гімназію й ун-т при Петербурзькій АН (1774). 1776–79 навчався у Фрайбурзькій гірничій академії в Саксонії. У 1779 повернувся до Петербурга, підготував дисертацію “Пример превращения руд в рудах серебра” (Moiseinko Theodor. De spatho ponderoso. 1776), захистив її і був затверджений ад’юнктом з хемії й мінералогії. З 1779 викладач Берг-колегії в Петербурзі, яка пізніше була реорганізована в Гірничий ін-т. Наук. праці М. присвячені проблемам мінералогії. Монографія “Минералогическое сочинение об оловянном камне”, яка вийшла нім. мовою (Mineralogische Abhandlung von dem Zinnsteine, abgefasst von Feodor Mojsjeonkow. Leipzig, 1779), принесла М. визнання серед науковців, він був обраний чл. Ляйпцізького екон. т-ва. М. розробив класифікацію мінералів, що містять олово, указав на деякі розшукові ознаки олов’яних руд, уперше висловив припущення про наявність олова на Уралі й у Сибіру. М. (разом з М. Ломоносовим) вважають основоположником динамічного напрямку в мінералогії. Займався перекладами з іноземних мов наук. літератури. У 1950-их рр. наук. праці М. були перекладені рос. мовою, урядовцями й видані (Матеріали Ф. П. Моисеенко в Архиве Академии наук СССР / сост.

И. И. Шафрановский, Н. М. Раскин. “Труды Архива АН СССР”, Вып. 12. М. – Ленинград, 1955).

Лит.: Раскин Н. М., Шафрановский И. И. Федор Петрович Моисеенко – минералог XVIII века. 1754–1781. Ленинград, 1974.

МОКРИЦЬКИЙ Аполлон, живописець; н. 12.8.1810 в Пирятині на Полтавщині, п. 8(9).3.1870 в Москві. У 1830 закінчив Ніжинську гімназію вищих наук, був вільним слухачем Петербурзької академії мистецтв. Учень О. Веніціанова і К. Брюллова. Від 1840 працював в Україні, пізніше – в Італії. Акад. Петербурзької академії мистецтв (1849). Від 1851 проф. МУЖСА. Твори: “Портрет Є. Гребінки”, “Автопортрет” (обидва в 1840), “Портрет невідомого”, “Італійка кидає квіти на карнавал” (1847), “Портрет невідомої” (1853). Брав участь у викупі Т. Шевченка з кріпацтва. Залишив спогади – “Щоденник художника А. М. Мокрицького” (вид. 1975).

МОЛДОВА (Республіка Молдова), держава в півд.-сх. частині Європи. Межує з Україною і Румунією. Площа – 33,7 тис. кв. км. Столиця – м. Кишинів, найбільші міста – Тирасполь, Бельці, Бендери. В адміністр.-територіальному відношенні поділена на р-ни, у складі М. – *Придністровська автономна республіка*. Нас. – 4,4 млн осіб (1992). Держ. мова – молд. М. – колишня союзна республіка у складі СРСР. 27.8.1991 була прийнята Декларація про незалежність М. За держ. устроєм М. – президентсько-парламентська республіка.

Територія М. – горбиста рівнина, що розчленована річковими долинами та балками; клімат помірно континентальний, сер. температура січня – –3–5 С°, липня – +19–22 С°; опадів випадає 400–560 мм у рік. Найбільші ріки – Дністер і Прут. Переважають різні види чорноземів; рослинність степової та лісостепової зон, ліси займають бл. 9 % території. М. – індустріально-аграрна держава. Провідна галузь пром-сти – харчова, розвинений комплекс галузей важкої та легкої пром-сти. Розвинене багатогалузеве сіль. госп-во, найважливішими галузями якого є виноградарство й садівництво, тваринництво, головним чином, молочно-м’ясного напрямку.

Укр. діаспора в М. є багаточисленною. У 1989 частка українців серед усього нас. становила 13,8 % (у 1959 – 14,6 %, 1970 і 1979 – по 14,2 %). Кожен

сьомий житель М. є українцем. Українці розселені практично в усіх р-нах М. Вони живуть окремими ареалами як у сіль. місцевостях, так і в містах, особливо в столиці та в міських поселеннях, розташованих на півн.-зах. пограниччі з Україною. У Кишиневі, напр., кількість українців у 1989 становила 98,2 тис. осіб і зросла порівняно з 1959 у 4 рази, порівняно з 1970 – майже вдвоє. За даними перепису 1989, у Кишиневі налічувалося бл. 17 % усіх українців країни, на українців припадало понад 12 % усіх жителів молд. столиці.

Заселення українцями межиріччя Півд. Бугу й Дністра відбувалося ще з 18 ст., після переходу цієї території від Туреччини (Кримського ханства) до Рос. імперії. У 20 ст. в міжвоєнний час українці в румунській Молдавії мали дуже обмежені права для нац.-культ. розвитку; українців, особливо в 1930-их рр., переписували на румунів. Саме тому їх чисельність у 1939 на території сучасної М. становила 173 тис. осіб, тоді як згідно з румунським переписом 1930, їх було 347,5 тис. осіб. Частину українців записували на росіян і румунів. Дані повенних переписів свідчать про значне скорочення питомої ваги тих українців, які вважають укр. мову рідною. Якщо в 1959 їх частка становила 86,3 %, 1970 – 79,4 %, то в 1989 – 61,6 %. Значно вища ця частка в сіль. місцевостях, особливо в р-нах компактного проживання українців (на пограниччі з Україною), помітно нижча – у містах, особливо в столиці. Це було результатом постійного збільшення кількості рос. нас. М. і, як наслідок, неухильного посилення русифікації. Якщо в 1959 в Кишиневі вважали укр. мову рідною 55,4 % усіх українців, то в 1989 – лише 41,2 %. Процес деукраїнізації в М. пояснюється насамперед тим, що там практично відсутні укр. школи. Зазначимо, що до поч. 30-их рр. у М. існували освітні заклади з укр. мовою навчання, вид-ва, нац. театри, засоби масової інформації, однак згодом вони були ліквідовані.

Нац.-культ. відродження українців у М. в 1990-их рр. стимулювали як загальні політ. процеси, так і Указ Президента Республіки Молдова “Про заходи щодо забезпечення розвитку укр. нац. культури в Молдові”, держ. комплексна програма “Забезпечення функціонування мов на території Республіки Молдова”. На сьогодні в М. діє 10 укр. нац.-культ. т-в. Вони

організували свої бібліотеки, художні колективи, мають час на радіо й телебаченні. Серед укр. етнокульт. орг. виділяються *Укр. громада М., Союз українців М., Т-во укр. жінок М., Благодійний фонд укр. художників та майстрів нар. художніх промислів М.* У середовищі укр. діаспори М. поглиблюється структуризація. Утворені на дем. хвилі численні орг. поступово об'єднуються в більші громади, якщо не організаційно, то принаймні світоглядно. На цей час визначилися два організаційні напрями: один очолює деп. парламенту країни М. Олійник, другий – заступник ген. дир. департаменту торгівлі С. Мислицька. З укр. середовища вийшло декілька відомих у республіці підприємців, які підтримують міцні бізнесові контакти з Україною. Держ. влада М. прихильно ставиться до українців, цінує їхній внесок у розвиток економіки, культури. Українці М. виступають стримуючим фактором у прагненні прорумунські налаштованих політ. рухів об'єднатися з Румунією. У 1993 *Т-во укр. культури в М.* започаткувало вид. газ. “Просвіта”. Було видруковано 6 номерів, однак далі газ. не виходила через брак коштів. У Кишиневі діє держ. укр. школа, у Тирасполі, Бендерах відкрито укр. ліцеї, є укр. дитячі садки. На засадах повного взаєморозуміння між Україною та М. готуються міждерж. та міжвідомчі угоди. Серед них – міжурядова Угода про співробітництво в галузі освіти, науки і культури, укладена між М-вом освіти України та М-вом науки і освіти М.

Лит.: Винниченко І. І. Нашого цвіту по всьому світу (українці в Росії, Молдавії та Казахстані). К., 1992; Заставний Ф. Д. Східна укр. діаспора. Л., 1992.

МОЛОЩЕНКОВ Антон, закінчив юридичний ф-т Оренбурзького держ. аграрного ун-ту за спеціальністю “соціальна робота”, аспірантуру на кафедрі історії Вітчизни Оренбурзького держ. аграрного ун-ту.

Канд. істор. наук, дисертація: “Переселення українців на Южный Урал и проблемы их этнокультурного развития” (М., 2010).

Основні праці: Первый этап заселения Южного Урала украинскими переселенцами. Кобзарь и Оренбургье: Мат-лы науч.-практич. конф., посвящ. 192-летию со дня рождения Т. Г. Шевченко. Оренбург, 2006, с. 59–64; Развитие духовной культуры оренбургских

украинцев в постсоветский период. Этнохудожественная культура села: некоторые аспекты социокультурной деятельности Оренбургья: Межрегион. науч.-практич. конф. Оренбург, 2006, с. 211–215; Деятельность украинских общественных организаций, как отражение этнокультурной политики в регионах Южного Урала. Социальная политика, социальная работа в современной России и национальные проекты: Мат-лы межвуз. науч.-практич. конф. Оренбург, 2007, с. 15–18; Переселение украинцев на Южный Урал во второй половине XIX века. Этносы и культуры Урало-Поволжья: история и современность: Мат-лы межрегион. науч.-практич. конф. молодых ученых. Уфа, 2007, с. 96–102; Процессы ассимиляции национальных общностей в полиэтничном регионе (на примере украинцев Оренбургья). Этнический фактор в многонациональном приграничном регионе: Сб. мат-лов. Оренбург, 2007, с. 168–171; Миграция украинского населения на Южный Урал в первой четверти XX века. Вестник Челябинского государственного университета. Научный журнал. История, вып. 33, 2009, № 23 (161), с. 26–32; Социальные и политические факторы, определившие жизнедеятельность украинцев на Южном Урале в 20–30-х гг. XX века. Историко-культурное наследие народов Южного Урала: опыт исследований и практика сохранения: Мат-лы межрегион. науч.-практич. конф. Оренбург, 2010, с. 176–184.

МОРАВОВ Олександр, художник; н. 1878 у с. Мотовилівка Васильківського пов. Київ. губ., п. 1951 в Москві. Навчався в Київ. рисувальній школі, закінчив Моск. уч-ще малярства, скульптури й архітектури (1891). Налігав до групи передвижників. Викладав у художній студії Грекова та в Моск. художньому пром. уч-щі. Засл. діяч РРФСР (1946), д. чл. АМ СРСР (1949).

МОРДОВЕЦЬ (МОРДОВЦЕВ) Данило, відомий укр. і рос. письм.; н. 19.12.1830 в слободі Данилівка на Дону, п. 23.6.1905 в Кисловодську, похований у Ростові-на-Дону. З 1840 навчався в школі в окружному центрі – станиці Усть-Медведицька; рр. навчання відобразив пізніше в “Шкільних спогадах” (1860–1863). Потім вчився в Саратовській гімназії, після закінчення якої (1850) вступив до

Казанського ун-ту. У 1851 продовжив навчання на словесному відділенні Санкт-Петербурзького ун-ту, де, будучи студентом, написав поему “Козаки і море”, у якій відчувається залежність від творів Т. Шевченка. Пізніше М. писав, що в цей час “почувався в собі сознательно созревающее зерно духовного возвращения к народу, и именно украинскому народу, сидевшему во мне в силу моего рождения”. У 1854 повернувся до Саратова, де почав працювати вчителем. Того ж року познайомився з М. Костомаровим, який перебував там на засланні після суду над учасниками Кирило-Методіївського братства і працював секр. губернського статистичного комітету. М. став помічником секр. цього комітету. Разом вони підготували “Малорусский лит. сборник”. Про життя Костомарова М. написав роман-бувальщину “Профессор Ратміров”. У 1855 М. написав тут оповід. “Старці” (за підписом Данило М. Сліпченко). 30.8.1837 в Саратові на півдня зупинився Т. Шевченко, який повертався із заслання. У щоденнику Т. Шевченка про зустріч з М. не згадується, але в 1860 поет надсилав в Саратов Мордовцевим свій “Кобзар” із зичливим надписом. У квітні того ж року М. публікує в журн. “Русское слово” рецензію на “Кобзарь” Т. Шевченка. Особисте знайомство Т. Шевченка з М. відбулося в Петербурзі.

З 1856 М. працював ред. “Саратовських губернських відомостей”, де друкував багато фактів з життя Низового Надвожжя й місцевих українців. Деякі з них разом з нарисами М. Костомарова ввійшли до складу “Пам'ятних книжок Саратовської губ.” (1858, 1859). У 1864–67 М. жив у Петербурзі, у 1867–72 – у Саратові, але знову повернувся до Петербурга. Його істор. твори, ст. із питань економіки й політики вийшли в журн. “Неделя”, “Голос”, “Дело”, “Отечественные записки”. У 1880 М. відправився в подорож на Кавказ, звідтіля – у Швейцарію на лікування, а на зворотному шляху приїхав в Україну, де зустрівся в Дідовцях з М. Костомаровим, а в Чернігові – з В. Тарновським. У 1882 М. знову почав писати укр. мовою. У 1885 в Петербурзі вийшли “Оповід.” М. Він публікувався в гал. вид. “Зоря”, “Правда”, листувався з М. Драгомановим, про якого написав нарис. У 1886 М. переїхав до брата Андрія до Ростова-на-Дону, де той мав фірму “Брати Мордовцеви”. Але з Петербургом зв'язки не припинилися.

У 1896 М. святкував там сорокову річницю своєї творчої діяльності, а 25.2.1898 очолив Т-во ім. Т. Шевченка в Петербурзі. Він організував вид. в столиці творів П. Мирного, І. Нечуя-Левицького.

Лит.: Момот В. Даниил Лукич Мордовцев. Очерк жизни и творчества писателя. Ростов-на-Дону, 1978; Беляев В. Життя і творчість Данила Мордовця // Мордовець Д. Твори: у 2 тт. ТТ. І. К., 1958; Аржаная Г. Предисловие // Мордовцев Д. Л. Знамение времени. Роман: у 2 ч. М., 1957; Панов С. В., Ранчин А. М. Вступительная статья // Мордовцев Д. Л. За чьи грехи? Великий раскол. М.: Правда, 1990; Мордовцев Д. Л. Школьные воспоминания. Из записок знакомого донца. Русское слово. Лит.-учебный журнал. СПб., 1863, 5-й год, январь-февраль; Мордовець Д. Профессор Ратміров. Роман-бувальщина. Передрук з "Правди". Л., 1892 (1889).

МОСКАЛЕНКО Кирило, рад. військ. діяч, маршал Рад. Союзу (1955); н. 1902 у с. Гришине на Донечині, п. 1965 в Москві. У Рад. Армії з 1920, учасник громадянської війни. Закінчив Артилеристську академію ім. Ф. Держинського (1939), учасник рад.-фінської війни (1939–40), під час 2 світ. війни (1941–45) командував 38, 1 танковою, 1 гвардійською, 40 арміями. Війська, очолювані М., брали участь у визволенні території України, Чехословаччини, Польщі. З 1948 – командувач ППО Моск. військ. округу, з 1953 – військ Моск. військ. округу, 1960–62 – головнокомандувач ракетних військ стратегічного призначення й заступник мін. оборони СРСР.

"МРІЯ", Калінінградське обл. т-во укр. культури в Калінінграді, РФ.

Створено у квітні 1990, засновники: В. Більчак, А. Костюк, І. Галич, членство нефіксоване. Т-во ставить за мету відродження істор. пам'яті, прищеплення та збереження любові до укр. мови, нац. спадщини, фольклорної творчості, обрядів, нар. промислів, медицини, агрономії, образотворчого мистецтва. Цьому сприяє робота художньо-істор. клубу "Спадщина". У місцевих бібліотеках створено відділи укр. літератури, регулярно надходить періодика з України. В обл. існують укр. ансамбль "Дивограй", квартет "Вишиванка" (керівник – О. Мікеріна). Широко святкуються ювілеї провідних діячів укр. культури, проводяться літ.-муз. вечори, диспути про твори класиків укр. літератури. Т-вом встановлені зв'язки з укр. діаспорою в Польщі, Литві. У місті розпочато будівництво центру укр. культури та торг. предствництва України.

МУЗИЧКА Андрій, літературознавець, педагог; н. 24.11.1886 у с. Доброводи на Тернопільщині, п. 8.9.1966 у м. Семипалатинську, Казахстан. Закінчив Львівський ун-т, брав участь у нац.-визвольній боротьбі. З 1920 викладав укр. літературу в Одеському ІНО, зазнав переслідувань з боку офіційних властей, змушений був виїхати працювати в Казахстан, де викладав у Кизил-Ординському і Семипалатинському пед. ін-тах. У 1956 захистив докторську дисертацію про творчість Лесі Українки. Автор праць із давньої і нової укр. літератури: "Поетична творчість Г. С. Сковороди" (1923), "З творчості І. Тобілевича (Карпенка-Карого)", монографії "Леся Українка" (1925), дослідження "Драматична творчість Лесі Українки та її розуміння" (1928), "Шляхи поетич-

ної творчості Івана Франка" (1927), "Марко Черемшина" (1928). На окремих працях М. негативно позначився вульгарно-соціологічний підхід до розгляду художніх явищ, що насаджувалися офіційною ідеологією. У післявоєнний період відновив літ. працю, перервану в 1930-их рр. через переслідування. В Україну не зміг повернутися, хоча не раз бував у рідних краях, листувався з О. Білецьким, дружиною Марка Черемшини Н. Семанюк та ін. Доля архіву М. невідома. Докторська дисертація М. зберігається в Ін-ті літератури ім. Т. Шевченка НАН України.

МУРАВЬСЬКИЙ Митрофан, рев. діяч, народник; н. 1838 у с. Горлівка на Харківщині, п. у листопаді 1879 в Новоборисоглівському централі Тамбовської обл. Навчався в Харківському (1854–58) і Київ. (1859–60) ун-тах. Виходець із дворян; один із засновників Харківсько-Київ. таємного т-ва (1856). Разом з ін. чл. т-ва заарештований 1860 в Києві, висланий у Бійськ, потім – Оренбург, де вів рев. пропаганду. Удруте заарештований 1863 і засуджений до 8 рр. каторги в Нерчинську. Від 1868 – на поселенні в Оренбурзькій губ. У 1874 заарештований за рев. пропаганду, за "процесом 1930-их", і засуджений до 10 рр. каторги.

МУХІН Єфрем, лікар; н. 1766 в Чугуєві на Харківщині, п. 1850 в Москві. Навчався в Харківському духовному колеґіумі та Єлизаветградській хірургічній школі. Проф. Моск. медико-хірургічної академії (1808–18) та Моск. ун-ту (1813–35), автор посібників з хірургії та анатомії; вивчав питання травматології. З 1801 провадив у Москві всі оцплення. Почесний чл. Харківського ун-ту.

Н

НАВРОЦЬКИЙ Олександр, поет, перекладач, гром. діяч; н. 28.7(9.8).1823 у с. Антипівці (тепер – Золотоніський р-н Черкаської обл.), п. 10(22).10.1892 у Темір-Хан-Шурі, Дагестан. У 1847 закінчив філософ. ф-т Київ. ун-ту. Чл. Кирило-Методіївського братства, підтримував радикально-дем. вимоги, поширював твори Т. Шевченка. Після розгрому орг. перебував на засланні у Єлабuzі, Курську. Від 1858 служив урядовцем у м. Темір-Хан-Шурі, Єревані, Новочеркаську, Миколаєві. В останні рр. життя знову повернувся в Дагестан. Вірші Н. надруковані в журн. “Основа” (1861), “Русский архив” (1892), “Киев. старина” (1902). У творчості Н. помітний вплив Т. Шевченка, осмислюються суспільно-політ. явища, події соц. та літ. життя, особисті переживання, пов’язані з тодішньою дійсністю. Переклав на укр. мову з Біблії “Псалом пророка Давида”, “Пісню пісень”, твори Гомера “Іліада” та “Одіссея”, поему Ш. Руставелі “Витязь в тигровій шкурі”, поему М. Фізулі “Лейлі і Меджнун”, а також окремі твори Г. Байрона, П. Беранже, Й. Гете, Г. Гейне, А. Міцкевича, В. Жуковського, О. Пушкіна та ін. перев. переклади Н. не друкувалися.

НАМ Іраїда, н. 14.05.1950 у селищі Ключева Нижньо-Сергінського р-ну Свердловської обл. У 1973 закінчила істор. ф-т, а в 1981 – аспірантуру Томського держ. ун-ту. Наук. школа, учитель – д-р істор. наук, проф. Ізраїль Менделевич Разгон. У 1974–77 – учитель історії та нім. мови в Крутинській сер. школі № 1 (Омська обл.); з 1981 – асистент, старший викладач, доцент, проф. кафедри сучасної вітчизняної історії істор. ф-ту Томського держ. ун-ту. Нині – проф. кафедри сучасної вітчизняної історії Томського держ. ун-ту.

Коло наук. інтересів: історія нац. меншин Сибіру і Дал. Сх. (у т. ч. українців).

Канд. істор. наук, дисертація: “Национальные меньшинства Сибири в период борьбы за победу Советской власти (март 1917 – середина 1918 гг.)” (Томськ, 1982).

Д-р істор. наук, дисертація: “Национальные меньшинства Сибири и Дальнего Востока в условиях революции и гражданской войны (1917–1922 гг.)” (Томськ, 2008).

З 1997 – експерт Мережі етнологічного моніторингу і раннього попередження конфліктів (EAWARN) по Томській обл.

Основні праці: Национально-культурные автономии и объединения. Историография. Политика. Практика: Антология. М., 1995, т. 1–3 (у спів-авторстві); Формирование этнодисперсных групп в составе населения Сибири (XIX - начало XX в.). Американские исследования в Сибири, вып. 2. Американский и сибирский фронт (фактор границы в американской и сибирской истории); Матлы Междунар. науч. конф. Томск, 1997, с. 182–191; Национальный вопрос в программных документах политических партий, организаций и движений. Начало XX века: Сборник документов. Томск, 1997; Культурно-национальная автономия в истории России. Документальная антология, т. 1. Сибирь. 1917–1920. Томск, 1998; т. 2. Дальний Восток. 1921–1922. Томск, 1999; Национальные меньшинства Томской губернии. Хроника общественной и культурной жизни (1885–1919). Томск, 1999 у співавторстві); Томская область. Модель этнологического мониторинга. М., 2001; Украинское национальное движение в Сибири в условиях революции и гражданской войны (1917–1922 гг.). Украинцы в Сибири: история, культурная жизнь, перспективы. Томск, 2004, с. 24–46; Культурно-национальная автономия в России: опыт Дальневосточной республики (1921–1922). Трагедия великой державы: национальный вопрос и распад Советского Союза. М., 2005, с. 169–188; Национальные меньшинства Сибири и Дальнего Востока на историческом переломе (1917–1922 гг.). Томск, 2009; Национально-персональна (культурна) автономія в історії та сучасності. Етнічні меншини Східної та Центральної Європи. Компаративний

аналіз становища та перспектив розвитку. К., 1994, с. 138–148.

“НА СПОМИН 50-их РОКОВИН СМЕРТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА. 1861–1911. ВИДАННЯ КОМІТЕТУ ПО ВПОРЯДКУВАННЮ ШЕВЧЕНКІВСЬКИХ СВЯТ У МОСКВІ”, багатоілюстрований ювілейний зб., вийшов у Москві (1912) в друкарні К. Левашова укр. та рос. мовами. Кольорова обкладинка художника П. Максименка (надрукована в Берліні). Багате змістом і художнім оформленням вид., опубліковане заходом редакційної комісії в справі вшанування Т. Шевченка, до складу якої ввійшли Ф. Корш, О. Новицький, С. Сірополко, С. Хвостов та ін. Містить дослідницькі ст. графа Ф. де ла Барта “Шевченко народний поет”, Ф. Корша “Шевченко серед поетів слов’янства”, С. Калішевського “Мотиви поезії Шевченка”, О. Новицького “Шевченко як маляр”, А. Кримського “Тарасове свято в Москві” та ін., широку хроніку про відзначення пам’яті вел. поета в 1911 в Росії. Зб. є свідченням поваги передових діячів рос. культури, які за участю укр. учених усупереч політиці царату доклали чимало зусиль, щоб гідно відзначити пам’ять Т. Шевченка. Зб. зберігається у відділі рідкісної книги Нац. парламентської бібліотеки України (фонд С. Сірополка).

НАУМОВ-ЛЕКАХ Давид, економіст; н. 1887 у Ржищеві Київ. губ., п. 1937 на Соловках. Проф. політекономії, чл. КП(б)У (1919–34), працював у Держплані УРСР, був дир. Ін-ту економіки ВУАМЛІНу. Заарештований спочатку у квітні, потім “офіційно” 2.7.1934. Засуджений 1935 на 5 рр. концтаборів за звинуваченням у троцькізмі. Вину визнав. Знову засуджений 28.3.1937 до розстрілу за те саме, хоча вини не визнав. Його праці: Предмет і метод політекономії. “Прапор марксизму”, № 1, 1928; Робоча книжка з політекономії. Х., 1933.

“НАШЕ ЖИТТЯ”, газ., орган Петроградського комітету УСДРП. Видавалася від березня 1917. Редакція: Петроград, Василівський острів. Ред.

С. Вікул. Виходила двічі на тиждень. Тематика: життя укр. громади Петрограда, вісті з фронту, події в Росії та світі. Дописувачі: В. Винниченко, М. Авдєнко, Л. Чикаленко, П. Феденко, Ю. Шевченко, С. Вікул, Ю. Дубяга, М. Станіславський, Т. Гайдар, Ю. МIRONENKO.

НЕГОВСЬКИЙ Володимир, медик; н. 1909 в Козельці Київ. губ. Засновник реаніматології, акад. Рос. академії мед. наук. Закінчив 2 Моск. мед. ін-т (1933), деякий час працював практикуючим лікарем. У 1936 організував і очолив Лябораторію спецпризначення з проблем "Відновлення життєвих процесів при явищах, схожих зі смертю". У 1985 лябораторію реорганізовано в ін-т, яким Н. керував до 1988. Згодом ін-т реорганізовано в НДІ заг. реаніматології Рос. академії мед. наук, де Н. став радником дир. У 1942 Н. захистив кандидатську (1942), докторську дисертації (1943); проф. (1947), чл.-кор. (1963) і д. чл. Рос. академії мед. наук (1975) за фахом "паталогічна фізіологія". У рр. 2 світ. війни Н. уперше в польових умовах проводив повноцінну реанімацію поранених у стані агонії або клінічної смерті. Отримані дані узагальнив у монографії "Восстановление жизненных функций организма, находящегося в состоянии агонии и клинической смерти в войсковом районе" (1945).

НЕЛЕПП Георгій, співак; н. 7(20).4.1904 у с. Бобруйки на Чернігівщині, п. 18.6.1957 в Москві. У 1930 закінчив Ленінградську консерваторію. У 1924–44 працював у Ленінградському театрі опери та балету ім. С. М. Кірова, у 1944–57 – у Большому театрі в Москві. Партії: Герман ("Пікова дама" Чайковського), Садко ("Садко" Римського-Корсакова), Єнік ("Продана наречена" Сметани). У концертах виконував твори укр. композиторів. Лавреат Держ. премій СРСР (1942 1949, 1950). Нар. артист СРСР (1951).

НЕНАДКЕВИЧ Костянтин, учений-хімік і мінералог, чл.-кор. АН СРСР (1946); н. 21.5(2.6).1880 у с. Кашівка на Волині, п. 19.6.1963 в Москві. У 1902 закінчив Моск. ун-т. Учень В. Вернадського. З 1906 працював у геологічних закладах АН СРСР – Мінералогічному музеї, Геологічному ін-ті, Ін-ті мінералогії і геохімії рідкісних елементів. Вивчав нові види мінеральної сировини і розробляв методику добування рідкісних металів з руд. Н. роз-

робив (1916–20) технологію виробництва металевого вісмуту з місцевих руд і керував виплавою його першої дослідної партії, установив (1926) абсолютний вік ураніту, з якого отримують уран та його сполуки, відкрив (1912) мінерал тьямуніт. Н. має наук. публікації. За наук. досягнення Н. був нагороджений Держ. премією СРСР (1948), 2 орденами Леніна.

НЕРУНОВИЧ Інокентій, єп. Іркутський, церк. і осв. діяч, поет-драматург, р. н. невідомий, н. у Києві, п. 26.10.1741 в Іркутську, Росія. У 1721 закінчив Київ. академію, 1725 прийняв чернецтво в Київ. Братському монастирі. 1724–25, 1727–28 викладав поетику в академії. Від 1728 учитель риторики в Слов'яно-греко-лат. академії в Москві, з 1732 єп. іркутський. Організував місіонерську діяльність серед тунгусів, наverting їх на православ'я. Займався розбудовою шкільних закладів. Ряд дослідників вважають Н. автором нар.-патріотичної драми "Милость Божія..." (1728), у якій відчувається вплив літописів Г. Грабянки та С. Величка. Драма, написана укр. мовою, складається з 5 дій з епілогом. Серед дійових осіб – Муза, Аполлон, алегорична постать України; у ній відтворено окремі епізоди Визвольної війни укр. народу під керівництвом Б. Хмельницького. Основні ідеї драми – усенар. патріотизм, віра в краще майбутнє.

НЕМЦОВ Микола, митр. Воронежський і Липецький РПЦ; н. 16.2.1949 в Ровеньках Ворошиловградської обл. Закінчив Слов'янський технікум залізничного транспорту, Одеську духовну семінарію, Ленінградську духовну академію, аспірантуру при Моск. духовній академії. У 1977 – як архимандрит Мефодій; єп. Іркутський і Читинський (1980–1988), єп. Воронежський і Липецький (1982–1985), архиеп. (1985–1988), митр. (1988).

НИЗОВЕ НАДВОЛЖЯ. Землі Низової Волги ввійшли до складу Рос. імперії в сер. 16 ст. Ці землі освоювалися рос. і укр. переселенцями. Немало українців було і серед донських козаків. Найбільше запорожців перебралося на Дон після поразки повстання Тараса Трясила (1630). Бл. 10 тис. укр. козаків жили в ті часи на Дону, деякі затримувалися там на 5–6 рр., ін. лишилися назавжди. За свідченнями віце-адмірала К. Крюйса, у 1699

донські козаки розуміли рос., татар. та укр. ("по-козацьки") мови. На Волзі між Астраханню, Царицином та Саратовом укр. поселення не було, що позначалося на обороноздатності лінії кордону. Уздовж Царицинської сторожової лінії та ін. місць почали селитися переселенці-українці. У 1722 виникли Дубовка, Терса (див. Рудня), Тишанка та ін. укр. слободи, але вже в 1728 їх було знищено, бо там переховувалося чимало рос. кріпаків-утікачів. У 1 пол. 18 ст. укр. селяни заснували декілька слобід на протоках Дону – Ольховку, Камінний Брід, Стефанидівку, де ще пізніше Олександрівку (див. *Ольховська волость*). Масове організоване переселення українців, насамперед у Заволжя, розпочалося з поч. видобування солі на оз. Ельтон. На Ельтонському чумацькому шляху виникли Миколаївська (див. *Николаївськ*), Покровська, Котовська слободи. Після 1827 чумаків було переведено до стану держ. селян. На цей самий час припадає нова хвиля масових переселень українців на Низову Волгу. Виникають Слань, Стара Полтавка, укр. поселення в Жирнівській, Данилівській волостях, які разом створюють своєрідний укр. етнічний острів на півн. сьогоднішньої Волгоградської обл. РФ. Зростає кількість українців на Дону, наприкін. 18 ст. там налічувалося 20 тис. "малоросіян". 1591 український служив у Донському війську.

На поч. 20 ст. українці становили 5 % від заг. кількості нас. Надволжя. У 1903 Саратовський губернатор звернувся до уряду з проханням заборонити переселення нових жителів до Низового Надволжя у зв'язку з важким екон. становищем місцевого нас., нестачею землі для обробітку. Напрямок потоку переселень переміщується до Сибіру та на Дал. Сх., захоплюючи подекуди й українців з Надволжя.

Після революції 1917 в новоствореній Царицинській губ. українці склали 7 % від заг. чисельності нас. У 1923 в Царицині проживало 24 тис. українців. Того самого року в губ. відкрито 4 укр. школи, рос.-укр. технікум у станиці Новоанинська, пізніше створено ще кілька укр. шкіл у місцях компактного проживання українців. Однак у 1930-их рр. усі укр. осв. заклади у Н. Н. було ліквідовано. Процеси асиміляції й деукраїнізації пришвидшилися. У 1970 у Волгоградській обл. проживало 76,5 тис. українців (3,3 % від заг. кількості нас.). Згідно з переписом 1989, цей відсоток знизився

до 3,06 %, хоча чисельність українців зросла до 82 тис. Більшість із них живе у вел. індустріальних центрах – Волгограді, Волжському, Камишині. У сіль. місцевостях на Волгоградщині налічується понад 80 населених пунктів з переважаючим укр. нас.

Асиміляція укр. нас. Н. Н. розпочалася з кін. 19 ст. з розвитком важкої пром-сти Селяни спочатку тимчасово, а потім назавжди почали покидати в пошуках заробітку оселі. У 1880–81 у Руднянській волості (Рудня) бл. 80 сімей українців пішло на Дон, 40 осіб працювали поза межами своїх сіл.

Ті, хто переїздив до Царицина та ін. міст, поступово асимілювалися. Але в селах ще зберігалися нац. традиції. Відкриття (починаючи з 1923) укр. шкіл у місцях компактного проживання українців не стало початком нац. розквіту, бо вже в 1930-их рр. вони були скасовані.

Нащадки переселенців у 1990-их рр. утратили рідну мову. Держ. нац. політика в СРСР у висліді привела до пришвидшення деукраїнізації укр. нас. Н. Н. Походження багатьох нинішніх росіян регіону від укр. предків засвідчують прізвища укр. типу – із суфіксами -енко, -ук/юк, -ко та ін.

Мовний статус українців Н. Н. Вивчення говірок укр. нас. Надволжя при їх зіставленні з вихідними укр. діалектами свідчить про те, що вони є говірками півд.-сх. діалекту укр. мови, які втратили свою вузько-локальну специфіку й були дещо зредуковані внаслідок адаптації до нових умов спілкування. Українці цього регіону двомовні: уживаються укр. діалект і рос. літ. мова. Фонетика й морфологія укр. говірок на Н. Н. загалом зберегли притаманну їм специфіку. Своєрідною кодифікацією діалектної мовної норми, взірцем, на якому вона засвоюється в умовах двомовності, є усна нар. творчість, особливо пісенна. Але і в пісенних текстах можна простежити ті самі тенденції, що й у побутовому мовленні: насамперед втрату значних прошарків предковичної укр. лексики.

Зберігся в районі культ Т. Шевченка; 21.7.1857 було одержано офіційне сповіщення про звільнення поета від солдатчини. Ще раніше Шевченко прийняв рішення повернутися до столиці Волгою, спочатку йшлося про те, що він буде “путеплавать” як звичайний відставний солдат на барці, яку буксирував пароплав, але О. Сапожников запропонував йому каюту на пароплаві “Князь Пожарський”. 5.7. Шевченко на

малому рибальському човні дістався до Астрахані, де перебував 17 днів до відплиття пароплава. Збираючись у дорогу, поет купив зошит для щоденника, полог від комарів, книгу поль. мовою К. Лібелья “Естетика”. З 15.8. перебування Шевченка в Астрахані перетворилося у “світле, прекрасне свято”: місцеві українці гостинно приймали поета, раділи його звільненню. Цей прийом справив настільки вел. вплив на поета, що лише п'ятого дня після від'їзду з Астрахані, він уперше занотував у щоденнику: “Я все еще не могу и не желаю освободиться из-под влияния, произведенного на меня в Астрахани моими земляками...” 27.8. з'явилися поетичні замальовки Волги та навколишньої природи, чудові слова про гру на скрипці корабельного буфетника А. Панова, вільновідпущеного пана Крюкова. “Берега Волги от Царицына до Дубовки с часу на час делаются выше, живописнее, очаровательнее” Наступного дня пароплав зупинився біля Камишина, де Шевченко зробив ескіз камишинської пристані з правим берегом Волги. У 60 верстах вище Камишина лоцман показав поетові бугор Стеньки Разина й розповів, що той не був розбійником, але держав на Волзі брандвахту, збирав мито з кораблів і роздавав його біднякам. “Коммунист, выходит...” – пише у “Щоденнику” Шевченко. 30.8. “Князь Пожарський” прибув до Саратова. Співпасажира сповістила поета, що М. Костомаров, якого Шевченко сподівався побачити в цьому місті, виїхав за кордон, а в Саратові живе мати історика, з якою він зустрівся.

НИКИФОРУК Юрій (літ. псевд. – Юрко Мережаний) укр. письм. і бібліограф; н. 19.4.1896 у с. Олешків на Станіславщині, Галичина, р. смерті невідомий, п. у м. Ярославлі, Росія. Навчався в Коломицькій гімназії, але через нестатки не закінчив її. У 1912 виїхав на заробітки до Канади. Після 1 світ. війни оселився у США, був чл. соціалістичної партії. 1921 переїхав в Україну, 1923–34 працював у Книжковій палаті у Харкові. У зв'язку з посиленням репресій, переслідуванням діячів укр. культури змушений був залишити рідну землю. Автор одноактної п'єси (поставлена 1919), зб. художньо-документальних нарисів “Монтреал” (1930), кількох бібліографічних показників, присвячених західноукр. землям. Декілька разів після 2 світ. війни відвідував Прикар-

паття, але повернутися на рідну землю не мав змоги. Бібліограф, пов'язаний з укр. культурою, Н. у Ярославлі жив зі скромного заробітку, описуючи літературу з питань машинобудування.

Літ.: Никифоруk Ю. Автобіографія. “Життя і слово”, II–XI, 1974.

НИКОЛАЇВСЬК (Миколаївськ), м., райцентр Волгоградської обл., Росія. Засн. 1744 як слобода на Ельтонському чумацькому шляху. Уряд надав мешканцям Н. значні пільги: подвійний земельний наділ, звільнення від рекруччини та податків; нас. займалося землеробством, скотарством, будівництвом, крамарювали. Тут були “магазини” – соляні склади, з яких сіль вивозили по Волзі перев. на півн. У деяких офіційних документах кін. 18 – поч. 19 ст. назва слободи вказувала на її нац. склад: Николаївська малорос. слобода. У 1827 чумацький стан було скасовано, чумаків переведено до стану держ. селян. На поч. 20 ст. в Николаївській слободі проживало 20 тис. українців, нараховувалося 5 церков, 8 уч-щ із рос. мовою викладання. У 1990-их рр. у Николаївському р-ні Волгоградської обл. кількість українців зменшилася до кількох відсотків від заг. чисельності нас. У 1991 при районному будинку культури створено обласний Центр укр. культури (керівник – П. Єрофеева).

НИКОЛЕНКО Георгій, економіст; н. 1901 у с. Аткуль Новосибірської губ., п. 1979. Працював у системі сіль.-госп. кооперації. Після закінчення Омського вечірнього робітничого ун-ту (1930) працював на керівних посадах у системі радгоспів Іркутської обл. Здобувши вищу освіту в Іркутському сіль.-госп. ін-ті (1940), учений ступінь канд. екон. наук (1955), у 1959 очолив відділ екон. оцінки земель, а згодом проводив наук. дослідження в секторі раціонального використання земельних ресурсів у відділі інтенсифікації сіль.-госп. виробництва Казахського наук.-досл. ін-ту економіки і орг. сіль. госп-ва. У 1972 захистив докторську дисертацію на тему “Дослідження екон. оцінки землі в СРСР”. Н. зробив вагомий внесок у наук. забезпечення землеробства в Казахстані: розробив теоретичні основи методики екон. оцінки земель, провів практичні екон. підрахунки в кількох обл., підготував проект спеціалізації сіль.-госп. виробництва в півн. регіоні країни тощо. Основні публікації: “Экономическая оценка земли” (Алма-Ата, 1968); “Зем-

ли Казахстан и их эффективное использование” (Алма-Ата, 1978; у спів-авторстві) та ін.

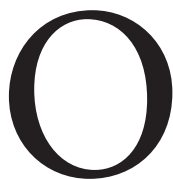
“НОВА УКРАЇНА”, календар на 1921 р., випущений того самого року у Владивостоку Секретаріатом Укр. далекосх. краєвої ради” – перше такого роду вид. в цьому краю, призначене для укр. нас., закинутого долею на чужину. Упорядники “Н. У.” вважали актуальним видати таку книжку, “в якій би, бодай потроху, були вміщені ті необхідні відомості, які потрібні кожному українцеві і які він зараз не має знайти в других підручниках. Надто це торкається наших укр. справ як істор., так і гром. вдачі”. Основну частину вид. займає календарний розділ (істор.-інформативно-рел.). Літ. творів уміщено небагато: патріотично-риторичний вірш Ю. Мови – гол. Далекосх. краєвого секретаріату – “Радійте, співайте, ви люди навколо”, що ним відкривається календар, поезія С. Руданського “Тей, бики”, уривок з оповід. Ю. Будяка “За волю”. Під рубрикою “Частина літ.” надруковані наук.-публіцистичні ст. “Слов’яни” Ф. Вовка, істор.-культ. нарис М. Л-ко (чий криптонім встановити не вдалося), ст. про укр. гром. діячів на Дал. Сх.: Д. Боровина (1876–1920) – політ. заслання, після розпаду царської імперії видавця газ. “Українець на Зеленому клині”; Г. Кириченка-Могила – ред. часопису “Хвилі України”, розстріляного згідно з наказом отамана Калмикова в серпні 1918 в Хабаровську. Уміщено фото О. Якімова – “далекосх. укр. драматурга”, автора творів “На чужій стороні”, “Хвилі

життя”, “Діти України”, “Ясне проміння” і “Сліпці”; – а також Є. Коломійця – видавця творів укр. письм., власника підприємства в Токіо. Книжка має художню багатокольорову обкладинку, на якій нар. прислів’я: “Календар на рік, а розуму на вік”. “Н. У.” – рідкісне вид., яке з Владивостока потрапило до Праги, а звідти до Києва, до наук.-довідкової бібліотеки Центр. держ. архіву України.

НОВОЖИЛОВ Сергій, н. 29.12.1937 в Харкові в родині артистів. Закінчив у 1961 Харківський держ. театр. ін-т у класі проф. І. Мар’яненка. З 1965 постійно проживає в Петербурзі. Як майстер художнього слова працює в Камерній філармонії об’єднання “Петербурзького концерту”. З 1987 – засл. діяч поль. культури, з 1988 – засл. артист Росії. Випустив більше 10 платівок із записами клясичної та сучасної поезії. Бере активну участь у культ. програмах укр. громади як ведучий концертів та читець творів Т. Шевченка, М. Рильського, В. Сосюри, П. Тичини.

НОВОПЕТРОВСЬКЕ УКРІПЛЕННЯ, фортеця на півостр. Мангішлак (нині – м. Форт Шевченка, Мангістауської обл., Казахстан). Засн. 1846 на місці давнього укріплення Святого Петра (1716). Це – найсуворіший за природними умовами р-н Сер. Азії. Навколо укріплення простягся кам’янистий, випалений солончаковий степ. У 1850-их рр. Н. У. було фортецею із гарнізоном понад 700 осіб, ззовні оточене півтораметровою кам’яною стіною. На нижній

терасі розміщувалися казарми, будинок коменданта гарнізону, шпиталь, гавптвахта; на верхній – гарнізонна церква. Бл. півкілометра на півн. і півд. від укріплення розташувалися батарея № 1 із флагштоком і батарея № 2. Уявлення про внутр. і зовн. вигляд Н. У. та його околиці передають численні малюнки Т. Шевченка, створені в 1850–57 під час його заслання. 17.10.1850 Шевченка переведено до Н. У. рядовим 44 роти 1 лінійного Оренбурзького батальйону із заборобою писати й малювати. Шевченко провів у Н. У., за його визначенням, – у “незамкненій в’язниці”, 7 рр. Але й тут були люди, які щиро співчували поетові й полегшували його солдатське життя. Серед них – коменданти укріплення А. Маєвський та І. Усков. У 1851 Шевченка було зараховано до загону, який супроводжував Каратауську експедицію, де художник мав змогу малювати. У Н. У. Шевченко почав вести “Щоденник”, створив більше 100 пейзажів, портретів і композиційних малюнків, займався скульптурою, написав бл. 29 повістей рос. мовою (відомі тексти лише 9: “Наймичка”, “Варнак”, “Княжна”, “Музыкант”, “Несчастный”, “Капитанша”, “Близнецы”, “Художник” та “Прогулка с удовольствием и не без морали”). Про поетичну творчість цього періоду достовірних даних немає, окрім створення нової редакції поеми “Москалева криниця”. З 1857 укріплення перейменовано на Форт Олександровський, а в 1939, з нагоди 125-ліття від дня народження поета, місто названо Фортом Шевченка.

ОБ'ЄДНАННЯ УКРАЇНЦІВ МОСКВИ, засн. 29.3.1992, до керівного складу О.У.М. увійшли І. Філіпович, Ю. Кононенко та М. Ольшевський. О.У.М. створено як паралельну організацію до т-ва укр. культури "Славутич". Очолює О.У.М. письм. О. Руденко-Десняк.

ОБОЛЕНСЬКИЙ Євген, декабрист; н. 14.4.1796 в Новомиргороді на Єлизаветградщині, п. 10.3.1865 в Калузі, Росія. Поручик лейб-гвардії фінляндського полку, О. був чл. "Союзу портунку", "Союзу благодійництва", "Півн. т-ва декабристів", брав участь у підготовці повстання 14.12.1825 на Сенатській площі в Петербурзі. Був засуджений до смертної кари, заміненої на 20 рр. каторги. Звільнений 1856, жив у Калузі.

ОВЧИННИКОВ Василь, драматург, режисер і актор; н. 1868 на Полтавщині, п. у 1930-их рр. З поч. 20 ст. жив у Москві, працював суфлером у Большому театрі, був одним із засновників муз.-драм. гуртка "Кобзар" (1909). Автор спогадів про М. Лисенка (журн. "Музика", К., 1927, №5-6; М. В. Лисенко у спогадах сучасників. К., 1968).

ОГІЄВСЬКИЙ Василь, учений-лісник; н. 10.1.1893 в м. Кролевець Чернігівської губ., п. у червні 1984 в Ленінграді. Виходець з дворянської родини; батько – В. Огієвський, один із засновників наук. лісництва в Україні і Росії. У 1911–15 – навчався в Санкт.-Петербурзькому лісному ін-ті. До січня 1918 – в армії як моторист і нач. радіовідділення 8 радіотелеграфного дивізіону. З 1918–28 працював лісничим викладачем лісової школи, спеціалістом лісних культур та ін. в Україні, Брянську, на Тамбовщині, у Мордовії та Туркестані. У 1922 публікує свої перші праці: "Ореховые леса Туркестана" і "Питомники Туркестанской республики", а також низку ст. у журн. "Лісовод України" та ін. У 1928 – старший наук. співроб., а потім дир. Туркменської лісокульт. дослідницької станції. З 1933 в Москві завідує кабінетом пісків Всесоюз-

ного наук.-дослідного ін-ту лісового госп-ва. Організовує всебічні дослідження природи пісків, їх меліорації, заліснення, госп. використання, з меліорації гірських схилів, вирощування горіхів, фісташків та ін. культур. Перед війною працював доцентом Воронізького лісогосп. ін-ту. У 1945 – д-р сільгосп. наук, у 1946 – проф. У 1943–47 – завідувач катедри лісних культур Поволзького лісотехн. ін-ту, у 1947–71 – Ленінградської лісотехн. академії. Працює над проблемами лісового насінництва, вирощування садівного матеріалу, над розробкою теорії і технології штучного лісовирощування на півн. заході Росії, над створенням і вирощуванням культур ягідних чагарників – журавлини, брусниці, чорниці; публікує багато наук. праць з цих питань. У 1949 за ред. О. виходить перший підручник "Лісові культури", який одразу ж було перевидано в Китаї та Чехословаччині. 2 вид. – 1960, 3 – 1974. Автор бл. 130 наук. праць з проблем лісного госп-ва.

ОЗІВСЬКЕ КОЗАЦЬКЕ ВІЙСЬКО – засн. 1828 після повернення задунайських козаків на окуповану рос. імперією Україну. Після розгрому рос. військами Запор. Січі (1775) частина запор. козаків емігрувала за Дунай, на землі, підпорядковані Османській імперії. Після рос.-тур. війни (1828) частина задунайських козаків на чолі з отаманом О. Гладким перейшла на приозівські землі між Бердянськом і Маріюполем. Вважались вони Озівським коз. військом до переселення 1864 на Півн. Кавказ, де вони ввійшли до складу Кубанського коз. війська.

ОЛЕКСАНДРОВ (АЛЕКСАНДРОВ) Анатолій, фізик-енергетик, держ. діяч; н. 1903 в м. Таращі на Київщині, п. у Москві. Дир. Ін-ту фіз. проблем АН СРСР (1946–55), Ін-ту атомної енергії АН СРСР (з 1960), президент АН СРСР (з 1975). Акад. АН СРСР (1953), тричі Герой Соціалістичної Праці (1954, 1960, 1973), Лавреат Ленінської премії (1959), держ. премій (1942, 1949, 1951, 1953).

ОЛЕКСІВСЬКИЙ ЖІНОЧИЙ МОНАСТІР У МОСКВІ, засн. бл. 1358/60 сестрами митр. Київ. і всієї Русі Олексія (1355–78) Євпраксією та Юлією, дочками чернігівського боярина Феодора Бяконта, який наприкін. 13 ст. приїхав на службу до моск. кн. Данила Олександровича. Через пожежі та пограбування монастир неодноразово змінював місце розташування. На поч. 20 ст. був першокласним штатним монастирем, володів 31 десятиною землі, мав 4 храми, у його бібліотеці зберігалися Тихвінська і Грузинська ікони Божої Матері, Євангеліє 1627 р. і Требник Петра Могили.

ОЛЕКСІЙ (світське ім'я житійна література подає як Симеон або Єлевферій), митр. Київ. і всієї Русі (1355–78), св.; р. народження між 1293 і 1298, у Москві, п. 12.2.1378 в Чудів монастирі, Москва. Син чернігівського боярина Феодора Бяконта, який наприкін. 13 ст. переїхав на службу до моск. кн. Хрещеним батьком майбутнього митр. став вел. кн. моск. Іван Данилович, згодом прозваний Калитою. У 1320 вступив до моск. Богоявленського монастиря, де прийняв монаші обіти і водночас продовжував інтенсивно займатися духовною освітою. У 1340 призначений місцєблюстителем престолоу при старому митр. Теогності. Коли стало очевидно, що тяжка недуга Теогноста є незворотною, вел. кн. моск. Симеон Іванович вирядив до імператора і патріярха у Константинополь посольство з проханням про дозвіл у разі смерті митр. поставити на престол кандидата з-посеред місцевих ієрархів, на що було одержано позитивну відповідь. Теогност у Москві незадовго до своєї смерті висвятив О. на еп. Володимирського (1350). Митрополіч свчення О. одержав у Константинополі (1354) і 1355 вертається до Москви. Будучи майже чверть століття главою митрополії, О. від 1359 до 1368 одночасно провадив і князівський держ. уряд при малолітньому князеві Дмитрію Івановичу (Донському). У своїй діяльності прагнув до піднесення Моск.

князівства як політ. і церк. центру об'єднання усіх "руських земель": надавав підтримку Дмитрієві у боротьбі проти сепаратизму тверських та суздальсько-нижньгородських кн., виступав за конституювання істор. спадщини Київ. митрополії як Моск. Пильну увагу приділяв розвиткові мережі монастирів, впорядкуванню монашого життя. О. були засновані чоловічі монастирі Спасо-Андроніків (1360) у Москві, Чудів катедральний (1365) у моск. Кремлі, Олексіївський (1371) в Угличі, жіночий Владичий Введення (1362) б. Серпухова, а також відновлений Благовіщенський монастир (поч. 13 ст.) у Нижньому Новгороді. О. відомий як автор перекладу Нового Завіту з грец. на церковнослов'янську мову, низки віровчительних повчань. Житійна література подає вел. кількість чудес, що їх творив митр. Канонізований 1431. Дні пам'яті: 12.2. як день смерті, 20.5. як день віднайдення через 53 р. після смерті О. його мощей. 5.10. на честь О. зведено храм, де зберігалися мощі святителя. Від 16.10.1948 мощі св. митр. О. зберігаються у Богоявленському патріаршому соборі в Москві.

ОЛІЙНИК Василь, історик; н. 1900 в с. Добромирці на Галичині, п. 3.11.1937 на Соловках. Чл. КП(б)У; у 1922–27 – у Червоній Армії, далі навчання і праця в Харківському ін-ті марксизму-ленінізму та в ЦККП(б)У, був помічником секретаря ЦК КП(б)У П. Любченка до 1933. Перед арештом – викладач історії в ком. вищій школі в Харкові. Арештований

12.4.1933 і засуджений 23.9.1933 на 5 рр. концтаборів. Покарання відбував на Соловках, де розстріляний 3.11.1937 за звинуваченням у приналежності до УВО і ВУЦБ.

ОЛІЙНИЧЕНКО Галина, співачка; н. 1928 в с. Граданиці Біляївського р-ну Одеської обл. Нар. артистка РФ (1964), лірико-колоратурне сопрано. Закінчила Одеську консерваторію (1953). 1952–55 – солістка Одеського, 1955–57 – Київ. театр опери та балету; з 1957 – у Большому театрі Москви. Виконала багато провідних ролей.

ОЛЬХОВКА, с., райцентр Волгоградської обл., РФ. Засн. в 1 пол. 18 ст. переселенцями з України. Більшість жителів О. були кріпаками родини Персидських, через що с. інколи називали Персидська О. 1858 тут проживало 1880 осіб, у 1883 – 2553 особи, бл. 80–90 % жителів за походженням були українцями. Але за переписом 1926 більшість з 4295 жителів О. вже назвали себе росіянами. Ольховська волость залишається місцем компактного проживання українців; понад 40 % (прибл. 7,5 тис.) нас. О. ідентифікує себе українцями. Етнічні українці переважають у селах Гусівка, Ягідне, Зензеватка, Грязне та ін., про що сьогодні нагадують лише чисельні прізвища жителів з типовими укр. суфіксами.

ОНОПЕНКО Оксентій, економіст-міжнародник; н. 1948 в с. Вел. Крушлинці Вороновицького р-ну Вінницької обл. Після закінчення

Вінницького технікуму залізничного транспорту працював на залізниці, вчителем вечірньої школи, заст. ред. газ. "Женис Тури" ("Прапор перемоги") у Кустанайській обл. (Казахстан). Закінчивши Моск. ін-т міжнар. відносин (1977) і лекторантуру Академії наук у Берліні (1983), працював на партійній і держ. роботах у Москві. Автор праць з питань міжнар. екон. співробітництва. Активний чл. моск. т-ва укр. культури "Славутич".

ОСИПЕНКО Поліна, військ. – льотчиця; н. 1907 в с. Новоспасівка Бердянського р-ну Запор. обл., п. 1939 в Москві. Герой Рад. Союзу. Після закінчення 1932 Качинської військ.-авіаційної школи О. була льотчицею і командиром авіаланки в складі винищувальної авіації. Встановила 5 міжнар. авіаційних рекордів. 1938 разом з В. Гризодубовою і М. Расковою здійснила безпосадочний переліт Москва – район Комсомольська-на-Амурі. Майор (1939), Герой Рад. Союзу (1938). Ім'ям О. названо населений пункт в Запор. обл., загинула в авіакатастрофі. Похована б. Кремлівської стіни в Москві.

ОСТРОВСЬКИЙ Микола, рос. рад. письмен.; н. 1904, с. Вілія на Волині, п. 1936 в Москві. Автор роману "Як гартувалася сталь" (1932–34), у якому відтворив події гром. війни у Україні. Образ гол. героя – Павла Корчагіна – автобіографічний. Автор роману "Народжені бурєю" (1934–36). За обома книжками на Київ. кіностудії ім. О. Довженка поставлено фільми.

П

ПАВЛЕНКО Оксана, живописець; н. 30.1(2).1895 в с. Валява на Черкащині, п. 23.4.1991 в Москві. У 1922 закінчила Укр. Академію мистецтв у Києві. Від 1929 – у Москві. Твори: “Комсомолка” (1927), “Збори делегаток” (1933); малюнки “Відпочинок на маневрах” (1928), “Селянка з дитиною”; розписи “Фізкультура і спорт в СРСР” у кол. Червонозаводському укр. драм. театрі в Харкові (1933–35), у будинку уряду в м. Фрунзе (тепер Бішкек; 1936–38), на ВДНГ СРСР (1938–40, 1951–54).

Лит.: Лебедева В. Оксана Павленко. 1986.

ПАВЛОВ Михайло, економіст; н. 1898 в Миколаєві, п. 4.11.1937 на Соловках. Володів, крім укр., також рос., англ., нім. та франц. мовами. Був заступником начальника управління нар.-госп. обліку України, одночасно працював наук. співроб. Ін-ту економіки ВУАМЛІНу, вів аспірантські семінари в Ін-ті червоної професури й керував кафедрою політекономії в інженерно-екон. ін-ті Харкова. Заарештований 1934 й засуджений 1.4.1935 на 5 рр. концтаборів за троцькізм. Відбував покарання на Соловках, де розстріляний 4.11.1937. Друковані праці: Передмова до кн. Бана “Марксова теорія криз у світлі сучасної екон. кризи”. Х., 1932 р.

ПАВЛОВСЬКИЙ Олексій, мовознавець; н. в 2 пол. 18 ст., п. після 1822 в Петербурзі. Автор першої граматики живої укр. мови “Грамматика малорос. наречія” (1818). П. належить також кілька статей та оповідань.

ПАВЛОВСЬКИЙ Теофан, співак; н. 29.12.1880 (10.1.1881) у с. Кам'янка на Донеччині, п. 13.6.1936 в Кавнасі, Литва. У 1905 закінчив Петербурзьку консерваторію, працював в оперних театрах Києва (1906–07, 1909–10), Тбілісі (1907–08), Москви (опера С. Зіміна, 1908–09; Большой театр, 1910–21). У 1921–28 – режисер Белградського, у 1928–36 Кавнаського театрів. Партії: Султан (“Запорожець за Дунаєм” Гулака-Артемовського), Мазепа (в однойменній опері П. Чайковського), Пі-

голетто (“Ріголетто” Верді). У концертах виконував укр. вокальну музику.

ПАВЛОДАРСЬКЕ ТОВАРИСТВО УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ІМ. Т. ШЕВЧЕНКА – культ.-осв. гром. орг. українців Павлодарської обл. (на 1.1.1993 в Павлодарській обл. проживало 87,0 тис. українців, що становило 9 % її нас., з них 35 тис. у Павлодарі). Т-во зареєстроване в 1991, на 1.1.1995 налічувало 653 чл., філії створені в м. Аксу (56 чол.) і в 2 селах обл. Т-во дбає про відродження укр. мови, духовної культури, нар. мистецтва. При ньому з 1993 в сер. школі № 37 Павлодара працює недільна школа, у якій викладаються укр. мова і література, історія України, народознавство, нар. ремесла, музика і співи, образотворче нац. мистецтво. Створено самодіяльний колектив, у складі якого діють вокально-хоровий ансамбль, дитячий фольклорний гурт “Промінь” (художній керівник М. Прядко), драмгурток, гуртки укр. вишивки і дитячого малюнка, є бібліотека укр. книг (бл. 1000 тт.). 3 грудня 1994 на обл. радіо і телебаченні раз на місяць по 30 хв. виходить у світ радіопередача “Укр. родина” і телепередача “Укр. час” (ведуть передачі М. Парипса і А. Маслій). У приміщенні Т-ва створено музей укр. декоративно-прикладного мистецтва, раз на тиждень збираються клуби “Укр. вечорниці” та “Україна вчора, сьогодні і завтра” (дискусійний клуб). Традицією стало святкування рел. свят, Шевченківських дат, Дня слов'янської культури і писемности, річниць незалежности України і Респ. Казахстан, проведення літ. вечорів (О. Ольжича, В. Симоненка, М. Хвильового, Лесі Українки, І. Котляревського), виставок (“Малюють наші діти”, “Укр. вишиванка”, “Укр. книга”). Керівник Т-ва від дня його заснування – М. Парипса.

ПАЇСІЙ, див. *Величковський Петро*.

ПАМ'ЯТНИК Т. ШЕВЧЕНКОВИ В МОСКВІ – збудовано за постановою Ради Міністрів СРСР з 15.6.1962 на відзначення 150-річчя з дня народження Шевченка. Автори: укр.

скульптори М. Грицюк, Ю. Синькевич і А. Фуженко та архітектори А. Сницарев, Ю. Чеканюк. Пам'ятника встановлено на набережній ім. Т. Шевченка перед готелем “Україна”. Висота пам'ятника – 14 м. Постамент виготовлено із жезелівського граніту, постать відлита з бронзи.

ПАНІВ (Панов) Андрій (псевд. А. Невіра, А. Селянин та ін.), поет, літературознавець, педагог; н. 30.9.1899 в м. Білопіль на Сумщині, п. 9.10.1937 в півн. Росії. Закінчив Курську вчительську гімназію, навчався в Харківському ІНО. Працював спостерігачем у метеообсерваторії, учителював у сіль. та залізничній школах, працював у редакціях газ. “Селянська правда”, журн. “Сіль.-госп. пролетар”, “Плуг”, “Трактор”, у кооперативному вид-ві “Плужанин”, викладачем в ІНО, наук. співроб. Ін-ту літератури ім. Т. Шевченка. Вірші, новели, літ.-критичні статті друкував у газ. “Селянська правда”, “Вісті ВУЦВК”, “Культура і побут”, “Комуніст”, журн. “Плуг”, “Плужанин”, “Шляхи мистецтва”, “Комунарка України”, “Сіль.-госп. пролетар”, “Сількор України” та ін. Окремими вид. вийшли друком поетичні зб. “Вечірні гіни” (1927), “Без межі” (1933), книжечка для дітей “Як звірі хату будували” (1925), зб. ліричних новел “Село” (1925), “Христя” (1928), кілька популярних підручників для дітей. Незмінний відповідальний секретар літ. організації “Плуг”. Заарештований 1934, присуд – 10 рр. позбавлення волі. Покарання відбував у концтаборах на півн. Трійкою УНКВС в Ленінградській обл. засуджений до розстрілу.

ПАНЧЕНКО Платон, укр. поет; н. 16.2.1856 в с. Каменці Орловської губ., Росія, п. 1911 в Ростові-на-Дону. Навчався в Ризькому ун-ті, працював в Астрахані й Катеринодарі. Друкуватися почав у 1880-их рр. в альманахах, антології та ін. вид.

ПАРХОМЕНКО Володимир, історик, письмен.; н. 9.9.1880, с. Сміле Роменського пов. на Сумщині, п. 1942 в Ленінграді. Скінчив Полтавську духовну семінарію, Петербурзьку духо-

вну академію (1905). Викладав у Полтавській духовній семінарії, чл. Археологічного ін-ту, брав участь в орг. Полтавського церк.-археологічного комітету, був його першим діловодом. Друкував у журн. істор. розвідки з укр. старовини, зокрема в журн. "Киевская старина". Фахівець з історії Київ. Русі, опублікував багато істор. праць; запечував норманську теорію.

ПАРХОМЕНКО Микола, композитор; н. 23.7.1902 в Караванній на Катеринославщині, п. 19.2.1919 в Москві. У 1924 закінчив консерваторію в Ростові-на-Дону (класи скрипки і композиції). У 1926–37 – викладач муз. училища в Таганрозі, у 1946–49 – Львівського муз. училища і консерваторії. Працював педагогом у містах Закарпаття, Росії, а також в Елісті. Автор опер "Стрілець Тілл" (1925), "Казка про рибака і рибку" (1936), балету "Шехерезада", 4 симфоній, струнних квартетів, скрипкових творів, хорів, романсів.

ПАСКЕВИЧ Іван, військ. і держ. діяч Рос. імперії; н. 8(19).5.1782 у Полтаві, п. 20.1(1.2). 1856 у Варшаві. Виходець із укр. княжого роду Федора Цаленка, наступники якого писалися Пасько-Цалій, згодом Паскевичі. Закінчив Пажеський корпус (1800). Службу почав поручиком лейб-гвардії Преображенського полку. Брав участь в рос.-тур. війні (1806–12), у франц.-рос. війні (1812) і закорд. походах рос. армії (1813–14), командував 26-ю піхотною і 2-ю гренадерською дивізіями. Піхотна дивізія під його командуванням відзначилася в боях під Салтановкою, Смоленськом, Бородніним, В'язьмою, Малоярославцем, а гренадерська – при захопленні Парижа. 1817–19 був при вел. кн. Михайлі Павловичу, потім командував гвардійською піхотною дивізією. Від 1825 – командир корпусу. Був однією з найбільших до Миколи I осіб. Чл. Верховного суду в справі декабристів. З 1826 командував військами на Кавказі; з березня 1827 – намісник на Кавказі. Ген.-фельдмаршал (1829). Керував придушенням поль. повстання (1830–31), після чого призначений намісником Царства Поль. У 1849 командував військами, що придушували революцію в Угорщині. Був одним із виконавців політики царату, проводив жорстокі каральні експедиції. У роки Кримської війни (1853–56) – головкомандувач військ на зах. кордонах і на Дунаї, де виявив нерішучість, у ре-

зультаті чого рос. війська відступили від Сілістрії.

Лит.: Щербатов В. Генерал-фельдмаршал князь Паскевич. СПб., 1888–94; Шильдер Н. Фельдмаршал Паскевич в Крымскую войну // Русская старина, 1875, № 12–13.

ПАСЕК Вадим, історик і етнограф; н. 20.6.1808 (УРЕ: 1807) в Тобольську, Росія, п. 25.10.1842 в Москві. Закінчив Моск. ун-т, був близький до гуртка О. Герцена та М. Огарьова; живучи в Харківській губ., захопився укр. старовиною, у 1839 склав "Історико-статистичний опис Харківської губернії", здійснив опис городищ і курганів кількох пов. Харківської губ.

ПАУСТОВСЬКИЙ Костянтин, письмен., драматург; н. 19(1)5.1892 в Москві, п. 14.7.1968 там же, похований у м. Тарус Калузької обл. Походив з родини запор. козаків, які оселилися під Білою Церквою. Вчився у Київ. гімназії, з 1911 – у Київ. ун-ті, 1913 перейшов до Моск. ун-ту. У юнацькі роки перебував на різних роботах: був репетитором, водієм і кондуктором трамваю, під час I світ. війни працював у санітарних потягах і санітарних загонах, робітником на заводах Москви, Брянська, Катеринослава, Юзівки, Таганрога, у риболовецькій артілі на Азовському морі, працював в Одесі, Білорусії, Польщі. Літ. діяльність почав будучи гімназистом. Перші оповід. надруковані в київ. журн.: "На воде" ("Огни", 1912, 32) "Трое" ("Рыцарь", 1912). П. автор книг: "Кара-Бугаз" (1932), "Колхида" (1934), "Черное море" (1936), "Повесть о лесах" (1948), "Рождение моря" (1952), істор. і біографічних повістей: "Судьба Шарля Лонсевилля" (1933), "Исаак Левитан" (1937), "Орест Кипренский" (1937), "Тарас Шевченко" (1939), а також п'єс: "Созвездие гончих псов" (1939), "Простые сердца" (1940), "Поручик Лермонтов" (1941), "Наш современник" (про О. Пушкіна; 1949), "Преодоление времени" (1949) та ін. П. належать книги про письменницьку майстерність: "Мой творческий опыт" (1934), "Золотая роза" (1955), автобіографічна трилогія "Повесть о жизни" (1946, 1955, 1956), багато оповідань. Значне місце у творчості П. посідають укр. теми і образи, до яких він повертався неодноразово. Особливо це відбилося у романах "Романтики" (1935), "Блестающие облака" (1929), автобіографічній трилогії, другу частину якої "Беспокойная юность" ав-

тор написав 1954 в Ірпіні. На будинку в Києві на бульв. Шевченка, 14, де П. вчився у I Київ. гімназії, встановлено меморіальну дошку.

Лит.: Львов С. К. Паустовский. М., 1956.

ПАХМУРНИЙ Павло, історик; н. 1915 в Полтаві, п. 1977 в Казахстані. 1937 закінчив істор. ф-т Харківського педін-ту. Учасник 2 світ. війни. Після війни переїхав до Казахстану, де очолив катедру марксизму-ленінізму в Алма-Атинському ін-ті іноземних мов, а з 1951 став його ректором. Кандидатська (1950) і докторська (1966) дисертації П. присвячені проблемам історії гром. війни в Казахстані 1918–20. З 1956 працював на посаді заступника дир. Ін-ту історії партії при ЦК Компартії Казахстану. Досліджував політ. й екон. історію Казахстану і Сер. Азії періоду 1920–60-их рр. Керував і брав участь у створенні фундаментальних праць: "Нариси історії Комуністичної партії Казахстану", "Під знаменем ленінських ідей", "Історія комуністичних організацій Середньої Азії" та численних зб. документів. Заслуж. діяч науки КазССР.

ПЕРЕВЕРЗЄВА Анастасія, укр. актриса; н. 1836, п. 1894 в Москві. У 1896–70 (псевдонім – Васильєва) працювала в рос. провінційних трупах; грала також у трупах М. Кропивницького (1885–88), М. Садовського (1888–93). Ролі: Риндичиха, Стеха ("По ревізії", "Глитай, або ж Павук" М. Кропивницького), Шкандибиха ("Лимерівна" П. Мирного), Анна Петрівна ("Не судилось" М. Старицького) тощо.

"ПЕРЕВЕСЛО", Воронежське укр. т-во в м. Воронеж, Росія. Виникло в 1992 на базі кількох спонтанно діючих гром. організацій: Воронежського відділення Т-ва укр. мови ім. Т. Шевченка (1989), створеного при ун-ті, численних гуртків укр. мови, історії, що діяли в вузах та школах міста, а також філії Міжресп. центру традиційної культури "Відродження" (МЦТК) (1990), керованого з Києва. У 1992 створено незалежне Воронежське укр. т-во з філіями в півд. р-нах області. Гол. завданнями т-во ставить: формування нац. свідомості укр. нас., створення умов для вивчення укр. мови у Воронежі та в місцях компактного проживання укр. нас., утвердження в суспільстві принципів гуманізму. Т-во широко використовує місцеву пресу,

радіо, телебачення. З 1990 почала виходити газ. "Східна Слобожанщина".

ПЕРЕТЦ Володимир, літературознавець-медієвіст, фольклорист, мистецтвознавець, педагог, видавець; н. 31.1.1870 в Петербурзі, п. 24.9.1935 в Саратові, Росія. Народився в родині викладача гімназії, навчався на істор.-філолог. ф-ті Петербурзького ун-ту. Становлення П. як науковця відбувалося під впливом В. Ламанського, О. Веселовського, О. Соболевського, Л. Майкова. Працював приват-доцентом Петербурзького ун-ту, а з 1903 – проф. Київ. ун-ту. Акад. Петербурзької АН (1914), Всеукр. АН (1919). В Україні керував Комісією давньої укр. літератури; у 1907 заснував "Семинарній руської філології" при Київ. ун-ті, у якому об'єднав талановитих студентів і науковців. З переїздом у 1914 П. до рос. столиці семінар продовжив існування в Петербурзі. У різний час в семінарі брали участь В. Адріанова-Перетц, О. Багрій, С. Балухатий, О. Баранніков, Л. Білецький, С. Богуславський, О. Грузинський, М. Гудзий, І. Єрьомін, В. Маслов, С. Маслов, І. Огієнко, О. Назаревський, А. Нікіфоров, С. Шевченко та ін. З ініціативи П. в Ленінграді виникло Т-во дослідників укр. історії, письменства і мови (1921), яке об'єднало бл. 36 вчених-україністів. Т-во працювало як Комісія ВУАН, з 1928 – як філія ВУАН. Т-во видавало наук. зб. (т. 1, 1928; т. 2, 1929; т. 3, 1931). За час роботи в Комісії давнього укр. письменства П. згуртував навколо ідеї укладання бібліографії давньої укр. літератури київ., ленінградських та моск. учених. Праці П.: "Нові дані до історії школярських братств на Україні" (Записки істор.-філолог. відділу, 1923, кн. 2–3), "Ще раз дума про Олексія Пановича" (ЗНТШ, 1926, тт. 141–143), "Слово о полку Игореві: Пам'ятка феодальної України-Руси XII віку" (К., 1926), "К изучению "Слова о полку Игореве"" (Л., 1926), "Работы по русской и укр. литературе Академии Наук за десять лет 1917–1927" (Л., 1927), "Ще одна вірша про Гетьмана Мазепу" ("Зб. на пошану акад. Д. Багалія", К., 1927), "До питань про літ. джерела давнього укр. літопису" ("Зб. на пошану акад. М. Грушевського", т. 2, К., 1928), "Укр. думи в новому вид. К. М. Грушевської" ("Етнограф. вісник", кн. 7, К., 1928). Одним з перших дослідів форму шевченкового вірша, організації ритміки творів поета ("К истории малорусско-

го лит. стиха" // Перетц В. Н. Истор.-лит. исследования и материалы. Т. 3, СПб., 1902). Дотримувався думки про належність укр. народів пам'яток (у т. ч. й літ.) Київ. Русі, що суперечило офіційній концепції про Київ. Русь як колицку трьох слов. народів – укр., рос. і білорус. 1933 П. висланий до Саратова, де помер 1935. Школа П. і його учнів була осуджена, визнана помилковою, формальною. Наук. спадщина П. вилучена із укр. наукового і культурного життя.

ПЕРШИЙ КОНГРЕС УКРАЇНЦІВ РОСІЇ, 23–24 жовтня 1993 в Москві. Зі 160 зареєстрованих укр. т-в РФ були представлені 47, з котрих 27 брали участь у голосуванні за створення Об'єднання українців Росії (ОУР) та обрання його керівного органу й гол. Проведений і підготовлений цей конгрес стараннями О. Руденка-Десняка при підтримці посольства України в РФ, т-ва "Україна" в Києві та уряду РФ (останній асигнував на проведення К. 10 млн. руб). У конгресі взяли участь віце-прем'єр України М. Жулинський, представники уряду РФ Г. Явлінський, С. Шахрай, гол. т-ва "Славутич" космонавт П. Попович та ін. Основним рішенням К. було заснування Об'єднання українців Росії.

ПЕТРІВСЬКА ІКОНА БОЖОЇ МАТЕРІ, написана митр. Київ. і всієї Русі Петром Ратенським (1308–1326) за часів його ігуменства і подарована ним митр. Максимові. По смерті Максима ігумен Геронтій, який претендував на сан митр., взявши Петрівську ікону, вирушив за висвяченням до Царгорода. Проте цей сан надано було Петрові, який при митрополичих свяченнях відібрав собі і цей образ. Коли Петро наприкін. життя переніс митрополичу катедру (1325) з Володимира до набираючої сили Москви, він забрав і цю ікону на зберігання до Успенського собору Кремля, будівництво якого він ініціював. День пошанування образу – 24.8.

ПЕТРО, див. *Ратенський Петро*.

ПІДГАЄЦЬКИЙ Володимир, медик; н. 1889 в Кам'янці-Подільському, п. 3.11.1937 на Соловках, Росія. Народився у вчительській родині. Закінчив Острогозьку гімназію і Петербурзьку військ.-мед. академію (1913). Працював військ. лікарем в обл. Амурського т-в. війська, Амурської річкової флотилії (1914), на Балтійському ВМФ. У 1917 переїхав до Києва, був чл. УЦ

Ради, партії укр. соц.-дем. У 1923–29 працював зав. катедри професійної гігієни мед. ф-ту Київ. ун-ту, згодом реорганізованого в мед. ін-т, завідував лабораторією наук. орг. праці в сіль. госп-ві. Автор багатьох наук. ст. і книжок у галузі гігієни праці. Перебуваючи в Благовіщенську, Росія, організував святкування 100-річчя Т. Шевченка (1914). У жовтні 1929 заарештований органами ДПУ, звинувачений у приналежності до СВУ, засуджений до 8 рр. позбавлення волі і 3 рр. втрати прав. Покарання відбував на Соловках. Там же 9.10.1937 трійкою УНКВС засуджений до розстрілу. За переказами, був потоплений на баржі "Клара Цеткін" у Білому морі разом з багатьма укр. політв'язнями. Автор твору "Гігієна сіль.-госп. праці" (Харків, 1928).

Лит.: Підгаєцький В. Спогади про батька. "Опера СВУ – музика ГПУ". К., 1992.

ПІДГОРЕЦЬКИЙ Борис, композитор; н. 25.3(6.4).1873 в Лубнах на Полтавщині, п. 19.2.1919 в Москві. Закінчив у 1895 Варшавський муз. ін-т. Від 1890 жив у Москві. Приїздив в Україну, де записав понад 120 пісень. Оперу "Купальна іскра" (поставлена 1901 в Києві), "Бідна Ліза" (1916), хори, романси (понад 100) на слова Т. Шевченка, О. Пушкіна, Г. Гайне та ін. Автор кн. "Вибрані рецензії та статті" (вид. 1970).

Лит.: Черпухова К. "Борис Підгорецький" (1990).

ПІДГОРНИЙ Микола, рад. держ. та партійний діяч; н. 1903, м. Карлівка Костянтинградського пов. Полтавської губ., п. 1972 в Москві, похований на Новодівичому цвинтарі. 1957–63 – 1-й секретар ЦК КПУ, 1965–77 гол. Президії Верховної Ради СРСР.

ПІДМОГИЛЬНИЙ Валер'ян, письм., перекладач; н. 2.2.1901 в с. Чаплі на Катеринославщині, п. 3.11.1937 на о. Соловки Архангельської обл., Росія. Закінчив Катеринославське реальне уч-ще (1918), вступив до Катеринославського ун-ту, але невдовзі матеріальна скрута змусила облишити навчання і почати працювати в школі – спочатку на Катеринославщині, а згодом у Ворзелі під Києвом. У 1920–30-их рр. спіробітничав у видавах "Книгоспілка" (Київ), "Література і мистецтво" (Харків), у журн. "Життя й революція", входив до угруповання "Ланка" – МАРС. Перші оповід. опублікував 1919 у журн. "Січ" (Катери-

нославі), потім активно друкувався у журн., альманахах, колективних зб. 1920 вийшла перша книжка П. “Твори” – 9 оповід., які привернули увагу критики не лише передчуттям зріючого таланту, а й принципово визначеною платформою творчості: автор у час рев. евфорії ставив своїм завданням пізнати страждання, а не радість людини. Уже цим він став несприйнятним офіційній прорад. ідеології. Повесть “Остап Шаптала” (1921), наступні зб. оповід. “Військ. літун” (1924), “Проблема хліба” (1927) засвідчили, що П. активно заявив про себе як прихильник інтелектуально-філософської, аналітичної прози з мінімальним зовн. сприйняттям подій і обставин. Колективне і особисте, інстинкт природи і мораль суспільства, суперечні прагнення розуму і серця – це поставало першочерговими проблемами для письмен. Тут відчувався помітний вплив европ. класики, зокрема франц., якою він захоплювався ще з юности і з якої все життя перекладав, давши укр. читачеві низку творів Бальзака, Вольтера, Гельвеція, Гюго, Дідро, Мопассана, Франса.

Особливо яскраво розкрився талант П. в романі “Місто” (1928), що одразу вийшов повторним вид. (1929) та в перекладі рос. мовою (1930). Роман давав діалектичне пізнання типового для тогочасної літератури героя. Образ розкривається комплексно, з усіма благородними й нищими пориваннями, у постійній суперечці добра і зла, аж до здатності піти на людські жертви. Поєднуючи досвід европ. класики в творенні такого характеру, П. водночас мав глибоке закорінення в нац. традиції (М. Коцюбинський, В. Винниченко, О. Кобилянська). Гол. ж полягало в тому, що автор художніми засобами розкривав читачеві складність людської істоти, її неповторність і безкінечність у пізнанні. А водночас показав неможливість органічного розвитку особистості в жорстких умовах класової диференціації суспільства. Роман викликав хвилю дискусій у періодиці (тривала понад 2 роки): від визнання його як нового слова тогочасної укр. прози до трактування твору як занепадницького й антирад. Останнє було досить небезпечним в атмосфері політ. наступу на укр. інтелігенцію (процес СВУ). Та П. продовжував розвивати проблеми індивідуалізму, конформізму, нац. свідомості і в наступному романі “Невеличка драма” (1930), який побачив

світ лише в журн. варіанті, і особливо в “Повісті без назви”, над якою працював до самого арешту 8.12.1934 (опублікована лише 1988). Безпідставно звинувачений у терористичній діяльності, у березні 1935 письм. (разом з М. Кулішем, Є. Плужником, Г. Епіком, В. Поліщуком та ін.) був засуджений до 10 рр. ув'язнення в концтаборі на Соловках. Невдовзі вирок було переглянуто і П., в числі багатьох інших в'язнів, розстріляно 3.11.1937.

Реабілітовано письм. 1956. Його твори активно видавалися укр. еміграцією у Франції, США, Канаді, Польщі, а від початку легалізації періоду “розстріляного відродження” – і в Україні. Нині П. – один з фундаторів укр. прози 20 ст. – уведений до програм середніх шкіл та вищих навчальних закладів.

Лит.: Шевчук В. У світі прози В. Підмогильного. У кн.: Підмогильний В. Місто. К., 1989; Мовчан П. Валер'ян Підмогильний. У кн.: Письменники Радянської України, вип. 14, 1989; Мельник В. Валер'ян Підмогильний. У кн.: Підмогильний В. Оповід., повість, романи. К., 1991; Коломієць Д. Особливості поетики художньої прози В. Підмогильного. Автореферат кандидатської з філолог. наук. К., 1992; Мельник В. Суворий аналітик доби. Валер'ян Підмогильний в ідейно-естетичному контексті укр. прози 1 пол. XX ст. К., 1994.

ПЛУЖНИК Євген, письм.; н. 26.12.1898 в с. Кантемирівка Богучарського пов. Воронежської губ., п. 2.2.1936 на остр. Соловки, Архангельська обл., Росія. Закінчив сіль. школу, учився у Воронежській гімназії, з якої був виключений за політ. неблагонадійність. 1921 вступив до Київ. муз.-драм. ін-ту ім. Лисенка, але не закінчив, професійно зайнявшись літературою. Поезію почав писати з юности, але надто вимогливо ставився до публікацій і тому від 1924 по 1934 видав лише дві зб.: “Дні” (1926) та “Рання осінь” (1927). Третя вийшла уже після смерті поета (“Рівновага”, 1948) на еміграції (Німеччина). Але крім поезій, у доробку П. ще роман “Недуга” (1928) та три п'єси: “Професор Сухораб”, “У двері на передмісті” (обидві опубліковані 1929) та “Змова у Києві”, що вважалася втраченою і лише в 1989 була опублікована. Творчість П., хоча й невелика за обсягом, є оригінальною сторінкою літ. процесу 1 пол. 20 ст. Імпресіоністично-філософ. сприйняття світу, драматизм, а то й трагізм

людської долі, лаконічна, образна мова – усе це одразу поставило поезію П. на першорядний рівень у сер. 1920-х, коли в розквіті було слово Тичини, Зерова, Рильського, Осьмачки та ін. майстрів. Проза й драматургія П. засвідчили незреалізовані можливості таланту в ін. сферах творчості. У грудні 1934 (як помста за вбивство С. Кірова) хвиля арештів укр. інтелігенції захопила й П. Слабосилого фізично (хронічно хворів на сухоти) поета було визнано “соціально небезпечним” й ізольовано в сирій камері спецкорпусу київ. управління НКВС. У березні 1935 разом з вел. групою письм. (В. Підмогильний, М. Куліш, Г. Епік, Г. Майфет та ін.) його засуджено до 10 рр. ув'язнення в Соловецькому концтаборі; навіть їхати туди в звичайному “арештантському” вагоні тяжко хворий П. не міг. Його везли окремо. На Соловках перебував перев. в тюремній лікарні, звідки писав підбадьорливі листи до Києва дружині. Останній лист датовано 26.1.1936. Він уже надиктований, а власною рукою приписано єдину фразу: “Присягаюсь тобі, я все одно виживу!”. Помер за тиждень і похований у братській могилі на Соловках, яку пізніше розруйновано й загублено серед нових масових каральних акцій. У 1956 вирок письм. скасовано “за відсутністю складу злочину”. Ім'я видатного поета останнім часом відновлено в літ. процесі. Видано книги поезій, п'єси, роман “Змова у Києві”.

Лит.: Череватенко Л. Все, чим душа боліла. У кн.: Плужник Є. Поезії. К., 1988; Скірда Л. Євген Плужник: нарис життя і творчості. К., 1989.

ПОЛЕТИКА Григорій, письм., історик, гром. і політ. діяч; н. 1725 в Ромнах на Сумщині, п. 27.11.1784 в Петербурзі. Народився в родині роменського війта, укр. шляхтича. Навчався у Києво-Могилянській академії. У 1746 – перекладач Петербурзької Акад. Наук, у 1749 – перекладач в урядовому Синоді. 1764 обраний від Лубенського полку деп. до Комісії нового укладання законів Рос. імперії, скликаної імператрицею Катериною II. Брав активну участь у роботі комісії. 1773 подав у відставку з посади гол. інспектора морського шляхетського кадетського корпусу, повернувся в Україну, де господарював у власних маєтках. Під час однієї з поїздок до Петербурга захворів і там помер. Похований в Олександрівській лаврі, могила

122 ПОЛЕ

не збереглася. 1759 переклав рос. мовою “Картини або зображення життя людського” давньогрец. філософа Кевита Фівейського та “Енхірідіон і апофеґми” римського стоїка Епікете (перевид, 1767), також давньогрец. історика Ксенофонта “Про вікопомні справи і бесіди Сократові перед судіями” (1762). Автор словника шістьма мовами – рос., грец., лат., франц., нім. і англ. (1763). Працюючи у вищеназваній комісії, П. виголосив дві промови, що дало підставу М. Грушевському назвати П. “звісним українським патріотом”. Обидві записки-доповіді опубліковані в 19 ст. У цих творах П. обстоював автономію, права верств укр. суспільства, а також виявив глибокі знання з укр. історії. П. – автор дослідження про перші київ. школи та незакінченої істор. праці “На каком основании Малая Россия была под республикою Польскою и на каких договорах отдалась российским государям, и патриотическое рассуждение, каким образом можно бы онаю ныне учредить, чтобы она полезна могла быть Рос. государству без нарушения прав ее и вольностей”. Ін. твори: “Истинные основания и должности христианской веры или наставления язычникам, обращающимся в христианскую веру”. СПб., 1762; “Возражения деп. Г. Полетики на наставление Малорос. коллегии господину же деп. Дмитрию Наталину”. Чтение в моск. обществе истории и древности, 1858, кн. 3; “Проект правам благородных”. Сборник императорского русского истор. общества, т. 36, 1882.

Лит.: Лазаревський О. Остривки из семейного архива Полетик. Киевская старина, 1891, № 4; Хорунжий Ю. Злет і заземлення Григорія Полетики. Роман. К., 1994.

ПОЛЕТИКА Микола, правник; н. 1852 в с. Талалаївка Полтавської губ., п. 1885 в м. Вятка, Росія. У 1874–77 навчався на юридичному ф-ті Київ. ун-ту. Під час навчання зазнав мовився з укр. народниками, співчував їм. У 1877 заарештований у власному маєтку поблизу Талалаївки разом з народниками Я. Стефановичем і Л. Дейчем, які гостювали в нього, притягнутий до слідства у т. зв. “Чигиринській справі” (спроба підбити селян Чигиринщини на збройне повстання проти царату). Під час слідства перебував у київ. Лук’янівській в’язниці. На суді 1879 П. виправданний. Майже дворічне перебування у в’язниці серед політ.

в’язнів помітно вплинуло на світогляд П. По звільненню агітував проти рос. самодержавства, за що був удруге заарештований і цього разу засланий до Вятки, де і помер 1885 від сухот.

Лит.: Хорунжий Ю. Таємна грамота. Історична повість. К., 1990.

ПОЛІЩУК Валер’ян, поет, прозаїк, критик і теоретик літератури; н. в жовтні 1897 в с. Білче на Волині, п. 3.11.1937 на Соловках, Росія. Закінчив Катеринославську гімназію (1917). Навчався в Петроградському ін-ті цивільних інженерів та на істор.-філолог. ф-ті Кам’янець-Подільського ун-ту. Працював в газ. “Селянська правда”, “Вісті”. Виїжджав у творчі відрядження до Франції, Німеччини, Чехословаччини, скандинавських країн. Належав до літ. орг. “Гарт”. 1925 в Харкові заснував модерністську групу “Авангард”. Виступав у пресі як поет, прозаїк, літ. критик. Автор понад 50 книжок, серед них: “Сказання давнее про то, як Ольга Коростень спалила” (1918), “Книга повстань” (1922), “Дума про Бурмашиху” (1922), “Розкол Європи” (1925), “Пульс епохи” (1927), “Григорій Сковорода” (1929) та ін. Заарештований в 1934 за приналежність до мітичного “Центру антирад. боротьбістської орг.” Засуджений до 10 рр. ізоляції в концтаборах.

ПОЛОНСЬКИЙ Федір, геолог, культ. і гром. діяч; н. бл. 1887 в Україні, п. в жовтні 1951 в с. Абольськ Красноярського краю, Росія. Учасник одного з укр. кооп. вид-в. Зазнав репресій у 1930-их рр.; 1949 заарештований вдруге й засланий у Красноярський край; працював у колгоспі с. Абольськ Бірлуського р-ну.

ПОЛОЦЬКА ЕПАРХІЯ Київ. митрополії, засн. у 1104; перший еп. новгородський, згадуваний в Іпатіївському та Лаврентіївському літописах під 1105 р. – Міна (1104–16). У 1553 моск. цар Іван IV паралельно до існуючих структур Київ. митрополії закладає підпорядковане моск. митр. архієпископство в Полоцьку, Білорусь. З укладенням Берестейської церк. унії (1596) епархія перебувала під юрисдикцією Риму в роках 1596–1620, 1633–57, 1661–1883. П. е. як складову частину РПЦ утворено 30.4.1833.

Лит.: Витебская Старина. Материалы для истории Полоцкой епархии. Витебск, 1888, т. V, ч. I; Чистович И. Очерк истории Западно-русской Церкви. СПб., 1882, 1884, ч. 1, 2,

ПОЛТОРАЦЬКИЙ Марко, співак; н. 17(28).4.1729 в Сосонці на Чернігівщині, п. 13(24).4.1795 в Петербурзі. У 1745 граф О. Розумовський привіз П. до Петербурга. У 1746–62 – співак і регент (з 1753) при дворі, з 1763 – дир. Придворної співацької капели, водночас у 1750–70 – соліст Італ. опери. Учнями його були М. Березовський, Д. Бортнянський, К. Давидов.

ПОЛУБОТОК Павло, наказний гетьман Лівобережної України (1722–23); н. бл. 1660, п. 29.12.1723 в Петропавлівській фортеці, Петербург. Походив з коз. старшинського роду Полуботків, що проживали на Чернігівщині. Навчався в Києво-Могилянській Колегії. Служив у коз. війську. У 1691 разом з батьком брав участь у старшинській змові проти гетьмана І. Мазепи, за що був заарештований, позбавлений маєтностей і надовго усунений від держ. діяльності. З 1706 – полк. Чернігівський. У 1708 Полуботок був одним з претендентів на гетьманство, але через недовіру до нього Петра I, його кандидатура була відхилена моск. урядом, а гетьманом було обрано І. Скоропадського. У цей період П. отримав значні земельні володіння у Чернігівському, Лубенському та ін. полках. Ставши після смерті І. Скоропадського (1722) наказним гетьманом, П. активно підтримував домагання укр. старшини відновити гетьманство і ліквідувати Малорос. Колегію, яка, втручаючись до фін., суд., військ. справ Гетьманщини, поступово перебирала на себе все адміністративне правління в Лівобережній Україні. Активні спроби П. обмежити владу Малорос. Колегії (реорг. судів на засадах колегіальності, встановлення порядку суд. апеляції, призначення інспекторів для нагляду за виконанням розпоряджень гетьмана) та активна протидія заходам президента Колегії С. Вельямінова-Зернова викликали незадоволення рос. уряду. Улітку 1722 П. разом з ген. писарем С. Савичем і ген. суддею І. Чарнишем був викликаний до Петербурга. У Петербурзі гетьман вручив Петру I нову петицію про відновлення держ. прав України. Після повторних звернень до царя з проханням дозволити обрати гетьмана і скасувати Малорос. Колегію та подання Коломацьких петицій (1723), П. за наказом Петра I заарештовано. П. і кілька старшин (полк. Д. Апостола, ген. бунжучного Я. Лизогуба, ген. осаула В. Жураковського, управителя

ген. військ. канцелярії Д. Володковського та ін.) було ув'язнено до Петропавлівської фортеці, де П. помер.

ПОМАЗАНСЬКИЙ Іван, композитор, арфіст; н. 30.3(11.4).1848 в Сквирському пов. Київ. губ., п. 1918 в Петрограді. Співав у Придворній співацькій капелі. У 1868 закінчив Петербурзьку консерваторію. Від 1868 – соліст оркестру, водночас з 1872 хормайстер Марїнського театру в Петербурзі. Кантата “Смерть Самсона”, увертюра на рос. теми, фортепіанні п'єси, романси.

ПОПКО Григорій, н. 25.4.1852 в станиці Томашівській, Кубань, п. 20.3.1885 на Нижній Карі, Забайкалля. Небіж І. Попка*, він вчився в духовному училищі в Катеринодарі, Ставропольській духовній семінарії, далі в Моск. агрономічній академії, Новорос. ун-ті (Одеса). Тут потрапив під вплив народника-революціонера А. Желябова, став на шлях рев. боротьби і терору. Активний учасник орг. “Земля і воля”, здійснив убивство жандармського полк. барона Гейкінга в Києві. Арештований разом з ін. учасниками орг.. Більшість революціонерів страчені, а П. відправлений на каторгу в Сх. Сибір. Здійснив втечу з Іркутської в'язниці. Знову потрапив на каторгу, з якої більше не вийшов. Помер від туберкульозу легенів.

ПОПКО Іван, військ., етнограф, письм., гром. діяч; н. 28.8.181??? в станиці Томашівська, п. 30.8.1898 в Харкові, похований у Ставрополі. Народився в сім'ї свящ. Вчився в Астраханській духовній семінарії, потім у Моск. духовній академії, яку не закінчив. Натомість поступив на військ. службу рядовим козаком, з 1871 – ген.-майор. Заснував у Псекупську етнограф. музей кавказьких народів. Видав дослідження “Чорноморські козаки в їх цивільному і військ. побуті” (1858), “Терські козаки із давніх часів” (1880) та ін. Був предводителем дворянства в Кубанській і Терській обл., у Ставропольській губ.

ПОПОВ Євген, психіатр, акад. АМН СРСР (1957); н. 1889 в м. Путивлі на Сумщині, п. 1961 в Москві. Закінчив Харківський мед. ін-т (1924), проф. Харківського (1934–38 і 1943–51) та 1 Моск. (1951–60) мед. ін-тів. З 1961 – наук. керівник Ін-ту психіатрії АМН СРСР. Праці П. присвячені проблемам шизофренії, зокрема вивченню порушень функцій вегетативної нервової системи, вуглеводного обміну при цьому захворюванні.

ПОПОВ Леонід, космонавт; н. 31.8.1945 в Олександрії Кіровоградської обл. Закінчив Чернігівське вище військово-авіаційне училище, Військово-повітряну академію ім. Ю. Гагаріна, Академію Генштабу Збройних сил СРСР. У 1968–70 льотчик-винищувач ВПС; у 1970 зарахований до загону космонавтів. Здійснив три польоти: квітень-жовтень 1980 (командир орбітального комплексу “Союз-35” – “Салют-6” – “Союз-37”), травень 1981 (командир міжнар. рад.-румунського екіпажу корабля “Союз-40”), серпень 1982 (командир корабля “Союз-Т-7”). Інструктор-космонавт Центру підготовки космонавтів ім. Ю. Гагаріна (1982–87); з жовтня 1991 – гол. правління т-ва “Росія-Румунія”. Двічі Герой Рад. Союзу, Герой Соціалістичної Республіки Румунії, Герой Угор. Нар. Республіки, Герой праці Соціалістичної Республіки В'єтнам, Герой Республіки Куба.

ПОПОВ Сергій, н. 14.09.1973 в с. Анна Аннинського р-ну Воронежської обл. У 1995 закінчив філолог. ф-т Воронежського держ. ун-ту, Воронежську філію Рос. академії держ. служби при Президенті РФ (2003), аспірантуру на кафедрі слов'янської філології Воронежського держ. ун-ту (1995–98). Чл. Воронежської ономастичної школи, наук. керівник – д-р філолог. наук, проф., завідувач кафедри слов'янської філології Воронежського держ. ун-ту Г. Ф. Ковальов. У 1996–2000 – учитель рос. мови і літератури вечірньої школи № 28; у 2001–03 – доцент кафедри рос. мови і культури мовлення Воронежського економіко-правового ін-ту; з 2003 – доцент кафедри міжкульт. комунікацій Воронежського ін-ту високих технологій; у 2004–08 – доцент кафедри суспільних зв'язків Воронежської філії Моск. гуманітарно-екон. ін-ту; з 2007 – доцент кафедри суспільних зв'язків ф-ту журналістики Воронежського держ. ун-ту. Нині – гол. консультант відділу по роботі з комітетами обл. думи організаційного управління апарату Воронежської обласної думи.

Коло наукових інтересів: слов'янська ономастика, російсько-укр. мовні зв'язки; воронезьке лінгвокраїнознавство, топонімія, рос. мова і культура мовлення, суспільні зв'язки.

Канд. філолог. наук, дисертація: “Ойконимия Воронежской области: семантика и словообразование” (Воронеж, 1998).

Чл. редакційної ради наук. журн. “Логос ономастики” (Донецьк), чл.

Союзу журналістів Росії, автор сайта “Ономастика Росії” (www.onomastika.ru), автор понад 250 ст. про сс. у “Воронезькій енциклопедії” (Воронеж, 2009, у 2 тт.).

Грант Президента РФ для молодих рос. учених – канд. наук та їхніх наук. керівників по темі “Топонимия украинского происхождения в Центральном Черноземье России” (1996–1997), Лавреат премії Адміністрації Воронежської обл. за кращу наук. роботу (2004).

Основні праці: Ойконимия Воронежской области в системе лингвокраеведческих дисциплин: Монография. Воронеж, 2003; Ойконимия русско-украинского пограничья (на примере Воронежской области Российской Федерации). Политические, социально-экономические и культурные аспекты сотрудничества России и Украины: История и современность: Мат-лы Междунар. науч.-практ. конф. Воронеж, 2004; Украинское наследие воронезькой топонимии. Юг России в прошлом и настоящем: история, экономика, культура: Мат-лы Междунар. науч.-практ. конф. Белгород, 2004, ч. 1, с. 217–221; Из истории исследования украинской топонимии на территории Воронежской области России. Актуальные проблемы славянской ономастики: Мат-лы III Междунар. науч. конф. “Славянская ономастика в ареальном, этимологическом и хронологическом аспектах”. Гомель, 2006, с. 216–223; Проблема ономастического взаимодействия на пограничных территориях (русско-украинские языковые контакты). Ономастика Поволжья: Мат-лы X Междунар. науч. конф. Уфа, 2006, с. 157–160; Топонимия украинского происхождения в Центральном Черноземье России. Ономастическое пространство и национальная культура: Мат-лы Междунар. науч.-практ. конф. Улан-Удэ, 2006, с. 127–130; Взаимодействие русского и украинского языков в топонимии Центрального Черноземья России. Имя и слово (проблемы семантико-прагматического взаимодействия в славянских языках): Мат-лы Междунар. науч. конф. Брест, 2007, ч. 2, с. 282–285; Ономастическое взаимодействие на пограничных территориях (русско-украинские языковые контакты). Мир русского слова и русское слово в мире: Мат-лы XI Конгресса Междунар. ассоциации преподавателей русского языка и литературы, т. 5: Русский язык в

сопоставлении с другими языками. Перевод – взаимодействие языков и культур. София, 2007, с. 192–195; Русско-украинское взаимодействие в топонимии пограничной территории. Мат-лы XIV Междунар. конф. студентов, аспирантов и молодых ученых «Ломоносов», секция «Филология». М., 2007, с. 188–190; Украинское наследие в региональной топонимии России. VIII Славистические чтения памяти профессора П. А. Дмитриева и профессора Г. И. Сафронова. Славянская филология в современной системе университетского образования: Мат-лы Междунар. науч. конф. СПб., 2007, с. 115–121; Украинская ойконимия на территории Воронежской области России. Студії з ономастики та етимології. К., 2007, с. 232–236.

Лит.: Попов Сергей Александрович. Воронежская историко-культурная энциклопедия. Персоналии, изд. 1-е. Воронеж, 2006, с. 334; изд. 2-е. Воронеж, 2009, с. 428.

ПОПОВКІН Євген, рос. письм.; н. 1907 в с. Петроострів на Єлизаветградщині, п. 1968 в Москві. Закінчив 1931 Моск. ун-т, у роки 2 світ. війни – ред. армійської газ., 1958–68 – гол. ред. журн. “Москва”, де друкував чимало творів укр. літераторів, працював водночас гол. ради з укр. літератури при Спілці письменників СРСР.

ПОПОК Андрій, гром. діяч; н. 14.12.1966 в Боярці Києво-Святошинського р-ну Київ. обл. Після закінчення Київ. вищого військово-морського політ. уч-ща (1984–88), службу проходив на Тихоокеанській флотії. Ініціатор створення, перший гол. Т-ва укр. культури Приморського краю (1991–93). Ініціатор і гол. 5 Далекосх. з'їзду українців (березень 1993). Чл. Укр. Всесвітньої Координаційної Ради (1992–97). З 1994 проживає в Києві, нач. управління у справах укр. діаспори держ. комітету України у справах національностей і міграції.

ПОРОСНИЙ Василь, майстер художньої кераміки; н. 1873 в с. Міські Млини на Полтавщині, п. 1942 в Москві. Працював у с. Опішня. Від 1927 – у Москві. Вироби: гончарний посуд, оздоблений рослинним та анімалістичним орнаментом, статуетки.

ПОРТЕНКО Андрій, письм.; н. 1910 в Одесі, п. 24.12.1944 в Тбілісі, Грузія. Закінчив Одеський мед. ін-т, деякий час працював лікарем. Перші поезії надрукував 1930; 1934 вийшла в Києві перша книжка віршів; з початком вій-

ни евакуювався до м. Орджонікідзе, де тяжко захворів, переїхав до Тбілісі і помер.

ПОСТОВІТ Вячеслав, учений-інфекціоніст; н. 1924 в Кам'янці Черкаської обл. Д-р мед. наук, проф. З 1963 по 1972 – заст. дир. з наук. частини Київ. науково-дослідного ін-ту інфекційних хвороб, 1972–1994 – завідувач кафедри інфекційних хвороб дорослих та епідеміології Санкт-Петербурзького педіатричного мед. ін-ту. Автор 215 наук. праць, у т. ч. 7 монографій з питань інфекційної патології, психології і методології наук. творчості та лікарської діяльності. Співгол. Укр. медичної асоціації, чл. наук. секції суспільно-культ. т-ва ім. Т. Шевченка Санкт-Петербурга.

ПОТАПЕНКО Вячеслав, драматург, актор; н. 21.12.1863 (2.1.1864) в с. Веселий Кут на Миколаївщині, п. 29.10.1942 в Краснодарі, Кубань. Працював у 1883–1900 рр. у трупах М. Кропивницького та М. Садовського. З 1904 оселився в Катеринодарі (тепер Краснодар). Друкуватися почав з 1888. Писав рос. і укр. мовами, автор п'єс (деякі ставились на сцені), оповід.

ПРИМАКОВ Віталій, військ. діяч; н. 1897 в Семенівці Чернігівської губ., п. 12.6.1937 в Москві. Освіта вища. В гром. війну – організатор і командувач військ корпусу Червоного козацтва на Україні для боротьби з армією УНР. На час арешту П. мешкав у Ленінграді і був заст. командувача Ленінградського військ. округу. Заарештований 1936 і засуджений 11.6.1937 до розстрілу як “військ. змовник”. Розстріляний, реабілітований у 1957.

“ПРИХАНКАЙСКАЯ ПРАВДА”, газ., орган Спаського райкому ВКП(б), райвиконкому та райпрофбюро. Видавалася з 1930. Матеріали укр. мовою не перевищували 25 %. Редакція – в Спаськ-Далекому; ред. В. Дідушок, Давидик. Тематика: міжнар. життя, стан сіль. госп-ва, українізація. У “Літ. сторінці” друкувалися вірші Ф. Ладухіна, В. Баска, В. Сосюра, А. Калиновського та ін.

ПРОКОПОВИЧ Феофан (справжнє ім'я – Єлезар), архієп. Новгородський, церк. і суспільний діяч; н. 17.6.1677 (за ін. даними 9.6.1681) у Києві, п. 8(19).9.1736 у Новгороді, Росія, похов. там же у Софійському соборі. Навчався у Києво-Могилянській академії, у Польщі, Німеччині, Римі. По-

вернувшись 1702 в Україну, прийняв постриг. З 1704 викладав богослов'є, філософію, поетику, реторику в Києво-Могилянській академії. З 1711 – її ректор. 1716 за викликом Петра I переїхав до Петербурга. Став одним з найближчих радників царя в питаннях церк. реформи, керівництва державою. З 1718 – еп. Псковський, з 1721 – віцепрезидент Синоду, з 1724 до смерті – архієп. Новгородський. П. належав до найосвіченіших людей свого часу, добре володів кількома іноземними мовами, заснував разом з Я. Брюсом, В. Татищевим, А. Кантемиром, А. Волинським та ін. літ.-філософ. гурток – “вчену дружину”, який відстоював петровські реформи. П. автор ряду навч. посібників та істор. праць (“Слово про власть и честь царскую”, 1718; “История императора Петра Великого”, СПб., 1733 та ін.). За дорученням царя написав “Регламент духовный” (1720), який було покладено в основу реформування церкви. У своїх вправах П. розвивав ідею освіченого абсолютизму, обґрунтовував необхідність визнання непорушних законів природи, утверджував силу людського розуму, критикував авторитаризм і догматизм, наполягав на необхідності практичного застосування знання. У проповідях П. звеличував Київ, називаючи його “другим Єрусалимом”. Якийсь час був прихильником І. Мазепи, присвятив йому свою істор. трагікомедію “Владимир” (1705).

Лит.: Чистович И. Ф. Прокопович и его время. СПб., 1868; Морозов П. Ф. Прокопович как писатель. СПб., 1880; Гудзій М. К. Феофан Прокопович. В кн.: Матеріали до вивчення історії укр. літератури. т. І. К., 1959;

“ПРОЛІСКИ”, т-во укр. культури Волгоградської обл., РФ, засн. в 1990, існує при обл. відділі Рос. фонду культури. Гол. – О. Север'янова. Діяльність поділяється на кілька напрямів: 1) Наук. дослідження проблем укр. мови, літератури, історії, заг. україністики. Проводяться наук. конференції, у краєзнавчих зб., укр. часописах публікуються ст. членів т-ва. 2) Освітня діяльність. Діє факультатив з україністики на філолог. ф-ті Волгоградського пед. ун-ту (М. Дем'янович), діти навчаються в укр. класі в школі № 84 м. Волгограда (учитель Н. Дворак). 3) Самодіяльна творчість. Існує дитячий ансамбль укр. пісні “Радість” (керівник Л. Орешкіна). Укр. програми готують самодіяльні колективи

будинків культури та шкіл. 4) Створення бібліотек та експозицій музеїв. Музей п'яти культур "Стара Сарепта" має відділ укр. культури, який поповнюється експонатами з допомогою членів т-ва (Л. Сквороднікова). Клас укр. культури створено у волгоградській школі мистецтва № 1. Бібліотечки укр. книги (надходження з України, Канади, США) існують при обл. Центрі укр. культури (м. Миколаївськ), школі № 84, пед. ун-ті та ін. 5) Проведення Днів укр. культури, вечорів, зустрічей. Щороку 21 травня проводиться обласний День укр. культури, під час якого підбиваються підсумки праці т-ва, проводяться наук. та культурні акції.

"ПРОМІНЬ", т-во укр. культури в м. Дубосарах, Молдова. Засноване в квітні 1992 з ініціативи С. Олійник, Е. Савчук, Т. Гоцуленко. До т-ва залучено 900 чл. з Дубосар та Дубосарського р-ну. Діяльність т-ва спрямована на об'єднання українців краю з метою відродження та розвитку нац. культури, вивчення та збереження рідної мови, звичаїв, традицій, встановлення тісніших зв'язків з Україною, земляками в ін. державах. З цією метою в місті проведено з'їзд українців Придніпров'я, щорічно організовуються шевченківські свята, в 3 школах працюють факультативи з вивчення укр. мови та літератури, в окремих школах в початкових класах обов'язково вивчається укр. мова, відкрито 3 укр. дитсадочки, створено ансамбль укр. пісні "Чорнобривці". Не маючи власного друкованого органу, т-во активно використовує місцеве радіо, телебачення.

"ПРОСВІТА" – укр. т-во ім. Т. Шевченка (ТУМ) у м. Кобрині, Республіка Білорусь. Засн. в 1990 спочатку як філія Берестейського укр. гром.-культ. об'єднання. Невдовзі відокремилось у самостійну орг-цію, що ставить за мету відродження нац. свідомості, рідної мови шляхом введення в школах укр. мови викладання, налагодження тісних контактів з Україною; згуртування українців Берестейщини. Очолюють т-во колишні члени УПА В. і В. Мурашкевичі. Членство не фіксоване. Стараннями т-ва відкрито в деяких школах на Берестейщині (у Кобрині, Бресті, с. Корчині, с. Хідри, с. Дніпро-Бут, м. Мотиколох, Біловезі, Дрогичині) класи з укр. мовою викладання; у Брестському пед. ін-ті відкрито ф-т укр. мови, засн. активістами "Просві-

ти" та т-вом репресованих. Спільне вид. газ. "Поліщукове слово" накладом 900 прим. після виходу 5 номерів за браком коштів було припинено.

ПРОХОРЧУК Йосип, д-р екон. наук, проф.; н. 4(17).4.1901 в м. Стобихві Камінь-Каширського пов. Волинської губ., п. 1978 в Ленінграді. Народився в бідній селянській родині. Був бійцем Червоної Армії; у 1925 поступив вчитися на лісове відділення Вороніжського сіль.-госп. ін-ту, після закінчення якого працював завідувачем навч. частини Хреновського лісового технікуму. Працював доцентом, проф., завідувачем першої в країні катедри економіки, планування й орг. деревообробної пром-сти. Ініціатор створення і перший дир. Ленінградського технологічного ін-ту целюлозно-паперової пром-ти, заступник дир. Лісотехн. академії з наук. роботи. У 1952–56 у зв'язку з "Ленінградською справою" був звільнений від усіх керівних посад.

П. – автор першого підручника для вищих навч. закладів "Економіка деревообробної пром-сти", монографії "Деревообробна пром-сть СРСР" (1948), у 1980 за його участю вийшла друком праця "Лісова індустрія СРСР".

ПСЬОЛ Олександра, поетеса; н. 1817 в с. Псьолівка, тепер с. Псільське на Полтавщині, п. 1887 в Москві. Сестра Галини П., у 1830–40 рр. жила в Яготині в родині М. Репніна-Волконського, де 1843–44 зустрічалася з Т. Шевченком. Пізніше разом з В. Репніною жила в Одесі (1848–55), Москві (1855–87). Творчість П. тісно зв'язана з Шевченком, вона листувалася з поетом і підтримувала його на засланні. Т. Шевченко позитивно оцінив один з ранніх творів П. "Свячена вода". Друкувалася в альманасі "Хата", а її вірш "До сестри" помилково приписували Т. Шевченкові й він увійшов до кількох видань "Кобзаря".

ПТУШКО Олександр, кінорежисер, скульптор і художник, нар. артист СРСР (1969); н. 1900 в Луганську, п. 1973 в Москві. Навчався в Моск. ін-ті нар. госп-ва. З 1927 працював у кіно, спочатку був конструктором лябок і режисером графічних мультфільмів. Поставив мультфільми: "Володар побуту" (1932), "Новий Гулівер" (1935), "Золотий ключик" (1939). Серед ігрових фільмів: "Кам'яна квітка" (1946), "Садко" (1953), "Ілля Му-

ромець" (1956), "Казка про втрачений час" (1964), "Казка про царя Салтана" (1967), "Руслан і Людмила" (1972) та ін. Мріяв поставити фільм за твором І. Котляревського "Енеїда".

ПУГАЧОВ Омелян, керівник селянсько-коз. повстання 18 ст. в Росії; н. бл. 1742 в станиці Зимовейська на Дону, п. 1775 в Москві. Походив з родини бідного укр. козака, учасник Семилітньої війни (1756–75) і рос.-тур. війни (1768–74). За хоробрість під час облоги Бендер (1770) здобув чин хорунжого. У 1771, не бажаючи служити в царському війську, утік на Терек, кілька разів був заарештований, однак кожного разу тікав з тюрми. П. деякий час жив в Україні. 1773 після втечі з казанської тюрми прибув на р. Яїк (тепер р. Урал) і розпочав підготовку до виступу козаків, прибравши ім'я покійного імператора Петра III. Після поразок, завданих царськими карателями війську П., змовники заарештували П. й видали владі. Після жорстоких тортур його було страчено на Болотній площі (нині пл. І. Рєпіна) у Москві.

ПУЗИНО Полікарп, лікар; н. 1781 на Полтавщині, п. бл. 1866 в Новгороді, Росія. Походив з дворян Хорольського пов. Навчався в Мед.-хірургічній академії, був військ. лікарем. 1817 вийшов у відставку, служив у виборах дворянства; з 8.6.1845 – гол. Новгородської палати цивільного суду; 1851 залишив службу. Автор наук. праць з медицини.

ПУКІШ Володимир, н. 11.05.1968 у Мукачевому Закарпатської обл. У 1992 закінчив ф-т романо-германської філології Ужгородського держ. ун-ту. Учителі – проф. П. П. Чучка (Ужгород), проф. Р. Ю. Намитокова (Майкоп). Працював викладачем англ. мови, перекладачем. Нині – нач. відділу PR і корпоративних комунікацій ВАТ «Фанагорія».

Коло наук. інтересів: ономастика Півн. Кавказу, етнологія, етнічна історія регіону, укр. нас. Кавказу.

Дисертація на здобуття наук. ступеня канд. наук: "Ономастика чехов Северо-Западного Кавказу в русскоязычном дискурсе".

Лавреат премії ім. П. Куліша (2009).

Основні праці: Рушничок на колышке. Кубанские народные пословицы. Ростов-н-Д., 2004 у співавторстві; Век человеческого. Кубанские народные сказки, притчи, предания, анекдоты, бывальщины и пословицы, сост., под-

126 ПУСТ

готовка текстів, вступ. ст., переклад на рос., англ. і укр. яз., примеч. і общ. ред. В. С. Пукиша. Ростов-н-Д., 2007; Католические храмы Черноморского побережья Северо-Западного Кавказа. Поляки в России: история и современность. Краснодар, 2007, с. 247–257; 3 історії мікрогрупи українських поляків у Анапі. Гуманітарні науки: Науково-практичний журнал. К., 2008, № 2, с. 95–97; Деякі зауваги щодо “кавказько-турецької” теми в творчості Олександра Духновича. Кубань – Україна: вопросы историко-культурного взаимодействия. Краснодар, 2008, вып. 3, с. 42–46; Коллективные прозвища жителей некоторых населенных пунктов Таман-

ского полуострова. Проблемы общей и региональной ономастики: Мат-лы VI Всеросс. науч. конф. Майкоп, 2008, с. 71–72; Остання читанка для угорських русинів. Український журнал. Прага, 2008, № 9 (38), с. 12–13; Проблеми сучасної самоідентифікації кубанців українського походження. Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті. Українська діаспора у світовій цивілізації: Зб. доп. Л., 2008, с. 194–199; Словацькі (чи польські?) гуралі в Україні. Український журнал. Прага, 2008, № 4 (34), с. 12–13.

ПУСТОВИЙТ Василь, селекціонер, акад. АН СРСР; н. 14.1.1886 в с. Таранівка Харківської губ., п. 11.10.1972 на

Кубані. Сер. освіти одержав у Харківському землеробському уч-щі (1926). Закінчив (екстерном) Кубанський сіль.-госп. ін-т. На Кубань переїхав у 1908 як викладач Кубанської коз. сіль.-госп. школи. Тут визначився об’єкт його наук. досліджень – соняшник. Селекційне поле “Круглик” з 1924 було реорганізоване в дослідно-селекційну станцію олійних культур; у 1932 на його базі створено Всесоюзний наук.-дослідний ін-т олійних культур, у якому П. працював у 1935–72. Ним була розроблена високоефективна система селекції і насінництва, виведено 20 високоолійних стійких сортів соняшника. По смерті П. його ім’я присвоєно цьому ін-ту.

Р

РАГОЙША В'ячеслав, літературознавець; н. 05.06.1942 в с. Ракав Воложанського р-ну Мінської обл. Закінчив філолог. ф-т Білорус. держ. ун-ту. Захистив дисертацію. Д-р філолог. наук, проф., завідувач катедри теорії літератури Білорус. держ. ун-ту, гол. Міжнар. фонду Янки Купали. Чл. Спілки письменників Білорусі та України.

Автор книжок "Білорусько-українська літературна зв'язка початку ХХ століття" у співавторстві з Т. Кобржицькою), "І несе вона дар. Білоруська поезія російською та українською мовами", "Проблеми перекладу с близькорідних мов: Білорусько-російсько-український поетический взаємопереклад", "І відгукнеться слово в слові" та ін. Лавреат Міжнар. премії ім. І. Франка.

Твори: На шляху да Парнаса: Давед, маладога літаратар: Для ст. шк. узросту. Мінск, 2003, 158 с.

РАДЗІЄВСЬКИЙ Олексій, військ.; н. 1911 в Умані, п. 1979 в Москві. Закінчив Військ. академію ім. М. Фрунзе (1932), Академію Генштабу (1941). Командував військ. з'єднаннями, округами; у 1953–54 – командувач бронетанковими і механізованими військами Рад. Армії, нач. гол. управління військ.-навч. закладів М-ва оборони СРСР (1969–78), нач. Академії ім. М. Фрунзе (1969–78). Ген. Рад. Армії (1972), Герой Рад. Союзу (1978), проф. (1961).

РАДІОСТАНЦІЯ ІМЕНІ Т. ШЕВЧЕНКА – центр укр. радіомовлення, що діяв у м. Саратові (Росія) на базі місцевого радіомовлення під час окупації території України в рр. 2 світ. війни (22.11.1941–10.3.1944). Передачі Р. Ш. були розраховані на нас. окупованої території України й українців, евакуйованих у рад. тил, партизанів та воїнів Червоної Армії. У штаті Р. Ш. працювали письменники І. Цюпа, О. Новицький, О. Ющенко, В. Владко, Д. Шлапак, О. Гуреїв, радіокоментатором (по грудень 1942) був Я. Галан. Активну участь у роботі Р. Ш. брали Н. Нагнибіда, Т. Масенко, П. Панч, С. Олійник, безпосередньо

виступали в передачах М. Рильський, П. Тичина, О. Довженко, А. Малишко, О. Корнійчук, О. Вишня та ін. На хвилі Р. Ш. транслювали 1 (26.11.1941) і 2 (30.8.1942) антифашистські мітинги представників укр. народу, на яких виступили П. Тичина ("Помсти катам, помсти!"), М. Рильський ("Слово про рідну матір"), М. Бажан, О. Довженко, В. Василевська, І. Ле, представники громадськості республіки, воїнів та партизанів. Значну увагу в діяльності Р. Ш. надавали літ.-муз. передачам за творами укр. письменників (особливо Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки), популярній сатиричній передачі "Перець по радіо", зокрема за творами І. Котляревського й О. Корнійчука, публіцистичним виступам укр. літераторів. У зв'язку з визволенням України від нім. окупантів Р. Ш. припинила свою діяльність.

Лит.: Цюпа І. У серці дзвонять голоси. К., 1985; А було це так... К., 1986, вип. 3. .

"РАНОК", газ., орган Хабаровської укр. ради. Тижневик, виходив від серпня 1917. Редакція в Хабаровську. Мету газ. визначили як "відродження України і збільшення нац. самосвідомості". Тематика: міжнар. життя, події в краї, вісті з України, культ. новини.

РАТЕНСЬКИЙ Петро, митр. Київ. і всієї Русі (1308–1326), р. народження невідомий, уродженець Волині, п. 21.12.1326 в Москві. Підтримував моск. князів у боротьбі за піднесення Москви і "вел. князювання". Був звинувачений ін. руськими князями в односторонній підтримці моск. князя Юрія, але зумів виправдатися перед ними на соборі в Переяславі (1311). У 1313 відвідав хана Узбека, від якого одержав ярлик на підтвердження усіх попередніх прав і привілеїв духовенства Київ. митрополії. Після смерті моск. кн. Юрія перебрався на постійно до Москви (1325), що покляло початок фактичному перенесенню сюди митрополичого престолу. Активно допомагав Іванові Даниловичу (Калиті) розбудувати Моск. князівство. За настійною порадою митр. П. кн. Іван Данилович розпочав у 1326 спо-

рудження на території Кремля Успенського кафедрального собору, у якому було поховано і самого митр. Одразу ж після смерті митр. П. постала вел. кількість чудес, що їх пов'язували з його іменем. Без зволікань його було канонізовано з днем поминання 21.12. Протягом першого року після смерті митр. його життє було складене еп. Прохором Ростовським. П. – один з найшанованіших св. Руської, а згодом РПЦ, як церк. ієрарх, діяльність якого сприяла піднесенню Москви в якості нового загальноруського політ. і церк. центру, становленню і зміцненню Моск. князівства як центру Росії.

РАФАЛЬСЬКИЙ Антоній, греко-кат. свящ., правос. митр.; р. н. невідомий, п. 1848 в Санкт-Петербурзі. Син греко-кат. свящ. з Волині. Р. здобув освіту в греко-кат. Вол. духовній семінарії, де й залишився працювати вчителем поезії. Після прийняття духовного сану працював свящ. в Острозі, Кременці. Його активна діяльність привернула до себе увагу рос. військ. губернатора в Україні кн. Потьомкіна і ген.-губернатора Левашова, про що останні доповідали імператорові. Перейшовши на православ'я, Р. багато зробив для того, аби перевести на нього монахів Почаївської лаври. Склали монаші обіти (1833) за порадою митр. Філарета (Дроздова), Р. став намісником Почаївської лаври. Єп. (1834) відновленої Варшавської єпархії, архиеп. Варшавський і Новогеоргієвський (1840–43); як митр. Новгородський і Санкт-Петербурзький керував одночасно двома єпархіями (1843–48).

РАШПІЛЬ Григорій, отаман Чорно морського коз. війська (з 8.4.1844); н. 1801, п. 1852. Н. в родині коз. старшини, яка отримала дворянство. Освіту здобув дома. На військ. службі, завдяки особистим якостям, швидко переходив до вищих чинів. Прагнув поставити військ. коз. справу на професійну основу: домігся відновлення військ. гімназії, сприяв відкриттю нар. шкіл у станицях.

РЕВЕНКО Григорій, політ. і держ. діяч; н. 29.4.1936 в с. Студена Піщан-

ського р-ну Вінницької обл. Закінчив Львівський політехн. ін-т, Академію суспільних наук при ЦК КПРС. Від 1958 – інж. Одеського заводу холодохідного машинобудування; 1989–90 – чл. Верховної Ради СРСР; чл. Президентської ради СРСР (1990–91); радник Президента СРСР (1991); із серпня по грудень 1991 – керівник апарату Президента СРСР; з 1992 – віце-президент Міжнар. фонду соціально-політ. досліджень.

РЕДЬКІН Петро, історик філософії держави і права, історик філософії, педагог, громад. діяч; н. 4(16).19.1808 в Ромні Полтавської губ., п. 7(9).3.1891 в Санкт-Петербурзі. Закінчив гімназію вищих наук у Ніжині (1826) і вступив на етико-політ. відділення Моск. ун-ту. З 1828 навчався в професорському ін-ті в Дерпні, з 1830 – у Берлінському ун-ті. Після повернення до Росії (1835) читав лекції в Моск. ун-ті. Д-р права (1835). У 1848 Р. звільнили з ун-ту і протягом 15 рр. не допускали до викладацької роботи. У 1849–63 працював урядовцем. У 1863–78 – проф. катедри енциклопедії юридичних і політ. наук Санкт-Петербурзького ун-ту, 1873–76 – ректор цього ж ун-ту. З 1841 Р. видавав зб. “Юридические записки” (тт. 1–4, 1841–60), а з 1843 – “Библиотеку для воспитания” (1847–49 – журн. “Новая библиотека для воспитания”). Основна праця Р. – “Из лекций по истории философии права в связи с историей философии вообще” (вып. 1–7, СПб., 1889–91). Світогляду Р. притаманні просвітницькі тенденції: в освіті народу особливе місце відводив педагогіці. Був одним з фундаторів першого в Росії Пед. т-ва. Учнем Р. в педагогіці вважають К. Ушинського.

Лит.: Е. О. Здравый идеализм. “Вестник Европы”, 1889, кн. 6; Шимановский М. В. П. Редькин. О., 1890.

РЕДЬКО Георгій, д-р сіль.-госп. наук; н. 25.11.1930 в с. Благодатне Волновахського р-ну Донецької обл. в сім'ї робітника. У 1954 закінчив лісогосп. ф-т Ленінградської лісотехн. академії. Після закінчення в 1958 аспірантури в Ін-ті лісівництва АН України під керівництвом акад. П. Погребняка Р. протягом 13 рр. працював старшим наук. співроб. і дир. (з 1960) Поліської агролісомеліоративної дослідної станції в Україні, де досліджував біологію і культуру тополі. Захистив кандидатську (1960, Харків) і докторську (1971, Ленінград) дисертації

на теми “Культура тополі в лісостепу України” і “Біологія і культура тополі на Україні” відповідно. Тільки з проблем тополь Р. опублікував бл. 50 наук. праць, у т. ч. 2 монографії: “Створення тополевих насаджень” (М.), “Лесная промышленность” (1965, у співавторстві) і “Біологія і культура тополь на Україні” (вид. ЛДУ, 1975). З 1971 – завідувач катедрою лісних культур, проректор з наук. частини і знову завідувач катедрою Ленінградської лісотехн. академії; проф. (1972). Автор бл. 200 наук. праць, у т. ч. 20 монографій. Засл. діяч науки РФ (1993).

РЕПІН Ілля, живописець; н. 24.7(5.8).1844 в м. Чугуєві на Харківщині, п. в Куоккала, тепер – смт Репіно Петербурзької обл. У 1864–71 навчався в Петербурзькій академії мистецтв, 1873–74 – її пенсіонер в Італії та Франції. У 1894–1907 – проф. Петербурзької академії мистецтв, 1909–99 – її ректор. Чл. Т-ва передвижників (1878). Картини: “Бурлаки на Волзі” (1870–73), “Хресний хід у Курській губ.” (1880–83), “Відмова від сповіді” (1879–85), “Арешт пропагандиста” (1880–92), “Не чекали” (1884–88), “Іван Грозний і його син Іван”; портрети В. Стасова (1873), Є. Сапожникової (1880), М. Мусоргського (1881), П. Стрепетової (1882), Л. Толстого (1887), “Жіночий портрет” (кін. 19 ст.). Творча, пед. і громад. діяльність Р. пов'язані з Україною, він вивчав історію та побут укр. народу, його культуру і мистецтво. У 1867, 1876–77 жив у Чугуєві. У 1880 і 1862 відвідав Київ. На укр. тему написав такі картини: “Укр. селянка” (1880), “Портрет Т. Шевченка” (1888), “Запорожці пишуть листа тур. султанові” (1878–91) (варіант у Харківському художньому музеї, 1889–91), “Вечорниці” (1881), “Чорноморська вольниця” (1908), листівка “Прометей” за мотивами твору Т. Шевченка (1910), створив 4 ескізи до проекту пам'ятника поетові (1912). Дружив з М. Кропивницьким, М. Мурашком, А. Праховим, Д. Яворницьким, М. Іє. Підтримував творчість укр. художників кін. 19 – поч. 20 ст., діяльність рисувальних шкіл М. Мурашка в Києві, М. Раєвської-Іванової в Харкові, Одеську рисувальну школу. У Р. навчалися художники М. Пимоненко, О. Мурашко, Ф. Красицький, С. Прохоров. В Україні відкрито художньо-меморіальний музей Р. в Чугуєві. Пам'ятники художникові встановлено в Чугуєві, Києві.

Лит.: Б е д і ч к о Ю. Україна в творчості І. Ю. Репіна (1963).

РИБАЛКО Павло, військ.; н. 1894 в с. Малий Істороп на Сумщині, п. 1972 в Москві. Закінчив Академію ім. М. Фрунзе (1934). Військ. аташе в Польщі та Китаї (1937–40), під час рад.-нім. війни (1941–45) командував танковими з'єднаннями. У 1947–48 – командувач бронетанковими і механізованими військами Рад. Армії. Ім'я Р. носить Ташкентське танкове уч-ще. Маршал бронетанкових військ (1945), двічі Герой Рад. Союзу (1943, 1945).

РИБАКОВ Анатолій, інж., письм.; н. 14.01.1911 в Чернігові. Закінчив автодорожний ф-т Моск. ін-ту інж. транспорту. Учасник 2 світ. війни. Автор книг: “Водители” (1952), “Кортик” (1948), “Приключения Кроша” (1960), “Каникулы Кроша” (1966), “Дети Арбата” (1987) та ін. Відомий і як драматург. Лавреат Держ. премій СРСР і РСФРР; д-р філософії Тель-Авівського ун-ту (Ізраїль).

РИЖЕНКО Яків, мистецтвознавець, історик; н. 1(13).11.1892 на хуторі поблизу с. Пустовійтове, Полтавщина, п. 29.5.1974 в Астрахані, Росія. Закінчив Моск. політехн. ін-т. У 1920-их рр. – заступник дир. Центр. пролетарського музею Полтавщини (тепер – Полтавський краєзнавчий музей), з 1929 – співроб. Харківського наук.-досл. катедри історії України.

РИЖКОВ Микола, держ. діяч; н. 28.9.1929 в с. Даліївці Костянтинівського р-ну Донецької обл. Закінчив Краматорський машинобудівний технікум, Уральський політехн. ін-т ім. С. Кірова. Від 1950 – майстер, нач. цеху, заступник дир. заводу; 1971 – ген. дир. виробничого об'єднання “Уралмаш”. З 1975 – 1 заступник мін. транспортного і важкого машинобудування СРСР, 1979 – заступник гол. Держплану СРСР, з вересня 1985 по січень 1991 – гол. Ради Мін. СРСР; ухвалив до складу Президентської ради СРСР. Із січня 1991 – на пенсії. Автор книги “Перестройка: серия предательства”. Двічі лавреат Держ. премії СРСР.

“РІДНА СПРАВА. ВІСТІ З ДУМИ”, газ. укр. громади в 1 Держ. Думі. Виходила з квітня 1907. Ред.-видавець – М. Хотовицький, із ч. 7 (13.5.1907) – С. Нечитайло. Редакція в Петербурзі. Виходила двічі на тиждень. Друкували дописи деп.-

українців, а також письм. та науковців: В. Винниченка, О. Білоусенка, Ф. Вовка, С. й О. Русових, П. Смутка, М. Славинського, М. Грушевського та ін. Рубрики: “Що діється по Росії”, “Що діється по Україні”.

“РІДНЕ СЛОВО”, неперіодичне вид. громади українців Челябінської обл. (Росія) “Троянда”, ред. Г. Щербина, обсяг – 4 стор. 1 й 2 чч. вийшли в грудні 1994 накладом 4 тис. прим. Своє завдання редакція вбачала в тому, щоб “задовольняти інформаційний та духовний попит тисяч і тисяч українців, яких добра чи зла доля спонукала до мешкання на уральській землі”. Газ. інформувала читачів про події в гром.-політ., наук. та культ. житті України, про діяльність громади, мстила матеріали з істор. тематики (серед яких спогади Т. Бойченко – жительки с. Новоукраїнка Чесменського р-ну про історію заснування с. переселенцями із Чернігівщини). Через скрутний фін. стан 3 чч. газ. вийшло в серпні 1995 р. накладом 2 тис. прим., 4 – у жовтні 1995 накладом 1 тис. прим. Усього вийшло друком 5 чч. газ.

“РІДНЕ СЛОВО”, укр. культ. центр ім. Т. Шевченка Карагандинської обл., Казахстан. Гром. орг. українців, засн. 4.3.1990 (на 1.1.1993 в Карагандинській обл. проживало 105 тис. українців, що становило бл. 8% її нас.). “Р. С.” опікується збереженням культ. традицій укр. народу, збирає і поширює інформацію про події і життя в Україні, організує укр. освіту, дбає про культ. дозвілля, розвиток художньо-мист. колективів. Активістами “Р. С.” організовані вивчення укр. мови в гуртках у 2 школах Караганди (з 1990, організатор О. Масловська), самодіяльний нар. хор (диригент і художній керівник – М. Данилович), дитячий ансамбль пісні і танцю (з 1994, художній керівник – Г. Плечінь), бібліотеку укр. літератури, щотижня – огляд укр. новин (веде О. Михальчук), передачі укр. мовою на обл. радіо (з 1992, організатор О. Масловська). Т-во відзначає дні народження і перепоховання Т. Шевченка, традиційні свята укр. народу, організує виставки нар. майстринь художньої вишивки (Т. Михальчук, Г. Чир, Г. Обут, Н. Пастиряк та ін.). З травня 1995 в обл. організовано осередки Укр. світ. спілки професійних учителів, листування укр. молоді шкільного віку з ровесниками в Україні і в укр. діяспо-

рі, з 1994 започатковане стажування вихователів дитячих садків у Львові (для спеціалізації з укр. мови). З травня 1995 Т-во направляє своїх членів до семінарій УГКЦ у Львові на курси катехизаторів. Керівник громади УКЦ від дня заснування – М. Мочернюк, з грудня 1994 – Н. Овчинникова, провідний наук. співроб. КарНДІ вугілля.

РІЗНИЧЕНКО Юрій, учений-геофізик, чл.-кор. АН СРСР (1958); н. 15(28).9.1911 в Києві, п. 1.1.1981 в Москві. У 1935 закінчив Київ. гірничо-геологічний ін-т. З 1938 працював в Ін-ті фізики землі ім. О. Шмідта АН СРСР у Москві. Одночасно в 1945–55 – проф. Моск. геологорозвідувального ін-ту, 1950–57 – Моск. ун-ту. Наук. дослідження Р. присвячені в основному сейсмології. Він запропонував кінематичний метод інтерпретації сейсмічних хвиль за допомогою ультразвуку, метод полів часу й ін. Ці розробки мають важливе значення для сейсмозвідки, вивчення будови землі, прогнозування р-нів сейсмонезбезпеки. Найбільш відомими наук. працями Р. є “Исследование горного давления геофизическими методами” (М., 1967; у співавторстві), “Сейсмическое районирование СССР” (М., 1968; у співавторстві).

РОМАНЕЦЬ Олекса (Олексій), критик; н. 02.04.1921 в с. Великий Молокиш Рибницького р-ну, Республіка Молдова. Закінчив Балтське молд. пед. уч-ще та Чернівецький держ. ун-т. Канд. філолог. наук, учасник війни. Нагороджений орденами та медалями.

Автор книжок “Джерела братерства: Богдан П. Хадшеу і східноромансько-українські взаємини”, “Ой Хотине, граде давній”, співавтор книг “Літературна Буковина”, “Очерки молдавско-руско-украинских литературных связей (в трех томах)”, “Исторические корни связи и дружбы украинского и молдавского народов”; автор багатьох ст. в укр. та румуністичній пресі. Лавреат премій ім. Д. Загула та ім. С. Воробкевича.

РОДИОНОВ Сергій, учений-фізик; н. 23.9(6.10).1907 в Києві, п. 23.4.1968 в Ленінграді. Походить із сім’ї інж. У 1917–23 навчався в 7 київ. гімназії, у 1923–25 – у Київ. пед. технікумі ім. М. Пирогова. У 1925–26 працював слюсарем на механічному заводі. У липні 1926 на заводі отримав направлення для вступу до вищого

навч. закладу і вступив на фізико-механічний ф-т до Ленінградського політехн. ін-ту. З того часу проживав у Росії. У 1929 закінчив ін-т. У 1927–32 працював лаборантом у Ленінградському фізико-техн. ін-ті, 1932–35 – у Фізико-агрон. ін-ті; був завідувачем лабораторією лічильників світла і заступником керівника сектора біофізики. У 1933 розпочав пед. діяльність за сумісництвом на посаді асистента катедри експериментальної фізики інженерно-фіз. ф-ту Ленінградського політехн. ін-ту. У 1935–39 працював у Всесоюзному ін-ті експериментальної медицини в Москві. У 1939 захистив кандидатську дисертацію на тему “Счетчик фотонов и его применение”; переїхав до Ленінграду і почав працювати доцентом, з 1942 – проф. катедри заг. фізики Ленінградського держ. ун-ту. У 1942 захистив докторську дисертацію “Прозрачность атмосферы в ультрафиолетовой области спектра”. У 1944–49 був дир. Фіз. ін-ту Ленінградського держ. ун-ту. Р. є одним з основоположників рад. атмосферної оптики і аеронмії, створив новий напрям експериментальної фізики – фотометрію надслабких радіацій. Р. створив перший лічильник фотонів (1929), виміряв випромінювання живої клітини (1930), відкрив явище аномальної прозорості атмосфери при низькому сонці (1936). Опублікував понад 60 наук. праць, серед яких – “К вопросу об измерении малых интенсивностей ультрафиолетового света” (Журн. экспериментальной и теоретической физики, 1931, т. 1), “Счетчик света и его применение” (Природа, 1937, № 9), “Электрофотометрические исследования атмосферы на Эльбрусе” (Ленінград, 1970), “Вопросы светобиологии и измерения света” (1934, у співавторстві з Г. Франком) та ін.

Лит.: Павлова Е. Н. С. Ф. Родионов. Ленінград, 1975; С. Ф. Родионов (некролог), Известия АН СССР. Физика атмосферы и океана, 1968, т. 4, № 9.

РОЖАНСЬКИЙ Дмитро, учений-фізик, чл.-кор. АН СРСР (1933); н. 20.8(1.9.).1882 в Києві, п. 27.9.1936 в Ленінграді. У 1904 закінчив Петербурзький ун-т. У 1905–06 працював у Ієттингені. У 1908–11 – викладач Петербурзького електротехн. ін-ту, 1911–21 – проф. Харківського ун-ту, 1921–23 – співроб. Нижньгородської радіолабораторії. З 1923 працював у Центр. радіолабораторії в Ленінграді,

потім – у Ленінградському фізико-техн. і політехн. ін-тах. Наук. дослідження Р. проводив у галузі радіофізики. У 1910 запропонував метод осцилографування швидких електричних процесів із застосуванням трубки Брауна, 1922 – методу розрахунку випромінювання антен; у 1933 розробив спосіб вимірювання діелектричної постійної при надвисоких частотах, вільний від недоліків метод П. Друде. Р. керував роботами для створення перших короткохвильових передавачів, стабілізації частоти лампових генераторів, з дослідження поширення коротких хвиль, вивчав електричні розряди в газах. Роботи з радіолюкції, що здійснювалися у Фізико-техн. ін-ті під керівництвом Р., завершилися створенням перших рад. радіолюкаторів далекого виявлення літаків. Р. вважають основоположником школи рад. радіотехніків. Р. має значну кількість наук. праць, серед них – роботи “Об излучении антенных” (Телеграфия и телефония без проводов, 1922, № 14), “Электрические лучи. Учение об электромагнитных колебаниях и волнах” (СПб., 1913), “Физика газового разряда” (Ленинград. – М., 1937), “Физические основания теории распространения коротких волн” (М. – Ленинград, 1934).

Лит.: Полякова Н. Л. Дмитрий Аполлинариевич Рожанский. Ученые записки Харьковского государственного университета, 1953, т. 49.

РОЖАНСЬКИЙ Микола, учений-фізіолог, акад. Академії мед. наук СРСР (1945); н. 16(28).6.1884 в Києві, п. 25.11.1957 в Ростові-на-Дону. Походить із сім'ї інж. У 1902 закінчив класичну гімназію в Києві. У 1902–09 навчався на мед. ф-ті Київ. ун-ту. Під час навчання брав участь у рев. русі, за що був заарештований, після звільнення залишив Київ. У 1910–12 працював у лабораторії І. Павлова на посаді наук. співроб., вивчав механізм сну. У 1913 захистив дисертацію на ступінь д-ра медицини при Військ.-мед. академії Санкт-Петербурга на тему “Материалы к физиологии сна”. У 1914–16 працював на кафедрі фізіології Моск. ун-ту на посаді старшого лаборанта, а потім проректора. У 1916 переїхав до Ростова-на-Дону і почав викладати в місцевому ун-ті спочатку як приват-доцент, з 1920 – як проф. фіз.-мат. ф-ту, з 1921 – проф. мед. ф-ту і завідувач кафедрою фізіології. Одночасно працював у 1928–33

в Ін-ті фізіології праці, 1930–41 – в Ін-ті харчування, 1939–41 – у Педіатричному ін-ті. У 1946 був обраний д. чл. Академії мед. наук СРСР. Основні наук. праці присвячено фізіології травлення, кровоутворенню, сну, заг. фізіології, фізіології праці і харчування. Особливу увагу приділяв вивченню функції глибинних структур гол. мозку і їх ролі у вищій нервовій діяльності. Опублікував понад 80 наук. праць із медицини, серед яких – “Практические занятия по физиологии животных” (М., 1933), “Материалы к физиологии сна” (М., 1954), “Очерки по физиологии нервной системы” (Ленинград, 1956) та ін. За плідну наук. працю Р. удостоєно звання засл. діяча науки РРФСР (1947).

Лит.: Воронин Л. Г. Н. А. Рожанский. Журн. высшей нервной деятельности, 1958, т. 8, вып. 1; Орлов В. В. Николай Аполлинариевич Рожанский. Ленинград, 1976.

РОЗУМОВСЬКИЙ Григорій, почесний чл. рос. АН, геолог; н. 21.11.1759 в Санкт-Петербурзі, п. 15.6.1837 в Москві. Син гетьмана Кирила Розумовського; освіту здобув у Лейдені та ін. наук. центрах Європи. На формування світогляду Р. певний вплив мала філософія Г. Сковороди. Провадив наук. дослідження перев. в галузі мінералогії. Більшу частину життя провів у Швейцарії й Австрії; з наук. метою мандрував по Півн. Україні; опублікував ряд наук. праць.

РОЗУМОВСЬКИЙ Кирило, гетьман України; н. 28.4.1728 на хуторі Лемиші, Чернігівщина, п. 3(15).1803 в Україні. Після смерті батька в 1730 Р. виховувала мати, потім – старший брат Олексій, який перебував при царському дворі в Петербурзі і був фаворитом імператриці Єлизавети Петрівни. У 1743–45 навчався в ун-тах Німеччини і Франції. У Берліні навчався в знаменитого математика Ейлера. У 1745 повернувся до Петербургу, де став дійсним камергером і улюбленцем при дворі. У 1746 вісімнадцятирічним юнаком був призначений президентом Петербурзької академії наук. Цю посаду займав до 1765. У цей час надавав підтримку М. Ломоносову. За вказівкою Єлизавети на Глухівській раді (1750) Р. обрали гетьманом України. У 1751 Р. оселився в Глухові. У цей час при його дворі ставили франц. спектаклі, було організовано чудову капелу, капельмастером якої призначили А. Рачинського.

Працювала тоді в Глухові й знаменита муз. школа, з якої вийшли М. Березовський і Д. Бортиянський. У 1750–60 Р. жив у Москві й Петербурзі і не був прямим правителем України. Однак за час свого правління Р. здійснив судову реформу, упорядкував винокуріння на користь старшин і заможного козацтва, провів вел. зміни в гетьманському управлінні, реформував коз. військ. перетворивши його на регулярне. У 1762 Р. брав участь у перевороті, що вчинила Катерина II. Під час перевороту командував Михайлівським гвардійським полком, за що був призначений сенатором і ген.-ад'ютантом. 10.11.1764 Катерина II указом скасувала гетьманство. Р. дістав чин ген.-фельдмаршала і багато маєтків на Україні. Жив під Москвою (у Петрівсько-Розумовському), потім – на Україні, здебільшого в Батурині. У 1768–71 був чл. Держ. Ради.

РОМАНЕНКО Прокопій, рад. військ. діяч; н. 13(25).11.1897 на хуторі Романенки, Сумщина, п. 10.3.1949 в Москві. Закінчив Військ. академію ім. М. Фрунзе (1933), Військ. академію Генштабу (1948). Брав участь у 1 світ. війні (прапорщиком) і гром. війні. У Червоній Армії з 1918. Після гром. війни був на різних посадах в армії, учасник війни в Іспанії (1936–39), рад.-фінської війни (1939–40). Ген.-полк. (1944). У 1941–45 командував 3 танковою армією, був заступником командувача Брянського фронту, командувачем 5, 12 танкових армій, 48 армії. Упродовж 1945–47 командував військами Сх.-Сибірського військ. округу. Нагороджений багатьма орденами і медалями СРСР, іноземним орденом.

РОСИНСЬКИЙ Кирило, просвітитель Кубані; н. 1775 в Новомиргороді Херсонської губ., п. 1825. Виходець із родини свящ. З 1803 – військ. протоієрей Чорноморського коз. війська. Відкрив на Кубані 27 церков, станичні церк.-приходські та повітові уч-ща, військ. гімназію, духовне уч-ще, створив коз. військ. хор у Катеринодарі. Написав і видав (1815) у Харкові підручник для нар. школи (“Краткие правила рос. правописания”), що витримав кілька видань. Р. обрали д. чл. Харківського ун-ту, чл.-кор. Санкт-Петербурзького Вільного т-ва любителів рос. словесности. Віддавав чимало сил і власних коштів на розвиток освіти, оплачував навчання дітей-сиріт. На схилі літ залишився без

засобів до існування. Незадовго до смерті, за клопотанням коз. війська, йому призначили грошову допомогу.

РУБАН Василь, письм., історик; н. 25.2.1742 в м. Білгороді, Росія, п. 5.10.1795 в Санкт-Петербурзі. Закінчив Київ. духовну академію, навчався в Моск. ун-ті. У 1764 почав друкувати ліричні вірші, писав оди рос. мовою, які видавав у петербурзьких журн.; за допомогою О. Безбородька видав ряд наук. праць.

РУДЕНКО Сергій, археолог, антрополог, етнограф, гідролог; н. 29.1.1885 в Харкові, п. 1969 в Ленінграді. У 1904–10 навчався на природничому відділенні фіз.-мат. ф-ту Петербурзького ун-ту. У наук. відрадженнях збирав етнограф. колекції серед українців, башкирів, мешеряків, мордві, чувашів, марійців, а також народностей півн.-зах. Сибіру. Був учнем, а згодом співроб. видатного укр. антрополога, етнографа і археолога Ф. Вовка, який у ті рр. працював хранителем Етнограф. відділу Рос. музею в Петербурзі. Разом з Ф. Вовком 1908 проводив розкопки в Чернігівській губ. (на правому березі р. Десни), у результаті яких відкрито Мезинську стоянку – одну з перших на території України і Росії епохи пізнього палеоліту. У 1910 закінчив Петербурзький ун-т, у 1911 його обрали д. чл. Геогр. т-ва. У 1913–14 відбулася наук. подорож до Франції, Італії, Туреччини, Сирії, Палестини, Єгипту. Наук.-дослідну роботу розгорнув у Петрограді в Геогр. т-ві і на кафедрі географії і антропології Петроградського ун-ту, брав участь у ґрунто-ботанічних і археологічних експедиціях на Півд. Уралі, під Оренбургом, досліджуючи сарматські старожитності. Захистив дисертацію на тему “Башкири. Досвід етнологічної монографії” (її 1 ч. опубліковано 1916, 2 – 1925; перевидані 1955 як зразок за наук. методикою дослідження).

У 1919–20 працював у Томському ун-ті проф. кафедри географії, деканом фіз.-мат. ф-ту. Брав участь у комплексній археологічній експедиції до Мінусінської котловини (Зах. Сибір). У 1920–ті рр. очолив кафедру антропології Петроградського ун-ту і етногр. відділ Рос. музею; був гол. Спеціального комітету з дослідження союзних і автономних республік, ученим секретарем Комісії з вивчення племенного складу нас. Росії і сусідніх країн, організував і провів Забайкальську, Алтайську, Башкирську і Казах-

ську комплексні антропологічні, етнограф. і археологічні експедиції. Наук. розробки, здійснені під керівництвом Р., стали видатним внеском в антропологічну і етногр. науки про Центр. Азію, відкриттям культури і мистецтва ранніх кочовиків. У 1931 репресували (як наук. співроб. Ф. Вовка) і засудили до 10 рр. ув'язнення. Термін відбував у біломоро-балтійських концтаборах. Звільнений достроково (1934), однак повністю був реабілітований лише 1957. Вийшовши з концтабору, очолив групу гідрології і водного госп-ва Ленінградського бюро Білбалкомбінату.

Напередодні і в рр. 2 світ. війни працював у Ленінградському гідрологічному ін-ті, управлінні гідрометеослужби Ленінградського фронту, з 1943 – у Ін-ті археології АН СРСР. У 1945 Р. присвоїли вчений ступінь д-ра техн. наук за наук. роботу “Випаровування з водної поверхні і втрати на випаровування”. У післявоєнні роки очолював першу в СРСР лабораторію археологічної технології в Ін-ті археології АН СРСР, де досліджував застосування фіз.-хем. методу (радіо-карбонного аналізу) в археології. Провів ряд археологічних досліджень: на Чукотському півостр. (1945), культури і мистецтва горно-алтайського регіону скітських часів (1947–50, 1954). Наук. твори Р., написані на основі експедицій у Гірський Алтай, стали визначним внеском в археологічну науку, перекладені на англ. й нім. мови. Чл. Паризького антропологічного т-ва, Ютландського археологічного т-ва, Всесоюзного геогр. т-ва, Нім. археологічного ін-ту. У 1964 Всесоюзне геогр. т-во нагородило Р. Золотою медаллю П. Семенова-Тяньшанського. Основні твори: “Культура населення Горного Алтая в скифское время” (М. – Ленінград, 1960); “Культура хуннов и Ноинундские курганы” (М. – Ленінград, 1962); “The Culture of the Prehistoric Population of Camchatka” (Canada, 1964).

РУДНИЦЬКИЙ Степан, учений-географ; н. 3.12.1877 у Перемишлі, п. 3.11.1937 в Росії. У 1902 закінчив Львівський ун-т. Батько Р. – учитель географії та історії, мати – з родини Таборських вірменського походження. Вищу освіту здобув у Віденському й Львівському ун-тах, де студіював історію, географію, германістику. На філософ. ф-т Львівського ун-ту всту-

пив 1895. Спочатку спеціалізувався в галузі історії, пізніше, за порадою М. Грушевського, розпочав астрономічні, геологічні та геогр. студії. У цій сфері першою вел. працею Р. стала монографія “Про плями сонячні” (1891). Спочатку Р. учителював у гімназіях Львова і Тернополя. У 1892 Р. завершив студії з географії та геології у Відні й Берліні. Після цього активно вів геогр. дослідження басейну Дністра, опрацьовував теоретичні й наук.-методичні основи укр. географії, укр. геогр. термінологію. З 1908 – приватдоцент географії Львівського ун-ту (викладав укр. мовою). Це був час інтенсивної боротьби прогресивних учених за укр. ун-т у Львові. У ній узяв участь і Р. У цей період Р. написав і опублікував працю “Коротка географія України” (у 2 тт., 1910, 1914), яка поклала початок геогр. українознавству і, зокрема, наук. антропогеографії України. Р. брав активну участь у гром.-культ. житті Львова і Галичини. У Львові був одним з фундаторів спортивного Т-ва “Україна” (1911). З 1914 – чл. Назірної ради Нац. музею, створеного у Львові. У 1914 виїхав на деякий час до Відня, де його застала 1 світ. війна. Новий етап життя і творчості вченого був складний, з небезпечними поворотами в гром.-політ. житті і надзвичайно продуктивний у творчій діяльності. У Відні, Берліні, Римі, Букарешті, Парижі, Будапешті масовими тиражами і багатьма европ. мовами виходять його книги і брошури про Україну (“Україна й українці”, “Розміщення українців”, “Україна. Країна і народ”, “Україна”). Звільнений з ун-ту поль. окупаційною владою (1919), викладав географію в Кам'янець-Подільському ун-ті. З 1920 працював у Відні в Академії експорту і світ. торгівлі, в Ін-ті Сходу та Орієнту, викладав географію. У січні 1921 укр. емігрантами засновано у Відні УВУ, де Р. став першим деканом філософ. ф-ту, викладав майже всі геогр. дисципліни. Одночасно працював у Карловому ун-ті (Прага), Празькому нім. ун-ті та Укр. госп. академії (Подебради). З жовтня 1923 викладав географію в Укр. вищому пед. ін-ті ім. М. Драгоманова. Як укр. патріот, дем. настроєна людина, Р. бачив можливі умови для реалізації своїх творчих задумів лише в Україні. Тому восени 1926 переїхав до тодішньої столиці УРСР – Харкова, де працював завідувачем кафедри Геодезичного ін-ту. У жовтні 1927 організував

132 РУДНЯ

і очолив Укр. наук.-дослідний ін-т географії та картографії. В АН УРСР очолював краєзнавчу комісію, музей антропології та етнографії ім. Ф. Вовка, катедру географії. 23.3.1933 заарештований у Харкові за безпідставним звинуваченням в участі в “контрреволюційній” УВО та шпигунстві на користь Німеччини. У вересні 1933 засуджений на 5 рр. позбавлення волі, переведений у спецтабори “Свірлаг” і “Біломорсько-Балтійський табір”. Під час попереднього ув’язнення (до суду) Р. написав монографію “Геономія” (342 стор.), а у “Свірлазі” – велику книгу “Ендогенна динаміка земної кори” (1200 стор.). Навесні 1935 Р. переведено до концтабору на Соловках. Розстріляний 3.11.1937. Реабілітований 1965. Р. здійснив значний внесок у розвиток фізичної, політ. та соц.-екон. географії України, а також істор. географії та картографії, картографії. Р. обґрунтовував роль геогр. фактора в становленні і розвитку укр. державности, доводив, що Україна має всі умови стати не лише вел. державою Європи, а й світу. У методології наук. досліджень Р. дотримувався істор.-генетичного та хронологічного принципів, широко використовував польові геогр. дослідження (зокрема, здійснив експедиції в Карпати, Закарпаття, на Поділля, у Придніпров’я тощо). Р. підготував і видав шкільні підручники з географії України, був автором багатьох настінних карт України та карт півкуль укр. мовою. До найважливіших опублікованих наук. праць Р. належать, окрім уже названих, “Початкова географія для нар. шкіл” (К. – Л. – Відень, 1919), “Основи землезнання України” (книга 1, Л., 1924; книга 2, Ужгород, 1926), “Завдання Укр. геогр. ін-ту і його видавництва” (Записки Укр. наук.-дослідного ін-ту географії та картографії, вип. 1, Х., 1928). Д-р філософії (1901), д. чл. НТШ (1901) та ВУАН (1929), чл. академії наук кількох країн Європи.

Лит.: Рудницький С. Чому ми хочемо самостійної України? / Упор., передмова О. Шаблія. Л., 1994.

РУДНЯ, смт, райцентр Волгоградської обл., РФ. У 1722 в нижній течії р. Тереси Я. Житковим було засн. укр. слободу Торса, яку 1728, разом з Дубовкою та ін. першими укр. поселеннями в Низовому Надволжі, знищили. Пізніше в цих місцях виникла слобода Рудня. У 19 ст. поселення ділило-

ся на дві ізольовані одна від одної частини: слободу, де жило 803 душі українців, та “деревню” (716 душ росіян). Кожна мала окреме сіль. правління, церкву, змішані шлюби були внятком. У Руднянській волості існувало чимало населених пунктів, засн. укр. поселенцями: Баранниківка, Підкуйківка, Ільмень та ін. На поч. 20 ст. в с. Ільмень, засн. переселенцями з Харківської губ., проживало 4 тис. українців. Відголоском цього лишилися поширені прізвища із суфіксами укр. походження серед рос. нас. Руднянського р-ну.

РУПІН Петро, театрознавець, педагог; н. 9.9.1892 в Києві, п. 23.12.1940 на Колимі, Росія. Н. в сім’ї службовця, вихідця із Швеції Йогана Руліна та Клавдії з роду Григоровичів-Барських. Закінчив у Києві реальну школу та істор.-філолог. ф-т Київ. ун-ту (1915). Дипломна робота була присвячена драматургії Мольєра. Залишений при ун-ті професорським стипендіятом. Одночасно викладав у гімназії. У 1921–34 викладав у Муз.-драм. ін-ті ім. М. Лисенка, завідувач катедри історії театру, працював наук. співроб. у ВУАН, заснував Музей театр. мистецтва в Києві, перший його дир. Написав наук. розвідки про укр. театр, рецензував театр. вистави, видав працю “Котляревський і театр його часу” (1927). У колі друзів Р. були відомі актори: М. Заньковецька, Л. Курбас, Г. Борисоглібська, К. Марджанов, поет М. Зеров, акад. О. Білецький та ін. У 1934 Р. звільнили з Муз.-драм. ін-ту “за поширення націоналістичних ідей”, однак він ще лишився на посаді дир. музею театр. мистецтва. 30.9.1936 Р. заарештували органи НКВС, засуджений до 6 рр. ув’язнення. Покарання відбував на Колимі, у концтаборі на Чорному Озері. Помер у місцях ув’язнення, згідно з довідкою, від серцевої недостатності. Автор твору “На шляхах рев. театру” (К., 1972).

Лит.: Руліна І. Спогади про батька. Зона, 1992, № 2.

РЯБОВІЛ Микола, політик, гром. діяч, гол. Кубанської Крайової Ради; н. 17.12.1883 в станиці Пінська, Кубань, п. 27.6.1919 в Ростові-на-Дону. Н. в багатодітній родині станичного писаря. Учився в Катеринодарському військ. реальному уч-щі, Київ. політехн. ін-ті. Через брак коштів залишив ін-т на 3 р. навчання. У 1909 – делегат від станиці на установчому з’їзді

з будівництва Кубано-Чорноморської залізниці, де був обраний до організаційного комітету будівництва дороги, а згодом висунений на посаду одного з дир. правління. Від 1915 служив в армії. Після 1917 повернувся з Фінляндії на Кубань, де відразу його обрали гол. обл. продовольчого комітету, а також гол. Військ. і Законодавчої ради. Р. став одним з лідерів “Федералістів-чорноморців” (прихильників ідеї Кубанської державности в рамках федерації). Підписав договір з Добровольчою армією ген. Корнілова, згідно з яким було заплановано створити окрему Кубанську армію. Ген. Алексеев і ген. Денікін вимагали повного підпорядкування Кубані Добровольчій армії, а Л. Бич і Р. не допускали думки, щоб діяльність Військ. ради повністю залежала від Добровольчої армії і вимагали виконання договору, згідно з яким відносини Добровольчої армії і Кубанського війська носили характер союзницьких. Р. очолив делегацію коз. старшини до Києва з метою встановлення добросусідських відносин з Україною, допомоги Кубані зброєю. Керував 2 Кубанським походом і в серпні 1918 очолив Кубанський уряд, що відновив свої функції в Катеринодарі. На заг.-коз. конференції в Ростові-на-Дону Р. запротестував проти білої та червоної (більш.) диктатур. Після виголошення на цій конференції програмної промови Р. убили. Усе вказувало на те, що вбивство здійснено за розпорядженням штабу армії ген. Денікіна.

РЯБОКІНЬ Василь, коз. сотник, партизан; н. 1890 в станиці Гривенська (Новонижнестеблівська), Кубань, п. 10.1925 в Катеринодарі. Н. в коз. родині. З поч. боротьби в 1918 з більш. окупацією Кубані пристав до коз. війська і отримав офіцерський чин. Після окупації Кубані більшовиками в 1920 Р. очолив партизанську боротьбу; його родину більш. влада жорстоко знищила. Упродовж 5 рр. боровся з рад. владою, навколо його імені було складено чимало легенд і переказів. Неодноразово більшовики намагалися знищити загін Р. підкупамі, військ. силою, обіцянками амністії; їм удалося вистежити місце схованки загону Р. і несподівано напасти на нього. Р. розстріляли в Катеринодарі, а над станицями, що підтримували загін Р., учинили жорстоку розправу.

С

САБУРОВ Євген, держ. діяч, економіст; н. 1945 в Криму. Закінчив механіко-мат. ф-т МДУ, математик. Працював у кількох НДІ, займався екон. проблемами: з серпня 1990 по квітень – заступник мін. освіти РСФРР; з квітня по серпень 1991 очолював групу екон. радників гол. Ради Міністрів РСФРР, яка розробила “Програму уряду РСФРР по стабілізації економіки і переходу до ринкових відносин”; із серпня 1991 – мін. економіки РСФРР; з 1992 – дир. Центру інформаційних і соц. технологій при уряді РФ. Канд. екон. наук.

САВИЦЬКИЙ Костянтин, художник-малювальник і гравер; н. 6.6.1844 в Таганрозі, Росія, п. 13.2.1844 в Пензі, Росія. Належав до групи передвижників. Твори: “Рибалки”, “Робітники на залізниці” тощо; гравюри: “Голодно й холодно”, “Селянські діти” та ін. У 1897–1905 викладав у Пензенському художньому уч-щі.

САВИЧ Олексій, учений-астроном, акад. Петербурзької АН (1862); н. 18.3(25.02)1811 (за ін. даними – 1810) у с. Пушкарівка б. с. Суми, п. 15.8.1883 в с. Благодать Тульської губ., Росія. Закінчив Суджинське повітове уч-ще. У 16 рр. вступив до Харківського ун-ту на юридичний ф-т, потім перевівся до Моск. ун-ту спочатку на політ. відділення, а потім на фіз.-мат. У 1829 закінчив ун-т і отримав диплом канд., працював учителем. У 1833–39 працював у Дерптській обсерваторії та професорському ін-ті при Дерптському ун-ті. У 1834 у Моск. ун-ті захистив дисертацію “О различных способах определять широту и долготу мест с помощью астрономических наблюдений” і отримав ступінь магістра астрономії. У 1839–80 – проф. Петербурзького ун-ту. Одночасно читав лекції в 1839–83 в офіцерських класах при Морському кадетському корпусі, а з 1854 ще й в Академії Ген. штабу. Основні наук. праці присвячені визначенню орбіт комет, планет і їхніх супутників, вивченню явища рефракції, барометричному нівелюванню та ін. У 1836–38 С. провів нівелювання між

Чорним і Каспійським морями. Разом з ін. вченими виконував перше роботу з абсолютного визначення сили тяжіння за допомогою оборотних маятників уздовж дуги меридіана. Активно займався гром.-наук. роботою в АН, брав участь у наук. експедиціях, був чл. Рос. Геогр. Т-ва. Автор бл. 140 наук. праць, серед яких кілька монографій і підручників: “Приложение практической астрономии к географическому определению мест” (СПб., 1845); “Приложение теории вероятностей к вычислению наблюдений и геодезических измерений” (СПб., 1857); “Курс астрономии. Т. 1. Сферическая астрономия; т. 2. Теоретическая астрономия” (СПб., 1874, 1884); “Математическая география и первые начала космографии” (СПб., 1850); “Начальные основания дифференциального и интегрального исчисления” (СПб., 1861); “Приложение практической астрономии к географическому определению мест”. Т. 1–2 (СПб., 1868, 1871); “Лекции по астрономии” (СПб., 1877).

Лит.: Логинова Г. П., Селиханович В. Г. Алексей Николаевич Савич. М., 1967.

САВЧЕНКО Ігор, кінорежисер; н. 28.9(11.10).1950 в Москві. У 1926–29 навчався в режисерській майстерні Ленінградського ін-ту сценічного мистецтва. Від 1946 викладав у ВДІКу, серед його учнів були О. Алов, В. Наумов, С. Параджанов. На Київ. кінофабриці поставив фільми: “Вершники” (1939), “Богдан Хмельницький” (1941), “Партизани в степах України”, “Іван Нікулін – рос. матрос” (1945). Останні рр. життя працював у Києві, де створив фільми “Третій удар” (“Півд. вузол”, 1948) і “Тарас Шевченко” (1951, завершили учні). Лавреат Держ. премій СРСР (1942, 1949, 1952). Засл. діяч мистецтв РРФСР (1944).

Лит.: “Ігор Савченко. Збірка статей і спогадів”.

САДОВНИЧИЙ Віктор, держ. діяч, учений; н. 3.4.1939 в с. Краснопапівка Лозовського р-ну Харківської обл. Закінчив МДУ. З 1966 – доцент механіко-мат. ф-ту; заступник декана (1972–78),

проректор МДУ (1982–84), з березня 1992 – ректор МДУ, віце-президент Міжнар. АН вищої школи; завідувач кафедри мат. аналізу механіко-мат. ф-ту МДУ; чл. постійного Комітету Конференції ректорів Європи. Лавреат Держ. премії СРСР і Ломоносовської. Д-р фіз.-мат. наук, проф., акад. Рос. академії технологічних наук, акад. Міжнар. АН вищої школи.

САДОВСЬКИЙ Іван, лікар-ветеринар, анатом і мікробіолог; н. 6.6.1855 в с. Степанівка на Сумщині, п. 10.8.1911 в Петербурзі. Один з організаторів ветеринарної справи в Росії та Україні. У 1879 закінчив Харківський ветеринарний ін-т, з 1890 – проф. цього ін-ту. У 1904–07 – дир. Варшавського ветеринарного ін-ту, у 1907–11 – завідувач лабораторії м-ва внутр. справ. Разом з Л. Ценковським вивчав сибірку; один з перших виготовив і застосував вакцину проти цієї хвороби.

САЗОНОВА Світлана, закінчила аспірантуру Армавірського держ. пед. ун-ту. Нині – учитель історії, суспільствознавства і основ православної культури школи № 15 м. Армавіра.

Канд. істор. наук, дисертація: “Переселение украинцев на Северный Кавказ и их социокультурная адаптация (конец XVIII – первая половина XIX в.)” (Старополь, 2010).

Основні праці: К проблеме переселения представителей украинского народа на территорию Северного Кавказа. Модернизационные процессы в истории России XVIII–XX вв.: политика, экономика, культура. Армавир, 2003, с. 110–114; Правовое обоснование переселения украинского населения в районы Кубани (в конце XVIII – 1861 г.). Российский парламентаризм (1906–2006 гг.): историко-правовые и политико-социальные аспекты: Сб. мат-лов Междунар. общ.-прав. чтений, посвящ. 100-летию российского парламентаризма. Армавир, 2006, с. 264–267; Второе переселение украинского населения в Черноморью (1821–1826 гг.). История и общественнонаучные аспекты: Ист. и учебно-методический ежегодник исторического факультета АГПУ.

Армавир, 2007, с. 6–8; К вопросу социокультурной адаптации украинцев на Северном Кавказе. Духовно-нравственный потенциал России: прошлое, настоящее, будущее: Сб. мат-лов Междунар. науч.-практич. конф. Армавир, 2007, с. 217–219; О поселении на Кавказской линии однодворцев – бывших Екатеринославских казаков из Слободско-украинских губерний в начале XIX в. Археология, этнография и краеведение Кубани: Мат-лы XV междунар. конф. Армавир, 2007, с. 51–54; Процесс массовых переселений украинского населения на Северный Кавказ в XIX в. Казачество Юга России в процессах становления и развития Российской государственности: Тез. регион. науч.-практич. конф. Урюпинск, 2007, с. 107–110; Государственная переселенческая политика и движение украинского населения в районы Кубани в конце XVIII – первой половине XIX в. “Власть”, 2008, № 9, с. 122–125; История заселения Анапского района украинскими переселенцами (30–60-е гг. XIX в.). “Культурная жизнь Юга России”, 2008, № 3 (28), с. 75–78; Поселение выходцев из малороссийских губерний в Закубанском крае в первой половине XIX в. Козацка спадщина. Альманах Институту суспільних досліджень. Дніпропетровськ, 2008, вип. 4, с. 147–150; Присутствие украинцев на Старой линии и особенности их адаптации (1794–1827 гг.). Из истории и культуры линейного казачества Северного Кавказа: Мат-лы VI Междунар. Кубанско-Терской науч.-практич. конф. Краснодар–Армавир, 2008, с. 114–117; Государственное регулирование переселения украинцев на территорию Кавказского линейного казачьего войска в конце XVIII – первой половине XIX в. Национальные элиты и проблемы социально-политической и экономической стабильности: Мат-лы Всерос. науч. конф. Ростов-н-Д., 2009, с. 267–269.

САМОВТОР Сергій, н. 07.02.1965 у м. Краснодарі. У 1994 закінчив істор. ф-т Кубанського держ. ун-ту. У 1983–85 – служба у Збройних Силах СРСР; у 1987–92 – оператор навчально-досл. госп. “Кубань”; у 1993–99 – провідний фахівець відділу забезпечення збереження і держ. обліку документів.

З 2000 і до сьогодні – гол. фахівець відділу забезпечення збереження і держ. обліку архівних документів Держ. архіву Краснодарського краю.

Коло наук. інтересів: слов'янська топонімія Кубані.

Канд. істор. наук, дисертація: “Отражение процессов казачьей колонизации в топонимии Кубани: конец XVIII – начало XX вв.” (Ставрополь, 2008).

Чл. Рос. істор. т-ва, Рос. геогр. т-ва, Рос. т-ва істориків-архівістів, топонімічної комісії м. Краснодар; співорганізатор Кубанської крайової суспільної орг. “Співдружність Кубань – Україна”.

З 1994 – гол. топонімічної комісії Фонду культури Кубанського козацтва; з 2004 – чл. журі краєзнавчих істор. вікторин Кубанського козачого війска.

Нагороджений хрестом Кубанського козачого війска “За відродження козацтва”, знаком “300 років Кубанському козакому війску”.

Автор понад 50 публікацій з історії, топоніміки, архівної справи.

Основні праці: Мемориальная топонимия Кубанского казачества. Кубанское казачество: три века исторического пути: Мат-лы Междунар. науч.-практич. конф. Краснодар, 1996, с. 213–217; К изучению топонимии черноморского казачества. Проблемы развития казачьей культуры. Мат-лы Междунар. науч.-практич. конф. Майкоп, 1997, с. 35–39; Топонимика кубанского казачества. Энциклопедический словарь по истории Кубани с древнейших времен до октября 1917 г. Краснодар, 1997, с. 474–475; Восточнославянская топонимия Таманского полуострова (Материалы для составления историко-топонимического словаря). Вопросы северокавказской истории. Сб. науч. ст. Армавир, 1998, вып. 3, с. 17–25; Топонимика кубанского казачества. Из культурного наследия славянского населения Кубани (Мат-лы к лекционным и практическим занятиям по дисциплинам “Фольклор и этнография казачества”, “Фольклор и этнография восточных славян”). Краснодар, 1999, с. 97–104; О топонимии географических объектов Таманского полуострова. Сб. Русского исторического общества. М., 2002, т. 4 (152), с. 271–276; Топонимическое освоение черноморскими казаками территории Кубани в конце XVIII – первой половине XIX в. Кубань – Украина: вопросы историко-культурного взаимодействия. Краснодар, 2006, вып. 1, с. 136–149; Нереали-

зованные топонимические проекты на Кубани в конце XVIII – начале XX века. “Культурная жизнь Юга России”. Региональный научный журнал, 2007, № 6 (25), с. 41–42; Переименование кубанских станиц в 1910–1912 гг. Кубань – Украина: вопросы историко-культурного взаимодействия. Краснодар, 2007, вып. 2, с. 95–99; Переселенческий комитет Черноморского казачьего войска. 1821–1826 гг. Козацка спадщина. Альманах Институту суспільних досліджень. Дніпропетровськ, 2008, вип. 4, с. 142–146.

САМОЙЛОВ Олександр, учений-фізіолог; н. 26.3(7.4).1867 в Одесі, п. 22.7.1930 в Москві. Закінчив Дерптський (тепер – Тартуський) ун-т. У 1893–96 працював у лабораторії І. Павлова, у 1896–1903 – у І. Сеченова. З 1903 – проф. Казанського, з 1924 – Моск. ун-тів. С. розвивав фіз.-хем. напрям у фізіології, є автором оригінальних методів дослідження фізіології серця і нервово-м'язового апарату. Основні наук. праці С., присвячені електрофізіології (із застосуванням удосконалених ним капілярного електрометра і струнного гальванометра), отримали світ. визнання. С. один з учених, що створили електрокардіографію. С. визначив температурний коефіцієнт для процесу передачі нервового імпульса з нерва на м'яз і показав, що цей процес має хем. характер (1925), експериментально довів (1927, спільно з М. Кисельовим) гуморальну природу центр. гальмування. Учений має низку опублікованих наук. праць, після смерті С. найважливіші з них зібрані разом і опубліковані в книзі “Избранные статьи и речи” (М. – Ленинград, 1946).

Лит.: Григорян Н. А. Александр Филиппович Самойлов. М., 1963; Казанский медицинский журнал, 1931, № 4-5 (присвячений пам'яті О. Самойлова).

САМОЙЛОВИЧ Іван, гетьман Лівобережної України (1672–87); р. н. невідомий, н. у Ходоркові на Житомирщині, п. 1690 в Тобольську, Росія. Походив з родини свящ., навчався в Києво-Могилянській колегії. Служив у коз. війську сотенним писарем. Зробив стрімку кар'єру від сотника до Чернігівського полк. і ген. судді. Після ув'язнення Д. Многогрішного був обраний гетьманом Лівобережної України на раді в Коз. Діброві. Прагнув до об'єднання Лівобережної України з Правобережною у складі Рос. держави. Вів боротьбу проти П. Дорошенка,

який бачив гол. загрозу для існування України з боку Москви і спирався на султанську Туреччину. У 1674 у Переяславі був проголошений гетьманом Правобережної України. Під час тур. навали (1677–78) на Україну очолював коз. військо, відзначився в боях під Чигирином. Після невдалого походу укр.-рос. війська на Крим коз. старшина звинуватила його у зраді, домоглася скинення з гетьманства і заслання до Сибіру. У 1687 на Коломацькій раді С. був арештований моск. урядом і висланий до Тобольська, де незабаром помер.

САНКТ-ПЕТЕРБУРЗЬКА ІМПЕРАТОРСЬКА МЕДИКО-ХІРУРГІЧНА АКАДЕМІЯ (МХА), засн. в 1798 на базі лікарських шпитальних шкіл, у 1881 перейменована на Воєнно-мед. академію. З перших рр. роботи виникла необхідність підготовки власних, вітчизняних, професорських кадрів. Протягом усього 19 ст. переважна більшість викладачів і студентів Академії були вихідцями з України, здебільшого особи, які скінчили духовні семінарії та академії. Нижче подаємо дані про деяких професорів Академії, вихідців з України.

Базилевич Григорій (1759–1802), син свящ. із с. Боромля на Харківщині, д-р медицини, ініціатор створення 1 терапевтичної клініки в МХА.

Буяльський Ілля (1789–1866), син свящ. із с. Гороб'ївка на Чернігівщині, д-р медицини і хірургії, акад., видатний хірург і анатом, автор анатомо-хірургічних таблиць, чл. Віденського мед. та Філадельфійського філософ. т-в.

Велланський (Кавуник) Данило (1774–1847), син коваля з м. Борзни на Чернігівщині, д-р медицини і хірургії, акад., проф. катедри анатомії і патології, відомий як знавець природничих та мед. наук., філософ, послідовник та популяризатор натуральної філософії Шеллінга.

Гаєвський Семен (1778–1862), син свящ. з Полтави, д-р медицини і хірургії, завідувач катедри терапевтичної клініки МХА, один з авторів та упорядників статуту та штатів МХА, мед. законодавства, ред. XIII т. Зводу законів Росії, чл. Геттінгентського, Варшавського та Паризького наук. т-в. Відомий практичною діяльністю в боротьбі з епідеміями чуми та холери.

Данилевський Олександр (1839–1923), виходець з Харкова, д-р медицини, акад., проф. Казанського та Харківського ун-тів, засновник кате-

дри фізіологічної хемії ВМедА (1892), начальник ВМедА (1906), засновник біохемії, його заслуги в цій галузі науки вшановані головуванням на міжнар. мед. Конгресах у Римі (1894) та Парижі (1899).

Заболотний Данило (1866–1926), н. в селянській родині в с. Чоботарка Подільської губ., д-р медицини, проф., д. чл. АН України та АН СРСР, Президент УАН. Засновник першої в країні катедри бактеріології (1898) та першої самостійної катедри епідеміології (1920) при Одеському мед. ін-ті, організатор та нач. катедри мікробіології ВМедА (1924–28). Усесвітньо-відомі праці з епідеміології холери та чуми. Ініціатор та організатор системи протичумних установ. Вивчав епідеміологію чуми під час наук. експедицій в Арабії (1897), Китаї та Монголії (1898), Персії та Киргизії (1899). За практичну і наук. діяльність з вивчення легеневої чуми в Манджурії (1910–11) нагороджений орденом почесного легіону. Почесний чл. мікробіологічного т-ва з вивчення тропічної патології у Відні та в Парижі.

Заблоцький-Десятковський Павло (1814–82), н. на хуторі Папраснівка на Чернігівщині, д-р медицини, гол. катедри теоретичної хірургії, відомий працями з хірургії сифілісу. Першим розпочав викладання в академії систематичного курсу венеричних захворювань і хвороб сечостатевої системи, одним з перших хірургів проводив операції під хлороформним наркозом.

Загородський Петро (1784–1837), син свящ. з м. Понорці на Чернігівщині, д-р медицини і хірургії, акад., проф. анатомії та хірургії МХА з часу її заснування. Основоположник академічної анатомічної школи в Росії, почесний чл. усіх рос. ун-тів. Автор посібників з анатомії, за якими навчалася багато поколінь лікарів.

Іллінський Тимофій (1820–67), син свящ. із с. Билки на Чернігівщині, д-р медицини, проф., завідувач катедри “описальної анатомії та мікроскопії” Харківського ун-ту, організатор і перший проф. катедри патологічної анатомії МХА (1859).

Калінський-Гелліт Осип (1792–1858), син свящ. із с. Солов'ївки на Київщині, д-р медицини і хірургії, акад., проф. катедри фармакології і рецептури, патології і терапії. Відомий серед сучасників як людина енциклопедичних знань з медицини, багаторічний ред. Петербурзького “Воєнно-медичного журналу”.

Карпінський Іван (н. 1745), син козака с. Денисівка на Лубенщині, д-р медицини і хірургії, проф. катедри анатомії і фізіології МХА, катедри анатомії Академії художеств.

Костюрин Степан (1858–98), уродженець Миколаєва, д-р медицини, проф. катедри заг. патології Харківського ун-ту, проф. катедри фармакології ВМедА (1895).

Круглевський Микола (1844–18), син свящ. із Чернігівщини, д-р медицини, засл. проф., нач. катедри оперативної хірургії з топографічною анатомією МХА, першим у Росії розпочав щеплення людей проти сказу.

Наранович Павло (1801–74), син свящ. із с. Чеплівка на Чернігівщині, д-р медицини і хірургії, проф. академічної хірургічної клініки, засл. проф., МХА, нач. МХА (1867–69).

Окуневський Яків (1877–1940) родом із с. Трихатка на Херсонщині, д-р мед. наук, проф., першим вивчав умови життя на підводних човнах, увів самостійний курс із дезінфекції в навч. програму ВМедА.

Павленко Віктор (1886–1937), виходець із родини м. Новосківець на Чернігівщині, нач. катедри і клініки воєнно-польової хірургії ВМедА (1933–37).

Пелехин Петро (1789–1871), син свящ. з Київщини, д-р медицини, ординарний проф. катедри окулістики МХА, проф. катедри суд. медицини МХА, увів нові для свого часу методи мікроскопічних досліджень у суд. медицині, чл. наук. т-ва Берліна, Бреславця, Единбурга та Лондона.

Релицький Іван (1805–71), син свящ. зі Стародуба на Чернігівщині, д-р медицини, ординарний проф. і завідувач хірургічної клініки МХА, гол. лікар Гол. Військ.-сухопутного шпиталю, відомий блискучими хірургічними операціями.

Савенко Петро (1796–1843), д-р медицини і хірургії, ординарний проф. і завідувач катедри теоретичної хірургії МХА (1833–39).

Саполович Яків (1755–1831), проф. оперативної і теоретичної хірургії, дир. хірургічного інструментального заводу (1796).

Скляфосовський Микола (1836–1904), родом з хутора б. Дубосар на Херсонщині, д-р медицини, ординарний проф. і нач. катедри академічної хірургічної клініки МХА (1878–93), дир. клінічного Ін-ту (пізніше – Ін-т удосконалення лікарів) у С.-Петербурзі (1893).

Скориченко-Амбодик Григорій (1858–1928), син купця з Одеси, д-р медицини, проф., історик медицини, екстраординарний проф. першої в Росії самостійної катедри енциклопедії та історії медицини (1895), організатор студентської бібліотеки МХА.

Смеловський Іван (1767–1808), родом з Київщини, один з перших професорів МХА, завідував кафедрою фізіології із заг. патологією та гігієною, відомий як перекладач книг з медицини з нім. та лат. мов.

Сухарев Григорій (1770–1807), син свящ. з Харкова, екстраординарний проф., першим почав читати курс лекцій з акушерства в МХА, з 1803 – гол. лікар Кавказьких мінеральних вод.

Таренецький Олександр (1843–1905), син псаломщика із Чернігова, д-р медицини, засл. проф., акад. ординарний проф. катедри нормальної анатомії (1884), нач. ВМЕДА (1901), почесний гол. анатомічної секції на Міжнар. з'їзді в Парижі (1890).

Теряев Андрій (1767–1827), родом з Переяслава, ординарний проф. катедри мінералогії та зоології (1809).

Фавицький Олександр (1860–1924), родом з Миколаєва, д-р медицини, проф. факультетської терапевтичної клініки Харківського ун-ту, шпитальної терапевтичної клініки Новорос. ун-ту (Одеса), проф. катедри патології і терапії ВМЕДА (1904).

Хотовицький Степан (1796–1885), син свящ. з м. Красилівка Волинської губ., д-р медицини і хірургії, акад., очолював кафедру акушерства, жіночих та дитячих хвороб; ред. “Военно-медичного журналу”.

Чаруковський Прохір (1790–1842), син свящ. з Полтавщини, д-р медицини, проф. терапевтичної клініки МХА, уперше ввів перкусію і аускультацию як метод об'єктивного обстеження хворих, чл. Вестфальського та Антверпенського наук. т-в.

Чудновський Юрій (1843–96), син свящ. з Харківської губ., д-р медицини, ординарний проф. заг. терапії і діагностики.

Шапулинський Павло (1805–72), син свящ. із с. Осколова на Чернігівщині, д-р медицини, ординарний проф. терапевтичної академічної клініки і катедри.

Якубовський Микола (1816–79), родом з Полтавщини, д-р медицини, ординарний проф. катедри фізіології, уперше в МХА ввів викладання курсу гістології.

Яновський Михайло (1854–1924), син свящ. з Полтавщини, д-р медицини, засл. проф., акад., відомий у мед. науці як автор т. зв. периферичного артеріального серця, що стало поштовхом для подальшого вивчення ролі периферичного кровообігу в патології серцево-судинної системи, засновник школи клініцистів-терапевтів.

САПРАНОВА Ірина, н. 11.02.1985 у с. Прудки Корочанського р-ну Белгородської обл. Закінчила юридичний ф-т Белгородського держ. ун-ту. З 2005 – лєборант катедри українознавства Белгородського держ. ун-ту, з 2009 і до сьогодні – асистент цієї катедри.

Коло наук. інтересів: історія, теорія і практика юстиції в Росії і Україні.

Дисертація на здобуття наук. ступеня канд. юридичних наук: “Институты арбитражной юстиции в правовой политике России и государств СНГ: исторический и сравнительный анализ”.

САХНОВСЬКА Олена, графік; н. 2(15).5.1902 в Києві, п. 28.3.1958 в Москві. У 1929 закінчила Київ. художній ін-т (у І. Плещинського). Від 1932 жила в Москві. Графічні серії: “Жінка в революції” (1930–36); “Донбас” (1935–36); пейзажні цикли “Горьківські місця на Україні” (1939–41), “Київ 1944”, “Старий Львів” (1946); цикли ілюстрацій до “Лісової пісні” Лєси Українки, комедій М. Гоголя (обидві – 1929).

Лит.: Виставка творів Олени Сахновської. Каталог (1963).

СВАШЕНКО Семен, актор; н. 19.8(19).1904 в с. Деркачі на Сумщині, п. 23.11.1969 в Москві. Навчався 1922–25 у Київ. муз.-драм. ін-ті ім. М. Лисенка. Працював у театрі “Березіль”. Від 1924 – на Одес. кінофабриці ВУФКУ. Знімався у фільмах Л. Курбаса і О. Довженка. Серед ролей: Прапорщик (“Арсенальці”, 1925), Тиміш (“Звенигора”, 1928; “Арсенал” 1929), Василь (“Земля”, 1930). Знімався також у фільмах “Фата моргана” (1931), “Тихий Дон” (1957), “Балада про солдата” (1959), “Війна і мир” (1966). Засл. діяч мистецтв РРФСР (1966).

СВЕНСЬКА ІКОНА БОЖОЇ МАТЕРІ. Легенда оповідає, що у 2 пол. 13 ст. брянський кн. Роман, син кн. Михайла Чернігівського та брат Єфросинії Суздальської, втративши під кін. життя зір, звернувся до Києво-Печерського монастиря за проханням “відпустити” до нього чудотворну

ікону Божої Матері, віруючи в те, що з її допомогою одержить зцілення. На зворотньому шляху князевих людей з Києва до Брянська, коли вони плили з образом на човнах р. Десною, ікона вночі зникла і була знайдена на березі за Десною, ближче до р. Свени, на вітах вел. дуба. Довідавшись про цю подію кн. Роман вирушив із хресним ходом до того місця, гаряче молився на честь Божої Матері. Зір повернувся до князя, а образ Печерської (Свенської) Богородиці лишився на зберігання у закладеному тут Свенському Успенському чоловічому монастирі. День пошанування – 3 травня. Уважається, що образ Свенської Божої Матері є копією або іконою Богородиці, писаної Аліпієм, і тоді вона ідентифікується з “Намісною” іконою Києво-Печерської лаври, або якогось іншого давнього протооригіналу, пов'язаного з традицією Влахернського храму в Константинополі. На образі з обох боків від Богородиці і Дитятка зображено преподобних Антонія і Феодосія Печерських. Попри використання традиційних канонів візант. іконографії, печерські святі на С. І. Б. М. сприймаються у своїй неповторній індивідуальності, яка своїм джерелом має давньоруську іконописну традицію. Композиційно образ утілює ідею молитовного предстояння, яка була поширеною у монастирському середовищі Київ. Русі і була пов'язана з культом місцевих як небесних покровителів або засновників певного монастиря.

Лит.: Крекшин А. Свенська ікона Божией Матери. Журн. Моск. Патриархии, 1988, № 5.

СВІТАЛЬСЬКИЙ Василь, гром. діяч; н. 10.3.1929 в с. Колодруби Миколаївського р-ну Львівської обл. У 1947–49 – гол. клубу та бібліотекар у с. Вел. Горожанна. У 1949–53 – на військ. службі в Горькому (Нижній Новгород). З 1954 проживає у Владивостоці. Механік-дизеліст на “Востокрибхолодфлоті” (1954–68), старший механік у Далекосх. пароплавстві (1968–84). Активний чл. Т-ва укр. культури Приморського краю (ТУК), з 1992 – пресекр. ТУК. Делегат Все-світнього Форуму українців (серпень 1992) та учасник 5 Далекосх. з'їзду українців (березень 1993).

“СВІТАНОК”, Семипалатинське обл. т-во укр. мови, культ.-освітянська гром. орг. українців Семипалатинської обл. в Казахстані (на 1.1.1993 в обл. проживало 17,4 тис. українців,

що складає 2 % нас. обл.; переважна їх більшість мешкає у Семипалатинську). Засн. у лютому 1993. Осередки т-ва діють у 3 вузах Семипалатинська, у 4 р-нах обл. З 1993 працює недільна школа, організовані сімейний (сім'я М. Федуха) і самодіяльний у пед. ін-ті (керівник – А. Трегуб) ансамблі укр. пісні і музики. Творче об'єднання укр. художньої інтелігенції міста випускає літ.-художній альманах (тираж – до 100 прим.), присвячений укр. культурі, мистецтву, а також історії українців у Казахстані. Активісти “С” публікують статті укр. мовою в обл. газ. “Іртиш”, щомісяця готують півгодинну передачу по телебаченню і 15-хвилинну – по радіо. Керівник т-ва від дня його заснування – М. Плахотнюк, засл. учитель Республіки Казахстан.

СЕВЕР'ЯНОВА Олександра, педагог, гром. діячка; н. 1936 в с. Томаківка Дніпропетровської обл. Гол. Волгоградського т-ва укр. культури “Проліски”, канд. філол. наук. Навчалася в Харківському ун-ті на відділенні укр. філології, у 1959 переїхала до Волгограда, де завершила навчання у пед. ін-ті за спеціальністю історика-філолога. У 1977 захистила дисертацію на матеріалі про укр. говірки Волгоградської обл. Має понад 30 публікацій з питань україністики. С. була ініціатором та організатором Т-ва укр. культури, чл. ради і правління Об'єднання українців Росії.

СЕЛЕЗНЬОВ Сергій, військовий; н. 10.7.1944 в с. Руськоіванівці Білгород-Дністровського р-ну Одеської обл. Закінчив вище загальновійськ. командне уч-ще, Військ. академію ім. М. Фрунзе; академію Ген. штабу Збройних сил СРСР. У 1974–78 – заступник командира мотострілкового полку; командир мотострілкової Тихоокеанської дивізії (1973–85), перший заступник командувача армії (1985–89), командувач військ Ленінградського військ. округу.

СЕМАШКО Йосиф, греко-кат. єп. Мстиславський, правос. митр. Литов. і Віленський; організатор і виконавець акції ліквідування уніят. церкви в Росії і приєднання її вірних до РПЦ (1827–38); н. 6.1.1798 в с. Павлівка Липовецького пов. Київської губ., п. 23.11.1868 у Вільно, Литва. Походив з родини греко-кат. свящ. у кількох поколіннях. Домашню освіту здобув під керівництвом правос. свящ., навчався в римо-кат. Немирівській гімназії

Кам'янець-Подільської губ. (1809–16) та кат. Главний духовний семінарії при Віленському ун-ті, яку закінчив зі ступенем магістра богослов'я (1820). Від 1820 працював на посаді асесора Луцької єпархіальної консисторії, де був висвячений на диякона (1820), а згодом на свящ. (1821) та протопресвітера (1822). У 1822 як представник від Луцької єпархії С. був призначений чл. Римо-кат. духовної колегії при Св. Синоді в Петербурзі, що на той час складалася із двох департаментів – римо-кат. і уніят. Новий чл. колегії привернув до себе увагу при розгляді за давньої справи про примусове повернення на римо-католицизм 20 тис. уніятів у Віленській єпархії, і в 1827 було прийнято рішення про їх повернення до давньої віри.

Наслідком духовних пошуків С. став твір “Сочинение о Православной Восточной Церкви” (1825), у якому він обґрунтовує причини, які спонукають його до переходу на православ'я, критикуючи водночас кат. догмати. 9.10.1827 вийшов імператорський указ, що обмежував права неправос. христ. віросповідань у Росії. У листопаді 1827 за пропозицією Департаменту духовних справ іноземних віросповідань С. укладає “Записку”, у якій не тільки обґрунтовує необхідність віддалення й відділення уніят. церкви від римо-кат. та приєднання її до РПЦ, але й опрацює шляхи реалізації такої акції. Основні положення цієї “Записки” було сформульовано С. у доповіді, поданій на ім'я імператора, про реорганізацію уніят. церкви в Росії. 22.4.1828 побачив світ відповідний імператорський указ. На С., який формально лишався ще уніят.ом, було покладене керівництво реалізацією цього проекту. У результаті дуже скоро кількість уніят. монастирів скоротилася з 86 до 23, самі ж вони були переведені під владу єпархіального архиєрея; чисельність уніят. єпархій зменшилася з 4 до 2 (Білоруської і Мінської), а в єпархіальних центрах – Полоцьку й Жировицях – у 1828 і 1829 було відкрито семінарії з обов'язковим викладанням усіх предметів рос. мовою і уставом рос. правос. семінарій. Згідно з імператорським указом (1828) Греко-уніят. духовну колегію було повністю відокремлено від Римо-кат.; перед нею було поставлено завдання з відновлення в уніят. церкві богослужбових порядків 1595, тобто очистити їх від лат. домішок і повернути до того стану, що існував у Київ. митрополії

до укладення Берестейської церк. унії (1596).

У 1829 С. складає монаші обітниці; того самого року одержує єпископські свячення на єп. Мстиславського, вікарія Білорус. уніят. єпархії, з призначенням на посаду гол. Білорус. єпархіальної консисторії, чл. Греко-уніят. колегії. На поч. 1837 Греко-уніят. колегію було підпорядковано безпосередньо обер-прокурору Св. Синоду, що остаточно позбавило РКЦ можливостей керівництва уніятами в Росії. На цей час усі уніят. архиєреї, за винятком митр. Йосафата Булгака та 3/4 парафіяльного духовенства, уже дали підписку про готовність перейти на православ'я. У 1838 померли останні противники цієї акції – митр. Булгак і єп. Йосафат (Жарський). За ініціативою С. 12.2.1839 у Полоцьку проведено собор, на якому уніят. духовенство одностайно схвалило акт про приєднання уніятів до РПЦ. 25.2.1839 це рішення було затверджене Св. Синодом, а 23.3.1839 – рос. імператором. Усі уніят. архиєреї були прийняті до РПЦ у суцільному сані, С. піднесено до гідності архієп. і призначено гол. Білорус.-литов. духовної колегії, що заступила Греко-уніят.

У складі РПЦ С. обіймав посаду чл. Св. Синоду (від 1.4.1847), був піднесений до гідності митр. (3.3.1852). На початку 1860-их рр. С. кілька разів звертався до Синоду із проханням відійти від справ управління, але кожного разу йому відмовляли, не знаходячи гідного заступника. Поховано митр. С. у Свято-Духівському Віленському монастирі, у відновленій ним печерній церкві під ракою свв. Віленських мучеників. За свою діяльність у Росії С. був нагороджений орден. св. апостола Андрія Первозванного, св. кн. Олександра Невського, св. рівноапостольного кн. Володимира, оздобленими діамантами, панагією та жезлом. Твори: Йосиф, митр. Литов. Записки. СПб., 1883.

Лит.: Булеков А. Митр. Литов. и Виленский Йосиф. Журн. Моск. Патриархии, № 3, 1990; Извеков Н. Высокопреосвященный Иосиф (Семашко), митр. Литов. и Виленский. Вильна, 1894; Киприанович Г. Жизнь Йосифа Семашки, митр. Литов. и Виленского, и воссоединение западнорус. униатов с Правос. Церковью в 1839 г. Вильна, 1897; Киприанович Г. Высокопреосвященный Йосиф Семашко, митр. Литов. и Виленский. Вильна, 1894; Lencuk W. The Eastern Catholic Church and Czar Nicilas I. Rome – New York, 1966.

СЕМЕНКО Ірина, літературознавець; н. 1921 в с. Гельм'язове Київ. обл., п. 1997 в Москві. Дочка укр. поета-футуриста Михайла Семенка. Закінчила школу в рідному с., Ленінградський ун-т (1944). Працювала в Публічній бібліотеці та викладала в Бібліотечно-му ін-ті в Москві. Канд. філол. наук; відомими є її праці про В. Жуковського, поетів пушкінської доби, О. Мандельштама ("Поэтика позднего Мендельштама"). Підготувала вид.: "Михайло Семенко. Вибрані твори." (Вюрцбург, 1979); чимало батькових творів переклала на рос. мову.

СЕМИЗОРОВА Ніна, балерина; н. 10.10.1956 в Кривому Розі. Закінчила Київ. хореографічне уч-ще. У 1975 – солістка Київ. академічного театру опери та балету ім. Т. Шевченка; з 1978 – Держ. академічного Большого театру РСРС. Нар. артистка РСФРР (1985), перша премія і золота медаль на III Міжнар. конкурсі артистів балету в Москві (1977).

СЕНИЦЯ Павло, композитор і фольклорист; н. 1879 в с. Маскимвка, на Київщині, п. 1960 в Москві. У 1909 закінчив Моск. консерваторію, де викладав муз. фольклор. Автор опери, 2 симфоній, 3 п'єс, написав хори на слова Т. Шевченка тощо. Наук. праці: "Сучасна укр. музика" (1923), "Укр. вокальна музика" (1925), "Укр. нар. пісні, записані у Волинській губ."

СЕРБЖИНСЬКИЙ Василь, диригент; н. 1785 в с. Босівки на Черкащині, п. 30.7.1832 в Петербурзі. Навчався у 1795–1808 у Київ. академії, відтоді – викладач фізики і математики (з 1818 – ординарний проф.). Автор підручників з альгебри для духовних уч-щ. У 1804–08 був учителем ірмологічного співу в Київ. академії.

СЕРАПІОН Владимирський, еп. Володимирський; н. на поч. 13 ст., п. 1275 в м. Володимирі, архимандрит Києво-Печерського монастиря (1238), з 1474 – еп. Володимирський. Автор 5 повчань; у трьох з них яскраво описано розорення Русі татаро-монголами.

СЕРЕДА Микола, співак; н. 4(16).5.1890 в с. Старі Санжари на Полтавщині, п. 16.2.1948 в Ленінграді. Закінчив у 1926 Моск. консерваторію. Працював у театрах Харкова (1926–33), Свердловська (1933–35), Ленінграда (1935–48). Партії: Андрій ("Тарас Бульба" Лисенка), Левко ("Майська ніч" Римського-Корсакова), Лоенгрін

(в однойменній опері Р. Вагнера). Нар. артист РРФСР (1947).

СЕДІН Митрофан, письмен., журналіст, гром. діяч, за фахом коваль; н. 1861 на Кубані, п. 1918 там само. Освіту здобув самотужки; писав п'єси укр. мовою з життя кубанських українців, а також вірші і прозові твори рос. мовою. У 1915–17 видав журн. "Прикубанские степи" (Краснодар), брав участь у боротьбі за рад. владу. Розстріляний військами ген. Денікіна.

СЕРОВ Олександр, естрадний співак; н. 24.3.1954 в Миколаєві. Закінчив Миколаївське муз. уч-ще в класі кларнета. Працював у Миколаївській обл. філармонії; був керівником ВІА "Черемош" (Чернівці), "Свитязь" (Вол. обл. філармонія); соліст Моск. обл. філармонії, артист Молодіжного центру "АРС", удостоєний 1 премії на Міжнар. конкурсі "Інтергалант-87" у Празі; "Гран-прі" фестивалю популярної музики "Будапешт-88", лауреат премії Ленінського комсомолу. Засл. артист РСФРР.

СИБІР, територія у РФ, яка займає більшу частину Півн. Азії, простягається від Уралу на зах. до хребтів тихоокеанського водорозділу на сх. і від берегів Півн. Льодовитого океану до кордонів із Сер. Азією на півд. Протяжність із зах. на сх. більше 7 тис. км, а з півн. на півд. до 3,5 тис. км, площа бл. 10 млн кв. км. У природному відношенні виділяються Зах. і Сх. С., у складі яких Західносибірська рівнина, Середносибірське плоскогір'я, гори Півд. С. Розміщений у помірному та субарктичному кліматичному поясах; клімат переваж. різко континентальний, суворий; середні температури січня – від –16 С° на півд. до –48 С° в Якутії, липня – від +5 С° на півн. до +23 С° на півд.; опадів від 100–150 мм на крайній Півн., до 2000 мм у рік у горах Алтаю, поширена вічна багаторічна мерзлота. Найбільші ріки: Об, Іртиш, Єнісей, Лена, Ангара, Алдан, найбільше оз. – Байкал. Рослинний покрив змінюється з півн. на півд. від тундри і лісотундри до тайги, лісостепу та степу. С. має різноманітні і дуже значні запаси корисних копалин, нафти, газу, кам'яного і бурого вугілля, торфу, залізних руд, вапняків, доломіту, мідно-нікелевих руд, бавкситів, а також вел. запаси деревини та гідроресурсів. Основними галузями пром-сти С. є паливна, чорна та кольорова металургія, лісова та деревообробна, ма-

шинобудування, хемічна, деякі галузі харчової. Гол. напрямками сіль-госп. виробництва є молочно-м'ясне тваринництво, вівчарство, оленярство, пушний промисел, вирощування зернових культур (Зах. С.).

Заселення С. українцями почалося у 2 пол. 19 ст. і різко інтенсифікувалося після спорудження зах. і центр. гілок Транссибірської магістралі, будівництво якої велося в 1895–1905. Західносибірська ділянка траси була завершена наприкін. 19 ст. і саме з її уведенням розпочалося масове переселення укр. селян на родючі землі півд. частини Зах. С. Українці здебільшого селилися поблизу цієї залізниці, перев. в сс., і займалися землеробством і тваринництвом. Уже на поч. 20 ст. Зах. С., здебільшого заселена українцями півд. його частина, став важливим р-ном виробництва товарного зерна, а згодом – високоякісної молочно-м'ясної продукції. За даними перепису 1897, у С. нараховувалося 223,3 тис. українців, з них у Томській губ., – 99,2 тис., Тобольській – 37,8 тис., Єнісейській – 21,4 тис., Забайкальській обл. – понад 5 тис. У 1920-их рр. чисельність українців у С. дуже зростає внаслідок примусового переселення селян у процесі колективізації. У 1926 укр. діаспора С. налічувала 828 тис. осіб, що складало 9,5 % усіх жителів цього регіону, найбільше укр. переселенців було зосереджено на півд. Зах. С., на межі з півн. Казахстаном. У 1930-их рр. С. перетворився на один з найбільших р-нів політ. заслання і розміщення концтаборів у РСРС; безплатною працею в'язнів і спецпоселенців тут будувалися вел. пром. підприємства, споруджувалися залізничні магістралі. Серед політ. в'язнів і засланців було багато українців, які поповнювали чисельність діаспори. Багато українців було переселено в С. унаслідок евакуації пром. підприємств і нас. під час 2 світ. війни.

Із сер. 1950-их рр. почалося масове звільнення ув'язнених та ін. категорій вивезених. Саме тому чисельність українців С., особливо у 1950–60-их рр. різко скоротилася, насамперед у регіонах масового відбуття ув'язнення і заслання. З 1959 до 1970 чисельність українців у С. скоротилася із 666,6 тис. до 520,6 тис. осіб, у т. ч. у Кемеровській обл. – з 109,5 до 71,7 тис., Алтайському краї – з 111,9 до 81,7 тис., Омській обл. – з 128 до 104,6 тис., Новосибірській – з 62,3 до 47,6 тис., Іркутській – з 97,2 до 84,4 тис.

З 1970-их рр. паралельно з виїздом українців з місць ув'язнення і заслання розпочалася нова хвиля переселення українців у С., перев. кваліфікованих робітників і спеціалістів для проведення геолого-пошукових і геологорозвідувальних робіт та експлуатації відкритих потужних нафтових і газових родовищ у Тюменській обл. Це нове переселення було масовим: чисельність українців за 1970–79 збільшилася в цій обл. з 25,9 до 79,9 тис. осіб, за 1979–89 – до 260,2 тис. Таким чином, на сьогодні в С. зосереджена численна укр. діаспора, у 1989 вона налічувала 863,3 тис. осіб. Найбільше українців проживає у Тюменській обл. (у 1989 – 260,2 тис. осіб, що складає 8,4 % усього нас. обл.), Красноярському краї (118,7 тис., 3,3 %), Омській обл. (104,8 тис., 4,9 %). Питома вага українців усього нас. С. складає бл. 4 %. Таким чином, у процесі формування укр. діаспори в С. відбувалося переміщення її центрів з півд. на півн. Якщо в дорев. рр. укр. переселенці осідали перев. поблизу Трансирійської магістралі, від 1930–50-их рр. укр. в'язні та переселенці відбували покарання і заслання в більш. півн. р-нах, то з 1970-их рр. основні переселенські потоки українців були спрямовані в крайні півн. регіони С. “Стара” укр. діаспора у півд. частині С. (Алтайський край, Новосибірська, Омська і Томська обл.) є дуже асимільованою, частка українців, які вважали укр. мову рідною, коливається тут від 27,3 % до 33,2 %. У місцях, де укр. переселенці з'явилися відносно недавно (Тюменська обл., півн. р-ни Красноярського краю), ці показники є значно вищими і складають 54–68 %.

За рад. періоду впродовж кількох десятиліть українці С. практично були позбавлені можливостей для свого нац.-культ. розвитку – не існувало укр. шкіл, преси, закладів культури. У 1990-их рр. ситуація почала змінюватися. У багатьох регіонах і містах С. з'являються укр. т-ва, діяльність яких спрямована насамперед на відродження і збереження нац. свідомості, вивчення укр. мови, історії, розвиток та підтримку нац. культури і традицій, налагодження культ. і гром. зв'язків з Україною та укр. культ. центрами в ін. регіонах Росії. Процеси укр. відродження активніше відбуваються в півн. та сх. С., де проживають українці, які в перев. більшості народилися в Україні і не втратили зв'язків з батьківщиною. Зокрема, активним є укр.

рух у Тюменській обл., цьому значною мірою сприяє те, що серед адміністрації та пром. еліти регіону вагоме місце посідають українці. У Тюмені виходить газ. “Українці на Півночі”. Ще в 1989 створено уренгойське Т-во укр. мови, завдяки діяльності якого двічі на тиждень у місті по радіо почали виходити передачі укр. мовою, друкується газ. “Українське слово”, створено філіял укр. бібліотеки, організовується виступ укр. артистів та розповсюдження укр. преси. Позитивний досвід роботи має красноярське нац.-культ. т-во “Україна”, створене у квітні 1992. Т-во органіжує лекції, бесіди на істор. та рел. теми, вечори укр. поезії і літератури, виставки укр. книги та вишивки, відзначення нац. свят, щороку проводиться День укр. культури. При т-ві діють колективи художньої самодіяльності, зокрема хор “Барвінок”. Укр. т-ва діють і в багатьох ін. містах С. Найменшу активність проявив укр. рух у півд. обл. Зах. С., де українці є найбільш асимільованими.

Лит.: З а с т а в н и й Ф. Д. Сх. укр. діаспора. Л., 1992.

СИБІР. УКРАЇНЦІ В ЗАВОЮВАНІ СИБІРУ. Тікаючи від кріпацької системи, нац. і рел. гніту поль. шляхти, чимало українців приставало до т. зв. служилих государевих людей, які з кін. 16 – поч. 17 ст. чимраз далі заглиблювалися в Сибірські території, будуючи опорні пункти (остроги, зимівники, слободи), які пізніше розрослися в міста. В офіційних документах вони називалися “козаками лит. списка”, “черкасами”. Зокрема, одним із засновників Кузнецького острога (нині – м. Новокузнецьк, райцентр Кемеровської обл., один з найбільших металургійних центрів) на поч. 17 ст. був Євстафій Харламов, він же укр. козак Михайлевський, перший кузнецький воевода, мандрівник, що здійснив походи на р. Об, до Полоцького оз. тощо. У завоюванні Сибіру протягом 17 ст. важливу роль зіграли “служили іноземного списка”, тобто козаки “черкаського” і “лит.” списків, серед яких було чимало українців. Вони практично були в кожному острозі, зимівнику, місті. Наприклад, у 1646 у Кузнецькому острозі нараховувалось 49 козаків “черкаського списка”, які потрапили сюди в пошуках “землі і волі”. Та замість “землі і волі” вони потрапили в пазурі царських воевод, “жадних до наживи”, завойовників “нових земель”, які, за

відомим істориком С. Бахрушиним, мало чим відрізнялися від іспанських конкістадорів 16 ст. Не дивно, що здебільшого укр. козаки подібно до Івана Березовського, Миколи Чергінівського, Євстафія Михайлевського скидали царських воевод, встановлювали коз. порядки, а коли сили воевод переважали, тікали в Даврію.

“СИБІРСКИЙ УКРАИНЕЦ”, орган Іркутського нац. центру “Клекіт”. Зареєстрований 15.4.1993. Вийшло 1 ч. (липень 1993) рос. мовою, обсяг – 4 стор., наклад – 3 тис. прим. Ред. – Г. Андреева. Газ. містила матеріали про події в Україні та в укр. громадах Томська, Владивостока, Молдови, а також інтерв'ю з президентом Об'єднання українців Росії П. Кікіликом.

СИГИДА (дівоче прізвище – Маласяно) Надія, н. 1862 в Таганрозі (тепер – Ростовської обл.), РФ, п. 8.11.1889 в Карі, Сх. Сибір. Учителька за Таганрога, дружина народо-вольця-терориста Якіма Сигиди. По закінченні гімназії вчителювала, брала участь у діяльності групи народо-вольців. У 1887 засуджена до страти, яку було замінено 8-річною каторгою на Карі в Сх. Сибіру. Отруїлася на знак протесту разом з групою ін. каторжан. П. Грабовський присвятив С. кілька віршів, він разом з нею був відправлений етапом на каторгу.

СИДОРЕНКО Олександр, учений-геолог, гром. і партійний діяч, акад. АН СРСР (1966); н. 6(19).10.1917 в с. Новомиколаївка на Луганщині, п. 23.3.1982 в Москві. Походив із селян. У 1940 закінчив Воронежський ун-т. У 1941–43 служив у Рад. Армії. У 1943–50 працював у Туркменському, а в 1950–61 – у Кольському філіялах АН СРСР (з 1952 – гол. президії Кольського філіялу). У 1961–62 – 1 заступник гол. держ. комітету Ради мін. РРФСР з координації наук.-досл. робіт, 1962–63 – мін. геології і охорони надр СРСР, 1963–65 – гол. Держ. геологічного комітету СРСР, 1965–75 – мін. геології СРСР. З 1975 – віце-президент АН СРСР.

Наук. дослідження С. присвячені питанням геології та геоморфології пустельних р-нів СРСР, процесам мінералоутворення в корі вивітрювання і пов'язаним з ними корисним копалинам (Основные черты минералообразования в пустыне. У кн.: Вопросы минералогии осадочных образований, кн. 3–4, Ленинград,

140 СИЛЬ

1956), комплексній оцінці мінеральної сировини й охорони навколишнього середовища. На Кольському півостр. С. вивчав докембрійські породи, розвинув новий напрям у геології – літологію осадово-метаморфізованих товщ докембрію (К вопросу о литологическом изучении метаморфических толщ. М. – Ленинград, 1961 (у співавторстві з О. І. Луневою); Органическое вещество в осадочно-метаморфических породах докембрия. М., 1975 (у співав. з С. О. Сидоренко)). Важливе значення мала організаційно-адміністр. діяльність С., направлена на розвиток пошуків корисних копалин, збільшення мінерально-сировинного потенціалу країни. С. був почесним чл. Угор. АН НДР (1980), чл. Чехо-словацької АН (1977), Нім. Дем. Республіки, Болгарської АН (1977), Міжнар. т-ва по вивченню походження життя (1970), Міжнар. асоціації з седиментології (1966). С. активно займався гром. і партійною роботою, був деп. Верховної Ради СРСР 7–9 скликань, на 23–24-их з'їздах КПРС обирався канд. у чл. ЦК КПРС. За наук. і гром. діяльність С. був удостоєний Ленінської премії (1966), нагороджений 3 орденами Леніна, 2 ін. орденами, медалями.

СИЛЬВЕСТЕР (Белькевич), див. *Белькевич Сильвестер*.

СИЛЬВЕСТЕР (Кулябка), див. *Кулябка Симеон*.

СИЛЬВЕСТЕР (Лебединський), див. *Лебединський Сильвестр*.

СИЛЬВЕСТЕР (Ольшевський), див. *Ольшевський Юстин*.

СИМАШКО Франц, військ. педагог; н. 1818 на Полтавщині, п. 29.10.1892 в Петербурзі. Виходець із дворянської родини на Полтавщині. Скінчив Павлівський кадетський корпус. Служив у війську; 1865–85 – дир. Полтавської військ. гімназії і Полтавського кадетського корпусу. Відомий також як математик, укладач і перекладач багатьох підручників.

СИМОН, перший єп. Володимирський (1215–1226), один з авторів Києво-Печерського Патерика; р. н. невідомий, п. 22.5.1226 у Володимирі, монах Києво-Печерського монастиря, С. спочатку був ігуменом монастиря у Володимирі (від 1197) та духівником дружини кн. Всеволода Юрійовича, а від 1215 – єп. Володимирським і Суздальським; схимомонах. До “Патери-

ка” за авторством С. увійшли “Слово о созданиі церкви Печерской” (написано не раніше 1222) та “Послание к Поликарпу” (1225–26). Лаврентіївський літопис так характеризує С. – “блаженный і милостивий, учительний єпископ”. У посланнях прославляє Києво-Печерський монастир як місце виняткової святости; це було актуально на тлі тогочасних реалій – переміщення політ., культ., церк. центру Київ. держави на північ Св. Руської церкви. День пам’яті – 12 липня.

СИНЬКОВСЬКИЙ Філарет, правос. архиеп., місіонер, духовний письмен.; р. н. невідомий, п. 1917. Виходець із Таврійської єпархії. С. по закінченні Херсонської духовної семінарії дістав священніч свячення (1867). У 1875 призначений місіонером до Алтайської місії, єп. Бійський (1891), Владикавказький (1893), Кишинівський (1908), архиеп. Ратський і Новочеркаський (1908). С. здійснив переклад киргизькою (казахською) мовою і видрукував початкові відомості про правос. віру для новохрещених киргизів (казахів), Євангеліє від Матвія, основні молитви. Автор творів “Записки алтайского миссионера за 1876–81 годы”, а також кількох “Записок миссионера киргизской миссии” (подані друком у “Томских Епархиальных Ведомостях” і “Моск. Епархиальных Ведомостях”).

СИСАК Микола, медик, н. 1890 в с. Джури на Тернопільщині, п. 30.11.1959 в Казані, Татарстан. Закінчив Станіславську гімназію і мед. ф-т Віденського ун-ту. Працював лікарем у військ. лікарні Відня. У 1918 за УЦ Ради переїхав до Києва. Тут працював у лікарні до арешту в 1935, коли був звинувачений у політ. неблагонадійності і засланий на Сибір. Там лікував хворих каторжан. У 1939 С. звільнено, але заборонено повертатися в Україну. Працював у Казанській психоневрологічній лікарні. Захистив дисертацію і здобув ступінь канд. мед. наук. Викладав у Казанському мед. ін-ті, завідував катедрою анатомії. Друкував у фахових зб. наук. праці з медицини. Після відкриття в Тернополі мед. ін-ту намагався влаштуватися там на роботу, але отримав відмову в М-ві охорони здоров’я УРСР як колишній політ. засланець. У 1958 С. було реабілітовано, але йому так і не вдалося повернутися в Україну.

Лит.: Квасниця Ф. Не приймає мене Україна. Зона, 1992, № 2.

СПРЕНКО Юлія, н. 29.03.1972 у Тернополі. У 1994 закінчила філолог. ф-т Тернопільського держ. ін-ту ім. Я. Галана за спеціальністю “Вчитель укр. мови і літератури”. У 2003 закінчила ф-т педагогіки і психології Моск. держ. відкритого пед. ун-ту ім. М. О. Шолохова зі спеціальності “Соціальний педагог”. У 1993–96 – учитель укр. мови і літератури Беневської загальноосвітньої школи Теребовлянського р-ну Тернопільської обл.; асистент катедри укр. і заг. мовознавства Тернопільського держ. ін-ту; секретар-референт Тернопільського обл. т-ва “Просвіта” ім. Т. Г. Шевченка. З 1997 – учитель предметів україномовного циклу в різних осв. установах Республіки Башкортостан (в Уфимському пед. коледжі № 1; Нац. укр. недільній школі ім. Т. Г. Шевченка м. Уфі; школі № 9 м. Уфі; Уфимській філії Моск. держ. гуманітарного ун-ту (МДГУ) ім. М. О. Шолохова; Нац. укр. недільній школі “Злагода” м. Уфі). З 2008 і до сьогодні – завідувач катедри рос. і зарубіжної філології Уфимської філії МДГУ ім. М. О. Шолохова, співроб. Науково-методичного центру з вивчення слов’янських культур.

Коło наук. інтересів: проблеми укр. нац. освіти.

Канд. пед. наук, дисертація: “Развитие системы призрения и воспитания детей-сирот Уфимской губернии в XIX – начале XX веков” (Оренбург, 2009).

Чл. Правління Республіканського національно-культурного центру українців Башкортостану “Кобзар”, Почесна грамота М-ва освіти РФ (2003), Почесна грамота М-ва освіти Республіки Башкортостан (2004), Подяка Надзвичайного і Повноважного Посла України в РФ (2007), Почесна грамота Академії пед. наук України (2010), Почесна грамота Міжнар. ін-ту освіти, культури і зв’язків з діаспорою Нац. ун-ту “Львівська політехніка” (2010), Знак “Патріот України” (2010).

Основні праці: Основні напрями розвитку української освіти в Башкортостані (з досвіду діяльності Уфимської філії). III Кирилло-Мефодієвские чтения: Мат-лы науч.-практич. конф. Уфа, 2009, с. 135–138; Здобутки української освіти в Республіці Башкортостан. Український вимір: Міжнар. зб. інф., осв., наук., метод. ст. і мат-лів. Чернігів, 2009, с. 202–204; Українська вища освіта в Башкортостані. Украинистика в России: история, состояние, тенденции

развития: Сб. мат-лов Междунар. на-уч.-практич. конф. М., 2010, Із історії української освіти в Башкортостані. Український вимір: 36. мат-лів ІV Міжнар. наук. конф. “Українська діаспора: погляд із ХХІ століття”. Ніжин, 2010; вип. 3 (8), с. 54–58 (у спів-авторстві з В. Я. Бабенком).

СКИБИЦЬКА Ірина, н. 14.10.1971 у Краснодарі. У 1995 закінчила істор. ф-т Кубанського держ. ун-ту, була здобувачем катедри дорев. вітчизняної історії. Наук. школа кубанського кавказознавства, аграрної історії Півн. Кавказу. Учитель, наук. керівник – д-р істор. наук, проф. В. М. Ратушняк. З 1995 – викладач історії, суспільствознавства, історії держави і права в Центрі професійної освіти м. Краснодара.

Коло наук. інтересів: військово-політ. і соціальні аспекти завершального етапу Кавказької війни (1860–64), проблема ліквідації Чорноморського війська і роль укр. нас. в колонізації Закаубання.

Канд. істор. наук, дисертація: “Завершение Кавказской войны (1860–1864 гг.): военно-политические и социальные аспекты” (Краснодар, 2011).

Голова Краснодарської крайової суспільної орг. “Співдружність Кубань – Україна” (з 2006).

Нагороджена почесним знаком “Народна довіра” Організаційним комітетом загальнонац. конкурсу “Українська мова – мова єднання”; медаллю “200 років М. В. Гоголю” за “значний внесок в укріплення дружби народів Росії і України” від Ростовської міської укр. нац.-культ. автономії, чл. Міжнар. асоціації українців, чл. Одеської обл. орг. Нац. спілки журналістів України.

Основні праці: “Кубань з Україною”: или кто раскачивает политическую лодку сегодня. Кубань – Украина: вопросы историко-культурного взаимодействия. Краснодар, 2007, вып. 2, с. 169–177; О деятельности украинских организаций Кубани. Козацька спадщина. Альманах Інституту суспільних досліджень. Дніпропетровськ, 2008, вип. 4, с. 190–197; Первая перепись казаков-переселенцев на Кубань в конце XVIII века: Исторические документы. Краснодар, 2006. (Рецензия). Кубань – Украина: вопросы историко-культурного взаимодействия. Краснодар, 2008, вып. 3, с. 253–257 у співавторстві).

СКИДАН Володимир, краєзнавець, просвітянин; н. 1858 в Єйську, Кубань,

у родині дядка. Закінчив Кубанську військ. гімназію, вступив до Київ. ун-ту, з якого був виключений за участь у студентських сходках. Вступив до Харківського ун-ту, але й звідти виключений за розповсюдження забороненої літ-ри і висланий до Архангельської губ. Після клопотань одержав дозвіл продовжити навчання в Казанському ун-ті, але через рік виключений за політ. неблагонадійність. Здобув вищу освіту в Новорос. ун-ті в Одесі. До 1887 перебував під негласним наглядом поліції. У 1889 – секр. Єйської міської думи; у 1905 – дир. нар. уч-щ Кубані. Належав до Рев. укр. партії. Активний чл., а протягом 14 рр. – гол. правління Т-ва любителів вивчення Кубанської обл. Кілька років входив до складу 1 Тимчасового Кубанського військ. і 3 крайового уряду, у яких за-відував питаннями нар. освіти.

СЛАВИНЕЦЬКИЙ Єпифаній, ієромонах, філолог, перекладач; р. н. невідомий, п. 1676 в Москві. Освіту здобув у Київ. братській школі та за кордоном. Будучи викладачем Київ. братської колегії, за наказом царя Олексія Михайловича мав перебраться до моск. Андріївського Преображенського монастиря, де розпочав роботу над перекладами з грец. Невдовзі перейшов до кремлівського Чудова монастиря, де впродовж 26 рр. виправив та видрукував Службник, Часослов, Псалтир, Ірмологій (1673), загальну Мінею, Правила св. Апостолів та соборів, Номоканон Фотія, Життя святих, літургію св. Йоанна Золотоустого. Здійснив перевид з острозького примірника Нового Завіту, у рукопису лишив переклад П’ятикнижжя. С. автор багатьох передмов до моск. видань богослужбової літератури, також перекладів (з грец. і латини) творів свв. отців. Ним укладено “Лексикон греко-слов’яно-латинський” і “Лексикон філологічний” із поясненнями термінів зі Св. Письма і творів св. отців (у рукописах). Був одним зі сподвижників патріярха Никона у проведенні церк. реформ. За дозволом Никона С. відновив у Рос. церкві звичай проповідувати (зник ще в 15 ст.). Збереглося понад 50 “слов” – проповідей С., написаних під впливом укр. традицій проповідництва 17 ст.

СЛАНЬ, смт, райцентр Волгоградської обл., Росія. Засн. у 2 пол. 18 ст. укр. переселенцями. Поруч оселилися росіяни в с. з такою самою назвою. Слобода і с. щільно прилягали одне до

одного, були єдиним населеним пунктом, але мали окреме самоуправління і культ. життя.

Жителі слободи були кріпаками, яких відпустили на волю пани Нарішкини у 1803–19. Кожен селянин мав сплатити за це по 400 руб. На слобідському торгу в сер. 18 ст. були розташовані магазини та склади, що ними володіли купці з різних міст Росії, які мали право орендувати ділянку на 36 рр. У 1967 сланські купці звернулися до Аткарського повітового земського правління з проханням продовжити термін оренди до 99 рр. На поч. 1870-их рр. у слободі проживало 4600 українців у 736 хатах, було 40 шинків, 1 трактир. У казенному уч-щі та 3 приватних школах навчалось 200–300 учнів. У рос. с. було 313 хат, 1800 жителів, 14 шинків, одна приватна школа з 25 учнями. Росіяни звернулися до уряду з проханням перетворити С. на місто. На торгу було зібрано сход, на якому право голосу мали лише домовласники. 131 росіянин підписався за перетворення С. на м., але 235 українців були проти, тому цього не сталося. Наприкін. 19 ст. в торговій слободі і с. проживало 10 тис. українців та росіян, було 3 церкви, волосне правління, 2 земські школи (чоловіча та жіноча) і 2 приватні школи. У 1911 у Сланській малорос. волості було 1718 дворів приписного нас. з 8883 жителями та 369 госп-в сторонніх (1489 чоловік). Було 2 церкви, при яких діяли школи, а також 3 земські школи, лікарня з 19 ліжками, ветеринарний пункт, поштово-телеграфна контора. За переписом 1989, Сланський р-н має найбільшу щільність укр. нас. в обл.

Лит.: О слободе Слани Аткарского уезда. Памятная книжка Саратовской губ. на 1872 г. Саратов, 1872; Списки населенных мест Саратовской губ. Аткарский уезд. Саратов, 1912, вып. I.

СЛІСАРЕНКО Олекса, поет, прозаїк; н. 28.3.1891 на хуторі Конівцов (тепер – с. Шипулове) Харківської губ., п. 3.11.1937 на Соловках. Навчався в Кучерівській (Курщина) та Харківській сіль.-госп. школах. До 1917 друкував вірші у журн. “Рілля”, “Дніпрові хвилі”, “Літературно-наук. вісник”, “Маяк”, “Промінь”, “Рідний край” та ін. Автор зб. поезій “На березі Кастальському” (1919), книжок “Поєми” (1923), “В болотах” (1924), “Сотні тисяч сил” (1925), “Камінний виноград” (1927), роману “Чорний ангел”

142 СЛОВ

(1929) та ін. Належав до літ. орг. "Гарт" (1925), ВАПЛІТЕ (1926–28), "Техномист. групи" (1929). Заарештований у квітні 1934, засуджений до 10 рр. позбавлення волі і 3 рр. – прав.

СЛОВ'ЯНО-ГРЕКО-ЛАТИНСЬКА АКАДЕМІЯ – перший вищий навч. заклад у Росії, засн. 1687 (під назвою Єлінно-грецька академія). Стала центром підготовки кадрів для потреб рос. держави й церкви. У 1814 перетворено на Моск. духовну академію і переведено із Заїконоспаського монастиря до Троїце-Сергієвої лаври.

СМИРНІЦЬКИЙ Авраамій, архиеп. Воронежський і Задонський; н. 1773, п. 1846 у Воронежі. Освіту здобув у Київ. духовній академії (1796), через рік після закінчення якої склав монаші обіти в Києво-Печерській лаврі, ієромонах (1799), керівник лаврської друкарні (1808), а згодом верхніх печер (1814), намісник Києво-Печерської лаври (1815), архимандрит (1817), еп. Воронежський і Задонський (1826–46), архиеп. (1833). В історії Церкви згадується за свою благодійницьку діяльність, подвижницьке життя і дар зцілення душевних недуг.

СНЄЖКОВА Ірина, н. 26.09.1953. Закінчила істор. ф-т (катедра етнографії Моск. держ. ун-ту (МДУ) ім. М. В. Ломоносова. Наук. керівники і вчителі: акад. Ю. Бромлей, д-р істор. наук. Л. Дробіжева, чл.-кор. Ю. Арутюнян, д-р істор. наук М. Губогло. Нині – старший наук. співроб. Центру вивчення міжнац. відносин Ін-ту етнології і антропології ім. М. М. Міклухо-Макля РАН.

Коло наук. інтересів: етносоціологія і етнопсихологія, проблеми формування міжетнічних стереотипів росіян і українців, дослідження нац. еліт Росії і України, конфесійна проблематика Росії і України.

Канд. істор. наук, дисертація: "Формирование этнического самосознания детей и юношества (на материалах этносоциологического исследования г. Киева и Киевской области)" (М., 1983).

Основні праці: Деякі особливості етнічної і громадянської свідомості укр. та рос. молоді (на матеріалі етносоціологічного опитування). "Народна творчість та етнографія", 2006, № 5; Антинатовские протесты феодосийцев. Россия и Украина: этнополитические аспекты взаимодействия. М., 2007; Образ России и

Украины в представлениях русской и украинской молодежи. Россия и Украина: этнополитические аспекты взаимодействия. М., 2007, с. 96–127; Представления молодежи об элите и власти в России и Украине. Россия и Украина: этнополитические аспекты взаимодействия. М., 2007; Проблема целостности России в представлениях студенческой молодежи столицы. Молодежь Москвы: адаптация к многокультурности. М., 2007; Молодежь об элите и власти в России и на Украине. Этничность и власть: региональные, национальные и глобальные проекты: Мат-лы Междунар. семинара. Севастополь, 2008; Представления молодежи об элите и власти в России и Украине. "Народна творчість та етнографія", 2008, № 1; Образ элиты и власти в представлении московских студентов. Социология и социологи. Исследования, поиски, воспоминания. М., 2008; Этнорегиональные модели адаптации (постсоветские практики). М., 2008; Образ России и Украины в контексте геополитических изменений. Этнографическое обозрение, 2009, № 2 у співавторстві); Православные ярмарки Москвы и Киева как этнографический источник. Украинская этничность в социокультурном пространстве России: Мат-лы Междунар. науч. конф. Уфа, 2011, с. 186–196.

СОБАЧКО-ШОСТАК Ганна, майстер декоративного розпису; н. 1883 в с. Скопці (тепер – с. Веселинівка) на Київщині, п. 1965 в селищі Черкізово Пушкінського р-ну Моск. обл. У 1910 С.-Ш. почала працювати в навчально-показовій майстерні, організованій у Скопцях А. Семигравовою. Вишивки й панно за малюнками С.-Ш. експонувалися 1913 у Петербурзі, Києві та Парижі, а 1914 – у Берліні. У 1915 її малярські композиції показано на виставці "Сучасне декоративне мистецтво" в Москві. У 1932 майстриню запрошено на фабрику "Експортвибивтканина" (Черкізово під Москвою), де за її малюнками, виконаними аквареллю та гвашю, виготовляли панно і вишивки в укр. нар. стилі. Серед творів: "Весняна пісня" (1913), "Півні" (1916), "Укр. вінок", "Букет квітів", "Вихор" (усі – 1920), цикл панно "Квіти України" ("Мої улюблені квіти", 1916; "Наддніпрянські квіти", 1964 та ін.). Майстер нар. мистецтва України (1936).

СОБОЛЬ Федір, диригент; н. 3. (15).2.1895 в с. Нове на Харківщині,

п. 9.7.1973 в Краснодарі, Кубань. З 1916 навчався в Харківському муз. уч-щі на вокальному і диригентському відділеннях. У 1916 організував студентський хор, який у 1920 було перетворено на Держ. укр. хор (ДУХ, згодом – ім. М. Леонтовича). У 1932 – викладач і керівник хору в Школі червоних старшин. У 1924 організував при Держвидаві України муз. сектор, яким керував до 1932. Упорядкував і видав низку муз. зб., переклав укр. мовою "Практичний підручник гармонії" М. Римського-Корсакова. У 1930-их рр. репресований. Від 1937 керував хорами на Дал. Сх. З 1954 оселився в Краснодарі, де продовжував творчу і громад. діяльність. Від 1970 – почесний чл. Муз.-хорового т-ва України.

СОКОЛОВСЬКИЙ Марко, гітарист-віртуоз; н. 25.4(7.5).1818 в с. Погребище на Вінниччині, п. 25.12.1883 у Вільнюсі, Литва. Грав на 6-струнній гітарі (гри навчився самостійно за підручниками). З перших виступів у 1841 в Житомирі, Києві, потім Москві і Петербурзі почалися його триумфальні гастролі столицями Європи. Зажив слави найкращого гітариста свого часу. Після останнього виступу в Петербурзі (1877) оселився у Вільнюсі й зайнявся пед. роботою.

СОФРОНІЙ (Кристалевський), див. Кристалевський Стефан.

СОФРОНОВ Михайло, учений-агроном; н. 23.10.1873 в м. Вознесенську на Миколаївщині, п. 24.11.1944 в Ленінабаді, Таджикистан. У 1898 закінчив Новоолександрівський ін-т сіль. госп-ва і лісництва; працював у Київ. політехн. ін-ті, Уманському уч-щі садівництва і хліборобства. Після 1941 працював у Ташкенті та Ленінабаді.

"СПІВДРУЖНІСТЬ КУБАНЬ – УКРАЇНА" – громад. орг., створена в м. Краснодарі у 2006 (гол. – І. М. Скибіцька). Займається наук. студіями укр. історії та культури Кубані. Проводяться щорічні міжнар. наук. конференції "Кубань – Україна: питання історико-культурної взаємодії" (надруковано 7 зб. матеріалів конференцій). Запроваджено виставки творів укр. нар. мистецтва, що відбуваються в Краснодарі та Києві. На вебсторінці орг. (<http://kuban-ukraine.org/ua/>) розміщено публікації бібліографічних вид. історико-краєзнавчого характеру, праці, присвячені козацтву.

СПОДАР Ярослав, греко-кат. свящ., н. 21.9.1953 в с. Монастирець Городоцького р-ну Львівської обл. У травні 1977 вступив до монастиря редемптористів. 19.8.1979 переїхав у Прокоп'євськ на студії до свящ. Василя Рудки. Вчився підпільно, водночас працюючи на шарико-підшипниковому заводі. 28.8.1983 прийняв свячення від еп. В. Стернюка. У 1984–90 займався душпастирською працею після роботи на підземній залізничній шахті “Нарадская”. Нині обслуговує 2 парафії сх. (Прокоп'євськ, Новокузнецк) та 7 (Анжеро-Судженек, Ленінськ-Кузнецк, Промисловий, Полисаєво, Прокоп'євськ, Новокузнецк, Таштогол) – латинського обряду в Кемеровській обл. Проживає в Прокоп'євську.

СРІБНЯК Микола, гром. та церк. діяч, н. 8.6.1957 в с. Грабівка Калуського р-ну Івано-Франківської обл. Після закінчення у 1978 Березнівського лісотехнікуму працював у 3 Красноярській експедиції. У 1978–80 служив у Рад. Армії. Після закінчення у 1985 Красноярського технологічного ін-ту за спеціальністю інж. лісової промсти працював помічником лісничого, гол. лісничим Шариповського лісгоспу Красноярського краю. У 1987–89 організував ініціативну групу для реєстрації укр. земляцтва в Іркутській обл. На установчих зборах 1990 обраний заступником гол. Іркутського укр. т-ва. У 1992 очолив оргкомітет створення Іркутського нац. центру українців “Клекіт” (zareєстрованого в 1993). У 1993–95 – гол. центру. У 1995 повернувся в Україну. 26.8.1996 у Богоявленському соборі м. Ногінська б. Москви рукоположений у сан свящ. УПЦ КП.

СТАДНИЧУК Іван, художник; н. 10.6.1913 під Бердичевом на Житомирщині. Мист. діяльність почав у 1932 художником у театрі юного глядача в Бухарі (Узбекистан). У 1937–40 навчався в Ташкентському художньому уч-щі. У 1940 вступив, а в 1952 закінчив Всерос. академію мистецтв у Ленінграді, навчання перервала війна. Воював у Балтійських країнах, Німеччині, Японії. З 1952 живе і працює в м. Алма-Аті, чл. Спілки художників Казахстану з 1956. Малює в жанрах портретного й істор. живопису. Найвідоміші картини: “Портрет віолончеліста”, “Поєдинок”, “Відступ петлюрівців”, “Святослав і печеніги”, триптих “Поет і народ” (шевченківська тематика) та ін. Учасник респ., всесоюзних

і міжнар. виставок. Картини зберігаються в держ. музеях і приватних збірках у Казахстані, Україні, Туреччині, США, Німеччині, Великобританії.

СТАНЧУК Омелян, учений, художник, гром. діяч; н. 7.7.1940 в Миколаєві. Вищу освіту здобув у Миколаївському кораблебудівельному ін-ті (1963), навчався в аспірантурі Моск. вищого техн. уч-ща (МВТУ), захистив кандидатську дисертацію в наук.-досл. ін-ті технології космічних систем (1968–71). Автор понад 100 наук. праць, 10 патентів у галузі прикладної фізики, використання енергії повітряного потоку, розробки нових технологій різання твердих металів. У художньому доробку – ілюстрації до творів Т. Шевченка. Активний гром. діяч, чл. Асоціації українців Білорусі, гол. творчого об'єднання укр. митців Білорусі “Берегиня”.

СТАРА ПОЛТАВКА, с., райцентр Волгоградської обл. Засн. в 1 пол. 19 ст. вихідцями з Полтавської губ., як і розташоване поруч с. Нова Полтавка, до якої в 1840 приїхало 329 душ переселенців, а в 1946 – ще 16. Одночасно переселенцями з Харківського повіту Слобідсько-Укр. губ. засн. с. Харківка Старополтавського р-ну (1840 – 21 особа, 1842 – 38 осіб). Згідно з переписом 1989, Старополтавський р-н займає у Волгоградській обл. друге місце (після Сланського) за щільністю укр. нас.

“СТАРА САРЕПТА”, держ. історико-етнограф. та архітектурний музей-заповідник у півд. частині м. Волгограда, Росія. Створений у 1990 на місці кол. нім. колонії Сарепта (засн. 1765). Сарептські німці жили в оточенні росіян, українців, калмиків, татарів, з якими мали постійні контакти, тому в експозиції музею-заповідника представлено пам'ятки культури цих 5 народів. Укр. відділ має експонати з нар. побуту українців Низового Надволжя, бібліотечку укр. книги. Щороку в травні музей бере участь у проведенні Дня укр. культури з т-вом “Проліски”.

СТАРИЦЬКА-ЧЕРНЯХІВСЬКА Людмила, письм., гром. діячка; н. 29.8.1868 в Києві, п. 10.1941 в Казахстані. Народилась у старовинній козацько-дворянській родині. Батько – письм. М. Старицький, мати – рідна сестра композитора М. Лисенка. С.-Ч. (за чоловіком – Черняхівська) перейняла майже всі батькові таланти: драматург, прозаїк, поетеса, пере-

кладачка, мемуаристка, гром. діячка. С.-Ч. авторка п'єс “Аппій Клавдій” (1909) з давньорим. життя; “Тетман Дорошенко” (1911), “Останній сніп” (1917), “Милость Божа” (1919), “І. Мазепа” (1929) – з історії України, у яких виявила літ. талант і глибоке знання тогочасного побуту, звичаїв, політ. ситуації. “Жага” (1910), “Крила” (1913) – п'єси про суголосні письменницькі настрої її епохи. С.-Ч. перекладала з нім., франц., рос. оперні лібретто “Аїда”, “Ріголетто”, “Чіо-чіо-сан”, “Фауст”, “Орфей”, “Золотий півнік”, поезії, писала вірші. Батькова співавторка істор. романів “Перед бурею”, “Останні орли”, імовірно й ін. Перові С.-Ч. належать повісті “Діамантовий перстень” (1929, опублікована 1993–94), істор. оповід., новели, літ.-критичні ст., спогади “25 рр. укр. театру” (1907), “Хвилини життя Лесі Українки” (1913), про М. Старицького, М. Лисенка, І. Франка, В. Самійленка, Г. Барвінок. По смерті М. Лисенка очолила укр. літ.-мист. клуб “Родина”, належала до Т-ва укр. поступовців, партії соціал-федералістів, була чл. УЦ Ради, її виконавчої Малої ради, однією з організаторок Союзу Українок, працювала в М-ві освіти УНР, завідувала драм. секцією “Дніпросоюзу”, брала участь у соборі УАПЦ 1921.

С.-Ч. двічі зазнала репресій. 14.1.1930 її було заарештовано органами ДПУ і звинувачено в належності до СВУ. Допитували у в'язниці на Холодній горі в Харкові. Згідно з вироком особливого складу Верховного суду УРСР від 19.4.1930 С.-Ч. звинувачено в тому, що вона: а) у період 1926–29 була чл. центру СВУ і провадила керівну організаційну діяльність згідно з програмою і завданням орг.; б) здійснювала зв'язок центру СВУ з представниками деяких чужоземних капіталістичних держав. С.-Ч. засуджено до 5 рр. позбавлення волі з втратою прав на 3 рр. 4.6.1930 звільнена з-під варті і строк покарання замінено на умовний. Письм. уполіснено, її твори не друкували. Змушена працювати робітницею на швейній фабриці. 20.7.1941 співробітники НКВС знову заарештували С.-Ч. Разом із сестрою – дитячою письм. О. Стащенко – С.-Ч. вивезено до Харкова, де звинувачено в антирад. діяльності та причетності до контррев. орг.; перевезено до Валуїок у зв'язку із наступом німців, далі – до Акмолінська. Дорогою С.-Ч. померла. Точна дата смерті і місце поховання невідомі. Твори: Сапфо. “Житте і сло-

во”, 1896, т. 5, кн. II, м. 8. кн. III м. 9; В. І. Самійленко. “Вітчизна”, 1992, № 7–8; Діамантовий перстень. “Зона”, № 5, 1993 і № 6, 1994.

Лит.: Хорунжий Ю. Ніщо не гине в світі... “Літ. Україна”, 1993, №№ 36–39.

“СТАРΟΣВІТСЬКИЙ БАНДУРИСТА”, зб. укр. нар. пісень, приказок, а також словник ідіом, виданий у Москві М. В. Закревським.

СТАРОСЕЛЕЦЬ Всеволод, н. 1935 в Коростені Житомирської обл. Д-р техн. наук, проф., акад. Академії транспорту РФ, полк. Автор 200 наук. праць, у т. ч. 11 монографій.

СТАРΟΣОЛЬСЬКИЙ Володимир, укр. соціолог, гром.-культ., військ. і політ. діяч, визнаний юрист, публіцист; н. 8.1.1878 в Ярославі над Сяном, Зах. Галичина, п. 22.2.1942 в Маріїнську, Казахстан; жертва ком. режиму. Навчався на правничому ф-ті Краківського та Львівського ун-тів, закінчив Віденський ун-т (1898). Учасник студентського руху в Галичині, чл. віденської “Січі”, засновник напівлегальної молодіжної нац.-патріотичної орг. “Молода Україна” (очолював її ядро – “Комітет дев’яти”), один з керівників Укр. соціал-дем. партії в Галичині. Юридичну освіту продовжував в Австрії та Німеччині, слухаючи лекції визначних учених у галузі юриспруденції (Зімел, Бортик, Елінек). Публіцистичну і наук. діяльність розпочав на початку 1900-их рр. на сторінках періодичних вид. “Молода Україна”, “Часопис права і економіки” та ін. Видав брошуру М. Міхновського “Самостійна Україна” (1901), що мала вагомий вплив на формування нац. поглядів молоді. З початком I світ. війни – у рядах активних борців за волю України як чл. УН Ради у Відні і Бойової управи, з 1918 – як чл. Укр. військ. комітету у Львові. З 1919 – товариш мін. закорд. справ УНР, а також проф. Укр. держ. ун-ту в Кам’янці-Подільському. Емігрувавши за кордон, працював в УВУ в Празі та в УГА в Подєбрадах, як чл. НТШ у Львові займався наук. роботою. У 1927 повернувся до Львова, займався юридичною діяльністю, виступав на політичних як оборонець укр. політв’язнів, здобув неабияку популярність як один із кращих адвокатів-професіоналів. Був чл. адвокатської палати у Варшаві. С. зробив значний внесок у розбудову укр. права, теорії нації, державності. Його праці “Теорія нації” (1992), “Нац. і соціальний момент укр. нації” (1915), “Дер-

жава і політ. право” (у 2 тт., 1923, 1925), “Партія в Конституції Чеськословацької Республіки” (1923), “Держава і право” (1934) обґрунтовують право укр. народу на свою нац. державу, утверджують принципи державницької ідеї, протистоять ідеям про злиття націй, нівеляції їхніх нац. особливостей.

Лит.: Кресіна І. Свідомість і воля – основа нації, обличчя громадянина. До 120-ї річниці В. Старосольського. “Час”, 1–7.1.1998.

СТАТІВКА Василь, н. 1937 в с. Опорне Сумської обл. Д-р військ. наук, проф., полк. Автор 100 наук. праць, у т. ч. 11 монографій, навчальних посібників, підручників.

СТАХОВСЬКИЙ Антоній, митр. Сибірський і Тобольський; н. у 2 пол. 17 ст. в Україні, п. 27.3.1740 у Тобольську, Росія; церк. діяч, письмен., перекладач. Навчався в Києво-Могилянській академії. Архимандрит (1709), був настоятелем Спасопреображенського монастиря в Новгороді-Сіверському; архієп. Чернігівський (1713), митр. Сибірський і Тобольський (1721).

СТЕБНИЦЬКИЙ Ієроним, військовий, геодезист; н. 1832 на Полтавщині, п. 1897 в Петербурзі. Ген., чл.-кор. Санкт-Петербурзької АН. Скінчив Академію Ген. штабу (1856), чл. багатьох наук. т-в; автор праць з географії та геодезії.

СТЕПАНЕНКО Іван, рад. діяч; н. 13.4.1920 в с. Нахайки Драбівського р-ну Черкаської обл. Закінчив Качинську військ. авіаційну школу (1941), Військ. академію ім. М. Фрунзе (1949) і Військ. академію Генштабу (1957). У Черв. Армії з 1940. У рр. 2 світ. війни був льотчиком, командиром ланки, заступником командира і командиром ескадрильї винищувального авіаполку на Півд., Сталінградському, Північнокавказькому, Брянському, 2 Прибалтійському, Ленінградському фронтах. С. присвоєно звання Героя Рад. Союзу (1944). Загалом здійснив 414 бойових вильотів. За вміле командування ескадрильєю, бойові подвиги був нагороджений вдруге Золотою Зіркою Героя (1945). Після війни С. обіймав різні посади у ВПС; ген.-майор авіації (1958). Засл. військ. льотчик СРСР (1966). Від 1976 у запасі. Нагороджений багатьма бойовими орденами і медалями СРСР.

СТЕШЕНКО Іван, співак; н. 1894 в Лебединському пов. на Сумщині;

п. бл. 1937 в Москві. Закінчив консерваторію в Петербурзі в класі проф. Бухтоярова, удосконаливав майстерність в Італії. Успіх на Всесвіт. конкурсі молодих вокалістів приніс С. визнання й відкрив двері театрів Рима, Бергамо, Мілана. Після повернення в Росію служив в армії, а після 1917 виступав у Києві. З 1920 по 1931 співав у театрах за кордоном; став першим солістом (бас) Харківської опери, концертував по Рад. Союзу.

СТЕШЕНКО Ярослав, бібліограф, мистецтвознавець; н. 6.4.1904 в Києві, п. 11.3 або 11.8.1939 в Оротукані Магаданської обл., Росія. Походив з родини письмен. О. Стещенко і літературознавця, педагога, поета, 1 мін. освіти в уряді УНР Івана Стещенко, підступно вбитого невідомими, політ. противниками в Полтаві 1918. С. був свідком цього вбивства.

У 1932 ім’я С. трапляється серед співроб. Укр. НДІ книгознавства в Києві. Він уклав “Бібліографічний покажчик книг укр. мовою, надрукованих на території кол. Рос. імперії протягом 1798–1916 рр.” – усього 4 тис. назв. С. – секр. журн. “Бібліографічні вісті”. У 1932–33 працював у Харківській книжковій палаті. Автор дослідження про творчість художника Георгія Нарбута, унікальної бібліографії книжок і статей про укр. мистецтво та бібліографії друку для дітей. На жаль, усі праці С. лишилися в рукописах.

Уперше С. був заарештований 1929 у т. зв. справі СВУ, перебував під слідством, випущений за бездоказовістю звинувачень. Удруге заарештований у Харкові, 1934 засланий до Казахстану (м. Уральськ). Утретє заарештований 1936 в Уральську, у 1937 засуджений до 5 рр. концтаборів. Дехто з політв’язнів згадував С. 1939 у бухті Нагаєва на Колімі. Це була остання звістка про С. Поки що побутують дві ймовірні дати загибелі С., остання – з листа його сестри Ірини Стещенко. Друковані твори: Листи Я. Стещенко до Степана Сірополька. Публікація Т. Ківшар. “Київ. старовина”, № 4–5, 1996.

СТЕФАН (Калиновський), див. *Калиновський Стефан*.

СТЕФАН (Яворський), див. *Яворський Симеон*.

СТОЛИЦЯ Євген, живописець; н. 8(20).1.1870 в с. Будей на Одещині, п. 26.9.1929 у Москві. Уроки малювання брав у Г. Ладиженського в Одесі. У 1897 закінчив Петербурзьку акаде-

мію мистецтв, з 1909 – її акад. Картини: “У липні” (1887), “Талий сніг” (1900), “Адмірал Макаров і художник Верещагін” (1904), “Небо хмариться” (1924).

СТОРОЖЕНКО Микола, мовознавець; н. 1835 в с. Іршавець на Чернігівщині, п. 1906 в Москві. Закінчив І Київ. гімназію і філолог. ф-т Моск. ун-ту (1860), проф. якого став з 1872. Знавець В. Шекспіра, віце-президент Шекспірівського т-ва в Англії, автор праць про життя і творчість Т. Шевченка, бібліотекар Румянцевського музею (нині – Рос. держ. бібліотека). Автор розвідок з історії України.

СТОРОЖЕНКО Олекса, письменник; н. 12.11.1806 (УРЕ: 24.2.1805) у с. Лисогори на Чернігівщині, п. 6.11.1874 на хуторі Тришин під Брестом, Білорусь. Навчався в Харківському пансіоні для дворянських дітей (1821–23); служив у війську (1824–50), брав участь у тур. кампанії (1826) та в придруженні поль. повстання (1931); після закінчення військ. служби був маршалом у Бересті, гол. з'їзду мирових посередників. Почав писати рос. мовою, друкувався з 1850-их рр., написав 14 творів рос. мовою, 25 – укр. мовою, у багатьох творах звертався до укр. тематики; музикант, скульптор.

СТРІЛЬБИЦЬКИЙ Іван, картограф; н. 1828 в Лохвицькому пов. на Полтавщині, п. 1900 в Петербурзі. Виходець з дворянської родини, С. закінчив землемірну школу, служив у межевому корпусі та у війську; 1861 скінчив Академію Генштабу, здобув славу як картограф. У 1865 склав карту європ. частини Росії на 178 аркушів. Автор багатьох творів з картографії.

СТУЧЕНКО Андрій, військовий; н. 1904 в Києві, п. 1972 в Москві. Закінчив Військ. академію ім. М. Фрунзе (1931). Під час рад.-нім. війни (1941–45) командував військ. частинами, згодом – округами (1956–68), у 1968–72 – нач. Академії ім. Фрунзе. Ген. армії (1964).

СУДЕЦЬ Володимир, військовий; н. 10(23).10.1904 в с. Нижньодніпровське на Катеринославщині, п. 1981 в Москві. Закінчив військ. школу льотчиків (1929), Академію Генштабу (1950). Командував військ. авіаційними з'єднаннями ППО, заступник мін. оборони (1962–66). Маршал авіації (1965), Герой Рад. Союзу (1945), Нар.

герой Югославії (1964), Герой Монгольської Нар. Республіки (1971).

СУКАЧОВ Володимир, учений-ботанік, лісознавець і географ, акад. АН СРСР (1943); н. 26.5(7.06).1880 в с. Олександрівка на Харківщині, п. 9.2.1967 в Москві. У 1902 закінчив Петербурзький лісовий ін-т і був залишений працювати при кафедрі ботаніки, у 1919–41 очолював створену ним в ін-ті кафедру дендрології і систематики рослин. Одночасно в 1912–18 працював у Ботанічному музеї РАН, 1924–33 – у Гол. ботанічному саду РРФСР, викладав у вищих навч. закладах Петербурга (Ленінграда). У 1941–43 – завідувач кафедри біологічних наук Уральського лісотехн. ін-ту в Свердловську. У 1944 переїхав до Москви. У системі АН СРСР організував Ін-т лісу (тепер – Ін-т лісу і деревини Сибірського відділення АН СРСР ім. В. Сукачова, в Красноярську), яким керував до 1959, лабораторію лісознавства АН СРСР (1959) і лабораторію біогеоценології при Ботанічному ін-ті (1965). Одночасно викладав у Моск. лісотех. ін-ті (1944–48), Моск. ун-ті (1946–53). З 1959 працював у Ботанічному ін-ті АН СРСР.

Наук. дослідження С. присвячені питанням геоботаніки, болотознавства, палеоботаніки, географії. Розробив теорію утворення боліт, запропонував і застосував на практиці метод споро-пилкового аналізу післяльодовикових і міжльодовикових відкладів СРСР. С. основоположник нового наук. напрямку – біогеоценології, один з основоположників учення про фітоценоз. Проводив географічні дослідження в багатьох р-нах СРСР. Очолював комісію вивчення четвертного періоду АН СРСР. Праці С. з болотознавства, дендрології, геоботаніки, систематики рослин, експериментального вивчення форм природного відбору знайшли широке застосування на практиці. Після смерті С. було видано зібрання його творів (“Избранные труды”, тт. 1–3. Л., 1975). За досягнення в наук. дослідженнях С. був нагороджений золотою медаллю ім. В. Докучаєва АН СРСР (1951), золотими медалями ім. П. Семенова-Тян-Шанського і М. Пржевальського Геогр. т-ва СРСР. У 1967 АН заснувала золоту медаль ім. В. Сукачова. Активно займався наук.-гром. роботою. Він був гол. ред. “Бюллетня Моск. общества испытателей природы” (1948–57) і “Ботанического журнала” (1946–58),

чл.-засновником (1915) Всесоюзного ботанічного т-ва (у 1946–63 – президент, з 1964 – почесний президент цього т-ва), през. Моск. т-ва дослідників природи (1955–67), почесним чл. Геогр. т-ва СРСР, чл. Поль. АН (1959), Шведського геогр. т-ва (1936). За свою працю С. був удостоєний звання Героя Соціалістичної Праці (1965), нагороджений 3 орденами Леніна, 2 ін. орденами, медалями.

Лит.: Богданов П. Л. Жизнь и деятельность В. Н. Сукачева. В кн.: Проблемы геоботаники и биологии древесных растений. Ленинград, 1969; Воронов А. Г. Крупнейший русский биолог и географ. К 85-летию В. Н. Сукачева. В кн.: Землеведение, т. 7 (47). М., 1967.

СУКАЧОВ Леонід (літ. псевд.: Вітренко Юрій, Гадяцький Леонід та ін.), літературознавець, письменник; н. 14.4.1912 в Полтаві, п. 19.12.1937. У 1930–32 навчався в Полтавському пед. ін-ті. У 1936 закінчив аспірантуру при Київ. ун-ті. Працював старшим наук. співроб. Ін-ту літератури ім. Т. Шевченка, викладачем Київ. пед. ін-ту. До 1932 належав до літоб'єднання ЛОЧАФ. Автор літ.-критичних ст. у періодиці, зокрема з питань шевченкознавства, переробки книги А. Торреса “Щоденник Еміля Соляно” (1936), зб. художньо-документальних оповід. про дітей “Народжені Жовтнем” (у співавторстві, 1935), оповід. у журн. “Молодняк”, “Піонерія” та ін. Упорядкував 2 та 5 тт. академічного вид. “Повна зб. творів в 5 тт.” Т. Шевченка (обидві видані по смертю, 1939). 19.12.1937 знищений у застінках НКВС як “ворог народу”. Реабілітований посмертно в 1955.

СУЛЕЙМЕНОВ Мехліс, учений-агробіолог; н. 1939 в Караганді. У 1960 закінчив агр. ф-т Казахського держ. сіль.-госп. ін-ту. Пройшов шлях від аспіранта до дир. у Казахському наук.-досл. ін-ті зернового госп-ва ім. А. Бараєва (с. Шортанди Акмолинської обл.). У 1981 захистив докторську дисертацію на тему “Теоретичні основи оптимальних площ живлення ярової пшениці в Півн. Казахстані”. Д. чл. Казахської Академії сіль.-госп. наук (1993), чл. комітету “Схід – Захід” Міжнар. орг. дослідників обробітку ґрунту, постійної комісії Всесвіт. конгресу рослиннознавців, Нац. комісії Республіки Казахстан у справах ЮНЕСКО, ВАК Казахстану, Міжвідомчої ради при М-ві наук у Казахстані. Провідні теми наук. досліджень: розробка ґрун-

тозахисної системи землеробства для посушливих р-нів Півн. Казахстану і селекція нових сортів зернових та кормових культур. У 1994 обраний деп. Верховної Ради Казахстану, очолив аграрну групу в одному з її постійних комітетів. Активний в укр. культ. житті Казахстану. Вільно володіє укр. мовою, з 1989 керує недільною школою укр. мови, літератури, музики і співу в с. Шортанди (де знаходиться НДІ госпва); перекладає пісні і поезію з укр. мови на казахську і навпаки. Дитячий ансамбль під керівництвом С. брав участь у 1 фестивалі укр. нар. творчості (Алма-Ата, 1991). Чл. правління Міжнар. добродійного фонду “Акмола – Жардем”, чл. ради Акмолинського укр. т-ва “Ватра”. Передав у дарунок т-ву “Ватра” особисту укр. бібліотеку (бл. 500 книг). С. – перший у Казахстані лауреат Президентської премії миру і духовної злагоди. Основні публікації: Посев и уборка яровой пшеницы. Яровая пшеница в Северном Казахстане. Алма-Ата, 1976; Агротехника яровой пшеницы. Алма-Ата, 1981 та ін.

СУЛЕРЖИЦЬКИЙ Леопольд, живописець, письмен., режисер; н. 15(27).9.1872 в Житомирі, п. 13(30).12.1916 в Москві. Навчався в 1 київ. гімназії, а в 1889–94 в МУЖСА. У 1885–88 під керівництвом В. Васнецова брав участь у розписах Володимирського собору в Києві. З 1905 – режисер МХТу. Разом з К. Станіславським поставив “Синього птаха” М. Метерлінка (1908), “Гамлета” В. Шекспіра (1911). Автор повістей і оповід. “Щоденник матроса”, “У пісках”, “В дорозі” та ін.

СУПРУН Василь, н. 25.10.1948 у с. Новоолександрівка Нововасилівського (нині – Приазовського) р-ну Запорізької обл. У 1971 закінчив слов'янське відділення (чеськ. група) філолог. ф-ту Ленінградського держ. ун-ту; у 1974–77 – аспірантура на кафедрі слов'янської філології Ленінградського держ. ун-ту. Славистична наук. школа Санкт-Петербурзького держ. ун-ту, учитель, наук. керівник – д-р філолог. наук, проф. Г. О. Лилич. У 1971–73 – служба в Рад. Армії, Центр. група військ (Чехословаччина), офіцер-перекладач; у 1973–74 – методист деканату з роботи з іноземними учнями Волгоградського держ. пед. ін-ту; з 1977 – старший викладач, доцент, декан по роботі з іноземцями, завідувач кафедри рос. мови як іноземної, про-ректор з міжнар. зв'язків Волгоград-

ського держ. пед. ін-ту (ун-ту) (ВДПУ). У 2000–09 – ректор (зі збереженням сумісництва в ВДПУ) Волгоградського держ. ін-ту (академії) підвищення кваліфікації робітників освіти. Нині – проф. кафедри заг. і слов'яно-руського мовознавства ВДПУ.

Коло наук. інтересів: ономастика, славистика, україністика, палеославистика, краєзнавство.

Канд. філолог. наук, дисертація: “Семантическая и словообразовательная структура славянских этнонимов” (Ленінград, 1977), доцент.

Д-р філолог. наук, дисертація: “Ономастическое поле русского языка и его художественно-эстетический потенциал” (Волгоград, 2000), проф.

Гол. правління Волгоградської філії Рос. фонду культури, чл. Рос. фонду культури, чл. Рос. геогр. т-ва (з 1988), гол. ред. серії “Филологические науки” журн. “Известия Волгоградского государственного педагогического университета”, член редколлегии журн. “Вопросы ономастики” (Єкатеринбург), гол. ред. журн. “Учебный год” (2001–09), “Res paedagogica” (2006–09); чл. дисертаційної ради із захисту кандидатських і докторських дисертацій у ВДПУ.

Нагороджений нагрудними значками “За відмінні успіхи в роботі” М-ва вищої і сер. спеціальної освіти СРСР, “Почесний робітник вищої професійної освіти Російської Федерації”, орденом святителя Макарія, митрополита Московського III ступеня РПЦ та ін.

Автор понад 400 публікацій, у т. ч. 18 книг, більш ніж 170 наук. ст., понад 110 тез, рецензій, хронікальних записів; відредагував понад 90 зб., номерів журн. заг. обсягом 740 друкованих аркушів; публікацій рос., укр., чеськ., англ., кит., нім. мовами у 23 містах Росії, 4 містах України, 3 ін. країнах ближнього і 8 країнах далекого зарубіжжя.

Основні праці: Українці. “Отчий край” (Волгоград), 1999, № 4, с. 124–128; Українско-русское взаимодействие на Дону. Казачество Юга России в XXI веке: место и роль в обществе и государстве: Докл. и сообщ. на науч.-практ. конф. Ростов-н-Д., 2001, с. 45–49; Украинские говоры Волгоградской области: диалектный архипелаг. Вопросы региональной лингвистики: Сб. науч. тр., посвящ. памяти проф. Л. М. Орлова. Волгоград, 2002, с. 133–140; Украинский диалектный архипелаг в Поволжье. Proceeding of the Third International Congress of Dialectologists and Geolinguists, vol. II.

Lublin, 2003, p. 353–359; Украинские говоры Волгоградской области: этнолингвистические наблюдения. Русская словесность в контексте современных интеграционных процессов: Мат-лы Междунар. науч. конф. Волгоград, 2005, с. 81–87; Украинская национальная культура на территории Волгоградской области. Наука, искусство, образование в III тысячелетии: Мат-лы III Междунар. науч. конф. Волгоград, 2006, с. 404–411; Украинское скрытое меньшинство в России. Украина – Западная Сибирь: Украинская диаспора в полиэтническом регионе: Мат-лы Междунар. науч.-практ. конф. Тюмень, 2007, с. 147–159; Украинский диалект Придонья и его пропагандист Д. Л. Мордовцев. Живое слово: Фольклорно-диалектологический альманах. Волгоград, 2009, вып. 2, с. 86–94; Роль интеллектуальной элиты в развитии украинского меньшинства Подонья и Поволжья: Даниил Лукич Мордовцев. Языковая политика и социально-правовая адаптация мигрантов: проблемы, реализация, перспективы: Мат-лы Междунар. науч.-практ. конф. Тюмень, 2010, ч. 1, с. 260–263; Украинские поселения Волгоградской области: диалектный архипелаг. Украинская этничность в социокультурном пространстве России: Мат-лы Междунар. науч. конф. Уфа, 2011, с. 94–107.

Лит.: Золотая книга Волгоградской области. Изд. 2-е, доп. Волгоград, 2007, с. 214; Крюкова И. В. К юбилею В. И. Супруна. “Вопросы ономастики” (Єкатеринбург), 2008, № 5, с. 201–203; Салыкина Ж. В. Русское “поле” Василия Супруна. “Городские вести” (Волгоград), 2008, 25 октября, № 136, с. 12; Брыкина Е. В. Покой и не снится: его ученики работают во Вьетнаме и Эфиопии. “Волгоградская правда”, 2008, 25 октября, № 198, с. 7; Брыкина Е. В. С юбилеем. “Здоровье и экология” (Волгоград), 2008, № 11, с. 24–25; Гречухина Ю. П. Вся правда о Тихом Доне: презентация уникального словаря казачьих говоров в Волгограде. “Волгоградская правда”, 2010, 18 мая, № 87, с. 1–7.

СУРИКОВ Иван, поет; н. 1841 в с. Новосолькове Ярославської губ. Росія, п. 1880 в Москві. Навчався самотужки, працював складачем у друкарні, переписувачем паперів. Організував у Москві літ.-муз. гурток поетів-самоуків. Почав друкуватися 1863. Автор поем з життя київ. князів; перекладав рос. мовою вірші Т. Шевченка та низку укр. нар. пісень. Поезії С. перекладав і видав П. Грбовський.

T

ТАБОРОВСЬКИЙ Станіслав, скрипаль, композитор; н. 1830 на Волині, п. 1890 в Петербурзі. Закінчив Петербурзький ун-т музики. Навчався в Одесі та Петербурзі. Закінчив Брюссельську консерваторію. Гастролював у Бельгії, Франції, Німеччині, Польщі. Соліст при дворі нім. імператора Вільгельма I. Від 1860 – військ. диригент у Житомирі. У 1863–68 чл. Київ. відділення Рос. муз. т-ва. Заснував у 1875 відділення Рос. муз. т-ва і його муз. школи в Кронштадті. Від 1885 жив у Петербурзі. Твори: увертюри для симфонічного оркестру, концерт для скрипки, квартет, 6 рапсодій для скрипки.

ТАДЖИКИСТАН (Республіка Таджикистан), держава на півд. сх. Сер. Азії. Межує з Узбекистаном, Киргизстаном, Китаєм та Афганістаном. Територія – 143,1 тис. кв. км. Столиця – м. Душанбе, найбільші міста – Худжанд, Курган-Тюбе, Куляб, Хорог. В адмінстр.-територіальному відношенні поділяється на 2 обл. – Ленінбадську і Хатлонську, що включають 45 р-нів і Гірсько-Бадахшанську автономну обл. Нас. – 5,6 млн осіб (1992); за нац. складом переважають таджикі, узбеки, росіяни, татари; загалом проживають представники понад 80 національностей. 3 кін. 19 ст. Т. перебував у складі Рос. імперії, потім – СРСР, з жовтня 1929 – союзна республіка у складі СРСР. 24.8.1991 Верховною Радою Таджикиської РСР прийнято Декларацію про держ. суверенітет Т., а у вересні того самого року змінено назву республіки на нинішню і проголошено її незалежність.

Понад 90 % території Т. займають гори, які належать до гірських систем Тянь-Шаню, Гісаро-Алау та Паміру, більше пол. території республіки розташовано вище 3 тис. м над рівнем моря. Клімат Т. різко континентальний, сухий, у долинах і на рівнинах сер. температура січня – –1–(+3) °С, липня – +27–30 °С, у опадах випадає 150–300 мм на рік; у горах сер. температура січня сягає –20 °С, липня +10–12 °С, опадів 1200–2000 мм у рік; високо в горах – льодовики. Голов-

ні рр. – Амудар'я, Сирдар'я, Вахш, Зеравшан, найбільше оз. – Каракуль. Ґрунти сіроземні, коричневі гірсько-лугові; переважає трав'яниста та напівчагарникова рослинність пустель, у горах – арчівники, горіхоплідні ліси, степи, луго-степи та високогірні луки. Т. – індустріально-аграрна країна. Має поклади нафти, газу, вугілля, сурми, миш'яку, поліметалів, але їх запаси невеликі; має багаті гідроресурси. Основними галузями пром-сти є легка (бавовняна, шовкова, швейна, килимоткацька), харчова, хем., кольорова металургія, машинобудування, виробництво будівельних матеріалів. Провідна галузь сіль. госп-ва – вирощування бавовни, розвинені також шовківництво, овочівництво, садівництво, виноградарство, м'ясововняне вівчарство та м'ясо-молочне скотарство.

Укр. діаспора в Т. молода: вона здебільшого сформувалася в рад. час, особливо в повоєнні (після 2 світ. війни) рр. Перші укр. поселенці почали з'являтися в Т. наприкін. 19 ст. унаслідок колонізації цієї території Росією, однак їх чисельність була незначною: за даними перепису 1897, на території сучасного Т. налічувалося 1,7 тис. українців. За час 1 світ. та громадянської воєн частина українців виїхала на батьківщину, і в 1926 їх залишилося тут тільки 1,1 тис. осіб. У наступний період укр. діаспора в Т. поступово зростала. Здебільшого це відбувалося внаслідок примусового переселення укр. сімей і навіть цілих укр. сіл відповідно до директив і постанов рад. органів. У 1920-их рр., у процесі колективізації і “розкуркулювання” заможних та сер. прошарків укр. селянства, потоки переселенців перев. формувалися із центр., півн. та сх. регіонів України. Під час та після 2 світ. війни в ході боротьби з “бандерівцями” та “ворогами рад. влади” до Т. переселяли, як правило, селян із Зах. України. Частина українців осіла в Т. унаслідок евакуації під час війни. Таким чином, чисельність українців у Т. зросла в 1937 до 12,5 тис., у 1939 – до 17,4 тис., у 1959 – до 26,9 тис., але до

поч. 1970-их рр. укр. громада Т. не була численною. Надалі вона зростала здебільшого за рахунок переселення сюди робітників та спеціалістів для роботи в пром-сті. У 1970 у Т. налічувалося 31,7 тис., у 1979 – 35,8 тис. українців. За даними перепису 1989, у Т. проживало 41,4 тис. українців, що складало 0,8 % від усього нас. республіки, з них 50,2 % назвали рідною мовою укр. Більше пол. українців Т. (51,6 %) проживають у м. Душанбе – 3,5 % усіх жителів столиці. За рад. часів у Т. були цілком відсутні умови для нац.-культ. розвитку українців. У 1990-их рр. ситуація почала поволи змінюватися. Розвиток укр. гром. рухів відбувається за відсутності реальних механізмів захисту нац. меншин, браку нац. культ.-осв. інфраструктури, інформаційного вакууму щодо України. Нині у Т. розгортає свою діяльність т-во “Укр. світлиця”, але загалом активність укр. руху в республіці є слабкою.

Лит.: З а с т а в н и й Ф. Д. Сх. укр. діаспора. Л., 1992.

ТАІРОВА-ЯКОВЛЕВА Тетяна, н. 1967 у Ленінграді. У 1989 закінчила істор. ф-т Ленінградського держ. ун-ту; аспірантуру Канадського ін-ту укр. досліджень, стажувалася в Гарвардському ін-ті укр. досліджень. З 2003 – асистент, доцент (2004) катедри історії слов'янських і балканських країн Санкт-Петербурзького держ. ун-ту (СПбДУ), керівник Центру з вивчення історії України. Лекції з курсів: “История Украины и Белоруссии”, “Источниковедение истории Украины и Белоруссии”, “Историография истории Украины”, “Казацкая Украина в произведениях культуры”.

Коло наук. інтересів: історія України 16–18 ст., період Гетьманщини.

Канд. істор. наук, дисертація: “Начальный этап Руины: социально-политическое положение и внешняя политика Украины конца 50-х годов XVII в.” (К., 1994).

Д-р істор. наук, дисертація: “Социально-политическая борьба в Украине в 60-е годы XVII века. Внутренние и внешние факторы Руины” (2004), проф. (2007).

148 ТАРАН

Керівник спільного вид. документів з архіву І. Мазепи Центру з вивчення історії України СІБДУ та Санкт-Петербурзького ін-ту історії РАН (Kowalsky Program for the Study of Eastern Ukraine).

Почесне звання “Берегиня Укр. козацтва” (за книгу “Мазепа”, 2007), Орден княгині Ольги III ступеня (вручений Президентом України В. Ющенком, 2008).

Основні праці, у т. ч. монографії: Гетьманщина в другій половині 50-х років XVII ст., причини і початок руйни. К., 1998; Руїна Гетьманщини: від Переяславської ради-2 до Андрусівської угоди (1659–1667 рр.). К., 2004; Иван Мазепа. М., 2006; ст.: Иван Богун-Федорович. “Київська Старовина”. К., 1992, № 5, с. 43–53; Мазепа-гетман: в поисках исторической объективности. “Новое и Новейшее время”, 2003, № 4, с. 45–63; Проблемы взаимоотношений Украины и России 1654–1667 гг. Белоруссия и Украина. История и культура. М., 2003, с. 41–48; Проблемы неоднородности украинского казачества и внутренние противоречия их идеалов. Войско Запорожское и Запорожье. Украина и соседние государства в XVII веке. СПб., 2004, с. 203–214; Гетманщина и ее инкорпорация в Российскую империю. Западные окраины Российской империи. М., 2006, с. 33–54; Донос старшины на І. Самойловича: аналіз першого джерела. УІЖ, 2006, № 4, с. 190–201.

ТАРАН Юрій (справжнє прізвище та ім'я – Зайченко Павло), літературознавець на Кубані, критик; н. 1906 на Кубані у селянській родині. Закінчив Кубанський пед. ін-т. Працював у рад. та господарчих установах, журналістом. Писати почав у 1923. Був чл. ВОКПу, гол. секції критики її ростовської групи. Один з організаторів Півн.-кавказької крайової орг. укр. письм. Автор ст. та критичних нотаток про творчість півн.-кавказьких укр. письм., зб. критичних нарисів “Укр. література Півн. Кавказу” (1930), наук. брошури “Георг Бюхнер” (1963).

ТАРАСЕВИЧ Лев, мікробіолог; н. у Тирасполі, Молдова, п. 1927 поблизу Дрездена, Німеччина, похований у Москві. Акад. АН України (1926). У 1892 закінчив фіз.-мат. ф-т Новорос. ун-ту в Одесі; 1898–1900 – співроб. Київ. ун-ту, 1900–02 – Пастерівського ін-ту в Парижі (працював під керівництвом І. Мечникова); 1902–07 – викладач Новорос., а у 1907–11 та 1917–

24 – Моск. ун-тів. У 1918–27 очолював Учену мед. раду Наркомату охорони здоров'я СРСР, водночас (з 1920) – дир. об'єднання наук.-досл. ін-тів – Держ. наук. ін-ту охорони здоров'я ім. Л. Пастера. Праці Т. присвячені питанням мед. мікробіології та епідеміології, у т. ч. проблемі імунітету. У 1918 за ініціативою Т. у Москві було створено станцію з контролю за сироватками (нині – Держ. наук.-досл. ін-т стандартизації і контролю медико-біологічних препаратів ім. Л. Тарасевича).

ТАРАСЕНКО Іван, художник; н. 24.6.1907 у Воронежі на Чернігівщині, п. 1986 в Березниках Молотовської обл., Росія. Мешкав у Києві. Перед арештом був чл. культ. комісії міському художників. Заарештований 1938 і засуджений 21.10.1938 на 5 рр. концтаборів за те, що був учасником “молодіжної контррев. націоналістичної орг. “Укрюс”, провадив контррев. націоналістичну діяльність”. Насправді він до організованої УКП у 1924 “Укр. юнацької спілки” (УКРЮС) не належав. Відбував покарання в концтаборі Солікамбуду. Після звільнення 1943 залишився там працювати. У 1947 клопотався про зняття судимости, але отримав відмову. Реабілітовано художника було лише 13.6.1989, через 3 рр. після його смерті.

ТАРАСОВА Алла, актриса, нар. артистка СРСР (1937); н. 1898 в Києві, п. 1973 в Москві. У 1906–10 навчалася в Києво-Печерській жіночій гімназії, 1910–14 – у приватній гімназії О. Титаренка (Київ), 1914 вступила до студії Моск. художнього театру, з 1916 – у складі цього театру. Учениця К. Станіславського і В. Немировича-Данченка. Упродовж десятиліть була однією з провідних актрис МХАТу, здобула загальносоюзне визнання. У 1981 в Києві відкрито кімнату-музей Т.

ТАТЕНКО Володимир, кінорежисер, засл. діяч мистецтв Республіки Казахстан; н. 1941 у с. Староласин Донецької обл. Отримавши журналістську освіту, працював в обл. газ. «Соціалістическая Караганда». У 1970-их рр. перейшов працювати на телебачення до м. Алма-Ати. Як кінодокументаліст і кінорежисер зняв фільми, чимало з яких присвячені долі українців Казахстану: «Донбас – Караганда», «Наталка», «Ярочий – прізвище хлібне» та ін. Удостоєний дипломів і призів на міжнар. і всесоюзних фестивалях.

ТАТЛІН Володимир, художник; н. 1885 в Москві, п. 1953 там само. Засл. діяч мистецтв РСФСР (1931). Навчався в Моск. уч-щі малярства, скульптури та архітектури (1902–03, 1909–10) у В. Серова й К. Коровіна, Пензенському художньому уч-щі (1904–09). Батько був за походженням швед, мати – українка. У 1890-их рр. жив і працював у Харкові; у 1925–27 працював у Києві, де займався сценографією п'єси В. Гжицького «По зорі» в Держ. театрі для дітей ім. І. Франка (1926). Виконав малюнки обкладинок до зб. поезій М. Бажана, М. Семенка та Г. Шкुरुпія «Зустріч на перехресті» (1927). Т. грав на бандурі й виготовляв їх сам (деякі зберігаються в Музеї муз. культури ім. М. Глинки в Москві та в приватних колекціях, зокрема в Г. Бегічевої). Т. добре володів укр. мовою, виконував укр. нар. пісні, товаришував з багатьма діячами укр. культури. Завзав переслідувань владою. У 1918–21 викладав у ВХУТЕМАСі та моск. ВХУТЕІНі (1927–30). Працював у галузі малярства, художнього конструювання, театральнo-декоративного мистецтва. Один з основоположників конструктивізму, робив проекти меблів, одягу, кераміки тощо. Т. створив скульптуру «Спіральні сходи», літальний апарат «Літатлін» тощо.

ТЕРЕВЕРКО Георгій, один з перших укр. планеристів; н. 5.5.1888 у с. Вільшана на Черкащині, п. 3.2.1912 у Тбілісі, Грузія. У 1908 переїхав до Тбілісі, де працював поштарем; протягом 1910–12 здійснив понад 30 польотів на планерах власного виготовлення. Рекордний час польоту – 1 хв 35 сек; зробив перший політ з пасажиром; загинув в аварії.

ТЕРНАВСЬКИЙ Микола, н. 06.07.1956 у станиці Єлизаветинська, Краснодарський край. Працював учителем у школі, завідувачем народ. історико-краєзнавчого музею станиці Єлизаветинська, завідувачем музею лісового госп-ва Кубані.

Нині – доцент Краснодарського держ. ун-ту культури і мистецтв.

Коло наук. інтересів: історія та етнологія регіону, філологія.

Канд. істор. наук, дисертація: «Культура кубанського казачества (кінець XVIII в. – 1920 г.): общие черты, региональные и этнические особенности» (Краснодар, 2004).

Гол. Т-ва укр. культури Кубані (1992–99), козак Станичного козачого т-ва “Єлизаветин курень”, ред. газ. “Ві-

сник ОУКК" (1992–99), та журн. "Вестник КГУКИ" (2000–05), медаль "За відродження козацтва", почесні грамоти "За вклад у відродження кубанського козацтва", "За збереження і розвиток традиційної культури Кубані".

Основні праці: Елизаветинская: история кубанской станицы; Взаимодействие этнических культур Евразии и Кавказа; Войсковой судья Антон Головатый; Подвиг казаков Ольгинского кордона; Реестр Запорожского войска. 1756 г.; Казачьи роды Елизаветинской.

Лит.: Трехбратов Б. А. Кто есть кто в Кубановедении. Библиографический словарь-справочник. Краснодар, 2007, с. 270–272; Бугай Н. Ф. Старо-Титаровская: курень, куренное поселение, станица. 1792 – начало XXI века. М., 2009, с. 20.

ТИМКОВСЬКИЙ Василь, письм., держ. діяч; н. 1781 у с. Згір'я-Тимківщина Золотоніського пов. Полтавської губ., п. 1832 в Петербурзі. Закінчив Київ. духовну академію; ще студентом перекладав із чужих мов, писав вірші, після закінчення навчання в Києві жив у родовому маєтку в Золотоніському пов. У 1812 поступив на службу до держ. секретаріату адмірала А. Шишкова й разом з ним супроводжував царя Олександра I в поїздках Європою; служив на Кавказі у ген. Ермолова. У 1826–28 – губернатор Бессарабії. Т. написав «Историю Бессарабии», рукопис якої знищений під час повені в Петербурзі. М. Максимович високо цінував істор. праці Т., але вони не збереглися до сьогодні.

ТИМКОВСЬКИЙ Єгор, мандрівник, письм.; н. у с. Єгорська-Тимківщина Золотоніського пов. Полтавської губ., п. 9.2.1875 в Петербурзі. Навчався в Переяславі, Києві, Моск. ун-ті; 1830 поїхав з місією до Китаю, де пробув, вивчаючи Китай, 9 місяців, опублікував у 3 тт. «Путешествие в Китай через Монголию в 1820 и 1821 гг.»; цей твір перекладено франц., нім., англ. мовами. У 1836 виїшов у відставку, а 1845 повернувся на службу до Петербурзького управління архівів М-ва закорд. справ. З 1866 до смерті був чл. ради того самого м-ва. Написав спогади, надруковані в 44 і 45 тт. «Киев. старины».

ТИМКОВСЬКИЙ Роман, педагог, літ. критик; н. 1785 у Золотоніському пов. Полтавської губ., п. 1820 в Москві. Навчався в Київ. духовній академії. У 1804 закінчив Моск. ун-т, через рік

був магістром, а в 1806 – д-ром філософії. Їздив за кордон, повернувшись, очолив катедру в Моск. ун-ті. У 1815 – дир. пед. ін-ту. Перший піддав критичному аналізу «Повість врем'яних літ». Крім давніх мов, знав нім., франц., англ. та поль.; під час моск. пожежі 1812 згоріло все майно і вел. бібліотека.

ТИМОШЕНКО Семен, рад. військ. діяч; н. 6(18).2.1895 у с. Фурманці на Одещині, п. 31.3.1970 в Москві. У Червоній Армії з 1918. Закінчив курси: Вищі академічні (1922, 1927) і командні при Військ.-політ. академії ім. Леніна (1930). Військ. службу почав 1915 рядовим на зах. фронті I світ. війни. Від 1918 командував взводом і ескадроном, полком, бригадою, що воювали проти Білої гвардії. У 1920 командував 4 кавалерійською дивізією, що боролася проти військ ген. Врангеля. Від 1933 – заступник командувача військ. Білорус., з 1935 – Київ. військ. округів. У 1937–38 командував військами Північнокавказького, Харківського, Київ. особливих військ. округів. Війська під командуванням Т. здійснили похід у Зах. Україну (1939). У 1939–40 командував Півн.-Зах. фронтом, де його війська прорвали оборону лінії Маннергейма (Фінляндія). Маршал Рад. Союзу (1940).

З травня 1940 – нарком оборони. Будучи одним з організаторів збройних сил СРСР, разом з ін. військ. і політ. діячами стратегічних помилок припустився щодо можливості поч. війни та її характеру, техн. переоснащення армії новим озброєнням, способів ефективного використання різних родів військ, проведення військ. операцій. У рр. 2 світ. війни був наркомом, чл. ставки Верховного командування і Верховного Головнокомандування, заступником наркому оборони, головнокомандувачем Зах. і Південно-Зах. напрямків, одночасно командував Зах. і Півд.-Зах. фронтами. У 1942–43 командував Сталінградським і Півн.-Зах. фронтами. З березня 1943 як представник ставки ВГК координував дії Ленінградського і Волховського фронтів (1943), Північнокавказького фронту і Чорноморського флоту (1943), 2 і 3 Прибалтійських фронтів (1944), а з серпня 1944 і до кін. війни – 2, 3 і 4 Укр. фронтів. За його участю було розроблено і проведено ряд значних військ. операцій, у т. ч. Ясько-Кишинівську. Після війни Т. командував військами Барановського (1945–46),

Південноуральського (1948–49), Білорус. (1946, 1949–60) військ. округів. З квітня 1960 – ген. інспектор групи ген. інспекторів М-ва оборони СРСР, з 1961 – одночасно гол. рад. комітету ветеранів війни. Деп. Верховної Ради СРСР 1–7 скликань. Двічі Герой Рад. Союзу (1940, 1965). Автор спогадів. Ім'я Т. присвоєно Військ. академії хем. захисту. Нагороджений багатьма орденами й медалями СРСР та ін. країн, вищим військ. орденом «Перемога», Почесною рев. зброєю, Почесною зброєю.

ТИХОНОВИЧ Йосип, медик; н. бл. 1793 в Києві, п. після 1848 в Москві. Закінчив мед. ф-т Моск. ун-ту (1813), де й залишився працювати; захистив докторську дисертацію (1823), був на військ. службі, лікарував у Кременчуку та Лубнах (1839–48), з 1848 – лікар Моск. губ. управи. Автор 2-томної праці про охорону здоров'я.

ТІЛЛО Олексій, географ, картограф; н. 25.11.1839 у Києві, п. 12.1.1900 у Петербурзі. Навчався у військ. навч. закладах. Особливе значення мали європ. частини Росії (1890, 1896), у т. ч. й України. Визначив довжину основних річок Росії. Склав перші зведення всіх магнітних визначень та перші магнітні мапи території Росії. Визначив різницю рівнів Каспійського та Аральського морів. Чл.-кор. Петербурзької та Паризької АН (1892). Ім'ям Т. названо мис на Таймирі. Рос. Геогр. Т-во заснувало премію ім. Т. (1910).

ТКАЧЕНКО Михайло, учений-лісівник; н. 2(15).11.1878 у Валках Харківської губ., п. 25.12.1950 в Ленінграді. У 1904 закінчив Санкт-Петербурзький лісний ін-т, де його залишили професорським стипендіатом. Асистент катедри лісовпорядження (1906–08), відбув наук. стажування в Німеччині (1908–09), завідувач лісового відділу Держ. ін-ту досл. агрономії (до 1929), проф. (з 1919), а потім завідувач спочатку катедри лісових культур, а потім катедри заг. лісівництва. Уже у своїй першій наук. праці "Про роль лісу у ґрунтоутворенні" (1908) Т. навів докази на користь гіпотези акад. Коржинського про деградацію чорноземів під впливом лісу; його висновки ввійшли в усі підручники з лісівництва й ґрунтознавства та в спеціальні енциклопедії. Після повернення з Німеччини Т. відкрив закон об'єму деревних стовбурів, який став основою побудови об'ємних таблиць стовбурів деревних порід.

Т. був гол. або консультантом численних експедицій з вивчення природи лісів і розробки наук. основ ведення лісового госп-ва (Урал, Удмуртія, Бузулукський бір, Карелія, Кавказ, Сибір, Дал. Сх.). Заг. підсумком багаторічної наук. і пед. діяльності Т. стала капітальна праця – “Заг. лісівництво” (1939, 1952, 1955), у якій узагальнено досвід лісового госп-ва за різних лісорослинних умов, приведено методичні вказівки для вивчення природи лісів і лісовідновлюваних процесів.

Т. добре знав стан лісів і досягнення лісівництва в Європі, США і Канаді (“Ліси, лісове госп-во і деревообробна пром-сть США”; “Вища лісогосп. освіта США”, 1915; “Амер. методи завоювання лісних ринків”, 1924; “Ліси і лісна пром-сть Канади”, 1925).

Учнями Т. були акад. і чл.-кор. В. Гулісавілі, І. Мелехов, О. Молчанов, М. Декатов, Л. Правдін, З. Рубцов, акад. Угор. АН Б. Керестеші та ін.

Т. став прототипом збірного образу проф. Валова в романі Л. Леонова “Русский лес”.

ТОВАРИСТВО УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ (ТУК) Приморського краю у Владивостоці, Росія, засн. 27.1.1991. Основні статутні завдання: “збереження та розвиток нац. культури і традицій укр. народу, формування нац. самосвідомості та істор. пам’яті громадян, подолання нац. нігілізму, гармонійний розвиток міжнац. відносин, створення сприятливих умов для нац.-культур. розвитку укр. нас. у Владивостоці, Приморському краї та ін. адміністр.-територіальних одиницях Росії”. Ініціаторами створення ТУК були А. Попок, А. Мамонтов, В. Кандиба, А. Димська та ін. Членство в ТУК асоційоване і нараховує бл. 100 активістів. Т-вом регулярно проводяться Шевченківські дні, святкуються рел. свята (Різдво та Воскресіння), відзначаються гром.-політ. (День злуки, День незалежності і т. п.) та культ. події. У грудні 1992 Т-вом заснована газ. «Українець на Зеленому Клині» (наклад – 5000 прим.), у 1993 – суботня школа з викладанням укр. мови, літератури та історії. У березні 1993 за ініціативою та активною участю Т-ва у Владивостоці відбулися V Далекосх. з’їзд українців та наук.-практична конференція: «Українці на Дал. Сх., 1883–1993». Т-во підтримує зв’язки з укр. громадами діаспори, установами й орг. в Україні.

ТОВАРИСТВО УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ім. Т. Г. ШЕВЧЕНКА в

Павлодарі, Казахстан, засн. 1992 з ініціативи М. Парипси. Об’єднує 364 чл. (1994), перев. українців. Основні статутні завдання: відродження рідної мови, нац. духовної культури, нар. традицій, обрядів, ремесел, мистецтва. Із цією метою створено недільні школи для дітей (29 осіб) і дорослих (19 осіб), відкрито нац. бібліотеку, працює укр. хор «Світанок», що гастролює по містах і селах обл. Т-во організовує вечори, концерти, виставки нар. творчості, ушанування ювілеїв провідних укр. діячів. Встановлено зв’язки з Україною, надходять книги, журн., преса.

ТОДОРСЬКИЙ Симон, богослов, церк. діяч; н. 1.10.1700 в Золотоноші на Черкащині, п. 22.2.1754 у Пскові, Росія. У 1717–26 – студент Києво-Могилянської академії, у 1730–38 – слухач Галльського ун-ту (Німеччина). Співпрацював із “Сирітським домом”, заснованим діячем нім. пієтизму А. Франке, читав лекції з давньоєврейської Біблії, слов’яно-руської мови та правос. катехизису. Під час перебування в Німеччині Т. захопився ідеями Просвітництва й церк. реформи, здійснив переклад кількох пієтичних і протестантських праць, зокрема І. Арндта «Четыре книги о истинном христианстве». З 1738 – викладач грец., єврейського і нім. класів Києво-Могилянської академії. У 1740 став свящ., 1742 викликаний до Петербурга, де призначений катехизатором при царській родині. Від 1743 – чл. Священного Синоду, 1743 – архимандрит, 1745 – настоятель Іпатіївського монастиря (Кострома). У 1746 – еп., 1748 – архиеп. Псковської та Нарвської епархій. У 1746–52 – організатор місійних поїздок на Дал. Сх., ініціював створення шкіл для поганських народів Сибіру. Підтримував тісні контакти з європ. ученими, сприяв приїзду до Росії зарубіжних викладачів і місіонерів, надходженню з-за кордону наук. та рел. літератури до навч. закладів, монастирських бібліотек. Брав участь у підготовці до друку Єлизаветинської Біблії.

Літ. спадщина здебільшого неопублікована. Т. автор промов на честь імператриці Єлизавети й наступників престолу (1745, 1747), присвячених аналізу істор. шляху Росії та проєктам оновлення духовного життя. Праці з гомілетики і філології залишилися в рукописах. За заповітом Т. у Псковський архиєрейський дім передана

його вел. бібліотека, у т. ч. зб. рідкісних давньоєврейських, халдейських, сирійських та арабських рукописів.

Літ.: К н я з е в А. Симон Тодорський, архиеп. псковский и нарвский. Материалы к биографии преосвященного Симона Тодорского. Духовная Беседа, 1872, тт. 1–2; Ч и ж е в с ь к и й Д. Українські друки в Галле. Краків – Л., 1943.

ТОЛУБКО Володимир, рад. військ. діяч, гол. маршал артилерії (1983); н. 1914 у Краснограді Харківської обл., п. у Москві. У Рад. Армії з 1932. Закінчив Військ. академію механізації і моторизації РСЧА (1941). Під час 2 світ. війни – на Ленінградському, Калінінському, 3 Укр. фронтах. Після війни – на відповідальних командних посадах. У 1950 закінчив Військ. академію Генштабу, з 1960 – перший заступник головнокомандувача ракетними військами стратегічного призначення, з 1968 – командувач військ Сибірського, а з травня 1969 – Далекосх. військ. округів; з 1972 – головнокомандувач ракетних військ стратегічного призначення – заступник мін. оборони СРСР.

ТОЧИДЛОВСЬКИЙ Гнат, метеоролог, кліматолог; н. 13.6.1871 у с. Прохорове на Одещині, п. 24.2.1942 в Москві. Закінчив Новорос. ун-т (Одеса), де й працював з 1917 як екстраординарний проф. кафедри фізики і фіз. географії. Протягом 1917–41 – дир. Одеської магніто-метеорологічної обсерваторії, проф. (1917). Один із засновників та перший дир. (1918) Одеського сіль.-госп. ін-ту. Досліджував нічні випромінювання; встановив залежність випромінювання від шмарности, часу заходу і сходу сонця, виявив існування при безхмарному небі двох його максимумів. Вивчав питання утворення зародкових елементів туманів, зливових опадів, а також теплопровідність ґрунту.

ТРЕТЯК Іван, військовий; н. 1923 у с. Мала Попівка Хорольського р-ну Полтавської обл. Закінчив Військ. академію ім. М. В. Фрунзе (1949) та Академію Генштабу (1963). Командував військ. частинами та округами. Головнокомандувач військ ППО, заступник мін. оборони СРСР (1987–89), ген. армії (1976), Герой Рад. Союзу (1945).

ТРИЗНА Борис, учений-біолог, один з основоположників справи охорони природи в Казахстані; н. 1867 в Києві, п. 1937 у с. Аксу, Туркестан. Здобувши вищу військ. і біологічну

освіту, переїхав до Туркестану, де прожив усе життя. Займався наук.-досл. роботою у Півд. Казахстані, у долині Сир-Дар'ї та горах Каратау. Вільно володів казахською мовою. У 1925 провів вел. організаторську роботу з виділення території і заснування держ. заповідника Аксу-Ажабагли в горах Зах. Тянь-Шаню; у 1926–36 керував госп. і наук. роботою заповідника, був ініціатором створення цитварного заповідника в Кабулсаї та 2 палеонтологічних заповідників, що стали згодом філіями Аксу-Джабагли. З перших днів утворення Туркестанського комітету з охорони пам'яток старовини, природи та мистецтва (1920) Т. брав діяльну участь в охоронній роботі. Працював уповноваженим з охорони природи в Сир-Дар'їнській губ., завідувачем краєзнавчого музею у м. Кзил-Орді, керував Сир-Дар'їнським відділом Т-ва вивчення Казахстану. Т. першим порушив питання про зберігання мечеті Ходжі Ахмета Ясаві в Туркестані та створив комісію з охорони цієї пам'ятки. У 1936 за доносом був звільнений з посади дир. заповідника як кол. рос. офіцер і дворянин. У 1937 помер у злиднях у селищі Аксу (уже не існує). Могила Т., а також більшість його наук. праць, не збереглися. На честь Т. названі кілька підвидів птахів. Син Т. – відомий казахстанський геолог Володимир Тризна, дослідник заповідників і родовищ Казахстану.

ТРОЇЦЬКИЙ Матвій, психолог, філософ; н. 1(13).8.1835 в Києві, п. 22.3.1899 в Москві. Закінчив Київ. духовну академію. Д-р наук (1867). У 1867–75 – проф. філософії у Казані та Варшаві, з 1875 – проф. Моск. ун-ту. Ініціатор вид. журн. «Вопросы философии и психологии» (з 1889). Наук. інтереси Т. пов'язані з проблемами філософії, психології, експериментальних методів (Наука о духе. Общие свойства и законы человеческого духа. М., 1882, тт. 1–2). Т. автор підручника з логіки (Учебник логики. М., 1885–1888, тт. 1–3).

ТРОФИМОВИЧ (ТРОХИМОВИЧ) Феофан, культ.-осв. і літ. діяч, н. у 2 пол. 18 ст. в Україні, п. після 1736 в Москві. Закінчив 1725 Києво-Могилянську академію, у якій і викладав. У 1736 Т. було призначено архимандритом Законоспаського монастиря і ректором Слов'яно-греко.-лат. академії в Москві. Автор драми “Милость Божия Украиню освободившая” (1728).

ТРУБЕГА Петро, живописець, нар. мистець; н. 20.6.1925 у с. Семирівка Яворівського пов. на Львівщині. У 1939 війна перервала навчання Т. у сер. школі, позбавила можливості отримати спеціальну художню освіту. У жовтні 1944 вступив до лав УПА. Загин, у якому він воював, був оточений рад. військами, але з оточення вдалося втекти додому, де за короткий проміжок часу був мобілізований до лав Червоної Армії. Ще одна спроба втекти не вдалася. Був заарештований і звинувачений як учасник УПА у груповій диверсії в тилу рад. фронту. Засуджений до 10 рр. ув'язнення в тюрмах і концтаборах. Покарання відбував у Росії, Казахстані (у Карлагу). В ув'язненні працював ковалем, інструментальщиком, а в 1950 потрапив до бригади художників, де виконував оздоблювальні та живописні роботи. У 1954, після звільнення з Карлагу, оселився в Караганді, де протягом 30 рр. до пенсії працював у Художньому фонді художником-оформителем, а потім – художником на підприємстві. У Караганді завершив сер. освіту. Його живописні твори виставлялися на обл. і респ. виставках. Активний чл. Т-ва укр. мови ім. Т. Г. Шевченка «Рідне слово» у Караганді з перших днів його заснування (1990).

ТРУС Микола, білорус. літературознавець, педагог, перекладач; н. 21.12.1969. Канд. філолог. наук (2000), доцент (2004). Спеціаліст у галузі історії слов'янських літератур, літературознавчої компаративістики, теорії і практики створення та діяльності літ. музеїв. Закінчив Білорус. держ. ун-т (далі – БДУ) (1993), аспірантуру при кафедрі зарубіжної літератури БДУ (1996). З 1996 до 2011 працював у БДУ на кафедрі слов'янських літератур, кафедрі зарубіжної літератури (доцент, завідувач кафедри). Одночасно з навчанням та роботою в БДУ працював у Літ. музеї Максима Богдановича в Мінську (1993–2000). Пройшов усі щаблі музейної кваліфікації: від мол. наук. співроб. до дир. у 1998–2000. З 2011 – завідувач кафедри білорус. філології на ф-ті видавничої справи і поліграфії Білорус. держ. технологічного ун-ту.

Розробив і ввів у навч. практику ВНУ Білорусі українознавчі курси: “Історія української літератури”, “Історія української літературної критики”, “Історія білорусько-українських літературних зв'язків першої половини

XX сторіччя”, “Максим Богданович і українська література”.

Досліджує історію білорусько-укр. літ., культ. зв'язків 20 ст., білорус. та укр. літературу 20 ст. у загальнослов'янському контексті.

У кандидатській дисертації “Словенський модерн і білоруська поезія “нашонивського” періоду” (БДУ, 2000) розглянуто посередню роль укр. літератури у словенсько-білорус. культ. взаємозв'язках поч. 20 ст.

Вивчає діяльність, факти співробітництва укр. та білорус. еміграції у Чехословаччині міжвоєнного періоду. У білорус. літературознавстві став першовідкривачем “Пражської школи” укр. літератури: на сторінках наук. та методичного журн. “Рідне слово” (білорус. “Роднае слова”) опублікував низку ст., присвячених творчості Олега Ольжича, Леоніда Мосендза, Оксани Лятуринської, Євгена Маланюка та ін. поетів, презентував їхні вірші у власному перекладі на білорус. мову.

Досліджує всебічні зв'язки (літ., культ., громадсько-політ.) Зах. Білорусії та Зах. України 1920–1930-их рр. Запропонував оригінальну укр. версію походження псевд. нар. поета Білорусії Максима Танка (справжнє ім'я – Євген Іванович Скурко). Багато публікацій Т. ґрунтуються на невідомих матеріалах закордонних архівів та Білорусії (держ. та приватних). Було знайдено і введено в наук. вжиток низку документів (листи, автографи, світлини), невідомих фактів, пов'язаних з життям Олександра Олеса, Агатангела Кримського, Дмитра Дорошенка, Івана Красковського, Леоніда Мосендза та ін. Особливо вдалою була праця дослідника з архівом Людмили Красковської (1904–99), богаторічної співроб. Словацького нац. музею, кровно і життєво пов'язаної з Україною, що дало можливість фактологічно збагатити бачення життя і творчості укр. та білорус. письм. в еміграції.

Автор монографії, декількох навч. посібників, понад 200 ст. у білорус. і зарубіжних наук. вид., з яких бл. 70 присвячено укр. тематиці. Наук. ред., упорядник, один з авторів енциклопедії “Максим Богданович” (2011), у якій уперше в білорус. довідковому вид. представив ст. про Олександра Олеса, Дмитра Дорошенка, Дмитра Чижевського, дав розгорнуту характеристику українознавчих пріоритетів перекладацької і дослідницької діяльності класика білорус. літератури, по-

дав комплексну характеристику вид. М. Богдановича укр. мовою “Білорусь-ке відродження” (Відень, 1916).

Статті: Людмила Краскоўская: жыццё і дзейнасць на беларуска-ўкраінска-славацкім культурным памежжы. Slovensko-bieloruské jazykové, literárne a kultúrne vzťahy: Zborník príspevkov z medzinárodného vedeckého seminára, 20.–21. Septembra 2000. Acta facultatis philosophicae universitatis prešovensis: Literárnovedný zborník 15. Prešov, 2003, s. 84–89; Білоруський слід в українській дипломатії (1918–1921 рр.) (крізь призму життя Івана Красковського (1880–1955 рр.)). “Київська старовина”, 2008, № 6, с. 36–44 у співавторстві з О. Зубко); Венскае выданне брашуры Максіма Багдановіча “Беларускае адраджэнне” (1916): Вядомае і невядомае. “Роднае слова”, 2009, № 1, с. 28–31; Падзвіжніцкія шляхі роду Краскоўскіх: разгорнута каментарый да Пражскага епісталарыю. “Роднае слова”, 2009, № 3, с. 24–29; Берагіня гістарычнай памяці: Старонкі жыцця Людмілы Краскоўскай. “Роднае слова”, 2009, № 4, с. 18–21; Даўні сябра беларускага народа: Невядомыя лісты ўкраінскага гісторыка Дмітра Дарашэнка. “Роднае слова”, 2009, № 5, с. 10–14; Вяртанне з холаду забыцця: Верш “Зімою” Агафангела Крымскага ў перакладзе Уладзіміра Жылкі. “Роднае слова”, 2009, № 7, с. 17–21; Творчасць мужнасці і любові: “Пражская школа” ўкраінскай паэзіі. “Роднае слова”, 2010, № 3, с. 30–33; Майстроўня “пражскай школы” ўкраінскай паэзіі: “Цытадэль духу” Алега Ольжыча. “Роднае слова”, 2010, № 4, с. 14–17; “Княгіня ўкраінскай духоўнасці”: Жыццё і творчасць Аксаны Лятурынскай. “Роднае слова”, 2010, № 8, с. 44–46; “Рыцар святога Грааля”: Цярпістыя шляхі Леаніда Мосендза. “Роднае слова”, 2010, № 9, с. 34–37; Аляксандр Алясць і Максім Багдановіч: Радасць і журба ўкраінска-беларускага творчага пабрацімства. “Роднае слова”, 2011, № 5, с. 22–24; Максім Танк і ўкраінская літаратурная група “Танк”: тыпалогія, кантакты, рэцэпцыя. “Роднае слова”, 2013, № 1, с. 14–18; “Зачараваныя на Усход”: ўкраінскі літаратурны рух у Польшчы 1920–1930-х гг. “Роднае слова”, 2013, № 5, с. 10–13; У пошуках гістарычнай праўды: “Бяроза-Картузская” ў міфалагізаваных уяўленнях і дакументальных сведчаннях. “Роднае слова”, 2013, № 7, с. 20–22.

Переклады: Ольжыч Алег. “Я жыў калісь...”: вершы; пер. з украінскай

М. Труса. “Роднае слова”, 2010, № 4, с. 17 [“Малітва”, “Археалогія”, “Готы”]; Лятурынская Аксана. “Асвечаны трымаю спіс”: вершы; пер. з украінскай М. Труса. “Роднае слова”, 2010, № 8, с. 47 [“Плылі, пылі караблі...”, “Шчасця згублены ключы...”, “Адзін застаўся – сам-насам...”, “Ізноў не спаў. Ўсю ноч вярзлося...”, “На варце”, “І рыне конь, як у агонь...”]; Мосендз Леанід. “Мы будзем, хоць бы нас і не было”: вершы; пер. з украінскай М. Труса. “Роднае слова”, 2010, № 9, с. 38 [“Наўкола нас таемнасці туман...”, “Мой шпіталь”, “Загуў матор у высакосці...”, “Ноч восенёўская...”, “І сам закон наўпрост дакладных ліній...”, “Мы былі...”]; Алясць Аляксандр. “З журбою радасць абнялася...”: вершы; пер. з украінскай мовы М. Труса. “Роднае слова”, 2011, № 5, с. 25 [“Фіялкі сляпы прадае...”, “Ў небе жаўрукі віюцца...”, “З журбою радасць абнялася...”, “Лебедзь”]; Маланюк Яўген. “Чаму стылаем быў мой стылас”: вершы; пер. з украінскай мовы М. Труса. “Роднае слова”, 2013, № 1, с. 18 [“Два вершы на адну тэму”, “Напружаны, нязломна-горды...”, “Зямная Мадонна”].

ТУКАЛЕВСЬКИЙ Володимир, перекладач, критик, бібліограф; н. 20.10.1881 в Полтаві, п. після 1912 в Петербурзі. Після закінчэння Полтаўскай гімназіі (1901) вступив до Київ. ун-ту, адначасно працуючы в Київ. т-ві грамотности. У 1901 вступив до Київ. політехн. ін-ту, але 1902 був выключены за участь у студэнтскіх заворушэннях; протэ зноў склаў конкурсны іспіт і був зарахованы на агрон. віддлення, став секр. журн. “Земледелие”. Працаваў у зоологічнай лябараторыі, був асістэнтам проф. Ю. Вагнера на сіль.-госп. курсах. У 1905 пераехаў до Петербурга, працаваў у газ. “Наша жизнь”. У 1907 разам з Н. Марковскім арганізаваў крытычна-бібліографічны журн. “Книга” і вступив до Петербурзькаго ун-ту, які закінчив 1911; у цьому самому р. склаў бібліографію доби царавання Елізаветы.

ТУПТАЛО (ТУПТАЛЕНКО) Данило, митр. Ростовскі і Ярославскі (1702–09), видатны церк. діяч і богослов, св.; н. 12.1651 в Макарові б. Києва, п. 28.10.1709 в Ростові Ярославському. Походив з родины коз. сотника Київ. полку. Освіту здобув у Києво-Могилянській академіі (1662–65). Склаў монаш. обітніци в Кирилівському монастирі в Києві (1668), ієродиякон (1669). Від 1675 – пропо-

відник при вікарії Київ. митр. На ієромонаха був висвячений у 1675 архиеп. Чернігівським Лазарем Барановичем; у 1677 призначений на проповідника в катедральном соборі в Чернігові. У 1777–79 проповідував на землях Речі Посполитої – у Вільно, Луцьку, звідки був відкликаний церк. владою. Був ігуменом Київ. Кирилівського монастиря (1681), Максаківського (1681) і Батурынського (1682–83) монастирів на Чернігівщині. У квітні 1683 перебрався до Києво-Печерської лаври, яка приваблювала його багатою бібліотекою і можливостями для богословської праці. Від 1684 – лаврський проповідник; розпочав двадцятирічну працю над фундаментальним твором “Четьї Мінеї” (“Книга Житій святих” у 4 тт.). Тут було написано 1 т. “Житій”.

У 1686 новообраний митр. Гедеон Святополк-Четвертинський переконав Т. повернутися до ігуменства в Батурынському монастирі; тут продовжувалася праця святигеля над Житіями святих. Коли з Лаврської друкарні вийшла перша чверть усієї праці (1689), патріарх Йоаким звинуватив Т. у неправос. поглядах, запозичених у латиників. Однак цей інцидент було невдовзі врегульовано в результаті візиту Т. разам з гетьманом І. Мазепою до Москви (1689), і Т. одержав дозвіл патріарха на продовження своєї роботи. У лютому 1692 Т. змушений був відмовитися від ігуменства в Батурынському монастирі, щоб зосередитися на писанні “Житій”.

Від 1694 Т. приймає ігуменство невеличкого монастиря Свв. Петра і Павла в Глухові, від 1697 – монастиря Св. Кирила в Києві, а згодом Єлецького Успенського монастиря в Чернігові й адначасно Спаського монастиря в Новгороді-Сіверському (1699). У 1700 Т. викликано і висвячено на митр. Сибірського і Тобольського (1701–02). Він зволікав з від’їздом, поклякуючись на слабкий стан здоров’я та обов’язок завершити літ. працю. Петро I погодився призначити Т. на митр. Ростовського і Ярославського. На цій посаді Т. поєднував інтенсивну літ. працю із широкою адміністрац. просвітительською та проповідницькою діяльністю. На зразок Київ. колегії ним було відкрито в 1702 у Ростові духовну школу на 200 учнів, у якій додатково вводилося обов’язкове вивчення грец. і лат. мов, географії, а внутр. уклад був подібний до єзуїтських шкіл. При колегії було організовано учнівський театр, драм. вистави для якого писав сам

митр. Школа проіснувала 2 рр., її було закрито рішенням вищої церк. влади через брак коштів на освіту. Пильну увагу Т. приділяв боротьбі з численними місцевими ересями й сектами розкольників, т. зв. “бринською вірою”.

Унікаючи деклярування своїх політ. поглядів, Т. протривався намаганням світської влади втручатися у внутр. церк. життя, а близьке йому духовенство в Україні належало до табору прихильників збереження автономного статусу правос. церкви в Україні, збереження її традицій і прав. Був канонізований невдовзі після смерті (1757). День пам’яті – 21 вересня. Т. автор творів “Четы Мінеї” (у 4 тт., вид. Києво-Печерської лаври, 1689, 1695, 1700; 2 вид., К., 1711, 1714, 1716, 1718); “Розыск о раскольнической брынской вере, о учении их, о делах их” (1745); “Руно орош, или Сказание о чудесах черниговской Ильинской иконы Богоматери” (1680, 1683); “Алфавит духовный, или Увещания по письменам алфавитным начинаемое” (1710, 1713); “Рассуждения об образе Божии и подобии в человеце”; “Диарии”; “Каталог росс. митрополитов”; “Краткий мартиролог, остановленный на одном сентябре”; 8 проповідей, серед яких “Слово о вере и четвероконечном кресте”, “Слово о воздвижение Честного и Животворящего креста”, “Слово к препростому народу”.

Лит.: Житие и творения св. Димитрия Ростовского. М., 1893; П о п о в М. Святитель Димитрий Ростовский и его труды. СПб., 1910; Св. Димитрий, митр. Ростовский. М., 1849; Т и т о в Ф. Неизданные сочинения святителя Димитрия митр. Ростовского. “Душполезное Чтение”, № 5, 1910; Т и т о в Д. Св. Димитрий Ростовский. Труды Киев. Духовной Академии, 1909, ч. III; Ш л я п к и н И. А. Св. Димитрий Ростовский и его время (1651–1709). СПб., 1891.

“ТУРКЕСТАНСЬКА РАДА”, тижневик укр. гром. життя в Туркестані, Семиріччю та Каспійській країні. Виходила від березня 1918. Редакція в Ташкенті, ред. – І. Оппоков. Тематика: життя укр. громади краю, вісті з України, події у світі та Росії.

ТУРКМЕНИСТАН, держава, розташована в Центр. Азії, на зах. омивається Каспійським морем. Межує з Казахстаном, Узбекистаном, Афганістаном, Іраном, на морі – з Росією та Азербайджаном. Територія – 448,1 тис. кв. км. Столиця – м. Ашгабад, найбільші м. – Красноводськ, Чарджов, Дашховуз, Небітдаг. В адміністр.-територіальному відношенні поділяється на обл. і р-ни. Нас. – 3,9 млн осіб (1992); за нац. складом переважають туркмени (72 %), росіяни (9,5 %), узбеки (9 %), казахи (2,5 %). З 2 пол. 19 ст. територія Т. перебувала у складі Рос. імперії, потім – СРСР, з жовтня 1924 Т. існував як союзна республіка. 22.8.1990 Верховна Рада Туркменської РСР прийняла Декларацію про держ. суверенітет республіки. 26.10.1991 на Всенар. референдумі було прийнято рішення про незалежність республіки, з листопада 1991 держава офіційно називається Т. Главою Т. є Президент. Держ. мова – туркменська. 18.5.1992 прийнято нову Конституцію Т.

Більша частина території Т. – низовинна рівнина, зайнята пустелею Каракуми, на півд. і півд. зах. розміщені гори Копетдагу і Паропамізу. Клімат різко континентальний, посушливий, сер. температура січня – –4 С°, липня – +28–32 С°; опадів 80–300 мм на рік. Гол. рр. – Амудар’я, Теджен, Мургаб, найбільше оз. – Сарикамишське; ґрунти перев. сіро-бурі та сіроземи; рослинність здебільшого пустельна, у горах – арчівники, горіхоплідні ліси. Т. – індустріально-аграрна держава. Має багаті корисні копалини – нафту, газ, сірку, калійні й кам’яні солі, кольорові і рідкоземельні метали, будівельні матеріали. Основними галузями пром-сти є паливно-енергетична, хем., машинобудівна, легка. Сіль. госп-во спеціалізується на вирощуванні бавовни, овоче-баштанних культур, фруктів та винограду, каракульному вівчарстві, шовківництві.

Укр. громада в Т. є відносно невелика. Перші укр. поселенці осіли тут ще наприкін. 1880-их рр., після спорудження залізниці Ташкент – Красноводськ. Укр. селяни селилися в р-нах Прико-

петдазького передгір’я і освоювали родючі, але засушливі землі. У 1897 у Т. налічувалося 5,2 тис. українців, до 1926 їх кількість збільшилася до 6,9 тис. (за даними перепису 1907, українців тут зовсім не було зафіксовано). У наступний період укр. діаспора в Т. поступово зростала. У 1920–30-их рр. вона перев. поповнювалася за рахунок примусового переселення укр. селян унаслідок колективізації і репресованих “ворогів рад. влади”. У 1939 чисельність українців досягла 21,8 тис. осіб і до 1959 (21,0 тис.) практично не змінилася. З 1960-их рр. укр. діаспора в Т. почала помітно розширюватися, перев. за рахунок переселення сюди робітників та спеціалістів для роботи в пром-сті; у 1970 вона зросла до 35,4 тис., у 1979 – до 37,1 тис. осіб. У 1989 у Т. проживало 35,6 тис. українців (1 % від усього нас. країни), з них 52,8 % назвали укр. мову рідною. Більшість українців Т. проживають у м. Ашгабаді (31 %) та р-нах респ. підпорядкування (30 %). За рад. часів у Т. були цілком відсутні умови для нац.-культ. розвитку українців. У 1990-их рр. ситуація почала поволі змінюватися. Укр. громада в Т. перебуває в умовах відсутності поки що реальних механізмів захисту нац. меншин, бракує нац. культ.-осв. інфраструктури, інформаційного вакууму щодо України.

Лит.: З а с т а в н и й Ф. Д. Сх. укр. діаспора. Л., 1992.

ТУРЧАНІНОВ Петро, церк. композитор, протоієрей; н. 1779 в Києві, п. 1856 в Санкт-Петербурзі. Син київ. дворянина, Т. одержав освіту в Київ. нар. уч-щі. Навчався співу в Сарті та Веделя, керував хорами в Києві та Севську. У 1803 прийняв священство. З переїздом до Петербурга (1809) став регентом митрополичого хору, учителем капели придворних співаків; вел. увагу приділяв композиторській діяльності, вид. церк. муз. творів. Найвідомішими є панахидні співи Т. Його муз. твори позначені глибоким впливом давньоруських церк. піснеспівів. Найвидатніші: переложення Т. “Тебе одеючагося”, “Да молчит всякая плоть”, ірмоси Вел. четверга і Вел. суботи.

У

УДОВЕНКО Володимир, медик; н. 1881 у Києві, п. 3.11.1937 на Соловках, Росія. Закінчив мед. ф-т Київ. ун-ту (1907). У 1918 – віце-дир. департаменту Мін-ва охорони здоров'я, у 1919 – службовець земської управи, у 1923–29 – наук. співроб., чл. президії мед. секції ВУАН, проф. Київ. мед. і художнього ін-тів, завідувач катедри заг. гігієни. У вид. Київ. мед. ін-ту друкував наук. праці з питань гігієни, зокрема сіль.

Заарештований органами ГПУ 22.11.1929, звинувачений у належності до СВУ і “терористичної діяльності в медицині”. Засуджений до 8 рр. концтаборів. Покарання відбував на Соловках. 9.10.1937 “трійкою” УНКВД Ленінградської обл. вдруге засуджений до смертної кари. Розстріляний 3.11.1937. Посмертно реабілітований 1989.

УДОВИЧЕНКО Лариса, кіноактриса; н. 29.4.1955 в Одесі. Закінчила ВДК. У кіно з 1972: “Щасливий Кукішкін” (1972), “Місце зустрічі змінити не можна” (1979), “Зимова вишня” (1985), “Автостоп” (1991). Виступає на естраді, у репертуарі вірші Ф. Тютчева, М. Цветаєвої, А. Вознесенського та ін.

УДОД Володимир, медик; н. 10.2.1919 на хуторі Корніченки на Єлизаветградщині. У 1946 закінчив Чернівецький мед. ін-т і протягом 20 рр. працював хірургом у містах Івано-Франківської і Львівської обл. Учений ступінь д-ра мед. наук йому присвоєно в 1965 за працю “Застосування радіоактивного йоду при хірургічному і консервативному лікуванні ендемічного зобу”. У 1965 переїхав до Казахстану, де в Акмолі (тоді – Ціліноград) очолив катедру заг. хірургії Акмолинського мед. ін-ту; з 1991 – проф. на цій кафедрі. У зробив значний внесок у підготовку мед. кадрів і розвиток мед. науки Казахстану та ін. країн. У опублікував понад 360 наук. праць (в Україні, Казахстані, Росії, країнах Зах. Європи). Засл. лікар України, засл. діяч науки Республіки Казахстан. У листопаді 1994 У. було обрано гол. Ради Акмолин-

ського укр. лікарського т-ва (АУЛТ), яке підтримує професійні контакти зі Всеукр. лікарським т-вом і проводить гром.-просвітню роботу. Монографії та підручники: “Медицинская деонтология” (Новосибирск, 1985), “Оперативное лечение лактационного мастита” (Алматы, 1994) та ін.

УЗБЕКИСТАН (Республіка Узбекистан), держава в центр. і півн.-зах. частинах Сер. Азії. Межує з Казахстаном, Туркменістаном, Таджикистаном, Киргизстаном і Афганістаном. Територія – 447,4 тис. кв. км. Столиця – м. Ташкент, найбільші міста: Самарканд, Андижан, Наманган, Коканд, Бухара, Фергана. В адміністр.-територіальному відношенні поділяється на 12 обл., включає Республіку Каракалпакстан. Нас. – 21,7 млн осіб (1992); за нац. складом переважають узбеки (71,4 %), росіяни (7,4 %), таджики (4,7 %), казахи (4,1 %), татари (2,4 %), каракалпаки (2,1 %). Територія У. з кін. 19 ст. перебувала у складі Рос. імперії, потім – СРСР, з жовтня 1924 – як союзна республіка. 20.6.1990 Верховна Рада Узбекикої РСР прийняла Декларацію про держ. суверенітет У. 31.8.1991 проголошено утворення самостійної суверенної держави У.

Бл. 3/4 території У. займають рівнини, на півн. зах та півд. розташовані гірські хребти та передгір'я Тянь-Шаню, Гісаро-Алаю; клімат різко континентальний, посушливий, сер. температура січня – від -10 °С на півн. зах. до +3 °С на півд. сх., липня – +26–32 °С; опадів від 80 мм на рівнині до 1000 мм у рік у горах. Найбільше оз. – Аральське море. Ґрунти перев. сіроземні та сіро-бурі; на рівнинах переважає рослинність пісчаних пустель, у горах – різнотравно-злакові степи, арчівники, горіхоплодні ліси. У. – індустріально-аграрна країна. Має багаті поклади корисних копалин: газу, бурого і кам'яного вугілля, золота, поліметалічних руд, міді, вісмуту, кам'яної і калійної солі, мармуру. Основними галузями пром-ти є паливна, кольорова металургія, хем. і нафтохем., машинобудування, металообробка, легка,

харчова; сіль. гос-ва – вирощування бавовни, зернових культур, кенафу, овоче-баштанних культур, фруктів, винограду, каракульне вівчарство і шовківництво.

Укр. діаспора в У. є найбільшою за чисельністю серед країн Сер. Азії – кол. республік СРСР. Історія укр. діяспори в У. сягає пореформеного періоду, зокрема поч. 1860-их рр., коли почалася колонізація цієї території Росією. Унаслідок реформи 1861 вел. маси сіль. бідноти в Центр. Росії і Україні залишилися безземельними, особливо гостро і швидко земельний голод позначився на центр., сх. та півн. губ. України (Полтавській, Чернігівській, Київ., Подільській і Харківській), що стало причиною переселення укр. селян із цих губ. Перші укр. поселення на території сучасного У. з'явилися на поч. 20 ст., коли була споруджена залізниця Оренбург – Арісь (1905) і переселення набуло масового характеру. Українці селилися на передгірських богарних землях перев. поблизу Ташкента. За даними перепису 1917, частка українців в У. складала 0,1 % усіх жителів, у 1926 – уже 0,5 % (25,8 тис. осіб). Багато українців з'явилося тут у 20–30-их рр. унаслідок примусового переселення “розкуркулених” селян і репресованих “ворогів рад. влади”. Однак перепис 1937, який відбувався в умовах терору, фіз. знищення і заслання мільйонів людей, коли називати себе українцем, особливо для тих, хто переїхав у діаспору недавно, було небезпечно, зафіксував в У. лише 1,6 тис. українців. У 1939 їх кількість (за 2 рр.) зростала до 73,8 тис. Ця цифра була більш-менш стабільною до сер. 1960-их рр., після яких укр. діаспора в У. почала швидко зростати, перев. за рахунок орнабору робітників і спеціалістів для роботи в пром-сті. За даними перепису 1959, в У. налічувалося 88 тис. українців, у 1979 їх було вже 114 тис., а в 1989 – 153,2 тис. осіб. Таким чином, укр. діаспора в У. формувалася фактично в рад. час, перев. вже в повоєнні рр. У територіальному відношенні вона тяжіє до Ташкента і Таш-

кентської обл., де в 1989 відповідно проживало 60,0 тис. і 26,6 тис. українців, більше половини всієї їх чисельності в У. Відносно небагато українців живе в Самаркандській (у 1989 – 14,2 тис.), Бухарській (12,9 тис.) і Ферганській (11,1 тис.) обл. У середньому в У. українці складають 0,8 % усього нас.; в обл. і поселеннях, де є більші громади українців, ця частка значно вища: у Ташкенті вона дорівнює 2,9 %, Ташкентській обл. – 1,2 %. Уважають рідною мовою укр. 49,2 % українців. За рад. часів умови для нац.-культ. розвитку українців були повністю відсутні. З 1990-их рр. ситуація почала потроху змінюватися. 25.8.1992 було укладено Договір про основи міждерж. відносин, дружбу, співробітництво між Україною та У. 20.6.1995 у Ташкенті президентами України та У. було підписано Декларацію про шляхи поглиблення укр.-узбецького співробітництва, у якій сторони зобов'язалися не допускати будь-яких форм дискримінації за нац. ознакою. У 1994 в У. розгорнув роботу Укр. культ. центр “Батьківщина” (Ташкент), який очолив С. Мансуров-Ковригенко. У Ташкенті відкрито укр. недільну школу. У збудованій після землетрусу укр. будівельниками школі ім. Т. Шевченка започатковано викладання укр. мови та літератури.

Лит.: З а с т а в н и й Ф. Д. Сх. укр. діаспора. Л., 1992.

“УКРАЇНА”, Казанське міське нац.-культ. т-во (м. Казань, Татарстан, Росія). Засн. у вересні 1993 за ініціативою проф. М. Матвійчука, налічує 29 чл. (на 1994). Метою Т-ва є сприяння розвиткові нац.-культ. самобутності українців Татарстану (понад 16 тис. осіб).

“УКРАЇНА”, нац.-культ. т-во в м. Красноярськ, Росія. Засн. в 1992. Ініціатори – А. Вігонський, Л. Греченко, В. Пахольчишин, Б. Тимечко, П. Шагула. Т-во об'єднує понад 200 чл., створено бібліотеку, надходить преса з України. Щорічно проходять Шевченківські свята, муз. фестивалі укр. пісні (у с. Рибінську, організовано місцевий хор укр. пісні). Не маючи власного друкованого органу, Т-во активно використовує місцеву пресу, радіо, телебачення.

“УКРАЇНОЧКА”, дитячий укр. фольклорний ансамбль сер. школи № 132 м. Алма-Ати, Казахстан; засн. 1990, художній керівник – Г. Кова-

ренко. В ансамблі беруть участь укр., рос., білорус., татар., казахські дівчата – учениці молодших і сер. класів школи. У репертуарі “У” – укр. нар. пісні, колядки, щедрівки, пісні на слова Т. Шевченка, а також декламування віршів укр. поетів. “У” бере активну участь у культ. житті міста, виступаючи під час різноманітних культ. заходів. Окрім виконавської і концертної діяльності, учасники ансамблю мають заняття з укр. мови, культури, літератури.

УКРАЇНСЬКА БІБЛІОТЕКА В МОСКВІ, засн. 17.12.1989 з ініціативи молодіжної секції т-ва “Славутич”. Основним фондом стала зб. книжок, надісланих з України й діаспори для навчання дітей укр. родин. У 1994 фонди бібліотеки нараховували понад 20 тис. одиниць, 8500 брошур, 7500 журн. та ін. періодики, 335 комплектів газ.

“УКРАЇНСЬКИЙ ВИБІР”, незалежна газ. українців Росії; засновник – ТОВ Видавничо-виробничий центр “КИМОС”, гол. ред. – О. Руденко-Десняк. Виходить у Москві від жовтня 1993.

“УКРАЇНСЬКІ ВІСТІ ЗАКАВКАЗУ”, газ. укр. громади Тифлісу. Засн. в травні 1917, ред. – А. Дражевський. Тематика: життя укр. громади Тифлісу та краю.

“УКРАИНСКИЙ ВЕСТНИК”, щомісячний гром.-культ. і політ. журн., виходив рос. мовою з травня 1906 у Петербурзі як орган укр. передової думки. Видавець – Н. Лотоцька, ред. – М. Славинський. У журн. виступали, крім укр., відомі рос. публіцисти, які прихильно ставилися до України. Часопис відстоював дем. свободи народів, які входили до складу царської імперії. Основну увагу приділяв проблемам України, укр. нац. питанню. “...Указати место и значение Украины среди других областей новой демократической России, способствовать справедливому решению национального и областного вопроса вообще – вот в чем видит свою задачу редакция “Украинского вестника”. Мы выступаем не под флагом национальной исключительности, нам дороги чистые принципы демократии, вне которых нет и правильного национального развития” (з редакційної ст. до № 1 журн.). Активну участь у часопису брав М. Грушевський (тут надруковано його праці “Нац. питання і

автономія”, № 1; “Питання дня”, № 2; “Єдність чи розпад”, № 3; “Про зрілість і незрілість”, № 4; “Наші вимоги”, № 5 та ін.), що значною мірою визначало основний напрям вид. Важливе місце у часопису посідали наук.-публіцистичні статті Д. Овсянко-Куликовського, О. Лотоцького, Д. Дорошенка, М. Могилянського, С. Русової, М. Славинського. У № 3 журн. зі ст. “Австр. криза” виступив І. Франко. В. Гнатюк оголосив тут роздуми на тему “Із укр. провінцій Австро-Угорщини”. Під криптонімом Д. Д. з оглядом укр. преси виступив Д. Донцов. Під криптонімами Л. Ж., П. С. оприлюднювали свої кореспонденції відповідно Л. Жебуньов і Симон Петлюра. Часопис подавав, головним чином, наук.-теоретичні ст., містив матеріали на екон. теми, виступи укр. деп. у рос. Думі (Ф. Штейнгеля, І. Шрага, П. Зубченка), анотації на нові книжки. Вид. такого типу могло виникнути тільки на хвилі революційного піднесення в Росії й Україні, стало можливим унаслідок рішучих дій укр. інтелігенції, політ. партій, які прагнули винести укр. питання на всерос. рівень, ознайомити рос. громадськість з укр. культ. життям, зокрема поза межами Росії, привернути до нього увагу світ. громадськості. Повний комплект часопису за 1906 зберігається в ЦНБ ім. В. Вернадського та в бібліотеці Ін-ту літератури ім. Т. Шевченка НАН України.

“УКРАЇНЕЦЬ НА ЗЕЛЕНОМУ КЛИНІ”, перша україномовна газ. на Дал. Сх. Видавець і ред. – Д. Боровик. Тижневик. 1 ч. вийшло 30.4.1917. Газ. порушувала питання відродження та збереження укр. культури, гуртувала місцеве українство для побудови незалежної укр. держави. Редакція газ. підтримувала зв'язки з редакціями часописів в Україні, Америці та Канаді, інформувала читачів про події в Україні та укр. громадах поза Україною (напр., у ч. 9 від 27.8.1917 надруковано інформацію про зібрання солдатів Барнаульського гарнізону, скликане за ініціативою Барнаульської УГ, та ухвалу цього зібрання), друкувала Універсали Центр. Ради, дописи про військ. з'їзди та їхні резолюції, виступала за організаційне оформлення місцевого українства і його співпрацю з подібними т-вами представників ін. національностей. Відстоюючи необхідність створення незалежної укр. держави та укр. авто-

номії на Дал. Сх., редакція газ. активно підтримувала і пропагувала ідею створення власних збройних сил. Починаючи з 2 ч., у газ. з'явилася постійна рубрика про місцеве укр. життя, однак невел. розмір самого часопису не давав змоги подавати багато таких відомостей. Цікавими й актуальними були ст. Д. Боровика (іноді за псевдонімом Дм. Кивороб) про використання укр. мови в богослужіннях, на політ. та гром. теми. Невідома заг. кількість номерів газ., що вийшли. Заходами Т-ва культури Приморського краю 1.12.1992 було зареєстровано двомовну однойменну газ., а в січні 1993 вийшло друком її 1 ч. Наклад – 5 тис., виходить щомісяця. 1 номер газ. редагував Г. Гордієнко, а наступні – Г. Кушнарьова. Газ. подавала інформацію про події в Україні, життя українців у діаспорі, матеріали на істор. теми (зокрема про українців Дал. Сх.), давала юридичні консультації. Усього вийшло 5 чч. (останнє – у листопаді 1993).

“УКРАЇНСЬКИЙ КЛУБ”, газ. моск. т-ва культури “Славутич”, виходить укр., рос. і англ. мовами; засновник і видавець – В. Нирко. Виходить з поч. 1990-их рр. як щомісячний позапартійний орган для ознайомлення з укр. мовою, історією та культурою.

УКРАЇНСЬКИЙ КУЛЬТУРНИЙ ЦЕНТР у м. Сочі, Росія. Засн. у березні 1991, ініціатори – В. Антонюк, В. Михайлюк, І. Каплоух, Л. Малаева, Г. Світлична та ін., об'єднує 107 чл. (на 1994). Гол. завданнями центр ставить: задоволення духовних і культ. потреб українців м. Сочі та Краснодарського краю, відродження, розвиток укр. мови, культури, вивчення історії України, підтримання всебічних зв'язків з Україною. Центр проводить культ.-просвітницьку роботу в краї, організовує традиційні укр. свята, фестивалі, виставки.

УКРАЇНСЬКИЙ КУЛЬТУРНИЙ ЦЕНТР у м. Алма-Аті, гром. орг. українців Алма-Ати, зареєстрована 20.9.1989. Займається популяризацією укр. культури і мови серед укр. нас. Казахстану, організовує свята нац. культури, лекції з історії України, сприяє передплаті і розповсюдженню укр. періодичних видань та книг у Казахстані. Серед найбільших акцій Центру – щорічні березневі Шевченківські свята; орг. і проведення у травні 1991 у м. Алма-Аті 1 фестивалю

нар. творчості українців Казахстану. Активістами У. К. Ц. організована і з серпня 1994 виходить у світ газ. “Укр. новини” (укр. мовою). Кількість постійно працюючих чл. У. К. Ц. – бл. 50; до участі у своїх культ. акціях залучають у м. Алма-Аті від 200 до 500 осіб. Голова У. К. Ц. від дня його заснування – д-р філолог. наук, гол. ред. газ. “Укр. новини” О. Гаркавець.

УКРАЇНСЬКИЙ КУЛЬТУРНИЙ ЦЕНТР у м. Талди-Курган, Казахстан; засн. 1990, ініціатор – В. Ребій. Центр ставить за мету культ.-просвітницьку діяльність, спрямовану на вивчення та поширення укр. та казахської мов. Об'єднує до 4 тис. чл. укр. походження.

“УКРАЇНСЬКІ НОВИНИ”, газ.; тижневик Кабінету Міністрів Республіки Казахстан. Зареєстрована 1992 у м. Алма-Аті, 1 ч. вийшло у світ 14.8.1994. Виходить укр. мовою. Тираж – 15 тис. прим., розповсюджується передплатою і в роздрібній торгівлі. Гол. ред. – О. Гаркавець. Газ. висвітлює життя українців Казахстану, діяльність укр. нац.-культ. т-в країни, основні події політ., екон. життя України, її історію і культуру.

УКРАЇНСЬКІ ТОВАРИСТВА ВОРОНЕЖЧИНИ, перше укр. т-во – Т-во укр. мови ім. Т. Шевченка при Воронежському держ. ун-ті – було створене 29.9.1989 як гром. орг. (кількість чл. складала 20 осіб). Т-во не мало реєстрації в місцевих органах влади, перебуваючи на обліку в Київ. т-ві укр. мови ім. Т. Шевченка, і його представники брали участь в усіх поважних заходах Київ. т-ва. Зусиллями Воронежського т-ва у школах міста було створено кілька гуртків з вивчення укр. мови та історії. У вересні 1990 постанала Воронежська філія Укр. Міжресп. центру традиційної культури (МЦТК) “Відродження” з метою сприяння відродженню укр. культури на Воронежщині. На основі цієї філії в березні 1992 постанало Воронежське укр. т-во “Перевесло” на чолі з М. Бірюком. Цілі й завдання Т-ва: поширення знань з укр. історії і сьогодення серед нас. краю, сприяння формуванню нац. свідомості укр. нас., створення умов для вивчення укр. мови у Воронежі і місцях компактного проживання укр. нас., утвердження в суспільстві принципів гуманізму, взаєморозуміння і співпраці, сприяння духовному й екон. розвитку суспільства. Дру-

кований орган Т-ва – газ. “Сх. Слобожанщина”. Т-во входить до складу Об'єднання українців Росії.

Лит.: “Золоті ворота”, 1992, № 2; “Поклик сумління”, 1994, № 8, 9; “Неопалима купина”, 1994, № 2.

УКРАЇНЦІ В ЛАТВІЇ. Приїзд українців до Латвії почався, головним чином, після будівництва залізниць, які з'єднали прибалтійські порти з екон. центрами в Україні: наприкін. 19 ст. у Ризі виникла невел. укр. колонія, а в 1911–14 уже діяла “Укр. громада”. У 1920 у Латвії нараховувалося 1040 українців, а через 15 рр. їх уже було 1844, що складало 0,9 % нас. Більша частина українців мешкала по селах, була роздріблена і не мала культ. автономії, що передбачалося законами Латвії для нац. меншин, так само, як і своїх шкіл, клубів чи газ. Протягом 1933–40 у Латвії діяло латисько-укр. т-во дружби, але воно перев. ознайомлювало латиський народ з укр. культурою. Про життя українців у Латвії під час 2 світ. війни немає офіційних даних. Після війни почався характерний для СРСР інтенсивний міграційний процес. У 1959 у Латвії вже проживало 29,4 тис. українців, у 1979 їх було 66,7 тис., а за переписом 1989 – 92,1 тис., що складало вже 3,4 % усього нас.

Переважна більшість українців у сучасній Латвії народилася за межами держави, а саме: в Україні – 60,5 тис. осіб, у Латвії – бл. 18 тис. Українці мешкають компактними групами в окремих р-нах та більшою частиною в містах (83 %). Майже половина з них мешкає в Ризі, де вони чисельно посідають третє місце після росіян та білорусів, не рахуючи латишів. Явище русифікації та асиміляції не обійшло і латвійських українців. Лише бл. пол. з них зараз мають укр. мову за рідну і 14 % вільно володіє нею. У рад. період у Латвії не було жодної укр. школи, інституції укр. культури чи гром. орг.

З вересня 1988, коли було засновано культ.-просвітне т-во “Дніпро”, почалося відродження укр. громади в Латвії. Потім були також створені Укр. молодіжний клуб, культ. т-во “Укр. родина”, Укр. культ.-екон. центр у Латвії (УКЕЦ), латвійсько-укр. культ.-екон. акціонерне т-во “Золоті ворота” та ін. структури. З 1.9.1991 у Ризі працює загальноосвітня укр. школа, яка має 3 других та 2 перших класи. Діє ансамбль укр. пісні та вокальна студія.

Укр. громада в Латвії одна з наймодніших серед вел. діаспор Латвії як за терміном існування, так і за складом. У неї ще свіжі зв'язки з батьківщиною, вона найбільш динамічна, енергійна. За рівнем освіти вона посідає 2 місце серед вел. нац. груп Латвії. Це також єдина нац. громада, чисельність якої за 50 останніх рр. зросла майже в 50 разів. Для порівняння, кількість росіян збільшилася за цей час лише в 4 рази, а білорусів – у 3,3 рази. Українці – єдина нація в Латвії, кількість громадян якої відносно всієї її чисельності найменша (не більше 2 %).

УКРВИДАВ, укр. видавниче об'єднання періоду 2 світ. війни. Діяло в Москві, Воронежі та Уфі (1942–43) у час окупації України німцями. Видало твори бл. 20 укр. письм., у т. ч. яскраво вираженої патріотичної спрямованості і поетичного звучання: М. Рильського “Слово про рідну матір”, “Поєма-видіння” (обидві 1942), П. Тичини “Похорон друга” (1943), М. Бажана “Сталінградський зошит” та “Поєзії” (обидві 1943), А. Малишка “Понад пожари”, “Україно моя!” (обидві 1942), “Битва” (1943), В. Сосюри “В годину гніву” (1942), М. Стельмаха “Провесень” (1942), зб. оповід. О. Довженка “На колючому дроті” (1943), “Ніч перед боем” (1942, 1943), П. Панча “Зозуля” (1943) та ін. У займався також вип. законспірованих видань творів тогочасних укр. письм., удрукованих у тексти творів класиків укр. літератури, і їх розповсюдження на тимчасово окупованій укр. території, напр., книг “Катерина” та “Причинна” Т. Шевченка, “Грицева шкільна наука” І. Франка (усі 1943) зі вдрукованими в них творами О. Довженка, М. Рильського, П. Тичини, Л. Первомайського, В. Сосюри тощо.

Лит.: Бурбела В. Однієї березневої ночі... “Друг читача”, 2.3.1989.

УРАЛ, важливий пром. регіон РФ, територія між Східноєвроп. та Західносибірською рівнинами, основну частину якої займає Уральська гірська система, що простягнулася більш ніж на 2000 км з півн. на півд. До складу У. входять також Приуралля, Передуралля та Зауралля. Клімат континентальний, сер. температура січня – 20–15 °С, липня – +9–20 °С; опадів

випадає від 1000 мм у рік на півн. до 300 мм на півд. Найбільші ріки: Печора, Ісеть, Тобол, Кама, Урал, оз. – Тавагуй, Аргазі. Найпоширеніші лісові ландшафти: темнохвойні з ялини і ялиці на зах., світлохвойні із сосни та модрина на сх., на півд. – лісостеп і степ, у високогір'ях – мохово-лишайникова тундра та кам'яні розсипи. Територія У. належить до Уральського екон. р-ну. У. має багаті корисні копалини: мідні, залізні, хромові, нікелеві руди, вугілля, нафту, газ, калійні солі, азбест та значні лісові ресурси. Основними галузями пром-сти У. є чорна та кольорова металургія, хем. і нафтохем., лісова, деревообробна та целюлозно-паперова. У. має добре розвинене сіль. госп-во, найважливішими напрямками якого є вирощування зернових та кормових культур, картоплі, овочів, молочне й м'ясне тваринництво, вівчарство.

Укр. діаспора на У. почала формуватися ще з кін. 18 ст., поволі зростала впродовж 1 пол. 19 ст. і значно збільшилася наприкін. 19 – на поч. 20 ст. Українці осідали перев. в сіль. місцевостях на багатих цілинних зауральських і південноуральських землях (сучасні Челябінська, Оренбурзька обл. та Республіка Башкортостан). Уже наприкін. 19 ст. У. перетворився на один з важливих р-нів виробництва продукції землеробства і тваринництва Росії, у цьому вел. була заслуга укр. переселенців. У рр. 1 світ. війни частка українців серед нас. У. була досить високою – 5 %, а в Оренбурзькій і Челябінській обл. перевищувала 10 %. У 1920–30-их рр. У. перетворився на один з найбільших індустриальних центрів колишнього СРСР, де широко використовувалася праця кваліфікованих металургів і машинобудівників з України, зокрема з Придніпров'я і Донбасу. За рр. 2 світ. війни сюди було евакуйовано ряд вел. пром. підприємств разом з робітниками й інженерно-техн. персоналом, після війни частина цих підприємств і людей залишилася на У. За даними 1 повоєнного перепису 1959, на У. жило 532,4 тис. українців, у 1970 – 456,8 тис., у 1979 – 442,4 тис., у 1989 – 442,8 тис. Тобто їх чисельність за 1959–70 рр. значно скоротилася (на 75,6 тис.), що пояснюється

перев. масовим виїздом з У. тих, хто відбував тут ув'язнення, заслання та спецпоселення, а також продовження поступового повернення в Україну евакуйованих під час війни, які в перші повоєнні рр. не змогли зробити цього з виробничих потреб. Надалі чисельність українців У. майже не змінювалася. Найчисленніша укр. діаспора в 1950-их рр. була зосереджена в 2 обл. – Челябінській (у 1959 – 134,3 тис.) і Оренбурзькій відповідно (128,5 тис.), де проживало бл. пол. всіх українців У. У 1959–89 рр. укр. нас. цих обл. відповідно зменшилося на 25 тис. і 26 тис. осіб. Зменшилася чисельність укр. нас. і в ін. обл. У. Тут у 1989 (без Республіки Башкортостан) проживало понад 360 тис. українців, у т. ч. у Челябінській обл. – 109,6 тис., в Оренбурзькій обл. – 102,0 тис., у Свердловській – 82,2 тис. Понад 80 % українців є міськими жителями. Українці на У. дуже асимільовані, особливо в півд. обл., у 1989 укр. мову рідною назвали від 33,0 % до 46,6 %.

За рад. періоду українці У. практично були позбавлені можливості для свого нац.-культ. розвитку – не існувало укр. шкіл, преси, закладів культури. З кін. 1980 – на поч. 1990-их рр. у середовищі укр. нас. на У. намітилася тенденція до відродження почуття етнічної самоідентифікації, інтересу до історії й культури укр. народу. У Челябінську діє Укр. т-во, завдяки якому по місцевому кабельному телебаченню демонструють укр. передачі. Однак у зв'язку зі значною асиміляцією українців гром. укр. рух на У. розвинений менш активно, ніж в ін. регіонах РФ.

Лит.: Заставний Ф. Д. Сх. укр. діаспора. Л., 1992.

УРАЛЬСЬКА АСОЦІАЦІЯ УКРАЇНЦІВ (УАУ) у Єкатеринбурзі, Росія, створена в жовтні 1993, ініціатори – П. Кікілик, М. Тараненко, С. Паняк, М. Кернісяк, А. Адабаш, Ф. Цица, А. Худю. УАУ має осередки в ін. містах краю; із січня 1994 в Єкатеринбурзі почала працювати перша на Сер. Уралі укр. недільна школа.

УТОЧКИН Сергій, випробувач; н. 1875 в Одесі, п. 1916 у Петербурзі. Один з перших льотчиків у Росії, популяризатор авіаційної справи.

Ф

ФАЛЬКОВСЬКИЙ Йоанн, правос. еп., богослов, учений; р. н. невідомий, п. 1823 у Білорусі. Освіту одержав у Київ. духовній академії і за кордоном. Був ректором Київ. духовної академії, еп. Чигиринським (1807–12, удруге – 1813–23), коад'ютором Київ. митрополії, керував Смоленською і Могилевською епархіями. Ф. досконало знав латину, грец., угор., нім., франц. та ін. мови, займався механікою, гідравлікою, військ. науками, астрономією, для чого мав обладштовану обсерваторію. Ф. укладав псалми, гімни-елегії, стихирі, тропарі, духовну музику. При академії заснував "Вольное пиитическое общество". Рос. Біблійне т-во обрало його своїм віцепрезидентом, однак він відмовився, оскільки вважав за ненормальне саме існування цього т-ва окремо від церкви. Кін. життя провів як схимомонах. Його основні праці: "Компендіум правос. догматичного обогосвія" (лат. мовою, 1802); "Пояснення Послання до Римлян" (1806) і "Послання до Галатів" (1807), "Пасхалія" (К., 1797). У бібліотеці Київ. академії зберігається 92 тт. рукописів Ф.

Лит.: Скворцов. Хроника жизни преосвященного И. Киев. Епархиальные Ведомости, 1861; Булашев Г. И. Фальковский. К., 1883.

ФЕДИНСЬКИЙ Всеволод, учений-геофізик, чл.-кор. АН СРСР (1968); н. 18.4(1.05).1908 у с. Вел. Багачка Полтавської губ., п. 17.4.1978 у Москві. У 1930 закінчив Моск. ун-т. У 1929–44 працював у геофізичних розвідувальних орг., у 1944–52 – у Всесоюзному НДІ геофіз. методів розвідки. У 1952–57 – керівник геофіз. робіт у нафтовій пром-сті. З 1957 працював в Ін-ті фізики землі АН СРСР. Водночас з 1947 викладав у Моск. держ. ун-ті; з 1950 – проф., з 1967 – завідувач катедри геофізики. Основні наук. праці Ф. присвячені проблемам застосування гравіметрії для вивчення глибинної будови земної кори і пошуку родовищ корисних копалин; розробки основ морської гравіметрії; комплексування геофіз. методів для вирішення геологічних завдань; геологічної інтерпре-

тації геофіз. даних для виявлення геологічної будови окремих територій; дослідження явищ, що виникають при взаємодії космічної метеоритної речовини з атмосферою і поверхнею Землі і їх геологічної інтерпретації. Ф. винайшов (1944) гравіметр-висотометр, є автором монографії "Разведочная геофизика" (1967) та ін. наук. праць. За наук. досягнення Ф. був удостоєний Держ. премії СРСР (1951), нагороджений 5 орденами і медалями.

Лит.: Благова (Федынская) Т. А. і авторський колектив. Всеволод Владимирович Федынский. М., 1984.

ФЕДИНА Тетяна, н. 05.05.1953 у Тюмені. Закінчила Краснодарський держ. ін-т культури. Наук. школа кубанського українознавства, учитель – проф. В. К. Чумаченко. Працювала ред. у краснодарському книжковому вид-ві, у редакції дитячої і художньої літератури. Нині – співроб. наук.-досл. центру Краснодарського держ. ун-ту культури і мистецтв, заступник нач. відділу редакції журн. "Культурная жизнь Юга России".

Коло наук. інтересів: культура півд. Росії.

Канд. істор. наук, дисертація: "Ф. А. Коваленко в культурній житни Кубани кінця XIX – початку XX в." (Краснодар, 2005).

Основні праці: Переписка Ф. А. Коваленко з українськими художниками. IV Кубанские литературно-исторические чтения. Краснодар, 2003, с. 187–195; О сотрудничестве Ф. А. Коваленко с украинскими художниками. Донецький Вісник НТШ, 2004, т. 5, с. 503–512; К истории сотрудничества украинских художников с основателем Екатеринодарской картинной галереи Ф. А. Коваленко (на материалах переписки кінця XIX – початку XX в.). Единое информационное пространство России: федеральный и региональный компоненты: Мат-лы Междунар. науч. конф. Краснодар, 2004, с. 165–169; К истории портрета Т. Г. Шевченко работы Ф. С. Красицкого (из собрания Екатеринодарской картинной галереи им. Ф. А. Коваленко). Донецький Вісник НТШ, 2005,

т. 8, с. 117–126; Первые попытки увековечения памяти Т. Г. Шевченко на Кубани (дореволюционный период). Донецький Вісник НТШ, 2006, т. 8, с. 246–250; К истории одного портрета: династия художников Мако и Ф. А. Щербина. Федор Андреевич Щербина, казачество и народы Юга России: история и современность: Сб. мат-лов VI Междунар. науч.-практич. конф. Краснодар, 2007, с. 58–60; Украинский художник И. С. Ижакевич и Екатеринодар. Донецький Вісник НТШ, 2007, т. 8, с. 196–199; Русско-украинские связи в художественном образовании (Юг Российской империи). "Культурная жизнь Юга России", № 2, с. 5–8; "Статистика" Ф. А. Щербины как источник по истории региональной науки. Федор Андреевич Щербина, казачество и народы Северного Кавказа: история и современность: Сб. мат-лов IX Междунар. науч.-практич. конф. Краснодар, 2009, с. 18–22.

ФЕДОРЕНКО Яків, рад. військ. діяч; н. 10(22).10.1896 у слободі Царевборисівській у с. Красний Оскіл Харківської губ., п. 26.3.1947 у Москві. Закінчив Вищу артилерійську школу командного складу (1924), курси вдосконалення (1927), курси партійно-політ. підготовки командирів при Військ.-політ. академії ім. В. Леніна (1930), Військ. академію ім. М. Фрунзе (1934). У 1915 призваний на Чорноморський флот. У рр. революції командував загоном моряків, брав участь у створенні загонів Червоної Гвардії в Одесі, воював проти інтервентів на посаді комісара штабу армії, комісара і командира бронепоезду. Після війни командував бронепоездом, дивізіоном, полком бронепоездів. Від 1934 – командир танкового полка в Моск. військ. окрузі, з 1937 – нач. автобронетанкових військ Київ. військ. округу. У 1940–42 – нач. Автобронетанкового управління, згодом – командувач бронетанкових військ Рад. Армії. Маршал бронетанкових військ (1944), заступник наркома оборони СРСР. У рр. 2 світ. війни був представником ставки Верхов-

ного Головнокомандування в битвах під Москвою, у Сталінградській і Курській битвах. Ф. зробив внесок у розвиток і вдосконалення бронетанкових і механізованих військ, тактику їхніх дій. З квітня 1946 – командувач бронетанкових і механізованих військ сухопутних військ. Деп. Верховної Ради СРСР 1–2 скликань. Нагороджений бойовими орденами і медалями СРСР.

Лит.: Бабаджанян А. Маршал бронетанкових войск Я. Н. Федоренко. Военно-исторический журнал, 1976, № 10.

ФЕДОРОВ Святослав, учений, лікар-офтальмолог, гром. діяч; н. 8.8.1927 у м. Проскурові (тепер – Хмельницький). Закінчив мед. ін-т у Ростові-на-Дону. Дир. Моск. НДІ мікрохірургії ока (1980–86), з 1906 – ген. дир. Міжгалузевого наук.-техн. комплексу “Мікрохірургія ока”; з 1992 – чл. Вищої консультативно-координаційної ради при гол. Верховної Ради РФ. Герой Соціалістичної Праці (1987). Медаль ім. М. Ломоносова АН СРСР, премії Ленінського комсомолу, ім. Філатова АМН СРСР, іноземні премії. Д-р мед. наук, проф., чл.-кор. РАН і Рос. АМН.

ФЕДЬКО Іван, військовий; н. 1897 у с. Хмелев Роменського р-ну Сумської обл., п. 1930. Закінчив Академію РСЧА (1922). Командував з'єднаннями, Привольським військ. округом (1932–35). Перший заступник наркома оборони (1938). Командарм 1 рангу (1938). Репресований.

ФЕЛІЦІН Євген, видатний кубанський гром. діяч, історик, археолог, бібліограф, краєзнавець, н. 1848 у м. Ставрополі, п. 1903 у м. Краснодарі, Кубань. Народився в родині військ., по закінченні Ставропольської гімназії поступив на військ. службу в Ставропольський, пізніше Кубанський полк. У 1872 закінчив Тифліське юнкерське уч-ще в чині прапорщика. У складі Кубанського коз. війська брав участь у рос.-тур. війні (1877–78). Зарахований у козаки станиці Сіверська, але кар'єра офіцера не приваблювала Ф. Він віддається вивченню історії Кубані, побуту і культури народу, географії краю, місцевій археології, вивчав геологію, ботаніку, мінералогію тощо. Оволодів мистецтвом фотографії, завдяки йому збереглися унікальні світліни з життя Кубані кінця 19 ст.; грав на кількох інструментах, писав власні муз. твори. У 1897–93 редагу-

вав неофіційний відділ “Кубанских областных ведомостей”, від 1879 очолював Кубанський статистичний комітет і редагував його вид. Заснував при статкомітеті музей, склав унікальну археологічну карту Кубані. Був обраний чл. Моск. і Петербурзького археологічних т-в. Розшукував і готував до вид. архівні документи краю. З вел. кількості публікацій вирізняються: “Полный список населенных мест Кубанской области” (1882), “Краткий очерк истории заселения Кубанской области”, “Документальные сведения об основании города Екатеринодара” та ін. У заснованому Ф. музеї в 1896 зберігалось понад 2 тис. предметів з археології та історії, бл. 1 тис. пам'яток нумізматики, понад 600 експонатів з етнографії, пром-сти тощо. У різний час почесними працівниками музею були К. Живилю, Ф. Щербина, Г. Концевич, М. Бабич та ін. У 1990 Краснодарському історично-археол. музею-заповіднику присвоєно ім'я Ф.

ФЕЩЕНКО-ЧОПІВСЬКИЙ Іван, учений-металург, політ. і гром. діяч, н. 21.1.1884 у м. Чуднові на Житомирщині, п. 2.9.1952 у р-ні Воркути, Росія. Народився в родині поштової службовця. Закінчив Житомирську гімназію і Київ. політехн. ін-т (1908). Брав участь у роботі Київ. “Просвіти”. Працював старшим асистентом кафедри металургії політехн. ін-ту. Побував на міжнар. пром. виставках у Брюсселі і Туріно, удосконалював фак у Німеччині. У 1915 опублікував дослідження “До питання про цементування заліза”.

У 1917 обраний до Київ. міської думи, де працював у шкільно-осв. і театр. комісіях, згодом обійняв посаду мін. торгу і пром-сти УЦРади. Автор книжок “Природні багатства України” (1918, 1919), “Сільгосп промисли” (1918). За часів Гетьманату зазнав короткотривалого арешту. За Директорії – заступник мін. торгу і пром-сти, згодом – мін. нар. госп-ва і заступник прем'єр-мін. Від 1919 – на еміграції в Румунії, Польщі як повноважений представник УНР, гол. Ради Республіки. У 1922 – старший асистент кафедри металургії та металознавства Варшавської політехніки, проф. металографії Краківської гірничої Академії, автор книжки “Екон. географія України” (1923–24), викладав металознавство у Львівському таємному ун-ті. У 1926 обраний д. чл. мат.-природничо-лікарської секції НТШ у Львові. У 1927 захистив докторську дисертацію на тему цементации металів. У 1928 – дир.

Дослідницького ін-ту металургійного заводу “Покуй” у Новому Битові, “Байльдон” у Катовицях, Польща. Видрукував власну тритомну працю “Металознавство” (1932, 1934, 1936).

Під час 2 світ. війни – гол. Катовицької філії Укр. нац. об'єднання, потрапив до гітлерівської в'язниці, за підозрою у зв'язках з ОУН, 1944 звільнений. Натомість у березні 1945 заарештований органами НКВД, засуджений і довіку перебував у рад. конц-таборах Карелії, Інті, Абезі.

Загалом автор бл. 140 наук. праць укр., поль., нім., рос., франц., англ. мовами.

Тв.: Хроніка мого життя (Житомир, 1992).

Лит.: Чопівська-Богун І, Грицько О. про Івана Фещенка-Чопівського. “Зона”, 1994, № 7.

ФИЛИПОВИЧ Павло, поет, літературознавець, перекладач, педагог; н. 2.9.1891 у с. Кайтанівка Звенигородського пов. на Черкащині, п. 3.11.1937 на Соловках, Росія. Народився в сім'ї свящ. Навчався в Київ. колегії Павла Галагана, на юридичному, а згодом історико-філолог. ф-ті Київ. ун-ту. Був учнем В. Перетця. Залишений при ун-ті як професорський стипендіат. З 1920 працював у Київ. ун-ті, з 1920 – в ІНО. Друкуватися почав по закінченні колегії (1910). Писати почав рос. мовою під псевдонімом Павел Зорев, а в 1917 перейшов на укр. мову (поетичні зб. “Земля і вітер” (1922) і “Простір” (1925)). Належав до угруповання неокласиків, зазнав впливу символістів та імажиністів, формувався значною мірою під впливом фольклору. Співпрацівник Комісії новітнього письменства ВУАН, секр. історико-літ. т-ва при ВУАН. За час роботи у ВУАН опублікував ряд праць з історії укр. літератури, видав чимало літературознавчих зб. У наук. пошуках дотримувався порівняльно-істор. методу. За його редагуванням вийшли зб.: “Т. Шевченко” (1921, у співавторстві з Є. Григоруком), “Шевченківський зб.” (1924), “Шевченко та його доба” (т. 1, 1925; т. 2, 1926, у співавторстві з О. Єфремовим і М. Новицьким), “І. Франко” (1926, у співавторстві з І. Лакиною, П. Кияницею), “Література” (1928, у співавторстві з С. Єфремовим і М. Зеровим). Брав участь в упорядкуванні та написанні коментарів до “Щоденника” Т. Шевченка, творів у 10 тт. Лесі Українки тощо. Автор літературознавчих праць: “Шевченко і романтизм” (“Записки історико-філолог. відділу”,

1924, т. 4), “До історії укр. романтизму” (Україна, 1924, № 4), “Генега Франкової легенди “Смерть Каїна”” (1924), “О. Олесь” (1925), “Шевченко і Гребінка” (1925), “До студіювання Шевченка та його доби” (1925), “Шляхи Франкової поезії” (1926), “Спустошена ідилія” (1926), “Європ. письменники в Шевченковій лектурі” (1926), “Аналіз образу Прометея в творах Лесі Українки” (1928), “3 новітнього укр. письменства” (1929) тощо. 5.9.1935 Ф. було арештовано. Йому інкриміновано участь у контррев. націоналістичній орг. Справу Ф. поєднано зі справою М. Драй-Хмари, а згодом – зі справою М. Зерова і його групи. Засуджений до 10 рр. позбавлення волі у виправно-трудовах таборках. Покарання відбував на Соловках. Восени 1937 справа Зерова та ін. була переглянута, особлива трійка УНКВС Ленінградської обл. винесла Зерову, Филиповичу, Воронову і Пилипенку смертний вирок. Усіх розстріляли 3.11.1937. Реабілітований 31.3.1958.

ФІЛПОВ Михайло, учений, літератор, філософ; н. 30.6(12.7).1858 в Одесі, п. 12(25).1903 у Санкт-Петербурзі. Закінчив фіз.-мат. ф-т Новорос. ун-ту, потім навчався на юридичному ф-ті Санкт-Петербурзького ун-ту. З 1881 співробітничав у журн. і опублікував ряд статей літ.-критичного, екон. і філософ. характеру. У 1890–1900 М. слухав лекції у Франції та Німеччині, захистив докторську дисертацію з математики в Гайдельберзькому ун-ті. Автор популярного роману “Осажденный Севастополь” (1889). Заснував і редагував журн. “Научное обозрение” (1884). У журн. “Русское богатство” і “Научное обозрение” (1884) Ф. опублікував низку ст., присвячених історії філософії (окремим вид. вийшли у зб. “Судьбы русской философии”, СПб., 1904). Основна праця Ф. – “Философия действительности” (СПб, 1895–98, тт. 1, 2). Будучи всебічно освіченою людиною, Ф. редагував “Энциклопедический словарь” у видві П. Сойкіна. Трагічно загинув під час досліджень у своїй лабораторії.

ФІЛОБЛОК Григорій, гром. і культ. діяч; н. 20.2.1919 у станиці Уманська, Кубань, п. 9.7.1994 там само. Ф. був восьмою дитиною в коз. родині, рано став сиротою. У 1920 померла мати, 1932 – батько. 1933 виявився особливо трагічним для всієї станиці: у ніч на 14.1. 1200 родин станиці було повантажено в неопалювані вагони “те-

лятники” й відправлено до Сибіру та Казахстану. Ф. у цей час жив у степу, у бригаді, що й допомогло йому вижити. Уже в довоєнні роки Ф. став визначним у станиці співаком, музиком. З 1938 – в армії. Служив у кавалерії в Білорусії, де зустрів поч. війни, а кін. – у Празі. Звільнившись зі служби в армії (1946), поїхав у Карагандинську обл., де жили як виселенці його сестра і дядько. У 1952 повернувся на Кубань. Рідна Уманська станиця перейменована ще в 1934 на Ленінградську. Збудував хату, виховав дітей, працював хліборобом. Визнання до Ф. як співака, носія фольклору прийшло, коли в станиці створили чоловічий коз. хор та фольклорний ансамбль. Душою останнього став Ф. Колектив здобув популярність не лише в краї, але й далеко за межами Кубані. З успіхом колектив виступав у Ленінграді, Києві, Москві, Осетії, Білорусії, Франції, Канаді, США, Австралії тощо. В. Захарченко назвав Ф. “золотим фондом нар. культури Кубані”.

ФОМІНА Наталя, педагог, гром. діячка; н. 1.1.1955 у с. Опришки Глобинського р-ну Полтавської обл. Після Кременчуцького пед. уч-ща (1970–74) працювала вчителем рос. мови та літератури в с. Кравець-Миколаївка Хорольського р-ну (1974–76). У 1976 разом із чоловіком виїхала до Владивостока, де проживала до 1995. Брала активну участь у діяльності Т-ва укр. культури Приморського краю (ТУК). Делегат Всесвіт. форуму українців (серпень 1992) та учасниця 5 Далекосхід. конференції з'їзду українців (березень 1993). З 1995 проживає в Кременчузі.

ФОРТ ШЕВЧЕНКА – м. на мисі Тюбкараган півостр. Мангишлак, Казахстан, порт на Каспійському морі. Засн. 1846 як Новопетровське укріплення, у якому відбував заслання Т. Шевченко в 1850–57. У 1857 перейменоване на Форт Олександрівський, а в 1939 з нагоди 125-ліття від дня народження поета м. названо Фортом Шевченка. Згодом до нього приєднано селища Батурина й Аташ. В основі економіки Ф. Ш. – рибна пром-сть, добування будівельного каменю-ракушняка, служби торгівлі й побуту, транспортні орг. Тут діє 5 сер. і одна восьмирічна школи, 4 будинки культури, 2 кінотеатри, 2 музеї, лікувальні заклади та санаторій-профілакторій. Окрасою міста є парк (за часів Шевченка “сад-огород”), про який

поет залишив багато згадок у листах, щоденникових записках і малюнках. Шевченко сам розробив план саду, разом з комендантом І. Усаковим висадив шовковиці, карагач, китайський ясен, білу акацію. У саду 5 чигирів, звідки спеціальними пристроями викачували воду, розливаючи по всій території. У 1881, до 20-річчя з дня смерті Шевченка, паркові присвоєно ім'я поета і встановлено його погруддя. З 12.12.1925 парк оголошено держ. заповідником, у 1927 тут встановлено пам'ятник Шевченкові. Мешканці міста шанують творчу спадщину Кобзаря і зберігають місця, пов'язані з пам'яттю про нього. Поетове ім'я має центр. вулиця м., пром. комбінат, школа, риболовецька артіль. У будинку, де жили Усакови, 1.5.1992 відкрито Літ.-меморіальний музей Т. Шевченка з меморіальними об'єктами: верба, посаджена поетом; землянка, де працював поет; кам'яний стіл і лавка, де писав і малював Шевченко; криниця, чигир.

ФУЖЕНКО Іван, рад. військ. діяч; н. 5.6.1937 у с. Суботні Знамянського р-ну Кіровоградської обл. Закінчив Одеське військ. уч-ще, військ. академію ім. М. Фрунзе, Академію Генштабу збройних сил СРСР. Командир мотострілкової дивізії (1970–76); заступник нач. штабу Ленінградського і Прибалтійського військ. округів; у 1982–84 служив в Афганістані; у грудні 1991 – заступник мін. оборони СРСР; з 1992 – нач. тилу Об'єднання збройних сил СНД, Ген.-полк.

ФУРМАНОВ Борис, держ. і політ. діяч; н. 1936. Закінчив Уральський політехн. ін.-т. Працював гол. інж. тресту “Уралважмаштрубуд”; заступник нач. управління “Головсередуралбуд”, Свердловськ (1969–70, 1978–82); заступник мін. будівництва в р-нах Уралу і Зах. Сибіру СРСР (1968–89); гол. Держ. комітету РСФРР з архітектури і будівництва (1990–91); з листопада 1991 по жовтень 1992 – мін. архітектури, будівництва і житлово-комунального госп-ва РФ.

ФУРНИКА Віталій, письм., перекладач, індолог, шевченкознавець; н. 1949 у с. Довжанка Одеської обл., п. 1993 у Москві. Закінчив (1958) Білгород-Дністровський сільгосп. технікум, до 1961 працював на с. механіком. Після служби в армії (1965) вступив до Ленінградського ун-ту на ф-т сходознавства, де захопився тамільською мовою і культурою, вивченню й дослідженню

яких присвятив усе своє життя. На запрошення вид-ва “Прогрес” переїхав до Москви, де працював штатним перекладачем. Опублікував понад 115 ст., досліджень, оглядів, коментарів, анотацій і нарисів з проблем

тамільської літератури і культури. Переклав понад 30 повістей і оповід. тамільських авторів, а також кілька віршів тамільських поетів. Неодноразово Ф. бував в Індії, займаючись порівнянням творчости Т. Шевчен-

ка з творчістю тамільського поета С. Бараді (1881–1921), про що видав книгу “Кобзар за Гімалаями”. У 1991 у співавторстві з Б. Хоменком видав книжку “Тамільські прислів’я та приказки”. Чл. т-ва “Славутич”.

Х

ХАЛИМОНЧУК Володимир, н. 06.01.1956 у с. Мала Чернігівка Овруцького р-ну Житомирської обл. Закінчив Тюменський лісопром. технікум. Гол. культурно-просвітницького т-ва “Українська родина”, координатор Об’єднання українців Росії в Тюменській обл.

Коло наук. інтересів: збір матеріалів і створення укр. нар. архіву про життя й діяльність українців на півн. Тюменської обл. з часів Єрмака.

З 1991 займається суспільною та благодійною діяльністю, чл. Всеукр. т-ва “Просвіта” ім. Т. Г. Шевченка, полк. Укр. реєстрового козацтва, Орден України “За заслуги” III ступеня, Орден Св. Рівноапостольного князя Володимира Великого УПЦ, Знак “Патріот України” (2010).

Основні праці: Первые украинцы Западной Сибири. Украина – Западная Сибирь в диалоге культур и народов: векторы и факторы взаимодействия: Мат-лы Междунар. науч. конф. Тюмень, 2009, с. 141–144; Сучасний стан та проблеми розвитку укр. освіти в Тюменській обл. Украинская этничность в социокультурном пространстве России: Мат-лы Междунар. науч. конф. Уфа, 2011, с. 139–143.

ХАНЖОНКОВ Олександр, організатор кіновиробництва; н. 8.8.1877,

бл. станції Ханжонкове на Донеччині, п. 26.9.1945 у Москві. Один з фундаторів і керівник найбільшого в Росії кіновиробництва; роботу в кіно розпочав 1906, після 1917 – консультант Держкіно. Автор книги “Перші роки російської кінопромисловості” (1937).

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ Микола, драматург, поет; н. 11(22).8.1789 (за ін. даними – 1791) у Санкт-Петербурзі, п. 8(20).9.1845 там само. Нащадок гетьмана Б. Хмельницького, народився в дворянській сім’ї з України, закінчив Санкт-Петербурзький гірничий корпус, був дипломатом, високим чиновником; у 1829–37 – смоленський, а в 1837–38 – архангельський губернатор. Брав участь у франц.-рос. війні 1812. Відомий як автор комедій і водевілей, популярного жанру 1810–20 рр. Твори Х. (“Говорун”, 1817, “Светский случай”, 1829 та ін.) вирізняються сценічністю, легкістю вірша, жвавістю діалогу. Злободенність, уміння пародіювати своїх літ. супротивників, дотепні водевільні куплети, витончена мова забезпечували неабиякий успіх його комедіям-водевілям. Пушкін, Грибоедов, Катенін високо цінували талант Х. Він писав гумористичну прозу, вірші, виступав як перекладач п’єс Мольєра. Посмертно опубліковано (тт. 1–3., СПб., 1849) його п’єси та істор. комедії “Шалости

влюбленных”, “Бабушкины попугаи”, “Нерешительный”, “Карантин”, “Новые шалости, или Театральная битва”, “Взаимные испытания”, “Новый Парнас”, “Царское слово, или Сватовство Румянцева”, “Зиновий Богдан Хмельницкий” та ін.

ХРИСТЕНКО Олександр, учений, хлібороб, інж.; н. 2.3.1936 у Києві. Організатор сіль.-госп. виробництва, перший українець, удостоєний у 1994 найвищої нагороди Республіки Казахстан – звання “Халык Кахарманы” (“Герой народу”). Працював комбайнером у колгоспі, після закінчення технікуму – майстром на заводі. Приїхав до Казахстану освоювати цілинні землі. Здобув вищу освіту в сіль.-госп. ін-ті в Цілінограді (нині – Акмола). Від 1959 – дир. найбільшого на цілині зернорадгоспу “Київ”. Захистив кандидатську дисертацію на тему “Сухе землеробство”. З початку 1970-их рр. – ген. дир. Карагандинського обл. наук.-досл. радкоопу ін-ту, у якому розроблена передова технологія вирощування зернових в умовах засушливого казахстанського степу. Автор бл. 30 наук. праць, у т. ч. книги “Сухе землеробство” (Караганда, 1993). Засл. працівник сіль. госп-ва Казахстану. Двічі обирався деп. Верховної Ради Республіки Казахстан.

Щ

ЦВИГУН Семен, держ. діяч; н. 1917 у с. Стратіївці на Вінниччині. Закінчив істор. ф-т Одеського ун-ту (1937). Від 1939 працював в органах держбезпеки: заступник гол. КДБ Молдови (1953–55), гол. КДБ Таджикистану (1957–63), Азербайджану (1963–67), перший заступник гол. КДБ СРСР, ген. армії (1978), Герой Соціалістичної Праці (1977).

ЦЕНТР НАРОДНОЇ КУЛЬТУРИ КУБАНІ, засн. у січні 1990 на базі держ. Кубанського коз. хору (керівник – В. Захарченко, дир. – О. Арєф'єв). Завдання: вивчення, збереження, творче використання й розвиток традиційної нар. культури краю, створення цілісної системи

навчання й виховання спеціалістів у царині всіх напрямів традиційної культури. Ц. Н. К. К. об'єднує і координує ряд напрямів – від наук. досліджень і художньої творчости до концертної і пед. діяльності. Тут існують наук. відділ фольклору і етнографії, Держ. Кубанський нар. хор, дитяча експериментальна школа нар. мистецтва, відділи декоративно-прикладного мистецтва, педагогіки, фестивалів, свят і обрядів, майстерня іконопису свящ. Георгія Іващенко, а також майстерні з виготовлення оригінальних нар. муз. інструментів тощо. 8.2.1992 при Ц. Н. К. К. створений благодійний фонд відродження нар. культури Кубані “Джерела”. Ц. Н. К. К. проводить щорічні

фольклорно-етнограф. експедиції, що дало можливість зібрати унікальний матеріал з різних напрямів традиційної культури Кубані. Записано понад 20 тис. аудіо- і відеокaset. На базі Ц. Н. К. К. проведено ряд наук.-практичних конференцій, видано зб. у серії “Традиційна культура: природа – суспільство – людина”, “Антологію фольклору і етнографії Кубані”, 2 тт. фольклорних записів О. Бігдая “Песни кубанских казаков” (т. 1, 1992; т. 2, 1995), більшість яких складають укр. нар. пісні, “Песни станицы Кавказской” (1993). За ініціативою Ц. Н. К. К. з 1992 в Краснодарському держ. ін-ті мистецтв і культури відкрито відділ фольклору й етнографії.

Ч

ЧАРНИШ Іван, держ. діяч; н. у 2 пол. 17 ст. в Україні, п. 10.12.1728 в Москві. Ген. суддя Лівобережної України (1715–23), був військ. канцеляристом, управителем маєтків гетьмана І. Мазепи. У справі гетьмана П. Полуботка 1725 викликаний до Петербурга, де був ув'язнений у Петропавлівській фортеці; 1725 після смерті Петра I звільнений, жив у Петербурзі й Москві, помер у Росії.

ЧАРУКОВСЬКИЙ Яким, лікар, письм.; н. 1798 у с. Пологи Переяславського пов. на Київщині, п. 1848 у Петербурзі. Навчався в Чернігівській духовній семінарії й Медико-хірургічній академії в Петербурзі, яку скінчив 1820. Працював лікарем у війську, Воронежському кадетському корпусі. У 1830 видав книгу “Военно-походная медицина”, за яку був нагороджений Демидівською премією та щорічною пенсією в розмірі 2500 руб.

ЧАЧКОВ Василь, лікар, педагог, перекладач; н. бл. 1780 у с. Москаленки Золотоніського пов. Полтавської губ., п. після 1816 у Петербурзі. Навчався в Полтавській духовній семінарії і в Медико-хірургічній академії в Петербурзі, з 1816 там же й викладав; разом з І. Поскєвичем переклав з нім. твір Консбруха “Физиология или наука о естестве человеческого” (1804).

ЧЕЛПАНОВ Георгій, психолог, філософ, логік; н. 16(28).4.1862 у Маріюполі, п. 13.2.1936 у Москві. Після навчання в Новорос. ун-ті в Одесі, у 1891–1907 викладав психологію, філософію і логіку в Київ. ун-ті. Ч. належать фундаментальні експериментальні дослідження в галузі філософії, психології, зокрема з проблем сприйняття простору й часу. Його магістерська й докторська дисертації об'єднані заг. темою “Проблема восприятия пространства” (К., ч. 1, 1896; ч. 2, 1904). У 1907–23 Ч. – проф. Моск. ун-ту. Ч. був засновником (1912) і дир. (до 1923) першого в Росії Психологічного ун-ту – вел. експериментального психологічного центру з лабораторними методами дослідження. Ч. відомий як орга-

нізатор філософсько-психологічної освіти в Росії. У нього вчилася багато відомих філософів і психологів України. Не сприйнявши марксистської філософії, він в останній період свого життя зосередився на проблемах заг. психології, яка, на його думку, повинна бути вільною від впливу філософії взагалі. У галузі логіки Ч. був перев. систематизатором. Ним написані “Учебник логики”, “Введение в философию”, “Психология”, які витримали багато видань. Найбільш плідний етап його творчості припадає на період, який значною мірою пов'язаний з його діяльністю в Києві.

Лит.: Радзиховский Л. А. Г. И. Челпанов как организатор Психологического института. “Вопросы психологии”, 1982, ч. 5.

ЧЕПІГА Євтихій, племінник отамана Чорноморського коз. війська Захара Чепіги; р. н. невідомий, п. 1806 у Катеринодарі, Кубань. Рано став сиротою, виховувався З. Чепігою, який перед смертю передав йому власний маєток. Ч. дослужився в коз. війську до звання підполк. У 1804 перевіз на Кубань із Миргорода знамениту ризницю і бібліотеку Києво-Межигірського монастиря.

ЧЕПІГА Захар, отаман Чорноморського коз. війська; н. 1726 на Полтавщині, п. 1797 у Катеринодарі, Кубань. Походив з коз. родини. На час ліквідації Запор. Січі (1775) був полк. Пронтовчанської паланки. Був першим неписьменним. Брав участь у рос.-тур. війнах, виявив себе як досвідчений і хоробрий воєначальник, командував кіннотою. Особливо відзначився при захопленні Ізмаїла, нагороджений 3 орденами і підведений до чину бригадира. Як кошовий Чорноморського війська, очолив переселення козаків на Кубань. У 1793 визначив місце для заснування Катеринодара і перших 43 кубанських куренів. На Кубань Ч. разом з військом і обозом прибув сушею восени 1792. Зиму провів на р. Єї в т. зв. Ханському городку на Єйській косі. У травні 1793 разом з козаками переїхав на р. Кубань для влаштуван-

ня пограничних кордонів. Зупинився табором у Карасунському куті. Весною 1794 при безпосередній участі Ч. було проведено жеребкування земель під майбутні курінні поселення. Улітку 1794 за розпорядженням Катерини II відправився з двома полками в т. зв. поль. похід. За участь у цьому поході одержав звання ген. По поверненні на Кубань Ч. помер.

“ЧЕРВОНА ГАЗЕТА”, газ., орган Північно-Кавказького крайкому ВКП(б). Виходила від 1926 по грудень 1932 тричі на тиждень. Наклад від 300 до 22 000 прим. Редакція була в Ростові-на-Дону, ред. – Ф. Чапала, Й. Міхаєвич. Тематика: соц. будівництво (колективізація), хід українізації на Півн. Кавказі. Часто в газ. з'являлася “Літ. сторінка” з творами укр. та місцевих прозаїків і поетів.

“ЧЕРВОНА КАЛИНА”, укр. культ. т-во в Єревані (Вірменія), засн. у жовтні 1991, ініціатори – О. Пархоменко, А. Горстка, Н. Євоян, О. Аракелян, О. Березовський, В. Петросян. Громада налічує 100 чл. (у Вірменії мешкає понад 8 тис. українців). Гол. статутними завданнями є збереження укр. культури, традицій, звичаїв, поширення укр. культури серед місцевого укр. нас., згуртування українців для збереження нац. ідентичності поза межами України. Т-вом створені секції: істор., мови та літератури, фольклору, етнографії та художнього промислу, видавнича, виробничо-комерційна та масово-організаційна. Працює укр. недільна школа для дітей та дорослих, проводяться Шевченківські свята, літ. вечори, традиційні укр. святкування. Усі заходи проходять за сприяння та фінансування уряду Вірменії. Укр. громада має постійний час на радіо та телебаченні Республіки.

“ЧЕРВОНА РУТА”, тургайський обл. укр.-білорусь. нац.-культ. центр – гром. орг. українців і білорусів обл., зареєстрована 14.7.1994 (на 1.1.1993 у Тургайській обл. проживало 32,3 тис. українців, що становило 10% нас. обл., а також 9,5 тис. білорусів). Спочатку

при обл. Асоціації нац.-культ. центрів було створено Укр. нац.-культ. центр, проте на I конференції українців обл. (червень 1994), на прохання делегації від білорусь. діячів, центр розширив свої межі. Силами центру в дитячому садку м. Аркалик створено групу "Барвінок", де діти із сімей різних національностей вивчають укр. мову, пісні й танці. Працює укр. ансамбль художньої самодіяльності "Квітка", відзначаються свята укр. народу. Керівник центру – В. Калько.

ЧЕРЕДНИЧЕНКО Володимир, філолог, гром. діяч; н. 16.6.1952 у Тбілісі, Грузія. У 1975 закінчив філолог. ф-т Тбіліського ун-ту, у 1982 захистив кандидатську дисертацію на тему "Поетика художнього часу Афанасія Фета", у 1987 – докторську на тему "Типологія часових стосунків у ліриці". Провідний наук. співроб. Ін-ту грузин. літератури ім. Шота Руставелі АН Грузії, де працює з 1982, проф. Греко-грузин. ун-ту ім. Арістотеля. Автор ліричних поезій, оповід., есей, перекладів (з грузин., англ.). Один з ініціаторів заснування і перший президент Асоціації українців – мешканців Грузії.

ЧЕРІНЬКО Іван, живописець; н. 9(22).7.1908 у с. Деньги на Черкащині, п. 6.10.1948 в Ашхабаді, Туркменістан. Навчався в 1925–31 у Київ. художньому ін-ті (у Ф. Кричевського та В. Пальмова). З 1933 жив у Ашхабаді. У 1933–40 викладав у Туркменістанському художньому уч-щі. Картини: "Кузня" (1928), "Підпільна друкарня в Ашхабаді" (1940), "Джигіт" (1944–46); портрети. Засл. діяч мистецтв Туркменської РСР (1944).

ЧЕРКАСИ (ЧЕРКЕСИ), укр. козаки та втікачі від польсько-шляхетської влади, що брали участь у рос. колонізації 17 ст. Сибіру. Ядро черкаського списку склали втікачі з Правобережної України, козаки, часто вихідці з Півд. Кавказу, Молдавії тощо. На початковому етапі підкорення Сибіру литовці, Ч. і "німчини" селилися автономно. Нерідко кількість служилих "іноземного списку" в сибірських поселеннях 17 ст. складала бл. 40 %. Шляхи формування служилих "іноземного списку" були різними: одні були взяті в полон і вислані в Сибір, ін. в пошуках волі пішли добровільно на службу до моск. князя. Одержавши в Москві боярське звання і відповідне "жалування", ішли їх відробляти в Сибір.

ЧЕРНАВІН Володимир, рад. військ. діяч; н. 22.4.1928 в Миколаєві. Закінчив Вище військ.-морське уч-ще ім. М. Фрунзе, військ.-морську академію, Академію Ген. штабу Збройних сил СРСР. Від 1947 служив у ВМФ. Перший заступник командувача Півн. флоту (1974–77); нач. гол. штабу ВМФ (1981–85); Головнокомандувач ВМФ, заступник мін. оборони СРСР (1985–91); з 1992 – заступник Головнокомандувача ОЗС СНД. Герой Рад. Союзу. Адмірал флоту.

ЧЕРНЕНКО Федір, військ. інж.-архітектор; н. у 1 пол. 19 ст., п. 16.5.1876 у Петербурзі. Чл. УГ в Петербурзі, приятель Т. Шевченка, якому присвячено вірш "Ой по горі роман цвіте...". Ч. складав план хати Шевченка на Чернечій горі в Каневі.

ЧЕРНЕЦЬКИЙ Семен, військ. диригент, композитор; н. 1881 в Одесі, п. 1950 у Москві. Закінчив Петербурзьку консерваторію в класі диригування та теорії композиції (1917). Інспектор військ. оркестрів Рад. Армії, один з ініціаторів формування вел. виконавських колективів, автор понад 100 військ. маршів, пісень. Ген.-майор (1943), засл. діяч мистецтв РСФРР (1936), лауреат Держ. премії СРСР (1946).

ЧЕРНИШОВ Феодосій, учений-геолог і палеонтолог, акад. Петербурзької АН (1909); н. 12(25).9.1856 у Києві, п. 2(15).1.1914 у Петербурзі. У 1866–72 навчався в I Київ. гімназії, 1872–75 – у Морському уч-щі, 1975–80 – у Гірничому ін-ті в Петербурзі. У 1880 після закінчення ін-ту був направлений на службу в гол. гірниче управління. З 1882 працював у Геологічному комітеті (дир. з 1903). З 1900 також дир. Геологічного музею в Петербурзі. У 1897 Ч. був обраний ад'юнктом фіз.-мат. відділення АН і затверджений мін. нар. освіти. У 1899 обраний акад. Петербурзької АН. Основні наук. дослідження Ч. проводив у галузі палеонтології, стратиграфії палеозойських відкладів, родовищ корисних копалин. Геологічні дослідження здійснював перев. на території европ. частини Росії, а також на Уралі, у Центр. Азії, на Кавказі, у Донбасі, остр. Шпіцберген та Нова Земля. Ч. подорожував по Чехії, Німеччині, Франції, США, Канаді, Мехіко. Зібрав величезний матеріал, який дозволив йому вирішити ряд проблем палеонтології і стратиграфії. Брав участь у

складанні геологічної карти европ. частини Росії. Вивчав петрографію і тектоніку Уралу, розробив стратиграфію палеозойських відкладів Уралу, яка стала основою розчленування синхронічних утворень в Арктиці, на Алтаї, у Сер. Азії та ін. Ч. уважав, що структура Уралу виникла під дією тангенційних сил, які створили дислокації широтного і півн.-сх. розташування, характерні для всієї Півн. Європи. Ч. провів петрографічне вивчення схід. схилу Уралу і зробив висновок, що кристалічні сланці цього регіону є метаморфізованими осадовими породами силуру і девону. У результаті дослідження Заполяр'я Ч. склав ряд палеонтологічних зведень з фавни девону і верхнього карбону. Був організатором геологічної зйомки Донбасу в 1892 і одним з авторів детальної геологічної карти цього регіону.

За видатні геогр. дослідження в 1897 Ч. був нагороджений вищою нагородою Рос. геогр. т-ва – Костянтинівською медаллю. У 1886 йому присуджена Премія Мінералогічного т-ва за праці "Матеріали к изучению девонских отложений России" (1884) і "Фауна нижнего девона западного склона Урала" (1885), у 1888 присуджена Премія ім. Г. Гельмерсена за працю "Фауна среднего и верхнего девона западного склона Урала" (1887). Ч. опублікував понад 150 наук. праць, найвідомішими з них, крім уже названих, є: "Фауна нижнего девона восточного склона Урала" (СПб., 1893), "Верхнекаменноугольные брахиоподы Урала и Тимана" (СПб., 1902), "Орфографический очерк Тимана" (ч. 2, Птг., 1915), "Историческая геология: Девон" (обработано для печати Ф. М. Коняевым, Д. В. Наливкиным, М., 1925), "Историческая геология: Каменноугольная и пермская системы" (обработка Ф. М. Коняева, М., 1929). Ч. вів наук.-гром. діяльність, організовував і брав участь у міжнар. наук. форумах. Ім'я Ч. увіковічено в географічних назвах (гірське пасмо на Полярному Уралі, хребет в Амурській обл., льодовик і гора на остр. Нова Земля, бухта на півостр. Таймир).

Лит.: Анисимов Ю. А., Оноприенко В. И. Феодосий Николаевич Чернышев: 1856–1914. М., 1985.

ЧЕРНІГІВСЬКИЙ Никифор, один з багатьох "черкасів", тобто українців (родом із Чернігова), що брали участь у колонізації в 17 ст. Сибірських зе-

мель. Брав участь у заснуванні Усть-Кутського острога (тепер – м. Усть-Кут, райцентр Іркутської обл.). Підняв повстання проти рос. адміністрації на чолі коз. загону, вирушив на необжиті землі Даврії. Його сім'я (дружина і троє синів) була ув'язнена в Ілимську. Ч. загинув у Даврах.

ЧЕРНІЄНКО Денис, рос. історик, україніст, гром. діяч; н. 27.12.1973 в Іжевську Удмуртської Республіки, Росія. У 1995 закінчив Удмуртський держ. ун-т (УдДУ) за спеціальністю «історія». З 1995 працює асистентом кафедри стародавньої та середньовічної історії УдДУ. Канд. істор. наук (2000), доцент (2003) кафедри.

У 2007–09 – старший наук. співроб. відділу істор. досліджень Удмуртського ін-ту історії, мови та літератури Уральського відділення РАН; науковий співроб. Центру соц. політики УдДУ. З 2009 – завідувач кафедрою історії та теорії держави і права, заступник дир. з наук. роботи Уфимської філії Моск. держ. гуманітарного ун-ту ім. М. О. Шолохова. З 2010 – керівник Науково-методичного центру з вивчення слов'янських мов та культур Уфимської філії МДГУ ім. М. О. Шолохова.

Має понад 50 наук. праць з українознавства, зокрема монографію «Україністика Південного Приуралля» (2013). Неодноразово виступав наук. ред., упорядником тематичних зб., матеріалів конференції, зокрема «Україністика Башкирії» (К. – Уфа, 2011).

Чл. Оргкомітету українознавчих наук. конференцій, у т. ч.: «Україністика в Росії: історія – стан – тенденції розвитку» (М., 2009), «Українська етнічність у соціокультурному просторі Росії» (Уфа, 2010), «Україна – Башкортостан: наука, культура, освіта у роки Великої Вітчизняної війни» (Уфа, 2011), I–II Міжнар. Шевченківські читання (Астана, 2012; Оренбург, 2013).

Чл. правління Регіональної гром. орг. Удмуртської Республіки «Т-во укр. культури “Громада”», гол. Іжевського відділення Рос. т-ва інтелектуальної історії, заступник гол. Міжрегіональної гром. орг. «Наук. т-во українців ім. Т. Г. Шевченка», чл. Удмуртського відділення Рос. асоціації політичних наук. Нагороджений Почесною грамотою Академії пед. наук України (2010), Знаком «Патріот України» (2010).

ЧЕРНІК Єлисей, архітектор; н. 1818 у Катеринодарі, Кубань, п. 1871 там

же. Брат І. Черніка. Ч. за кошти коз. війська навчався в Петербурзькій академії мистецтв. Разом з братом проектував собор у Катеринодарі. У 1843 повернувся до Катеринодара і обійняв посаду військ. архітектора. Усе військ. будівництво на Кубані відтоді відбувалося за його безпосередньою участю. Акад. Академії архітектури.

ЧЕРНІК Іван, архітектор, інж.; н. 1811 у Катеринодарі, Кубань, п. 1874. Виходець із коз. родини. Після закінчення гімназії навчався в Петербурзькій академії художеств як стипендіят Чорноморського коз. війська. Продовжив навчання в Німеччині та в Італії. Залишився працювати в Петербурзі в департаменті військ. поселень. За його проектами здійснено чимало споруд у Петербурзі, в ін. містах імперії. У Катеринодарі проектував церкви, отаманський палац, йому належить авторство герба Катеринодара. Одержав звання акад., проф. архітектури.

ЧЕРНЯХІВСЬКИЙ Марко, скрипаль, диригент; н. у березні 1860 у Житомирі, п. 14.3.1936 у Баку, Азербайджан. Гри на скрипці навчався в батька. Від 1874 – артист оркестру в Києві. Згодом організував оркестр, з яким виступав у містах України. Від 1883 – диригент і хормайстер групи М. Старицького. Ч. – перший виконавець оперети “Чорноморці” (Х., 1883) та опери “Утоплена” (О., 1885) М. Лисенка. Учасник квартету М. Сікарда, диригент оркестру, завідувач муз. частини театру Соловцова в Києві, диригент симфонічних концертів Літературно-артистичного т-ва в Києві. Від 1903 – диригент і проф. консерваторії в Баку, де в 1904 влаштував концерт з нагоди 35-річчя творчості М. Лисенка. Засл. діяч Азербайджанської РСР (1928).

ЧЕРНЯХОВСЬКИЙ Іван, рад. військ. діяч; н. 16(29).4.1906 у с. Оксаниному (тепер на Черкащині), п. 18.2.1945 під Кенігсбергом, похований у Вільнюсі, перепохований у Москві в 1990-их рр. З 1924 – у Червоній Армії. Закінчив Київ. артилерійську школу (1928), Академію бронетанкових і механізованих військ (1938). Протягом 1939–41 – командир різних військ. підрозділів. У роки 2 світ. війни командував танковим корпусом, 60 армією, яка у складі 1 Укр. фронту брала участь у форсуванні Дніпра, визволенні Києва, Коростеня, Жи-

томира, Шепетівки. З квітня 1944 командував військами 3 Білорусь. фронту. Війська, очолювані Ч., провели ряд вел. операцій у Білорусії, першими вступили до Сх. Пруссії і, розгромивши тут у січні-лютому 1945 нім. армію, вийшли на підступи до Кенігсберга. Ген. армії (1944), двічі Герой Рад. Союзу (1943, 1944). Ч. був смертельно поранений в р-ні м. Мельзак і того самого дня помер. На його честь Інстербург було перейменовано на Черняхівськ (Калінінградська обл.). В Умані Ч. встановлено пам'ятник. Нагороджений бойовими орденами і медалями СРСР.

Літ.: Кузнєцов П. Г. Генерал Черняхівський. М., 1969.

ЧИМПОЕШ Дмитро, держ. діяч; н. 1948 у с. Вістова Калуського р-ну Івано-Франківської обл. Закінчив Дніпропетровський ін-т залізничного транспорту. Працював на Північнокавказькій залізниці; дир. Чадир-Лунгського експериментального заводу (1979–1992); з липня 1992 – ген. дир. Держ. департаменту зі стандартів, метрології і техн. нагляду Республіки Молдова.

ЧИЧИРО Віра, медик, фармацевт; н. 1920 у с. Раївка Шевченківського р-ну Харківської обл. Провізор, д-р мед. наук, проф. Закінчила 3 курси Поліграфічного ін-ту (1941), 1942–45 – на війні. У 1945 вступила на 2 курс Тбіліського фармацевтичного ін-ту, який закінчила 1948. У 1953–57 – дир. Центр. контрольно-аналітичної лабораторії, 1957–60 – мол. наук. співроб. Центр. аптечного наук.-досл. ін-ту (ЦАНДІ); з 1960–63 – аспірант, 1964–65 – в. о. дир. ЦАНДІ, 1965 – заступник дир. цього ж ін-ту. З 1970 – завідувач лабораторії ЦАНДІ; д-р наук (1974).

ЧИШКО Олесь, композитор, співак; н. 20.6(2.7).1895 у с. Дворічний Кут на Харківщині, п. 4.12.1976 у Ленінграді. У 1924 закінчив Харківський муз.-драм. ін-т, у 1938 – Ленінградську консерваторію, 1948–64 – її викладач. У 1924–31 працював в оперних театрах Харкова (перший виконавець партії Кобзаря в опері “Тарас Бульба” Лисенка, 1924), Києва, Одеси; у 1946–48 працював у Ленінградському малому театрі опери та балету; організатор і художній керівник (1939–40) ансамблю пісні і танцю Балтійського флоту. Твори: 8 опер, зокрема “Яблуневий полон” (1930); виконував партію Петра,

1931, Одеса), “Броненосець “Потьомкін””, “Укр. сюїта”, симфонічна, хорова, камерна музика, обробки нар. пісень, музика до театр. вистав. Засл. діяч мистецтв РРФСР (1957), засл. діяч мистецтв Узбецької РСР (1944).

Лит.: Гу с и н І. Олесь Симонович Чижко. Нарис життя і творчості, 1960.

ЧОРНИЙ Горимир, спеціаліст у галузі механіки; н. 22.1.1923 у Кам'янці-Подільському Хмельницької обл. Закінчив МДУ. Дир. наук.-досл. ін-ту МДУ (з 1960); акад.-секретар відділу механіки та процесів управління РАН; гол. комісії з біомеханіки АН. Лавреат Держ. премії СРСР, Премії М. Ломоносова I ступеня. Д-р фіз.-мат. наук, проф., акад. РАН.

ЧОРНОМАЗ В'ячеслав, н. 28.08.1969 у с. Веденка Іманського (нині – Далньореченський) р-ну, Приморський край. У 1992 закінчив істор. ф-т Далекосх. держ. ун-ту (Владивосток). У 1993–95 – дільничий інспектор Ленінського РУВС м. Владивостока. З 1996 до сьогодні – викладач, старший викладач кафедри гуманітарних дисциплін Владивостоцької філії Далекосх. юридичного ін-ту МВС Росії, полк. міліції.

Коло наук. інтересів: історія укр. суспільно-політ. та культ. діяльності на Дал. Сх. Росії та в Китаї.

Канд. істор. наук, дисертація: “Українское национальное движение на Дальнем Востоке (1917–1922 гг.)” (Владивосток, 2005).

І із засновників Т-ва укр. культури Приморського краю (1991), заступник гол. (1995–98, 1999–2001), гол. Укр. нац.-культ. автономії м. Владивостока (2001–06), заступник гол. Центру укр. культури Анатолія Криля “Торлиця” (з 2006).

Основні праці: Українці на Далекому Сході (1883–1922). “Східний світ”, 1993, № 2, с. 101–113; Читинский процесс (1924 г.) и разгром украинского национального движения на Дальнем Востоке. Политические репрессии на Дальнем Востоке (20–50-е гг.): I Дальневосточная науч.-практич. конф. Владивосток, 1997, с. 197–211; Общественно-политическая деятельность украинской эмиграции в Китае (первая половина XX в.). Россия в Азиатско-Тихоокеанском регионе. Сотрудничество на рубеже веков: Мат-лы I Междунар. науч.-практич. конф., кн. 2. Владивосток, 1999, с. 33–41; Национально-культурное развитие украинского населения Дальнего Востока в начале XX в.

Вопросы социально-демографической истории Дальнего Востока в XX в. Владивосток, 1999, с. 17–33; Реализация идеи национально-культурной автономии на Дальнем Востоке: исторический опыт. Первый Приморский Форум “Межконфессиональное и межнациональное развитие: Опыт. Сотрудничество. Проблемы. Перспективы”. Владивосток, 2000, с. 115–123; Об украинской школе в Дальневосточной республике. Россия и Китай на дальневосточных рубежах, вып. 2. Благовещенск, 2001, с. 100–107; Украинская общественно-культурная деятельность на Дальнем Востоке до 1917 г. Россия и Китай на дальневосточных рубежах, вып. 5. Благовещенск, 2003, с. 175–180; Украинский театр на Дальнем Востоке до 1917 г. Культура Дальнего Востока России и стран АТР, вып. 9, 10: Мат-лы науч. конф. Владивосток, 2004, с. 30–38; Украинские воинские формирования на Дальнем Востоке (1917–1920 гг.). Миграционные процессы на Дальнем Востоке (с древнейших времен до начала XX в.). Благовещенск, 2004, с. 342–351; К 125-летию начала массового переселения украинцев на Дальний Восток. Украинцы на Дальнем Востоке: история и современность. Владивосток, 2008, с. 34–47; К 100-летию организованной украинской общественной и культурной жизни на Дальнем Востоке. Украинцы на Дальнем Востоке: история и современность. Владивосток, 2008, с. 102–112; До 90-ї річниці створення українського консульства на Далекому Сході. “Зовнішні справи”. К., 2008, № 11–12; Украинское национальное движение на Дальнем Востоке (1917–1922 гг.). Владивосток, 2009 (монографія); Национально-культурное развитие украинского населения дальнего Востока в начале XX века. Украинская этничность в социокультурном пространстве России: Мат-лы Междунар. науч. конф. Уфа, 2011, с. 44–63.

Автор ст. до “Енциклопедії сучасної України” (К., з 2001) і короткого енциклопедичного довідника “Приморський край” (Владивосток, 1997).

“ЧОРНОМОРСЬКИЙ УКРАЇНЕЦЬ”, газ. Укр. Чорноморської Ради. Виходила від вересня 1918, редакція в Новоросійську. Ред. – Ол. Досвітній. Тижневик гром., політ., екон. та літ.; дописувачі: Я. Жарко, О. Досвітній, І. Пимоненко, М. Левицький, Г. Чупринка.

ЧОРНОМОРСЬКІ ПЛАСТУНИ, коз. воїни-розвідники. Явище Ч. П. виникло у запор. козаків, які висіли на прикордонні зони сторожові загоны, що забезпечували “Козацьку республіку” від раптових наїздів ординців, каральних польсько-шляхетських загонів. Один із 38 запор. куренів, що переселилися на Кубань і в якому було найбільше пластунів, одержав назву пластунського, від нього і поселення почало називатися пластунським. Набір Ч. П. в окрему групу відбувався в разі потреби і лише в 1832 отаман Заводовський сформував окремий загін Ч. П., що виконував сторожові і розвідувальні функції в прикордонних зонах, козак-пластуни здебільшого здійснювали засідки біля станиць, щоб горці не напали раптово. Ч. П. особливо прославилися героїзмом і майстерністю в Севастопольській війні (1854–55).

ЧУБАР Влас, деж. діяч; н. 1891 у с. Федорівці (тепер – Чубарівка) на Запоріжжі, п. 26.2.1939 у Москві. З 1907 – у компартії, з 1921 – чл. ЦК ВКП(б), з 1926 – канд. у чл. Політбюро, з 1935 – чл. Політбюро ЦК ВКП(б). З 1920 – заступник гол., потім – гол. Раднаркому України, з 1934 – заступник гол. Раднаркому СРСР, з 1937 – нарком фінансів СРСР. Заарештований 4.7.1938 у Солікамську, куди був призначений начальником Солікамського будівництва ГУЛАГу НКВС СРСР. Засуджений і розстріляний 26.2.1939 у Москві як антирадянський терорист. Реабілітований 24.8.1955.

ЧУДІВ МОНАСТИР у Моск. Кремлі. Засн. 1365 митр. Київ. і всієї Русі Олексієм, який походив із чернігівського боярського роду Бяконтів. Хан Тайдула на знак зцілення від тяжкої недуги його дружини від молитв св. Олексія подарував йому землі, на яких було розташовано ханський кінський двір. Саме тут митр. Олексій заклав новий – Ч. М. на відзнаку чуда архангела Михаїла. У 14 ст. монастир занепа, давній храм було розібрано. Але в 1501 закладено новий, який було зведено вже в 1504. Соборний храм св. Олексія збудовано 1686; у ньому до поч. антицерк. кампанії більшовиків зберігалися мощі митр. Олексія. До 1917 Ч. М. мав статус катедрального I класу.

ЧУЖИЙ Андрій (справжнє прізвище – Сторожук), поет-футурист; н. 1897 в Умані, п. 1989 у Москві. Закінчив двокласне уч-ще, працював

телеграфістом на залізниці. Входив до кола молодих укр. поетів та письмен. (М. Бажан, М. Семенко, Г. Шкрупій). Був репресований. У 1970-их рр. виїшла його книжка віршів з передмовою М. Бажана.

ЧУМАЧЕНКО Віктор, відомий українціст, літературознавець, журналіст, ред.; н. 26.04.1956 на Кубані, у станиці Ахметовській Лабинського р-ну, проживає у м. Краснодарі. Закінчив філолог. ф-т Кубанського держ. ун-ту, аспірантуру Літературного ін-ту ім. О. М. Горького, стажувався в УВУ в Мюнхені, канд. філолог. наук, проф. Краснодарського ун-ту культури та мистецтв, чл.-кор. Міжнар. академії інформатизації. Автор понад 400 публікацій з історії літератури, краєзнавства, українознавства Кубані. Будучи єдиним фахівцем з історії укр. літератури Кубані, підготував до друку твори провідних місцевих письменників, а також їхні біографії, склав

антологію кубанської літератури кін. XVIII – поч. XX ст. «Курінь» (1994), навч. посібник-хрестоматію з укр. літератури для кубанських шкіл «Козак Мамай» (1998, спільно з В. Оліфіренком), організував міжнар. й регіональні наук. конференції «Кухаренківські читання» (1993, 1996, 1999), «Кубанські літературно-історичні читання» (1999, 2000, 2001, 2003) та ін. Під керівництвом В. Чумаченка створено наук. школу, до якої належали А. Й. Слуцький, А. І. Федіна, Т. Ю. Федіна, Н. В. Ламосова, Д. В. Грушевський.

Значний історіографічний та джерелознавчий інтерес складають його публікації про життя і творчість М. Дикарева, В. Мови, В. Скидана, Ф. Щербини.

На стор. журн. «Рідна Кубань», «Культурне життя Півдня Росії» (1 заступник гол. ред.), «Кубань: проблеми культури й інформатизації» Ч. здійснює публікацію архівних документів, щоденників, спогадів очевидців

істор. подій. Засл. працівник культури України та Росії.

Літ.: Рудницький Г. Чумаченко Віктор Кирилович. «Тарас Шевченко і Крим. Енциклопедичний довідник». Сімф., 2001, с. 275; Показчик публікацій Віктора Чумаченка. «Пам'ятки України», 2005, № 3–4, С. II–XIII; Чумаченко В. К. Большая кубанская энциклопедия. Краснодар, 2005, т. 1, с. 345–346.

ЧУХРАЙ Григорій, кінорежисер; н. 23.5.1925 у Мелітополі Запорізької обл. Закінчив ВДІК (у С. Юткевича і М. Ромма). Працював у 1953–55 на Київ. кінофабриці, з 1955 – на Мосфільмі. Серед фільмів: «Сорок перший» (1956), «Балада про солдата» (1959), «Чисте небо» (1961), «Пам'ять» (1970), «Трясовина» (1977), «Життя прекрасне» (1980), «Я навчу вас мріяти» (1965, присвячений М. Донському). Автор книги «Коли фільм закінчено» (1964). Лавреат Ленінської премії (1961). Нар. артист СРСР (1981).

Ш

ШАБЛЕНКО Антон, письмен.; н. 1872 в Сумах, п. 24.5.1930 в Ленінграді. Походив з робітничої родини, працював на заводах, брав участь у рев. виступах. 1899 переїхав до Петербурга. 1906 – ред. журн. “Вільна Україна”, що виходив у Петербурзі укр. мовою. Писав вірші, оповід. з робітничого життя. 1910 заарештований у Новоросійську і ув'язнений. Після 1917 працював у Петербурзькому комітеті продовольства, а згодом в органах нар. освіти.

ШАПОВАЛЕНКО (Шаповалов) Іван, живописець; н. 1820 у с. Михайлівці на Полтавщині, п. 15.7.1890 у с. Дуван, Башкирія. Кріпак поміщика П. Капніста. У 1836 дістав відпускну. Навчався в Петербурзькій академії мистецтв та Римській академії св. Луки. Від 1834 – в Італії, де виконав багато копій з картин відомих італ. художників. Повернувшись до Росії, працював старшим майстром мозаїчного закладу при Петербурзькій академії мистецтв. Серед картин: “Портрет італійки” (кін. 1830-их рр.), копії двох мозаїчних підлог давніх лань в Одріполі (Італія).

ШАФАРЕВИЧ Ігор, учений-математик; н. 3.6.1923 в Житомирі. Закінчив механіко-мат. ф-т МДУ. З 1946 на викладацькій роботі в МДУ; старший наук. співроб. Мат. ін-ту АН СРСР (1947–60); з 1960 завідувач відділу алгебри мат. ін-ту ім. В. Стеклова РАН. Лавреат Ленінської премії, іноземний чл. НАН США, Нац. академії наук і мистецтва США, Нім. академії “Леопольдина”, Лондонського Королівського мат. т-ва, почесний д-р Паризького ун-ту, лавреат премії Гайнемана (Німеччина). Д-р фіз.-мат. наук, проф., акад. РАН.

ШАХРАЙ Сергій, держ. діяч; н. 30.4.1956 в Сімферополі. Закінчив юридичний ф-т Ростовського ун-ту. Держ. радник РФ з правової політики (1991–92); з листопада 1992 гол. Держ. комітету РФ з нац. політики, заступник гол. уряду РФ з нац. політики, заступник гол. уряду РФ, чл. Ради безпеки РФ; з грудня 1992 – заступник гол. Ради Мін. РФ. Канд. юридичних наук.

ШЕВЧЕНКО Олександр, художник, педагог; н. 1883 в Харкові, п. 1948 в Москві. У 1890-их рр. навчався в Харкові в майстерні Д. Безперчого, 1899–1905 і 1907 – у моск. Строгановському художньо-пром. уч-щі, 1905–06 – у приватних академіях у Парижі, 1907–09 – у Моск. уч-щі малярства, скульптури й архітектури у К. Коровіна, В. Серова. 1920–29 проф. ВХУТЕМАСу – ВХУТЕІНу. Картини: “Венера” (1915), “Дівчина з грушами” і “Свято врожаю. Дагестан” (обидві – 1933–34), “Ранок у парку” (1940), “Жінка з дитиною” (1945) та ін. Твори Ш. зберігаються в музеях Києва, Москви, Петербурга.

ШИМКОВ Андрій, фізик, педагог; н. 21.11.1839 у с. Михновці Кобеляцького пов. Полтавської губ., п. після 1904 в Москві. Походив з дворянської родини. Закінчив Полтавську гімназію (1856), Харківський ун-т (1860), магістер фізики й фіз. географії (1864). 1866 поїхав у відрядження за кордон, де отримав ступінь д-ра (1866). Був ординарним проф. до 1899, потім уповноваженим по сіль. госп-ву в Харківській губ. 1904 – дир. Моск. сіль.-госп. ін-ту.

ШИРШОВ Петро, вчений-океанограф і гідробіолог, дослідник Арктики, акад. АН СРСР (1939); н. 12(25).12.1905 в Катеринославі, п. 17.02.1953 в Москві. 1929 закінчив Одеський ІНО. У 1929–32 працював наук. співроб. у Ботанічному саду АН СРСР, у 1932–36 – у Всесоюзному Арктичному ін-ті. Ш. брав участь у експедиціях на льодоколах “Сибиряков” (1932) і “Челюскін” (1933–34), метою яких було вивчення льодового режиму морів рад. Арктики, можливості регулярного використання Півн. морського шляху. У 1937–38 брав участь у роботі першої рад. дрейфуючої станції “Півн. полюс-1”, за що був удостоєний звання Героя Рад. Союзу. У 1942–48 – нар. комісар, потім – мін. морського флоту СРСР. З 1946 дир. організованого ним Ін-ту океанології АН СРСР, який із 1967 носить ім'я Ш. Одночасно в 1946–50 гол. Тихоокеанічного наук.

комітету. Наук. дослідження Ш. присвячені вивченню океанографічного режиму Півн. Льодовитого океану, рослинного планктону полярних морів. Довів наявність життя у високих широтах Півн. Льодовитого океану, встановив ряд закономірностей розповсюдження теплих вод з Півн. Атлантики вглиб Арктичного басейну. Ш. займався гром. роботою, був деп. Верховної Ради СРСР 1–2-го скликань. Іменем Ш. названа бухта на остр. Земля Франца-Йосифа, підводний хребет в Берінговому морі. Ш. нагороджений 3 орденами Леніна, 4 ін. орденами й медалями.

Лит.: Богоров В. Г. Академик Петр Петрович Ширшов. “Известия АН СССР. Серия географическая”, № 3, 1953; Сюзюмов Е. М. Полярник, акад., мин. “Морской флот”, № 1, 1976.

ШИШАЦЬКИЙ Варлаам, правос. архиеп. Могильовський і Вітебський; р. н. невідомий, п. 9.1821 в Новгороді-Сіверському. 1805 Ш. переведений з Волинської єпархії на Могильовську та Вітебську; архиеп. (1808). У липні 1812 під час рос.-франц. війни до Могильова ввійшов наполеонівський 80-тис. корпус під командуванням маршала Даву. Усім духовним особам було заборонено відправляти богослужіння доти, доки не складуть присягу на вірність франц. імператору. Архиеп. Варлаам склав таку присягу, тому після закінчення війни був позбавлений сану (12.5.1813) і висланий до Новгород-Сіверського Спаського монастиря, де й помер.

ШИШОНКО Василь, медик; н. 1833 на Чернігівщині, п. 29.11.1889 в Пермі, Росія. Навчався в Харківському ун-ті та Медико-хірургічній академії в Петербурзі, яку закінчив 1856. Працював лікарем, з 1876 – інспектором, а з 1879 – дир. нар. уч-щ Пермської губ. Оpubлікував бл. 20 тт. архівних і статистичних матеріалів.

ШКЛЯРЕВСЬКИЙ Олександр, письмен.; н. 21.1.1837 у м. Ірклієві Золотоніського пов. Полтавської губ., п. 23.10.1883 в Петербурзі. Навчався в місцевому повітовому уч-щі, Харків-

ській 1 гімназії, яку не закінчив через матеріальну скруту. 1854 склав іспит на вчителя церк.-приходських шкіл, учителював 10 рр. у Воронежі. Друкував оповід. і ст. у місцевій періодиці. 1869 переїхав до Петербурга, де працював у газ., певний час працював у Сибірську.

ШКУРУПІЙ Гео (Георгій), укр. письм.; н. 21.5.1903 у м. Бендерах, Молдова, п. 8.12.1937 на остр. Соловки, Росія. Закінчив київ. класичну гімназію, вступив до Київ. ун-ту на мед. ф-т, але залишив навчання й перейшов на творчу роботу: сценарист кінофабрики, співроб. газ. "Більшовик". Від дебютних віршів заявив про себе як один з найяскравіших представників укр. футуризму, належав до всіх футуристичних об'єднань: "Аспанфут", "Комункульт", "Нова генерація". Перша зб. "Психотези" вийшла 1922; потім – "Барабан" (1923), "Зарини слів" (1925), "Море" (1927), "Для друзів-поетів – сучасників вічності" (1929). Водночас заявив про себе активно і в прозі. 1925 вийшла його перша зб. оповід. "Переможець дракона", про яку високо відгукнувся О. Білецький, а самого автора назвав "вундеркіндом нашої літ. сучасності", пізніше вийшли ще кілька зб. оповід., а також романи "Двері в день" (1929), "Жанна-батальйонерка" (1930) та "Місіс Андрієна" (1934). У прозі Ш. був на вістрі експериментальності. Він прагнув поєднати елементи авантюрицького й пригородницького романів з репортажним жанром. Звичайно, це не дуже вписувалося в ідеологічні рамки "пролетарської" літератури. Арештований 3.12.1934 в Києві на хвилі розправи з інакомислячими інтелігентами. Ш. звинувачувався в належності до київ. групи ОУН, що підсудний категорично заперечував та скаржився на неправомірні методи слідства. Ш. було засуджено до десятирічного заслання на остр. Соловки. Там 25.11.1937 справу було переглянуто і призначено нову міру покарання – розстріл. Його здійснено 8.12.1937. Реабілітований посмертно.

Лит.: Никанорова О. Гео Шкурупій. У кн. "З порога смерті..." К., 1991.

"ШЛЯХ" – "Місячник літератури, мистецтва та гром. життя". Виходив у Москві (1917) та Києві (1918–19) за редакцією Ф. Коломийченка. Містив твори укр. письм., критиків, літературознавців, істориків, публіцистів. Висвітлював шляхи розвитку укр.

літератури, мистецтва, порушував проблеми гром.-культ. життя. Виник у березні 1917 на хвилі рев. піднесення в Україні, коли вже хитався царат, коли, як наголошувалося у вступній ст. першого номера "Ш.", "ніколи в історії не було так повно поставлене перед укр. народом вогняне питання: бути, чи не бути?". "Ш." об'єднав навколо себе всі тодішні визначні сили укр. літератури (О. Кобилянська, А. Кримський, Г. Журба, В. Самійленко, М. Рильський, Г. Чупринка, М. Філянський, М. Шаповал, М. Чернявський, Г. Хоткевич, П. Тичина, Х. Алчевська, О. Олесь, І. Липа, М. Жук) та ін. письм., критиків, публіцистів, містив ст. з питань музики, театру, живопису, бібліографічні огляди біжучої художньої та наук. літератури (А. Товкачевського, С. Русової, Ю. Меженка, О. Грушевського, М. Марковського та ін.). Крім оригінальних творів, у "Ш." друкувалися переклади з Гі де Мопассана, А. Шніцлера, Габріеле Д'Аннунціо, Ш. Бодлера та ін.

"Ш." відстоював права укр. народу на вільний розвиток укр. мови й літератури, на "поширення, піднесення і розквіт рідної культури на початках самостійності України при федеративній згоді з ін. країнами". Культивував плюралізм поглядів у галузі гром.-політ. і духовного життя. У кращих творах, опублікованих у журн., зокрема у віршах М. Рильського (поема "На узліссі", "Голос відродження", "Радість розлуки", "Я так люблю, коли проміння своє", "Мислі" та ін.), П. Тичини ("Закучерявилися хмари", "Хтось гладив ниви", "З кохання плакав я, ридав", "Одчиняйте двері" та ін.), яскраво відбилися творчі пошуки молодого укр. поезії на злам двох епох. Із прозових творів "Ш." друкував соц.-психологічні новели й повісті, морально-філософ. твори "Лист засудженого жовніра до його жінки" О. Кобилянської; "За нового світу", "Мати" І. Липи та ін., драм. етюди тощо. Як "орган незалежної думки" "Ш." намагався давати об'єктивне віддзеркалення основних тенденцій літ., художнього та гром.-культ. життя в Україні 1917–19 рр. На базі журн. діяло вид-во "Шлях".

"ШЛЯХ ДО КОМУНІЗМУ", газ., орган Сер.-Волзького крайкому ВКП(б) та крайвиконкому. Видавалася 5 разів на місяць від лютого 1932. Наклад – від 1000 до 2115 прим. Редакція в Самарі, ред. І. Гілюк. Тематика: "здобутки" соц. будівництва,

зустрічалися матеріали про українізацію краю. У грудні 1932 започатковано курс лекцій з укр. мови.

ШМІТ Федір, рос. і укр. історик та теоретик мистецтва; н. 15.5.1877 в Петербурзі, п. 3.12.1937 в Ташкенті, Узбекистан. Ш. був видатним дослідником античного, візант., рос. та укр. образотворчого мистецтва, дитячої художньої творчості, музеєзнавець, проф.; чл. Рос. академії історії матеріальної культури в Петрограді (1919), чл. УАН (1921).

У 1900 закінчив історико-філолог. ф-т Петербурзького ун-ту. У 1901 відряджався до Рос. археологічного ін-ту в Константинополі, досліджував і вивчав мозаїки мечетей. У 1903 подорожував по Греції, Півд. Італії, Німеччині, Австрії. Повернувшись до Петербурга в 1904, викладав лат. мову в гімназії. У 1905 знову відвідав Константинополь, у 1906–07 – Болгарію, де вивчав пам'ятки мистецтва балканських країн. У 1908–12 працював ученим секр. Рос. археологічного ін-ту в Константинополі. 1912 призначається проф. Харківського ун-ту на катедру теорії та історії мистецтва, водночас із 1913 – декан історико-філолог. ф-ту Вищих жіночих курсів у Харкові. У 1919–20 завідував музейною секцією Всеукр. Комітету охорони пам'яток і старовини Наркомосвіти УРСР, а також був гол. вільного ф-ту мистецтв та деканом історико-філолог. ф-ту Харківського ун-ту. У 1921 переїхав до Києва, де його було обрано гол. Археологічної комісії, Археологічного Комітету та Музею мистецтв УАН. Тут Ш. завідував катедрою заг. мистецтвознавства АН, був дир. Київ. археологічного ін-ту, проф. Київ. архітектурного ін-ту та Муз.-драм. ін-ту ім. М. Лисенка. Був також дир. музею Софійського собору й Центр. музею культів на території Києво-Печерської лаври.

Наприкін. 1924 переїхав до Ленінграда, де був призначений проф. ун-ту і дир. держ. ін-ту історії мистецтв. У 1930 звільнений з посади дир. У 1930, 1932, 1933 керував Кримською археологічною експедицією. 26.9.1933 Ш. заарештований і звинувачений у причетності до т. зв. фашистської орг. рос. і укр. націоналістів "Рос. націоналістичної партії". 24.3.1934 засуджений на 5 рр. заслання (Акмолінськ, Казахстан; Ташкент, Узбекистан). У серпні 1937 в Ташкенті Ш. знову заарештований як "ворог народу" і

3.12.1937 розстріляний. Відомостей про місце поховання неме. Реабілітований посмертно.

Ш. – автор монографій: “Мистецтво старої Русі-України” (Х., 1919), “Искусство – его психология, его стилистика, его эволюция” (Х., 1919), “Исторические, этнографические, художественные музеи: очерк истории и теории музейного дела” (Х., 1919), “Искусство. Основные проблемы теории и истории” (Ленинград, 1925), “Психология живописания. Для педагогов” (К., 1921).

Лит.: Афанасьев В. Федор Иванович Шмит. К., 1989.

Ш П Е Т Густав, філософ; н. 25.3(6.4).1879 в Києві, п. 16.11.1937 (за ін. даними – 23.3.1940) в Томську, Росія. 1898 вступив до Київ. ун-ту, де вчився спочатку на фіз.-мат. фі-ті, а потім на историко-філолог. 1907 Ш. переїхав до Москви, де викладав в ун-ті, на Вищих жіночих курсах, в ун-ті Шанявського. 1910–12 був у Німеччині та Англії. З 1918 проф. Моск. ун-ту. 1914 Ш. опублікував свою першу вел. монографію “Явление и смысл”, присвячену критичному викладу феноменології Гуссерля. 1916 у Моск. ун-ті захистив докторську дисертацію “История как проблема логики: критические и методологические исследования”. 1918 закінчив один з гол. своїх творів “Герменевтика и ее проблемы”. У цей час сформувався його філософ. вчення про мову, він активно розробляв питання естетики; вийшли 3 вип. “Эстетических фрагментов” (1922–23). 1923 було створено Рос. академію художніх наук, де Ш. очолив філософ. відділення, а з її реорганізацією у Держ. академію художніх наук (ДАХН) Ш. фактично став її керівником як віце-президент (до 1929). 1927 опублікував одну з ключових для своєї творчості праць “Внутренняя форма слова”. Після ліквідації (1929) ДАХН Ш. до 1935 був вимушений жити з перекладів. Ш. виступав за сувору науковість філософії; він одним з перших звернувся до проблем історії філософії, зробивши їх центр. у своїх творах. Звертався до історії філософії в Україні, зокрема аналізував спадщину Лодія, Юркевича (“Философское наследие П. Д. Юркевича”. “Вопросы философии и психологии”, 1914, вип. V). 1935 Ш. заарештовано і заслано до Єнісейська, потім – до Томська. 27.10.1937 Ш. було повторно заарештовано і страчено.

ШТЕМЕНКО Сергій, військ., ген. армії (1968); н. 1907, п. 1976 в Москві. Під час 2 світ. війни (1943) нач. Оперативного управління Генштабу, 1946 заступник нач., а в 1948–52 нач. Генштабу. З 1962 нач. Гол. штабу сухопутних військ, з 1964 заступник нач. Генштабу, з 1968 перший заступник нач. Генштабу, нач. штабу Об'єднаних Збройних Сил держав-учасників Варшавського Договору.

ШТОК Володимир, хормайстер; н. 1868 у Славуті на Поділлі, п. у грудні 1926 в Москві. Закінчив Київ. муз. уч-ще. Працював концертмайстром, хормайстром і диригентом в оперних трупах Казані, Саратова, Петербурга. У 1917–25 – диригент і гол. хормайстер Харківського оперного театру, де готував хори для першої постановки опери “Тарас Бульба” М. Лисенка (1924). З 1926 – хормайстер Одеського оперного театру і оперної студії В. Немировича-Данченка в Москві.

ШУЛЬГА Ігор, н. 10.10.1970 у м. Голій Пристані Херсонської обл. У 1993 закінчив Саратовське вище військ. командно-інженерне уч-ще ракетних військ. У 1993–2003 – служба на командних посадах у Збройних Силах РФ (полк. у відставці); у 2003–10 – старший викладач кафедри гуманітарних і соціально-екоп. дисциплін Саратовського військ. ін-ту біологічної і хімічної безпеки. З 2010 – доцент кафедри історії Вітчизни і культури Саратовського держ. техн. ун-ту.

Коло наук. інтересів: соціально-політ. і військ. історія, нац. політика Росії (СРСР) у 18–20 ст., історія народів Нижнього Поволжя.

Канд. істор. наук, дисертація: “Воинская служба поволжских немцев и её влияние на формирование их патриотического сознания (1874–1945 гг.)” (Саратов, 2001).

Гол. Правління Саратовської регіональної гром. орг. “Укр. культурно-просвітницький центр “Родина””. З 1998 – чл. Міжнар. асоціації дослідників історії та культури рос. німців. Засновник та відповідальний ред. історико-культ. інтернет-проектів «Жовтий Клин» і «Українці в Росії».

Автор понад 30 праць (у т. ч. енциклопедичних), виданих у Росії та Україні.

Основні праці: Поселения украинцев в Саратовском Поволжье (XVIII – начало XX вв.). Науковий Вісник Укр. ун-ту, т. IV. М., 2003, с. 399–402;

Украинцы в Саратовской губернии (XVIII – начало XX в.). Саратовский краеведческий сборник: Научные труды и публикации. Саратов, 2005, вып. 2, с. 176–186; Чумаки з нижньовольських берегів: Зб. наук. праць НДУ українознавства, т. V. К., 2005, с. 368–378; Эльтонская соляная операция. Проблемы истории Российской цивилизации: Сб. науч. ст., вып. II. Саратов, 2005, с. 21–29; Эльтонские чумаки. Юг России в прошлом и настоящем: история, экономика, культура: Мат-лы Междунар. науч.-практ. конф. Белгород, 2005, с. 183–192; Українська колонізація Низового Поволжя. Українці: світова нація перед викликами XXI ст. К., 2006, с. 82–95; Українці в Низовому Надволжі: минуле та сьогодення. Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті. Л., 2006, с. 75–80; Історія та етнографія саратовських українців у творчості М. І. Костомарова. Никола Костомаров у вимірах сучасності (до 190-річчя від дня народження М. І. Костомарова): Зб. наук. праць за мат-лами Всеук. наук.-практ. конф. Рівне, 2007, с. 173–182; Поволжские солевозчики. Вестник Саратовского государственного социально-экономического университета, 2008, № 5, с. 156–159; Украинцы Нижнего Поволжья в зеркале “украинизации”. Народы Саратовского Поволжья. Взгляд из XXI века: Мат-лы регион. науч.-практ. конф. Саратов, 2008, с. 32–39; Шляхи політики “українізації” в Низовому Поволжі. Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті. Українська діаспора у світовій цивілізації. Л., 2008, с. 108–113; “Не нужно хохлов учить на их хохлацком языке”. “Родина”, спецвип. “Образование в России: вчера, сегодня, завтра”, 2010, с. 74–76; Становление украинской школы на территории АССР немцев Поволжья (1924–1932). Украинская этничность в социокультурном пространстве России: Мат-лы Междунар. науч. конф. Уфа, 2011, с. 74–81.

ШУЛЬЖЕНКО Клавдія, співачка; н. 11(24).3.1906 в Харкові, п. 17.6.1984 в Москві. Від 1923 – актриса Харківського драм. театру. З 1928 – солістка Ленінградського музик-холу, джаз-оркестру. Від 1943 в Москві. Авторка мемуарів “Коли ви запитаєте мене...” (1981). Нар. артистка СРСР (1971).

Лит.: Висилікіна І. Клавдія Шульженко (1979).

Щ

ЩАВИНСЬКИЙ Василь, мистецтвознавець; н. 1868 на Київщині, п. 28.12.1924 у Ленінграді. Закінчив Петербурзький технологічний ін-т. Жив у Петербурзі. Брав участь у реставрації картин Ермітажу. Від 1906 збирав колекцію картин голландських та фламандських майстрів, яку, за заповітом, передано до Київ. музею мистецтва ВУАН (тепер – Київ. музей зах. та сх. мистецтва). Автор ст. про образотворче мистецтво Нідерландів, Т. Шевченка, книги “Нариси з історії техніки живопису і технології фарб у Давній Русі” (1935).

ЩЕРБА Григорій, учений-геолог, акад. АН Казахстану; н. 30.11.1914 у с. Книжковці Подільської губ. 16-річним почав працювати у геологічних експедиціях. У 1937 закінчив Казахський гірничо-металургійний ін-т; працював на комбінатах міст Калби і Наримолово; у 1942 очолив респ. трест геологічної розвідки кольорових металів. Здобувши у 1947 ступінь канд. геолого-мінералогічних наук, з 1948 працював на посаді завідувача сектору геології і металогенії, заступником дир. з наук. роботи Ін-ту геологічних наук ім. К. І. Сатпаєва АН Казахської РСР. У 1951 захистив докторську дисертацію на основі матеріалів наук. експедицій до Південного Алтаю. Щ, належить вагомий наук. внесок у дослідження рідкометалевих родовищ і металогенії Казахстану і Алтаю. Керував роботами зі складання прогнозово-металогенічних карт родовищ цього регіону. За ці наук. розробки в числі групи дослідників удостоєний (1958) звання лавреата Ленінської премії. У 1960–70 здійснював наук. керівництво комплексними дослідженнями геології і металогенії Успенського, Чу-Ілійського рудних поясів. Чимало наук. праць Щ, присвячено походженню вел. тектонічних структур, грейзеновим родовищам регіону. Засл. діяч науки Казахстану (1961), акад. АН Казахської РСР (1972), лавреат Держ. премії Казахстану (1972). Автор понад 180 наук.

праць (у т. ч. 20 монографій), зокрема: “Формирование редкометалльных месторождений Центрального Казахстана” (Алма-Ата, 1961); “Геология и металлогения Успенской тектонической зоны” (Алма-Ата, 1969); “Очерки металлогении Казахстана” (Алма-Ата, 1981).

ЩЕРБАЧОВ Володимир, промисловець, піонер тютюнництва; н. 1838 у Полтавській губ., п. 17.12.1899 у Петербурзі. Закінчив Казанську гімназію. Вступив до Казанського ун-ту, але незабаром перейшов до Моск., де вивчав хімію. Оселився в Україні, де почав розводити тютюн. У 1870 виїхав до США вивчати тютюнництво; здобутий досвід виклав у книзі “Табак и его культура в США”. Повернувшись до Росії, служив 1874–83 на Закавказзі по судовому відомству, але улюбленої справи не залишив, продовжуючи вирощувати тютюн на Кавказі та в маєтку своєї дружини в с. Мануйлівці Кременчуцького пов. Автор книги “Практическое руководство к разведению табака”. Працював при М-ві держ. маєтків (1885).

ЩЕРБАЧОВ Сергій, н. 23.03.1983 у м. Белгород, Росія. Закінчив юридичний ф-т Белгородського держ. ун-ту, додаткова освіта – пед. Наук. школа д-ра істор. наук, проф. М. М. Олійника. У 2005–09 – юрисконсульт I категорії ВАТ “МРСК Центр” (філія “Белгороденерго”).

Коло наук. інтересів: політико-правова система сучасної України.

Дисертація на здобуття вченого ступеня канд. юридичних наук: “Конституционно-правовое регулирование выборов в Верховную Раду Украины”.

Основні положення дисертаційного дослідження представлені на Регіональній науково-теоретичній конференції студентів і аспірантів “Европейский интеграционный процесс и Украина” (Х., 2006); II Міжнародній науково-практичній конференції “Встречи славян: история,

речь, культура, уклад” (Дніпродзержинськ, 2007); Регіональній науково-теоретичній конференції студентів і аспірантів “Украина и мир: прошлое, настоящее и будущее” (Х., 2008); Міжнар. науково-практичній конференції “Права человека в контексте развития российского конституционализма: проблемы теории и практики” (Белгород, 2009).

Основні публікації: Іспользование института досрочных выборов в парламент как инструмента разрешения кризисных явлений в развитии страны (на примере Украины). Пробелы в российском законодательстве; Роль реформ избирательной системы в становлении и развитии Украинского государства. “Юридический мир”.

ЩЕРБИНА Федір, укр. учений, дослідник Кубані, засновник укр. статистичної науки, гром. діяч, письмен.; н. 25.02.1849 на Кубані, п. 28.10.1936 у Празі. До еміграції писав наук. праці рос. мовою. У 1920 емігрував до Чехословаччини, поселився у Празі (1921). Працював проф. УВУ, Укр. госп. академії. У 1924 був обраний ректором УВУ. Став одним із засновників Музею визвольної боротьби України у Празі. Похований на Ольшанському цвинтарі у склепі правос. каплиці Успіння Пресвятої Богородиці. Перепохований у Росії.

Автор поем “Чорноморці”, “Іван Мазепа”, спогадів “Пережите, передумане, здійснене”; підручників і наук. праць “Історія статистики та статистичних установ” (1922), “Статистика” (1922–1923), “Значення статистики як наукової експертизи” (1923), “Статистика: історія статистики і статистичних установ” (1925), “Класифікація потреб трудового населення в світлі бюджетних даних” (1927).

Твори: Історія статистики та статистичних установ. Прага, 1925, вип. 1, 287 с.

Лім.: Пеленська О. Понівечена пам'ять. “Літературна Україна”, 2009, 26 березня, с. 1–2.

Ю

ЮРІЄВ МОНАСТІР б. Навгорода на березі р. Волхов. Засн. 1030 вел. кн. Ярославом Володимировичем (Мудрим), який при хрещенні одержав ім'я Георгій (Юрій). 1092 монастир розширено, а в 1119–30 на місці старої дерев'яної церкви змуровано нову. У монастирі була спочивальня вел. князів новгородських. До 18 ст. Ю. М. був одним з найбагатших монастирів на півн. Росії, певний час мав статус лаври з 15 приписаними до неї монастирями і скитами. У 18 ст. після царського закону, що впорядковував статус монастирів, був зведений до дуже скромного становища, а пожежа 1810 майже остаточно його знищила. Завдяки багатьом жертвам монастир було відроджено протягом 1822–38 рр. Перед жовтнем 1917 мав статус спільножитійного 1 класу. Соборний храм великомученика Георгія – одна з небагатьох пам'яток мурованої архітектури на Русі 12 ст., що збереглися.

ЮРКЕВИЧ Лев, рев. діяч; н. 5.8.1883 у с. Криве Сквирського р-ну на Київщині, п. 18.11.1919 в Москві. Навчався в Київ. гімназії, 1900 був чл. "Укр. громади" учнів середніх шкіл Києва. 1905 – чл. РУП, був ув'язнений у Лук'янівській тюрмі. 1907 виїхав за кордон, оселився в Женеві. 1915–16 видавав у Женеві газ. "Боротьба", у якій вів боротьбу з укр. націоналістами. Повертаючись в Україну 1918, захворів і помер у Москві.

ЮРКЕВИЧ Памфіл, філософ, педагог; н. 16.2.1826 у с. Ліпмєва Пол-

тавської губ. (тепер Канівського р-ну Черкаської обл.), п. 4.10.1874 в Москві. Освіту здобув у Київ. духовній академії (1851), у якій після закінчення викладав філософію. Від 1861 – проф. Моск. ун-ту. Декан історико-філолог. ф-ту Москов. ун-ту (1869–73). У творах ("Ідея", 1859; "Роздум за вченням Платона і досвід за вченням Канта", 1866 та ін.) Ю. розвивав ідеї в руслі христ. платонізму. В основі антропології Ю. – біблійне вчення про значення "серця" як центру всієї духовної діяльності людини, яке є, за Ю., передумовою істинного пізнання (кардіоцентризм). Погляди Ю. вплинули на визначення проблематики досліджень В. Соловйова, П. Флоренського, Г. Шпета та ін. рос. релігійних філософів. Твори: Памфіл Юркевич. Твори. К., 1994; Юркевич П. Д. Философские произведения. М., 1990; Курс общей педагогики с приложениями. М., 1869.

Лит.: Соловьёв В. О философских трудах П. Д. Юркевича. Собр. соч., т. 1, СПб., б/г; Ходзинский А. Проф. философии П. Д. Юркевич. Х., 1915; Шпет Г. Г. Философское наследство П. Д. Юркевича. М., 1915; Шпет Г. Г. Очерк развития русской философии // Шпет Г. Г. Сочинения. М., 1989; Чернышевский М. Г. Полное собрание сочинений, т. 7, М., 1950, стр. 725–774.

ЮРКЕВИЧ Юрій, інж.; н. 24.12.1907 в Женеві, п. 1990 в Москві, похований на Новодівочому кладовищі. Онук і син відомих укр. діячів. Батько Лев Йосипович Юркевич і мати Марія Павлівна Юркевич – чл. УСДРП, бра-

ли участь у рев. подіях 1905. Ю. навчався в 1 Київ. укр. гімназії ім. Шевченка, в однойменній трудшкoлі, дир. якої був В. Ф. Дурдуківський. 1925 вступає до Київ. політехн. ін-ту, де пройшов 4 курси, улітку 1929 був заарештований органами ГПУ у зв'язку зі "справою СВУ і СУМ". Засланий до Казахстану на 5 рр. за рішенням ОСО. Відбувши заслання, жив у Саратові, згодом – у Москві, працював інж.-конструктором у Моск. наук.-досл. ін-ті станкобудування, був заарештований органами НКВД 1940, зазнав слідства в моск. в'язницях Луб'янці й Бутирці, засуджений ОСО до 8 рр. концтаборів. Під час відбування покарання засуджений ще на 8 рр. ув'язнення. 1951–54 засланий до Красноярського краю. Після звільнення повернувся до Москви, працював інж.-конструктором, перекладачем техн. літератури з трьох іноземних мов.

Автор спогадів про слідство у "справі СВУ і СУМ", засланий до Казахстану, де був свідком Голодомору 1932–34, який описав яскраво з літературним хистом. Також розповів про «порядки» у моск. тюрмах 1940-их рр. Надруковано частину спогадів, решта – у рукопису. Твори: Спогади 1929–1934 років. "Зона", № 1, 1992; Спогади свідка. 36. "Опера СВУ – музика ГПУ". К. – Ш., 1992; Моск. тюрми. "Зона", № 9, 1995.

Лит.: Хорунжий Ю. Передмова до спогадів Ю. Юркевича у кн. "Літопис Голоти України", т. І. Л., 1993.

Я

ЯВЛИНСЬКИЙ Григорій, держ. діяч, економіст; н. 10.4.1952 у Львові. Закінчив Моск. ін-т нар. госп-ва. Старший інж. (1976–77), старший наук. співроб. ВНДІвугілля (1977–80); заступник Гол. Ради Мін. РСФРР, гол. Держ. комісії з екон. реформи (1990); екон. радник Гол. Ради Мін. РСФРР (1991). Канд. екон. наук.

ЯВОРСЬКИЙ Василь, учений-геолог і палеонтолог; н. 29.12(10.1).1876 в Кам'янці-Подільському (тепер Хмельницької обл.), п. 20.9.1974 в Ленінграді. Закінчив гірниче уч-ще в Домброві (1989) і Петербурзький гірничий ін-т (1913). З 1913 працював у Геологічному комітеті, з 1932 – у Всесоюзному наук.-досл. геологічному ін-ті. Наук. дослідження Я. присвячені геології вугільних родовищ. Він брав участь у проведенні геологічної зйомки в Донбасі, вивчав Кузнецький вугільний басейн. Написав разом з П. І. Бутовим ґрунтовну працю “Кузнецкий каменноугольный бассейн” (1927). Відкрив і вивчив строматопори в кембрійських відкладах СРСР, результати цих досліджень відображені в праці “Stromatoporoidea Советского Союза” (ч. 1–5, 1955–67). За наук. досягнення Я. був удостоєний звання Героя Соціалістичної Праці та засл. діяча науки і техніки РРФСР (1962), нагороджений Держ. премією СРСР (1946), Срібною медаллю ім. М. М. Пржевальського Рос. геогр. т-ва, 3 орденами Леніна, 2 ін. орденами, медалями.

Лит.: Большая Советская Энциклопедия, 3-е изд., т. 30, 1978, стр. 431; Мольяко Г. И., Франчук В. П., Куличенко В. Г. Геологи. Географы. Библиографический справочник. К., 1985; Мокринский В. В. Василий Иванович Яворский. “Советская геология”, № 5, 1966.

ЯВОРСЬКИЙ Матвій, історик; н. 1885 у с. Коруміні на Галичині, п. 3.11.1937 на Соловках. Закінчив гімназію в Перемишлі, філософ. і юридичний ф-ти Львівського та Берлінського ун-тів. У рр. 1 світ. війни був у діючій армії, далі – в УГА; із частинами УГА перейшов на бік Червоної Армії. З 1924 працював у Харкові на

викладацькій та наук. роботі в Ком. ун-ті ім. Артема, Укр. ін-ті марксизму-ленінізму; був заступником гол. УПРНАУКИ Наркомату освіти України, брав активну участь у проведенні політики українізації. У 1929 обраний д. чл. і чл. Президії ВУАН. Відразу після цього посилилася критика на адресу Я., спрямована з Москви. Спроба керівництва КП(б)У захистити його не допомогла. У 1930 Я. змушений відмовитися від керівних посад у наук. установах України й виїхати “у довшу відпустку до Ленінграду”. Заарештований 10.3.1931, під конвоем відправлений до Харкова й уже 28.3.1931 змушений визнати “приналежність до запальної контррев. орг. на території УРСР”, сфабрикованої ДПУ під назвою “УНЦ” (Укр. нац. центр). На поч. 1932 Я. засуджений до 6 р. позбавлення волі. Покарання відбував на Соловках, де розстріляний 3.11.1937. Праці надруковано в 1920-их рр.: “Історія України у стилістичній формі”; “Україна в епоху капіталізму”; “Нариси історії рев. боротьби на Україні” (у 2 т.).

Лит.: Шаповал Ю. І. Україна 20–50-их років: сторінки ненаписаної історії. К.: Наук. думка, 1993.

ЯВОРСЬКИЙ Симеон, церк.-політ. діяч, письм.-полеміст, проповідник; н. 1658 у м. Яворів на Львівщині, п. 27.11.1722 у Москві. Походив із дрібного шляхетського роду в Галичині, яку його родина змушена була покинути після Андрусівського перемир'я (1667), не бажаючи лишатися під Польщею. Освіту здобув у Києво-Могилянській академії (1684); перейшовши на уніянтство, завершив освіту в учбових закладах Вільно, Львова, Любліна і Познані. Повернувшись до Києва, перейшов знову на православ'я і склав монаші обіти (1689). Викладав у Києво-Могилянській академії поетику, реторику, філософію та богослов'я (1690–93). Як претендент на вакансію еп., був висланий до Москви. Тут привернув до себе увагу Петра I і за його наказом одержав призначення на митр. Рязанського і Муромського (1700–22), виконуючи одночасно обов'язки міс-

цеблостителя патріяршого престолу (1700–1721). Від 1721 призначений на посаду президента Св. Синоду, однак не мав реального впливу на його роботу. Я. був противником церк. політики Петра I, спрямованої на підпорядкування духовної влади світській та поглиблення Київ. митрополії Моск. Патріярхатом, зі скасуванням її автономних прав, традицій і особливостей розвитку. Надаючи підтримку реформам Петра I у ділянках політ., військ., екон., освітній, у справах церк. і нац.-культ. Я. вступив у конфлікт із рос. імператором, але вподовж усієї своєї діяльності мусив іти на компроміси. Надруковані твори: “Твори” у 3 тт. К., 1992; “Камінь віри”. М., 1728; “О знаменіях пришествія антихриста и конца света”. М., 1703.

Лит.: Тарнавський. Митр. Стефан Яворський. Труды Киевской Духовной Академии, 1864, № I–III, VI; Самарин Ю. Ф. Стефан Яворский и Феофан Прокопович. Сочинения т. 5. М., 1880; Морев И. Камень веры митрополита Стефан Яворского. СПб., 1904.

ЯКИМЕЦЬ Яків, сіль. працівник, поет, пісняр, мемуарист, н. 1908 у с. Власівка Кременчуцького пов. на Полтавщині. Н. у селянській родині, закінчив 2 курси механічного ф-ту Кременчуцької профшколи (1929), потім заарештований органами ГПУ, звинувачений в антирад. діяльності за вірші, “пристибнутий” до “справи Спілки визволення України”, засуджений за ст. 54, пп. 10 і 11 КК УРСР до 10 рр. концтаборів. Відбував покарання на будівництві Біломорсько-Балтійського каналу ім. Сталіна. Двостроково звільнений завдяки заліку робочих днів, коли Я. перевиконував виробничу норму. Працював на Криворіжжі різноробом, механіком.

Під час 2 світ. війни на окупованій німцями укр. території працював дир. сіль. школи на Миколаївщині. Коли почалися репресії проти патріотично налаштованих українців, улаштувався бухгалтером колгоспу в с. Солдатське. Навесні 1944 заарештований органами НКВД, засуджений за поширення літератури ОУН за ст. 54, п. 10,

ч. 2 КК УРСР до 8 рр. таборів і 3 рр. поразки у правах. Покарання відбував у Комі. Потім переїхав на Кубань, де працював до виходу на пенсію. Проживає у м. Білорічинську Краснодарського краю, РФ.

У період ув'язнення й опісля склав багато віршів, написав 3 грубі зошити спогадів про свої поневіряння. Частина з них опублікована у зб. спогадів свідків "Опера СВУ – музика ГПУ" (1992), часописі "Зона" (№ 2, 1992). Поезіям Я. властива народність і наспівність, недарма чимало пісень на його слова й музику стали нар. ще в таборах. Спогади вирізняються спостережливістю, чіткою пам'яттю автора, образністю. Твори: Сталінці скаженіють, кн. "Літопис Голготи України". Л., т. I, 1993; Тюремна пісня. Зб. невірливої поезії України "З облоги ночі". К., 1993.

ЯРОШЕВСЬКИЙ Григорій, правос. еп., письм.; н. 18.11.1872 на Поділлі, р. і місце смерті невідомі. Освіту одержав у Київ. духовній академії, склав монаші обітницькі (1900), еп. Каширський, вікарій Тульської єпархії

(1906–08); еп. Прилуцький, вікарій Полтавської єпархії (1908–10); еп. Ямбурзький, вікарій Петербурзької митрополії (1910) і одночасно ректор Санкт-Петербурзької духовної академії. Його праці: "Соборное послание св. Апостола Иакова" (К., 1901); "Стигматизация" (Х., 1905); "Избрание епископов в древней Церкви" (Х., 1906), "Теория проф. А. П. Лебедева о братьях Господних" (Х., 1907); "Индивидуалистическое миросозерцание Леонида Андреева" (Х., 1909).

ЯСИНСЬКИЙ Варлаам, правос. митр. Київ., Гал. і всієї Малої Русі (1680–1707). Освіту здобув у Київ. духовній академії, ректором якої був у 1669–73. Був настоятелем Києво-Печерської лаври. Спочатку виступав проти підпорядкування Київ. митрополії владі моск. патріарха, але в 1690 був висвячений останнім на митр. За його порадою Димитрій Ростовський розпочав працю над укладанням "Четв'їх Міней".

ЯЦКІВСЬКИЙ Гавриїл, церк. Тавриїл, правос. архиеп. Катерин-

бурзький; н. 1866 в Подільській губ., п. 1932 у Свердловську, Росія. Освіту здобув у Подільській духовній семінарії, був паломником, учителем у церк.-приходських школах. У 1888–90 – послушник Києво-Печерської лаври. Ступінь канд. Богослов'я здобув у Київ. духовній академії (1890–94). Працював у духовних навчальних закладах: викладач і ректор Томської, інспектор Іркутської та ректор Рязанської семінарії. У 1908 рукоположений на еп. Козловського, вікарія Тамбовської єпархії; від 1912 – еп. Бакинський, вікарій Грузинський; від 1917 – піднесений у сан архиеп. і призначений на Катеринбурзьку кафедру. У 1926 відмовився визнати митр. Сергія (Старогородського) заступником місцеблюстителя патріаршого престолу, виступав проти нього, особисто претендуючи на керівництво у РПЦ. Група священників, які його підтримали ("Григоріанський розкол") не знайшла підтримки серед духовенства, значна частина якого стала на той момент на боці митр. Сергія.

Науково-довідкове видання
Матеріали до Енциклопедії Української Діаспори
7 том (пострадянські країни)

Редактори-координатори
Наталя Джумаєва, Олена Щербак

Редактори
Надія Вашченко, Наталя Джумаєва, Олександр Коротич, Лариса Ліхньовська,
Павло Рафальський, Людмила Тарасенко, Володимир Трощинський, Лідія Щириця

Комп'ютерна верстка
Марина Голя, Людмила Настенко

Оператори
Ірина Матвеева, Світлана Маховська,
Тетяна Миколайчук, Ельвіра Пустова

У виданні взяли участь
Євген Безцінний, Валентина Головатюк, Мирослава Карацуба,
Ірина Огієнко, Катерина Онуфрійчук, Олена Піскун, Ольга Поріцька,
Олена Таран, Світлана Шевцова

Підписано до друку 20.08.2013. Формат 84 x 108 1/16.
Друк офс. Папір офс. Обл.-вид. арк. (31,05).
Умовн. друк. арк. (52,16).